

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: VIII

Sayı:18-19

Yıl: 2009/Bahar-Güz

İZMİR, 2010

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: VIII

Sayı: 18-19

Yıl: 2009/Bahar-Güz

Yayın No:

ISSN NO:

1. Baskı

Derginin Sahibi: D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Kemal ARI

Sorumlu Müdür: Doç. Dr. Kemal ARI

Yönetim Yeri: Dokuz Eylül Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Buca - İZMİR

Yayının Türü: Akademik Hakemli - Altı Ayda Bir Yayınlanır.

Yönetim ve Yazışma Adresi:

Dokuz Eylül Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Tınaztepe Yerleşkesi, Buca - İzmir

Telefon: (0 232) 412 79 28 - 453 98 29

Faks: (0 232) 453 99 07

E-mail: ata.dergi@deu.edu.tr

<http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/tr/index.htm>

Kapak Tasarımı: Tarık Taşçı (tariktasci@gmail.com)

Sayfa Tasarımı: Ahmet Yılmaz (ahmet.deu@hotmail.com)

Basım Yeri ve Tarih: Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası

Dergideki yazıların bilimsel sorumluluğu, yazarlarına aittir.

Tüm Hakları Saklıdır.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Sahibi

Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Doç. Dr. Kemal **ARI**

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Kemal **ARI**
Yrd. Doç. Dr. Kenan **KIRKPINAR**
Yrd. Doç. Dr. Ahmet **MEHMETEFENDİOĞLU**
Yrd. Doç. Dr. Türkan **BAŞYİĞİT**

Sayı Editörü

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Fatma ACUN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Nükhet ADİYEKE	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Seçil AKGÜN	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ARIKAN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ARSLAN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ergün AYBARS	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Tülay Alim BARAN	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram BAYRAKTAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Engin BERBER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Esin DAYI	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Fevzi DEMİR	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz ERCAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Ali SARIKOYUNLU	Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sabri SÜRGEVİL	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mete TUNÇOKU	Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Ünsal YAVUZ	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Şerife YORULMAZ	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Saim YÜCEER	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal ARI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Ayten SEZER ARIĞ	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Yasemin DOĞANER	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Kutan KAHRAMANTÜRK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Muzaffer TEPEKAYA	Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Türkan BAŞYİĞİT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nejdet BİLGİ	Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Esra ÇOKER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin ELMACI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Umut KARABULUT	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murat KORALTÜRK	Marmara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kenan KIRKPINAR	Dokuz Eylül Üniversitesi

Hakem Kurulu

Yrd. Doç. Dr. Leyla **KIRKPINAR**
Yrd. Doç. Dr. Ahmet **MEHMETEFENDİOĞLU**
Yrd. Doç. Dr. Nuray **ÖNDER**
Yrd. Doç. Dr. Melih **TINAL**
Dr. Sadık **ERDAŞ**
Dr. Hasan Taner **KERİMOĞLU**
Dr. Mustafa **ÖZDEMİR**
Dr. Süleyman **TÜZÜN**

Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi

Dergi Sekreteryası

Ahmet **YILMAZ**

Gurbet **GÖKGÖZ**

İÇİNDEKİLER

	<u>SAYFA</u>
Editörden	1
<u>MAKALELER</u>	
Kubilay AYSEVENER	Antikçağ'dan Günümüze Tarih Tasarımları 3
Hasan Taner KERİMOĞLU	II. Meşrutiyet Döneminde Genel Haklar Savunusu Yapan Bir Gazete: Hukuk-ı Umumiye 21
Mithat Kadri VURAL	"En Büyük Tehlike" Broşürü ve Buna Bağlı Olarak Turancı Akımların Kamuoyunda Tartışılması 39
Emine PANCAR	Yunan İşgalleri Karşısında Göç Hareketi 55
Hüsnü ÖZLÜ	Millî Mücadele Yıllarında Kastamonu'da Müdafaa-i Hukuk Hareketinin Doğuşu ve Bölgenin Kuvayi Milliye'ye Katılışı 69
Fevzi ÇAKMAK	Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler 89
İbrahim BOZKURT Birgül BOZKURT	Yeni Alfabenin Kabulü Sonrası Mersin'de Açılan Millet Mektepleri ve Çalışmaları 117
Pelin BÖKE	İzmir Karantina Teşkilatının Kuruluşu ve Faaliyetleri (1840-1900) 137
Dilek YİĞİT YÜKSEL	Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi (1914-1958) 161
Ulvi KESER	Arşiv Belgeleri Işığında İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'de Mülteciler ve Esirler Sorunu 185
Yeşim DEMİR	1960-1980 Dönemi Türk-Arap Ekonomik İlişkileri 209
Şayan ULUSAN	Şark Meselesi'nden Sevr'e Türkiye 229

ÇEVİRİ

William S. HAAS
(Serdar ŞEN)

*Tarih Felsefesinin Gelişimi
ve Günümüzdeki Önemi Sorunu*

257

KİTAPİYAT

Alev GÖZCÜ

Leyla KIRKPINAR, *Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kadın*, Zeus Yay., İzmir, 2009, 2. Baskı, 14X20cm., 357 syf., Türkçe, Karton Kapak, Isbn No 975-47-2608-5.

277

Halil ÖZEÇOĞLU

Hasan Taner KERİMOĞLU, *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914*, 1. Baskı, Libra Kitapçılık ve Yay., İstanbul, 2009, 539 syf.

285

İbrahim BOZKURT

Ferdan ERGUT, *II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, 15X21 cm, 285 syf.

291

Mustafa ÖZDEMİR

Alain DIECKHOFF – Christophe JAFFRELOT, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek Kuramlar ve Uygulamalar*, 1. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2010, 372 syf.

297

Mustafa ŞAHİN

Andreas M. KAZAMIAS, *The Turkish Sisyphus. Atatürk, Islam And The Quest For European Modernity*, Athens - 2006, Centre Of Comparative Education, International Education Policy And Communication, 153 syf., ISBN: 960-89470-0-6.

301

**Turgay Bülent
GÖKTÜRK**

Kemal ARI, *Atatürk ve Aydınlanma - Düşünsel Temelleri ve Gelişimi*, 2. Baskı, Yakın Kitabevi Yay., İzmir, 2009, (13,5X19,5), 327 syf., Türkçe, Karton Kapak.

305

Leyla KIRKPINAR

Kemal Arı, *Atatürk ve Aydınlanma-Düşünsel Temelleri ve Gelişimi*, (2. Baskı), Yakın Kitabevi yay., İzmir, 2009, (13,5x19,5), 327 syf., Türkçe, Karton Kapak.

317

SEMPOZYUM

**Hasan Taner
KERİMOĞLU**

Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu 2010
(9 Nisan 2010)

323

Taner BULUT

Kuva-yi Milliye’nin 90. Yılında
İzmir ve Batı Anadolu
(6-8 Eylül 2009, İzmir)

331

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT: VIII

SAYI: 18-19

YIL: 2009/Bahar-Güz

EDİTÖRDEN

18 ve 19. sayılarını bir arada yayınlayan dergimiz, yine alanında uzman birçok akademisyen tarafından kaleme alınmış 12 makale; 7 kitap, 2 sempozyum tanıtımı ve 1 çeviri yazısı olmak üzere toplam 22 akademik çalışmayı içermektedir. Dergimiz 2009 yılına ait bu cildiyle artık 2010 yılı periyodunu yakalamış bulunuyor. Kuşkusuz her yazı ayrı bir emeğin ürünüdür. Alanında uzman olan kişiler, ellerinden gelen katkıyı sağlayarak, bu derginin çıkmasında en çok çabayı gösterdiler. Bu çalışmaların, bilim dünyasına sunulmasından enstitü olarak çok mutlu olduğumuzu ifade etmek isteriz. Umarız, yeni araştırmaların yapılmasında ortaya konulan bilgi ve veriler yeni katkılar sağlar. Dergimiz sayıları basılı bir biçimde elde edilebildiği gibi, elektronik ortamda da sizlerle kolayca buluşabilme imkânına sahip bulunuyor. Böylece, bize ulaşmakta zorlanan, ancak yazılarımıza ulaşıp, onlardan yararlanan kişilerin varlığını duymak, bizlere ayrı bir haz veriyor.

Dergimizin ortaya çıkması sürecinde yer alarak önemli bir akademik sorumluluğu yerine getiren yazarları, katkıda bulunan hakemleri, derginin hazırlanmasında ve tasarlanmasında emeği bulunan herkesi kutluyor ve dergimizin yararlı olmasını diliyorum.

Doç. Dr. Kemal ARI

Enstitü Müdürü

ANTİKÇAĞ'DAN GÜNÜMÜZE TARİH TASARIMLARI

Kubilay AYSEVENER*

Özet

Yirminci yüzyılın tarih düşüncesinin ana hatları, insanlık tarihi içinde, uzun bir zaman dilimi içinde belirlenmiştir. Bugünkü tarihsel bakış açılarımızın temel kavram ve simgeleri, Mezopotamya'dan Mısır'a, Antik Yunan'dan Roma'ya, İslam uygarlığından Hristiyan uygarlığına kadar çeşitli kültürel ortamlarda gelişerek ve etkileşerek ortaya çıkmışlardır. Bu yazımızda, yirminci yüzyılın tarih tasarımlarının şekillenmesinde rol oynayan döngüsellikten ilerlemeye, eleştirisellikten anlamaya çeşitli kavramların gelişimi ve bir tarih bilincinin oluşmasına nasıl katkı sağladıkları gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarih Felsefesi; Döngüsellik; İlerleme; Gelişme Kuramları; Tarih Bilgisi; Anlama.

THE NOTIONS OF HISTORY FROM THE ANCIENT PERIODS TO THE TWENTIETH CENTURY

Abstract

The outlines of the idea of history in the twentieth century has been designated in a long period of time within the history of mankind. The main concepts and *symbols* of our present historical perspectives have come into being, developing and interacting in various cultural environments such as Mesopotamia, Egypt, Ancient Greece, Ancient Rome, Islamic and Christian civilizations. In this article, I will try to exhibit the development of various concepts playing an important role in the formation of the ideas of history in the twentieth century such as circle, progress, and understanding, and how these concepts contribute to the development of historical consciousness.

Key Words: Philosophy of History; Circle; Progress; Theory of development; Historical knowledge; Understanding.

---

* Doç. Dr. , Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü
(kubilay.aysevener@deu.edu.tr)

Giriş

Tarih felsefesi tarihsel sürecin gidişatını yöneten genel yasaları keşfetme girişimi anlamında 17. yüzyıldan başlayarak gelişen bir felsefe alanıdır. Bu yüzyıldan önce, önemli tarih çalışmaları yapan ve çalışmalarını sistematik bir biçimde toplayan Thucydides, Polybius, Livy, Tacitus gibi tarihçiler olmakla birlikte, Batı Dünyasında, bir varlık alanı olarak tarihin ne olduğunu sorgulayan tarihçiler olmamıştır. Onlar daha çok kendi dönemlerinin olaylarını anlatıp betimlemekle yetinmişlerdir. Tarihin ne olduğu üzerine ilkin Bacon'la birlikte düşünölmeye başlanmış, tarih felsefesi deyimi ise, ilk kez Voltaire tarafından, bir tarihsel düşünme etkinliği anlamında kullanılmıştır. Doğu Dünyasında ise, 14. yüzyılda, ilk kez İbni Haldun tarafından Mukaddime'de tarih etkinliğinin ne olduğu üzerine bir soruşturma yapılmıştır.

Geçmişten günümüze tarih felsefesi ile ilgili çalışmaları iki farklı tartışma zemini üzerinde belirlemek yerinde olur. Bu tartışma zeminlerinden ilki, tarihin bir varlık alanı olarak ele alındığı ve bütün olup bitenlerin evrensel tarih ya da dünya tarihi anlamına karşılık gelecek şekilde bir bilme etkinliğine dönüştürüldüğü açıklamaları kapsar. Örneğin: "Olguların olagelişlerini yöneten soyut ve evrensel yasalar var mıdır?", "Tarih düzenli ve tutarlı bir bütün olarak bilinebilir mi?", "Tarihin bir amacı ya da bir yönü var mıdır?" gibi sorular bu tartışmaları belirleyen sorulardır. Bu sorular tarihsel olaylar arasında bağlantılar kurmayı gerektirir. Bu anlamda tarih felsefesi ile uğraşmak, bu bağlantılardan yola çıkarak tarihsel bilginin yapısının temel özelliklerini keşfetmek işine karşılık gelir. Diğer bir deyişle, tarih felsefesi, bir bütün olarak dünya hakkında düşünmek ya da onun yasalarını keşfetmektir. İkinci tartışma zemini, tarihçinin yapıp etmekte olduğu işin ne olduğuyula ilgilidir. "Tarihçi kimdir?", "Çalıştığı alanın özellikleri nelerdir?", "Araştırma yöntemi ne olmalıdır?", "Tarih-yazımcılığı ne gibi süreçler üzerinde şekillenir?" gibi sorulara yanıt bulmaya çalışılır¹. Bu türde çabalar, tarihçinin gerçeğe ulaşma çabası üzerine şekillenmiş bir bilme etkinliği ya da bir insanlık deneyimi olarak tarihin diğer deneyim biçimleriyle olan karşılıklı ilişkisini ve geçerliliğini keşfetme girişimidir². İki farklı tartışma zemini üzerinde yükselen bu felsefi çözümlemelerden ilkinin kurgusal ikincisine ise eleştirel tarih felsefesi başlığı altında incelemek mümkündür.

Kurgusal Yapı

İlk zemin üzerinde yükselen tarih tartışmalarının özellikle iki kavram etrafında şekillendiğini söyleyebiliriz. Bunlar: Döngüsellik ve İlerleme'dir. Collingwood, tarihin bu iki farklı yorumunu bilim tarihinin önemli iki siması olan Batlamyus ve Kopernik'in adlarıyla adlandırmıştır. Bilindiği gibi, Batlamyus yer merkezli evren dizgesinin kurucusudur. O dizgeye göre, merkezde yer vardır ve bütün diğer gezegenler yıldızlar ve güneş onun etrafında dönerler. Kopernik ise, güneş merkezli dizgenin kurucusudur. Birinden diğerine düşünsel olarak devrimsel bir değişim söz konusudur. Aynı şey, Collingwood tarafından, tarih düşüncesinin gelişiminde de söz konusu edilmiştir. Biz de onu örnek alarak alt başlıklarımızı öyle belirleyeceğiz.

1 Aysevener, Kubilay, Barutca E. Müge, *Tarih Felsefesi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2003, s.10.

2 A.g.e., s.10.

Tarihin Batlamyusçu Yorumu

Tarihin kendini yineleyip yinelemediği insanoğlunun çok eskiden beri yanıtlamaya çalıştığı bir sorudur. Bu çaba, eski uygarlıkların yaratılış öykülerine kadar uzanır. Doğada belli bir döngüsel düzenin varlığı, toplumsal yaşamda da döngüsel bir düzenin var olabileceğini düşündürmüştür eski insanlara. Gök cisimlerinin doğup, yükselip, batması gibi, evrenin ve uygarlıkların da doğal hareketleri vardır ve onlar da, doğarlar, yükselirler ve batarlar. Bu süreç sonsuza dek böylece yinelenir durur.

Güneşin günlük hareketinin gözlemlenmesinden çıkarsanan döngüsel hareketin ilk savları, güneş tanrısının doğumu ve ölümü gibi mitolojik bir açıklamaya dayandırılmıştır. Cairns, o dönemin insanların, gündelik yaşantıları içinde kendi doğal gözlemlerinden yola çıkarak işlerine yardımcı olan ya da engelleyen dost ya da düşman gibi güçler olduğunu sandıklarını ve bu güçler arasında ilişkiler kurarak onları hiyerarşik bir düzen içinde belirlemiş olmalarına bağlar. Bu hiyerarşik düzen, ölüm ayinleri, yeniden dirilme ve kutsal evlilikler içinde törenlerle şekillenmiş ve ardından da, var olan her şey, tanrının sürüp giden olağanüstü yaratma eylemi olarak anlaşılmıştır³. Bu döneme ilişkin belgelerin bir kısmı, yazıldıkları dönemden daha önceki dönemler hakkında çeşitli bilgiler vermektedir. Kısmen de olsa tarih diyebileceğimiz bilgileri içermektedir. Ancak o dönemin insanları, daha çok, yaşamın ne olduğu, yaratılışın nasıl mümkün olduğu gibi sorunlar çerçevesinde bir kozmoloji yaratmışlar ve bunu gündelik yaşamlarının bir parçası haline getirmişlerdir. Burada, Tanrı, din, yaratılış, insan, yaşam, geçmiş ve benzeri her şey doğrudan "olgu"lar olarak görülmüşlerdir. Daha çok söylencelerde sembolik biçimde gelişen bu düşünceler henüz bir tarih bilincini içermemektedirler.

Bu söylencelerin ilki Mezopotamya kökenlidir. Arkadaşı Enkidu'nun ölümünden etkilenen Gılgamış'ın ölümsüzlüğün sırrını bulmak ve onu elde etmek istemesiyle gerçekleştirdiği yolculuğunu konu edinir. Ancak, bütün çabalarının sonucunda, ölümsüzlüğün kaynağı olan bitkiyi yılanı kapırdığı için bu isteğini gerçekleştiremez. Yılansa derisini dökerek, yaşamını yeniler ve ölümsüzlüğe kavuşur. Yılanın derisini dökerek sonsuz yaşamı elde etmesine ilişkin bu sembolik anlatım, erken dönemlerden itibaren çeşitli topluluklar arasında yaygın olarak kullanılmıştır. Örneğin, Eski Yunan ve Roma dünyasının sanatçıları zamanın sonsuz döngüsünü kuyruğunu yutmakta olan bir yılan figürüyle resmetmişlerdir. Aynı sembol Hint kültüründe de, zamanın bitip tükenmek bilmeyen akışını simgelemek için kullanılmıştır. Büyük tanrı *Şiva*'nın simgesi bir kobradır; evrensel evrimin ve yaşamın ilkelerini yansıtır. Yine, bir başka Hindistan kökenli din olan Jainizm'de de yılan bitmeyen zamanın sembolüdür.

Eski Yunanlılar da kendi kültürlerinin temelini oluşturan bazı kavramları doğrudan doğruya Mezopotamya, Hindistan ve Mısır'dan aldıkları için döngüsel bir zaman anlayışı onların da kabullendikleri bir tasarı olmuştur⁴. Örneğin Platon, diyaloglarında, doğal felaketler sonucu yok olan insan soyunun, kendisini yeniden

3 Cairns, Grace, *Philosophies of History*, New York, 1962, s.32.

4 Ayseverer, a.g.e., s.18.

yaratmasına ilişkin destanlardan sıklıkla söz etmektedir. Kendisi de bu destanların etkisinde kalarak, evrenin işleyiş yasalarını Yunanlıların tarihine uygulayıp, tarihte sürekli bir yok olmayla yeniden bir varlığa gelmenin olduğunu kimi diyaloglarında dile getirmiştir. Roma döneminde de etkisini sürdüren sonsuz dönüş fikri, 19. yüzyıla kadar, birçok topluluk için cazibesini korumuştur.

Evrenin ve insanın döngüsel seyrine ilişkin mitolojik belirlemelerle birlikte Antik Yunan döneminde tarihin ilk kez mitolojik açıklamalardan arındırılması çabasına da rastlarız. Bu türde ilk yapıt, Heredotos'a aittir. Daha sonra Thukydides, "Peloponnes Savaşı ile ilgili yapıtında, kurgusal diyaloglar kullanmasına karşın, olayların incelenmesinde bazı yöntem ve teknikler de geliştirmiştir. Bir bütün olarak bakıldığında, Eski Yunan tarihçiliği, önceki dönemlerden farklı olarak, insan etkinlikleri üzerinde şekillenmiştir. Yunanlılar tarafından başlatılan tarih yazıcılığı geleneği, daha sonra Romalı tarihçiler tarafından devam ettirilmiştir. Bunlar arasında Polybios, Thukydides gibi önemli tarihçiler de vardır. Tarih yazımcılığı geleneğinin ilk nüvelerini oluşturan bu türde çabalar daha sonra gelişerek bu güne kadar gelmişlerdir. Biz burada tarih yazımcılığı geleneğinden çok bir tarih metafiziği olarak değerlendirebileceğimiz görüşler üzerinde duracağımız için bu konuda ayrıntıya girmeyeceğiz.

Tarih metafiziğinin temel kavramlarından olan döngüsellik, içinde tarih bilincinin kendini göstermeye başladığı farklı bir bakış açısıyla da işlenmiştir. Bu bakış açısı, uygarlıkları canlı organizmalar gibi, doğan, büyüyen ve ölen varlıklar biçiminde ele alıp işleyen bir tasarıya dayanır. Burada süreç, evrenin kurulup yıkılması olarak değil, belirli bir uygarlık ya da kültürün ortaya çıkışı ve yıkılışı olarak ele alınmış ve işlenmiştir.

Kültürleri birer organizma olarak ele alan kuramcılardan ilki İbni Haldun'dur. İbni Haldun, Mukaddime'sinde, her şeyin kesintisiz bir süreklilikle hareket, oluşma, gelişme ve değişme halinde olduğunu, basit öğelerden başlayarak her aşamadaki canlı ve cansız unsurların dönüşmeye hazırlık evresi geçirdikleri ve dönüştüklerini, şeylerin ve varlıkların birbiriyle ilgili ve ilintili olduğunu ve bütün ilişkilerin belirli bir düzen içinde yürüdüğünü kuramsallaştırmıştır⁵. O bu ilişkiyi toplumsal yapıya da taşır. Uygarlıkların gelişimini geçirdikleri evreler bakımından bir kuramsallaştırma çabasına girişen İbni Haldun, uygarlıkların ortaya çıkışlarından yıkılışlarına kadar geçen süreci beş döneme ayırmıştır. İlkel kültür, kültürün ilk evresini oluşturur. Bu evrede insan yalnızca temel gereksinimlerini karşılar. Sonraki evre kent kültürüdür, öncesine göre daha gelişmiş bir kültürdür. Bu kültür yoğun insan kalabalıklarına sahiptir ve bu yüzden yeniliklere açıktır. Bu evrede işbölümü sağlanmış ve yeni yeni şeylerin üretilmesi kolaylaşmıştır. Bununla birlikte bozulmanın tohumları da atılmaya başlanmıştır. İlk evredeki saflık ve basitlik son evrede yerini karmaşık bir düzene bırakır. Giderek karmaşıklaşan ilişkiler ağı içinde uygarlık yozlaşarak gerilemeye başlar ve sonunda yıkılır⁶. Böylece tüm tarihsel süreç, uygarlıkların, sonu olmayan, durmadan yinelenen dönemlerinden oluşmaktadır. Bu kuramın diğer bir savunucusu, İbni Haldun'dan etkilendiği söylenen Giambattista Vico'dur. Vico'nun

5 Hassan Ümit, *İbn Haldun: Metodu ve Siyaset Teorisi*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1982, s.136.

6 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: İbni Haldun, *Mukaddime*, (çev.: Zakir Kadiri Ugan), MEB, İstanbul, 1986.

tarih anlayışı, tarihçinin genel olarak tarihsel bilginin nasıl olanaklı olduğu sorusunu yanıtlamasıyla ilgilidir. Bu soruyu yanıtladığında, tarihçi, o döneme kadar çözülememiş tarihsel sorunları çözmeye işine kalkışabilir. Bu da bir takım kural ve yöntemleri gerektirir. Collingwood'un, Vico'nun kendi tarihsel yöntemi hakkında oluşturmuş olduğu kurallardan ilki olan "Kimi tarihsel dönemlerin başka dönemlerde yeniden ortaya çıkan aynı genel özellikleri vardır. Böylece iki farklı dönemin aynı özelliklerinden yola çıkılarak, birinden ötekine çıkarımlar yapılabilir"⁷ kuralı, onun tarihin döngüsel bir seyir izlediğine olan inancının bir sonucudur. Bundan ötürü, uygarlıkların tıpkı bir insan gibi, çocukluk, gençlik ve yaşlılık çağlarından geçtiğini belirten Vico'nun, bir anlamda insanın ahlaki olgunluk derecelerine göre bu çağları saptadığını görürüz. Bunlar; önce *tanrıların çağı*, sonra *kahramanların çağı* ve en sonunda da *insanların çağı* olarak üçe ayrılır. Tarihin amacı yükseliş ve batıştır⁸. Bu dönüş, her ulusun doğumu, yükselmesi, ilerlemesi ve çökmesine karşılık gelen sonsuz ideal bir tarihsel yapının özetidir.

Benzer görüşler 20.yy'da da yaygın olarak etkisini sürdürmüştür. Örneğin Spengler ve Toynbee gibi filozoflar bu düşüncenin birer temsilcisi olarak, özellikle uygarlıklarla ilgili olmak üzere, önemli çözümlenmelere girişmişlerdir. Spengler, tarihi, kültürler dediği kendi kendine yeten bireysel birimlerin ardı ardına gelişimi olarak tanımlar. Her kültürün kendine özgü bir yapısı vardır⁹. Dünya tarihi, bu kültürlerin birer organizma olarak gelişimlerinin ve dönüşümlerinin yaşam öykülerinden oluşmaktadır. Bu yaşam, onların doğumlarından, büyümelerinden ve ölmelerinden ibaret olan sonsuz bir yaşamdır. Bütün kültürlerin bir organizmadakine benzer özdeş bir yaşam dönemi olmasından ötürü, her bir kültür bir diğerine benzer. İlkel bir toplumun barbarlığı ile başlayan süreç sonunda gelişerek uygarlığa yükselir. Uygarlık kültürlerin önlenemez yazgısıdır; değiştirilemeyen sonucudur ve tekrar tekrar hep ona varılır. Uygarlık aşamasına gelen toplumlar, yaşama arzularını tükettikleri için çözülmeye başlarlar ve sonunda çökerler. Bu çöküş bütün tarihsel sürecin özüdür¹⁰. Bütün kültürler için başlangıçtan sonuca bu süreç, değişmeyen belli bir zaman evresinde gerçekleşir. Aynı şekilde, Toynbee de, tarihsel incelemenin alanını, toplumlar ve bunun uzantısı olarak da uygarlıklar olarak ifade etmiştir. Dünya tarihinde bir uygarlık olarak kendini göstermiş olan toplumların karşılaştırmalı bir incelemesine girişen Toynbee için önemli olan şey, "uygarlıkların neden ve nasıl doğduklarını; neden ve nasıl geliştiklerini ve neden ve nasıl yıkıldıklarını" bulup çıkartmaktır. Ona göre, uygarlıkların ortaya çıkışının iki nedeni vardır: yaratıcı bir grup ve elverişli bir ortam. Bu koşullara sahip her toplum uygarlık yaratabilecektir. Eğer bu koşullara sahip değilse, o toplum uygarlık-altı düzeyde kalacaktır. Toynbee, uygarlık oluşturmanın mekanizmasını "meydan okuma" ve "tepki" terimleriyle açıklamıştır. Buna göre, elverişli bir ortamın varlığı topluma bir "meydan okuma"dır. Yaratıcı grup, bu meydan okumaya başarılı bir biçimde yanıt vererek, gereksinimleri karşılar. Böylece, süreç içinde diyalektik etkileşimler sonucu, toplum uygarlık aşamasına girer¹¹. Ancak bu etkileşim neden ve sonuç

7 Collingwood, R. G., *Tarih Tasarımı*, (çev.: Kurtuluş Dinçer) Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990, s.81.

8 Caponigri, A. Robert, *Time and Idea - The Theory of History in Giambattista Vico*, London, 1953, s.s.122-129.

9 Collingwood, a.g.e., s.185.

10 Spengler, Oswald. *The Decline of The West*, tr. Charles Francis Atkinson, London, 1954, s.3.

11 Toynbee, Arnold J., *Tarih Bilinci*, Bateş Yayınları, İstanbul, 1978, s.105.

ilişkisinde olduğu gibi gelişmez. Neden ve sonuçta benzer nedenler benzer sonuçları doğururken, meydan okuma ve tepki' de meydan okumalar aynı olsa da tepkiler aynı kalmaz. Durumdan duruma değişebilir. Bu yüzden toplumsal tepkiler önceden tahmin edilemezler.

Görüldüğü gibi, kültür döngüsü kuramlarının gerisinde, insanın dünya tarihi diyebileceğimiz bir sürece bütüncül bir biçimde bakması ve olan biten her şey hakkında bağıntılar kurarak belli bir çerçeve içinde olguları açıklamak istemesi yatmaktadır. Süreç içinde çeşitli biçimler olsa bile, tarihsel tasarımlar doğal olayların gözlemlenmesinden çıkarılan belli bir ritim duygusuna dayanmaktadır. Doğada belirli aralıklarla ortaya çıkan benzer durumların insanların dikkatini çekmesiyle birlikte, toplumsal yapıda da evreler saptamak olanaklı hale gelmiş ve bu evreselleştirme tarihsel süreci anlamının biricik yolu olmuştur. Collingwood'un da belirttiği gibi, döngüsel tarih tasarımları, tarihsel bilginin sınırlarını çizme arzusunun bir sonucudur. Tarihsel olay durumlarının bütünlüklü bir biçimde tanınması ve ifade edilmesi çabasıdır. Bu da olgucu bir tutum alış olarak kendini gösterir¹². Olay ve olguların genel çizgilerindeki benzerliklerden yola çıkarak onları sınıflandırmak ve aralarında ilişkiler kurarak tarihin niteliğini ve yönünü saptamak arzusu, herhangi bir tarihsel bilgiye sahip olan herkes için, onun kendini tekrar edip durduğu gibi bir sanıya kapılmasına neden olabilir. Ancak asıl sorun bu döngülerin kesin işleyişlerini belirlemeye kalkınca kendini gösterir ve bu belirlemeyi yapanların asla aynı fikirde olmadıkları görülür. Bu da bizi bir gerçeklik sorununun içine taşır.

Tarihin Kopernikçi Yorumu

İlk zemin üzerinde yükselen tarih tartışmalarının ikinci kavramı ilerleme-dir. İlerleme kavramı, 16. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılda doruğuna ulaşan doğabilimlerindeki büyük gelişmelerin ve teknik yeniliklerin insan yaşamına sağladığı kolaylıkları ifade etmek için önerilmiştir. İnsan yaşamının ve toplumların belirli bir durumdan daha iyi bir duruma yükselmelerine karşılık gelir. Tarihte ortaya çıkan her olay bir kezliktir ve bu olaylar birbiri ardı sıra geleceğe doğru akmaktadır. Bu olaylar sürekliliğini belli evrelerde ortaya çıkan bir gelişme durumu izler. Her evre bir önceki evreye göre daha gelişmiştir ve aynı zamanda, sürecin sonunda değerlendirilebilecek bir kazanç da elde etmek gerekmektedir¹³. Bu sav, tarihteki olay dizilerinin belli bir yasallıkla oluştuğunu bildirmektedir. Öyleyse yapılması gereken şey tarihin işleyiş yasalarını keşfetmek ve gelecekte ortaya çıkabilecek durumları önceden haber vermektir. Bu yüzden tarihe ilerleme kavramı ile yönelen tarih filozofları, tarihteki ilerlemenin bir hedefinin, bir sonunun olduğunu düşünmüşlerdir ve bu sonun insanlığın en gelişmiş haliyle kendini gösterdiği evre olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre, süreç içinde ortaya çıkan aynı sorunların başlangıçta daha basit çözümlerle üstesinden gelinirken sonuçta daha yetkin çözümlerle üstesinden gelinmektedir. Daha açık olarak, insan ruhunun, aklının ve benzerinin acemilikten ustalığa ya da hamlıktan olgunluğa evrilmesi sürecidir, burada söz konusu olan.

12 Collingwood, *a.g.e.*, s.167.

13 Rotenstreich N., *Time and Meaning in History*, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, 1987, s.53.

Carr, tarihi bir ilerleme tasarımı olarak görmenin, yani sonul bir amacının olduğu ve bu amacı gerçekleştirmek üzere belli bir hedefe doğru yöneldiğini düşünmenin temelinde dinsel bir tutum alış olduğunu düşünür¹⁴. Bu tutum, özellikle Ortaçağ'da, Hıristiyan geleneğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır; onun da temelinde *Yahudi gizemciliği* vardır. *Yahudi gizemciliği*, tarihsel gelişimin, insanın aşamalı olarak ahlaki yönden olgunlaşması ve bunun sonucunda da Tanrı katına yeniden bir geri dönüş süreciyle açıklanabilir olduğun savlamıştır. Buna göre, Tanrının kendisini oluşturduğu, geliştirdiği bu süreçle insan varoluşu iç içedir. İnsanın her edimi, Tanrının onlar için hazırladığı son görevle ilgilidir. Bu görev, belirli yasalara dayalı aşamalı, evresel bir arınma süreciyle yerine getirilir. Tüm insanlık başı ve sonu olan belli bir zaman kesiti içinde varolur. Bu da insanı, yine insana özgü bir zaman boyutu, yani tarihsel zaman içinde görmek anlamına gelir. Diğer bir deyişle, insansal gerçeklik, tümüyle tarihsel gerçeklik; insanın kendisi de bir tarihsel varlık haline getirilmiş olur. Bu tarihsel gerçekliğin zamansal açılımı, Hıristiyan düşünürlerce, "Altın Çağ", "İnsanın Düşüşü", "Ahlaksal Bozulma Dönemi", "Altın Çağa Geri Dönüş" olarak dört aşamada simgeleştirilmiştir¹⁵. Ortaçağın önemli düşünce adamlarından St. Augustinus, bu görüşü geliştiren ilk filozof olmuştur. O, insanın günah yüzünden düşmesinden başlayıp İsa'nın görünüp insana kurtuluş yolunu açmasından geçerek, bu yolun sona ermesine kadar ki süreci, bir kezlik tarihsel bir oluş olarak nitelemiştir. İnsan, bu tarihsel süreç içinde ruhunu arındırarak Tanrı Devletine ulaşmak durumundadır¹⁶. Bundan amaç, tüm insanlığın ahlaksal yetkinliğe ulaştırılmasıdır. Gelişmişlik, ahlaksal olgunluğa, tanrısal olanı elde etmeye karşılık gelmektedir. Tarihsel süreç, günahkar bir varlık olarak insanın kurtuluşunun serüvenidir. Bu süreç, onun kurtuluşuyla son bulacaktır. Bu düşüncesiyle St. Augustinus, Hıristiyan kilisesinin anlam ve görevini kuramsal olarak temellendirmiş olmaktadır. St. Augustinus'un bu görüşleri, Ortaçağ boyunca geçerliliğini koruduğu gibi, 13. yy.'da St. Thomas tarafından yeniden yorumlanmış haliyle, bu güne dek güncelliğini korumuştur¹⁷.

Hıristiyan tasarımının ilkelerince belirlenmiş olan tarihsel süreç, öyleyse, tanrının istençlerinin gerçekleştirildiği ve insanın da bu istekleri gerçekleştirmeye çalıştığı araçlar olarak tasarlanmaktadır. Bu anlamıyla tarihsel süreci bilmek Tanrının isteklerini bilmek anlamına gelmektedir. Bu istekleri yerine getirmek ise onun bir ödevidir. Bunun yanı sıra, Hıristiyan tasarımının bir diğer önemli özelliği, evrenselciliği gündeme getirmiş olmasıdır. Bu gelenek içinde, Tanrının isteklerini yerine getirmeye çalışan herhangi bir ırk ya da topluluk ön plana çıkartılmamış,

14 Carr, E.H., *What is History?*, Alfred A Knopf Inc, New York, 1972, s.146.

15 Cairns, Grace, *Philosophies of History*, New York, 1962, s.244.

16 Gökberk, Macit, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*, İstanbul 1948, s.156.

17 Cairns, a.g.y., s.277. Tarih yazıncılığı açısından baktığımızda, Ortaçağda Batı, büyük ölçüde klasik öğreti ile Hıristiyan kültürünün etkisinde kalmıştır. Çünkü Hıristiyanlık, St.Thomas Aquinas gibi önde gelen düşünürlerin sayesinde kendine özgü felsefi bir tutum geliştirmiş ve insan etkinliklerinin tümü Tanrının yaptırım gücü temelinde değerlendirilmiştir. Bu yüzden, Hıristiyanlığın evrensel söylemlerine bağlı olarak tüm insanları kapsayıcı bir anlayışa yani Hıristiyan ilkelere dayanan bir tarih yazımı gelişmiştir. Buna bağlı olarak, Batı'daki tarih anlayışı Ortaçağda, mitolojik eksenden dini eksene kaymıştır. Bununla birlikte, tarih yazımı, Yunan ve Roma'nın bir devamı olmuştur. Bu dönemde tarihsel olaylar ve olgular, öncekilerde olduğu gibi, nakilci ve öğretici bir biçime sahiptir, çeşitli rivayetlere dayanır, yer ve zaman belirtmekle birlikte, olayları doğrulayacak belgelerin bir eleştirisine girilmez.

tarihsel süreç bir bütün olarak tasarlanmış ve bütün insanlığın bu isteklere uymaları gerektiği vurgulanmıştır. Collingwood, Hıristiyan tarih yazımının dört ilkeye dayandığını belirtir. Bunlar, evrensellik, tanrı yaptırımı, tanrı sözü ve devirseldir. Evrenseldir; çünkü insanlığın kökenlerine kadar uzanan bir dünya tarihi olmayı ister. Tanrı yaptırımıdır; çünkü olayların akışını, onları önceden düzenleyen tanrının istencine bağlar. Tanrı sözüdür; çünkü Tanrı İsa'nın doğumuyla birlikte kendi isteklerini dile getirir ve tarihsel süreç vahiyden önce ve vahiyden sonra ya da karanlık ve aydınlık diye ikiye ayrılmış olur. Devirseldir; çünkü geçmiş karanlık ve aydınlık dönemler diye ikiye ayrılmıştır¹⁸. Bu da tarih yazımcılığında olayların ve çağların farklı karakterlerinden ötürü birbirlerinden ayrılmalarına ve devirselleştirilmelerine yol açmıştır. Bütün bu ilkeler, aynı zamanda Modern düşüncenin de ana izleğini oluşturmuştur.

Rönesans'ta ortaya çıkan, evrene ve insan ilişkilerine geleneksel dinlerin yaklaşımından uzaklaşma eğilimi, Tanrı ve insan arasındaki karşılıklı ilişkiyi dile getiren süreç düşüncesinin cazibesini yitirmesine sebep olur. Bu yeni anlayışta insan, gerçek tutkularıyla birlikte tarihin merkezine oturtulur¹⁹. O, geçmişe, geleceği önceden bilebilmek için değil, yalnızca kendisini tanımak için ilgi duyar. Aydınlanma dönemi bu eğilimlerin en yüksek noktaya ulaştığı evredir. Onlar için tarih, insan aklının yetkinleşmesinin gerçekleştiği sahnedir. Örneğin Aydınlanma düşünürlerinden Isaac Iselin, insanlığın sürekli bir ilerleme içinde olduğunu belirtmiş ve Aydınlanma ile birlikte her gün biraz daha inceleşen düşüncelerin insanı daha mutlu ve erdemli kılacağını belirtmiştir. İnsanlık böyle bir geleceğe doğru sürekli ilerleyecektir²⁰. Ancak dönemin filozofları, her ne kadar dine karşı bir tavır takınmışlarsa da, model olarak Hıristiyan tasarımına bağlı kalmışlardır. Bununla birlikte, o dönemde ortaya çıkan modern bilimsel ruh, tarihsel sürecin merkezine alınmıştır. Önceki açıklamalar biçimlerinin ve tarih yazımcılığının tümü, bu filozoflar tarafından, batıl inançlarla oluşturulmuş bir tür dolandırıcılık olarak nitelendirilmiştir. Onlara göre, tarih, aklın egemen olduğu ve ancak onunla farkına varılabilecek zorunlu işleyiş yasına sahip bir süreçtir. 19. yüzyılda bu düşüncenin savunucuları Hegel, Comte ve Marx olmuştur.

Hegel tarihteki ilerlemenin, zaman içinde kendini açığa vuran tin'in kendi kendisinin bilincine varması süreci olarak belirlemiştir. Bu da tarihin varlığının, tarihsel süreç aracılığıyla kendi kendisinin bilincine ulaşan bir tinsel özün varlığına bağlı olduğuna karşılık gelir. Tin'in kendi kendisinin bilincine varması doğrudan doğruya olmaz. Kendisini bilmek için tin, süreç içinde açılmak ve kendisini göstermek durumundadır. Hegel'in tanımı, aynı zamanda tarihin oluşumunun da bir açıklamasıdır. Zaman içinde dışsallaşarak kendi kendisini belirleyen bir tin olarak tarihi tanımlamakla Hegel, Tin'in varlığını yalnızca tarihsel olarak değil, aynı zamanda mutlak varlık olarak da belirlemiş olur. Hegel'e göre, insan doğayı dönüşüme uğratarak aynı zamanda kendini de dönüşüme uğratar. Bu yüzden insanın gerçek varlığı, değişme ve oluşmadır, yani insan tarihsel bir varlıktır; o, eylemleriyle tarihi ve kendini oluşturur. Eylem mücadeleye karşılık geldiğinden, tarihsel süreç içinde, bir kendilik bilincine sahip olan insan, varoluşunu ancak mücadelesi ve savaşıyla

18 Collingwood, R.G., *The Idea of History*, London, 1946, s.s.50-51.

19 Aysevener, a.g.e., s.35.

20 Gökberk, a.g.e., s.78.

gerçekleştirebilir. Bu süreç, diyalektik bir süreçtir ve insan tarihi, bu süreç içinde kendisini tez ve antitez olarak gösterir.

Hegel, tarihin özünün "Akıl" olduğunu belirtir. Dünya tarihine aklın egemen olması demek, tüm tarihin özgürlük idesinin tam gerçekleşmesine doğru ilerleyen bir gelişme olması demektir. Bu yüzden, dünya tarihi, Tin'in kendi kendisini gerçekleştirme çabasından başka bir şey değildir. Tin'in özü ise özgürlüktür²¹. Mutlak İde, dünyanın varolan sayısız birimleri içinde kendisini apaçık göstermelidir ve gerçek bir bireysellik olarak kendisine geri dönmelidir. Gelişme aşağı düzeylerden yukarı düzeylere doğru büyüyen spiral bir ilerleme gösterir. Ancak bu tam ilerleme atılımı her bir adımda olumsuzlanan diyalektik bir mantıktır. Sonra bu olumsuzlama olumsuzlanır, yani sentez aşamasına ulaşılır, daha sonra sentez onun antitezine yükselen diğer bir tez durumunu alır ve böyle sürer gider²². Tarihsel ilerlemenin amacı Tin'in kendi özgür gerçekleşmesini tamamlamasıdır.

Hegel, tarihsel sürecin, tinin kendisini gerçekleştirme olarak, ilk kez Doğu'da başladığını söyler. Asya'da ortaya çıkan tarihsel bilinç Tin'in çocukluk çağıdır. Bilinç henüz olgunlaşmamıştır. Birey özgürdür. Tarihsel ilerlemenin ikinci görünümü Yunan dünyasıdır. Tin burada gençlik dönemine girmiştir. Kendi bilincine henüz ulaşamamıştır ama özgürdür. Üçüncü görünümü adamlık dönemine girdiği Roma devletidir. Bu dönemde bireysel amaç ulusallaştırılmıştır. İlerlemenin dördüncü görünümü, Tin'in yaşlılık dönemine karşılık gelen, Alman dünyasıdır. Tin bu dönemde en gelişmiş durumdadır; tam bir olgunluğa erişmiştir, kendisine geri dönmüştür²³. Böylece Hegel, dünya tarihinin oluşumunu ve gelişimini Tin'in bir kendini gerçekleştirme süreci olarak betimlemiş ve kendi tasarımıyla gelişmeye, farklılaşmaya ve yenileşmeye yer açmış olmaktadır.

İnsanlık tarihini, dönemselleştirerek anlama arzusu A.Comte ve K.Marx'da da vardır. Olgucu geleneğin babası olan Comte, doğayı deneyle bilinebilen ve birbirlerine tümüyle yasalarla bağlanmış olaylar bütünü olarak görür. Toplumsal yapı da doğa içinde bulunduğundan, doğa düzeninin bir bölümüdür; bu nedenle doğaldır ve değişmez yasalara bağlıdır. Comte'a göre, toplumbilimleri ile doğabilimleri arasında bir süreklilik söz konusudur. Burada insanın doğal yönünün ve toplumsal yönünün birbirinin uzantısı olduğu düşünülür. Bu yüzden tarih, Comte'a göre, insanın doğal halinden sıyrılarak toplumsallaşması sürecini gösterir. Onun için toplumbilimin yöntemi tarihsel yöntem olmalıdır. Tarihsel yöntem ise, toplumsal gelişmenin yasalarını ortaya çıkaran ve ne tür evrelerden geçtiğini gösteren bir yöntemdir²⁴.

Marx, Comte'un olguculuğundan etkilenmiş ve toplumun yapısını tanımak için toplumsal olayların bilimsel yöntemlerle incelenmesini ve topluma egemen olan yasaların ortaya çıkarılmasını istemiştir. O, doğa gibi, insan toplumunun da değişmez bir yasallıkla yolunu sürdürdüğünü, insan tarihinin de neden etki bağlantısı içinde ve diyalektik bir biçimde geliştiğini düşünür. "Doğa için doğru olan, bu yüzden de tarihsel bir gelişme süreci olarak kabul edilen şey, bütün dalları

21 Sözer, Önay, "Dünya Tarihi ve Özgürlük İdesi" *Macit Gökberk Armağanı*, Ankara, 1983, s.117.

22 Cairns, *a.g.e.*, s.282.

23 Hegel, G.W.F., *The Philosophy of History*, tra. J. Sibree, New York 1956, s.s.105-109.

24 Gökberk, *a.g.e.*, s.54.

içinde toplum tarihi ve insansal şeyleri işleyen bilimlerin tümü için de doğrudur"²⁵. Ne var ki, toplumun gelişme tarihi doğanın gelişme tarihinden kendini daha değişik biçimde açığa çıkarır. Ancak bu değişiklik, tarihsel araştırma bakımından, özellikle çağlar ve olaylar tek başlarına ele alındıklarında ne kadar önemli olurlarsa olsunlar, tarihin akışının genel iç yasaların egemenliği altında olduğu gerçeğinde hiçbir değişiklik yapmazlar²⁶. Marx'a göre, insanlar kendilerini, ilkin kendi yaşam araçlarını üretmeye başladıklarında doğal dünyadan ayırmaya başladılar. Bunu yaparak da, dolaylı olarak kendi kendilerinin maddesel yaşamlarını üretmiş oldular. Böylece ilk tarihsel eylem, yaşam gereksinmelerinin doyurucu araçlarının üretimiyle kendini göstermiş oldu. Bu belirlemeler tüm tarihin ekonomik ilişkiler içinde anlaşılabilceğine vurgu yapmaktadır.

Bütün bu yaklaşımlarda ortaya çıkan ilerleme, yön, gelişme, ortak amaç, birliktelik ve yetkinlik kavramları, görüldüğü gibi, Hristiyanlık tasarısının bir uzantısı olarak çeşitli biçimlerde işlenmişlerdir. Bu tartışmaların kaynağının Hristiyanlık inancı olduğunu göz ardı etmemek gerekir. İlerleme tasarısını temellendirmek isteyen filozoflar, daha sonraları laik bir tavır takınsalar da, yukarıda gösterildiği gibi, aynı ilkeler çerçevesinde sorunu işlemeye ve çözümlemeye çalışmışlar ve tarihin yönünü saptamak istemişlerdir. Ancak bu yaklaşımlarında olgucu tavır alış söz konusudur. Tarihsel olgu durumlarını birbirleriyle ilişkilendirip, onlardan genel sonuçlar çıkarma arzusu böyle bir çabayı ifade eder. Doğabilimlerinin konusu olan olgularla tarihin konusu olan olgular arasındaki fark, bu talep yüzünden göz ardı edilmiştir. Carr, tarihin sonul bir amacının olduğu ve bunu gerçekleştirmek için çeşitli dönemlerden geçerek hedefine doğru ilerlediği görüşünün, tarihin sonunu hazırladığını düşünür. Çünkü tarih, böylelikle bir Tanrı savunusuna (teodise) dönüşmüş olur²⁷. Ancak Bury, bu ilişkiyi yorumlarken, ilerleme inancının, daha önceleri Tanrıya olan inancın yerine konmuş bir inanç olduğunu ama aslında bu inancın Tanrı öğretisiyle bağdaşmadığını iddia eder²⁸. Çünkü Bury, tarihsel ilerlemenin, gerçekten kendi kendisine ilerleyen, yalnızca tarih-içi güçlerce beslenen ve yalnızca onların işleyişleriyle yönetilen bir süreç olduğu savının, tanımıyla bile Tanrı fikrini dışlamakta olduğunu düşünmektedir²⁹. Bununla birlikte, hem gelişme kuramlarında ve hem de dinsel tasarımlar içinde insanlığın son hedefi tarihin sonuyla ilgilidir.

Eleştirel Yapı

Tartışmamızın ikinci zeminini oluşturan eleştirel tarih tasarımları, özellikle 19. Yüzyılın ortalarından başlayarak bugünlere kadar getirilen bir tartışmaya vurgu yapmaktadır. 19.yy'ın sonunda Herder ve Kant gibi filozofların tarih anlayışlarıyla birlikte, tarih tasarımları, tarihçinin bilgi edinme süreçlerini açığa çıkartmaya çalışan, tarihin ilke ve yöntemlerini belirlemeye çalışan, bu disiplinin bilgisinin değerini çözümleyen soruşturmalara yerini bırakmıştır. Daha sonra Dilthey ile birlikte genişletilen bu tartışma, temele insanı alan tarih bilimlerinin doğa bilimlerinin yön-

25 K. Marx, F. Engels, *Alman İdeolojisi*, (çev.: Sevim Belli), Ankara, 1987, s.38.

26 K. Marx, F. Engels, *Felsefe İncelemeleri*, (çev.: Sevim Belli), Ankara, 1975, s.52.

27 A.g.e., s.147.

28 J. B. Bury, *The Idea of Progress*, New York, 1932, s.22.

29 Rotenstreich, a.g.e., s.s.55-56.

temlerinden farklı bir yönetime sahip olması gerektiği üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunun sonucunda da yeni yöntemin ne olabileceği yönündeki çalışmalar hız kazanmıştır. Bu yöndeki çalışmalar daha çok "tarihçilik mesleğinin ne olduğu", "tarihçinin kim olduğu", "onun yargılarının niteliğinin ne olduğu" gibi tarihin bilimsellik ile ilgili sınırlarını çizmeye dönük çabaları ifade eder.

19. yüzyıl felsefesi, büyük ölçüde bilimsel zihniyetin etkisinde kalarak gelişmiştir. Özellikle Ada geleneğinin (İngiltere) çabalarıyla dizgesel bütün felsefi anlatılara olumsuzluk yüklemek moda olmuştur. Dizgesel anlatıların görgül olarak kanıtlanamayacağını dile getiren filozoflar, bu yüzden o bilgilere güvenilemeyeceğini düşünmüşlerdir. Bunun yerine, doğa bilimleri ile insan bilimlerini iç içe ele alan yeni bir bilim tasarımı üzerinde çalışmışlardır. Mantıksal olguculuk da denilen bu yeni anlayış, özellikle Rudolph Carnap'ın öncülüğünde kendini göstermiş, daha sonra Russell, Wittgenstein gibi filozoflarca da sürdürülmüştür. Amaçları, bir dizgenin herhangi bir teriminin ya da ögesinin anlamının, dizgenin içindeki öteki elemanlarla olan ilişkisine göre, kesin bir biçimde açıklanabileceği bir bilgi olanağı üzerinde durmaktır. Dizge ise, onlar tarafından, tutarlılıkları biçimsel olarak oluşturulmuş kurallara göre ölçülebilen çıkarsama yöntemleriyle birbirine bağlanan elemanlar bütünü olarak tanımlanıyordu³⁰. Onlara göre, önermelerin bilgisel anlamları onların doğrulanabilme yöntemleriyle özdeştir. Bir önermenin doğrulanabilmesi ise, onun doğru olup olmadığının gözlem ve deney ya da mantık ve dil kurallarına dayanarak saptanabilmesi demektir. Doğru olup olmadıkları gözlem ve deneye dayanarak saptanabilen önermelere empirik, mantık ve dil kurallarına göre saptanabilenlerine ise analitik denir³¹. Bundan çıkan sonuç şudur ki: Anlamlı önermeler empirik ya da analitik oldukları için bunun dışında kalan her önerme anlamsızdır. Bu yargı bütün insan bilimlerinin önermelerini metafiziğe indirgemıştır. Bu yüzden, insan bilimlerinin kendisini yeniden gözden geçirmesi ve kendini yeniden konumlandırması için bir tartışmaya sebep olmuştur. O dönemde Dilthey'in ve Alman Tarih Okulu filozoflarının çözümlenmeleri, bundan farklı bir bakış açısının 20. Yüzyılda yayılmasına katkı sağlamıştır. Yeni bakış açısı, özneyi durumlar karşısında bir seyirci olmaktan çıkararak etkin bir varlık haline getirmiştir³². O, içinde var olduğu geleneğin bir parçasıdır ve o geleneğin olanaklı dünyası içinde

30 Rabinow P., Sullivan, W., "Yorumcu Eğilim: Bir Yaklaşımın Doğuşu", *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, (çev.: Taha Parla) Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, s.7.

31 Grunberg, Teo, "Neopozitivizm'in Bilim Anlayışının Eleştirisi", *Bilim Kavramı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1985, s.s.33-34.

32 Klasik metafizikte, varlık hakkında kuşatıcı bilgiler içeren dünya görüşleri, felsefe dizgeleri her sorunun yanıtını kendi içlerinde barındırmaktaydı. Parçasal durumlar dizgenin bütünlüğü içinde bir anlam taşıyorlardı. Oysa yeni metafizik, bu tür dizgelerin ya da gerçeklik algılamalarının toplumsal uzlaşımlarla gelenek içinde oluşturulduklarını kabul eder. Bundan ötürü, herhangi bir eylem, olay ya da durumu açıklamak için, onun hangi geleneğin temel kabulü üzerinde oluştuğunu göz önünde bulundurmamak gerekir. İşte metafizik soruşturma ancak bu türden bir çabaya karşılık gelebilir. Özünde, bütün dizgelerin, dizge dışında kalan noktalardan her zaman eleştirilebilir olacağını vurgulayan Rothacker, dolayısıyla bilme ediminin dogmatik olmaktan kurtulamayacağını düşünür. Ona göre hiçbir dizge bu durum göz önünde bulundurulduğunda genelgeçer ve evrensel olduğu iddiasında bulunamaz. Onun için, doğruluk her dizgenin kendi bütünselliği içinde anlam kazanır. Eco'nun "tek anlamlı bir şey belirtme savında olan her metin içi boşalmış bir evrendir" savı, dizgesel gerçekliklerin çokluğuna gönderme yapmaktadır. Bu yüzden, tek ve mutlak gerçeklik savında olan her metin, aslında yalnızca kendi özel ve bağlamsal gerçeklik durumunu bildirdiğini gözden kaçırmaktadır. Bütün bu tartışmalar da, tarih metinlerinin neden çok farklı biçimlerde yorumlanabildiklerinin ipuçlarını bize vermektedir.

eylemlerini gerçekleştirir, kararlarını verir, bilgilerini oluşturur. Ama bu durum, onun giderek gerçeklikten ve nesnellikten uzaklaşarak gizemli bir dünyaya girmesine neden olmaz.

Dilthey, F. Bacon'dan bu yana oluşturulan bilgi kuramlarında bilim kavramı hep doğa biliminin örneğine göre tanımlanmış olduğunu belirtir. Başka bir deyişle bilim ile doğa bilimi kavramları, ona göre, özdeşleştirilmiştir. Bu nedenle insani ve toplumsal olaylar ya normatif (kural koyucu) disiplinlerin konusu yapılmış ya da yarı bilimsel bir yazıcılık türü sayılan tarihe bırakılmıştır. Rickert'e göre, bilim kavramını yalnızca doğa bilimlerini örnek alan bir yasa bilimi olarak anlamak, Bacon'dan beri bir pozitivist önyargıcılığın ürünü olmuştur. Oysa yasa peşinde koşmayan bilim de vardır ve bu tarihtir. Yeni Kantçı filozoflardan Windelband ve Rickert bu çalışma alanlarını kültür bilimleri (Kulturwissenschaften) olarak adlandırıyorlardı. Windelband'ın yasa koyucu (nomotetik) ve tekillleştirici (idiografik) bilimler arasında belirlediği ayrım, Dilthey'in yaptığı ayrıma benziyordu. Ona göre, idiografik bilimlerin konusunu oluşturan dünya, açıklanacak değil anlanacak olan bir dünyaydı³³. Yine, kültür gerçekliğine sadece doğa bilimlerinin yöntemiyle yaklaşılmasının yanlış olacağını düşünen Rickert, bu iki disiplinin (doğa bilimleri ile tin bilimleri) temel farklılığını, hedefleri bakımından ortaya koymak gerektiğini ileri sürdü. Doğa bilimlerindeki bilgisel hedef, düşünürü göre, genelleştirmelere ulaşmak iken, tin bilimlerindeki hedef bilginin kendi bireyselliği ile kavranmasıydı. Rickert her iki alanın birbirlerinin yöntemlerine başvurabileceğini belirtmekle birlikte, tin bilimlerinde genel yasalara ulaşamayacağını da altını çizdi³⁴. Benzer biçimde, Georg Simmel de, tarih biliminin içeriğini oluşturan zamanı ve yeri belli durumların yasa bilimi için önemsiz olduğunu belirterek, "yasaların bize olayların yalnızca imkanını ve onların tespit edilmiş ilişkilerinin gerçekliğini anlatır ama onların kendisini anlatmaz"³⁵ demiştir. O yüzden, tarih bilimleri ile yasa bilimleri arasındaki mantıksal fark göz önünde tutulmalıdır. Yasa bilimlerinin mutlak mükemmellik talepleri bizi asla dünyada gerçekten ne olmuş olduğu bilgisine ulaştıramaz. Collingwood'a göre, Simmel, tarihin tinin işi olduğunu, tarihinin geçmiş bilgisini yeniden kurmasını sağlayacak tek şeyin, kendisinin de bir tin ve bir kişi olması olduğunu görmüştür. Ama Simmel, tarihinin belgelerden yola çıkarak geçmişin öznel bir resmini kafasında kurmasını nesnel bir gerçeklik bilgisine de indirgemmiştir³⁶. Onun düşüncesinde sıkıntılı olan yön budur. O tarihinin kendi zihninin geçmişin mirasçısı olduğunu ve geçmişin şimdide onun zihninde yaşadığını fark etmemiştir³⁷. Bunun üstesinden gelmeye Collingwood çalışır.

Görüldüğü gibi, bu dönemin tarih tartışmaları, tarih bilgisinin niteliği, sınırı ve nasıl oluşturulduğu ile ilgili bir çabaya yönelmiştir. Bu çaba giderek bütün insan bilgilerini kuşatacak şekilde tartışmalara yön vermiş ve tarih alanının daha gerçekçi bir betimlemesi yapılabilmıştır. 20. yüzyılda, tarih bilgisiyile ilgili olarak belki de en önemli görüşleri İngiliz tarihçi ve tarih filozofu olan Collingwood geliştirmiştir.

33 Özlem, Doğan, *Siyaset, Bilim ve Tarih Bilinci*, İnkılâp Kıpabevi, İstanbul, 1999, s.106.

34 Özlem, Doğan, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s.s.32-33.

35 Simmel, Georg, *Tarih Felsefesinin Problemleri*, (çev. Gürsel Aytac) DoğuBatı Yayınları, Ankara, 2008, s.53.

36 Collingwood, *Tarih Tasarımı*, s.175.

37 A.g.y., s.176

O, tarihsel eleştiri ölçütünün ne olması gerektiğinden hareketle, tarihsel bilginin güvenilirliğine bir zemin hazırlamak istemiştir. Ona göre, tarih ancak güvenilir olduğu düşünülen bir yetkenin kanıtlarına göre değil, arkeoloji, nümizmatik, paleografi vb. gibi alanların da kanıt olarak sunmuş olduğu bilgileri ve belgeleri kullanarak bir bilim seviyesine yükseltilir. Geçmişte ne olduğu, kanıtların olmuş olanlar olarak gösterdiği ne ise odur. Bir tarihsel temsilcinin ifadelerinin doğru olup olmadığı ve bundan dolayı, tarihçinin ifadelerinin doğru olup olmadığı, o ifadelerin bütünüyle bir kanıt tarafından haklı kılınıp kılınmadığına bağlıdır. Kanıtı yorumlayan biri olarak tarihçi, bu anlayışla, kendi kendisinin otoritesidir. Collingwood, bu yaklaşımıyla, tarihi, özel bir tür bilim olarak nitelemiştir. Bu insan doğasının bilimidir. Nasıl ki, doğayı araştırmanın doğru yolu bilimsel yöntemler ise, zihni araştırmanın doğru yolu da tarihsel yöntemlerdir³⁸.

Collingwood'un bu görüşleri, daha sonra özellikle Hermeneutik gelenek içinde şekillenir. Hermeneutik (Yorumbilgisi) Yunan Mitolojisinde Hermes'e atfen oluşturulmuş bir sözcüktür. Hermes, kendisine Zeus tarafından ulaklık görevi verilmiş bir tanrıdır. Tanrıların mesajlarını insanlara ileten Hermes'in böyle bir görev sırasında, insanın tanrıyı anlamadaki sınırlı aklı nedeniyle, kendi yorumlarını da işin içine katmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bundan yola çıkarak, Hermeneutik, sonraları Hristiyanlıkta kutsal metinlerin içinde gizli olan tinsel gerçekliğin açığa çıkarılması için yürütülen bir etkinlik olarak yerini almıştır. 19. yüzyıl başlarında F. Schleiermacher tarafından kutsal kitap ve diğer metinlerin anlaşılması konusundaki genel bir kurama dönüştürülmüştür. 19. yüzyıl sonlarında W. Dilthey, insan eylemlerini anlama ve belgelerin anlamını açıklamaya yönelik yorumsal işlemleri, insan incelemelerinde ortak olan ve bu incelemelere özgü olan işlemleri kuşatmak amacıyla fenomenler arasındaki bağlantıların kurulmasıyla ilgilenen doğabilimlerinden bunları ayırarak yukarıdaki kuramı genişletmiştir. Daha sonra, M.Heidegger ve Hans Georg Gadamer, bütün anlama çabalarının ontolojik boyutları üzerinde yoğunlaşarak Hermeneutik'in alanını daha da genişletmişlerdir. Heidegger ve Gadamer'e göre anlama, insanların sahip olduğu diğer yetiler gibi bir yeti değildir; anlama bir yöntembilim uygulanarak da elde edilemez. Anlama bir dünyada olma ya da var olma yolunda temel bir kiptir. Bu nedenle, insan bilimlerinin temel motifi olarak "anlama", insanın bu dünyadaki varoluşunun temel dayanağı olması bakımından, bu bilimleri, insanın "öz-anlamasına" doğa bilimlerinden daha çok yakınlaştırır. Gadamer, insan bilimlerinin, doğa bilimlerinin kesinlik ve nesnelliklerine yaklaşmadıkları halde, insanın öz-bilincine katkıda bulduklarını, çünkü kendilerinin insanın öz-bilincinden kaynaklandığını belirtir³⁹.

Gadamer anlamayı, tarihsel bir çerçeve içinde varolan bilinçli insan varlıklarının dünya ile ilişki içine girmelerinin temel yolu olarak kabul eder. Bu yüzden, anlamının ontolojik bir yönü vardır⁴⁰. Bu, tarih bilgisinin insanın kendi kendisinin oluşumuyla ilgili olduğunu bildirir bize. Çünkü anlama, her zaman, hem bir nesneye ilişkindir hem de kaçınılmaz olarak bir özneye; ve bu tür bir bilgide, insanın her tür düşüncesi bir yaşama dünyası içinde ortaya çıktığı ve zorunlu olarak yaşama

38 A.g.y., s.210.

39 Gadamer, Hans-Georg, "Tarih Bilinci Sorunu", *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, (çev.: Taha Parla) Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s.81.

40 West, David., *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, (çev.: A. Cevizci), Paradigma yay. İstanbul 1998, s.148.

dünyası tarafından koşullandığı için, bilenin kendi varlığının gündeme gelmesi kaçınılmazdır⁴¹. Öyleyse anlama tarihseldir. Anlamanın tarihsel yönü, geçmişle bugün arasında bir diyalog kurmasıdır. Herhangi bir metni anlamak denilen şey, bugünün ufkuyla geçmişin ufku arasında diyalektik bir ilişki kurmaktır. Yorumcu, tarihsel olguları salt nesne konumuna indirgeyerek ele alırsa ve kendi yorumunu tek geçerli yorummuş gibi sunarsa tarihi sınırlandırmış ve yanlış kavramış demektir. Gerçek tarihsel anlama, ancak soru ve yanıt dizileriyle gerçekleşebilir. Geçmişle bu tür bir diyalog, aynı zamanda bizim anlam ufkumuzu genişletici bir rol de oynar. Gadamer, bir toplulukta egemen olan önyargıların çoğunlukla tarihsel geçmişin tam olarak anlaşılmasını engellemekle birlikte, bunlar olmadan ve bir öz-eleştiriye girişmeden, tarih bilincinin ne olanaklı ne de anlamlı olduğunu söyler. Ona göre, ancak başkaları yoluyla kendimiz hakkında doğru bilgi elde edebiliriz. Ama bu demek değildir ki, tarihsel bilgi, içinde yaşadığımız geleneğin çözülüp gitmesine yol açar, tersine geleneği zenginleştirebilir, doğrulayabilir ya da değiştirebilir ve kendi kimliğimizi keşfetmemize katkıda bulunur⁴². Gadamer'in gelenek üzerindeki bu vurgusu özellikle önyargıların olgular hakkındaki bilgilerimize etkisini göstermek bakımından önemlidir. Çünkü, önyargılar bir gelenek içinde oluşturulurlar. Bu yüzden bir geleneğin anlam ufkunu belirlemek o geleneğin olgulara nasıl bakmakta olduğunu belirlemek anlamını taşımaktadır.

Hermeneutik gelenek içinde "anlama"nın ortak nesnellik ölçütlerine oturtulması gerektiğini düşünen filozoflar da vardır. Söz gelimi Ricoeur nesnel anlam arayışına girmiştir. Onun bu tutumu, Yorumsamacı yaklaşımda gördüğü belirsiz yapıyı belli bir düzen içerisine oturtma isteğinin bir göstergesidir. Ona göre, yazarın öznelliğinden farklı olarak, nesnel anlam metinde gizlidir. Bu anlamın ortaya çıkabilmesi için de üzerinde durulacak olan şey yazar değil metindir. Yani metnin ne söylediğine yönelik bir anlama çalışması geliştirilmelidir. Demek ki Ricoeur, metni incelenmesi gereken özerk bir yapı olarak görmektedir. Yine Ricoeur'e göre, yaşam yaşanan, tarih ise anlatılandır ve anlatım metne ilişkindir⁴³. Ricoeur metnin belirli bir formu olduğu üzerinde durur. Bu anlamda konuşma ve yazı arasındaki fark da ortaya çıkar. Çünkü konuşma değişime açıkken, metin durağandır. İşte bu durağanlık yüzünden kelimeler ile onların denk düştüğü eylemlerin de durağan anlamları vardır. Şu halde yapılacak olan bir metin çözümlemesi de bu durağan anlamı açığa çıkartmayı ödev bilecektir. Metin çözümlemesi, giriş, gelişme ve sonucun tümünü bütünsel olarak ele alacaktır. Böylece anlam örgüsünün bütünselliğinden kopmaksızın, metinden nesnel anlam çıkarılabilir.

Hermeneutik araştırmanın tarihçiler ve sosyal bilimciler üzerinde büyük etkisi olmuştur. Sosyal Bilimler felsefesindeki bakış açılarının artık yaygın bir biçimde, özel açıklama çabalarının çerçevesini oluşturduğu görülmektedir. Anlama yöntemini kullanan araştırmacı, uğraşısı olan malzemenin içine işlemiş olan tinsel öğeleri ortaya çıkartmak için uğraşır. Yani, onun için önem taşıyan şey, "yapıtın içine yerleştirilmiş anlam içerikleridir"⁴⁴. Anlamanın kullanımı genel olarak bu doğrultuda

41 A.g.y., s.151.

42 Gadamer, a.g.y., s.81.

43 Ricoeur, Paul, "On Interpretation", *After Philosophy*, (ed.: K. Baynes, T. McCarthys, J. Bohman), The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, and London 1987, s.361.

44 Rothacker, Erich, *Tarihselcilik Sorunu*, (çev.: Doğan Özlem), Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990, s.16.

olsa da yorumbilgisi geleneği içinde yer alan düşünürlerin eğilimlerine bağlı olarak birtakım farklılıklarla da karşılaşılır.

Bu tartışmalar çerçevesinde, günümüzde tarih felsefesi çalışmalarının hemen çoğu artık bir dil felsefesi çalışmasına da dönüşmüştür. Bunun önemli bir nedeni tarihçilerin bir tarih bilgisi oluşturmak için kullandıkları malzemenin doğası gereğidir. Bu malzemeler belge ve metindir. Bilginin temel kaynağı olarak belgelerden ve metinlerden yararlanmak zorunluluğu, ister istemez orada yazılanların anlamlarının gerçekliğe ne kadar karşılık geldiğini sorgulamayı gerektirmektedir. Bu zorunluluk, metin çözümlemesi çalışmalarının yayılmasına ve anlam, anlama, söylem, söyleme, yorum ve yorumlama gibi terimlerin neyi ifade ettikleri üzerine bir düşünme çabasına girişilmesine yol açmıştır. Metin çözümlemesinin bu öznel yönünün ortaya çıkardığı sorun, metindeki anlamın yeniden kurulmasına aracılık etmesi nedeniyle, üstü kapalı da olsa, nesnellikle ilgili etik bir soruna da yol açmıştır. Temel kaygısı nesnellik olan bilimsel tutum alışı, özellikle metin çözümlemelerinde güvenilir bilgiler oluşturulması için belirli ilkeler üzerinden hareket etmeyi gerekli görmüşse de bir metnin niyetinin, bir metnin yazarının niyetinin ya da bir metni okuyan ve yorumlayan kişinin niyetinin, metnin çözümlenmesinde asıl amaca ulaşıp ulaşılmayacağını bir sorunsal haline getirmiştir.

Sonuç olarak, bu kısa açıklamadan da anlaşılacağı üzere, iki farklı zeminde şekillenen tarih tartışmaları, tarihsel bir bilincin oluşturulmasına önemli katkı sağlamışlardır. Çeşitli dönemlerdeki insan düşüncesinin haritasını belirlemek anlamında, her ne kadar birbirlerinden çok farklı temeller üzerinde yükselmişlerse de, bu tartışma ve tasarımların olumlu işlevleri olmuştur. Her şeyden önce, insanın tarihsel bir varlık olarak dünya üzerindeki düşünsel serüvenine duyulan ilgi, onun kendisinin kim olduğunu, yapıp ettiklerinin ve başardıklarının ne olduğunu anlamak konusunda bir çaba içine girilmesine yol açmıştır. Bu çabayı veren düşünürler, bugün için, modernist ve post-modernist yaklaşımların temel tezlerini de belirleyerek, insan bilincinin tarihsel izdüşümlerini serimlemeyi sürdürmektedirler. Özellikle 1980'lerden sonra postmodernist dalgayla şekillenen tartışmalar tarihsel çalışmalarda "yaygın bir epistemolojik bunalıma" neden olmuştur. Tarihin ne olduğundan çok, tarih yapmanın nasıl mümkün olacağına evrilen sorular, "dilinden kendinden başka hiçbir şeyi aktaramayacağı" postmodern savdan ötürü, tarihin gözden yitmesi ve tarihsel bilginin olanaksız olması olarak algılanmıştır. Bunu başka bir yazının konusu olarak bırakıyoruz.

KAYNAKÇA

- AYSEVENER, Kubilay – Barutca E. Müge, *Tarih Felsefesi*, Cem Yayınevi, İstanbul 2003.
- BURY, J. B., *The Idea of Progress*, New York 1932.
- CAIRNS, Grace, *Philosophies of History*, New York 1962.
- CAPONIGRI, A. Robert, *Time and Idea - The Theory of History in Giambattista Vico*, London 1953.
- CARR, E.H., *What is History?*, Alfred A Knopf Inc, New York 1972.
- COLLINGWOOD, R. G., *Tarih Tasarımı*, (çev.: Kurtuluş Dinçer) Ara Yayıncılık, İstanbul 1990.
- _____, *The Idea of History*, London 1946.
- GADAMER, Hans-Georg, “Tarih Bilinci Sorunu”, *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, (çev.: Taha Parla) Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.
- GÖKBERK, Macit, *Kant ile Herder’in Tarih Anlayışları*, İstanbul 1948.
- GRUNBERG, Teo, “Neopozitivizm’in Bilim Anlayışının Eleştirisi”, *Bilim Kavramı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1985.
- Hassan Ümit, *İbn Haldun: Metodu ve Siyaset Teorisi*, Sevinç Matbaası, Ankara 1982.
- HEGEL, G.W.F., *The Philosophy of History*, tra. J. Sibree, New York 1956.
- MARX, K., F. Engels, *Alman İdeolojisi*, (çev.: Sevim Belli), Ankara 1987.
- MARX, K., F. Engels, *Felsefe İncelemeleri*, (çev.: Sevim Belli), Ankara 1975.
- ÖZLEM, Doğan, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.
- _____, *Siyaset, Bilim ve Tarih Bilinci*, İnkılâp Kıpabevi, İstanbul 1999.
- RABINOW P., Sullivan, W., “Yorumcu Eğilim: Bir Yaklaşımın Doğuşu”, *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, (çev.: Taha Parla) Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.
- RICOEUR, Paul, “On Interpretation”, *After Philosophy*, (ed.: K. Baynes, T. McCarthys, J. Bohman), The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, and London 1987.
- ROTENSTREICH N., *Time and Meaning in History*, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht 1987.
- ROTHACKER, Erich, *Tarihselcilik Sorunu*, (çev.: Doğan Özlem), Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990.

SIMMEL, George, *Tarih Felsefesinin Problemleri*, (çev.: Gürsel Aytaç) DoğuBatı Yayınları, Ankara 2008.

SÖZER, Önay, "Dünya Tarihi ve Özgürlük İdesi", *Macit Gökberk Armağanı*, Ankara 1983.

SPENGLER, Oswald, *The Decline of The West*, tr. Charles Francis Atkinson, London 1954.

TOYNBEE, Arnold J., *Tarih Bilinci*, Bateş Yayınları, İstanbul 1978.

WEST, David, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, (çev.: A. Cevizci), Paradigma yay. İstanbul 1998.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE GENEL HAKLAR SAVUNUSU YAPAN BİR GAZETE: HUKUK-I UMUMİYE

Hasan Taner KERİMOĞLU*

Özet

Bu makalede II. Meşrutiyet döneminde yayımlanan Hukuk-ı Umumiye gazetesi, tanıtılmaktadır. II. Abdülhamit yönetimin yıkılmasından ve “hürriyet”in ilanından sonra basın, iktidarın faaliyetlerini denetleyen bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Hukuk-ı Umumiye bu süreçte, “genel haklar”ın savunuculuğunu üstlenmiş ve halkın haklarını savunan bir yayın politikası izlemiştir. II. Meşrutiyet’in ilk aylarında görev yapan hükümetlerin uygulamalarına karşı gazetenin “demokratik” tepkiler vermesi, Türk basın tarihi açısından önem taşır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet Dönemi, Hukuk-ı Umumiye, Osmanlı Basını.

A NEWSPAPER DEFENDING GENERAL RIGHTS DURING THE SECOND CONSTITUTIONAL ERA: HUKUK-I UMUMİYE

Abstract

In this article, the newspaper Hukuk-ı Umumiye (*General Rights*) published in the second constitutional era is introduced. The press, following the fall of Abdulhamid administration and declaration of freedom emerged as a power to control the activities of government. In this process, Hukuk-ı Umumiye (*General Rights*) advocated the defending of general rights and conducted a publication policy that championed people’s rights. The “democratic” reactions of the newspaper against the practices of the governments officiated in the earlier months of the second constitutional era are important for the history of the Turkish press.

Key Words: The Second Constitutional Era, Hukuk-ı Umumiye (*General Rights*), Ottoman Press.

---

* Dr., DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (taner.kerimoglu@deu.edu.tr.).

Giriş

Meşrutiyetin 24 Temmuz 1908 tarihinde ikinci defa ilan edilmesinin ardından Osmanlı ülkesinde değişik alanlarda faaliyet gösteren birçok cemiyet kurulmuş ve yüzlerce yeni gazete ve dergi yayınlanmaya başlamıştır. Doğal karşılanması gereken bu durum, uzun yılların bir birikimidir. Meşrutiyetin ilanı sonrasında kurulan yüzlerce cemiyet, gazete veya dergi, istibdat yönetimi boyunca ülke meselelerini ilgilendiren konularda düşüncelerini özgürce dile getirme olanağından yoksun kalan, sansür nedeniyle dünyadaki ve ülkedeki siyasal gelişmeleri takip edemeyen ve rejimin hafiyeleri tarafından bir jurnalle sürgün edilme korkusunu daima zihninde taşıyan bir halkın siyasal yaşama katılma konusundaki açlığının kanıtıdır.

“Hürriyet” in ilanının en önemli sonuçlarından birisi Osmanlı ülkesinde siyaset yapan fertlerin sayısındaki artıştır. İktidarın kullanılmasını kendi gidişi ile ilgili bulan Osmanlı vatandaşları, siyaset yoluyla “iktidara iştirak” etme olanağını elde etmişlerdir¹. Ayrıca II. Meşrutiyet dönemi, sınıf mücadelesinin hızlandığı, çelişkilerin keskinleştiği ve bu sınıfsal, ideolojik, politik mücadelede süreli yayınların rolünün ve öneminin arttığı bir dönemdir². Devrimin ertesinde kamusal alanın genişlemesi ve kitle siyasetindeki dönüşüm, kitle siyasetinin yeni biçimlerinin ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır³. Bireylerin ve yeni rejimde daha fazla söz sahibi olmak isteyen toplumsal aktörlerin siyaset yapma ve iktidara katılma kanallarından birisini de basın oluşturuyordu. Özgür seçimlerin yapıldığı çok partili bir rejimde, iktidarı elinde bulunduran gücün de “efkâr-ı umumiye”nin oluşumunda önemli rolü olan basını göz ardı etmesi beklenemezdi.

İşte bu süreçte yayımlanmaya başlayan gazetelerden birisi de “*Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin ceridesi*” olan Hukuk-ı Umumiye'dir⁴. Hukuk-ı Umumiye, “*Meşrutiyete ve ittihad-ı millete hizmet eder ve yevmi neşrolunur*” du. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, Hukuk-ı Umumiye'yi yayın müsaadesini, Dâhiliye Nezareti, İdare-i Matbuat Şubesi'nin 28 Ağustos 1324 tarihli resmi ruhsatıyla almıştı⁵.

İlk sayısı 16 Eylül 1908 tarihinde yayımlanan Hukuk-ı Umumiye'nin ilk sorumlu müdürü ve başyazarı Necip Nadir Bey idi. Arşiv belgelerinden öğrendiğimiz kadarıyla Necip Nadir Bey, Karapınar'ın eski kaymakamıydı⁶. Münir Süleyman Çapanoğlu'na göre ise Necip Nadir Bey, istibdada karşı yaptığı

-
- 1 Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyet'in İlânı*, Arba Yay., İstanbul, 1996, s.s.27-28.
  - 2 Uygur Kocabaşoğlu, *Hürriyet'i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010, s.3.
  - 3 Y. Doğan Çetinkaya, “1908 Devrimi'nde Kamusal Alan ve Kitle Siyasetinde Dönüşüm”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.38, (Mart, 2008), s.9.
  - 4 M. Süleyman Çapanoğlu, Hukuk-ı Umumiye'nin bir cemiyetin yayın organı olarak değil, “müstakil bir fikir ve murakebe” gazetesi olarak yayımlanmaya başladığını, gazetenin Fedakâran-ı Millet Cemiyeti ile ilgisinin olmadığını ileri sürmektedir. M. Süleyman Çapan, “Esrengeiz İstanbul”, *Son Telgraf*, 11 Temmuz 1937. Oysa Hukuk-ı Umumiye, yayımlanmaya başladığı ilk günden itibaren “Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin ceridesi” olarak faaliyet göstermiştir.
  - 5 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, I, İletişim Yay., İstanbul, 1998, s.167.
  - 6 “Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Zabtiye Nezareti (BOA-ZB.)”, 25/28.

mücadele ile tanınmış bir vatansverdi ve onun İstanbul'da kalmasını uygun bulmayan Sultan Abdülhamit, memuriyetlerle onu Anadolu'dan Arabistan'a, Arabistan'dan Anadolu'ya dolaştırmıştı⁷. Necip Nadir Bey, bu görevi gazetenin ilk sayısından 8 Teşrin-i evvel 1908 tarihli 23. sayısına kadar yaptı. Necip Nadir Bey'in bir memuriyete atanması üzerine Hukuk-ı Umumiye'nin sorumlu müdürlüğüne cemiyetin üyelerinden olan Mevlanzade Rifat Bey getirildi⁸. Bilindiği gibi Mevlanzade Rifat Bey, Abdülhamit döneminde sürgüne gönderilmiş ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en kararlı muhaliflerinden birisi olmuştur. Mevlanzade Rifat Bey, bu görevi Hukuk-ı Umumiye'nin 14 Teşrin-i sani 1908 tarihli 60. sayısına kadar yaptı.

Mevlanzade Rifat Bey'in Hukuk-ı Umumiye'den ayrılması üzerine yerine Hüsnüpaşazade Doktor Ali Saip Bey getirildi⁹. Ali Saip Bey ise Hukuk-ı Umumiye'nin sorumlu müdürlüğünü 14 Şubat 1909 tarihli 139. sayısına kadar yaptı. Gazetenin dördüncü sorumlu müdürü Ahmet Esat Bey, bu görevi Hukuk-ı Umumiye'nin son sayısı olan 27 Mart 1909 tarihli 172. sayısına kadar yaptı. Ahmet Esat Bey'in yerine Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin üyelerinden Ali Şevket Efendi'nin getirilmesi konusunda girişimlerde bulunulsa da¹⁰ Hukuk-ı Umumiye'nin 27 Mart 1909 tarihinden itibaren yayınına son vermesi nedeniyle bu değişiklik gerçekleşmedi¹¹. Hukuk-ı Umumiye, görebildiğimiz kadarıyla, toplam olarak 172 sayı yayımlanmıştır¹².

Hukuk-ı Umumiye'nin yazar kadrosunun sık sık değiştiği görülür. Buna karşın gazetenin en önemli yazarları arasında; Şirvanizade Mahmut Tahir, İbnül Mahmud Asım, Mevlanzade Rifat ve Abdülkadir Kadri bulunuyordu. Ayrıca, kısa süreliğine de olsa Hasan Fehmi ve Derviş Vahdeti¹³ de gazetenin yazar kadrosunda yer almıştır. Bu arada ünlü Jön Türklerden Doktor Şerefettin Mağmumi'nin "Düşündüm ki" başlıklı makaleleri de 1908 yılının kasım ve aralık aylarında gazetede yayımlanmış ve yine Doktor İbrahim Temo'nun bir makalesine de Hukuk-ı Umumiye'nin sütunlarında yer verilmiştir¹⁴.

7 Münir Süleyman Çapanoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, Pınar Yay., İstanbul, 1964, s.31.

8 BOA-ZB., 326/146.

9 BOA-ZB., 327/142.

10 BOA-ZB., 332/2.

11 Bu arada Hukuk-ı Umumiye, 21 Şubat 1909 tarihli 144. sayısından itibaren yayımlanmış olduğu ilanlarla "dolgun maaşla" çalışacak bir başyazar ile tercümanlara ihtiyaç duyulduğunu açıklamıştır.

12 Sina Akşin, Hukuk-ı Umumiye'nin son sayısının 25 Mart 1909 tarihli 180. sayısı olduğunu yazmaktadır. Sina Akşin, "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXIX/1-2 (1974), s.135, dn: 29. Oysa bu numaralandırmada bir hata bulunmaktadır. Çünkü 25 Mart 1909 tarihli sayıda yanlışlıkla 170 yerine 180 yazılmıştır. Oysa 27 Mart 1909 / 14 Mart 1325 tarihli ve 172 sayılı gazetenin, Hukuk-ı Umumiye'nin son sayısı olması gerekir. Hukuk-ı Umumiye'nin diğer sayılarında da tarihlendirme ve numaralandırma konusunda buna benzer hatalar yapılmıştır. Hukuk-ı Umumiye'nin göremediğimiz sayıları şunlardır: 94, 132, 135, 147-149, 152, 154, 161, 163, 166, 168, 171.

13 Derviş Vahdeti'nin "Tesettür-i Nisvan" başlığıyla yayınladığı ve Kıbrıs'ı küçük mikyasta İsviçre'ye benzettiği Hukuk-ı Umumiye'de görebildiğimiz tek makalesi için bkz. Hafız Derviş, "Tesettür-i Nisvan", *Hukuk-ı Umumiye*, 12 Teşrin-i evvel 1908, no 27, s.2.

14 İbrahim Temo'nun genel olarak ülkedeki haksızlıklarla ilgili olan makalesi için bkz. Doktor Temo, "Sorarız!", *Hukuk-ı Umumiye*, 22 Eylül 1908, no 7, s.s.2-3.

1. Hukuk-ı Umumiye'nin Yayın Politikası

Hukuk-ı Umumiye'nin yayın politikası, yayın organı olduğu Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin temel politikası ile paralellik gösterir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden dışlanmış olan sürgün ve firariler tarafından kurulan Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, çeşitli nitelikleri bir arada bulunduran bir kuruluştu¹⁵. Cemiyetin siyasal bir yönü olduğu gibi aynı zamanda, sürgün ve firariler arasında yardımlaşma ve dayanışma niteliği de bulunuyordu. 1908 yılında yapılan seçimlere katılmayan cemiyetin siyasal yaşamındaki en önemli özelliği, İttihat ve Terakki'ye muhalif olmasıydı. Bununla birlikte Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin II. Meşrutiyet dönemi siyasal yaşamındaki en önemli hedeflerinden birisi de, uzun süren istibdat dönemi boyunca yoksun kalınan genel hakların, meşrutiyet devrinde savunuculuğu ve koruyuculuğunu üstlenmektir. Cemiyetin kendine biçtiği bu rol, nizamnamesinde ve "aslı" ve "tali" amaçlarının ilan edildiği belgede de yer almaktadır. Buna göre Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, ülke yönetiminde yapılan yanlışlıkları eleştirerek bu yanlışlıkların düzeltilmesine ve meşrutiyet yönetiminin tam anlamıyla uygulanmasını sağlamaya çalışacaktır. Bu bakımdan cemiyetin, meşrutiyet döneminde var olan hükümetler karşısında bir "baskı unsuru" olmak istediği söylenebilir. Cemiyet, bu hedefini yayın organı olan Hukuk-ı Umumiye aracılığıyla yerine getirmeye çalışmıştır. Bu bakımdan, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin, "Fransız

15 Fedakâran-ı Millet Cemiyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Taner Kerimoğlu, *Fedakâran-ı Millet Cemiyeti*, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2003.

Devrimi'nde ilan edilen 'İnsan Hakları' beyannamesine karşılık olmak üzere 'Hukuk-u Umumiye' tabirini bir bayrak olarak kullanmak" istediği biçimindeki yorumda doğruluk payı bulunmaktadır¹⁶.

Hukuk-ı Umumiye'nin yayın politikasının ilk önemli özelliği, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yurtlarına dönen sürgün ve firarilerin sorunlarına sütunlarında geniş yer ayırmasıdır. Bu özellik, gazetenin ilk sayısından son sayısına kadar devam etmiştir. Kurucuları arasında Avnullah Kazimi, Esat Bey, Necip Nadir Bey, Abdülkadir Kadri gibi sürgün ve firarilerin bulunduğu Hukuk-ı Umumiye'nin yazar kadrosunun da neredeyse tamamı "siyasî mağdur"lardan oluşuyordu. Bu nedenle Hukuk-ı Umumiye'nin sütunlarının büyük bir kısmı, sürgün ve firariler ile ilgili haberlerle doluydu.

Hukuk-ı Umumiye'nin ilk sayılarında buldukları yerlerden yurtlarına dönen sürgün ve firarilerin isimlerine yer verilir¹⁷. Ayrıca gazete, uzun yıllardır durumları hakkında bilgi sahibi olunamayan sürgün ve firarilerin ailelerinden veya okul arkadaşlarından gelen mektuplara da sütunlarını açar, böylece onların birbirlerine ulaşmalarına yardımcı olur¹⁸. "Mağdurin-i siyasiye" ile aileleri arasında bir iletişim köprüsü kurmak isteyen Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin yayın organı, çeşitli nedenlerle İstanbul'a gelememiş sürgün ve firarilerin isimleriyle buldukları yerleri ve varsa İstanbul'da bulunan aile ve akrabalarının isimleriyle yaşadıkları yerleri cemiyet merkezine bildirmelerini ister¹⁹.

Bunun yanında Hukuk-ı Umumiye, sürgün ve firarilerin istibdat döneminde uğramış oldukları hak kayıplarının tazmin edilmesi ve kendilerine uygun birer iş bulunmasını sağlamak için de kamuoyu oluşturmaya çalışır. Çünkü istibdat döneminde belli bir bölgeye sürgün olarak gönderilen veya firar eden kişiler, çeşitli hak kayıplarına uğradılar. Siyasi mağdurlar, sürgün veya firar olayları nedeniyle; işlerini kaybettiler, öğrenim çağında olanlar öğrenimlerini yarıda bırakmak zorunda kaldı ya da sahip oldukları taşınır veya taşınmaz mallara el konuldu. Ayrıca istibdat yönetiminin sona ermesi, sürgün veya firarilerin devletten almış oldukları maaşların kesilmesine ve onların geçim sıkıntısına düşmelerine neden oldu. Tanin matbaasına giderek Hüseyin Cahit ile görüşen bir sürgünün söyledikleri, o günlerde "mağdurin-i siyasiye"nin yaşadığı bu hayal kırıklığını özetlemektedir: "*Menfi idik, istibdat altında yaşıyorduk. Fakat, karnımız doyuyordu. Nail-i hürriyet olduk, meşrutiyet-i idare altında bulunuyoruz. Fakat, açız*"²⁰.

Bu nedenle sürgün ve firarileri temsil etme iddiasında olan Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin yayın organı ilk sayısında; siyasal nedenlerden dolayı sürgün

16 Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yay., İstanbul, 2000, s.323.

17 Örneğin "*Devr-i istibdat zalimlerinden Memduh Paşa'nın kurban-ı tezvairatı olarak Diyarbekir'e teb'îd edilmiş olan ahrardan Hafız Deroiş Beğ'in* (Derviş Vahdeti) İstanbul'a gelişi ile ilgili haber için bkz. Hukuk-ı Umumiye, 5 Teşrin-i evvel 1908, no 20, s.4.

18 Örneğin Fizan'da bulunan Filibeli Şehbenderzade Ahmet Hilmi'nin durumu hakkında bilgi sahibi olamayan kardeşinin bu konuda bilgisi olanların "*mazlumin ve fedakâran-ı ümmetin tercüman-ı efkârî*" olan Hukuk-ı Umumiye'ye bildirmeleri hakkındaki ilanı için bkz. Hukuk-ı Umumiye, 7 Teşrin-i evvel 1908, no, 22, s.3. Ahmet Hilmi'nin durumu hakkında bilgi veren bir mektup için bkz. Hukuk-ı Umumiye, 11 Teşrin-i evvel 1908, no 26, s.4.

19 "İlan", *Hukuk-ı Umumiye*, 28 Eylül 1908, no 13, s.1.

20 Hüseyin Cahit, "Menfiler", *Tanin*, 12 Mart 1909, no 220, s.1.

edilen veya firar etmek zorunda kalanlarla “hürriyet şehitlerinin” ailelerinin cemiyetin doğal üyelerinden olduğunu açıklıyor ve “*bunların cümlesinin terfih-i ahval ve temin-i istikbali için acilen ve serian icrası lazım gelen teşebbüsât-ı ciddiye hakkında cemiyetin heyet-i idaresi icab eden tedabiri taht-ı karara almıştır*” deniyordu²¹. Bundan dolayı Hukuk-ı Umumiye, yayın organı olduğu cemiyetin politikaları doğrultusunda, siyasi mağdurların hak kayıplarının telafi edilmesi için meşrutiyet hükümetlerini göreve davet eder.

Bu konuda gazetede yer alan yazılarda genel olarak, istibdat döneminde sürgün ve firarilerin yaşadığı sıkıntılar duygusal bir dille, uzun uzun anlatılıyor ve bunun karşılığında hükümetten yardım talebinde bulunuluyordu. Örneğin sürgün ve firarilerin işe alınmasındaki Kâmil Paşa hükümetinin kayıtsızlığını eleştiren İbnül Mahmud Asım Bey, bu konuda şunları yazıyordu: “*Bunlar vatan için, devlet için saadetlerini ayaklarının altına almışlar, zindanlarda zincirlerle bağlı oldukları halde bile hürriyetin, Kanun-ı Esasi'nin istihsali için sarf-ı gayret etmişler. Bazı kardaşlarımız da bu yolda canlarını feda eylemişler... Menfalarda, zindanlarda, diyar-ı ecnebiyyede çekmiş oldukları felaket kifayet etmedi de vatanlarında da mı sefalet çekecekler?... Kardaşlarımız haklarından hiçbir vakit vazgeçmezler, hak sahibine verilmelidir. Hukuk-i meşrua ketm ve ihfa edilemez*”²².

Gazete bu konuda okuyuculardan gelen mektuplara da yer verir ve meşrutiyet hükümetlerinin bu konuyu acilen ele almalarını ister. Sürgün ve firarilerin istibdat döneminde uğramış oldukları kayıpların ne şekilde tazmin edilmesi gerektiği konusunda Hukuk-ı Umumiye’de yayınlanan okuyucu mektuplarında ilginç önerilerde bulunulur. Örneğin bir okuyucu bu konuda şunu önerir: “*Öyle beşyüz, bin liralarla değil belki yüz binlerce liralarla bile bu fedailerin ihtiyacı tehvin ve zarar ve ziyanları tazmin edilemez... Şu zarar ve ziyarı kimin tazmini lazım gelir? ... Hazinesinin hali malum, miktar ziyade malum... Şu ziyanları esasen tazmin etmesi lazım gelir... Taraf-ı şahaneden hazineye terk olunan çiftlikat senede dört yüz bin lirayı müteceviz olan hâsılatı karşılık gösterilerek alınacak birkaç milyon lira muamelesi ne esbaba mebni ise henüz icra olunmadı! Şimdilik hazine bu istikraza mahsuben bankadan bir milyon lira avans etmelidir. Dört milyondan bir milyon lirası bu uğurda feda edilmelidir*”. Hukuk-ı Umumiye’nin ismini vermeyen bu okuyucusuna göre, mebuslardan oluşturulacak bir komisyonla bu para ihtiyaç duyan kişilere dağıtılabilecektir ve böylece de “*... şu tazminat merci-i hakikisinden alınmış olur. Ne hazine ve ne saire mutazarrır olmaz*”²³.

Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, sürgün ve firarilerin hak kayıplarının tazmini konusunda Kâmil Paşa hükümetine ve Sultan Abdülhamit’e başvurmuştur. Abdülhamit’ten 1000 lira alınmış ise de, sürgün ve firarilerin isteklerine önem vermeyen Kâmil Paşa hükümeti, Hukuk-ı Umumiye aracılığıyla sert bir şekilde eleştirilmiştir. Cemiyet, padişah ve hükümetten yardım isteğinde bulunduğu gibi çeşitli devlet yöneticilerinden ve hayırsever vatandaşlardan da yardım talebinde bulunmuş ve cemiyet toplamış olduğu yardım miktarını yayın organında ilan etmiştir²⁴.

21 “Maksad ve Mesleğimiz”, *Hukuk-ı Umumiye*, 16 Eylül 1908, no 1, s.1.

22 İbnül Mahmud Asım, “Nisfet Böyle midir?”, *Hukuk-ı Umumiye*, 6 Teşrin-i evvel 1908, no 21, s.2.

23 “Hatıra”, *Hukuk-ı Umumiye*, 2 Teşrin-i evvel 1908, no 17, s.2.

24 Fedakâran-ı Millet Cemiyeti’nin yardım toplama çalışmaları konusunda bkz. Hasan Taner Kerimoğlu, *a.g.t.*, s.s.52-58.

2. II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında Hukuk-ı Umumiye

Hukuk-ı Umumiye'nin yayın politikasında; istibdat yöneticilerini, açıkça söylenirse de Sultan Abdülhamit'i ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eleştirmek önemli bir yer tutar²⁵. Yayınlandığı ilk günden 19 Aralık 1908 tarihine değin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ciddi bir eleştiri yöneltmeyen Hukuk-ı Umumiye, bu dönemde hedef alır. Hatta Hukuk-ı Umumiye çoğu zaman, Kâmil Paşa hükümetinin eleştirilmesi konusunda İttihat ve Terakki yanlısı gazetelerden *Tanin* ile ortak hareket eder.

Hukuk-ı Umumiye'nin Kâmil Paşa hükümetini en fazla eleştirdiği konular; mağdur-ini siyasiyenin isteklerinin tam olarak yerine getirilmemesi, istibdat döneminin bazı yöneticilerinin çeşitli görevlere atanmaları²⁶ ve basın mensupları hakkındaki hükümetin uygulamaları olmuştur. Hukuk-ı Umumiye'nin hükümet aleyhindeki yayınlarından rahatsız olan Sadrazam Kâmil Paşa, gazetenin sorumlu müdürünü görüşmeye davet etmiştir. Kâmil Paşa bu görüşmede Mevlanzade Rıfat Bey'e, "Siz ne yapıyorsunuz? Vükela aleyhinde idare-i lisan ediyorsunuz. Böyle devam edecek olursanız (Eliyle Bab-ı Seraskeri'yi göstererek!) siz de Murat'ın gittiği yere gidersiniz" demiştir. Kâmil Paşa'nın kastettiği kişi bu olaydan kısa bir süre önce gözaltına

25 Münir Süleyman Çapanoğlu, a.g.e., s.33.

26 "Hafiyelerin Taltifi", *Hukuk-ı Umumiye*, 11 Teşrin-i evvel 1909, no, 25, s.3. Başka örnekler için bkz. "Hafiyeye Nazif Sururi", *Hukuk-ı Umumiye*, 27 Teşrin-i evvel 1908, no 42, s.4; "Yine Aziz Paşa", 28 Teşrin-i evvel 1908, no 43, s.2-3; "Hafiyeye Ali Galip", 4 Teşrin-i sani 1908, no 50, s.3.

alınan Mizancı Murat Bey'dir. Mevlanzade Rifat Bey, Kâmil Paşa'nın bu sözlerine verdiği yanıtta, yasaya uygun davrandıklarını söylemiş, eğer kanuna aykırı bir durum olursa mahkemelerin mevcut olduğunu belirtmiştir. Bu yanıt üzerine Kâmil Paşa, "Cahilsiniz! Çocuksunuz! Devletin bugün ne gibi bir buhran-ı azim içinde olduğunu bilmezsiniz. Bizi rahat bırakınız. Meşrutiyet vücut bulsun. Meşguliyetimizi bilmezsiniz" demiştir. Hukuk-ı Umumiye, Sadrazam ile yapılan görüşmeyi aktardıktan sonra hakkında dava açılmasına neden olan şu yorumu yapmıştır: "Ey vatandaşlar! Memleketimizin istibdat yüzünden duçar olduğu felaketleri kim yaptı? Vazifesini bilmeyen vükela değil mi? Bugün milleti silahsız, beytülmalı parasız, hududumuzu muhafazasız, nüfuz-i siyasimizi ehemmiyetsiz bırakan vükela acaba kimler idi? Kâmil Paşa dâhil olduğu halde bu enkaz-ı sabika değil midir? Dimağları sulanmış, uyku ile vakit geçirip uyandıkları zaman da adi umurla iştiğal böyle nazik bir zamanda yakışır mı? Vatanın saadeti yolunda çalışan cemiyet-i muhterememiz makasid-i asliyesinden asla rücu' etmeyecektir"²⁷.

Kâmil Paşa hükümetini bu şekilde hakarete varan ifadelerle eleştiren ve istifaya davet eden Hukuk-ı Umumiye, kısa bir süre sonra Kâmil Paşa'yı savunmaya başlamış ve eleştiri oklarını yeni bir hükümet kurma çabaları içinde olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yöneltmiştir. Hukuk-ı Umumiye'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yönelik eleştirileri, 19 Aralık 1908 tarihinden itibaren şiddetlenerek devam etmiştir. Bu tarihten önceki en önemli gelişme, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olan *Şura-yı Ümmet* gazetesinin okuyucularına, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, *Şura-yı Ümmet* ile Hukuk-ı Umumiye arasında hiçbir ilişkinin olmadığını duyurmasıydı²⁸. Hukuk-ı Umumiye ise bu duyuruya, "Hiçbir taraftan böyle bir iddiada bulunulmadığından *Şura-yı Ümmet*in bu teklifi na-be-mahaldir. Böyle bir münasebetin mevcut olmadığını biz de ilan eyleriz" diyerek karşılık vermişti²⁹. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu tür uyarılara gereksinim duymasının temel nedeni, sürgün ve firarileri temsil etme iddiasında olan Fedakâran-ı Millet Cemiyeti ile hiçbir ilişkisinin olmadığını duyurmaktır. Çünkü yapısı hakkında kamuoyunda henüz yeteri kadar bilgi sahibi olunamayan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile benzer politik argümanları kullanan Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin ortak hareket ettikleri, dahası aynı kuruluşun devamı olduğu düşüncesi toplumda yaygınlaşabilirdi. Bir diğer etken de, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin yardım toplama çalışmalarıyla ilgisi olmadığını ortaya koymak istemesiydi.

Hukuk-ı Umumiye'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni en fazla eleştirdiği noktalar; hükümet işlerine müdahale etmesi, kendisini meşrutiyet rejimi ile özdeş göstermeye çalışması, meşrutiyetin ilanı konusundaki başarıyı sahiplenerek bu konudaki sürgün ve firarilerin rollerini göz ardı etmesi olmuştur³⁰. Hukuk-ı Umumiye, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yönelik eleştirilerini Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin çeşitli iddialarla baskına uğramasından sonra daha da artırmış ve Tanin ve *Şura-yı*

27 "Şayan-ı Teessüf Bir Mülakat", *Hukuk-ı Umumiye*, 15 Teşrin-i evvel 1908, no 30, s.1.

28 "İhtar", *Şura-yı Ümmet*, 16 Teşrin-i evvel 1908, no 11, s.8. Aynı uyarı daha sonra tekrar yayınlanmıştır. "İhtar", *Şura-yı Ümmet*, 3 Teşrin-i sani 1908, no 29, s.6.

29 "İhtar", *Hukuk-ı Umumiye*, 17 Teşrin-i evvel 1908, no 32, s.4.

30 Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısındaki muhalefet argümanları hakkında bilgi için bkz. Hasan Taner Kerimoğlu, "Meşrutiyet Üzerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Karşı Hak Arama Mücadelesi Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", *Toplumsal Tarih*, 137, (Mayıs 2005), s.s.40-45.

Ümmet gazeteleri ile sert bir polemik içine girmiştir. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin 12 Ocak 1909 tarihinde uğradığı bu baskın nedeniyle Hukuk-ı Umumiye, 21 Ocak 1909 tarihine kadar yayınına ara vermek zorunda kalmıştır. Baskından sonra yeniden yayımlanmaya başlayan Hukuk-ı Umumiye, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul merkezi ile Tanin ve Şura-yı Ümmet gazetelerini hakaret içeren ifadelerle eleştirmiştir. Şura-yı Ümmet ve Tanin'in "*namus ve vicdandan nasibini alamamış iğrenç kalemleriyle*" Osmanlı basınına lekelediğini iddia eden Hukuk-ı Umumiye'ye göre, "*Şura-yı Ümmet, matbuat-ı Osmaniye arasında sabıkalı bir serseri mahiyetinde*"ydi³¹.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yönelik muhalif bir dil kullanan Hukuk-ı Umumiye, İttihatçıların ünlü rakibi Prens Sabahattin grubuna ise daha olumlu yaklaşır. Gazetede zaman zaman kendisiyle ilgili haberlere yer verildiği gibi Prens Sabahattin Bey'in çeşitli yerlerde yaptığı konuşmalardan alıntılar yapılır ve düşüncelerinin kamuoyuna yansıtılmasına yardımcı olunur³².

3. Hukuk-ı Umumiye ve Genel Haklar Savunusu

Meşrutiyetin ikinci defa ilan edilmesinden sonra siyasal yaşama katılım konusundaki engellerin ortadan kalkması, Osmanlı vatandaşlarının ülke sorunlarıyla ilgili konularda görüşlerini dile getirmelerine olanak sağlamıştır. Bu süreçte basın, kamuoyunu oluşturan unsurlardan birisi olarak idarenin her türlü icraatını "dördüncü kuvvet" olarak denetlemeye başlar. Hukuk-ı Umumiye de "hürriyetin" ilanından sonra geniş toplum kesimlerinin duyarlı hale geldiği genel hakların savunuculuğunu üstlenir.

Bu konuda gazetenin en önem verdiği haklardan birisi basın özgürlüğü olmuştur. Basın özgürlüğünün korunması bir bakıma Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin temel politikasının gereklerindedir. Çünkü yayımlanmış olduğu nizamnamesinde, "*umuru hükümete müdahale edilmemek şartıyla vatan ve milletin menafine muvafık veya mugayir gördüğü muamelat ve icraat-ı hükümeti takdir ve tenkid*" etmeyi³³ siyasi amaçları arasında sayan cemiyetin bu hedeflerini gerçekleştirebilmesi için basın özgürlüğü gerekmektedir³⁴.

Hukuk-ı Umumiye, ilk olarak Mizancı Murat Bey'in tutuklanması olayında Murat Bey'e destek olmuş ve Kâmil Paşa hükümetinin bu uygulamasına karşı çıkmıştır. Bilindiği gibi Murat Bey, Sadrazam Kâmil Paşa'nın emriyle 10 Ekim 1908 tarihinde tutuklanmış ve gazetesi Mizan belli bir süre kapatılmıştı³⁵. Bu olayı, "*Makam-ı Sadaretin Kanun-ı Esasimize Tecavüzü*" başlığıyla okuyucularına duyuran³⁶ Hukuk-ı Umumiye, daha sonra şu yorumu yapar: "*Kavanin-i esasiye riayet etmeyen*

31 "*Şura-yı Ümmet ve Tanin*", *Hukuk-ı Umumiye*, 23 Kanun-ı sani 1909, no 118, s.1.

32 *Hukuk-ı Umumiye*, 17 Eylül 1908, no 2, s.1; 18 Eylül 1908, no 3, s.1; Ali Muhtar, "Teşebbüs-i Şahsi ve Osmanlılar", *Hukuk-ı Umumiye*, 1 Teşrin-i evvel 1908, no 16, s.s.1-2.

33 Tanık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.170.

34 Nitekim Hukuk-ı Umumiye ilk sayısında, ciddiyetten asla ayrılmayacağını, büyük küçük hiçbir kimsenin kişisel özgürlüğüne aykırı yayın yapılmayacağını ve ancak yasaların izin verdiği oranda uyarıların yapılacağını açıklıyordu. "Karin-i Kirama", *Hukuk-ı Umumiye*, 16 Eylül 1908, no 1, s.1.

35 *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkanlığı Ali Cevat Bey'in Fezlekesi*, (haz.: Faik Reşit Unat), TTK Yay., Ankara, 1985, s.171.

36 "*Makam-ı Sadaretin Kanun-ı Esasimize Tecavüzü*", *Hukuk-ı Umumiye*, 11 Teşrin-i evvel 1908, no 26, s.1.

Sadrızamın şu hareketine diktatörlük derler. Portekiz’de meşrutiyet-i idareyi ayaklar altına alan ve bunca karışıklıklara sebebiyet veren Başvekil (Franko) da bir sene evvel bu vadede devleti yed-i istibdadına almak istemişti. İşte Sadrazam Paşa’nın bu günlerde görünen harekâtı ona pek karibtir... Bugün diktatörlük, yarın idare-i orfiye, sonra da istibdat mı?”³⁷.

Murat Bey’in tutuklanmasının ardından Zabtiye Nazırı’nın da Kalem gazetesinin yazarını tutuklatması³⁸, Hukuk-ı Umumiye’nin hükümete yönelik eleştirilerini artırmasına neden olur. Basın özgürlüğü konusunda Osmanlı basınında yeterince destek alamamalarından yakınan Hukuk-ı Umumiye, Zabtiye Nazırı’nın Kalem gazetesi yazarını tutuklatması ile kendi yayınlarının haklı çıktığını ileri sürerek Kâmil Paşa’yı istibdat taraftarı olmakla suçlar³⁹. Hukuk-ı Umumiye basın özgürlüğüne aykırı bu iki olay sonrasında “Mademki biz de bir heyet-i medeniye ad-dolunuyoruz, o halde Fransız, İngiliz ve bütün mile-i meşruta matbuatının müstefit olmakta bulunduğu tekmil kavanin ve usulata malik olmak bizim de hakkımızdır” yorumunu yapar⁴⁰.

Kâmil Paşa hükümetinin basın özgürlüğüne aykırı davranışlarına karşı çıkan Hukuk-ı Umumiye, bu konuda kendi dışındaki gazetelerle de dayanışma içinde olmuştur. Örneğin Hukuk-ı Umumiye, Mevlanzade Rifat Bey’in girişimiyle Serbesti gazetesinin, hazırlanmakta olan basın kanunu aleyhinde düzenlemiş olduğu ve İttihat ve Terakki karşıtı bir havada geçen mitinge destek olmuş ve yeni bir “istibdat” yol açacağına inanılan yasa tasarısına karşı çıkmıştır⁴¹.

Hukuk-ı Umumiye ayrıca, hükümetlerin her alandaki uygulamalarını, bakanlıklardaki yolsuzlukları, devlet memurlarının halka yaptığı baskıları eleştirmiş ve halkın haklarını savunan bir çizgide yayın yapmaya çalışmıştır. Halktan gelen her türlü yakınmaya Hukuk-ı Umumiye’nin sayfalarında yer verilmiş ve gazete okuyucuların şikâyetlerini, ilgili mercilerin dikkatine sunarak problemlerin çözümüne yardımcı olmaya çalışmıştır⁴². Bu bakımdan Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, “derdi olanların davalarını benimseyen, basın organı Hukuk-ı Umumiye aracılığıyla kamuoyuna yansıtan bir çeşit ‘Marko Paşa’ olmuştur”⁴³. Bu konuda örneğin, esnaf kethüdalarının esnafa yaptığı baskılar⁴⁴, eğitimsiz polislerin yasal olmayan davranışları⁴⁵, ülkedeki

37 “Diktatörlük mü?”, *Hukuk-ı Umumiye*, 12 Teşrin-i evvel 1908, no 27, s.4. İmzasız olan bu iki yazıyı Mevlanzade Rifat Bey’in yazdığı anlaşılmaktadır. *Mevlanzade Rifat’ın Anıları*, (haz.: Metin Martı), Arma Yay., İstanbul, 1992, s.s.14-15.

38 “Kaleme Tecavüz”, *Hukuk-ı Umumiye*, 21 Teşrin-i evvel 1908, no 36, s.2.

39 “Bugün hilaf-ı kanun olarak hapsedmeye cüret eden bir sadrazam, bir nazır hakkında hükm-i kanun icra edilmez ise devr-i sabıkda görüldüğü gibi hanımanlar yıkan, evlad ü ryalı perişan ve yetim bırakan istibdat daha şiddetle baş göstereceğine şüphedilemez... Millete karşı kendini kabahatsiz göstermek isteyen Kamil Paşa meşrutiyetin muhafazasına çalışan efrad-ı milleti, evrak-ı havadisi Adliyyeyi alet ederek imha etmek istiyor... istibdat taraftarı olduğuna artık şüphemiz kalmayan Kamil Paşa kabinesinin -bazıları müstesna olmak üzere- istifa etmelerini hukuk-i millet namına teklife kendimizi haklı görürüz”. “Amr Olan Yarın Zeyde de Olabilir”, *Hukuk-ı Umumiye*, 21 Teşrin-i evvel 1908, no 36, s.1.

40 “Kabine, Efkâr-ı Umumiye, Matbuat”, *Hukuk-ı Umumiye*, 22 Teşrin-i evvel 1908, no 37, s.s.1-2.

41 “Dünkü Sultanahmet Mitingi”, *Hukuk-ı Umumiye*, 8 Şubat 1909, no 134, s.2; *Serbesti*, 26 Kanun-ı sani 1324, no 83, s.2.

42 Okuyuculardan gelen mektuplar o denli çoğalmıştır ki zaman zaman gazete, yayınlanamayan mektuplardan dolayı okuyuculardan özür dilemiştir.

43 Sina Akşin, *a.g.m.*, s.129.

44 “Esnaf Kethüdarları ve Gaddarlıkları”, *Hukuk-ı Umumiye*, 19 Teşrin-i evvel 1908, no 34, s.4.

45 “Polislerimiz”, *Hukuk-ı Umumiye*, 10 Teşrin-i evvel 1908, no 25, s.3.

tarihi eserlerin yağma edilmesine göz yumulması⁴⁶, hak ettikleri halde terfi alamamış askerlerin yakınmaları⁴⁷ Hukuk-ı Umumiye’de işlenen konular arasında yer alır.

Bunun yanında Hukuk-ı Umumiye, özellikle yolsuzluklar ve devlet hizmetlerinin kötüye kullanılması konusunda duyarlı davranmış ve yayınlamış olduğu haberlerle kamuoyunun bu konulara dikkatini çekmeye çalışmıştır. Gazetenin yazarlarından İbnül Mahmud Asım Bey, yazdığı makalelerle bu konulara kamuoyunun dikkatinin çekilmesinde başarılı olmuştur⁴⁸. İbnül Mahmud Asım Bey, yazdığı makalelerde; aşar vergisinin toplanması sırasında Anadolu’nun değişik yörelerinde yaşanan yolsuzlukları ve mütegalibenin halka yaptığı baskıyı⁴⁹, ağnam vergisinin toplanması sırasında yaşanan haksızlıkları ve vergi toplanması sırasında devletin uğradığı kayıpları⁵⁰, ülkedeki yolların yapımı sırasında devlet görevlilerinin halktan haksızca aldıkları vergileri⁵¹ konu edinmiş ve kamuoyunun bu konulara ilgisini çekmeye çalışmıştır.

Bunun yanında Hukuk-ı Umumiye’nin yayınlarında II. Meşrutiyet döneminde giderek geniş toplum kesimlerince benimsenmeye başlanan “milli iktisat” düşüncesinin izleri görülmektedir⁵². Gazete, Osmanlı Devleti’ni ekonomik yönden zayıflatan yabancı şirketlere ve Düyun-ı Umumiye idaresine karşı çıkmıştır. Reji idaresinin ülkenin zenginliğini çektiğini belirten Hukuk-ı Umumiye, istibdat yönetiminin yıkılması nedeniyle “*Bu gibi şirketlerin, alelhusus Reji gibi memleketi soya soya soğana çeviren bir şirketin imtiyazı*”nın feshedilmesi gerektiğini ileri sürmüştür⁵³. Buna ek olarak Hukuk-ı Umumiye, o dönemki diğer gazetelerle birlikte Düyun-ı Umumiye’nin gereksiz harcamalarına ve Türk memurlarına yabancılara verileden daha az para verilmesine de karşı çıkmıştır⁵⁴. Ayrıca Hukuk-ı Umumiye, havagazı, rihtim şirketleri gibi ülkede değişik alanlarda faaliyette bulunan imtiyazlı şirketlerin artık ülkeye bir faydası dokunmadığını, tam tersine ülkeye zararı olduğunu öne sürerek bu şirketlerin de sözleşmelerinin feshedilmesini önermiştir⁵⁵.

46 “Asar-ı Atika Yağması”, *Hukuk-ı Umumiye*, 13 Teşrin-i evvel 1908, no 28, s.3.

47 “Üsküb’den”, *Hukuk-ı Umumiye*, 5 Teşrin-i evvel 1908, no 20, s.2.

48 İbnül Mahmud Asım Bey, daha sonra cemiyetten ve Hukuk-ı Umumiye’den ayrılmış ve 20 Ocak 1909 tarihinden itibaren Pertev-i Adalet gazetesini yayınlamaya başlamıştır. *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi II. Abdülhamid’in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey’in Fezlekesi*, s.176.

49 İbnül Mahmud Asım, “Hukuk-ı Devlet Nasıl İzaa Olunuyor?”, *Hukuk-ı Umumiye*, 2 Teşrin-i evvel 1908, no 17, s.1.

50 İbnül Mahmud Asım, “Hukuk-ı Devlet Nasıl Gasp Olunuyor?”, *Hukuk-ı Umumiye*, 3 Teşrin-i evvel 1908, no 18, s.1.

51 İbnül Mahmud Asım, “Yollarımız Nasıl İnşa Olunuyor ve Su-ı İstimalat”, *Hukuk-ı Umumiye*, 4 Teşrin-i evvel 1908, no 19, s.2; “Tarik-i Bedelat Nakdiyesi ve Su-ı İstimalat”, *Hukuk-ı Umumiye*, 5 Teşrin-i evvel 1908, no 20, s.1.

52 “Maliye Nezaretinin Ecnebi Müşaviri”, *Hukuk-ı Umumiye*, 10 Teşrin-i evvel 1908, no 25, s.2.

53 “Reji İdaresi”, *Hukuk-ı Umumiye*, 28 Teşrin-i evvel 1908, no 43, s.3.

54 “Artık Düyun-ı Umumiye İsfata Nihayet Vermelidir”, *Hukuk-ı Umumiye*, 1 Kanun-u evvel 1908, no 77, s.1. Hukuk-ı Umumiye’nin, Düyun-ı Umumiye’nin Avrupa’dan getirdiği uzmanlara Türk memurlardan fazla para vermesi hakkındaki yorumu şudur: “*Düyun-ı Umumiye’nin... Avrupa’dan celbeylediği mösyölerin vazifesini ifa edebilecek birçok Osmanlı vardır ki bunlar o mösyölere verilmekte olan mebalığın nusuyla kanaat edebilirler ve gördükleri işte de devlet namuna bir... hıyanet bulunmaz*”. “Düyun-ı Umumiye İdaresi”, *Hukuk-ı Umumiye*, 4 Kanun-ı evvel 1908, no 80, s.3.

55 “İmtiyazlı Şirketler ve Hukuk-ı Millet”, *Hukuk-ı Umumiye*, 8 Teşrin-i sani 1908, no 54, s.1-2; “İmtiyazlı Şirketler ve Hukuk-ı Osmaniye”, *Hukuk-ı Umumiye*, 11 Teşrin-i sani 1908, no 57, s.2.

Hukuk-ı Umumiye’de sıkça işlenen bir diğer konu da “tensikat”tır. II. Meşrutiyetin ilk yıllarında meşrutiyet hükümetleri, otuz yıllık istibdat yönetiminden arta kalan sorunlarla baş etmek zorunda kaldılar. Bu sorunların en önemlilerinden ve meşrutiyet hükümetlerini en fazla meşgul eden konulardan birisi olan tensikat, devlet dairelerinde fazla memurların işten çıkarılarak maaşlarda belli bir düzenlemeye gidilmesi anlamına geliyordu. Otuz yıl süren istibdat yönetimi boyunca, yeteneğe bakılmadan yalnızca saraya olan bağlılıkları ölçüt alınarak atamalar yapılmıştı. İlerlemenin sırf keyif ve iltimasa bağlı olduğu bu dönemde, iş sahibi olan bazı kişiler de işlerine gitmeden maaş alırlardı⁵⁶. Bu nedenle anayasal düzene geçilmesi ile birlikte, devlet yönetimin keyfilikten kurtarılarak yasal temellere dayandırılması ve atamaların da belli ölçütlere göre yapılması gerekiyordu.

Bu konuyla ilgili olarak Hukuk-ı Umumiye’de birçok makale ve habere yer verilmiştir. Hatta Hukuk-ı Umumiye, Mevlanzade Rıfat Bey’in hazırladığı kendi tensikat ve ıslahat projesini yayımlamaya başlamış, ancak Mevlanzade Rıfat Bey’in Fedakâran-ı Millet Cemiyeti’nden ve gazeteden ayrılması ile bu girişim yarıda kalmıştır⁵⁷. Projede, istibdat döneminde ülkenin içinde bulunduğu durum anlatıldıktan sonra ülkeyi yönetebilecek devlet ricalinin sürüldüğü belirtiliyor ve “... yaygaralara ehemmiyet vermeksizin idare-i devletçe lüzumu kat’i görülen tensikat ve ıslahata kemal-i metanetle başlamalıyız. Ancak hayat-ı devlet demek olacak bu tensikat ve ıslahat ihtiyaca ve nezaket-i mahsusa ve siyasiyesine göre etrafıyla tertip ve ihzar edilip ana göre ciddi icra edilmelidir ki içinde boğulmakta olduğumuz bu buhran-ı muzırr ve muhrıbe nihayet verilebilsin” deniliyordu⁵⁸. Hukuk-ı Umumiye’nin yazarlarından Doktor Şerafettin Mağmumi de devlet dairelerindeki yavaşlığı ve eski alışkanlıklarını devam ettiren memurları eleştirerek bu duruma son verilmesini istiyordu⁵⁹. Bunun yanında Hukuk-ı Umumiye, tensikattan etkilenen memurların da görüşlerini kamuoyuna duyurabilmelerine olanak sağlamıştır. Okuyuculardan gelen mektuplar arasında; tensikatta kendi durumlarının göz önünde bulundurulmasını isteyerek merhamet dileyen ve “çünkü elimizden hiçbir sanat veya hizmet gelmez” diyen haremağaları⁶⁰, Bab-ı meşihatte niçin tensikat olmadığını soran⁶¹ veya “tensikat değil evvel be evvel tahsisat isteriz” diyen memurlar da bulunuyordu⁶².

Hukuk-ı Umumiye’nin yayın politikasında okuyuculardan gelen yazılar daima önemli bir yer teşkil etmiştir. Gazetenin okuyuculardan gelen yazılara sütunlarını açması, gazetede yazı çeşitliliğinin ve işlenen konuların zenginleşmesini sağlamış ve aynı zamanda halkla yakın ilişkide bulunmasına imkân tanımıştır. Öyle ki, okuyuculardan gelen bu yazılar, Türkiye’deki sosyaliz-

56 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, I, Kısım 2, TTK Yay., Ankara, 1983, s.90.

57 Mevlanzade Rıfat Bey, Kamil Paşa’nın Fedakâran grubuna el uzattığını ve sonunda “dışarıdan kişilerin girdiğini görünce ‘Fedakâran’ cemiyetinden” ayrıldığını ileri sürer. *Mevlanzade Rıfat’ın Anıları*, s.19.

58 “Tensikat ve İslahat-ı Umumiye’ye Dair Proje”, *Hukuk-ı Umumiye*, 24 Teşrin-i evvel 1908, no 39, s.1.

59 Doktor Şerafettin Mağmumi, “Düşündüm ki”, *Hukuk-ı Umumiye*, 11 Teşrin-i evvel 1908, , s.1.

60 “Ayna”, *Hukuk-ı Umumiye*, 30 Eylül 1908, no 15, s.2.

61 “Acaba Neden?”, *Hukuk-ı Umumiye*, 10 Teşrin-i sani 1908, no 56, s.s.2-3.

62 *Hukuk-ı Umumiye*, 10 Teşrin-i sani 1908, no 56, s.3.

min durumundan⁶³ fotoğrafçılık sanatına⁶⁴, haremağalarına yapılan ameliyatın çağ dışılığından⁶⁵ ülkedeki kütüphanelerin⁶⁶ durumuna kadar değişik konuları ele almaktaydı. Buna karşın, ilk aylarında iyi bir satış grafiğine sahip olan Hukuk-ı Umumiye'nin yayın politikası⁶⁷, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin basılmasından ve cemiyet üyelerinin tutuklanmasından sonraki günlerde değişmiş ve gazetede yazı çeşitliliği azalmıştır.

Hukuk-ı Umumiye, yayın hayatı boyunca iki önemli yazı dizisi yayımlamıştır. Yazı dizilerinden ilki Düyun-ı Umumiye hakkındadır. “*Maliye ve hayat-ı iktisadiye-i memleketi nazar-ı nafiz ihtisasıyla birçok seneler tedkik ederek bi misl bir vukuf-ı külliye malik olduğu Avrupa’da bile teslim ve tasdik edilen*” ancak, adı açıklanmayan bir kişi ile Düyun-ı Umumiye hakkında yapılan söyleşiler, “*Mebuslarımıza Muhtıra Düyun-ı Umumiye İdaresi*” başlığı adı altında yayımlanmıştır⁶⁸. 31 Aralık 1908’den başlayarak uzun bir süre yayınlanan bu söyleşilerde “...bu idarenin devam-ı mevcudiyeti meşrutiyet-i idaremizi daimi bir tehdit altında bulunduracak ve onu istediği veya istemediği zaman ihlal” edebileceği belirtilmiş ve mebusların bu konuda dikkati çekilmiştir⁶⁹.

Hukuk-ı Umumiye’de yayımlanan ikinci yazı dizisi İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgilidir. Bu yazı dizisi Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin, baskına uğramasından sonra yayımlanmaya başlamıştır. Cemiyetin basılma olayını İstanbul’daki İttihatçıların düzenlediğini düşünen Hukuk-ı Umumiye, buna karşı bir yazı dizisi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni sorgulamaya çalışmıştır. Bu yazı dizisi 23 Ocak 1909 tarihinden başlamak üzere “*Azıcık Tarih Yahut İttihat ve Terakki Cemiyeti*” ismiyle yayımlanmaya başlamıştır⁷⁰. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş öyküsünün anlatıldığı bu yazı dizisinde genel olarak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rumeli’deki “gerçek” merkezlerinin önemi vurgulanarak “*Şeref Sokağı Cemiyeti*”nin rolü küçümsenmeye çalışılmıştır. Hukuk-ı Umumiye'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tarihini yazma girişimi, İzmir’de yayımlanan İttihat ve Terakki Cemiyeti yanlısı *İttihat* gazetesinin tepkisini çekmiştir. İttihat gazetesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kongresi gereğince cemiyetin tarihinin yazılmakta olduğunu, bundan önce yazılacak tarihlerin “... *şai-be-i hatadan ve Hukuk-ı Umumiye gazetesine derc olmasına göre gazezden salim olamayacağından doğru telakki*” edilmemesi gerektiğini, ayrıca, cemiyetin meşrutiyetten önceki döneminin, asli üyelerinin

63 Ali Namık'ın Hukuk-ı Umumiye’de 21 ve 26 Eylül 1908 tarihlerinde “*Türkiye’de Sosyalizm*” başlığıyla yayınlanan makaleleri, Şükrü Hanioglu'nun bu konuda Mete Tunçay'ı haberdar etmesi üzerine Mete Tunçay tarafından yayınlanmıştır. Mete Tunçay, “Ali Namık'ın 80 Kısır Yıl Önceki Bir Yazısı: ‘Türkiye’de Sosyalizm’”, *Tarih ve Toplum*, XVII / 98 (Şubat, 1992), s.s.6-7.

64 Fotoğrafçılık sanatı ile ilgili makale için bkz. “*Fotoğraf Sanatı*”, *Hukuk-ı Umumiye*, 8 Teşrin-i sani 1908, no 54, s.2.

65 Haremağaları ile ilgili makaleler için bkz. “*Pek Meşru Bir Hak*”, *Hukuk-ı Umumiye*, 27 Eylül 1908, no 10, s.1-2; “*Ayna*”, *Hukuk-ı Umumiye*, 30 Eylül 1908, no 15, s.2.

66 Kütüphaneler ile ilgili makale için bkz. “*Kütüphanelerimiz*”, *Hukuk-ı Umumiye*, 27 Teşrin-i evvel 1908, no 42, s.4.

67 M. Süleyman Çapanoğlu, Hukuk-ı Umumiye'nin yalnız İstanbul’da 15000 sattığını, taşra satışları ile birlikte bu sayının 30000 bini aştığını ileri sürmektedir. M. Süleyman Çapan, “*Esrarengiz İstanbul*”, *Son Telgraf*, 12 Temmuz 1937.

68 “*Mebuslarımıza Muhtıra Düyun-ı Umumiye İdaresi*”, *Hukuk-ı Umumiye*, 31 Kanun-ı evvel 1908, no 108, s.1-2.

69 “*Mebuslarımıza Muhtıra Düyun-ı Umumiye İdaresi*”, *Hukuk-ı Umumiye*, 1 Kanun-ı sani 1908, no 109, s.1.

70 “*Azıcık Tarih Yahut İttihat ve Terakki Cemiyeti*”, *Hukuk-ı Umumiye*, 23 Kanun-ı sani 1909, no 118, s.2.

dışındaki kişiler tarafından bilinemeyeceğini ileri sürerek okuyucularının bu yazı dizisine aldanmamalarını istemiştir⁷¹.

Hukuk-ı Umumiye, genel olarak “Osmanlı” bir söylem kullanmış ve çeşitli Osmanlı unsurları hakkında haberlere de yer vermeye çalışmıştır. Gazetede Osmanlı unsurları arasında en çok Ermeniler ile ilgili haberlere yer verilmiştir. Bunun en önemli nedeni, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti’nin kurucuları arasında Ermenilerin de bulunmuş olmasıdır. Hukuk-ı Umumiye, “İlk Ermeni Mebusu” başlığı ile duyurduğu haberinde, “(Hınçakyan) Ermeni cemiyet-i ahraranesi rüesasından (Fedakâran-ı Millet) cemiyetine mensup Hemptarsum Efendi Boyacıyan nam-ı diğer Murat”ın bu defa Kozan sancağından mebus seçilmesini tebrik etmiş ve kendisinin eski bir sürgün olduğunu vurgulamıştır⁷².

Hukuk-ı Umumiye’nin sütunlarında Ermenilerle ilgili olumlu ifadeler yer alsa da gazetenin, Türklerin ülkedeki “millet-i hâkime” konumunu devam ettirmesinden yana olduğu anlaşılıyor. Ermenice gazetelerinden birinde Kanun-ı Esası’nın genel olduğundan bahisle “millet-i hâkime” lafının kaldırılması gerektiği şeklindeki öneriye Hukuk-ı Umumiye şöyle karşı çıkıyordu: “Ermeniler de, Kürtler de, Türkler de, Bulgarlar da, memleketimizde hürdür. Hak-ı rey maliktir. Ancak Millet Meclisi’nde ihtimal ki az, Müslümanlardan daha az aza-yı mebuseleri bulunması bizim yalnız muhabbetimizi sırf Türklere hasr ettiğimizden değil anasır-ı sairenin dağılık bulunmalarından neşet eder... Ekseriyet-i nüfusa bile bakarsak Devlet-i Osmaniye’nin taht-ı idaresinde yaşayıp geçinen ahalinin en çoğu Türk’tür, Müslüman’dır. Devletimiz Devlet-i Osmaniye’dir. Bir Türkün sülalesidir. Lakin biz isteriz ki, hepimiz, bu vatanı iskân eden bütün kardaşlarımız müsavi, kanun önünde, cihan önünde müsavi olsunlar... Öyle birden bire ne ‘de sentralizasyon’ ve adem-i merkezîyet olur. Ne de unsur hesabıyla rey vermek. Öyle olsa bile bizim kazanacağımız bedihidir... bizim en çok vatanperverliğine, meziyyatına itimat ettiğimiz Ermeni vatandaşlarımızdır”⁷³.

Ermenilerle yakın bir ilişki kuran Hukuk-ı Umumiye, Rumlara daha mesafeli yaklaşmıştır. Hatta Rumca yayımlanan gazetelerden Proodos, Hukuk-ı Umumiye’nin sütunlarında Ermenilerle ilgili haberlere sıkça yer verilmesine rağmen Rumlara yeteri kadar önem verilmemesinden yakınmıştır⁷⁴. Bu arada Hukuk-ı Umumiye, seçim döneminde Proodos ile sert bir polemik içine girmiş, İstanbul Rumların seçimler dolayısıyla yaptığı gösterileri “unsurî” nitelik taşıdığı için eleştirmiştir. Proodos’un bu eleştirilere karşılık vermesi sonucu, Hukuk-ı Umumiye, hakarete

71 “Hukuk-ı Umumiye”, *İttihat*, 29 Kanun-ı sani 1909, no 88, s.1-2. Hukuk-ı Umumiye ise buna alaycı bir dille karşılık vermiştir. *Hukuk-ı Umumiye*, 2 Şubat 1909, no 127, s.3. *İttihat* gazetesi daha sonra Hukuk-ı Umumiye’nin sorumlu müdürü Ahmet Esat Bey için, “Serbesti yaltağı sahte fedakâran-ı milletten (Ahmet Esat) Bey Efendi” demiş ve kendisinin Kamil Paşa zamanında İzmir’e sürgün edildiğini ileri sürmüştür. Ahmet Esat Bey ise, Hukuk-ı Umumiye’nin kimsenin yaltağı olmadığını, Şeref Efendi Sokağı’nın şubelerinin derecelendirmesinde birinciliğin Mizan ile Hukuk-ı Umumiye’ye ait olduğunu ileri sürmüştü ve kendisinin İzmir’de yapmış olduğu hizmetlerin başta Tevfik Nevzat’ın kaleminden çıkan ve *Hizmet*’te yayımlanan makaleler olmak üzere çeşitli şahitleri olduğunu iddia etmiştir. *Serbesti*, 13 Mart 1325, no 129, s.4; *Hukuk-ı Umumiye*, 25 Mart 1909, no 170, s.2.

72 “İlk Ermeni Mebusu”, Hukuk-ı Umumiye, 4 Teşrin-i sani 1908, no 50, s.3-4. Ermeniler ile ilgili diğer haberler için bkz. “Taşnaksutyun Programı”, Hukuk-ı Umumiye, 29 Eylül 1908, no 14, s.3; “Meclis-i Mebusan’da Ermeni Vatandaşlarımızın Takip Edeceği Meslek”, 23 Teşrin-i evvel 1908, no 38, s.1-2; 21 Teşrin-i sani 1908, no 67; 10 Kanun-ı evvel 1908, no 86, s.1.

73 “Kanun-ı Esasımız ve Anasır-ı Saire-i Osmaniye”, Hukuk-ı Umumiye, 22 Teşrin-i sani 1908, no 68, s.1.

74 *Hukuk-ı Umumiye*, 22 Eylül 1908, no 7, s.4.

varan şu ifadelerle Rum unsurunu eleştirmiştir: “Yunanistan’a bile gitseniz buradaki refahı, bu vatan gibi ulvi, alicenab bir yurdu bulamazsınız dedik. Hayır! Anlamadılar. Fakat biz şimdi anladık ki bu unsura artık şahsiyetini, mahiyet-i tealisini gayb etmiş olan bu zelil unsurun tepesinde bir tokmak olmadıkça bu herifler rahat edemeyecek! Anladık zaten anladık ki bu şarlatan, hülyaperver şarlatanlara başka türlü bir idare lazım”⁷⁵.

4. Hukuk-ı Umumiye’ye Karşı Açılan Davalar

Fedakâran-ı Millet Cemiyeti’nin yayın organı Hukuk-ı Umumiye, eleştirmiş olduğu uygulamalar karşısında kullanmış olduğu ifadeler nedeniyle çeşitli zamanlarda mahkemeye verilmiştir. İlk olarak, Hukuk-ı Umumiye’de kendisinden “hain” diye söz edilen adliye eski bakanlarından Abdurrahman Paşa, gazetenin sorumlu müdürü Necip Nadir Bey hakkında “*zemm ü kadh*” davası açmıştır. Gazete, “...serbesti-i matbuata karşı tevcih edilen ilk hamle-i cüretkarane bulunduğundan” okuyucularını ve fedakâran-ı milleti durumdan haberdar etmiştir⁷⁶.

Kısa bir süre sonra ise, Hukuk-ı Umumiye’nin yeni sorumlu müdürü Mevlanzade Rıfat Bey hakkında “*vükela-yı devlete dokunacak söz*” den dolayı dava açılmıştır. Bu haberi okuyucularına duyuran Hukuk-ı Umumiye, davaya okuyucularını ve cemiyet üyelerini davet ettikten sonra, yasal görevinin dışında ve meşrutiyete aykırı davranışlarda bulunan ve “*cemaziyülevvelleri*” bilinen memurları, sırlarını açıklamakla tehdit etmiştir⁷⁷. Hukuk-ı Umumiye, bu açıklamadan bir gün önce Fedakâran-ı Millet Cemiyeti’nin “*Maksad-ı Asli*” ve “*Maksad-ı Tali*”sini yayımlamıştı. Cemiyet böylece, ülke yönetiminde görülen yanlışlıkları eleştirerek meşrutiyet rejiminin tam anlamıyla işlemesine çalışmak gibi kendisine biçtiği rolü kamuoyuna duyurmak ve bu görevi gerçekleştirmenin temel amaçları arasında olduğunu göstermek istemiştir.

İlk davanın bitiminden kısa bir süre sonra, “*neşriyat-ı muzır*”da bulunmaktan dolayı Hukuk-ı Umumiye’nin sorumlu müdürü Mevlanzade Rıfat Bey’in, sorgu hâkimi tarafından sorguya çekilmesine karar verildiği haberi okuyuculara duyurulur. Hukuk-ı Umumiye bu haberi “*Yine Bize Hücum*” başlığı altında duyurdu⁷⁸. Bu haber üzerine “*Bundan sonra her ne yazmış olsak bir celp müzekkeresi alacağımıza artık emin olmaya başladık*” diyen Hukuk-ı Umumiye, istibdada karşı çekinmeyerek hak ve adaleti savunmakta devam edeceğini açıklamıştır. Mevlanzade Rıfat Bey, 15 Ekim 1908 tarihinde Hukuk-ı Umumiye’de yayınlamış oldukları Fedakâran-ı Millet Cemiyeti’nin “*Maksad-ı Asli*” ve “*Maksad-ı Tali*”si nedeniyle sorgu hâkimi tarafından sorguya çekilmiştir⁷⁹. “*Vükela-yı devlete dokunacak söz*”den dolayı açılan davanın ikinci celsesi 9 Kasım 1908 tarihinde gerçekleşmiştir. Savcı mahkemede yaptığı konuşmada Kâmil Paşa’yı kastederek, her ne kadar zayıf ve yaşlı ise de ülkeye faydalı bir kişi olan “*böyle takdir, tahsin ve alkışa layık bir sadrazama uyku ile vakit geçiriyor yahut beyni sulanmıştır gibi*” sözler söylemenin, Reşit ve Cemal Paşaların

75 “Rumlar, Nümayişleri”, *Hukuk-ı Umumiye*, 25 Teşrin-i sani 1908, no 71, s.1.

76 “Serbesti-i Matbuat”, *Hukuk-ı Umumiye*, 28 Eylül 1908, no 13, s.1.

77 “Vaad-i Mahsus”, *Hukuk-ı Umumiye*, 16 Teşrin-i evvel 1908, no 31, s.1.

78 “Yine Bize Hücum”, *Hukuk-ı Umumiye*, 20 Teşrin-i evvel 1908, no 35, s.1.

79 “Müdür-i Mesulümüz Mevlanzade Rıfat Bey’in İstintakı”, *Hukuk-ı Umumiye*, 22 Teşrin-i evvel 1908, no 37, s.1.

“teb’id”ini “taltif” olarak yorumlamanın uygun olmadığını söyleyerek Mevlanzade Rıfat Bey hakkında ceza isteğinde bulunmuş ve daha sonra mahkeme ileri bir tarihe ertelenmiştir⁸⁰.

Sonuç

Fedakâran-ı Millet Cemiyeti’nin başkanı Avnullah Kazimi’nin Kerkük Mutasarrıflığına atanması sonucu cemiyet ve yayın organları Hukuk-ı Umumiye faaliyetlerine son vermiştir. Hukuk-ı Umumiye’nin, son sayısı 27 Mart 1909 tarihinde yayımlanmıştır.

Sonuçta , Fedakâran-ı Millet Cemiyeti’nin yayın organı olarak yayınlanmaya başlayan Hukuk-ı Umumiye, II. Meşrutiyet’in ilk yıllarında genel haklar savunusu yapmaya çalışmıştır. Ancak, gazetenin bu konuda çok da tutarlı olamadığı söylenebilir. Buna rağmen gazetenin, II. Meşrutiyet’in ilk aylarında genel hakların savunuculuğunu üstlenmesi, iktidarın uygulamalarına karşı “demokratik” tepkiler vererek iktidarın faaliyetlerini sorgulamaya çalışması ve halkın sorunlarının çözümüne katkıda bulunmaya çalışması, Türk basın tarihi açısından önem taşır.

---

80 “Muhakeme”, *Hukuk-ı Umumiye*, 10 Teşrin-i sani 1908, no 56, s.1.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi *Zabtiye Nezareti*(ZB.)

II. Kitap ve Makaleler

AKŞİN, Sina, "Fedakaran-ı Millet Cemiyeti", XXIX/1-2, 1974, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, s.s.125-136.

ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, İstanbul, Pınar Yay., 1964.

ÇETİNKAYA, Y. Doğan, "1908 Devrimi'nde Kamusal Alan ve Kitle Siyasetinde Dönüşüm", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.38, (Mart, 2008), s.s.125-140.

İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi, (haz.: Faik Reşit Unat), TTK Yay., Ankara, 1985.

KERİMOĞLU, Hasan Taner, *Fedakaran-ı Millet Cemiyeti*, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2003.

_____, "Meşrutiyet Üzerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Karşı Hak Arama Mücadelesi Fedakaran-ı Millet Cemiyeti", *Toplumsal Tarih*, 137 (Mayıs, 2005), s.s.40-45.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Hürriyet'i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010.

KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yay., İstanbul, 2000.
Mevlânâzade Rıfat'ın Anıları, (haz.: Metin Martı), Arma Yay., İstanbul, 1992.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, I, İletişim Yay., İstanbul, 1998.

_____, *Hürriyet'in İlânı*, Arba Yay., İstanbul, 1996.

TUNÇAY, Mete, "Ali Namık'ın 80 Küsur Yıl Önceki Bir Yazısı: 'Türkiye'de Sosyalizm'", *Tarih ve Toplum*, XVII / 98, 1992, s.s.6-7.

III. Gazeteler

Hukuk-ı Umumiye

İttihat

Serbesti

Son Telgraf

Şura-ı Ümmet

Tanin

“EN BÜYÜK TEHLİKE” BROŞÜRÜ VE BUNA BAĞLI OLARAK TURANCI AKIMLARIN KAMUOYUNDA TARTIŞILMASI

Mithat Kadri VURAL*

Özet

Türkiye’de Turancılığı savunan siyasal akımların II. Dünya Savaşı’nın ilk yıllarında yaşanan Türk-Alman yakınlaşmasından yararlanarak fikirlerini kamuoyunda etkili bir şekilde yaymaya çalıştıkları görülür. Ancak ilerleyen yıllarda savaştaki Alman üstünlüğünün sona ermeye başlamasıyla birlikte Türkiye’de aşırı sağcı akımlara karşı hükümetin ve kamuoyunun tepkisi değişmeye başlar. Bu değişimde savaşın gidişatına bağlı olarak değişen uluslar arası dengeler etkili olduğu gibi sağ ve sol akımların kamuoyu önünde tartışmaya girmesi de etkili olmuştur. II. Dünya Savaşı yıllarında sağ ve sol düşünceleri savunanların kamuoyunda tartışmaya girmelerinde “En Büyük Tehlike” broşürünün yayınlanması etkili olur. Yayınlanan bu broşür sağ ve sol akımların tartışmasına yol açtığı gibi, bu tartışmaların uzun süre devam etmesine ve sonuçta mahkeme salonlarına taşınmasına neden olur. Türk kamuoyunda Turancılık konusunun tartışılmasına yol açan Faris Erkman imzasını taşıyan “En Büyük Tehlike” adlı kitapçık Türk kamuoyunda aşırı sağcı akımların yarattığı propagandanın içerdiği büyük tehlikeye dikkat çekmek amacıyla yazılır. Broşürün yayınlanması aynı zamanda savaşın başından itibaren çeşitli sebeplerden dolayı etkisiz kalan Türkiye’deki sol akımların tekrar gündem oluşturmaya başlaması açısından da önemlidir. Turancı akım sert bir biçimde eleştirilmiş, bu akımın ülkeyi savaşa sokmaya çalışmasının büyük bir tehlike olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bu akımın arkasında, yabancı güçlerin varlığından özellikle de Alman etkisinden söz edilmiş ve Almanya’nın bu akımları desteklemesindeki gizli niyet ortaya konmaya çalışılmıştır. Bundan dolayı bu akımların Nazi propagandasına hizmet eder hale geldikleri savunulur. Turancı akımın Cumhuriyet ve Kemalizm karşıtı, dinci ve mürteci olduğu, totaliter rejimlere hayranlık duyduğu yine broşürde altı çizilen konular arasındadır. Yazar bu akımın, sözcülüğünü yapan yayın organlarının tehlikeli boyutlara ulaştığını vurgulanarak; kamuoyunu bu akımlara karşı harekete geçirmeye çalışmıştır. Sonuçta Türkiye’de sağ ve sol akımlar bu broşürün yayınlanmasından sonra kamuoyunun meşgul edecek derece de çatışmaya girerler ve bunun yarattığı etki meclise kadar taşınır.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Turancılık, En Büyük Tehlike, Sağ-Sol Çatışması.

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (mithat.vural@deu.edu.tr).

Abstract

The political movements that defense Turanism in Turkey seemed to be tried of spreading their ideas in public effectively by taking the advantage of Turkish-German rapprochement during the Second World War. However in subsequent years with the beginning to the end of German superiority, public opinion and government reaction against far-right movements began to show variability. In this chance, depending on the course of war, both differentiation of the international balance and discussion of left and right currents in public were efficient. This discussion was assumed to be started with the publication of the brochure "The Greatest Danger". This brochure not only induced a debate over left and right currents for a long time but also led to the initiation of court process. "The Greatest Danger" written by Faris Erkman, aimed at drawing attention to the serious dangers of propaganda created by extreme right-wing currents. Publishing of this brochure was noteworthy in terms of the repetition of the left movements in Turkey, ineffective from the beginning of the war due to various reasons, to begin creating the agenda. In addition, Turanist movement was severely criticized for the efforts of trying to push the country into war and emphasized that it would be very serious consequences. Furthermore, it was mentioned that there was foreign forces especially the Germans behind this movements and the confidential intentions of Germans for supporting this movement were intended to be exposed. For this reason, it is claimed that this movement began serve the Nazi propaganda. That the Turanist movement was against Republic and Kemalism, religious and reactionary and its admiration to the totalitarian regimes were other significant issues outlined in this brochure. Author, attempted to mobilize the public against this movement by underlining that propaganda activities of this movement reached dangerous proportions. Finally, following of the publication of this brochure, left and right movements began fighting enough to engage the public opinion and its effect reached to the council.

Keywords: Second World, Turanism, The Great Risk, Conflict of Right-left.

Giriş

II. Dünya Savaşı sırasında uluslar arası siyaset ve savaşın doğurduğu koşullar, Türkiye'deki iç politik gelişmeleri etkileyerek, başlangıçta bazı siyasal akımların "altın çağını" yaşamalarına ortam hazırlar. Ancak savaşın gidişatına göre değişen koşullar aynı siyasal akımların gözden düşmesine, hatta kamuoyunda tepki görmelerine neden olur. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de Turancılığı savunan siyasal akımların II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında yaşanan Türk-Alman yakınlaşmasından yararlanarak fikirlerini kamuoyunda etkili bir şekilde yaymaya çalıştıkları görülür. Başlangıçta uluslararası alanda yaşanan gelişmeler Türk hükümetinin bu akımlara karşı harekete geçmesini engeller¹. Ancak ilerleyen yıllarda savaştaki Alman üstünlüğünün sona ermeye başlamasıyla birlikte Türkiye'de aşırı sağcı akımlara karşı hükümetin ve kamuoyunun tepkisi değişmeye başlar. Aynı

1 Bu konuda bkz: Selim Deringil, *Denge Oyunu II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı yay., 3. baskı, İstanbul, 2003; Edward Weisband, *2. Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün yay., İstanbul, 2002.

durum, sol akımlar için farklı bir şekilde yaşanmış, savaşın ilk yıllarında oluşan ortamdaki dolaylı bu siyaseti savunanlar aşırı sağ akımlara göre çok fazla etkili olamamışlardı. Sol akımları savunanların, görüşlerini söz konusu yıllarda etkili bir şekilde ortaya koymaları ve Turancı akımları açıkça hedef almaları için savaştaki Alman üstünlüğünün sona ermesi gerekmişti². Başka bir açıdan değerlendirildiğinde ise Türk-Sovyet ilişkilerinin gidişatının Türkiye’de sol ve sosyalist hareketler üzerinde doğrudan etkili olduğu görülür. Bu konuda dikkat çekici en önemli örneklerden birisi, savaşın başında Alman-Sovyet ittifakının söz konusu olduğu dönemde Türkiye’deki sol ve sosyalist hareketlerin net bir şekilde antifaşist bir tavır geliştirememiş olmasıdır. Bütün bunlar birlikte düşünüldüğünde Türkiye’de II. Dünya Savaşı yıllarında sağ ve sol düşünceleri savunanların kamuoyunda etkili bir şekilde tartışmaya girmeleri “En Büyük Tehlike” broşürünün yayınlanmasıyla başlar. Aynı zamanda yayınlanan bu broşür sağ ve sol akımların tartışmasına yol açtığı gibi, bu tartışmaların uzun süre devam etmesine ve sonuçta mahkeme salonlarına taşınmasına neden olur.

II. Dünya Savaşı’nda Almanya, Sovyetler Birliği’ne saldırısından sonra Türkiye’yi kendi yanına çekebilmek için Turancı akımları destekleyip, kendi safında savaşa girmesi için Türk hükümetini harekete geçirmeye çalıştı³. Almanya’nın bu alandaki asıl propagandası ve eylemi 18 Haziran 1941 tarihinde imzalanan Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması’ndan sonra başladı⁴. Yaptığı tüm baskılara rağmen Türkiye’nin savaşa girmekten kaçınması üzerine Alman hükümeti, Türkiye’deki aşırı sağcı akımları Sovyetler Birliği’ne karşı propaganda malzemesi olarak kullandı. Bu doğrultuda Almanya bir yandan, Türk hükümetine Kırım ile Kafkaslardaki Türk kökenli halkların sorununun çözümünde resmi işbirliği önerecek, hatta daha da ileri giderek, Türkiye’nin bu bölgelerde genişlemesini onaylayacaktı⁵. Diğer yandan ise çeşitli Turancı örgüt ve yayın organlarını destekleyecek ve etkili bir Pan-Turanist propaganda ile Türk kamuoyunu ve dolayısıyla da Türk hükümetini etkilemeye çalışacaktı. Desteğin arkasındaki gerçek amaç ise, Türkiye’nin Sovyetler Birliği’ne karşı, Almanya’nın yanında savaşa katılmasını sağlamaktır. Bundan dolayı 1941-1943 yılları arasındaki dönem, Türkiye’de yoğun bir Alman propagandasının yürütüldüğü ve Pan-Türkçülük faaliyetlerinin iki ülke arasında önemli bir diplomatik konu haline geldiği bir devre olmuştu. Belirtilmesi gereken diğer önemli nokta da, Turancılık etkinliklerinin, Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından, savaşa katılmama ya da tarafsızlık durumunu korumak için, bir süre diplomatik manevra olarak kullanılmasıdır⁶. Bir başka deyişle, uluslararası siyaset ve savaşın doğurduğu koşullar, Türk iç siyasetini şekillendirmiş, bazı siyasal akımların altın çağını yaşamalarına zemin hazırlamıştı. İktidar ise karşı karşıya kaldığı bu duruma

2 Bu konu da bakınız: Mithat Kadri Vural, *II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Sol Düşünceler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

3 Bu konu hakkında bkz: Johannes Glasneck, *Türkiye’de Faşist Alman Propagandası*, Onur yay., Ankara.

4 Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi-I*, İletişim yay., 1.Baskı, İstanbul, 1996, s.660.

5 A.g.e., s.s.660-665.

6 Günay Göksu Özdoğan, *Turan’dan Bozkurt’a Tek Parti Dönemi’nde Türkçülük*, İletişim yay., 1. Baskı, İstanbul, 2001, s.126. Ayrıca bkz: Edward Weisband, a.g.e., s.s.232-242; Selim Deringil, a.g.e., s.160; Uğur Mumcu, *40’ların Cadı Kazanı*, Tekin yay., İstanbul, 1993, 8. baskı, s.s.11-49; Johannes Glasneck, a.g.e., s.s.12-24.

kesin önlem almak yerine, dış siyasetteki hassas dengeleri gözeterek, kontrol altında tutmayı tercih etmişti.

Türk kamuoyunda genel olarak, Almanların gayretleri etkili olur, Nazi rejimi ve Alman yayılmacılığı subay, yazar, politikacı ve gazetecilerden oluşan önemli bir çevrede olumlu tepkiler uyandırır. Üstelik Sovyet sisteminin temsil ettiği Marksist düşünceye, Türk resmi çevrelerin de karşı olması⁷, Almanya'nın Sovyet karşıtlığının Türkiye'de geniş ölçüde sempati ile karşılanmasına neden olmuştur. Sonuçta Türkiye'de 1941 yılının ikinci yarısından itibaren Turancı yayınlarda ve Türk basınında bu düşünceye yakın yazılarda hissedilir ve gözle görülür bir artış oldu⁸.

1. "En Büyük Tehlike" Broşürü

Türk kamuoyunda Turancılık konusunun gündeme getirilip tartışılmasına yol açan en önemli gelişme ise, 1943 yılının ilkbahar aylarında İstanbul'da yayımlanan Faris Erkman⁹ imzalı "En Büyük Tehlike Milli Türk Davasına Aykırı Bir Cereyanın İcyüzü" adlı bir broşürün yayınlanması olmuştur. Faris Erkman imzasını taşıyan "En Büyük Tehlike" adlı kitapçık Türk kamuoyunda aşırı sağcı akımların yarattığı propagandanın içerdiği büyük tehlikeye dikkat çekmek amacıyla yazılır. Broşürün yayınlanması aynı zamanda savaşın başından itibaren çeşitli sebeplerden dolayı etkisiz kalan Türkiye'deki sol akımların tekrar gündem oluşturmaya başlaması açısından da önemlidir. Türkiye'deki sol akımları TKP geleneğinin temsil ettiği düşünülürse savaş yıllarının başındaki suskunluk dikkat çeker. Savaşın başındaki suskunluğun en önemli nedeni Komitern'e bağlı çalışan TKP'nin savaş öncesinde Komitern'nin telkiniyle aldığı desantralizasyon kararlarını uygulamaya çalışmasıdır¹⁰. Bu kararlar doğrultusunda Türkiye'de komünist hareket etkinliklerini en aza indirmiş ve partiyi kapatma noktasına getirmiştir. Komitern tarafından Türk-Sovyet ilişkileri düşünülerek alınan bu kararlar, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında bir sürtüşme yaşanmasını önlemek amacıyla kabul edilmişti. Başka bir deyişle savaş öncesinde Türkiye'deki komünist hareketin hükümete karşı muhalefet etmesi Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin ilişkilerini olumsuz etkileyebilir, bu da savaş öncesi Sovyetlerin dış politikasında sorunlar yaratabilirdi. Bundan dolayı da TKP tüm enerjisini Türkiye'deki Alman yanlısı akımlarla mücadeleye harcamalıydı. Ancak yürütülmesi düşünülen antifaşist mücadele ise savaşın başında Almanya ile

7 Savaş yıllarında Türk Dış Politikası İnönü ve Menemencioglu tarafından belirlenmiştir. Ayrıca Başbakan Saraçoğlu ile Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın da Almanlara sempati besleyip Sovyet karşıtlığı güttükleri ve Menemencioglu'nun da bu grup içinde yer aldığı belirtilmiştir. Bunun sonucunda dönemin basınında da Sovyet aleyhtarlığı ve antikomünizm yaygın temel felsefe idi. Bkz. Edward Weisband, *a.g.e.*, s.232-240; Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s.s.58-60; Johannes Glasneck, *a.g.e.*, s.21.

8 Bakınız Cemil Koçak, *a.g.e.*, s.s.665-673; Günay Göksu Özdoğan, *a.g.e.*, s.s.170-173.

9 Broşürün gerçekte kimin tarafından kaleme alındığı konusu ise tartışmalıdır. Sabiha Sertel'e göre broşür Faris Erkman tarafından yazılmıştır. Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s.242. Mihri Belli "İnsanlar Tanıdım" isimli anılarında broşürün Komünist Partisi legal yayın komitesi tarafından hazırlandığını Reşat Fuat tarafından kaleme alınıp Faris Erkman imzasıyla yayınlandığını ifade eder. Vedat Türkalı de eserini Reşat Fuat tarafından kaleme alındığını belirtir. Vedat Türkalı Komünist, Gendaş yay., 3. Baskı, 2001, İstanbul, s.76. Genel kanı, broşürün Reşat Fuat Baraner tarafından yazıldığı biçimindedir. Ayrıca broşürün tamamı için bkz. Faris Erkman, *En Büyük Tehlike*, İstanbul Akgün Matbası, 1943. Ayrıca *Kırklı Yıllar-1 "En Büyük Tehlike Faris Erkman"*, Tüstav yay. İstanbul, 2002.

10 Bu kararların içeriği için bkz: *Vedat Türkalı ile Güven Üzerine, Desantralizasyon Belgeleri* (Tarih Sohbetleri), Tüstav yay., İstanbul, 2000.

Sovyetler Birliği'nin anlaşması üzerine etkili biçimde yürütülemedi. Sonuçta desantralizasyon kararlarının uygulanmasıyla sol hareketin yaşadığı dağınıklık, savaşın başında Almanya ile Sovyetlerin birlikte hareketi üzerine iyice artmış ve TKP'nin etkili biçimde anti-faşist tavır sergilemesini geciktirmişti¹¹. Hatta bu dönemde sol düşünce doğrultusunda yapılan yayınlarda Türkiye'nin tarafsızlık politikası ve bunu uygulayan Refik Saydam hükümeti desteklenir.

Bu destek 1941 yılı içerisinde Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması üzerineson bulur, ancak bu gelişme sonucunda sol örgütlerde bir takım kısırdanmalar olur. Bu sırada Refik Saydam'ın ölmesi üzerine yerine Şükrü Saraçoğlu hükümeti kurulur. Uluslararası alanda ve iç politikada yaşanan bu gelişmeler sol akımların içeride izledikleri siyasetin değişmesine de neden olur. Saraçoğlu hükümetinin savaşın gidişatına bağlı olarak Almanya'ya yakın siyaset izlemesi, solcuları hükümeti destekleme politikasından vazgeçip, hükümeti eleştirmeye yöneltir. Buna bağlı olarak hükümetin Almanya yanlısı "tarafsızlık" siyaseti izlemesi sol düşünceyi temsil edenlerin; Türkiye'nin tarafsızlığı yerine, müttefiklerin yanında savaşa girmesi yönünde siyaset izlemelerine yol açar. Aynı zamanda bu tavır değişikliği Sovyetler Birliği'nin izlediği siyasetten de bağımsız değildir. Alman ordularının Sovyetler topraklarına girmesi bu ülkeyi zor durumda bırakmış, Almanlara karşı Balkanlardan ikinci bir cephenin açılmasını gündeme getirmişti.

Bu cephenin açılması içinde kilit ülkenin Türkiye olduğu kısa sürede anlaşılacak, böylece müttefikler özellikle de Sovyetler Birliği Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesi için baskılarını artıracaktı. Bütün bunlara bağlı olarak kısıtlı olan sol hareketlerin yayın faaliyetleri de Türk hükümetini dış politikada zor durumda bırakma ihtimaline karşı hükümet tarafından durdurulmuş ve birçok aydın sürgüne gönderilmiştir. 1943 yılı yine uluslar arası durumun ve buna bağlı olarak iç siyasetin de değişmeye başladığı bir dönem olur. 1943 yılında Alman ordularının savaşı kaybedeceğinin anlaşılması Türk dış siyasetinin de değişmesi gereğini ortaya koyar. Bunu bilen solcu aydınlar değişmeye başlayan siyasal ortamdan yararlanıp parti örgütünü tekrar etkili bir şekilde işler hale getirmeye çalışırlar. Bu çalışmalar sonucunda legal yayın komitesi oluşturularak, yayın faaliyetine girilir ve Almanya yanlısı olan sağcı akımlar kamuoyu önünde teşhir edilmeye çalışılır. Faris Erkman imzalı "En Büyük Tehlike" broşürü bu amaç doğrultusunda yayınlanır.

2. Broşürün İçeriği

Faris Erkman imzasını taşıyan "En Büyük Tehlike" adlı kitapçık, Türkiye'nin Nazi Almanyası'yla ittifak halinde savaşa girerek Türk kökenli halkları Sovyet boyunduruğundan kurtarmasını ve büyük Türkiye çatısı altında birleştirmesini savunan Türkçü propagandanın içerdiği, büyük tehlikeye dikkat çekmek iddiasıyla yayınlanmıştı. Broşürde "Milliyetçilik ve Türkçülük Bir İnhisar Malıdır?", "İrkçilikleri Nereden Geliyor?", "Efendiler Ne Halt Ediyorsunuz?", "Niçin Harp İsterler", "Yalnız Totaliter Sistemin Değil Totaliter Devletlerin de Aşığı, Hayranlıdır Bu Memleketimizde En Koyu İrtıca Temsil Ederler" başlıkları kullanılır. Broşürün birçok yerinde Turancı akımların; devlet politikalarına ve resmi

11 Mithat Kadri Vural, *a.g.t.*, s.s.25-39.

görüğe aykırı hareket ettikleri Atatürk'ten ve İsmet İnönü'den yapılan alıntılarla ispatlanmaya çalışılır.

Broşürün önsözünde, “Ne tarafımıza baksak sözde milliyetçi bir maske altında hakiki hüviyetini gizlemeye çalışan, bu suikastçıları yüksekte atan birtakım cümlelerle milli hissiyatını tahrik maksadıyla, hararetle bir faaliyet içinde görüyoruz” diyerek Turancılar eleştirilir. Yine önsözde Turancıların sahip olduğu gazete ve mecmualara dikkat çekilerek, bunların amaçlarının Cumhuriyet kanunlarını hiçe sayarak, eylemleri ve yazılarıyla hükümetin dış siyasetine aykırı hareket ettikleri belirtilir. Turancı hareketin çıkış noktasının dışarıda olduğuna dair ise broşürün önsözünde şunlar yazılmıştır: “Bu Pan-Türkist, Turancı, ırkçı Türkçü kuklalar iplerini tutan yabancı ellerin istediği oyunları onların istediği gibi oynamaktadırlar. Gayelerinin milli olduğunu istedikleri kadar iddia etsinler, bu hareketin ustaca idare edilen manivelası yabancı ellerdedir. Yabancı bir istila politikasının birer çıkırtkanı olan bu adamlardan memleketimiz ve yurdumuz için zararda başka ne beklenebilir?”¹². Yazara göre, Turancı akım sadece Kemalizm ilkelerine ve hükümetin izlediği politikaya ters düşmekle kalmıyor, aynı zamanda vatandaşları bölmeyi ve Cumhuriyeti de yıkmayı amaçlıyordu. Ayrıca broşürde, Turancı akımların yarattığı tehlikeye karşı uyanık olmak gereği vurgulanmış ve bunun bir milli dava, vatani bir vazife olduğu belirtilmiştir. Daha sonra ise Faris Erkman, Turancı akımın hükümetin politikasına rağmen ülkeyi savaşa sokmaya çalıştığını, bu yüzden ülke için büyük bir tehlike oluşturduğunu ifade eder. Turancı akım sadece Kemalizm ilkelerine ve hükümetin izlediği politikaya ters düşmekle kalmıyor, aynı zamanda vatandaşları bölmeyi ve Cumhuriyeti de yıkmayı amaçlıyordu. Yazar Turancıların milliyetçilik anlayışını ise ırkçı, dinci, harp taraftarı olmak, totaliter rejimlere, diktatörlüklere bağlılık derecesinde hayranlık göstermek, felsefede idealist ve mistik şeklinde tanımlamıştır¹³.

“İrkçilikleri Nereden Geliyor?” başlığı adı altında Turancıların, milleti tarif ederken ırk ve kan birliğini mutlak şart koştuklarına ve Gök Börü dergisinin kapağındaki “İrkların üstünde Türk Irkı” yazısına broşürde atıfta bulunulur¹⁴. Ayrıca tarihte ne zaman ırkçılık ortaya atılmışsa orada yabancı milletlerin tahakküm altına alınmak istendiği, ezildiği ve soyulduğu belirtildikten sonra II. Meşrutiyet

12 A.g.e., s.14.

13 Yazar, sağ akımların eleştirisini yaparken, Atatürk milliyetçiliği ile Turancıların benimsediği yayımcı milliyetçiliği karşılaştırmış ve bunu dile getirirken olması gerekenin Atatürk milliyetçiliği olduğunu savunmuştur. Ayrıca dönemin ulusçuluk anlayışının nitelikleri konusunda ise şunları yazmıştır: “Milletini seven, aynı zamanda Türk milletini esaretten kurtardığı için Cumhuriyeti seven Kemalizm'e candan bağlı bir vatandaş bunların nazarında milliyetçi değildir. Milli istiklalimizi her şeyden üstün tutan, her şeyden aziz bildiği bu milli varlığı tehlikeye sokacak herhangi taarruz vuku bulmadan harbi istemeyenlerden hiç kimse bunlara göre milliyetçi olamaz. Turandan, Kızıl Elmadan dem vurmayan bir kimsede milliyetçi değildir. Yurdunun selametini bugünkü harpte bitaraf kalmakta bulan milletin hakiki menfaatlerini müdrik bir insan bu Türkçüler nazarından milliyetçi değildir. Bu günkü harp meselelerinde demokrasi cephesine uzaktan yakından sempati gösterenlerde milliyetçi değildir. Velhasıl Halk Partisi'nin milliyetçi, Cumhuriyetçi, İnkılâpçı, Devletçi, Halkçı ve Laik vasıflarını tamamıyla benimsemiş yurttaşların hiç biri milliyetçi değildir.” A.g.e., s.15.

14 “Bunların hepsi istisnasız ırkçılardır. Milletın Halk Partisi programının ikinci maddesinde tespit edildiği gibi dil, kültür ve ülkü birliği ile bağlı yurttaşlardan meydana geldiğini kabul etmezler. Milleti tarif ederken ırk ve kan birliğini mutlak şart koşarlar.hatta bazılarının fikir ve iddialarında her vakit besmele gibi ağızlarından düşürmedikleri bir şiarları vardır. ‘İrkların Üstünde Türk Irkı’ şiarı...” A.g.e., s.20.

döneminden sonra parlamaya başlamış olan Pan-Türkist akımın, II. Willhelm Almanyası tarafından memlekete sokulduğu ve körüklendiği ifade edilerek, bu durumun Osmanlı Devleti ve Türk toplumuna kaybettirdikleri üzerinde durulur. Bu doğrultuda, Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanların, Orta Asya üzerindeki planlarından bahsedildikten sonra, aynı durumun İkinci Dünya Savaşı için de geçerli olduğu vurgulanır:

“Meşrutiyet inkılâbından sonra parlamaya başlamış olan Pan Türkist cereyanın İkinci Willhelm Almanyası tarafından memleketimize sokulmuş ve körüklenmiş olduğunu bilmeyen yoktur. Yakın ve Orta şark’taki iktisadi ve siyasi menfaatleri bakımından İngiliz İmparatorluğu ve Rus Çarlığı ile çarpışma halinde bulunan Alman emperyalizmi Yakın Şarkın ve Asya’nın geniş servet kaynaklarından nasibedar olmak için gözünü Türkiye’ye dikmişti; nüfuzu altına aldığı Osmanlı İmparatorluğu’nu rakiplerine karşı harekete geçirmek istiyordu. Böyle bir harekete esas olabilecek fikriyatın da hazırlanması lazımdı. Pan Türkist hareket böyle bir maksat için çok uygun olabilirdi.”¹⁵

Yazara göre, Türkçülük akımı büyük bir Türk imparatorluğu kurulacak vaadiyle Türk milletini yabancı isteklere alet olarak kullanmaktan başka bir maksat gütmemekteydi. Türkiye’deki aşırı sağcı akımların aktörleri olan Zeki Velidi, İlyas İshaki, Muharrem Feyzi Togay, Resulzade, Ahmet Caferoğlu gibi kişiler kendi halkları tarafından yurtlarından kovulup atılmış uzun yıllar Almanya’da bulunmuş kişilerdi. Yazara göre bu kişiler; bugünkü faaliyet ve istekleriyle; nimetleriyle perverde oldukları biz Türkiyelilerin gözlerini oymak isteyen nankör kargadan başka bir şey olamazlardı.

Devamında Turancılık için çalışan yerli yurttaşların da varlığı, özellikle bu kişilere gazete ve mecmua sayfaları verildiği üzerinde durulur ve bu kişilere iktidar tarafından, konferanslar için Halkevleri salonlarının açılması eleştirilir¹⁶. Dönemin ünlü sağcı yazarlarından olan Peyami Safa ile ilgili şu ifadeler de yer verilir: *“Bizdeki ırkçıların fikriyatçıları arasında geçinen bir Peyami Safa vardır, onu hepimiz yazılarından tanırız. İşte malum mektebin malûm köhnemiş fikirlerini bir gramofon plağı gibi tekrarlamaktan başka hiçbir şey yapmayan bir mütefekkir.”* Yazar, Türk basınındaki bazı Alman yanlısı yayınların, totaliter devletlere sempati duymalarını şu sözlerle eleştirir: *“Cumhuriyet, Tasviri Efkâr gazeteleri başta olmak üzere ırkçı geçinen bütün neşriyatta, doğrudan doğruya ve dolayısıyla totaliter devletlere sempati gösteren, hulûs çakan yazıları her gün bulmak mümkündür. Basındaki Alman hayranlığı konusunda yazan örnek kişilerin başında yine Peyami Safa gelir. Bir gün Hitler’in bir nutkunu radyoda dinlerken Almanca bilmediği halde bu ne ses, bu ne ses ya Rabbim! diyerek heyecandan bayıldığı anlatılır”¹⁷. Bu konuyla ilgili yazar, basındaki Alman hayranlığının hükümetin dış siyasetine aykırı olmasına rağmen, bazı yazarların bu cesareti nereden bulduklarını sorgulaması ve bu durumun Türkiye ile müttefik devletler arasındaki ilişkileri olumsuz*

15 A.g.e., s.22.

16 A.g.e., s.25.

17 Peyami Safa’nın radyo başında Hitler’i dinlerken bayıldığını Nadir Nadi anılarında şu cümlelerle anlatır: *“...Tek kelime Almanca bilmeyen Peyami’nin bir köşeye büzülmüş, heyecandan yüzü sapsarı, kendini kaybetmişçesine, parazitlerin daha da bozduğu o histerik sesi dinler gördüm. Biraz sonra arkadaşlar onu ıspazmoza tutulmuş bir halde bütün kasları gerilmiş olarak, yarı baygın odama getirecekler ve acele bir sinir doktoru çağıracaklardı”.* Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Çağdaş yay, 4. baskı, İstanbul, 1991, s.49.

etkilediğini belirtmiştir. Daha sonraki bölümlerde ise Faris Erkman; ırkçıların en mürteci zümreyi teşkil ettiğini söyledikten sonra, bu kişilerin Atatürk'ün önderliğinde kurulan Türk Tarih Kurumu'na yaptıkları eleştirileri gündeme getirip, Atatürk ve Cumhuriyet Halk Partisi karşıtı olduklarını ifade eder. Ayrıca ırkçıların, özellikle kadınların iş hayatından evlerine dönmelerini isteyen düşüncelerini mürteci tanımına kanıt olarak sunarak, Atatürk'ün harf inkılâbına karşı çıkmalarını da, Turancuların geriye dönüş amacı taşıdıklarının kanıtı olarak gösterilir. Broşürün sonuç bölümünde ise Turancuların ülkeyi sürüklemek istedikleri felaketin altı tekrar çizilerek, vatanseverlik konusunda samimi olmadıkları Rıza Nur, Reha Oğuz Türkkan ve Nihal Atsız'dan yapılan alıntılarla ispatlanmaya çalışılır.

Turancı bir dergide yer alan "Milletler her ferdi kendi kanından olan diğer fertleri nerede ve nereden olursa olsunlar, sormak, aramak, iyi veya kötü durumlarını öğrenmek ve onlara elden gelen yardımı yapmakla mükelleftir" ifadelerine broşürde dikkat çekilir. Devamında ise; "Bu ırkdaş ve milletdaşlarımız kim? Bizden kim ne zaman yardım istemiş?" soruları sorularak, Emir Erkilet'in Çınaraltı dergisine yazdığı makaleden yapılan alıntılarla Turancularla ilgili iddialar kanıtlanmaya çalışılır¹⁸. Ayrıca Pan-Turancı fikirlere karşı broşürde yazar tarafından, Mustafa Kemal Atatürk'ün, Nutuk'ta halife taraftarlarına verdiği cevap da kullanılır ve yeni devletin sınırları dışında emelleri olmadığı Atatürk'ün ağzından ifade edilir¹⁹. Aynı konuda, Nihal Atsız'ın Çınaraltı dergisinin 35. sayısındaki "Türk Gençliği Nasıl Yetişmeli?" yazısında; "Biyoloji bakımından hayat bir savaştır. Tarih de hayatın milletler arasındaki çarpışmalarından ibaret olduğunu ve medeniyetin ilerlemesine de savaşların sebep olduğunu kati olarak isbat ediyor" düşüncesiyle, Turancı hareketin savaş yanlısı tutumunu ortaya konmaya çalışılır. Ayrıca ilave olarak İsmet İnönü'nün her nutkunda, harp insanlık için bir afet ve medeniyeti tahrip eden bir musibet olarak göstermesine rağmen, savaş taraftarlarının varlığına dikkat çekilmiştir. Yazar, harp konusundaki kendi düşüncelerini ve Avrupa'daki gelişmeleri değerlendirerek şu sonuca varır: "Milli istiklalini, yurdunu muhafaza ve müdafaa için istilacılara karşı savaşan bir millet silahına sarılırken en asil, en şerefli bir hakkını kullanıyor demektir, en meşru bir yolda yürüyor ve mukaddes bir harbe girmiş demektir. İstila emeliyle başka milletlere saldırmış, kendi siyasi ve iktisadi hâkimiyeti altına almak maksadıyla diğer milletin istiklaline balta vuranlara karşı bütün milletlerin dolayısıyla beşeriyetin başına azılı bir bela kesilen tecavüzü bertaraf etmek, milletlerin hür olarak istedikleri gibi yaşamasını temin etmek gayesiyle girişilecek harp de muhakkat ki meşru ve müterakki bir harptir; insanlık için faydalıdır(...).Biz 'yurtta sulh, cihanda sulh' taraftarıyız; hiç kimsenin toprağında, varlığında gözümüz yoktur. Şu halde efendiler, ne diye harp çıkırtkanlığı yapıyorsunuz? bu hareketlerinize bizi -Atatürk'ün sözüyle ifadelendirelim- bir cinayete mi sevk etmek istiyorsunuz?".

18 Emir Erkilet'in Çınaraltı dergisinde yazdığı makale broşürde, eleştirilmiştir. Erkilet'in "Milletçilerin gözleri hiç kimsenin ne toprak, ne mal, nede varlığında değildir. Onun öz dileği öz milletini kurtulmuş ve tek bir milli bayrak altında birleşmiş görmekten ibarettir" sözü üzerine Erkman, kültürleri, tarihleri, psikolojik hususiyetleri hatta dilleri bile ayrı olan kendi ayrı hayat ve ekonomilerine sahip olan bu milletleri Emir Erkilet niçin bizdenmiş gibi gösteriyor. Kimsenin toprağında varlığında gözüm olmadığına göre bu milletleri niçin kendi varlığımız altına almak istiyoruz diye sormuştur. A.g.e., s.27.

19 Nutuktan; "...millete şunu da ihtar ettim ki, kendimizi cihanın hakimi zannetmek gafleti artık devam etmemelidir. Hakiki mevkiimizi, dünyanın vaziyetlerini tanımamaktaki gaffletle, gafilere uymakla, milletimizi sürüklediğimiz felaketler yetişir!. Bile bile aynı faciayı devam ettiremeyiz" alıntı yapılmıştır. A.g.e., s.29.

Yazıda, "Yalnız totaliter sistemin değil, totaliter devletlerin de aşığı, hayranıdırılar!" başlığı altında ırkçıların, demokrasi karşıtlığına vurgu yapıldıktan sonra, Turancılar arasındaki Alman ordularına duyulan sempati eleştirilir. Faris Erkman, Alman ordularının gücünün Turancılar arasında hayranlık uyandırması üzerine de tepkisini şu sözlerle dile getirir: "Erkilet istediği kadar Alman taraftarlığı yapabilir ama general olarak çalıştığı orduyu bu derece düşürmek, milletimizi ve yüksek komutanlarımızı bu kadar küçük görmek doğrusu biraz fazla"²⁰. Yazar, Türk basınındaki bazı Alman yanlısı yayınların varlığına şu sözlerle dikkat çeker: "Cumhuriyet, Tasviri Efkar gazeteleri başta olmak üzere ırkçı geçinen bütün neşriyatta, doğrudan doğruya ve dolayısıyla totaliter devletlere sempati gösteren, hulus çakan yazuları her gün bulmak mümkündür". Bu kişilerin devletin dış politikasını beğenmedikleri, Türkiye'ye uygun olmayan bir rejimin avukatlığını ve yarıdakçılığını yaptıklarını belirttikten sonra milliyetçilik anlayışları ile ilgili şu tespitte bulunulur: "Milliyetçiliği kimselere vermemelerinin sebebine gelince o da gayet basittir: çünkü milliyetçilik onların elinde bir kalkan vazifesi görüyor ve bu kalkanın altında onlar sadece bize aykırı ve zararlı fikirlerin spekülasyonunu yapmakla kalmıyor, bu zararlı görüşleri(y)le, ağızlarından hiç düşürmedikleri ve sözde çok sevdiklerini durmadan tekrarladıkları milletlerine karşı suikastlar hazırlıyorlar"²¹.

Savaş yıllarında ülkede yaygın ideoloji halini alan aşırı sağcı akımların yarattığı tehlikenin bir başka boyutu da şu sözlerle ifade edilir: "Bu adamlar o kadar çok neşriyat yapıyorlar, o kadar çok teşkilatlı çalışıyor ki, birçok kimseleri bu batıl ve aykırı fikir hesabına kazanabiliyorlar. Bütün yazılarında müthiş bir demagoji ve ağız kalabalığıyla milli hissiyata hitap etmek suretiyle birçok gençleri hakikaten kandırabiliyorlar, ellerindeki gazete ve mecmualardan maada Terakkii Maarif cemiyetinin çıkardığı Bozkurt yayını, Aylıkurt yayını, daha bilmem ne kurt yayını bir sürü broşürler ve bir sürü kitaplar neşrediyorlar. Teşkilatları, hatta gizli cemiyetleri bile var. (...)İçlerinde muallim olanlar, memuriyet ve vazifelerini suiistimal ederek fikirlerinin propagandasını yapıyorlar." Gençleri içine toplayan Bozkurt kahvehanesi, Turan kıraathanesi, Türkistan çayhanesi vesaire gibi isimlerle açılan kıraathanelerde gençlere ve mektep talebesine ve üniversite gençlerine faaliyet neticesinde etki altında bırakıyorlar"²². Son olarak da yazar: "Ben bu vatanın, bu yurdun böyle bir evladı olduğum için benim gibi olan bütün yurttaşlarımı sizin gibilerle hakiki bir mücadeleye çağırabilmek ve sizin hakiki hüviyet ve çehrenizi meydana çıkarmak istiyorum ve evvela ben elimi yüzlerinizi örten maskelere doğru uzatıyorum. Bu broşür yüzlerinizdeki maskeleri söküp atamasa bile, hiç olmazsa, sıyrılan maskenin aralığından arkada başka çehreler, dış hüviyetinizin gerisinde başka hüviyetler bulunduğunu gösterebilirse ne mutlu bana"²³ diyerek broşürü tamamlar.

Yukarıda görüldüğü gibi broşürde Turancı akım sert bir biçimde eleştirilmiş, bu akımın ülkeyi savaşa sokmaya çalışmasının büyük bir tehlike olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bu akımın arkasında, yabancı güçlerin var olduğundan özellikle de Alman etkisi olduğundan söz edilmiş ve Almanya'nın bu akımları desteklemesindeki gizli niyeti ortaya koymaya çalışılarak, Türkiye'deki bu akımların Nazi propagandasına hizmet eder hale geldikleri savunulmuştur. Turancı akımın Cumhuriyet ve Kemalizm karşıtı, dinci ve mürteci olduğu, totaliter rejimlere hayranlık

20 A.g.e., s.39.

21 A.g.e., s.42.

22 A.g.e., s.49.

23 A.g.e., s.52.

duyduğu yine broşürde altı çizilen konular olmuştur. Yayılmacı bir amaç taşıyan bu akımın, sözcülüğünü yapan yayın organlarının propaganda faaliyetlerinin tehlikeli boyutları hakkında dikkat çekilmiştir. Özellikle Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkan, Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon ve Emir Erkilet gibi Türkçü akımların önde gelen şahsiyetlerini, Bozkurt, Gök-Börü, Çınaraltı ve Ergenekon gibi dergileri hedef seçen Erkman, onları ırkçı ve Turancı amaçlar gütmek ve Atatürk'ün belirlediği Türk dış politikasının sağlam ilkelerini çiğneyerek Türkiye'yi maceraya sürüklemekle suçluyordu.

3. Broşüre Karşı Kamuoyunda Oluşan Tepki

Dönemin koşulları göz önüne alındığında broşür, aslında Cemil Koçak'ın belirttiği gibi son derece ılımlı bir üslupla kaleme alınmasına rağmen kamuoyunda önemli tepkilere neden olur²⁴. Kısa süre sonra broşürde adı geçen kişiler hemen cevap niteliğinde karşı broşürler yazar. Reha Oğuz Türkan "Solcular ve Kızıklar", F.Oğuzkan ile Z. İlhan "Asıl Tehlike" ve Nihal Atsız tarafından yazılan "En Sinsi Tehlike" adlı broşürler ile Turancı kesimin tepkisini yansıtır. Yanıtları Erkman'ın suçlamalarını reddetmekten çok, Faris Erkman'ı kışkırtıcı bir broşür yazmaya teşvik eden ve onlara göre, kızıl tehlikenin temsilcileri olan yazar ve gazetecilere yönelik bir iddianame gibidir. Bu kişiler arasında Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel, Nazım Hikmet, Sabahattin Ali, Behice Boran, Pertev Naili Boratav'ın isimleri yer alır²⁵. Türk basınında özellikle Tan ve Tasviri Efkâr gazeteleri bu tartışmaya katılmış, Tan gazetesi Faris Erkman'ın görüşlerini desteklerken, Tasviri Efkâr gazetesi ve Peyami Safa, Erkman'ın görüşlerini şiddetle kınamıştı. Diğer Turancı yayınlar da olaya tepki göstermişti. Dr. İlhan Hançer, Kopuz dergisinde tepkisini "En Büyük Tehlike Nedir?" adlı yazısında şöyle tarif ediyordu: "*Türkçülüğü, Alman ırkçılığının kopyası olmakla, vatanseverliği, millet heyecanını, emperyalistlikle suçlandırılan soysuz bir Yahudi bezirgân kılığına girmiştir. (...)Hâlbuki ırkçılık, bir milletin öz malıdır ve hiçbir milletin ırkçılığı ötekinden çıkma veya kopya değildir. (...)Dünyanın dört kıtasına dağılmış kan kardeşlerimizi elbette düşünüyor, onlara refah ve saadet diliyoruz*"²⁶. Faris Erkman'ın yayınladığı broşür hedeflediği etkiyi yaratmış, sağ akımlar kamuoyunda tartışılır hale gelmişti.

Falih Rıfki Atay, Koçak'a göre yönetimin resmi yorumu sayılabilecek yazısında; "*Türküz bir, Türkçüyüz iki, Türkiyeciyiz üç! Ne ırkçısız, ne de sınır dışı herhangi bir dava peşindeyiz. Bir Türk, kendi milletinin menfaatini bu esas dışında aramak için ya aklını kaybetmiş olması yahut kiralananmış olması lazımdır*"²⁷ diyerek konuyla ilgili yaklaşımını ortaya koyar. Ahmet Emin Yalman da "Asıl Tehlike Nedir?" adlı makalesinde, önce broşürü değerlendirir ve ardından ırkçılığı kınar: "*İkilik yaratmaya uğraşan sağ ve sol cereyanlar, bu memleketin bünyesi için çok zararlı hastalıklardır.*

24 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi II*, İletişim yay., 1. Baskı, İstanbul, 1996, s.213.

25 Birçok ünlü yazarın ve aydınının "kızıl komplo"ya katılıp "komünist" propaganda yapmakla suçlandığı başlıca kaynak Reha Oğuz Türkan'ın "Kızıl Faaliyet" adlı kitapçığıdır. (İstanbul, Bozkurtçu yayını, 1943)

26 Aktaran, Cemil Koçak, *a.g.e.*, C. II., s.214.

27 **Ulus, 6 Temmuz 1943.** Ayrıca başka bir makalesinde de Atay aynı konuyla ilgili; "*Biz ideolojimizden Turancılığı kaldırdık. Sınır dışındaki Türklere ulaşmak için bir adım öteye gitme niyetinde değiliz. Yalnız Türkiye içinde Türkçüyüz*" demiştir. *Tan*, 3 Aralık 1943.

Irkçılık, yeni Alman rejiminin kendi memleketinde tesanüt kurmak ve taarruz ruhu yaratmak ihtiyacı ile tuttuğu bir yoldur"²⁸.

Aynı günlerde sol yayınlar arasında gösterilen Tan gazetesindeki yazılarda "En Büyük Tehlike" broşürüne dikkat çekiliyor ve broşür içindeki düşünceler okuyucuya aktarılıyordu. Tan gazetesinde konuyla ilgili yayınlanan bir makalenin girişinde şöyle yazıyordu: "Faris Erkman imzalı çıkan broşürde, bu cereyanın memleket hesabına nasıl tehlikeli bir hareket olduğu izah ediliyor ve dikkatimizi bu mesele çekiyor"²⁹.

"En Büyük Tehlike" adlı broşürü'nün yayınlanması Tan gazetesinde geniş yer almış, "Bu Tehlikeye Karşı Mutlaka Uyanık Bulunmak" başlıklı yazıda, II. Cihan Harbi'nin içinde bulunduğumuz devresinde, memlekette Birinci Cihan Harbi'nde olduğu gibi birtakım fikir cereyanlarının meydana geldiği ifade edildikten sonra "Bir kısım çoluk çocuk ölmüş olan Türkçülüğü ihya edeceğiz davasıyla ortaya çıktılar" deniyordu. Ayrıca: "Son günlerde birbirlerine giren bu çocuklar neşrettikleri broşürlerde bu cereyanın içyüzünü meydana çıkardılar. Bunların kendi itiraflarına göre aralarında meçhul menbalardan paralar tedarik edenler, totaliter devlet rejimlerine benzemek için kıyafetlerini değiştirenler vardır. Bu arada 'En Büyük Tehlike' ismi ve F. Erkman imzasıyla çıkan bir broşürde bu cereyanın memleket hesabına nasıl tehlikeli bir hareket olduğu izah ediliyor ve dikkatimizi bu meseleye çekiyor" şeklinde haber verildikten sonra broşürden alıntılar yapılarak Turancılık faaliyetlerinde bulunanların isimleri ve amaçları aktarılıyordu"³⁰. Tan gazetesindeki bu yayınlar ile kamuoyunun gözünü aşırı sağcı akımlar üzerine çekmek amaçlanır. Bundan sonraki günlerde ise, "Türkçülük Cereyanının Menşe ve Mahiyeti" başlıklı yazı dizisi ile ırkçı ve Turancıların etkinlikleri gündemde tutulmaya çalışılır. Bu yazıda, Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçülük akımının kimler tarafından ve niçin çıkartıldığı hakkında bilgi verilir, sonra da Türkçü hareketin ırkçı özelliği, Yusuf Akçura'nın kitabından yapılan alıntılarla ispatlanır. Özellikle Türkçülerin birçoğunun Rusya'dan gelenler olduğu belirtildikten sonra Türkiye'deki ırkçılık davasının, imparatorluğun yıkımını hızlandırdığı, Türkçülük siyasetine dayanarak Almanya ile birlikte ve Enver Paşanın gayretiyle girdiğimiz Birinci Cihan Harbi'nde yalnız "müstakbel istila edeceğimiz" ülkelerin değil, anavatanın da kaybedildiği vurgulanır. "Bizi Alman siyasetiyle birleştiren bu maceraya sürükleyen istilacı emellerin Türk vatanına kazandırdığı yegâne şey bir imparatorluğun yıkılması ve sayısı hesapsız Türk çocuğunun mezarıdır" denilerek bu siyasetin yarattığı olumsuz sonuçlar üzerinde durulur. Makalenin sonunda ise "Şimdi bizi tekrar bu kumara teşvik eden Türkçülüğün hedefi nedir? Türk milliyetçiliğinin esasları nedir?"³¹ diyerek kamuoyuna sorar.

"Türk Milliyetçiliğinin Esasları" isimli makalede ise Meşrutiyet devrindeki Türkçülük akımında, Almanya'nın şark siyasetinin tesirlerinin olduğu ve Almanya'nın Çarlık Rusya'sına karşı muhalif bir cereyan uyandırmak emeliyle Kafkasya'da ve Türkiye'deki Türkler arasında faaliyet gösterip, bunlara ırkçılık

28 Ahmet Emin Yalman, "Asıl Tehlike Nedir", *Vatan*, 1 Temmuz 1943.

29 *Tan*, 26 Haziran 1943. Ayrıca "Türkçülük Cereyanının Menşe Mahiyeti", "Cumhuriyet Devrinde ırkçı Türkçülük Cereyanı Nasıl Doğdu" başlıklı makalelerle konu gündemde tutulmaya çalışılmıştır.

30 *Tan*, 20 Haziran 1943.

31 "Türkçülük Cereyanının Menşe ve Mahiyeti", *Tan*, 30 Haziran 1943.

idealleri vererek işbirliği yapmaya çalıştığı ifade edilir³². Bundan dolayı milliyetçilik akımı iktisadi ve siyasi iki kaynaktan geliyordu. Birincisi imparatorluktan ayrılmak isteyenlere karşı bir Türk milliyetçiliği, ikincisi de Alman-Rus tezadına dayanan Türkçülük ümidiyle ifade edilen ırkçılık cereyanı idi. Yeni Türk devletin milliyetçiliği ise yazara göre, “Sınırlar dâhilinde Türk dili konuşan, Türk kültürü ile yetişen, Türk ülküsünü benimseyen her vatandaş, hangi din ve menşeden olursa olsun Türk’tür” şeklinde tarif edilmişti. Ayrıca Türk milliyetçiliğinin milli istikbalin müdafaası demek olduğu, bunun dışında hiçbir devletin toprağında gözünün olmadığı vurgulanmış, Atatürk ve İsmet İnönü’nün, hiçbir milleti kurtarmak veya herhangi bir istila emeliyle emperyalist bir siyaset takip etmeyi düşünmedikleri de kanıtlanmaya çalışılmıştır³³. Devamında ise, son zamanlarda Türkçülük namı altında ileri sürülen ırkçı milliyetçiliğin, Türk milliyetçiliği olmadığı, ırkçı-Türkçülüğün 1914 harbinde nasıl Türk milletini istila emelleri peşinde koşturmuşsa, bugün de aynı hedefi takip ettiği belirtilir.

Yazı dizisinin üçüncü makalesinde Cumhuriyet devrinde ırkçı-Türkçülük hareketinin nasıl yeniden ortaya çıktığı anlatılarak, Birinci Dünya Savaşı yıllarında olduğu gibi Türkiye’deki Kafkas ve Azeri kökenlilerin bu hareketin çıkışındaki katkıları vurgulanmış ve Almanya’nın emperyalist emellerinin bu akımın tekrar ortaya çıkmasındaki etkisinden bahsedilmiştir. Dizinin son yazısında, Türk milliyetçiliğinin gayesinin, Türkiye’nin hürriyet ve istikbalini müdafaaya olduğu, bunun dışında siyasi emeller güden hiçbir davanın bu milliyetçilikte yerinin olmadığı vurgulandıktan sonra şu sözlerle makale bitirilir: “Bundan sonra ne kumarda kaybedilecek Mehmetçik ne de muayyen zümrelere feda edilecek Türk vatani vardır”³⁴.

Bu tartışmalar bir süre Meclise de yansır. 5 Temmuz 1943 tarihinde TBMM’de, Cevdet Kerim İncedayı konuyla ilgili olarak iddia edildiği gibi Türkiye’de Pan-Turancı bir akım ve milliyetçilik yorumu olmadığını ileri sürer ve şöyle der: “Velev ki bir takım telkinat ile olsa bile, bu kabil cereyanların herhangi ciddi temeli ve inkişafı olduğuna kani değilim”³⁵. Sonra da “En Büyük Tehlike” risalesinin sahibinin maksadı nedir, yetkililerin izahat vermesini istiyorum” diyerek görüşlerini aktarır. Dikkat çekici olan İncedayı’nın iddialarından ziyade, broşürü yayımlayanın niyetini daha önemli buluyor olmasıdır. Tartışmalar sonucunda, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu kürsüye gelerek iddialara cevap vermiş ve Türkiye’de Turancı bir akımın olmadığını şu sözlerle ileri sürmüştür: “Bizim memlekette ciddiyetle kaale alınabilecek bu vasıflar üstünde veya haricinde bir milliyetçilik, ne mevcuttur, ne de bu yolda tezahürata şahit olduk”³⁶. Bunun yanında Menemencioğlu Türk hükümetinin Türkiye dışında yaşayan Türklere sadece saadet ve refah dilediğini de vurgulamıştır. 1943 yılı Turancılık konusunda kamuoyunda tartışmalar ve polemiklerle geçmesine rağmen resmi çevrelerde henüz kesin bir tutum değişikliği görülüyordu³⁷. Hatta kamuoyunda da Turancı akımlar karşısında, Tan gazetesi dışında kesin tavır geliştiren şimdilik yoktur.

32 “Türk Milliyetçiliğinin Esasları” *Tan*, 2 Temmuz 1943.

33 A.g.m.

34 *Tan*, 3 Temmuz 1943.

35 *Tan*, 6 Temmuz 1943.

36 *Tan*, 6 Temmuz 1943. Ayrıca bu konuşma basının büyük kesimi tarafından desteklenmiştir.

37 Cemil Koçak, a.g.e., C. II., s.218.

Resmi çevrelerdeki tutumun değişmediğine örnek olarak, CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal'ın Doğu dergisinin birinci sayısına imzalı fotoğraf göndermesi, yine ayrı dergiye Recep Peker ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın da imzalı birer fotoğraf göndermesi gösterilebilir³⁸. Yine aynı günlerde Başbakan Şükrü Saraçoğlu CHP'nin kurultayında "Türküz, Türkçüyüz ve her gün biraz daha Türkçü olacağız" demesi de yine bu açıdan önemlidir³⁹. Ayrıca CHP'nin önde ideologlarından olan Mahmut Esat Bozkurt da 9 Temmuz 1943 tarihinde Yeni Sabah gazetesine Türkçüleri savunan bir demeç vermiştir. Bu arada broşür hakkında resmi soruşturma açılır ve Faris Erkman Emniyet Müdürlüğü tarafından sorguya çekildikten sonra serbest bırakılır. Görüldüğü gibi hem Turancı akımların kamuoyunda tartışılmasına yol açması hem de sağ ve sol akımlar arasındaki çatışmayı başlatan ilk olay olması bakımından Faris Erkman imzalı "En Büyük Tehlike" broşürü önemlidir.

Bundan sonra Turancılık konusunun basında ve kamuoyunda yukarıdaki gelişmelere bağlı olarak bir kez daha etkili bir şekilde gündeme gelip, tartışılmasına neden süreç, Nihal Atsız'ın 1 Mart 1944 tarihinde, Orhun dergisinde, "Başvekil Şükrü Saraçoğlu'na Açık Mektup"unu yayımlamasıyla başlar. Bu aynı zamanda Faris Erkman'ın broşürüne tepki olarak sağcı akımların kamuoyunun dikkatini solcu aydınların üzerine yoğunlaştırmaya çalışmasının bir sonucu olarak da görülebilir. Aynı adı taşıyan ikinci mektubunda Atsız, Türkiye'deki komünistlerin Halk Partisi'nin altı okundan olan halkçılığa sığınarak kendilerini halkçı yurtseverler olarak gösterdiklerini ileri sürer⁴⁰. Mektupta adı sıkça geçenlerden Sabahattin Ali'nin yazar aleyhine hakaret davası açması sonucu konu mahkemeye taşınmış oldu. 26 Nisan 1944 günü Ankara 3. Asliye Ceza Mahkemesi'nde görülen davanın ilk duruşmasında, adliye binasında ve mahkeme salonunda Nihal Atsız lehine yapılan gösteriler nedeniyle olaylar çıkması üzerine duruşma öğleden sonraya ertelenir. Sonuçta 9 Mayıs'taki son duruşmada karar açıklanır ve Nihal Atsız, Sabahattin Ali'ye hakareten 4 ay hapis cezasına çarptırılır, ancak cezası ertelenir. Mahkeme kararında, sanık Atsız'a zararlı gördüğü kişileri gerektiğinde devlete bildirebileceğini, ancak kimseye "vatan haini" diyemeyeceğini belirtir⁴¹. Aynı zamanda Türkiye için dış politik dengeler bozulmuş ve denge yaratma arayışları yoğunlaşmıştı. Böyle bir ortamda hükümet dış politikada kendisini sıkıntıya sokacak gelişmelere izin veremezdi. Bu dış politikada yaşanan değişim kendisini etkili biçimde, iktidarın Türkçülere karşı uyguladığı siyasetin değişmesiyle gösterdi. Turancı akım tüm basın organlarında şiddetle yerilirken⁴², İstanbul'da Turancı çevrelerde yer alan kişilerin evleri aranıyor ve tutuklamalar başlıyordu. Nihal Atsız'nın 9 Mayıs'ta Ankara'dan İstanbul'a dönmek üzereyken tutuklanmasını, Reha Oğuz Türkan, Zeki Velidi Togan, Hasan Ferit Cansever ve Necdet Sencar'ın tutuklanmaları izlemiştir⁴³.

9 Mayıs 1944 günü gazetelerde, gizli bir Turancı örgütün ortaya çıkarıldığı ve geniş tutuklamaların olduğu haberleri yer alır. Hemen ardından Cumhurbaşkanı

38 Aynı yerde

39 *Ullus*, 16 Haziran 1943.

40 Orhun, S.15 (1 Mart 1944). Tam metni için bkz. Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ankara 1967, s.s.607-619. Ayrıca Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s.65.

41 *Tan*, 10 Mayıs 1944, Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s.70.

42 Ayrıntılı bilgi için bkz: Cemil Koçak, *a.g.e.*, s.s.220-230.

43 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Ankara, 1974, s.249.

İsmet İnönü 19 Mayıs törenlerinde yaptığı konuşmasında, İrkçılık ve Turancılık Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika ilkelerine ve ulusal esaslarına ters düşen, yıkıcı bir ideoloji olarak gördüğünü ifade eder. İnönü'nün yaptığı bu konuşma basında olumlu karşılanır ve desteklenir⁴⁴. Dava, 29 Mart 1945 tarihinde sonuçlanır ve on üç sanık beraat ederken, on sanık da on yıla kadar çeşitli hapis cezalarına mahkûm olur. İtiraz üzerine yeniden yargılanmalara 26 Ağustos 1946'da başlandıktan sonra, mahkeme 31 Mart 1947'de sanıkların suçsuz olduğu hükmüne varır. İddianameye ve 29 Mart 1945'teki ilk karara aykırı olarak, İkinci Sıkıyönetim Mahkemesi, ırkçılık düşüncesinin anayasaya ters düşmediğine karar verir ve bütün sanıkları beraat ettirir⁴⁵.

Sonuç

Başka bir açıdan bakıldığında iktidar tarafından II. Dünya Savaşı yıllarında Turancı akımlara karşı belirgin bir hoşgörü gösterildiği bir gerçektir. Ayrıca Turancı akımın bastırılması ile Türk-Alman ilişkileri ve Türk dış politikasındaki gelişmeler arasında sıkı bir ilişki olduğu da ortadadır. II. Dünya Savaşı'nda Alman üstünlüğünün sona ermesi ile içeride Turancı akımlara yönelik tepkilerin kamuoyunda gündeme gelmesi aynı zaman dilimine denk gelmiştir. Nihal Atsız-Sabahattin Ali davası ve sonuçları kamuoyunda tartışılırken, 2 Ağustos 1944'te Almanya ile ilişkilerin kesildiği ilan edilir. Dolayısıyla Sovyet aleyhtarı bir tavır sergileyen sağcı akımlar, savaşta Sovyet üstünlüğünün yaşandığı bir sırada Türkiye'yi dış siyasette zor durumda bırakabilirdi. Çünkü Kızıl Ordu, Nisan ve Mayıs aylarında, tüm Kırım'ı geri almış ve Balkanlar'a giden yolda önemli mesafe kat etmişti. Tam bu sırada, dış politikada, Türk-Sovyet ilişkilerinin yakınlaştırılması yolunda yoğun çabalar görülüyordu. Kısaca Turancı akımlara yönelik kamuoyunda oluşan tepkilerin ve Turancı akımların yargılama sürecinin zamanlaması bu açıdan da önemlidir. Hatta bütün bu iç siyasette yaşananlar savaş sırasında bozulan Türk-Sovyet ilişkilerini de geliştirmeye yönelik olarak değerlendirilebilir. Daha sonraki süreçte ise Turancılığı savunanlarla ilgili mahkûmiyet kararının bozulması ve sonuçta sanıkların beraat etmeleri de Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişimi ile yakından ilgilidir. Başka bir deyişle 1945 yılının Mart ayından sonraki Türk-Sovyet ilişkilerindeki gelişmeler göz önüne alındığında, olayın dış politika ile bağlantılı olduğu daha net olarak anlaşılır. Genel olarak baktığımızda, Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulması, Türk hükümetinin, Batılı devletlere özellikle de Amerika'ya yakın durma siyaseti izlemesini beraberinde getirmiş, bu da Türkiye'deki anti-Sovyet tepkileri artırmış ve iç politikayı şekillendirmiştir. Sonuçta, II. Dünya Savaşı bittikten sonra ki süreçte Turancılığı savunan sanıkların beraat etmesine ve Türk solunun temsilcilerine karşı tepkilerin şiddetlenmesine yol açan etken, Sovyet tehditi olmuştur.

44 Ayrıntılı bilgi için bkz: Cemil Koçak, *a.g.e.*, C. II., s.225.

45 Ayrıntılı bilgi için bkz: Günay Göksu Özdoğan, *a.g.e.*, s.s.106-124.

KAYNAKÇA

I. Gazeteler

Tan

Ulus

Vatan

II. Kitaplar

BELLİ, Mihri, *İnsanlar Tanudım*, Doğan kitap, 3. baskı, İstanbul, 2000.

DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı yay., 3. baskı, İstanbul, 2003.

GOLOĞLU, Mahmut, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Ankara, 1974.

GLASNECK, Johannes, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, Onur yay., Ankara.

GÜRÜN, Kamuran, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara.

Kırklı Yıllar I, Tüstav yay., İstanbul, 2002.

KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi I-II*, İletişim yay., İstanbul, 1996.

MUMCU, Uğur, *40'ların Cadı Kazanı*, Tekin yay., 8. baskı, İstanbul, 1993.

ÖZDOĞAN, Günay Gökse, *"Turan"dan "Bozkurt"a*, İletişim yay., İstanbul, 2001.

SAYILGAN, Aclan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, Otağ yay., 3. baskı, İstanbul, 1976.

TEVETOĞLU, Fethi, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, Ankara, 1967.

TÜRKALİ, Vedat, *Komünist*, Gendaş yay., 3. baskı, İstanbul, 2001.

Vedat Türkali İle 'Güven' Üzerine Desantralizasyon Belgeleri, Tüstav yay.

WEİSBAND, Edward, *2. Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün yay., İstanbul, 2002, İstanbul, 2000.

YUNAN İŞGALLERİ KARŞISINDA GÖÇ HAREKETİ

Emine PANCAR

Özet

Mondros Mütarekesinin 30 Ekim 1918'de imzalanmasının ardından İtilaf Devletleri, Anadolu'da ki işgalleri için gerekli olan meşru zemini hazırlamış oldular. İtilaf Devletleri Paris Barış Konferansında yapılan görüşmeler sonucu, İzmir'in Yunanistan tarafından işgalini kabul ettiler. 15 Mayıs 1919'da Yunan gemileri İtilaf Devletleri korumasında İzmir'e girdiler. Yunan Efzon Taburları coşkun Rum kalabalığın taşkın hareketleriyle karşılandılar. Türk tarafından atılan bir kurşunla Yunan taburunun önündeki bir askerinin yere düşmesi, Yunan işgal kuvvetlerinin erken zamanda cinayetlere başlamasına neden oldu.

Yunanlıların İzmir'de yaptıklarının kat ve kat fazlasını Menemen, Bergama, Manisa, Aydın ve işgal ettikleri diğer yerlerde yapmaları halkta genel bir göç hareketine sebep oldu. Göçmenlerin büyük kısmını ise kadınlar, çocuklar ve yaşlılar oluşturmaktaydı. Muğla'nın ilçeleri, Denizli, Afyon, Dinar göçmenlerle dolmuştur. Göçmenlerin durumu ise her bakımdan içler acısıdır. Göçmenler çayırların üzerinde her türlü sağlık hizmetinden mahrum, salgın hastalıklarla boğuşur durumdadır. Avrupa kamuoyunun durumu bir seyirci gibi izlemesine karşı Kuva-yı Milliyeciler kıt imkanlarla göçmenlerin iâşe ve iskan gibi ihtiyaçları için elle- rinden geleni yapmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Göçmenler, Kuva-yı Milliye, Yunanlılar.

MOVEMENT OF MIGRATION AFTER GREEK INVASION

Abstract

After signed Montreux Ceasefire Agreement on October 30, 1918, the allied Powers prepared the lawful ground which is necessary for their invasions in Anatolia. In the result of the negotiations in Paris Peace Conference, the allied Powers admitted the invasion of Izmir by Greece. Greek navy occupied in Izmir on May 15, 1919 under the umbrella of allied Powers. Greek Eph Zone battalions were greeted by Greek people in Izmir in excessive motions. Falling on the ground of a Greek soldier in front of the Greek battalion by a fire from Turkish side is the reason of early murders committed by Greek occupations forces.

Greeks committed the same murders but more brutal in Menemen, Pergamon, Manisa, Aydın and the other places where they invaded. These brutal murders resulted in a general migration among the people. Immigrants were largely women, children and old persons. Muğla's villages, Afyon, Denizli and Dinar were full with immigrants. The situation of them was unfortunately heart-breaking in all respects. Immigrants were deprived of every kind of

medical services and they were in a situation that they were struggling with the epidemic. In spite of the fact that European public watched this heart-breaking circumstances as an audience, National Forces did their best for the needs, for example food and accommodation, of the immigrants with insufficient facilities.

Key words: Immigrants, National Forces, Greeks.

Giriş

Yunanistan başlangıçtan itibaren işgal ettiği arazide nüfus üstünlüğü sağlamayı amaçladı¹. Özellikle Batı Anadolu kıyı şeridinde yaşayan Türkleri kaçırarak, buralara Rum göçmenleri yerleştirmek suretiyle², planlı bir iskân politikası uygulayacaktı³. Bu planın uygulamasına daha işgal öncesinde başlanmıştır. Mondros Mütarekesinin imzalanmasıyla birlikte Rum göçmenler akın akın kıyı şeridine göçmeye başladılar⁴. Bölgede İzmir'in işgalinden önceki günlerde yerli Rumların ve adalardan gelen çetelerin yarattığı yaygın bir huzursuzluk vardı. Sürülen ve kaçan Rumlar, Ocak 1919'dan itibaren Midilli, Sakız ve Sisam adalarından özellikle sahil kesime gelmeye başlamışlardı. Bundan sonra İngiliz ve Yunan elbisesi giyerek, kayıklarla köylerine dönen Rumlar⁵, kanlı oç alma olaylarına girişeceklerdi⁶.

İnsani değerlerden uzak kadın, çocuk, yaşlı ayırmadan İslam halka her türlü tecavüzü meşru gören Rum çeteleri adalarda eğitilerek geri gönderilmekteydi. 17. Kolordu Komutan Vekili Süleyman Fethi Bey'in, 5 Mart 1919'da Harbiye Nezaretine gönderdiği raporda, Söke kazasının yerli Rumlarından 791 kişinin adalarda silahlı eğitim gördükten sonra geri döndükleri ve bunların büyük kısmının Ahiköy ve Yoran'da toplandıklarını bildirilmiştir⁷. Çeteci Rumlar Yoran'da bulunan 56. Tüme ne ait bir miktar cephane ve bombayı yağmalayarak, birkaç jandarma erini de şehit etmişlerdir⁸. Akhisar'a bağlı Marmara Nahiyesi Müdürü de Albay Bekir Sami Bey'e nahiyede ki Rum çetelerinden yakılarak, çetelerin İslam ahaliye baskınlar düzenlendiğini, Osmanlı'nın artık burada işi yok diyerek müdürlük binasına Yunan bayrağı çekildiğini haber vermişti⁹. İslam ahalinin Rum çeteleri tarafından sürekli taarruza uğradığı yerlerden olan Söke'de de¹⁰, nüfusun yarısı Rumlardan oluşmaktaydı. Söke'ye çok yakın olan Sisam Adası Rumları, İslam ahaliye çok zarar vermişlerdi¹¹.

- 1 Cemil Şenalp, *Ulusal Kurtuluş Savaşında Yunan İşgal Bölgelerinde Sivil Asker Hükümet Faaliyetleri*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, Aralık 2000, s.88; *Cumhuriyet Arşivi*, F: 272.0.0.11, Y: 13.45.5.
- 2 Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul 1970, s.181; *Cumhuriyet Arşivi*, F: 272.0.0.11, Y: 15.56.9.
- 3 Doğu Ergil, *Milli Mücadele Sosyal Tarihi*, Türkan Kitapevi, Ankara 1981, s.s.64-65.
- 4 Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi*, AAM yay., Ankara, 2006, s.45; *Cum. Arş.*, F: 272.0.0.11, Y: 15.56.5; *Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi*, K: 461, G: 122, B: 122-1.
- 5 Turan, *a.g.e.*, s.46; *Cum. Arş.*, F: 272.0.0.11, Y: 15.56.9.
- 6 Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1974, s.1163.
- 7 Turan, *a.g.e.*, s.33.
- 8 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Belge No: 1025, s.43.
- 9 Muhittin Ünal, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, Cem yay., İstanbul, 2002, s.46.
- 10 ATASE, K: 434 G: 123 B: 123-1.
- 11 Mehmet Şefik Aker, *57. Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918-1920)*, (haz.: Ahmet Tetik, Ayşe Seven, Mahmut Yüksel Canbaz), Genel Kurmay ATASE Bşk. Yay., Ankara, 2006, s.11.

Kuşadası'nda da durum farklı değildi. Kuşadası sahilinde 300 kişilik bir Rum çetesiyle, aynı kuvvette diğer bir çetesinin Urla'ya çıkacağı, ayrıca Urla'da Manul isimindeki bir Rum'un başkanlığında 500 kişilik bir çetenin kurulmakta olduğu Türk makamlarınca haber alınmıştı¹². Kuşadası'ndaki Çirkince adlı Rum köyünden çıkan Rum çeteleri, köyde bulunan Jandarma erlerini tehdit ederek firara zorladılar. Hat Muhafız Bölüğü erlerinin ise silahlarını alarak, Belevi köyünden Müslümanlara ait pek çok sığırı gasp ettiler¹³. Batı Anadolu'da pek çok yeri dolaşan Albay Bekir Sami Bey, İslam ahalinin Rum eşkiyasının taşkınlıkları nedeniyle hayvanlarını otlatamadıklarını, pazara gidemediklerini, resmi dairelerde işlemlerini yaptıramadıklarını belirtmiştir¹⁴. İşgal Kuvvetleri Komutanı Zafiriou ise 26 Mayıs'ta yayınladığı beyanname, Rum azınlığın İslam ahaliyi sürekli taciz ettiğini itiraf etmiştir¹⁵.

1. Yunanlıların İşgal Bölgelerinde Halka Yaptıkları Mezalim ve Artan Göç Hareketi

İzmir'in işgalinde Yunanlıların yaptıklarını görenler ve çevre yerleşim yerlerinde oturup Yunan mezalimini duyanlar, işgalden hemen sonra 16 Mayıs 1919 gibi daha çok erken zamanda göçe başladılar¹⁶. İşgal ettikleri her yerde çoğunluğu sağlamaya çalışan Yunanlıların¹⁷, İzmir'de olduğu gibi Manisa'da pek çok mezalim yapmaları, Manisa Müftüsü Alim Efendi'yi öldürmesiye dövmeleri, belediye zabitanını bacağından asmaları, ileri gelenleri hapsedmeleri nedeniyle İslam ahali korku halinde Salihli istikametine göçe başladılar¹⁸.

26 Mayıs 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, İzmir ve civarının işgali üzerine, Bergama'da hâsıl olan korku ve telaş sonucunda halkın ve subay ailelerinin Soma'ya doğru göç etmekte olduklarının haber alındığını, bunun mutlaka önüne geçilmesi gerektiğini Albay Bekir Sami Bey'e bildirdi. Albay Bekir Sami ise, 28 Mayıs 1919'ta bölgedeki Mevki Komutanları ile Askere Alma Daire Başkanlarına bir telgrafi gönderdi. Telgrafta, Bergama'da subayların halkın heyecanını teskin ederek göçü engellemek yerine kendilerinin soğukkanlılıklarını kaybettiklerinin öğrenmiş olduğu bildirilerek çok önemli şu ihtarlarda bulunulmuştur. "*Herkes zihnine yerleştirmelidir ki, artık göç edecek bir yerimiz yoktur. Göç kesinlikle olmayacaktır. Bu günkü ortamda en önemli görev, herkesin gücünü kullanarak bu hastalığın önüne geçmeye çalışmasıdır*"¹⁹.

Yunan işgali karşısında halkın fevc fevc göç ettiğini öğrenen Sadaret de, İslam ahalinin hicretinin, bölgede Rum nüfusunun ekseriyeti teşkil ettiği gibi çok elim bir sonuç doğuracağını, 1 Haziran 1919'da Harbiye Nezareti ve Dâhiliye Nezaretine bildirerek "*cihet-i askeriye ve mülkiyece bu babda ahaliye itminan bahş olunacak surette, tebligat-ı lâzıme ifa ederek teskin-i heyecana çalışmakla beraber, diğer taraftan dahi hicretin*

12 Turan, a.g.e., s.33.

13 Belevi, İzmir'in Selçuk ilçesine bağlı belde. Bkz.: Aker, a.g.e., s.66.

14 Ünal, a.g.e., s.46.

15 *İstiklal Harbi Gazetesi*, (der.: Ömer Sami Coşar), 27 Mayıs 1919, No: 12.

16 *İHG*, (der.: Ömer Sami Coşar), 16 Mayıs 1919, No: 2.

17 ATASE, K:102, G:66, B:1.

18 ATASE, K:97, G:49, B:1-2.

19 Ünal Türkes, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul, 1973, s.s.50-51.

katiyen önüne geçilmesi için tedbir ve tertibata hemen tevessül edilmesini” bildirdi²⁰.

12 Haziran 1919 tarihinde Bergama'nın ilk işgalinde ve 20 Haziran 1919'daki ikinci işgalinde Yunanlılar, İslam ahaliye yapmadıkları zulmü bırakmadılar²¹. Yunan mezalimini görüp, yaşayan ağızlarından Yunan vahşetine dair 107 madde kaydoldu²². Vicdanları sızlatan bu maddelerin her biri, bir büyük kara leke olarak Yunan tarihe geçti. Rumların çoğunlukta olduğu köylerin halkı, Rum nüfusu fazla göstermek için Yunan işgal bölgelerine aktı. Yunanlıların işgal bölgelerinde Türklere uyguladıkları mezalim ile bölge halkını göçe zorlaması da bu amaca yönelikti²³. Yunanlıların İzmir'i işgalinden 5 Haziran 1919'a kadar 7.000 Türk göç yollarına düşmüştü. İstanbul Hükümeti son toplantısında göç hareketinin engellenmesi için bölgeye “tavsiye heyetleri” gönderilmesi kararı aldı. İzmir'de yayınlanan gazetelerden Ahenk ise, Türklere Rumlar arasında kardeşliğin kurulması lüzumunu savundu²⁴.

Manisa, Menemen, Akhisar, Bergama, Edremit ve Burhaniye taraflarındaki Türk halkı, dalgalar halinde Balıkesir'e göç etmekte idi. Balıkesir'de çıkan Söz gazetesini de halkı ikaza çalışarak şunları yazdı: “İslam ahalinin sahibi bulunduğu toprakları bırakarak öteye beriye hicret etmesini lüzumsuz addediyoruz. Mezalime karşı metanetle, sabırla dayanarak yerlerinizi yurtlarınızı terk etmeyiniz. Yunanlılar öteden beri geldikleri yerlerde, ora halkını hicretle ortadan kaldırdılar”²⁵. Hâlbuki Yunan mezalimi karşısında yaşamak isteyen Türk'ün (özellikle kadınların), mevcut şartlarda göçten başka çareleri yok görünmekte idi.

Aydın muharebesi sonrasında Aydın ve civar halkından canını kurtarabilen Nazilli, Çine, Yenipazar, Denizli kasaba ve köylerine iltica ettiler²⁶. Bunlardan önemli bir kısmı da Milas ve Muğla tarafına göç etmiştir. Birkaç gün zarfında Muğla'ya sekiz yüz kadar muhacir gelmiştir²⁷. Göçmenlerin pek çoğu altlarında ve üstlerinde bir şey olmayan aç ve çıplak kalmış, büyüklü, küçüklü, kadınlı, erkekli olup düşmandan, yangından kaçan insanlardı²⁸.

57. Tümen Erkan-ı Harbi Selahattin Bey, 1 Temmuz 1919'da 135. Alayı teftişten dönerken, Koçarlı'da istirahat için durduğunda, Eski Aydın Belediye Reisi Emin Bey ile görüştü. Koçarlı'ya gelişi sorulan Emin Bey, Aydın'daki Yunan mezalimi ve gurur kırıcı muamelesine tahammül edemeyerek kıyafet değiştirmek suretiyle ailece Koçarlı'ya ilticaya mecbur kaldığını, buna da güçlüklerle muvaffak olduğunu belirtti. Bir gün hanesindeki baldızının genç kızlarından birine hitaben, “Sizi seven bir Yunan genci imzasıyla” yazılmış bir tehdit ve daveti içeren mektubun hanesine atıldığını, gözyaşı dökerek anlatmıştır. Yunanlıların tüm yaptıklarının yanlarına kar kaldığını, büyük tehlikelerin mevcut olduğunu ve Aydın'da pek çok namuslu aileye tecavüz edildiğini de sözlerine eklemiştir²⁹.

20 ATASE, K: 97, G: 34, B: 1.

21 İHG, (der.: Ömer Sami Coşar), 20 Haziran 1919, No: 33.

22 HTVD, Y.41, S.93, B.No:2378.

23 ATASE, K:42, G: 36, B: 1; ATASE, K: 102, G: 66, B: 1.

24 İHG, (der.: Ömer Sami Coşar), 5 Haziran 1919, No: 20.

25 İHG, (der.: Ömer Sami Coşar), 4 Haziran 1919, No: 19.

26 HTVD, Y.41, S.93, B.No: 2375.

27 Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K: 111, G: 2, B: 3a001.

28 Celal Bayar, *Bende Yazdım*, C.7, İstanbul 1968, s.2102.

29 HTVD, Y.41, S.93, B.No: 2377.

Yalnız Çine bölgesinde göçmenlerin sayısı, 25.000 kişi olarak tespit edilmişti. Bu göçmenler namına ileri gelenlerle, ihtiyar heyetlerinden 177 kişinin imzaladığı ve Çine Belediye Reisliğinden tasdikli bir “mazbata” hazırlandı. Aydın Kızılay Başkanı Hoca Esat Efendi, Aydın Belediye Reisi Reşat Bey ve tercüman olarak da Şemseddin Bey’in bu mazbata ile İstanbul’a gönderilmelerine karar verildi. Heyet, İtilaf Devletleri Temsilcileri ile İstanbul Hükümetine muhacirin perişanlığını anlatacak ve işgalin kaldırılması için teşebbüste bulunacaktı³⁰.

Bu Heyet önce Rodos’a uğramış ve İtalyan işgal Kuvvetleri Umumi Komutanı ve Rodos Genel Valisi Batsenoni ile görüştüktan sonra İstanbul’a gitmiştir. Fakat ne Babîâlî’de, nede Sarayda “*hüsnü kabul*” görmeyerek geri dönmüşlerdir. Heyette bulunan Hoca Esat Efendi, İstanbul’un muhacirlere ve Kuva-yı Milliye’ye bakışını şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Elimizde Çine ilçesine sığınmış 25.000 Aydın’lı göçmen namına eşraf ve muteber kimselerle, muhtarların imza ve mühürleri taşıyan ‘mazbata’ olmasa idi, İstanbul Hükümeti bizi teokif ile İngilizlere teslim edecekti. Mazbatanın varlığı elçiler nezdinde sözlerimizin dinlenmesine sebep oldu. Yalnız Babîâlî ve saray bize bağı nazarıyla baktı. Efradımız hafiyeler ve sivil polislerce çevrildi”³¹.

Hoca Esat Efendi’nin anlattıkları halk ile hükümet arasında ne derece büyük bir uçurumun açıldığını en iyi şekilde açıklamaktadır. Özellikle az kalsın yakalanarak İngilizlere teslim edileceklerinin belirtilmesi, Hükümetin halkın sıkıntılarını dile getirmek için uğraşan bir vatandaşını İngilizlere teslim edecek kadar insafsızlaştığının bir göstergesidir.

Yunan işgali sırasında en çok tahrip olan yerleşim birimlerinden birisi Germencik’tir. Dokuz yüz yirmi evi olan ilçe merkezi ile istasyonun hemen tamamı, Yunanlılar tarafından yakılmıştı. Vahşi öldürme ve işkence olayları tüyer ürpertecek cinsten idi³². Haziran’ın 26. günü hakimlerden Mehmet Efendi Yunan askeri tarafından öldürülerek, kızı ve karısı Yunan askeri tarafından alınmış, akıbetleri ise meçhuldür. Aynı gün Germencik Nahiyesi istasyonunda, İngiliz ve Fransız zabıtları çağırıyor bahanesiyle götürülenlerin hanımlarına tasallut ve taarruz ile eşyaları yağmalanmıştır. 26 Haziran’da Germencik ahalisinden Kasap M. Ağa ve Hacı Mehmet’in paraları gasp edildikten sonra öldürülmüştür. Molla Osman Oğlu Ahmet incir ağacına bağlanarak, gözleri oyulmak suretiyle öldürülmüştür. Yaklaşık 6.000 nüfusa sahip olan nahiye merkezinde 150 kişi, Yunan askeri tarafından kurşuna dizilerek katledilmiş ve malları yağmalanmıştır. Germencik köylerinden tutulup getirilen 30 erkeğin Yunan askerlerine teslim edilmesinden sonra, zavallılar karılarının önünde yayılım ateşine tutulmuştur. Sonrada kafaları kesilerek köy civarında sarıklar üzerine sokularak muntika tayin edilmiştir... Daha pek çok kız ve kadın namusları kirletilerek, her biri feci surette katledilmişti. Germencik civarında köy denebilecek yer kalmamıştır. Ayrıca Ağustos başında Erikli istasyonunda 46 kişi katledilmiştir³³. Germencik mezalim listesi Yunan kanlı vahşetini, on dolu sayfada ortaya koymaya çalışmaktadır. Yazılanlar yaşananların çok az bir kısmı olsa da, yaşananlar Türk

30 Bayar, a.g.e., C.7, s.2102.

31 Bayar, a.g.e., C.7, s.s.2103-2105.

32 Talat Yalazan, *Türkiye’de Yunan vahşeti ve Soykırımı girişimi*, C.2, Gen. Kur. Bas., Ankara, 1994, s.161.

33 ATASE, K: 435, G: 55, B: 1-2-3.

halkının canını ve namusunu kurtarmak için, göç yoluna koyulmasına fazlasıyla yeter şeyler olmuştur.

Söke kazası Sisam adasına yakın olması nedeniyle, Rum çetelerinin uğrak yeri idi. Rumlar hazırladıkları çetelerle İslam ahaliye taarruz ettiler³⁴. Bu çeteler 1919 Ağustosunun ortasında Domatça ve çevresindeki bütün memurin ve jandarmayı kovarak, İslam ahaliyi katlettiler. Ayrıca binlerce baş sığır, koyun gibi hayvanatı gasp ile Sisam adasına gönderdiler³⁵. Yunan askeri elbisesi giyen Rum çeteleri, daha pek çok cinayet işlemişlerdir. Bunlardan bazıları İslam ahalinin göç yollarına düşmesini zorunlu kılması bakımından şöyledir: 10 Haziran 1919'da Subiçe Karyesi'nden Topal Süleyman Oğlu Hüseyin, Yeniköy Rumları tarafından evvela köylerden geçirilip dağa götürülmüş, orada boğazlanmıştır. Söke'nin Konak mahallesinden Balcı Koca Murat, çevre karyelerden birine giderken Rum çetelerince tutulup kesilmiş, cesedi de kendi kuşağı ile çam ağacına asılmıştır. Söke'de eşraftan Hacı Kazımzade Tevfik Efendi'nin koyun çobanlarından Süleyman ve Arnavut Ali'yi Rum çeteleri koyun güderlerken tutup ağıldan almış ve meçhule götürmüşlerdir. Daha sonra ce-setlerinin büyük kısmını çevreye atmışlar ve şehitlerin cesedi teşhir ile Söke İtalyan karargâhu askerisine nakledilmiştir. Söke Hükümet dairesinde 34. Alaydan İtalyan zabitleri gelmiş ve 34. Alay Sertabibi şühedanın muhtelif vaziyetlerde fotoğrafını alarak, Roma'ya General Hazretlerine göndermiş ve Paris'te murahhaslara da takdim edilmiştir.

20 Temmuz'da İslam ahali Domatça nahiyesi civarından geçerken, Söke Jandarma mürettebatından Sarı Kemerli Veli, Şefik Hüseyin, Domatça Rumları tarafından pusuya düşürülmüş ve cümlesi de katledilmiştir. Cesetleri almak isteyen köylüler üzerine de ateş açılmıştır... Söke'deki Rum cinayetleri bu şekilde devam etmektedir³⁶. Çok az bir kısmına yer verebildiğimiz bu olaylar, Türk halkın dimağlarından yıllarca silinmeyecek izler bırakmıştır. Bu vahşetler erkek nüfusun Kuva-yı Milliye'ye katılmasına, kadınların, yaşlıların ise yalın ayak, yarı çıplak, sırtlarında çocuk ve bohçalarıyla çamur yollarda göç etmelerine sebep olmuştur.

Dinar muhacirler için önemli bir kaçış yönü idi. 9 Temmuz'da Aydın'dan ikinci bir katile olarak, Dinar'a cansız bir vaziyette 200'e yakın göçmen geldi. 24 Temmuz 1919'da Nazilli cihetinden 200 muhacir³⁷, 29 Temmuz'da Denizli'den 50 kadar muhacir³⁸ ve Ağustos başında ise Aydın yönünden 110 kadar muhacir Dinar'a gelmeye devam etti³⁹. 1919 Ağustos'u başında Sinirteke, Gaziköy, Emirli, Cevizalanı, Reisköy ve daha pek çok köy Yunanlılar tarafından basılarak ahalisinin pek çoğu öldürülmüş, malları ise tamamen yağmalanmıştı. Yunan barbarlığından canını kurtarabilen 20.000'e yakın Türk, Söke ve Koçarlı'da her türlü muavenete muhtaç, sefilâne bir surette hayatlarını devam etmek zorunda kaldılar⁴⁰. Yunanlıların Germencik ve çevresinde yaptıkları mezalime dayanamayan halk, Yunan vahşetinden ürkmüş, korkmuş olarak Menderes nehri kıyılarına⁴¹, İtalyan işgal bölgelerine hic-

34 ATASE, K: 324, G: 89, B: 1.

35 ATASE, K: 461, G: 122, B: 5.

36 ATASE, K: 461, G: 122, B: 1.

37 ATASE, K: 258, G: 30, B: 1; ATASE, K: 163, G: 15, B: 1.

38 ATASE, K: 258, G: 69, B: 1; ATASE, K: 258, G: 53, B: 1.

39 ATASE, K: 258, G: 1, B: 1.

40 ATASE, K: 461, G: 117, B: 1.

41 ATASE, K: 435, G: 55, B: 1.

rete devam etti⁴².

Konya'dan Harbiye Nezaretine gönderilen II. Ordunun istihbarat raporunda da, Aydın cihetinden Marmaris'e 80 nüfus muhacirin geldiği belirtildi⁴³. Aydın vilayetinden Dâhiliye Nezaretine, 28 Haziran 1919 tarihinde gönderilen telgrafta; *"İtilaf Devletleri tarafından bir müfreze yetiştirilmezse, İslam ahalinin can kaygısı ile topluca İzmir'e göç edeceklerinin"* bildirilmesi, durumun vahametini ortaya koymaktadır⁴⁴. 57. Fırka Komutanı Albay M. Şefik Bey, 8 Ağustos 1919 tarihli telgrafında Yunan göç siyasetini, *"Yunanlılar ayak bastıkları mahallerde, İslam ahaliye karşı vahşice mezalim irtikâp etmektedirler. Bunu doğuran sebep ise, şimdiki elim vaziyetimizi fırsat sayarak, işgal ettikleri arazide ki İslam nüfus çoğunluğunu, Yunanlılar lehine kovalayıp, yok etme siyasetinin merhametsizce uygulanmaktan ve Yunan terbiye ve yaradılışında ki vahşiliğin eserlerinden ibarettir"* diyerek açıklamıştır⁴⁵.

Beynelmülâhik Heyeti refakatine memur Kadri Bey'de, Harbiye Nezaretine verdiği 5 Ekim 1919 tarihli raporunda;

"Yunan işgali karşısında Aydın'dan 63.000'den fazla kişi Nazilli, Çine, Söke ve civarına, Bergama'dan 60.000'den fazla kişi Soma, Balıkesir, Kırkağaç ve havalisine muhaceret etmiş. Bunların hane, eşya, çiftlik ve tarlaları, mahsulleri tamamıyla Yunanlıların ellerinde kalmış, zavallı muhacirler her türlü şeye muhtaç halde, pek elim şerait-i hayatiye içinde bulunuyor" şeklinde durumu belirtmiştir⁴⁶.

2. Göçmenlere Yapılan Yardımlar Ve Göçmenlerin Durumu

Göçmenler çıktıkları bu zorlu yolculukta her türlü yardıma muhtaç durumdaydılar. Göçmenlerin durumu hemen her yerde aynıydı. Temmuz başı itibarıyla Dinar muhacirleri için ancak 10.000 liralık bir tahsilât mümkün olabildi. Gerek Karahisar, gerekse Denizli'de muhacirin için sarf edilmek üzere 20.000 lira tahsisi için muhacirin müdüriyeti nezdinde teşebbüste bulunuldu. Hicret eden ahalinin iâşe ve iskânlarının temini için lazım olan miktarın, nakden irsaline dair gönderilen telgrafnameler üzerine gerekli hulasanamelerin gönderilmesi amacıyla Maliye Nezareti'ne başvurular şöyle idi:

Aydın Mutasarrıflığının 18 Temmuz 1919 tarihli telgrafında, Nazilli, Çine Bozdoğan, Karacasu kazalarından toplanan 10.000'e yakın muhacir için tahsisatın nakden irsali.

Denizli Mutasarrıflığının 21 Temmuz 1919 tarihli telgrafında, Merkez Ziraat sabık sandıklarında 3.000, Tavas sandığında 6.000, Çal'da 7.000 lira mevcut olduğundan husulü ita olunduğu takdirde maksadın temin edilebileceğine dair.

42 ATASE, K: 461, G: 117, B: 1.

43 ATASE, K: 194, G: 195, B: 1.

44 Hamdi Buytulluoğlu, "Millî Mücadele Başlıyor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.III, S.18, Mart 1969, s.7.

45 Hamdi Buytulluoğlu, "Millî Mücadele Başlıyor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.IV, S.29, Eylül 1969, s.28.

46 Turan, a.g.e., s.445.

Aydın Mutasarrıflığı'nın 2 Ağustos 1919'daki telgrafında, Nazilli, Çine, Bozdoğan, Karacasu kazalarında mevcut 10.000 kadar Aydın muhacirini pek sefil bir halde bulduklarından, belediye bütçesinde de para olmadığından, Ziraat Bankası'ndan alınmak suretiyle irsali.

Menteşe Mutasarrıflığının 3 Ağustos 1919 tarihli telgrafında, Çine ve Söke'de bulunan Aydın muhacirini için Denizli, Nazilli ve Soma'da emniyet ve asayiş olmadığından, merkez livadan nakden irsal olunmak mümkün olmayacağına dair.

Çine Kaymakamlığı'nın 13 Ağustos 1919'daki telgrafı, 250.000 kuruşluk hulasanameden istifade olunmakta olduğu, kaza Duyun-u Umumiyesi'nin nakdi mevcut olmadığından havalenamenin emir ve irsali. Aynı tarihteki bir diğer telgrafta, paranın alınmadığı Ziraat Bankası veya Duyun-u Umumiye dairesine havale olunması istenildi⁴⁷.

Bu telgraflar da görüldüğü gibi, muhacirinin işesi için sürekli lazım olan nakit paranın sağlanması, Maliye Nezareti'nden Ziraat Bankası ve Duyun-u Umumiye'ye gönderilen hulasanameler vasıtasıyla sağlanmaya çalışılmakta idi. Fakat çoğu zaman mümkün olmamaktaydı.

Aydın muhacirlerinin Çine, Balıkesir ve diğer kasabalardaki feci hallerine yardım etmek ve sıhhi durumlarını teftiş amacıyla, mahalline gönderilecek Hilal-i Ahmer Heyetinden başka, görülen acil ihtiyaç üzerine bir imdad heyetinin daha teşkili ve acele gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Denizli'de ise Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin başkanlığında kurulan Denizli Heyeti Milliyesi, Yunan karşısında hicret edenlere yardımla meşgul olmak üzere, Nakibüleşref Ziya Efendi'nin başkanlığında bir büro açarak faaliyete geçti. Ege bölgesinde perişan olan muhacirler arasında, 1912 Balkan Harbinde Rumeli'den kaçıp gelenler çoğunluk oluşturmaktaydı⁴⁸.

Ağustos 1919 itibarıyla 80.000'e yakın Türk göç yollarına düştü. Hükümetin İngiliz tavrına karşı, kıt imkânları ve sayılı hasta bakıcılarıyla Hilal-i Ahmer Heyeti göçmenlere yardımda bulundu⁴⁹. Denizli Heyeti Milliye Reisi Ahmet Hulusi Efendi, İkaz gazetesinde çıkan yazısında; Yunanlıların Aydın'da, Germencik'te, Erikli istasyonunda yaptıkları katliamların, halkın göçüne sebep olduğunu belirtti. Ayrıca Aydın livasından kaçan binlerce kadın, ihtiyar ve çocuğun bugün Denizli, Bozdağ, Yenipazar, Nazilli, Çine, Muğla civarında aç ve perişan olduklarından bahsederek, Damat Ferit Hükümetinin vurdumduymazlığından yakındı⁵⁰.

9 Ağustos 1919'da Albay M. Şefik, muhacirlere "*iane-i milliye*" ile yardım edilmeye çalışıldığını ve bunların mühim bir kısmının muhtelif köylere yerleştirildiği bildirdi⁵¹. 13 Ağustos 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne önemli bir telgraf gönderildi. Telgrafta, "*İzmir ve civarında hicrete mecbur kalan ahalinin iskân ve işeleri için lazım gelen hulasanameler muhacirin tahsisatında tertip ve irsal edilmekte ise de bu havalenamelerin tediyesi için karşılık olmaması yüzünden muhacirin*

47 Cum. Arş., F: 272.0.0.74, Y: 68.42.18.

48 İHG, (der.: Ömer Sami Coşar), 25 Temmuz 1919, No: 65.

49 İHG, (der.: Ömer Sami Coşar), 3 Ağustos 1919, No: 71.

50 İHG, (der.: Ömer Sami Coşar), 7 Ağustos 1919, No: 75.

51 ATASE, K: 37, G: 133, B: 3.

elim bir vaziyette açlıktan, tedavisizlikten telef olmakta olduğu, istihbarattan anlaşılıyor. Muhacirin muhafazası için hükümetçe alınan pek çok tedbir parasızlık yüzünden yarım kalıyor."

denildikten sonra; Aydın için Nazilli'ye 10 bin, Denizli, Karahisar livalarına 5'er bin, Çine kazasına 2.500 ve Soma Kaymakamlığı'na 2 bin lira toplamda 24.500 lira banknotlarının Duyun-u Umumiye ve Banka-i Osmaniye şubelerinden nakden alınması için gerekli muamelenin acilen ifası bildirildi⁵². Bu telgraf, Aydın ve çevresindeki muhacirlerden yükselen feryadın, hükümet tarafından kayda alınmaya başlandığını göstermektedir. Fakat yapılan tüm yardımlar, her gün sayıları artan muhacirin için yeterli gelmemektedir.

Muhacirin müdürü Hamdi Bey, Yunan işgalinden dolayı Çine kazasına iltica eden muhacirlerin birçoğunun meskensiz kalarak, ovalarda açlıktan sefil ve perişan olduklarından cihet-i askeriyeye kullanılmayan çadırların 200 kadarının süratle irsali için gerekli emrin verilmesini, Harbiye Nezaretine rica etti⁵³. 20 Eylül 1919 tarihinde muhacirin müdürü, Karahisar'a 10 balyan derununda 300 battaniye, 6 balya derununda 1500 (kürk), 15 balyan derununda ise 750 kilim gönderildiği bildirilerek, bunların hüsnü muhafazasına itina gösterilmesi istendi⁵⁴. Muhacirlere 4 Aralık 1919'da, Anadolu Milli Mahsulât-ı Osmanlı Anonim Şirketi Müdüriyeti tarafından 2.500 lira yardımda bulunuldu⁵⁵.

Dahiliye Nazırı Mehmet Şerif Paşa, 14 Aralık 1919 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Alisine gönderdiği telgrafta şunlara değindi: Balıkesir, Nazilli havalisindeki muhacirin için nakde ihtiyaç olduğu, muhacirin müdüriyeti ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin şimdiye kadar gönderdiği eşya ve malzeme-i sıhhiyenin mühim bir baliğe ulaştığı, toplanan ve toplanacak olan nakdi ianelerin Balıkesir, Soma, Aydın, Denizli, Afyon ve Nazilli'de lüzum olan ihtiyaçlara sarf edilmek üzere bir an evvel nakden irsali bildirildi⁵⁶. Telgrafta gönderilen eşya ve malzemenin mühim bir miktara erişmesi, muhacirler açısından önemli bir durumdur. Ayrıca bu durum, muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanmasında, belli bir düzenin sağlandığını göstermektedir.

28 Ocak 1920 tarihinde Akhisar'dan gönderilen telgraf, muhacirlerin iskân ve iaşesi hakkında oldukça olumlu gelişmeler içerir. Muhacirler hakkında önemli bilgiler veren telgraf şöyledir:

"Mahalli muhacirin komisyonu tarafından tutulan defterde, şimdiye kadar tespit edilmiş nefsi kasabada 700 muhacir mevcuttur. Bunlar Yunan işgali tahliyesinden sonra firar etmiş Rumların hanelerine yerleşmiş olup, hiç kimse açıkta değildir. Kuva-yı Milliye'den alınan zahirenin bir kısmı çürümüş olduğundan satılarak, bunların bedeliyle kömür ve iaşesi hususi temin edilmektedir. Kaza kaymakamı vasıtasıyla 15 yataklı bir hastane oluşturulmuştur. Götürdüğüm eşyanın bir kısmı tevzi edilmiş, kalanı da ya sonra dağıtılacak veya Soma'ya gönderilecektir. Ayrıca giyecek, iaşe ve meskeni tam olarak temin edilmiş olan muhacirinin bir kısmına, Hilal-i Ahmer'den gönderilmiş olan 2.000 liradan

52 Cum. Arş., F: 272.0.0.74, Y: 68.43.4.

53 Cum. Arş., F: 272.0.0.14, Y: 75.22.3.

54 Cum. Arş., F: 272.0.0.14, Y: 75.22.7.

55 Cum. Arş., F: 272.0.0.74, Y: 63.45.5.

56 Cum. Arş., F: 272.0.0.12, Y: 38.27.13.

ayrıca yevmiye 30 ve 25 kuruş tevzi edilmektedir. Tabip azlığı ve bazı sair hastalıkların bu günlerde serzede zuhur olması hasebiyle, küçük sıhhiye memurlarına acilen lüzum olduğu, muhacirin komisyonuna bildirilmiştir⁵⁷.

Çoğu kadın, yaşlı ve çocuklardan oluşan muhacirlerin hali, tüm imkânların seferber edilmesini zorunlu hale getirmiştir. Boş ev ve binalara göçmenler yerleştirilmekte, çeşitli yerlerden sağlanan yiyeceklerle işeleri sağlanmaya çalışmakta ve küçük sağlık birimleriyle hastaların tedavisine çalışılmaktaydı. Tel-grafta, Akhisar muhacirlerinin işe ve mesken ihtiyaçlarının tam olarak temin edildiğinin ve günlük 25-30 kuruş yevmiye dağıtıldığının bildirilmesi, muhacirlerin perişanlığını giderme, acılarını biraz olsun hafifletebilme adına yapılan gayretli çalışmalar olarak değerlendirilse gerekir.

Muğla'da da Mutasarrıf Hilmi Bey de göçmenlere yardım için Hilal-i Ahmer heyeti teşkilini istemiştir. Müftü Mehmet Zeki Efendi, Bozöyükü Hacı Süleyman Efendi başkanlığında Hürriyet ve İtilafçılar ile eski Kuva-yı Milliye heyetinden oluşan on beş kişilik bir Hilal-i Ahmer Cemiyeti teşkil edilmiştir. Koca Han'da yapılan toplantıdan sonrada göçmenlerin işesi için un toplanmıştır. Sayıları her gün artan göçmenlerin bakımı için ilerleyen zamanda Muğla'da da gayretli çalışmalar yürütülecektir⁵⁸.

Tasvir-i Efkâr gazetesi muhabiri olan Arif Oruç, Batı Anadolu'ya giderek efelerle, Hacı Şükrü ve diğer vatanseverlerle görüşmüştür. Bu gezide önemli durumlara şahit olan Oruç, muhacirler hakkında da önemli bilgiler verdi. Her yerde muhacirinin durumu aynı değildi. Afyonkarahisar'da muhacirler kasaba kenarlarında, bayırlarda, çadır, han ve medrese köşelerinde bedbaht bir halde sürünmektedir. Sıtmanın tesiri biraz azalmış olmasına karşı, kinin mevcudu çok azdır. Çadırlar önünde epeyce çıplak bacaklı, sıska çocuklar vardır. Afyonkarahisar'ın muhacirleri yinede diğer yerlere göre daha iyi muavenet görmektedir⁵⁹.

7 Ekim 1919 tarihinde Sandıklı'ya gelen Arif Oruç, Sandıklı'daki muhacirlerin muayene edildiği yeri şöyle tarif etmiştir;

"hastane diye üç isli odalı basık ve harab bir bina bulunmuş. Camı çerçevesi yok. Burada karyola olduğunu zannederseniz yanılırsınız. Toprak odalarda bir hasır bile mefkud. Portal bir çuval üzerinde bir hasta gördüm. Titreyüb duruyor.

Hükümet doktoru frengi koşu olduğunu söyleyerek beni kömürlüğe benzeyen loş ve rutubetten toprak sukufu çatlamış odaya soktu. Çamur rengindeki kirli paçavraları yırttıklarından fırlamış yerde serili bir yatak boş duruyordu..."⁶⁰.

Arif Oruç, Demirci Mehmet Efe ile görüşmesinde Efe'ye de muhacirleri sormuştur. Demirci'nin cevabı ise şöyledir:

"Eh onları savunuverme bana. İç yarası kardeşim. Hükümet düşünmez. Üstte başta yok. Aç, çıplak. Hastalıktan, hummadan kırılı kırılı veriyorlar. Düşmanda çok itti kalktı.

57 Cum. Arş., F: 272.0.0.11, Y: 15.55.7.

58 TİTE Arş., K: 111, G: 2, B: 3a001.

59 Yücel Özkaya, Milli Mücadele'de Ege Çevresi, T.C. Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, Ankara, 1994, s.s.69-70.

60 Özkaya, a.g.e., s.s.86-87.

*Kolları elleri silah tutmayan milletin, yüreğim rahat etmeye bir türlü. "Çine öyle Koçarlı" 20.000'den ziyade var. Nazilli muhacirlerine yemek dağıtıyorduk. Bir az yatak, yorgan buluversem, gayrı düşüncem olmayacak. Böyle giderse tek zeybek kalıncaya kadar dayanacağım.*⁶¹

Arif Oruç Nazilli'de Feridun Bey ve riyasetindeki heyetten övgü ile bahseder. Yine Arif Oruç'tan öğrendiğimize göre, bir ay zarfında bu faal doktor, Nazilli'de 3.100 hasta tedavi etmiştir. O frengili olup da dispanserde, ayakta tedavi edilenlerden başka bu güne değin 9.150 hastaya kinin ve ilaç tevdi edilerek, tedaviye alınmışlar. Hilal-i Ahmer'in de burada da önemli hizmetleri olmuştur. Sıhhi Müdür Muavini Sabri, Kaymakam Mustafa Ziya Beyler, çadır, gocuk ve hastane malzemesiyle gelerek, Nazilli'de büyük bir seyyar hastane kurma çalışmalarına başlamışlardır.

Batı Anadolu'nun farklı bölgelerindeki muhacirlerin durumunu çok yakından görerek İstanbul'a duyuran Arif Oruç, gözlemlerinin sonunda şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Aydın'dan 63.614 muhacir göç etmiş, bunlardan 3.000'i Nazilli'de, 2.700 Pazar'da, 6.000 Söğüt'de, 6.000 Çine'de, 1.500 Koçarlı Karahay'ta, 6.000 Kuşadası'nda, 4.000 Antakya'da, Ceman 42.374 muhacir var, üst taraftı ne olmuş meçhul..."⁶².

Sonuç

Yunanlılar daha işgal öncesinde Rum çeteler vasıtası ile gerçekleştirdikleri tedhiş hareketleri ile Türk halkını bölgeden kaçırmaya çalıştılar. Yunanlıların İzmir'i işgali ile birlikte ise, bölgedeki halkın toptan göç ettirilmesi planı doğrudan uygulamaya konuldu. Türk halkını korkutmak, sindirmek, hatta bölgedeki varlığını tamamen ortadan kaldırmak için her türlü yola başvuruldu. İşgal kuvvetlerinin yaptıkları mezalim karşısında erkek nüfus büyük ölçüde Kuva-yı Milliye hareketine katılırken, kadın, çocuk ve yaşlıların göç etmekten başka çareleri yoktu.

Her türlü yardıma muhtaç durumdaki göçmenlerin hali her bakımdan içler acısıdır. Önemli bir kısmı açlık, salgın hastalık, bakımsızlık ve sair nedenlerle telef olmuşlardır. Pek çok konuda ciddi sıkıntılar çekilmekle beraber, bölgedeki idarecilerin, Kuva-yı Milliye önderlerinin kıt imkânlarla muhacirlere kol kanat germeye çalışmaları takdire şayan bir durumdur.

61 Özkaya, a.g.e., s.107.

62 Özkaya, a.g.e., s.s.118-119.

KAYNAKÇA

I. Arşiv

- ATASE, K: 37, G: 133, B: 3.
ATASE, K: 42, G: 36, B: 1.
ATASE, K: 97, G: 34, B: 1.
ATASE, K: 97, G: 49, B: 1-2.
ATASE, K: 102, G:66, B: 1.
ATASE, K: 163, G: 15, B: 1.
ATASE, K: 194, G: 195, B: 1.
ATASE, K: 258, G: 1, B: 1.
ATASE, K: 258, G: 30, B: 1.
ATASE, K: 258, G: 53, B: 1.
ATASE, K: 258, G: 69, B: 1.
ATASE, K: 324, G: 89, B: 1.
ATASE, K: 434 G: 123 B: 123-1.
ATASE, K: 435, G: 55, B: 1-2-3.
ATASE, K: 461, G: 117, B: 1.
ATASE, K: 461, G: 122, B: 1.
ATASE, K: 461, G: 122, B: 5.
Cumhuriyet Arşivi, F: 272.0.0.11, Y: 13.45.5.
Cumhuriyet Arşivi, F:272.0.0.11, Y:15.56.5.
Cumhuriyet Arşivi, F:272.0.0.11, Y:15.55.7.
Cumhuriyet Arşivi, F:272.0.0.11, Y:15.56.9.
Cumhuriyet Arşivi, F:272.0.0.12, Y:38.27.13.
Cumhuriyet Arşivi, F:272.0.0.14, Y:75.22.3.
Cumhuriyet Arşivi, F:272.0.0.14, Y:75.22.7.
Cumhuriyet Arşivi, F: 272.0.0.74, Y: 63.45.5.

Cumhuriyet Arşivi, F: 272.0.0.74, Y:68.43.4.

Cumhuriyet Arşivi, F: 272.0.0.74, Y: 68.42.18.

TİTE Arşivi, K: 111, G: 2, B: 3a001.

II. Kitaplar ve Makaleler

AKER, Mehmet Şefik, 57. *Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918-1920)*, (haz.: Ahmet Tetik, Ayşe Seven, Mahmut Yüksel Canbaz), Genel Kurmay ATASE Bşk. Yay., Ankara, 2006.

AVCIOĞLU, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi*, İstanbul Matb. İstanbul, 1974.

BAYAR, Celal, *Bende Yazdım*, C.7, İstanbul, 1968.

BUYTULLUOĞLU, Hamdi, "Milli Mücadele Başlıyor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.III, S.18, Mart 1969.

_____, "Milli Mücadele Başlıyor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.IV, S.19, Eylül 1969.

ERGİL, Doğu, *Milli Mücadele Sosyal Tarihi*, Türkan Kitapevi, Ankara, 1981.

ÖZKAYA, Yücel, *Milli Mücadele'de Ege Çevresi*, T.C. Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, Ankara, 1994.

ŞENALP, Cemil, *Ulusal Kurtuluş Savaşında Yunan İşgal Bölgelerinde Sivil Asker Hükümet Faaliyetleri*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, Aralık 2000.

TAÇALAN, Nurdoğan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1970.

TURAN, Mustafa, *Yunan Mezalimi*, AAM yay., Ankara, 2006.

TÜRKEŞ, Ünal, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul, 1973.

ÜNAL, Muhittin, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, Cem yay., İstanbul, 2002.

YALAZAN, Talat, *Türkiye'de Yunan Vahşeti ve Soykırımı Girişimi*, C.2, Gen. Kur. Bas., Ankara 1994.

MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA KASTAMONU'DA MÜDAFAA-I HUKUK HAREKETİNİN DOĞUŞU VE BÖLGENİN KUVAYİMİLLİYE'YE KATILIŞI

Hüsnü ÖZLÜ

Özet

Millî Mücadeleyi cephe gerisinden destekleyen, malzeme ve moral bakımından takviye eden en önemli yörelerden biri de, Kastamonu yöresidir. Bölgede Kuvayı Milliye ruhunu canlandırmak ve cephe desteğini artırmak amacıyla yöre halkı bilinçlendirilmiş ve örgütlenmiştir. Kastamonu'da, Millî Mücadelenin sözcülüğünü yapmak, ülkenin istiklal ve bağımsızlık mücadelesini halka duyurmak amacı ile Açığöz adlı bir gazete yayımlanmıştır. Millî Mücadele döneminin hemen başında teşkilatlanarak kuruluşunu tamamlayan Kastamonu Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti, Mustafa Kemal Paşa'ya tam destek vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Teşkilat, savaş, silah, işgal, basın.

Abstract

Kastamonu was one of the most considerable regions that fortified Independence War from the rear-line and provided support on account of necessities and morale. People lived there were organized with consciousness-raising to characterize the spirit of Kuvayimilliye and to augment the front-line support. A newspaper called "Açıkgöz" was published in order to speak for Independence War and announce the struggle of independence and sovereignty to the public. The Community of Defense in Kastamonu, which was organized and established in the beginning of Independence War, fully supported Mustafa Kemal Paşa.

Key Words: Organization, war, weapon, occupation, press.

Giriş

Türk milletinin istiklal ve bağımsızlık mücadelesinin hangi şartlar altında ve hangi sıkıntılar içinde kazanıldığı üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Kazanılan bu zaferler içerisinde cephelelerde olduğu kadar cephe gerisinde de verilen mücadeleler Türk'ün ulus olma yolunda attığı ilk dayanışma hareketleridir.

Millî Mücadeleyi cephe gerisinden destekleyen, malzeme ve moral bakımından takviye eden en önemli yörelerden biri de, Kastamonu yöresidir. Bu yörenin gerek resmi ve gerekse sivil halkı başlangıcından itibaren millî davayı desteklemiş ve büyük bir vatanseverlik örneği göstermiştir.

Kastamonu vilayeti, Millî Mücadelenin mühimmat sevk ve idaresini yürütmüş, Doğu cephesinden, İstanbul'dan ve Rusya'dan getirilen malzemelerin cephelelere taşınmasında ana güzergâh olmuş ve bu görevi en başarılı bir şekilde yerine getirmiştir. İnebolu iskelesinde başlayan bu mücadele, kağıt kollarının Kastamonu üzerinden Sakarya'ya kadar uzanan çok zor ve çetin şartlar altında zafere olan inanç ve fedakârlıklarını göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa; 14 Ekim 1925 tarihinde İzmir'de İzmir Kız Öğretmen Okulunda öğrenciler ile yaptığı konuşmada; *"Millî Mücadele'yi yapan, doğrudan doğruya milletin kendisidir, milletin evlâtlarıdır. Millet analarıyla, babalarıyla, hemşireleriyle mücadeleyi kendisine ülkü edindi. Biliyorsunuz ki, asırlarca vuku bulan mücadeleler ve bunların neticeleri olarak da yüksek tarihî zaferler vardır. Fakat o zaferlerin amilleri kendi ülküleri olarak değil, şunun bunun hırsı peşinde kul köle olarak bulunmuşlardır. Hâlbuki Millî Mücadele'de şahsî hırs değil, millî ülkü, millî izzetinefis hakikî etken olmuştur"*¹ diyerek Anadolu'da başlayan bu mücadelenin önemini vurgulamaktadır.

Bilindiği gibi Mondros Ateşkes Anlaşmasına göre Türk ordusu terhis edilmiş ve elindeki silah ve cephane sınırlandırılmıştır. Ancak bu şartlara aldırış etmeyen Türk ordusu silah ve cephanelerini depolarda ve ambarlarda saklayarak gerektiğinde gizlice buralardan harcama yoluna gitmiştir.

Anadolu'daki işgal sınırları genişledikçe cephelelerdeki silah ve cephane ihtiyacı da fazlaşmıştı. Artık bu iş için özel çabalar harcanması gerekiyordu. Çünkü Anadolu'da ne bir silah ve cephane fabrikası, ne de eldeki silahları seri bir şekilde onaracak tecrübeli kadrolar vardı. Düşmanın, Türk ordusunun bu durumdan haberdar olması onların moral ve maneviyatını da yükseltmekte ve Türk milleti üzerindeki baskıları artırmaktadır.

Millî Mücadele yıllarında bir başka önemli faaliyet, yurdun genel durumu ve verilen mücadeleyi halka duyurmak ve örgütlemektir. Bu maksatla yöresel basın faaliyetleri önem arz etmektedir. Anadolu'nun kalbi ne kadar açık ve temizse sesi de o kadar doğal ve siyasi entrikalarından uzaktır. Özellikle yöresel olarak çıkarılan gazetelerde her yöre bu özelliklerini yansıtmakta ve halkının ruhuna hitap etmektedir. İşte bu gazetelerden en önemlileri Kastamonu'da yayın yapan Açıksoz ve Kastamonu gazeteleridir. Millî Mücadelenin ruhunu canlı tutma ve halkı

1 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (Bugünkü Dille), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.676.

aydınlatma görevini ilk günden itibaren en üst düzeyde yapan bu gazeteler dönemin olaylarının günümüze aktarılması açısından da önem arz etmektedir².

Açıksöz Gazetesi 15 Haziran 1919 tarihinde yayın hayatına başlamış ve ulusal bağımsızlık savaşı konusunda halkı aydınlatan ve bu hareketi destekleyen Kastamonu ve çevresinde "Millî Mücadelenin" sesi olmuştur. Gazete, ilk günlerden itibaren "Kuvayı Millîye'ye destek olmuş ve Mustafa Kemal Paşa'nın telgraflarını yayınlamıştır. Ayrıca, "Tekâlif-i Millîye emirlerinin bölgede uygulanması için sürekli teşvik yazıları yayınlamış ve İnebolu'dan Çankırı'ya kadar olan tüm ilçe ve köylere ücretsiz yollanmıştır³.

Kastamonu yöresinde yapılan cephe gerisi mücadeleler içerisinde vilayetin merkezi kadar kazalarda da önemli faaliyetler yapılmıştır. Bu faaliyetler içerisinde İnebolu kazasının özel bir önemi vardır. Fedakârlıkların başlangıç noktası olan İnebolu, Türk istiklal mücadelesinde çok önemli bir yere sahiptir. Gerek cephelerin lojistik desteği ve gerekse Anadolu'ya girecek vatansızların ilk giriş kapısı olan ve özellikle deniz ile karayı cepheye bağlayan en stratejik nokta olması bölgenin önemini daha da artırmaktadır. İnebolu'da kurulan askerî ve sivil teşkilatlar bağımsızlık mücadelesinde son derece önemli görevler üstlenmişler ve yöre halkının büyük fedakârlıkları ile tarihe mal olmuşlardır⁴. İnebolu'da, olası işgallere ve Rum çetelerine karşı ilk millî müfreze 14 Nisan 1919 tarihinde kurulmuş, bölgede yöresel direniş örgütlenmiştir⁵. Ayrıca, Malta'dan kaçan tutukluların bir kısmı 1 Kasım da İnebolu'ya çıkmış ve buradan Ankara'ya ulaşmıştır⁶.

İzmir'in işgalinden sonra bölgesel olarak Rumların Yunanlılarla birlikte Türk halkı üzerinde baskı yaptıklarını ve birçoğunu şehit ettiğini dönemin kaynaklarından açık olarak görmekteyiz. Ancak bunun yanında özellikle İnebolu işgal altında olmadığı halde sürekli olarak Yunan gemileri tarafından taciz edilmiş ve bombalanmıştır. Bu olaylar sırasında birçok vatandaşımız şehit olmuş ve maddi olarak zarar görmüştür⁷.

İşgaller karşısında İstanbul Hükümeti'nin sessiz ve pasif kalması Türk milletini kendi başının çaresine bakmaya mecbur etmiş ve derhal teşkilatlanmalara gidilmiştir. Düşman istila hareketi karşısında kuvayımillîye cepheleri kurulana kadar kendi başına hareket eden direniş hareketi bölgedeki ulaşabildikleri köy, kasaba ve ilçe halkı tarafından işe edilmiş ve halktan alınan nakdi yardımlarla mücadele sürdürülmüştür⁸.

2 Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi, Hâkimiyeti Millîye Yazıları, "Anadolu'nun Sesleri, 3 Mart 1920", Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s.46.

3 Yücel Özkaya, Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1989, s.17.

4 Hüsnü Özlü, "Millî Mücadele Yıllarında İnebolu'da Faaliyette Bulunan Cemiyet ve Teşkilatlar", Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Sayı 12, Ankara, 2008, s.86.

5 Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü I, (Açıklamalı Kronoloji), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, S.71, Ankara, 1993, s.204.

6 Kazım Özalp, Millî Mücadele I (1919-1922), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, S.13a, Ankara, 1985, s.222.

7 A.g.e., s.186.

8 Türk İstiklal Harbi, 2nci Cilt, Batı Cephesi 2nci Kısım, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1999, s.172.

Böylece ülkenin dört bir tarafında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmaya başlanmış ve işgallere karşı devam eden hukuki ve siyasi faaliyetler silahlı direnişe dönüşmüştür. Bu çerçevede ilk Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 21 Ekim 1918 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur⁹.

1. Kastamonu'da Müdafaa-ı Hukuk Hareketinin Doğuşu

Millî Mücadelede cephedeki askerlerin başarılı olması ve zafere ulaşması için cephe gerisindeki Anadolu halkı, Kuva-yı Milliye'yi her yönüyle desteklemektedir. Ancak başlangıçta halk Kuva-yı Milliye'yi tam anlamı ile tanımıyor ve amacını bilmiyordu. Bu teşkilatın halka tanıtılması ve yurt savunmasındaki önemini kavratılması, cephelere yapılan desteğin artmasını ve işgallere karşı daha sert bir savunma hattı kurulmasını sağlayacaktır.

Kastamonu ve havalisinde Millî Mücadelenin ilk günlerinden itibaren büyük bir hareketlilik yaşanmış ve işgale karşı teşkilatlanılmıştır. Bu kapsamda bölgede Kuva-yı Milliye ruhunu canlandırmak ve cephe desteğini artırmak amacı ile Miralay Osman Bey, Kastamonu Mevki Kumandanı görev ve yetkisi ile bölgeye tayin olmuştur¹⁰. Osman Bey 16 Eylül 1919 tarihinde Kastamonu'ya gelmiş, ancak şehrin girişinde 58'inci Alay Komutanı Mustafa Bey'in emirleri ile Kastamonu Merkez Komutanı Yüzbaşı Hamdi Bey tarafından gözaltına alınmış, ancak bir süre sonra serbest bırakılmıştır¹¹.

Miralay Osman Bey gözaltından kurtulduktan hemen sonra Mustafa Kemal Paşa'yı aramış ve durumu şu şekilde bildirmiştir. *"Bugün Kastamonu'ya geldim. Hükümet-i Merkeziyenin adamları, Vali vekili ve jandarma kumandanının dessaslığı ile hanemde tevkif edildim. Timsali hamiyet olan zabitanımızın himmetleri ile şimdi kurtuldum. Bende Vali vekilini ve jandarma kumandanını tevkif ettirdim. Telgraflaneyi işgal ettim"*.¹² Miralay Osman Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki haberleşme sürekli devam etmiş ve bölgede yaşanan olaylar anında kendisine ulaştırılmıştır. Bu konuda Mustafa Kemal ile Miralay Osman Bey arasında geçen şu telgraf görüşmesi bölgedeki o günlerin genel durumunu değerlendirme açısından önemlidir.

Kastamonu ve Havalisi Kumandanı Osman Bey ile

Makine Başında Haberleşme

(16/17 Eylül 1919)

"Mustafa Kemal: Şimdi orada vaziyete hâkim misiniz? Ne kadar kuvvetiniz var? Orada vilayet erkânından emniyete değer kim vardır? Yeni tayin olunup İnebolu'ya geldiği haber alınan valinin ismi nedir?"

Osman Bey: Halen vilayete hâkimim, her halde, Kongre'nin yardımcı olarak beni aydınlatması lazımdır. Tayin olunan vali, Konya valiliğinden emekli, gayet eski bir zat

9 Bayram Sakallı, *Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi-Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri*, İstanbul, 1997, s.154.

10 Ali Fuad Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953, s.193.

11 Açıksoz, 21 Eylül 1919, S.13.

12 Cebesoy, a.g.e., s.193.

Milli Micadele Yıllarında Kastamonu'da Müdafaa-i Hukuk... ÇTTAD, VIII/18-19, (2009/Bahar-Güz)
olduğu rivayet olunuyor. İsmi Ali Rıza'dır. Kuvvetim iki yüz elli kişi çıkarır bir tabur ve dört tüfekli bir mitralyöz bölüğünden, ibarettir. Halk ile henüz görüşülemedi. Vilayet erkânından Defterdar Ferit Bey vardır.

Mustafa Kemal: Şimdi bizzat vali vekâletini üstleniniz ve bütün askeri kuvveti ve mülkiyeti elinize almaya tamamen selahiyetlisiniz. Gelmekte olan valiyi derhal tutuklattırarak tedbirleri süratle alınız, icraatınıza fülen engel olanlara karşı tereddütsüz silah kullandırınız. Vilayet Defterdarı, benim Diyarbekir'den tanıdığım Ferit Bey ise, size yardım etmesi lazımdır. Bolu Mutasarrıfı'na, aldığınız vaziyet ve selahiyeti, şimdi bildirerek onun da İstanbul'a karşı aynı şekilde hareket etmesini tarafımızdan söyleyiniz. Sinop Mutasarrıfı Mazhar Tevfik Bey'e de, benim tarafımdan aynı talimatı veriniz"¹³.

Mustafa Kemal

Osman Bey bölgeye hâkim olduktan sonra hükümet konağında halka hitap ederek başından geçen olayları anlatmış ve Kuva-yı Milliye'nin vatan savunmasındaki öneminden bahsetmiştir. Bu toplantıdan hemen sonra Kastamonu'da görev yapan makineli tüfek yüzbaşısı Şevket Bey ve etrafındaki güvenilir adamları Kuva-yı Milliye ile birleşme yolunda and içmişler ve Miralay Osman Bey Kastamonu'da bulunduğu süreçte ona tam destek vermişlerdir¹⁴.

Kastamonu vilayetinin Kuva-yı Milliye'ye tam destek verme kararının ardından İstanbul Hükümeti yanlısı olan çevrelerin faaliyetleri güç kaybetmiş ve bölgede millî hareket canlanmıştır. Kuva-yı Milliye'ye destek kararının ardından karşıt görüşün sesi durumunda olan Zafer Gazetesi son bir baskı yaparak yayın faaliyetlerini durdurduğunu açıklamıştır. Bu tarihten itibaren millî davanın sözcüsü olan Açığsöz Gazetesi faaliyetlerine hız vermiş ve haftada iki gün yayımlanmaya başlamıştır¹⁵.

Kastamonu'da Kuva-yı Milliye'nin örgütlenmesi Vali vekili Ferid Recai Bey'in emirleri doğrultusunda başlamıştır. Bu doğrultuda 28 Eylül 1919 tarihinde Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurularak faaliyetlerini hızlandırmıştır¹⁶. Cemiyet bir taraftan bütün gücü ile Millî Mücadeleyi desteklerken diğer taraftan da İstanbul Hükümetine karşı mücadele vermiştir. Özellikle cemiyet başkanı Ziyaeddin Efendi'nin İstanbul Hükümetine çekilen protesto telgraflarını imzalayarak ve bu konuda öncülük ederek Heyet-i Temsiliyeye büyük destek olduğu görülmektedir.

1.a. Kastamonu Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetinin Teşkilatı

Millî Mücadele döneminin hemen başında teşkilatlanarak kuruluşunu tamamlayan Kastamonu Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti faaliyetlerini belirli bir program dâhilinde yürütmüştür. Cemiyet kuruluş aşamasında öncelikle bir kongre düzenleyerek yönetim kurulunu oluşturmuş, başkan, kâtip, muhasip ve üyelerini seçmiştir. Cemiyetin ilk yönetim kurulunda görev alan şahıslar şunlardır.

13 Atatürk'ün Bütün Eserleri, C.4, (1919), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s.57.

14 Hüsnü Açığsöz, *İstiklal Harbinde Kastamonu, Kastamonu Vilayet Matbaası*, Kastamonu, 1933, s.16.

15 A.g.e., s.22.

16 Açığsöz, 27 Eylül 1919, S.14.

“Reis: Şeyh Ziya Efendi Hazretleri.

Reis-i Sani: Eski mebuslardan Şükrü Bey.

Kâtip: İdare Meclisi başkâtipliğinden istifa eden BESİM Bey.

Aza: Hukuk reisi Yusuf Ziya Efendi.

Aza: Ulemadan Hacı Muhiddin Efendi.

Aza: Tavukçuzade Ahmet Efendi.

Aza: Akdoğanlızade Ahmet Efendi.

Aza: Operatör Ali Bey.

Aza: Mulazım-ı evvel Şevket Bey.

Aza: Jandarmanın evvel-i Remzi Bey”¹⁷.

Vali Cemal Bey, Müdafaa-ı Hukuk teşkilatının bölgenin en ücra köşelerine kadar tanıtılması ve yayılması için büyük gayret göstermiş ve Mıntıka Komutanı Osman Bey bu konuda 04. 12. 1919 tarihli telgrafı ile Şube Reislerine gerekli talimatları vermiş ve faaliyetleri hızlandırmıştır¹⁸.

2.b. Kastamonu’da Müdafaa-ı Hukuk Hanımlar Cemiyeti

Bu cemiyet, Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetinin kurulmasından kısa bir süre sonra, Kastamonu kadınlarının yoğun çalışmaları ve fedakârlıkları sonucunda kurulmuştur. Kuruluş tarihi kesin olarak tespit edilememekle birlikte 19 Ekim 1919 tarihinden önce kurulduğu söylenebilir¹⁹.

Kastamonulu kadınlar önceleri cemiyete dışarıdan destek olmuşlar, düzenledikleri konserler ve yaptıkları propagandaların ardından yaptıkları faaliyetlerin önemi belirginleşince teşkilatlanma gereği hissederek cemiyetin kadınlar şubesini açmışlardır.

Düzenledikleri faaliyetler kapsamında elde ettikleri gelirleri cephelerde savaşılan askerler için Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetine teslim etmişler ve bu konuda tüm yurda örnek olmuşlardır. Ayrıca cemiyetin her türlü ihtiyacı için kampanyalar düzenleyerek halkı bilinçlendirmişler ve özellikle askere gidecek gençlere duygularını güçlendirecek telkinler yapılarak törenlerle uğurlamışlardır²⁰.

Kastamonulu kadınlar, Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti adına sürekli faaliyetlerde bulunarak yardım toplamışlar ve toplanan yardımları cephede mücadele veren ordumuza yollamışlardır. Bu faaliyetlerden biri de 29 Nisan 1921 tarihinde

17 Açıköz, 28 Eylül 1919, S.14.

18 Mustafa Eski, *Mustafa Necati Bey’in Kastamonu’daki Çalışmaları*, Ankara, 1990, s.16.

19 A.g.e., s.9.

20 Açıköz, 19 Ekim 1919, S.17.

Milli Mücadele Yıllarında Kastamonu'da Müdafaa-i Hukuk... ÇTTAD, VIII/18-19, (2009/Bahar-Güz) düzenlenen konserdir. Bu konserde 15.750 kuruşu bilet parası olmak üzere 24.720 kuruş bağış toplamışlardır²¹.

Mustafa Kemal Paşa; 21 Mart 1923 tarihinde Konya'da kadınlar ile yaptığı konuşmada;

"Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir milletinde, Anadolu köylü kadınının üstünde kadın çalışması zikretmek imkânı yoktur ve dünyada hiçbir milletin kadını "Ben, Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar emek verdim" diyemez."

"Belki erkeklerimiz, memleketi istilâ eden düşmana karşı süngüleriyle, düşmanın süngülerine göğüslerini germekle düşman karşısında hazır bulundular. Fakat, erkeklerimizin teşkil ettiği ordunun hayat kaynaklarını kadınlarımız işletmiştir. Memleketin yaşama vasıtalarını hazırlayan kadınlarımız olmuş ve kadınlarımız olmaktadır. Kimse inkâr edemez ki, bu harpte ve ondan evvelki harplerde milletin yaşama kabiliyetini tutan, hep kadınlarımızdır. Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, ürünleri pazara götürerek paraya çeviren, aile ocaklarının dumanını tüttüren, bütün bunlarla beraber, sırtıyla, kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla, yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephenin harp malzemesini taşıyan hep onlar, hep o yüce, o fedakâr, o kutsal Anadolu kadınları olmuştur. Bundan ötürü hepimiz, bu büyük ruhlu ve büyük duygulu kadınlarımızı şükran ve minnetle ebediyen analım ve kutlayalım." diyerek Anadolu kadınının Millî Mücadele yıllarındaki fedakârlıklarından övgüyle bahsetmiştir²².

2. Kastamonu'da Millî Basın ve Propaganda Faaliyetleri

2.a. Millî Mücadele Öncesi Basın Faaliyetleri

Anadolu'nun en eski kültür ve yerleşim merkezlerinden biri olan Kastamonu'da basın yayın faaliyetleri 1868 yılında şehirde kurulan matbaada basılan ve Valilikçe çıkarılan Kastamonu Gazetesi ile başlamaktadır. Bu gazete 1938 yılına kadar yayımlanmıştır²³. Gerek Millî Mücadele öncesi ve gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında yayımlanan bu gazete dönemin olayları açısından önemli bir kaynak değerindedir.

Kastamonu'da çıkarılan ikinci önemli gazete olarak, İttihat ve Terakki Cemiyetinin Kastamonu şubesinin fikirlerini yaymak amacıyla çıkarttığı Koroğlu Gazetesini görmekteyiz. Bu gazete 17 Aralık 1908 tarihinde yayımlanmaya başlamış ve 13 Kasım 1918 tarihinde kapanmıştır²⁴.

Millî Mücadele öncesi dönem açısından Kastamonu'da çıkarılan bir diğer gazete de Zafer Gazetesidir. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının yayın organı olarak 14 Aralık 1911 tarihinde yayın hayatına başlamış ve 13 Ağustos 1912 tarihine kadar faaliyetlerine devam etmiştir²⁵. Daha sonra zaman zaman tekrar yayımlanmaya

21 Açıksoz, 05 Mayıs 1921.

22 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s.540.

23 Aziz Demircioğlu, 100 Yıllık Kastamonu Basını, 1872-1972, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu, 1973, s.2.

24 Demircioğlu, a.g.e., s.27.

25 Mustafa Eski, Kastamonu Basınında Millî Mücadelenin Yankıları, TTK Yayını, Ankara, 1995, s.2.

başlayan bu gazete Millî Mücadelenin başlangıcından itibaren İstanbul Hükümeti yanlısı bir politika izlemiş ve Kastamonu'da Miralay Osman Bey'in şehre gelmesi ile başlayan kuvayimillîye hareketi ile yayın hayatına son vermek zorunda kalmıştır²⁶.

2.b. Millî Mücadelenin Sözcüsü Açıksöz Gazetesi

Birinci Dünya Savaşından sonra, işgalci güçlerin Anadolu'yu istila etmesi ve Türk milletini işgaller ile baskı altına alması Anadolu'da millî bilincin şahlanmasına ve işgallere karşı mücadele edilmesine sebep olmuştur. Anadolu halkının meydana gelen olaylardan sağlıklı bir şekilde haberdar edilmesi o günün şartları içerisinde mümkün olmamıştır. Bölgesel olarak çalışan basın kuruluşlarının bir kısmı, İstanbul Hükümetinin ve işgal güçlerinin baskısı altında olduğundan, işgallere karşı tavır koyamamış, bir kısmı ise millî davaya tam destek olmuştur.

Millî Mücadelenin Anadolu'da bayraktarlığını ve sözcülüğünü yapmak, ülkenin istiklal ve bağımsızlık mücadelesinin propagandasını duyurmak maksadı ile 15 Haziran 1919 tarihinde Hamdi Çelen'in sahibi olduğu Açıksöz Gazetesi yayın hayatına başlamıştır²⁷. Sorumlu Müdürlüğünü Hüsnü Açıksöz'ün yaptığı bu gazete kurulduğu ilk günden itibaren Mustafa Kemal ve Millî Mücadele yanlısı bir politika izlemiş ve bölge halkının sesi olmuştur.

Yunan ordusunun İzmir ve Batı Anadolu'yu, Fransızların Adana, Antep, Urfa, Maraş şehirlerini işgal etmeleri ve yaşanan olaylar Anadolu halkına Açıksöz Gazetesinin yapmış olduğu yayınlar ile duyurulmuş, işgallere karşı halkın örgütlenmesi sağlanmıştır. Bu kapsamda özellikle Kastamonu halkı kadın erkek ayrımı yapmadan örgütlenmiş ve halkın mitinglerle millî davaya destek olması sağlanmıştır²⁸.

Açıksöz Gazetesi Kastamonu'ya gelen aydınların karargâh merkezi olmuş, başta Mehmet Akif, Hamdullah Suphi, Yusuf Akçura, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ahmet Ağaoğlu, Mustafa Necati gibi değerli vatanseverlerin halkı bilinçlendirmek için yazdıkları yazıları yayımlamıştır²⁹. Yazılarında, İstanbul Hükümetinin işgallere karşı tepkisiz tavrı ve padişahın tutumu hakkında geniş ve aydınlatıcı bilgiler verecek milletlin Kuva-yı Milliye hareketine daha sıkı bağlanmasını sağlamışlardır.

Heyet-i Temsiliyenin kararları,³⁰ resmî tebliğler ve telgraflar,³¹ bölgede kurulan ilmî ve içtimai cemiyetlerin faaliyetleri,³² istiklal mahkemelerinin kararları,³³ millî kongrelerin kararları,³⁴ gibi o günlerin en önemli haberleri Açıksöz Gazetesinde yayımlanmış ve duyurulmuştur.

Gazete, bağımsızlık ve millî birlikten yana yazılar yayımlamaya devam ederken bir taraftan da tenkit ve eleştiri görevini en iyi şekilde yürütmek için

26 Açıksöz, a.g.e., s.22.

27 Açıksöz, 15 Haziran 1919, S.1.

28 Açıksöz, 16 Teşrinisani 1919, S.21.

29 Açıksöz, 11 Teşrinisani 1920, S.29.

30 Açıksöz, 20 Ağustos 1920, S.73.

31 Açıksöz, 29 Teşrinisani 1920, S.99.

32 Açıksöz, 30 Teşrinisani 1919, S.24.

33 Açıksöz, 3 Şubat 1921, S.118.

34 Açıksöz, 21 Eylül 1919, S.14.

Milli Mücadele Yıllarında Kastamonu'da Müdafaa-i Hukuk... CTTAD, VIII/18-19, (2009/Bahar-Güz)
“inanmayınız” başlıklı bir köşe açmıştır³⁵. Bu köşede özellikle İstanbul Hükümetinin politikaları ve işgalciler ile olan ilişkiler açıkça belirtilmiştir.

Açıksöz Gazetesi Kuva-yı Milliye ile doğmuş ve onun yükselişini ve yayılışını takip ederek düzenli ordunun kuruluşundan sonra da aynı desteği devam ettirmiştir. Kuruluş günlerinde haftada bir gün çıkarılan ancak okuyucusunun çoğalması ve İstanbul gazetelerinin Anadolu'ya girişinin yasaklanması ile cumartesi günü hariç her gün çıkarılmaya başlanmıştır³⁶. Bu süreçte Anadolu'daki istiklal mücadelesine katılmak ve millî bilinci yaymak üzere Ankara'ya gitmek üzere yola çıkan vatanseverler, Açıksöz Gazetesinin ateşli ve duygulu yazıları ile karşılaşmış ve zaferin ilk müjdeleri verilerek bölgeden uğurlanmıştır.

3. Anadolu'nun İşgali Üzerine Kastamonu'da Gelişen Tepkiler

Millî Mücadele yıllarında, vatan sathında meydana gelen bütün olaylar, Kastamonu halkı tarafından yakından takip edilmiş ve yaşanan olumsuzluklara yoğun bir tepki gösterilmiştir. Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin 10 Aralık 1919 tarihinde hazırladığı miting bu tepkinin en önemlilerinden biridir³⁷. Kız muallim mektebi bahçesinde yapılan bu gösteride, köylü kentli binlerce kadının toplanmış, söz alan birçok kadının, mütarekeden beri karşılaştığımız haksızlıkları, İzmir, Maraş, Antep, Urfa'nın işgalleri ve burada yapılan zulümleri belirten sözleri bütün dinleyicileri ağlatmış ve hazırlanan protesto telgrafları dünya medeniyetine duyurulmak üzere halifeye ve sadrazama yollanmıştır³⁸. Ayrıca, haksızlıkların düzeltilmesi, yurdumuzun boşaltılması için de Antalya'daki İtalyan temsilcisi yolu ile İngiltere'ye, İtalya Kraliçelerine ve Amerika, Fransa Cumhurbaşkanı'nın eşlerine de telgraf gönderilmiştir³⁹. Yaptığı konuşmalar ile halkı duygulandıran ve bilinçlendiren Polis Müdürü Halil Bey'in eşi Zekiye Hanım, yurdun işgaline duyulan üzüntüyü dile getirerek gerekirse kendilerinin de seve seve ölüme gideceklerini belirtmiştir⁴⁰. Bu mitingin bir başka önemi de yurdun diğer yörelerinde düzenlenen mitinglerden farklı olarak katılımcıların ve konuşmacıların tamamının kadın olmasıdır⁴¹.

Anadolu'nun işgali karşısında Kastamonu halkının verdiği tepki ve ordusuna bağlılığı Millî Mücadele boyunca devam etmiştir. Bu konuyu Mustafa Kemal Kastamonu valiliğine yolladığı şu telgraf ile açıkça göstermektedir.

35 Demircioğlu, a.g.e., s.73.

36 A.g.e., s.71.

37 Zeki Sarihan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, İstanbul, 2007, s.106.

38 Açıksöz, 14 Aralık 1919, S.25.

39 Nurettin Peker, *1918-1923 İstiklal Savaşının Vesika ve Resimleri, İnönü, Sakarya, Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Havalisi*, Gün Basımevi, İstanbul, 1955, s.110.

40 Açıksöz, 14 Aralık 1919, S.25.

41 Mustafa Eski, “İlk Kadın Mitingi”, *Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1996, s.34.

Kastamonu Valiliği'ne

(15 Eylül 1921)

Kastamonu Vilayeti Âliyesine

"Vaki olan tebrikler ve tezahürat, düşmanı takip etmekte olan bütün ordu mensuplarını ve kumandanlarını mütehasıs ve müteşekkik bırakmıştır. Ordu, milletini böylece manen ve maddeten kendisine yardımcı gördükçe göstere geldiği fedakârlıkta daha pek çok ileri gidecektir."

15.9.1337 (1921)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi   Başkumandan Mustafa Kemal⁴²**3.a. İzmir'in İşgali Karşısında Kastamonu**

15 Mayıs 1919 tarihi Türk istiklal mücadelesinde en önemli kırılma noktasıdır. Bu tarihten itibaren Anadolu toprakları üzerinde emperyalist emelleri olan devletler daha kapsamlı ve açık olarak harekete geçmişler, asırlardır Türk yurdu olan Anadolu'yu paylaşma planlarını uygulamaya başlamışlardır. Bu kapsamda İzmir'in işgali en önemli adım olmuş ve Batı Anadolu büyük bir işgale maruz kalmıştır.

İzmir'in işgali Anadolu'nun her köşesinde büyük bir hezeyan ve tepki ile karşılanmış ve Türk milleti tarihten gelen bağımsız yaşama özelliğini derhal harekete geçirmiş ve teşkilatlanmıştır. Bu teşkilatlanmanın yaşandığı vilayetlerden biride Kastamonu olmuştur. İzmir'in işgali şehirde duyulur duyulmaz derhal harekete geçilmiş ve 16 Mayıs 1919 tarihinde Kastamonu merkezde ve ilçelerinde protesto mitingleri düzenlenmiştir⁴³. Asker, sivil bütün Kastamonu halkı Samanpazarı'nda toplanarak işgale karşı ilk tepkiyi ortaya koymuş ve derhal kurulacak Kuva-yı Milliyeye daha adı bile konmadan destek kararlılığı gösterilmiştir.

3.b. Urfa, Antep, Maraş'ın İşgali Karşısında Kastamonu

Birinci Dünya Savaşı devam ederken İngiltere ile Fransa arasında yapılan görüşmeler ve gizli antlaşmalar neticesinde Suriye toprakları ve Anadolu'nun güneyi Fransa'ya bırakılmıştı. Savaşın sona ermesi ile başlayan süreçte özellikle güney bölgemizdeki vilayetler Fransa'nın işgaline maruz kalmış ve bölgede yaşayan Ermenilerde bu olaylarda Fransa'nın yanında yer almıştır. Suriye itilafnamesine göre başlayan Fransız işgali 14.11.1919 tarihli ve Mustafa Kemal Paşa imzalı telgraf ile Kastamonu halkına duyurulmuştur⁴⁴.

42 Atatürk'ün Bütün Eserleri, C.10, (1920-1921), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s.151. Ayrıca; Açıksöz, 26 Eylül 1921.

43 Sarihan, a.g.e., s.245.

44 Mehmet Şahingöz, "Milli Mücadelede Kastamonu", Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu, Tebliğler, 19-21 Ekim 1988, Kastamonu, 1989, s.136.

İşgal haberini alan Kastamonu halkı derhal Nasrullah meydanında toplanmış ve “yurdun istiklali için ölünceye kadar çarpışacaklarına” dair yemin etmişlerdir. Bu mitinge ulemadan, eşraftan, asker ve sivil kesimden binlerce kişi katılmış ve hazırladıkları protesto telgraflarını İstanbul’daki İngiltere, İtalya, Fransa ve Amerikanın siyasi temsilciliklerine göndermişlerdir⁴⁵.

Bu telgrafta dünyaya şöyle seslenilmiştir;

“Hin-i mütarekede işgal hudutları haricinde bulunan Urfa, Ayıntap ve Maraş’ın esasen kavaid-i hukuk ve şerait-i mütarekeye muhalif olarak İngilizler tarafından işgal edilmiş olup tahliye ve iadesine intizar edilmekte iken, İngilizlerin tahliyesini müteakip Fransızlar tarafından işgal edildiği azim-i teesürle haber aldık.

Avrupa mütehasısının ve ulemasının tedkikat-ı ihşaiyesiyle de mütahakkak olduğu vechile ahalisinin ekseriyeti kahiresi Türk ve Müslüman ve vatani Osmaninin gayri kabili fek eczasından olan Urfa, Ayıntap ve Maraş’ın işgali, hukuk-ı milele en kavi bir istinat-zah adleylediğimiz Wilson prensiplerine alem-i medeniyetin hissiyat ve temyulat-ı insaniyet pervanelerine münafi olduğundan bir vaziyet-i elime ile akteylediği, mütareke neticesinde mukadderatını düvel-i müttefülenin mukarreat-ı hakkaniyet perveranesine tevdi etmiş ve hukuk ve istiklalini muhafaza emrinde her türlü fedakarlığı göze aldırmuş olan milletimiz öz vatanının hürriyet ve medeniyeti cihana pinşuva olan Fransızlar tarafından payimal edilmesi manasındaki bu hadiseyi şiddetle protesto eylemekte olduğumuzun ve hemen tahliyesine sabırsızlıkla muntazır bulunduğumuzun devlet-i metbuai fehamiyetlerine iblağımı rica ederiz”⁴⁶.

3.c. İstanbul’un İşgali Karşısında Kastamonu

İstanbul Hükümetinin ısrarla İstanbul’da toplanmasını istediği Mebuslar Meclisi, İngilizlerin her an bir saldırısı ve işgali ile karşı karşıya idi. Nitekim toplantıdan çıkan Misak-ı Milli kararı üzerine 16 Mart 1920 tarihinde başta İngilizler olmak üzere tüm işgal güçleri harekete geçerek işgale başlamışlardır. İlk olarak Şehzadebaşı Karakolunu basarak burada 6 askeri şehit ve 15 askeride yaralayarak başlayan işgal hareketi hızla yayılmış ve başta Harbiye ve Bahriye Nezareti olmak üzere telgraf merkezleri, Türk Ocağı ve diğer resmi daireler ve meclisin işgali ile devam etmiştir⁴⁷.

Mustafa Kemal Paşa işgal olayını Temsil Kurulu adına, tüm komutanlıklara, valilere, mutasarrıflara, müdafa-ı hukuk derneklerine, belediye başkanlarına ve basın derneklerine çektiği 16 Mart 1920 tarihli telgrafla duyurmuş ve bütün Türk ulusunu bağımsızlık mücadelesine çağırmıştır⁴⁸.

İşgal haberi Kastamonu’da duyulur duyulmaz ilk iş olarak Vali Cemal Bey bir beyanname hazırlayarak, olayı halka anlatmış ve Mustafa Kemal Paşa’dan gelen telgrafi duyurmuştur⁴⁹. 17 Mart 1920 tarihinde Kastamonu halkı Nasrullah meydanında toplanarak işgali protesto etmiş ve haklı davalarını dünyaya duyurma-

45 Açıksöz, 16 Teşrinisani 1919, S.21.

46 Açıksöz, 16 Teşrinisani 1919, S.21.

47 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal, (1919-1922)*, C.II, İstanbul, 1986, s.207.

48 *Nutuk*, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1986, s.560.

49 Açıksöz, a.g.e., s.31.

ya çalışmışlardır. İlk olarak kürsüye çıkan Belediye Başkanı Sofuzade Hacı Tefvik Efendi, gür ve vakur sesiyle toplanma amaçlarını halka anlattıktan sonra Türk milletinin İstanbulsuz yaşayamayacağını ve Türk milletinin bu olayı hazmedemeyeceğini anlatmıştır⁵⁰.

Bu konuşmayı işgalleri protesto eden diğer konuşmalar takip etmiştir. Miting sonunda, heyet tarafından hazırlanan protesto telgrafı İtalyan siyasi temsilcisi vasıtası ile tarafsız devletlere, Mebusan Meclisine, Amerikan Meclisi ve Cumhurbaşkanına, Fransa ve İtalya Meclislerine ve Ankara'daki Heyet-i Temsiliyeye gönderilmiştir⁵¹.

Kastamonu halkı sürekli ortaya koyduğu bu tepkilerle birlikte Milli Mücadele boyunca daima Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almış ve mücadeleye bizzat katılmıştır. 5 Mart 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın Kastamonu Hilâli Ahmer Cemiyetine çektiği şu telgraf bu durumu açıkça ortaya koymaktadır⁵².

Kastamonu Hilâli Ahmer Cemiyeti Heyeti'ne

Kastamonu Hilâli Ahmer Kongresi Heyeti'ne

"Kastamonu Hilâli Ahmer senelik kongresinin açılışı münasebetiyle ordumuz hakkında gösterilen samimane hissiyata bilhassa teşekkür ederim."

05.03.1338 (1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal

Kastamonu vilayeti, işgallere karşı başlatmış olduğu bu mücadelelerde kazalarında desteğini almış, gerek sivil ve gerekse askerî kuruluşların şubelerini buralarda açarak millî davaya onları da katmıştır. Başta İnebolu olmak üzere tüm kazalar o günlerin sevinç ve üzüntülerini ortak yaşamışlardır.

4. Kastamonu Yolundan Cepheye Askerî Sevkiyat

Millî Mücadelenin ilk günlerinden itibaren deniz yolu ile İstanbul'dan ve Rusya'dan İnebolu'ya getirilen askerî malzemeler süratle güvenlik açısından daha emniyetli olan iç bölgelere, oradan da Kastamonu yolu üzerinden cephelere sevk edilmiştir. O yılların ağır şartları altında yapılan bu nakliye işleri bir taraftan cihed-i askeriyece, diğer taraftan da oluşturulan komisyonlar vasıtası ile gerçekleştirilmiştir⁵³. İnebolu Mevki Komutanı Yarbay Nidai, o günlerde İnebolu'dan geçmekte olan Yakup Kadri'ye bölgedeki hareketliliği şöyle anlatmaktadır. "... Ne gelirse, kağmı ve

50 Açıksöz, 18 Mart 1920, S.30.

51 Açıksöz, 18 Mart 1920, S.30.

52 Atatürk'ün Bütün Eserleri, C.12, (1921-1922), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s.305. Ayrıca; Açıksöz, 7 Mart 1922, S.430.

53 Kastamonu, 8 Kânunusani 1920, S.2382.

Millî Micadele Yıllarında Kastamonu'da Müdafaa-i Hukuk... CTTAD, VIII/18-19, (2009/Bahar-Güz) araba kollarıyla Ankara'ya sevk ediyoruz. Ayda ancak bir sefer yapılabilir, sefer başına 25 lira alıyor, yoksul evlerini geçindiriyorlar. Giderken göreceksiniz, İnebolu-Ankara yolu böyle karınca dizileri ile dolu.”⁵⁴. İnebolu halkı mermi ve fişek sandıklarını, silah ve gereçleri, yakın uzak bütün çevreden sağlanan kağnılarla, at arabalarıyla, ağır yükleri de demir dingilli öküz ve manda arabalarıyla ardı ardına Kastamonu'ya oradan da Çankırı üzerinden Ankara'ya taşımaktadır.

Kastamonu yöresinde nakliye işlerinde çalışacak kara arabaları ve hayvanlar, “Vilayet-i Celile”den ve “Komisyon-ı Mahsusa Riyaseti”nden aldıkları emirler doğrultusunda emniyetli bir şekilde İnebolu'ya yollanmışlar, sevk memurluğunun emrine giren bu araçlar, aldıkları malzemeleri güvenli bir şekilde Kastamonu Vilayetine taşımışlardır. Askerî malzemelerin daha hızlı ve güvenilir bir şekilde taşınmasını sağlamak amacıyla oluşturulan komisyonlar vasıtası ile at, araba, binek hayvanları satın alınmış ve halkın elindeki hayvanların kayıtları da şubeler tarafından tutulmuştur.

Bölgedeki sivil ve askerî gruplar belirli bir düzen ve sistem içinde hareket ederek ortaya çıkacak herhangi bir asayişsizliğe anında müdahale etmişlerdir. Bu duruma özellikle Mustafa Kemal'in vilayetlere gönderdiği şu beyanname resminin etkisi olmuştur:

“Hiçbir kimse sebep ve sureti ne olursa olsun kendiliğinden kuvvet toplama yetkisine sahip değildir. Bu ilandan önce böyle bir duruma düşenler derhal maksatlarını izah etmek üzere askerî makamlara müracaat edeceklerdir.

Mustafa Kemal”⁵⁵.

Bu tebliğden önce ve sonra, İnebolu ve Kastamonu havalisinde askerî ve mülki idarelerden izinsiz hiçbir harekete rastlanmamış ve askerî nakliye kolları seri bir şekilde taşıma işlerini yürütmüşlerdir.

İnebolu'da başlayıp cephelere kadar uzanan ve bitmek tükenmek bilmeyen enerji ve kuvvet isteyen bu nakliye kolları Millî Mücadelenin can damarı olmuştur. Bu yol üzerinde geçit vermeyen ve sadece hayvan taşımacılığına elverişli bölümler vardır. Özellikle Kastamonu-İnebolu arası sadece hayvan taşımacılığı ile aşılmaktadır. Bu yolun en zor kısmı İnebolu'da İkiçay'dan Çatalçeşmeye kadarki, Topçuoğlu, Kayguncak, Küre-Ecevit yokuşları idi. Ayrıca Çankırı'nın Dömbelek mevkiinde aşılması zor bir yerdi. Özellikle kış aylarında kar yağışının yoğun olduğu bölgede yollar sürekli kapanmakta ve açılması için Kastamonu Valiliği'nden özel ödenekler çıkartılmaktadır⁵⁶. Bu yüzden 1921 bütçesine bu yol için tahsisat konulmuş ve Nafia Vekâleti bütçesi onaylandıktan sonra inşaat ve tamirata başlanmıştır⁵⁷.

Cephelerdeki silah ve mühimmat ihtiyacının süratle artması üzerine başlangıçta oluşturulan komisyonlar ve cihed-i askeriye tarafından yürütülen taşıma işleri uygun bir fiyatla müteahhitlere verilmiştir. İhale usulüne göre yapılan

54 Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, Ankara, 2005, s.89.

55 *Kastamonu*, 20 Kânunievvel 1920, S.2481.

56 *Açıksöz*, 1 Şubat 1920, S.27.

57 *Açıksöz*, 14 Mart 1921, S.131.

nakliye işlerinin onayı, Maliye Vekâletinden ve İstanbul'dan gelene kadar işe talip olan müteahhitler, onaylanacak fiyatla nakliye işlerine başlamışlardır⁵⁸. Bu arada daha öncede nakliye işleri ile uğraşan kara arabacıları ve hayvanları da İnebolu'ya sevk edilerek nakliye işlerine devam etmişlerdir.

İnebolu yolunda müteahhit olarak taşımacılık yapan en önemli şahsiyet Erzurumlu Nazif Bey ve arkadaşı Çolak Nuri Bey idi. Başından beri millî davanın destekçisi olmuş ve devlete olan bağlılığından dolayı birçok müteahhidin cesaret edemediği bu işe girmiştir. Emrinde çalışan bazı şahıslar gizli olarak tüccar eşyasını da taşımak için girişimlerde bulunmuşlarsa da genel olarak Nazif Bey bu işi başarı ile sürdürmüş ve devletin en zor anlarında millî orduya iki keşif uçağı alarak bağış yapmıştır⁵⁹. Bu davranışından sonra Mustafa Kemal kendisine şu telgrafı yollamıştır.

Çıkış yeri: Ankara

Numarası: 5406

İnebolu'da Erzurumlu Nafiz Beyefendi'ye;

Vatani hamiyetiniz şükranına değerdir. Telgrafınız yarın Meclis'te alenen okunacaktır, Efendim.

11.12.336 (1920)

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal"⁶⁰.

4.a. Kastamonu'da 14'üncü Fırka Araba Nakliye Kolu

İnebolu-Ankara arasında taşıma işlerinin bir bölümü kiralanan arabalar ve halkın imece usulü ile yaptığı taşıma ile yürütülmektedir. Ancak bu tarz nakliye işlerinde bazı aksamalar meydana gelmiş, taşımayı yapan köylüler kendi köylerine sarak oyalanmışlar, buna rağmen aldıkları silah ve cephaneyi noksansız teslim etmişlerdir. Taşımacılığı yapanların eline İnebolu Nokta Kumandanlığı tarafından liste ve sevk pusulası verilerek kontrol sağlanmıştır.

Nakliye işlerinin daha düzenli bir şekilde yapılması için İnebolu-Kastamonu hattında 14'üncü fırkanın emrinde 3 Kasım 1920 tarihinde bir nakliye kolu oluşturulmuştur⁶¹. Bu nakliye kolunda çalıştırılacak yöre halkı, hayvanları ile birlikte askerlik şubesine gelerek kayıtlarını yaptırmışlardır. Manda, öküz, at, kısrak, merkep gibi taşıma işlerine yarayan hayvanlar damgalanmış ve gerektiğinde taşıma işlerine katılmışlardır. Damgasız hayvanlar ise müsadere edilmiştir⁶².

58 *Kastamonu*, 18 Kânunievvel 1920, S.2238.

59 Süreyya Şehidoğlu, "Kurtuluş Savaşı'nda Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Temmuz 1992, C.8, S.24, s.601.

60 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, (1920-1921), Kaynak Yayınları, Cilt 10, 2003, s.151.

61 Peker, *a.g.e.*, s.248.

62 *Kastamonu*, 22 Kânunievvel 1920, S.2242.

Kastamonu ve İnebolu bölgesinde kurulan Nakliye Kolu için 14'ncü fırkanın İnebolu Şubesine verdiği emir şu şekildedir.

"İnebolu Askerlik Şubesine;

Kalem mıntıkasında teşkil edilecek olan nakliye koluna şubeniz dairesine üç araba isabet etmiştir.

Arabaların üçü de çift atlı olması emir iktizasından ise de, bulunamadığı halde behemal biri atlı diğer ikisi dörder tekerlekli öküz arabası olabilir.

Bu arabaları sevk ve idare edebilecek emsalleri silah altında ve firari olmayan birer arabacı tahtı silaha alınacaktır.

Arabalar sağlam ve koşum takımları tekml, hayvanları nallı olacaktır.

Bu arabalar, tedarik-i vesait-i nakliye kanunu mucibince derç edilecek ve mümkün mertebe zenginlerden alınacaktır ve bir haftaya kadar kalem merkezinde hazır bulundurulacaktır.

13 Kasım 1920

Kalem Reis Vekili Mehmet Emin"⁶³.

4.b. Bölgede Yaşanan Sorunlar

Kurtuluş mücadelesi boyunca Türk ordusuna her türlü desteği sağlayan ve gerek cephede gerekse cephe gerisinde topyekûn fedakârlıkta bulunan İnebolu ve Kastamonu yöresinde de zaman zaman küçük çapta da olsa aksamalar olmuştur. Özellikle ordu nakliyatı işlerinde görev yapan bazı şahıslar aldıkları emirleri tam manasıyla yerine getirmemiş ve bazı olumsuzluklar yaşanmıştır.

İnebolu'dan yükledikleri malzemeleri, Kastamonu istikametine taşıyan kafileler, bazen hiç gerek olmadığı halde yollarda ve konaklama yerlerinde oyalanmış, bazen de naklettikleri eşyayı kasıtlı olarak başka istikamete sevk etmeye kalkmışlardır. İkamet ettikleri köyleri ana güzergâha yakın olanlar, nakliye kolundan koparak köylerinde dinlenmek suretiyle kafileden ayrılmışlar ve gecikmelere sebebiyet vermişler. Bunun üzerine Kastamonu'da görev yapan İstiklal Mahkemesi bir tamim yayımlamış ve tekâlif-i milliye kanununa tam olarak riayet etmeyenlerin en ağır cezalara çarptırılacağını tebliğ etmiştir⁶⁴.

Yaşanan bu olumsuzluklar Millî Mücadelenin en ağır yükünü çeken yöre halkına mal edilemez. Bölge halkı daha önce belirtildiği gibi her türlü fedakârlığı yapmış ve vatanın kurtuluşuna kendini adamıştır. Vesait-i Nakliye'de meydana gelen bir başka aksaklık da özellikle sivil müteahhitlerin yaptığı taşımada meydana gelmiştir. Bütün taşıtlar ordunun emrinde olduğu halde, bazı tüccar eşyalarının da gizlice arabalara alındığı ve Kastamonu'ya taşındığı tespit edilmiştir. Bunun üzeri-

63 Peker, a.g.e., s.266.

64 Kastamonu, 13 Teşrinisani 1921, S.2421.

ne Kastamonu Vilayeti tarafından “Sevk-i İdare Komisyonu” kurulmuş ve nakliye araçları bu komisyon tarafından kontrol edilerek bu olayların önüne geçilmiştir.

Sonuç

Millî Mücadelenin zafere dönüşmesindeki en önemli faktörlerden bir tanesi de cephe gerisindeki lojistik planlama ve teşkilatlanmadır. Türk milletinin topyekûn direniş ve dirilişini ortaya koyan bu mücadeleler aynı zamanda kurulacak olan yeni Türk Devleti'nin temellerini de oluşturmaktadır.

Anadolu'da başlayan direnişin özünde Türk halkının fedakârlık ve vatan-severlik azmi yatmaktadır. Bu azim, o yıllarda cephe gerisinde kalmış bir avuç yaşlı, kadın ve çocuklar ile güçlendirilmiştir. Hiçbir karşılık beklemeden sadece vatanın kurtuluşu hedefine yönelik başlatılan bu hareket içerisinde, Kastamonu ve yöresinin önemi, bu makale içerisinde detaylı olarak vurgulanmıştır. İşgale uğramayan ve iç isyanların yaşanmadığı bir yöre olan Kastamonu yöresi cephe gerisinde kalmasına rağmen, Millî Mücadelede aktif görev almış ve cephelere kadar uzanan kağıt kollarının başlangıç noktası olmuştur.

Millî Mücadelenin ilk gününden, sonuna kadar her türlü fedakârlığı yapan bölge halkı, cephelere kazanılan zaferlerle daha gayretli çalışmalar içerisine girmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın arkasından yürümüştür.

Bunu **Kastamonu Valisi Rafet Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği 13.9.1921 tarihli telgrafla** daha iyi görmekteyiz.

“Muhterem Başkumandanımız Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine;

Dâhiyane kumandanız altında ordumuzun iktisab eylediği parlak muzafferiyyetlerden dolayı bütün vilayet baştan başa bir heyecan sürur-u şaduman içindedir.

Vilayet halkının zat-ı fehimanelerine ve muzaffer orduya karşı kalblerinden taşan hissi minneti şükranı tercüman olarak arz-ı tebrikat ve tezinat eyleriz.”

13.09.1921

Kastamonu Valisi Rafet⁶⁵.

Kastamonu Valisi'nin bu telgrafına cevaben, Mustafa Kemal Paşa şu telgrafı göndermiştir:

“Kastamonu Vilayet-i Aliyesine;

65 Kastamonu, 24 Eylül 1921, S.2418.

Milli Micadele Yıllarında Kastamonu'da Müdafaa-i Hukuk... ÇTTAD, VIII/18-19, (2009/Bahar-Güz)

Tebrikat ve tezahürat vaka-ı düşmanı takip etmekte olan bütün ordu ve mensubin ve kumandanlarını mütehasıs ve müteşekkır bırakmıştır. Ordu milletini böylece manen ve maddeten kendisine müzahır gördükçe göstere geldiği fedakârlıkta daha pek çok ileri gidecektir.

15.09.1921

TBMM Reisi Başkumandan Mustafa Kemal"⁶⁶.

Her iki telgraftan da anlaşıldığı üzere yöre halkı Mustafa Kemal'e tam olarak bağlanmış, Mustafa Kemal Paşa'da zaferlerin ve kurtuluşun ancak sürekli artan halk desteğine bağlı olduğunu ifade etmiştir.

---

66 Kastamonu Gazetesi, 24 Eylül 1921, Sayı 2418.

KAYNAKÇA

I. Gazeteler

Açıksöz

Kastamonu

II. Kitap ve Makaleler

AÇIKSÖZ, Hüsnü, *İstiklal Harbinde Kastamonu*, Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu, 1933.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, (1919), C.4, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, (1920-1921), C.10, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (Bugünkü Dille), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal*, (1919-1922), C.II, İstanbul, 1986.

CEBESÖY, Ali Fuad, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953.

DEMİRCİOĞLU, Aziz, *100 Yıllık Kastamonu Basını, 1872-1972*, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu, 1973.

ESKİ, Mustafa, *Mustafa Necati Bey'in Kastamonu'daki Çalışmaları*, Ankara, 1990.

_____, *Kastamonu Basınında Millî Mücadelenin Yankıları*, TTKY, Ankara, 1995.

_____, "İlk Kadın Mitingi", *Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1996.

Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi, Hâkimiyeti Milliye Yazıları, "Anadolu'nun Sesleri, 3 Mart 1920", Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

Nutuk, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1986.

ÖZAKMAN, Turgut, *Şu Çılgın Türkler*, Ankara, 2005.

ÖZALP, Kazım, *Millî Mücadele I 1919-1922*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, S.13a, Ankara, 1985.

ÖZKAYA, Yücel, *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1989.

ÖZLÜ, Hüsnü, "Millî Mücadele Yıllarında İnebolu'da Faaliyette Bulunan Cemiyet ve Teşkilatlar", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, S.12, Ankara, 2008.

Millî Mücadele Yıllarında Kastamonu'da Müdafaa-i Hukuk... ÇTTAD, VIII/18-19, (2009/Bahar-Güz)

PEKER, Nurettin, *1918-1923 İstiklal Savaşının Vesika ve Resimleri*, İnönü, Sakarya, Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Havalisi, Gün Basımevi, İstanbul, 1955.

SAKALLI, Bayram, *Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi-Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri*, İstanbul, 1997.

SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I, (Açıklamalı Kronoloji)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, S.71, Ankara, 1993.

_____, *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, İstanbul, 2007.

ŞAHİNGÖZ, Mehmet, "Millî Mücadelede Kastamonu", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu, Tebliğler*, 19-21 Ekim 1988, Kastamonu, 1989.

ŞEHİDOĞLU, Süreyya, "Kurtuluş Savaşı'nda Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Temmuz 1992, Cilt 8, Sayı 24.

Türk İstiklal Harbi, 2nci Cilt, Batı Cephesi 2nci Kısım, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1999.

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA NÜFUSU KAYIT ALTINA ALMAYA YÖNELİK GİRİŞİMLER

Fevzi ÇAKMAK*

Özet

Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı ile var olma savaşı veren Türk Milleti, uzun yıllar boyunca yapmış olduğu savaşlar neticesinde Dünya üzerinden yok olmakla yüz yüze gelmiştir. Böyle bir tabloda Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin başarmak istediği önemli işlerden biri de, Anadolu'da ortaya çıkan Türk nüfusunun azalışını ortadan kaldıracak ve tekrar hızlı bir şekilde artmasını sağlayacak tedbirleri içeren bir nüfus politikası uygulamaktır. Devletin uygulamış olduğu bu politikanın iki önemli ayağı bulunuyordu. Bunlardan biri genel olarak nüfusun azalmasını önlemek ve artmasına yönelik tedbirler almak, diğer ayağı ise nüfusun nitelik ve nicelik olarak kayıt altına alınmasıydı. Bu çalışmada Mustafa Kemal Atatürk döneminde nüfusu kayıt altına almaya yönelik girişimlere değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Nüfus, Atatürk, Demografi, Nüfus Politikası, Nüfus Sayımı.

THE EFFORTS AİMED AT TAKİNG THE POPULATION UNDER CONTROL DURİNG THE EARLY YEARS OF THE REPUBLIC

Abstract

Turkish nation, who struggled for existence with the Turkish Independence war, came up against the threat of ceasing to exist after wars which lasted so many years. In this state of affairs, one of the most momentous policy that the new Turkish Republic, under the leadership of Mustafa Kemal, planned to achieve was to put into practice a population policy consisting the measurements that would assist the Turkish population to increase rapidly. This policy had two important branches. The first branch was to prevent the population from decreasing and take measurements against increasing and the second branch was to record the population both in quality and quantity. In this work it will be mentioned about the efforts related to the recording of Turkish population in the era of Mustafa Kemal Atatürk

Key Words: Population, Atatürk, Demography, Population Policy, Population Census.

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (fevzi.cakmak@deu.edu.tr).

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar düzenli bir nüfus siyaseti yerine, daha çok vergi ve askeri ihtiyaçlarını karşılamak için nüfus ve arazi istatistikleri tuttuğu bilinmektedir. Nüfus işlerini düzenlemekle görevli teşkilat Osmanlı devletinin Tanzimat'la başlayan modernleşme döneminde oluşturulmaya başlanmıştır. İstatistikî anlamda ilk atılım, 1831 yılında yapılan nüfus sayım sonuçlarının toplanması için bir Ceride Nezaretinin kurulmasıdır. Modern anlamda istatistik çalışmalarını yürütmek üzere ilk istatistik dairesi 1874 yılında kurulmuş, fakat bu kurum 1877 yılında kapatılmıştır¹. 1881 yılında bütün memleketi kapsayan ortak esaslara bağlı nüfus kayıt sistemi Nüfus Sicili Nizamnamesi yürürlüğe girmiş², nüfus işlerini yürütmek üzere 1884 yılında "*Sicili Nüfus Ahali İdare-i Umumiyesi*" kurulmuştur. 1889 yılında yetkileri genişletilerek, genel müdürlüğe dönüştürülmüştür³. 1892-1913 yılları arasında müdürlüğe bağlı olarak vilayet ve kazalarda mahalli bürolar meydana getirilmiş, bunlara nüfus işlerini idare, nüfus istatistiklerini tertip ve nüfus yazımlarını yapma görevleri verilmiştir⁴. 1891 yılında İstanbul'da, Merkezi İstatistik Encümeni kurulmuş ve çalışmaları hukuki bir nitelik kazanmıştır⁵. 1913 yılında çıkarılan bir nizamname ile yeni bir düzenlemeye gidilerek, nüfus işlerini yürütmek üzere Nüfus Müdüriyeti oluşturulmuştur. Kurulduktan bir yıl sonra ise kurum genel müdürlük haline getirilmiştir.

1914 tarihli Sicili Nüfus Kanunuyla nüfusu kayıt altına almak ve genel bir yazım yapmaya doğru ileri bir adım atılmıştır. Fakat ülkenin savaş durumunda olması, nüfusu kayıt altına almakta en büyük engeli teşkil etmiştir. Yıllarca düşman istilası altında kalan veya başka taraflara göç eden halk, savaş durumunun getirdiği olağanüstü şartlar içinde, doğum, ölüm, evlenme, boşanma gibi olayları bildirmek ve bunları kayıtlara geçirmek için her hangi bir teşebbüste bulunmamıştır. Devlet de harp dolayısıyla nüfus işlerinin takibini bırakmış, savaş sonrası oluşan durum sonrası da, nüfus işlerine olan ilgisizlik artmış ve bu durum alışkanlık haline almaya başlamıştır⁶.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin insan varlığına yaklaşımının önceki idareyle karşılaştırıldığında temelden farklı olduğu, insan varlığına önemle eğildiği görülmür. Bu farklılığın temelinde "*Ulusal Devlet*" olmanın gerekliliği yatar. Lozan Barış Antlaşması'yla ulusal sınırlarını belirleyen Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin milli siyasetini Mustafa Kemal şöyle ortaya koymaktaydı: "*Milli hudutlarımız içinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize dayanarak mevcudiyetimizi muhafaza etmek, millet ve memleketin hakiki saadet ve ilerlemesine çalışmak, rasgele doğan emeller peşinde milleti meşgul etmemek ve aldatmamak, medeni cihanda medeni ve insani muameleyi ve dostluğu beklemek*"⁷. Bu tarihten sonra da bu siyaset devlet yönetiminin temeli olacaktır. Feroz Ahmad, "... ulusalçı önderlik Cumhuriyet'i kurdu ve yeni bir Türkiye ile yeni bir Türk oluşturma süre-

1 Adnan Güriz, *Türkiye'de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni*, Türkiye Kalkınma Vakfı yay., Ankara, 1975, s.20.

2 Özer Serper, *Demografiye Giriş*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1980, s.42.

3 Güriz, a.g.e, s.19.

4 Serper, a.g.e, s.42.

5 Güriz, a.g.e, s.20.

6 15.Yıl Kitabı, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938, s.91.

7 Afet İnan, *Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, 1. baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s.112.

çine başladı" sözlerini söylerken, yeni devlet ile başlayan yeni siyasi politikanın altını çiziyordu⁸. Kemal Arı yeni devletin girmiş olduğu bu ulusalcı çizgiyi çok iyi bir şekilde özetlemektedir: "Misak-ı Milli ile saptanıp, Lozan Antlaşması ile siyasal sınırları belirlenen ulusal yurt topraklarını dolduracak Türk çocuklarının o zamana değin ihmal edilmiş toprağı işlemesi; Türklük kimliğini içine sindirmiş ve benimsemiş 'özdeş' bir toplum olarak Türk nüfusunun, ülkenin kalkınmasında etkin bir rol oynaması, yeni Türkiye'nin çağdaş, dinamik ve atılcı yönetici kadrosunun başta gelen arzularından birisiydi"⁹.

Geçmiş idarenin nüfus ve istatistiğe olan ilgisizliğinin aksine, muasır medeniyetler seviyesine ulaşmayı amaçlayan, halkçılık ilkesine dayanan ve her şeyin üstünde Türk halkını gören genç Türk devleti, halkına hizmet etmek için onun ne kadar olduğu bilmek zorundaydı. Mustafa Kemal Atatürk konunun önemini Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ikinci büyük kurultayı beyannamesinde şöyle dile getiriyordu; "Fırkamız nüfus işlerini başlıca mesaiden addeder. Pek uzun seneler mütemadi ve muntazam mesaiye ihtiyaç gösteren nüfus meselesi iktisadi, fenni, içtima ve siyasi nokta-ı nazardan mürekkep ve münkasım olduğu bütün cepheleriyle mütalaa olunmak ve yekdiğerini ikmal edecek müselsel tedabiri mütemadiyen mevki-i tatbika koymak kararındayız. Mükemmel ve doğru tahriri nüfuslara istinat etmek lazım gelir. Nüfus politikası fırkamızın en mühim bir faaliyet sahası olacaktır"¹⁰.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan hükümetlerin, hükümet programlarında da bu konuya verilen önemi görmek mümkündür. Buna bir örnek olarak Ali Fethi (Okyar) Bey'in, Beşinci İcra Vekilleri heyeti programını örnek gösterebiliriz; "Zamanı hazırda bilumum devletlerce ehemmiyetle takip edilmekte olan mesailden biri de ahval ve harekât-ı nüfustur. Milletleri teşkil eden nüfusun adedi, sureti terkihi, harekât ve tahavvülatı, ahvali medeniyesi gibi hususat malum olmadıkça devletlerin ahvali idariye ve siyasiye, umuru askeriye ve maliyesi muamelatı ticariye ve iktisadiyesi tanzim edilemez... Kuvayı Umumiye-i Devletin ve hukuku efradın üssülesası olan nüfus kuyudunun bu hali iptidaide kalması gayricaiz ve nüfus sicillatının asri ve hukuki bir şekilde ifrağı hükümeti milliyemiz için gayri kabili ihmal bir zaruret olduğundan bu maksatla bir sicili nüfus kanun lahiyası ihzar ve takdim edilmiştir"¹¹.

Cumhuriyet'in ilk yılları ile birlikte, nüfus işlerinin icrasında doğrudan ve dolaylı sebeplerden dolayı çeşitli aksaklıklar yaşanmaya başlamış ve buna çözüm yolları aranmıştır. Bu dönemde nüfus işleri 14 Ağustos 1330 (1914) tarihli Sicili Nüfus Kanununa göre tertip edilmiştir. Doğum, ölüm, yer değiştirme, yaş, ad ve kayıt değiştirme ve kısmen evlenme ve boşanma vakaları bu kanun hükümlerine göre tescil edilmektedir. Ayrıca sicillerin nasıl tutulacağı, vukuat il muhabirlerinin ve defterlerinin nasıl muhafaza edileceği, nüfus vakalarına ait cezaların nasıl uygulanacağı da bu kanuna göredir¹². 1914 tarihli kanuna dayanılarak nüfusun miktarı asla göz önüne alınmadan her kazaya bir nüfus memuru ve bir kâtip verilmiştir. Merkez

8 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 2. baskı, Kaynak yay., İstanbul, 1999, s.11.

9 Kemal Arı, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VIII, S.23 (Mart 1992), s.410.

10 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt yay., Ankara, 1981, s.395.

11 Nuran Dağlı, Belma Aktürk, *Hükümetler ve Programları 1920-1960*, I, TBMM Basımevi, Ankara, 1988, s.13.

12 "Nüfus Mevzuatı", BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 124.885.4, s.45.

kazaları ise vilayet müdürlüğü ile birlikte işlemekte olup birer müdür ve biri başkâtip olmak üzere iki kâtipten oluşmaktadır. Eski vilayet merkezi olan yerlerde birer tane daha kâtip vardır. Nüfus arttıkça bazı nahiyelere de birer nüfus memuru verilmiştir¹³.

Bütün nüfus işlerine temel olan 1914 tarihli kanun zamanla ihtiyacı karşılamaktan uzaklaşmış, özellikle medeni kanunun kabulü ile evlenme ve boşanma olaylarında önemli değişikliklere gidilmiştir. “Nüfus işleri... çok mütevazı ve ihtiyaçla mütenasip olmayan bir teşkilatla, istibdat devrinin kurduğu temel ve kütükler üzerinden Meşrutiyet devrinin mevzuatıyla başarılmaya çalışılmaktadır. Eldeki nüfus kütükleri 1904 tarihinde yapılan umumi tahririn mahsulüdür... Yirmi yıl içinde nüfus defterleri çok yerde iyi olarak muhafaza olunmadığından defterler eskimiş, bazı yerlerde köhneleşmiş ve o kadar ki ele alınamayacak bir hale gelmiştir... Bir taraftan dahili gaileler ve isyanlar ve diğer taraftan Balkan Harbi; Umumi Harp; Milli Savaş gibi büyük ve uzun süren harpler dolayısıyla askerlikten kurtulmak ve sair düşünce ve kaygılarla bu defterler üzerinde muhtelif şekillerde silinti, kazıntı ve çizintiler yapıldığı gibi yine harplerin ve isyanların tesiriyle büyük halk kitleleri batıya, doğuya, kuzeye göçmüş bu esnada milyonlarla nüfus vakaları nüfus kütüklerine yazılmamıştır. Bugün mevcut siciller, mevcut nüfusa tamamen uygun değildir. Milyonlarca doğumlar kayıtsızdır. Yüz binlerce ölümler sicillerimizde sağ görünür. Yüz binlerce evliler defterlerimizde bekârdır, yüz binlerce boşanmışlar kütüklerimizde evlidirler. İşte bu hakikate tam tevafuk etmeyen sicillerle ihtiyacı tatminden uzak ve çok mütevazı bir teşkilat devletin nüfus işlerini yürütmeğe ve çok mühim bir iş olan askerlik çağındaki delikanlıları da askerlik dairelerine vermeye ve mükellef amele defterlerini de idare-i hususiyelere çıkarmaya ve maliyenin, sıhhiyenin, maarifin, adliyenin birçok işlerini nüfus kütükleriyle hal etmeye çalışmaktadır ve haddinden çok aşırı çalışarak başarmaya çalıştığı da görülür”¹⁴. Bu eksiklikler göz önüne alınarak 1930'lara gelindiğinde, “Şahsi Haller Kanunu”, “Nüfus Kütükleri Kanunu” ve “Nüfus Teşkilatı Kanunu” projeleri hazırlanmıştır¹⁵.

Cumhuriyet idaresi nüfus işlerinde var olan bu sorunları yasal düzenlemelerle çözmeye çalışırken, bir yandan da 1920 yılından başlayarak, halkının sayısını öğrenmek ve nüfusu kayıt altına almak için çeşitli yasalar çıkarma yoluna gitmiştir. Çıkarılan bu yasalar genç Türk devletinin nüfusu kayıt altına almak konusunda önünde duran sorunları gözler önüne sermektedir. Eğitimli personelin azlığı, sınırlı ulaşım imkânları, yaygın olan bilgisizlik, yaşını bilmeyen insanların çokluğu, devlete yönelik halkın içinde olduğu şüpheler, kişisel konular hakkında halkın gösterdiği çekinceler gibi sorunlar, doğru bilgilerin toplanması ve tamamlanması için en önemli eksikliklerdi¹⁶. Bunlar içinde belki en önemli olanı psikolojik bir faktör olarak, halkın devletten kaçması ve nüfusu kayıt altına almaya yönelik girişimlere olumsuz bakmasıdır. Bunun altında yatan nedende çok açıktır: Geçmiş idarenin izlemiş olduğu siyaset. Geçmiş idare nüfusu kayıt altına alma çalışmalarını, ya vergi toplamak ya da askere almak için yapmıştı. Bu durum devamlı olarak Türk insanını zor durumda bırakmış ve halkın devletinden kaçmasına, saklanmasına neden olmuştu. Sağlıklı bir nüfus idaresinin de olmaması, bu düşüncenin giderek

13 “Nüfus İşleri ve Teşkilatı”, BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 124.885.4, s.42.

14 “Nüfus İşleri ve Teşkilatı”, a.g.b, s.42.

15 “Nüfus Mevzuatı”, a.g.b, s.45.

16 Irene B. Taeuber, “Population and Modernization in Turkey”, *Population Index*, Vol. 24, No.2 (April 1958), s.101.

kafalarda yerleşmesine neden olmuştu. Bu olumsuz düşüncenin kafalardan silinmesi, Cumhuriyet hükümetlerinin en önemli uğraş alanı olacaktır.

1. Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Çıkarılan Yasalar

Nüfusu kayıt altına almaya yönelik yasalar, daha Cumhuriyet idaresi kurulmadan, Ulusal Kurtuluş Savaşı devam ederken çıkartılmaya başlanmıştı. Aslında bu gerçek bile, yeni devletle gelen yeni düşüncenin nüfusa vermiş olduğu değeri göstermektedir. Tabii ki bunda savaş esnasında askere yönelik ihtiyaç ve ekonomik gerekliliklerden kaynaklanan gerekçeler ileri sürülebilir, fakat daha sonra bu konuda yapılanlar, bu konunun sadece savaşla ilgili olmadığı gerçeğini bize göstermektedir. Meclis'in açıldığı daha ilk günlerde, yürürlükte olan Sicil-i Nüfus kanununda değişiklikler yapılarak; nüfus cüzdanı yerine geçen nüfus tezkerelerinden on kuruş harç alınması, fakat fakir olduğu ispat edilenlerden bu verginin alınmaması; evlenmelerden beş kuruş, boşanmadan yirmi kuruş vergi alınması; doğum ve ölüm olaylarından ise vergi alınmaması kararlarının çıkarıldığı görülür¹⁷. Kayıt altına alınamayan nüfus için çeşitli yasal düzenlemelere gidilmiştir. Bu yasaların ilki 28 Eylül 1920 tarih de çıkarılan "*Nüfus Vukuatının iki ay müddetle cezai nakdiden muafiyetine dair kararname*"dir¹⁸. Bu kararname ile kararnamenin ilan tarihinden iki ay süreyle ihbar olunacak nüfus vukuatları para cezasından muaf tutulacaktır. Bu kararnamenin sağlıklı yürümesi için her köy ve mahallenin imam ve muhtar bulunduğu yerdeki kayıt altına alınmamış doğum, ölüm, evlilik ve boşanma gibi vukuatlara ait belgeleri tanzim edip nüfus idarelerine vermekle sorumlu tutulmuştur. Aksi bir durumda hem nüfus vukuatlarını bildirmeyen halktan hem de muhtar ve imamlardan para cezası alınacağı hükme bağlanmıştır. Bununla ilişkili olarak ilerde çıkarılan 1924 tarihli "*Köy Kanunu*"nun 36. maddesinin ilgili ekinde yer alan, "*Her ay içinde köyde doğan, ölen, nikâhlanan ve boşananların defterini yapıp, ertesi ayın onuncu gününden evvel nüfus memuruna vermek ve köyün nüfus defterini birlikte götürerek vukuatı yürütmek*" maddesiyle, köylerdeki nüfusu kayıt altına alma görevi muhtarlara verilmiştir¹⁹.

Savaş zamanında nüfusa yönelik çıkarılan bir başka kanun ise 16 Temmuz 1921 tarihli "*Nüfus vukuatının altı ay müddetle cezai nakdiden mahvuyetine dair kanun*"dur²⁰. Devlet ayrıca nüfusu kayıt ettirmeyenleri cezalandırmak amacıyla, 17 Nisan 1922 tarihli ve 222 sayılı kanunla, doğum, evlenme gibi sicili nüfus kanunundaki nakdi cezaları beşer misline çıkarmıştır²¹.

1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun ile birlikte doğum, ölüm, evlenme ve boşanma olayları yasal çerçeve içine alınmış ve halk bunlara uymak konusunda mecbur tutulmuştur. Medeni Kanunun da nüfusu kayıtlarla ilgili olarak: "*Madde 39:*

17 "*Sicili Nüfus Kanununun 41,42 ve 43 üncü maddelerini muadil kanun*", Kanun no: 60, *Düstur*, I, 3. tertip, s.107.

18 "*Nüfus Vukuatının iki ay müddetle cezai nakdiden muafiyetine dair kararname*", BCA, Fon Kodu: 30.18.1.1 Yer No: 1.17.15; "*Nüfus Vukuatının iki ay müddetle cezai nakdiden muafiyetine dair kararname*", No: 318, *Düstur*, I, 3. tertip, s.82.

19 "*Köy Kanunu*", Kanun no: 442, *Düstur*, V, 3. tertip, s.336.

20 "*Nüfus vukuatının altı ay müddetle cezai nakdiden mafuyetine dair kanun*", Kanun no: 136, *Düstur*, II, 3. tertip, s.67.

21 "*Cezai nakdilerin beş misline iblağına dair kanun*", Kanun no: 222, *Düstur*, III, 3. tertip, s.59.

Her doğum bir ay içinde nüfus memurlarına bildirilir. Anası babası belli olmayan bir çocuk bulan kimse, çocuğu hükümete teslim eder. Madde 41: Her ölüm ve bulunan her ölü, nihayet on gün içinde nüfus memuruna bildirilir. Madde 97: Birbiriyle evlenecek erkek ve kadın, evlenme kararlarını, belediye reisine veya reisin evlenme işlerine memur ettiği belediye dairesindeki vekiline ve köylerde ihtiyar heyetine beyan edince, bu karar ilan olunur. İlan müddeti on beş gündür. Madde 138: Boşanma sebeplerinden biri sabit olunca hakim, boşanmaya veya ayrılığa hüküm ile mükelleftir”²² maddeleri bulunmaktadır.

29 Mayıs 1926 tarih ve 861 sayılı “Müddeti Zarfında Nüfus Kütüğüne Yazdırılmayan Doğum, Ölüm, Evlenme veya Boşanma Vakalarıyla Mektum Kimselerin Cezadan Afları Hakkında” çıkartılan kanun da nüfusu kayıt altına alma amacına yöneliktir²³. Çıkarılan bu kanun ile her ne sebeple olursa olsun şimdiye kadar nüfus kütüklerine yazılmamış olan kimseler, nüfus dairelerine müracaatla kayıtlarını yaptırarak olurlarsa, bu kayıtlar için alınacak cezaların af edileceği hükmü getirilmektedir²⁴.

1927 ve 1935 nüfus sayımları da nüfusu kayıt altına almada yolunda girilen en önemli girişimlerden olmuşlardır. Cumhuriyet rejiminin yapmış olduğu ilk nüfus sayımı olan 1927 nüfus sayımında, devlet nüfusunun ne kadarının kayıt altında ne kadarının kayıt dışında olduğunu öğrenmek yolunda önemli bir adım atarak, sayım için hazırlanan cetvelde bu amaca yönelik sorular hazırlamıştır. Cetvelin on dördüncü maddesinde yer alan “Evvence nüfusa kayıt edilmiş miydi? Edilmişse nerede kayıt edilmiştir?” hükmü ile on beşinci maddede yer alan “Yanında nüfus tezkeresi veya hüviyet cüzdanı var mıydı?” hükmü bu amaca yönelik olmuştur²⁵.

1931 yılında çıkarılan Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi ile mezarlık memurları her gömme olayında, gömülmüş olan kişinin sicilini ve vefat tarihini Dâhiliye Vekâletince yapılacak cetvele yazarak en çok üç gün içinde nüfus idaresine bildirmeye mecbur tutulmuştur²⁶.

1933 tarihinde çıkartılan af kanununda nüfusa ilişkin bölümler mevcuttur. Af Kanununun 16. maddesinin, “a fıkrası: 4 Teşrinievvel 1926 tarihinden evvel aktolunan nikâha müstenit evlenmelerin ve bu evlenmelerden doğup nüfus idaresince tescilleri yapılmamış olan çocukların alakadarların vesikalarla veya köy ve mahalle veya belediye ilmihaberleriyle vuku bulacak müracaatları üzerine kayıt ve tescil muameleleri yapılır; b fıkrası: Kanunu medeni meriyetinden bu kanunun neşri tarihine kadar evlendirme memuru huzurunda yapılmış akde müstenit olmayarak birleşip karı koca halinde yaşayanlardan çocuk olduğu takdirde bu yaşayış evlenme akdi sayılarak bu birleşmelerin evlenme suretiyle ve bunlardan doğan çocuklarında nesebi sahih olarak kadın ve erkeğe izafesiyle tescili yapılır; c fıkrası: tescil muameleleri için bir sene zarfında müracaat edilmelidir; h fıkrası: Tescile müteallik harç, resim ve cezalar affedilmiştir” denilmektedir²⁷.

22 “Türk Medeni Kanunu”, Kanun no: 743, *Düstur*, VII, 3. tertip, s.237.

23 “Müddeti Zarfında Nüfus Kütüğüne Yazdırılmayan Doğum, Ölüm, Evlenme veya Boşanma Vakalarıyla Mektum Kimselerin Cezadan Afları Hakkında Kanun”, Kanun no: 861, *Düstur*, VII, 3.tertup, s.1200.

24 Güriz, a.g.e, s.142.

25 *Milliyet*, 27 Teşrinievvel 1927.

26 *Nüfus Kılavuzu*, Dâhiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müd. Neşriyatı, İstanbul, 1938, s.31.

27 “Af Kanunu”, Kanun no: 2330, *Düstur*, XIV, 2. kısım, 3.tertup, s.1803.

Bir diğer önemli yasa, 5 Temmuz 1934 tarihli "Gizli Nüfusların Yazımı Hakkında Kanun"dur²⁸. Kanunla, bir buçuk ay içerisinde, her aile reisi kendi evindeki veya emri altındaki, her veli velayetindeki, her vasi vesayetindeki nüfusta yazılmamış kimseleri, bunlardan evlilikleri kaydedilmemiş olanların evliliklerini ve ölmüş veya kaybolmuş olup da nüfustan silinmemiş bulunanları köyde muhtar ve ihtiyar heyetine, kasaba ve şehirlerde belediyelere bildirmeye mecburdurlar. Nüfusa yazılmamış reşitler de, muhtarlara veya belediyelere veyahut nüfus dairelerine müracaat ederek kendilerini yazdırmakla mükelleftirler. Gizli nüfusların yazımı için önerilen sürenin dolmasından sonra, çıkartılan başka bir kanun ile süre üç ay daha uzatılmıştır²⁹.

Nüfusu kayıt altına alma yolunda yapılan önemli bir adım da Soyadı Kanunu olmuştur³⁰. 1934 tarihinde çıkartılan Soyadı Kanunu ile her Türk vatandaşı öz adı ile birlikte bir soyadı taşımaya mecbur tutulmuştur. Kanunun neşrinden itibaren iki yıl içinde soyadı olmayanlar ile soyadını değiştirmek isteyenler taşıyacakları adı hükümetin tayin edeceği şekilde nüfus kütüklerine geçirilmek üzere bildirmekle yükümlü tutulmuş ve bu işler için verilecek her türlü evrak vergiden muaf tutulmuştur. Bu görev için köylerde muhtar ve ihtiyar heyetleriyle, mahallelerde belediyelere sorumluluk verilmiştir. Böylece önceden kayıt altına alınamayan nüfusun kayıt altına alınmasında önemli bir ilerleme sağlanmıştır.

Doğum, ölüm, evlenme ve boşanma gibi nüfus kayıt işlemlerinin kayıt altına alınmasına yönelik yapılan yasal düzenlemelerin yanında, devletin en zorlandığı alan bu yasal düzenlemeleri uygulamak olmuştur. Özellikle yeni harflerin kabulü sonrası, nüfusun kayıt altına alınmasında bazı zorlukların yaşandığı görülmektedir. Burada en önemli sorun ise köylerdeki muhtarların yeni yazıyı tam olarak öğrenememesi ve bunun sonrasında evlilik, boşanma, doğum ve ölüm olaylarını bildirmekte zorluk çekmesi olmuştur. Bu duruma bir örnek verecek olursak:Erzurum Valisi, İstatistik Umum Müdürlüğü'ne yazmış olduğu yazısında "Yeni yazının bel-lenmesindeki müşkülât yüzünden köylerin kısmı azarına okuryazar muhtar bulunup intihap edilememesinden ve yeni Türk harfleri için açılan dersanelere devam eden talebinin de henüz tahsilleri muamele ifa edecek dereceye gelmediğinden dolayı birçok köylerde muhtarlar bu vazifeyi ifa edemediklerinden evlenme ve doğuma ait kayıt muamelesinin tavaakkufa uğradığını beyan... eylerim" diyerek sorunu gündeme getirdiği görülmektedir³¹.

Erzurum valisinin nüfusu kayıt altına almadaki zorluklara yönelik göndermiş olduğu yazısına dayanarak, İstatistik Umum Müdürü Memduh Celal Bey'in Dâhiliye Vekâletine yazmış olduğu yazısı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin nüfusu kayıt altına almakta yaşamış olduğu sıkıntıları ortaya koymak açısından önem taşır. Celal Bey yazısında "Birçok köylerde muhtarların yeni harfler dolayısıyla evlenme ve doğum vukuatının muntazaman kaydına ait vazifeyi ifa edemedikleri bahisle... Tanzim etmekte olduğumuz istatistikler dolayısıyla dairemizi de ehemmiyetle alakadar eden mevzubahis vazifenin yalnız bu vilayette (Erzurum) değil memleketin her tarafında

28 "Gizli Nüfusların Yazımı Hakkında Kanun", Kanun no: 2576, *Düstur*, XV, 3.tertip, s.595.

29 "Gizli Nüfusların yazımı hakkındaki 15.7.1934 tarih ve 2576 sayılı kanunun birinci ve sekizinci maddesindeki müddetlerin uzatılması hakkında kanun", Kanun no: 2649, *Düstur*, XVI, 3. tertip, s.451.

30 "Soyadı Nizamnamesinin meriyete konulması hakkında kararname", *Düstur*, XVI, 3.tertip, s.499.

31 "Nüfus teşkilatının halka yaklaştırılması veya nüfus memurlarının köylere giderek doğum, ölüm ve evlenmeye ait işlemleri yapmalarına dair", *BCA*, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 24.135.10

muntazam şekilde ifa edilmemekte olduğuna kani bulunuyorum. Bu kanaatim, dairemizce nüfus ve evlenme kayıtlarına müsteniden yapılmakta olan istatistiklerin verdiği neticelerden mutahasaldır. Nitekim doğum ve ölüm vakalarının dünyanın hiçbir tarafında senede binde bir derecesine olamayacağı bir kaide tabiiye olduğu halde dairemize vürüt eden bültenler üzerinde yapılan istatistiklerin memleketimizde bu nispeti göstermekte olması vazifenin ifasındaki noksanlığın derecesini takdire kâfi gelmektedir. Binaenaleyh ölüm ve doğum vakalarıyla, köylere ait evlenme vekayininin halk tarafından hükümete ihbar edilmediği muhakkaktır. Gerçi bu ihbarat için bir takım cezai müeyyideler varsa da bunlar müessir değildir. Halk, nüfus vukuatını; bu vukuat ile alakadar olan miras, temellük tespiti, hüviyet gibi bir işi düşmedikçe hükümete ihbar etmemekte ve bu ihbardan sonra ceza alınması şüphesiz kayıtlardan maksut gayeyi temin eyleyememektedir. Bu halin bir an evvel önüne geçmek ve vukuattan mümkün olduğu kadar yakın bir zaman zarfında haberdar olarak nüfus kuyudatından ve istatistikten beklenen faydaları elde edebilmek için nüfus teşkilatının halka daha ziyade yaklaştırılması icap etmektedir. Bunun için de hali medeni teşkilatı vücuda getirilinceye kadar evvelce tatbik edildiği veçhile, nüfus memurlarının üç ayda bir defa olsun köylere çıkarılarak vukuatın tespit ettirilmesi her veçhile muvafık olacağından bu hususta icap eden tedbirin tetkik ve ittihazına müsaade buyrulmasını istirham ve tazimlerimi arz eylerim efendim”³².

Genel olarak baktığımızda Genç Türk devleti nüfusunun sayısını bilmek adına daha ilk günlerden itibaren çeşitli yasal düzenlemeler ile nüfusu kayıt altına alma yoluna gitmiştir. Cumhuriyet idaresi bir yandan nüfusunu kayıt altına almayı yönelik yasal düzenlemeler çıkarıp, bunları uygulamaya koyarken, bir yandan da var olan kayıtları nitelik ve nicelik yönünden araştırma ve düzenlemeye özen göstermiştir. Bu amaç içinde 1926 yılında Devlet İstatistik Enstitüsü'nün kurulduğu görülür.

İstatistik biliminin önemini Batılı bir bilim adamı şöyle tarif etmektedir: “İstatistik, insanlara mücadelelerinde, mesaisinde, terakkisinde yardım ederek her gün, her an yüzlerce muhtelif mevzular üzerinde çalışır. İstatistik devlet ricaline, doktora, mühendise, iktisatla, içtimai siyasetle uğraşan herkese lazımdır. Röntgen şuan nasıl ki vücudu beşeri en gizli, en kapalı noktalarına kadar gösterirse, istatistik şuan da cemiyet hayatını en gizli, en karanlık noktalarına kadar aydınlatır. Eğer istatistik mazide beşerin terakki yolları üzerinde faydalı bir rehber idi ise istikbaldeki rol ve ehemmiyeti de şüphesiz daha fazla ve daha büyük olacaktır”³³.

İstatistiğin nüfus olaylarına uygulanması demografi biliminin doğmasına neden olmuştur. “Demografinin konusunu nüfus ve hayati olaylar teşkil eder. Bu tanımda nüfus, belirli bir bölgede belirli bir anda yaşayan bütün fertlerin meydana getirdiği kütleyle belirtilmektedir. Hayati olaylar ise doğum, ölüm, evlenme, boşanma ve göç olaylarını içine alır”³⁴. Nüfus sayımlarının tertibi, sonuçların sınıflandırılması, nüfus artış oranlarının tespiti, doğum ve ölüm oranlarının hesaplanmasının içinde hep istatistik metodunun kullanılması bulunur. Daha da kısa bir tanım yapmak gerekirse demografi, “insan hayatını istatistik usulleriyle tetkik eden bir ilim”dir³⁵. Kamu ve özel

32 “Nüfus teşkilatının halka yaklaştırılması veya nüfus memurlarının köylere giderek doğum, ölüm ve evlenmeye ait işlemleri yapmalarına dair”, BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 24.135.10

33 Bela Foldes, *Maddi ve İçtimai Vaziyetin Evlenme, Doğum ve Ölüm Vakaları Üzerindeki Tesiri*, (çev.: Selim Sabit), Devlet Maatbası, İstanbul, 1933, s.5.

34 Koray Başol, *Demografi*, Dokuz Eylül Üniversitesi ve İdari Bilimler Fakültesi yay., İzmir, 1984, s.10.

35 Haluk Cillov, *Nüfus İstatistikleri ve Demografinin Genel Esasları*, İstanbul, 1960, s.3.

sektöre ait kuruluşlar kısa ve uzun vadeli programlarını yaparlarken nüfusun büyüklüğü, yapısı ve kompozisyonu ile bunların değişimleri hakkında bilgi edinmek zorundadırlar. “Nüfus hızlı mı, yavaş mı büyümektedir yoksa sabit mi kalmaktadır? Nüfusun yaş ve cinsiyet dağılımı nedir? Her yaş cinsiyet grubundaki birey sayıları nasıl değişiklik göstermektedir? Bekâr, eoli, boşanmış ve dul birey oranları nedir? Şehir ile kırsal alan arasındaki ilişkiler nasıl değişim göstermektedir? Nüfusun doğurganlık oranları nelerdir? Ölümün sebepleri, yaş ve cinsiyetlere göre dağılımı nelerdir? Toplumun hastane, doktor gereksinimi nedir ve bu doktorların uzmanlık alanları ne olmalıdır?” gibi birçok soru demografi biliminin cevap aradığı sorulardır³⁶.

“Nüfusumuzu her şeyden evvel arttırmak ihtiyacı içinde olduğumuzu kimse inkâr edemez. Bu hususta hariçten muhacir getirerek miktarı arttırmak kadar ve belki bundan birkaç kat fazla olarak doğumu çoğaltmak ve ölümlü azaltmak suretiyle arttırmaya savaştık ehemmiyetlidir. Ancak nerelerde doğum azdır ve sebebi nedir ve keza nerelerde ölüm çoktur ve sebebi nedir bunları katiiyetle tespit etmedikçe yapılacak tedbirler yarım ve çok hatalı olur. Bu bakımdan her şeyden evvel bize vakaları doğru ve vaktinde tespit edecek ve hakikate tamamen mutabık rakamlar verecek teşkilata ihtiyaç vardır”³⁷. İşte bu gerçekler etrafında, “Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün mana ve eşkâliyle medeni bir heyet-i içtimaiye haline isal etmektir. İnkılâbımızın umde-i asliyesi budur”³⁸ diyen Mustafa Kemal Atatürk, medeni uygarlık düzeyinin bilimsel anlayışı ve bu alandaki ileri durumunu tam olarak ülkemize uygulamak, araştırma ve istatistik bilgisini ortaya koymak için, 1926 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü kurduğunu, Belçikalı bilim adamı Camile Jaguart bu kurumun başına getirmiştir.

İstatistik Umum Müdürlüğü’nün kurulmasının hemen ardından çıkarılan bir dizi kanunla kurumun asli görevleri belirtilmiş ve kurum faydalı bir şekilde çalışmaya başlamıştır. Bu kanunlardan biri olan 25 Haziran 1927 tarihli kanunda: “Madde 1: Memleketin her nevi faaliyet sahalarına ait olarak zirdeki şerait dâhilinde icap eden istatistiklerin tertibinde devair rüesası ile idare-i hususiye ve mahalliyeler ve belediye rüesası ve mensubunu, eşhas ve bilumum cemiyetler ve şirketler ve müesseseler muavenet icrasına mecburdur. Madde 2: Devair rüesası ile idarei hususiye ve mahalliyeler ve belediye rüesası ve salâhiyettar memurin eşhas, bilumum şirketler merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi tarafından talep olunacak ihesai malumatı vermeye mecburdur”³⁹ maddelerine yer verilerek, tüm kurumların istatistik düzenlemeleri tutmak ve bu istatistikleri İstatistik Umum Müdürlüğü’ne bildirmekle zorunlu tutulmuştur.

1930 tarihinde çıkartılan “İstatistik Umum Müdürlüğü’nün Salahiyeti ve Vazifeleri Hakkında Kanun” ile İstatistik Umum Müdürlüğü’nün vazifeleri tarif edilmiştir⁴⁰. Kanunda yer alan, “Madde 1: Devlet istatistiklerinin bu kanunla muayyen hat ve şartlar

36 Halis Püskülcü, Fikret İkiz, *İstatistiğe Giriş*, Ege Üni. Basımevi, İzmir, 1986, s.292.

37 *Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası*, Nüfus Umum Müdürlüğü, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1935, s.5.

38 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, II, 5. baskı, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1997, s.224.

39 “İstatistik tanzimi hususunda memurin ve müstahdemini hükümet ile idare-i hususiye ve mahalliye ve belediyeler mensubunu, eşhas ve bilumum cemiyetler ve şirketler ve müesseselere terrettüp eden vazaif hakkında kanun”, Kanun no: 1153, *Düstur*, VIII, 3. tertip, s.986.

40 “İstatistik Umum Müdürlüğü’nün salahiyeti ve vazifeleri hakkında kanun”, Kanun no: 1554, *Düstur*, XI, 3. tertip, s.37.

dâhilinde cemi, teflik ve murakabesi Başvekâlete bağlı İstatistik Umum Müdürlüğüne mevduktur; Madde 2: İstatistik Umum Müdürlüğü hususi bir kanunla yapılması emronulan nüfus, ziraat, sanayi ve ticaret umumi tahrirlerini hazırlar; Madde 4: Doğum, ölüm, evlenme, boşanma, muhaceret gibi nüfus hareketlerine ait istatistikler, nüfus idareleri, İskan Umum Müdürlüğü ve hali medeni memurlarının yardımıyla İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından tanzim ve neşredilir; Madde 8: Umum Müdürlük her sene memleketin hal ve faaliyetini gösterir hulasa cetvellerini havi bir İstatistik Yıllığı neşreder” maddeleriyle, istatistik görevleri bu kuruma verilmiştir. 20 Mayıs 1933 tarihli 2203 sayılı kanunla da, İstatistik Umum Müdürlüğü'nün teşkilatlanması tamamlanmıştır⁴¹.

2. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Gerçekleştirilen Nüfus Sayımları

Nüfusu kayıt altına almaya yönelik en iyi araçların başında nüfus sayımları gelmektedir. Nüfus sayımlarının iki ana amacı vardır. Birinci amaç, nüfusun belirli bir gündeki miktarını; cinsiyet, yaş, medeni hal, din vs. özellikler açısından öğrenmektir. Elde edilen bu bilgilerde demografi bilimi için asgari derecede gerekli bilgilerdir. İkinci amaç, nüfusun sayı ve vasıf bakımından gelişmesini ve ilerlemesini gözlemlemektir⁴².

Nüfus sayımlarının, nüfusla ilgili her türlü girişimde ortaya çıkan bu önemine, Gazi Mustafa Kemal şu sözleri ile açıklık getirmektedir; “Efendiler, nüfus meselesi bir memleketin en önemli ve hayati işlerindedir. İdari, askeri, mali ve iktisadi işlerde memleket nüfusunun gerçek sayısını bilmek ne kadar zorunlu ise, her yıl yapılacak araştırma ve istatistiklerle, nüfusun artma ve azalma miktarı anlaşılmadan, artışın devamının sağlanması ve azalma nedenlerinin ortadan kaldırılması için gereken önlemlerin alınamayacağı da açıktır. Bundan dolayı yeniden bir nüfus sayımı yapılması pek acil ve kaçınılmaz bir lüzumu muhakkaktır”⁴³.

Devlet ve toplumun her alanında, eğitimden sağlığa, ticaretten tarıma varıncaya kadar, her türlü sosyal atılımın sağlıklı bir biçimde yürütülmesi için öncelikli olarak insan varlığının her yönüyle bilinmesi gerekmektedir. Devrim yapılan ülkelerde bu gereksinim daha da önem taşımaktadır⁴⁴. Bu hedefe gidilen süreçte en önemli adımlardan birisi de Türk halkının nitelik ve nicelik olarak özelliklerini tanımaktan geçmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan nüfus sayımlarında da bu özellik göze çarpar. Yeni kurulan devlet elinde bulunan nüfusu yalnızca sayısal olarak değil, cinsiyet, yaş, meslek grupları, dini özellikleri, kültür düzeyleri, sosyal yapısı gibi özelliklerini de öğrenmek istemektedir⁴⁵.

Nüfus sayımları, özellikle 1930'lu yıllarda dünya politikasında önem kazanan, artmaya yönelik nüfus politikası açısından da bir gerekliliktir. Bu durum Türkiye açısından daha da büyük bir zorunluluk arz etmekteydi. Çünkü nüfusu az ve toprakları

41 “İstatistik Umum Müdürlüğü Teşkilatı hakkında kanun”, Kanun no: 2203, *Düstur*, XIV, 3. tertip, s.658.

42 Serper, *a.g.e.*, s.42.

43 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, I, s.305.

44 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, III/I, 1. baskı, Bilgi yay., Ankara, 1995, s.276.

45 Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılında Anadolu nüfusuna yönelik ayrıntılı bir çalışma için bkz: Frederic C. Shoter, “The Population of Turkey after The War of Independence”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 17, No.4 (November 1985).

geniş olan Türk devletinin bu durumu, ülke topraklarında kötü emeli olan düşmanların iştahını kabartıyordu. Dönemin çeşitli yayın organlarında, özellikle İtalya'nın Anadolu topraklarında emelleri olduğu yönünde çeşitli haberler çıkıyordu. Bu haberlerin kaynağını ise, dış basında çıkan haberler oluşturuyordu. İsviçre'de yayınlanan bir gazetede çıkan habere göre; "İktisadi münasebetler ve nüfus hareketleri sahasında vaziyet bu olunca, her hangi bir İtalyan hükümeti, gözlerini 43 milyonluk bir milletin müstakbel inkişafını temin edebilecek memleketlere çevirmeye mecbur olacaktır. İtalya'nın elde edebileceği bu topraklar, iptidai maddeler için Habeşistan, nüfusu yerleştirmek için de Anadolu kıyılarıdır"⁴⁶. Bunun yanında Fransa'da çıkan "Le Temps" gazetesinin de aynı tür haberleri Fransız kamuoyunda da gündeme getirdiği görülmektedir⁴⁷. Bu haberlere karşı Türk kamuoyunda tepki ve meydan okuyan haberler yer almaktaydı. Bunlardan birine baktığımızda şu ifadeleri görmekteyiz: "Nüfusumuzun hakiki sayısı belli olunca ve arttığı meydana çıkınca bu, düşmanlarımıza da bir karşılık olacaktır. Çünkü onlar, Türkiye'nin nüfusu azdır, gittikçe de azalıyor, geniş topraklar bomboş duruyor, bunlara bizim arazimize sığmayan fazla nüfusu yerleştirmek gerekir, diye bir emperyalist politikası tutmuşlardır. Onların bu uydurma savlarını, iddialarını, ağızlarına tıkmak için nüfus sayımı yapmak lazımdır"⁴⁸.

Türkiye'de günümüze kadar uygulanan nüfus sayımlarında belli başlı özellikler göze çarpmaktadır. Bu özellikler içinde "De Facto" sistemi ve dışarı çıkma yasağının uygulanması, sayımların bir günde sona erdirilmesi, sayımın milli bir görev sayılması, sayım sonuçlarının kısa sürede alınması gibi başlıca özellikler sayılabilir⁴⁹. Türkiye'deki nüfus sayımlarında "De Facto" yani ülkedeki hali hazır nüfusun tespit sisteminin uygulanmasında, sistemin daha basit olması, sayıma dâhil edileceklerin kolaylıkla tayini, dış ülkelerde bulunan vatandaşların tespit ve takibinin güçlüğü, daha az mali külfet getirmesi sayılabilir. Bunun yanında bu sistemin çekinceleri arasında ise, yurtdışındaki Türk nüfusun sayılamaması, bunun yanında ise ülke içindeki yabancıların genel nüfusa dâhil edilmesi sayılabilir. Ayrıca çok sayıda sayım ve kontrol memurunun kullanılması ve bunları eğitilmesi zorunluluğudur. Fakat bu olumsuzluklar yanında ülkenin var olan imkânları bu sistemi uygulamayı zorunlu kılmaktadır⁵⁰.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan iki nüfus sayımından ilki 29 Ekim 1927 tarihinde, ikincisi bundan sekiz yıl sonra 20 Ekim 1935 tarihinde yapılmıştır. Sonraki nüfus sayımı 1940 yılında gerçekleştirilmişti. Nüfus sayımlarının belli aralıklarla yapılması gerekliliği, cumhuriyet hükümetlerinin önem verdiği bir politikaydı. Bunun gerekçesine Ömer Celal Sarç, Ulus gazetesindeki "Nüfus Sayımının Gerekliliği" adlı makalesinde değinerek; "Nüfusun muayyen bir andaki halinin tayini ihtiyacı kafi olmayıp hareket ve temayülünü dahi öğrenmek icap eder. Bunun içinde sayımları tekrarlamak başka çare yoktur. Tek bir sayım bizi bu hususta aydınlatmaz. Nüfusun hareketinin istikameti ancak muntazam fasıllarla sayımlar tertip ederek bunların neticelerini karşılaştırmak suretiyle öğrenilir"⁵¹.

46 Akşam, 6 Eylül 1935.

47 Cumhuriyet, 7 Eylül 1935.

48 Abidin Daver, Cumhuriyet, 5 Teşrinievvel 1935.

49 Serper, a.g.e, s.43.

50 A.g.e, s.43.

51 Ömer Celal Sarç, "Nüfus Sayımının Gerekliliği", Ulus, 2 Teşrinievvel 1935.

Her iki nüfus sayımında soru tipleri, biçim ve içeriğin değiştiği görülmektedir. Şehirlerde ve köylerde hazır bulunan yerli nüfus ile beraber, sayım günü orada bulunan yabacılar da kaydedilmiştir. Bir yerin halkı olup ta, sayım esnasında orada bulunmayan halk yazılmamıştır. Sayımların yapılacağı tarih de özenle kararlaştırılmıştı. Memlekette çok farklı iklimlerin mevcut olması sonucu, sayım için her tarafa ulaşılması gerekliliği ve aynı zamanda göçebe nüfusun yaylalardan vadilere ve şehir civarına yaklaştıkları zaman olması nedeniyle, ekim ayının sonları, bütün bu şartların uygun olması nedeniyle seçilmişti.

2.1. 1927 Nüfus Sayımı

1927 nüfus sayımı, 1926 yılında kurulan İstatistik Umum Müdürlüğünü tarafından planlanmış ve uygulanmıştı. Türk devriminin yapacağı sosyal ve ekonomik atılımlara bir temel olmak üzere, ilk defa ülke genelinde bir sayım gerçekleştirilmiş ve sayımında sanayi, nüfus ve tarım sayımları yapılması birlikte programlanmıştı. 1927 senesinde bir umumi nüfus tahriri kararı alındığında, Nüfus Umum Müdürlüğü 1904 yılında yapılan ve o tarihten beri yenilenmeyen nüfus kütüklerinin yenilenmesi için hazırlıklara başlamış ve bu konuda “*Nüfus Sicillatı mevcut bulunan mahallerde Nüfus kütüklerinin tecdidi hakkında talimatname*” adlı 52 maddelik bir talimatname hazırlamıştır. Ancak İstatistik Umum Müdürlüğü ve Mösyö Jakar’ın, umumi tahrir yerine umumi sayımı tercih etmesi sonucu yapılan talimatname iptal edilmiştir. Hazırlıklar umumi sayıma yönelik yoğunlaşmıştır⁵².

2 Haziran 1926 tarihli “*Umumi Tahriri Nüfus İcrası Hakkında Kanun*”⁵³ ile Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk nüfus sayımı hazırlıkları başlamıştır. 1927 nüfus sayımının sağlıklı olması için devlet, 10 Nisan 1927 tarihinde, binalara numara ve sokaklara isim verilmesi hakkında 1003 sayılı kanunu çıkarmıştır⁵⁴. Kanunla birlikte, belediyeler sokaklara isim ve binalara numara konmasından sorumlu tutulmuştu. Belediyelerin olmadığı yerlerdeyse bu işi muhtar ve ihtiyar heyetlerinin yapması karara bağlanmıştı. Binalara numara konması zorunlu tutulurken, sokaklara isim verilmesi mecburiyet dışı bırakılmıştır. Konuya verilen önem nedeniyle, yapılan bu işlerin vali, kaymakam ve nahiye müdürleri tarafından daimi kontrol altında tutulması bildirilmiştir⁵⁵.

İstatistik Umum Müdürlüğü, çeşitli kişileri görevlendirerek, sayım hazırlıklarını bizzat yerinde kontrol ettirmiştir. Bu kontrollere örnek vermek gerekirse İstatistik Umum Müdür yardımcısı Selim Sabit Bey, doğu vilayetlerini kapsayan bir teftiş gezisinde Kayseri’den başlayarak, Adana, Maraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin, Diyarbakır, Elazığ, Malatya, Sivas illeriyle, bu güzergâh üzerindeki kazalara uğramıştır⁵⁶. Başka bir yetkilinin ise Karadeniz vilayetlerini kapsayan bir kontrol gezisinde Zonguldak, İnebolu, Sinop, Samsun, Giresun, Trabzon,

52 “Umumi Yazım ve Umumi Sayım”, BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 124.885.4, s.48.

53 “Umumi Tahriri Nüfus İcrası Hakkında Kanun”, Kanun no: 893, *Düstur*, VII, 3.tertip, s.1460.

54 “Binaların numaralanması ve sokaklara isim verilmesi hakkında kanun”, Kanun no: 1003, *Düstur*, VIII, 3.tertip, s.165.

55 *1935 Genel Nüfus Sayımı*, I, İstatistik Genel Direktörlüğü yay., İstanbul, 1936, s.7.

56 “İstatistik Umum Müdür Yardımcısı Selim Sabit Bey’in numaralama işlemleriyle ilgili Doğu ve Güneydoğu’da yaptığı incelemelerine ait rapor”, BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 25.145.27

Gümüşhane, Bayburt, Erzurum, Maçka, Sürmene, Rize vilayet ve kazalarını teftişe gittiğini görmekteyiz⁵⁷. Buralarda gerekli kontroller yapılmış, ayrıca yetkililere ve halka nüfus sayımı ve yapılan hazırlıklarla ilgili konferans ve konuşmalarda bulunulmuştur. Bu yapılan gezilere ilişkin raporlarda, birkaç olumsuzluk dışında çalışmaların düzgün gittiği, özellikle vali ve kaymakamların işlerini ciddiye aldığı tespit edilmiştir.

1003 sayılı kanunla birlikte nüfus sayımına hazırlık çalışmalarında, üç çeşit cetvel oluşturulmuştur. Bu cetveller içinde yer alan A cetvelleri nüfus memurlarına verilmek üzere hazırlanmıştır. Bu cetvellerde mahalle, sokak, hane, dükkân ve arsa numaraları bulunmaktadır. B cetvellerinde ise ev, hane, cami ve arsanın toplamı bulunmaktadır. C cetvellerinde ise emlak ve arazi istatistikleri elde edilecektir⁵⁸. Sayımda her 300 nüfusu içeren toplu bülten kullanılmış ve sayım memurları nüfusu bina ve aile sırasıyla birbiri altına yazmıştır. Daha sonra bu bültenlerin, her biri bir şahsa ait cevapları içeren şahsi fişlere geçirildiği görülür⁵⁹.

1927 sayımında, Uluslararası İstatistik Enstitüsü'nün 1872 Petersburg Konferansı'nda kabul ve tavsiye edilen ilkelerine uyularak, aile ismi (lakap ve şöhet, peder ismi ve isim), cinsiyet, doğum tarihi ve yaşı, doğum yeri, medeni hal, ana lisanı, daimi ikametgâhı, tabiiyeti, okuma bilip bilmediği, dini, sakatlığı türünden soruların sorulduğu görülür⁶⁰. Halkın sayımda zorluk çekmemesi ve sayımın çok daha kısa sürede bitirilmesi için, sayımdan önce ulusal ve yerel gazetelerde cetveller yayınlanmış ve şu açıklamada bulunulmuştur: "Bu cetveli önümüzdeki Cuma günü tahrir memurlarına doldurulmuş olarak vermek üzere kesiniz ve nasıl doldurulduğunu tahriri nüfus hakkındaki yazılarımız arasında okuyunuz"⁶¹.

Nüfus sayımında görevlendirilmek üzere okuma-yazma bilen kişilere büyük ihtiyaç olmuştur. Ülkedeki okuma-yazma oranının çok düşük düzeylerde olması, bu konuda yapılan çalışmaların önündeki en büyük engeli teşkil etmiştir⁶². Bu sorunu çözmeye yönelik çeşitli teşebbüslerde bulunulmuştur. Bunlardan biri olarak, 893 sayılı kanunun dördüncü maddesinde yer alan: "Hâkimler hariç bilimum memurin devlet, ordu mensubu, vilayet encümeni daimileri azası, vilayet ve belediyelerden maaş ve tahsisat alan memurin, muallimler, mekatip talabesi ve bilcümle okuryazarlar, rüesayı memurin mülkiye tarafından tevdi olunan tahrir memurluğunu kabul ve ifaya mecburdurlar. İcap ederse azamî bir hafta müddetle mekteplerde tatil olunabilir" hükmü getirilmiştir. Kanunun devamında bu görevi kabul etmeyenlere çeşitli para cezaları öngörülmüştür. Cumhuriyet gazetesinde "Tahrir-i Nüfus" başlığı altında şu

57 "İstatistik Umum Müdürü'nün doğu vilayetleri gezisi, göçebe aşiretlerin yazım şekilleri ve genel nüfus sayımı ile ilgili yapılacak propaganda faaliyetlerine dair Başbakan İsmet Paşa'ya sunduğu rapor suretleri", BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 25.145.20.

58 Cumhuriyet, 5 Ekim 1927.

59 "Usul, teşkilat ve neticeler hakkında izahat", 1935 Genel Nüfus Sayımı, LX, İstatistik Genel Müdürlüğü yay., Ankara, 1937, s.VII.

60 Başol, a.g.e, s.43.

61 Milliyet, 23 Teşrinievvel 1927.

62 1927 nüfus sayımına göre okuma-yazma oranı, kadın ve erkek toplam olarak 1.111.496 idi. Genel nüfusun 13.629.488 olduğu düşünüldüğünde, okuma-yazma oranının, genel nüfustaki oranı, % 8,2 gibi bir orana denk gelmektedir. Bize bu rakamlar o dönemdeki karşılaşılan zorlukları gösteren en büyük delili teşkil eder.Bkz. 1935 Genel Nüfus Sayımı, LX, İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1937.

ifadelere yer verildiğini görüyoruz: “Nüfus sayımında Darülfünun, Galatasaray, Mekteb-i Harbiye, Bahriye ve Ali mektepleri talebesinden istifade edilecektir”⁶³. “Tahrir-i nüfus komisyonu yazıyı bilenler hakkında bilumum müessese ve devâir müstahdim arasında yazı ile iştiğal edenlerin esamesini istemiştir”⁶⁴ denilerek, devlet dairesi ve çeşitli kurumlarda çalışan okuma yazma bilenleri kayıt altına almışlardır. Dönemin gazetelerine yansıyan “Polisler evleri dolaşarak okuyup yazma bilenlerin isimlerini kayıt etmişlerdir”⁶⁵ ifadeleri de, toplum içinde okuma yazma bilenlerinde kayıt altına alındığını bize göstermektedir. Tüm bu çalışmalar sonrası ise, 1927 nüfus sayımına katılan sayım ve kontrol memurlarının toplamı 52.276 olmuştur⁶⁶.

Sayım sürecinde en önemli sorunlardan biri de, göçebe nüfusun nasıl sayılacağı sorunu olmuştur. Bu konuda İstatistik Umum Müdürlüğü ve Dâhiliye Vekâleti arasında, başvekil İsmet Paşa'nın isteği ile çeşitli yazışmalar gerçekleştirilmiş, sonucunda çeşitli kararlar alınarak bir muhtıra yayınlanmıştır. Alınan kararlarda, göçebe nüfus olarak bahsedilen kesimden, “Türkiye araziyesi dâhilinde senenin hiçbir mevsiminde müstakil bir meskeni olmayan ve hiçbir mevkide ikamet etmeyen, çadırlarda yaşayan nüfus” olarak bahsedilmektedir. Bunun dışında senenin bir bölümü ikametini terk ederek, yaylalara ya da başka yerlere giden nüfus, göçebe kapsamı dışında bırakılmış ve bunların nüfus sayımında hemen önce ikametlerine dönecekleri belirtilmiştir. Göçebe nüfusun sayımında, belirlenen tarihte bir sayımın gerekli olmadığı, sayımdan önce veya sonra sayımın gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir. Göçebe nüfusa yönelik sorularda da kesintiye gidilerek, sadece cinsiyete yönelik sorunun kâfi geleceği belirtilmiştir. Yapılması gerekenin, tarifi verilen göçebe nüfusun hangi vilayet ve kazalar içinde olduğunun ve genel olarak miktarının tespit edilmesidir. Bir diğer önemli noktada, senenin hangi ayında daha toplu halde buldukları ve kıştan önce hangi şehir ve köy civarında toplandıklarının belirlenmesidir. Böyle bir an sağlanırsa sayımın gerçekleştirilebileceği, eğer nüfus sayım memuru sayımı gerçekleştirilemezse de, bu durumda her göçebe grubundaki çadır miktarı tespit etmek suretiyle nüfus miktarının tespitinin sağlanabileceği belirtilmiştir. Tüm bunların gerçekleştirilmesi içinde ordunun iştirakinin zaruri olduğu, bu konuda Müdafaa-ı Milliye Vekâleti ile Erkan-ı Harbiye Umumi Riyaseti ve Dâhiliye Vekâleti arasında oluşturulacak bir komisyonun kurulması, komisyonda Merkezi İstatistik Umum Müdürü veya onun tarafında gönderilecek bir azanın iştirak etmesi kararı ortaya konmuştur. Oluşturulacak komisyonun Diyarbakır veya Doğu vilayetlerinin her hangi bir merkezinde toplanmasının uygun olacağı ve sonucunda uygun bir çalışmanın sağlanacağı ortaya koyulmaktadır⁶⁷. Fakat düşünülen bu çalışmalardan, dönemin koşulları düşünüldüğünde (ör: Şeyh Sait isyanı ve sonrası gelişmeler), tam bir başarı sağlanamayacaktır.

63 Cumhuriyet, 5 Teşrinievvel 1927.

64 Cumhuriyet, 6 Teşrinievvel 1927.

65 A.g.g.

66 1935 genel Nüfus Sayımı, LX, s.V.

67 “İstatistik Umum Müdürü'nün doğu vilayetleri gezisi, göçebe aşiretlerin yazım şekilleri ve genel nüfus sayımı ile ilgili yapılacak propaganda faaliyetlerine dair Başbakan İsmet Paşa'ya sunduğu rapor suretleri”, BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 25.145.20.

2.1.1. Sayımla İlgili Olarak Yapılan Propaganda Faaliyetleri

Cumhuriyet idaresi, halkın zihinlerinde geçmiş idarenin bırakmış olduğu sayım korkusunu yıkmak için çok çetin bir mücadeleye girmiştir. Tüm bu yapılan çalışmaların temelinde yatan sebep ise, geçmişten kaynaklanarak halkın sayım hakkında düşündüğü yanlış öngörülerdi. Örneğin, halkın arasında yapılacak bu sayımın sonucunda bekârlık vergisinin geleceği söylentileri dolaşmaktadır. Özellikle kırsal kesimde halk sayıma iyi yaklaşmamaktadır. Ratip Yüceuluğ, "...halkın bazı endişelere kapılarak 1927 senesinde sayımdan kaçınmaları ve bunların büyük bir kısmının sayım memurları tarafından tespit edilmemesinden" bahsetmektedir⁶⁸. Yunus Nadi, "Dün gazetelerde nüfus sayımının her hangi bir vergi işiyle hiçbir bağı olmadığını söyleyen ajans bildirisini okuduğumuz zaman utancımızdan yerin dibine geçecek hale geldik" diyerek, halkın korkularının bir sonraki sayım olan 1935 sayımında da devam ettiği bize göstermektedir⁶⁹.

Aynı şekildeERCÜMEND EKREM TALU konuyla ilgili olarak bir anısını şöyle naklediyordu;

"Bir evin geniş penceresinin önünde yaşlı bir kadın, başındaki namaz bezinin uçlarıyla gözlerini siliyor. Karşısında oğlu veya damadı olacak adam da boyuna koca kariya laf anlatmaya çalışıyor;

-Canım, böyle şeyleri nereden çıkarıyorsun?

-Görürsün bak! Dediğim çıkmazsa bir şeycikler bilmem! Bir evin içindeki insanları saymak iyi değildir. Senesinin içinde, mutlaka sayılanlardan bir tanesi ölür"⁷⁰.

Bu anı 1935 senesinde geçen bir olayı içeriyor. Bu anıya bakarak, bu tarihten sekiz yıl önceki durumun acizliğini kafamızda şekillendirebiliriz. 1927 senesinde daha Türk devrimi yeni yeni atılımlara girişiyordu. Aradan geçen sekiz yılda Türk Devrimi çok şeyler başarmıştı, fakat halen toplumda geçmişten gelen geri düşünceler ve bağnazlık hüküm sürmekteydi. Fakat hiç şüphe yok ki Türk devrimi kültür ve sosyal alanda yayıldıkça ve sayımlar devam ettiği müddetçe, halkın bu öngörüsü de değişme imkânı bulmuştur.

Halkı nüfus sayımına katma mücadelesinde, halk münevver olan ve olmayan sınıf olarak ikiye ayrılmıştı. Münevver vatandaşlara yönelik yazılı ve görsel malzemeler kullanılarak, konferanslar verilerek sayıma iştirak için bir kampanyanın başlatıldığı, bu süreç içerisinde çeşitli broşürlerin dağıtıldığı görüyoruz. "...Tahriri nüfusa ait olarak renkli ilanlar, evlere dağıtılmak üzere polis merkezlerine gönderilmiştir"⁷¹. Bunun yanında yazılı basında ise nüfus sayımına yaklaştıkça uyarı ilanları verilmekteydi. Bu ilanlar halkın nüfus sayımlarına olan olumsuz bakışını silmek yanında, ülkenin bundan sonra izleyeceği nüfus politikası hakkında da bize çok büyük ipuçları vermektedir. Bu ilanlara özetle bakarsak; "Bu bir vatan borcudur. Bundan evvel nüfusa yazılmamış olanlar için ceza yoktur. Fakat o gün saklananlar, memurlara yakalanan, mal-

68 Ratip Yüceuluğ, "Türkiye'nin Nüfus Durumu", *Ülkü*, II/15 (Mayıs 1942), s.4.

69 Yunus Nadi, *Cumhuriyet*, 16 Teşrinievvel 1935.

70 ERCÜMEND EKREM TALU, "İssiz İstanbul", *Cumhuriyet*, 21 Teşrinievvel 1935.

71 *Cumhuriyet*, 6 Teşrinievvel 1927.

mat vermeyenlerin cezası ağırdır"⁷²; "Türkiye'yi medeni Milletler ve devletler zümresine isal için Cumhuriyetimiz nüfus siyasetimizde mühim bir inkılâp yapmak istiyor. Bunun esası da tahriri nüfustadır... Türkiye'de nüfus işlerini şimdiki berbat şekilden kurtarmak isteyen hükümete bütün vatandaşlarımız yardım etmelidir. O gün her vatandaş hükümete en doğru malumatı vermekle vatanına en büyük hizmetlerden birini yapmış olacaktır"⁷³; "Ne bir eksik, ne bir ziyade... Vatandaş! Mühim bir noksanımızda nüfusumuzun miktarını kati surette bilmeyişimizdir. Bir aile efradının kaç kişiden ibaret olduğu nasıl malum ise bir milletin, bir devletin nüfus miktarı da âdeti âdetine bilinmek gerektir. Bize bunu bildirecek umumi tahriri nüfustur"⁷⁴; "Kaç kişiyiz bilelim... Memleketin tabi zenginliklerinden ancak nüfus sayesinde istifade edilir. Bütün milli faaliyetlerimiz nüfusa bağlıdır. Türk varlığı, Türk nüfusu demektir. Yaptığımız, yapacağımız bütün hayırlı inkılâpların noktayı istinadı nüfustur. O halde vatandaşlar tahriri nüfusa sizde hükümet kadar ehemmiyet verin. Bilelim ki biz kaç milyon vatandasız..."⁷⁵; "Kaç vatandaş? Türk vatanı birçok tehditlere maruz kalmış, inkılâplar geçirmiş, bahusus harbi umumiden sonra hudutları değişmiştir. Milli mücadeleden sonra yeniden yeniye teşkil eden yurdumuzda acaba ne kadar insan vardır? Bir gün gelip bizi tehdit etmesi memul bulunan her hangi bir kuvvete karşı vatanı müdafaa edecek kuvvet, nüfus kuvveti olduğu için bunu en sahih bir surette bilmemiz lazımdır. İstikbale taalluk eden bütün ümitlerimizi, bütün tasvirlerimize şekil ve suret verecek olanda yarının nüfusudur. Onun için tahriri nüfusta nüfusunuzu saklamayınız"⁷⁶; "Tahrir yardım ediniz. Tahriri nüfus ancak bütün vatandaşların yardımıyla salim bir neticeye varabilir. Tahrir karşı batıl bir takım kanaatlerle müşkülât ika edilmemelidir. Hükümetimiz tahriri yapmakla beraber umumi nüfusu vücuda getiren vatandaşların muhtelif unsurlarını da anlamak istiyor"⁷⁷; "Tahriri nüfusun muvaffakiyeti her vatandaşın vazifesini yapmakla kaimdir. Tahriri nüfusun muvaffakiyetle neticelenmesi her vatandaşın uhdesine tertip eden vazifeyi ifa etmesine bağlıdır. Bu, bir vatan borcudur. Tahrir günü dünyaya gelmiş olanları bile yazdırmız. Çünkü o gün vatan yeni doğmuş bir vatandaş daha kazanmıştır"⁷⁸; "Eğer sorulacak suallere cevap vermeyecek olursanız mahkemeye hacet kalmadan yirmi beş lira ceza vereceksiniz. Yahut hapis edileceksiniz"⁷⁹. Yazılı ve görsel araçlar yanında, tecrübe sayımlarının göstermiş olduğu sonuçlar da, çok nüfuslu yerlerde yapılan konferansların faydalı olduğu görülmüştü. Bunun sonucu olarak ülkenin her yerinde başta İstatistik Umum Müdürü olmak üzere, çeşitli kişilerin konferanslar verdiğini görüyoruz⁸⁰.

Münevver sınıfa yönelik bu çalışmaların temel noktası, bu kişilerin gittikleri her yerde sayımla ilgili olarak çevresini bilgilendireceği düşüncesidir. Orduda görev alan subaylar, avukatlar, doktorlar, öğretmenler ve genel anlamda memurlar, okuma bilmeyen geniş kitlelerle devamlı temas halinde bulunmaktadırlar. Özellikle memur kesiminin ki, bunlar içinde en üst düzey mülki amir olarak vali ve kaymakamlara çok görev düşmektedir, devamlı surette okuma-yazma bilmeyen kesime,

72 Cumhuriyet, 7 Teşrinievvel 1927.

73 Cumhuriyet, 12 Teşrinievvel 1927.

74 Cumhuriyet, 13 Teşrinievvel 1927.

75 Cumhuriyet, 14 Teşrinievvel 1927.

76 Cumhuriyet, 15 Teşrinievvel 1927.

77 Cumhuriyet, 16 Teşrinievvel 1927.

78 Cumhuriyet, 17 Teşrinievvel 1927.

79 Cumhuriyet, 18 Teşrinievvel 1927.

80 "İstatistik Umum Müdürü'nün doğu vilayetleri gezisi, göçebe aşiretlerin yazım şekilleri ve genel nüfus sayımı ile ilgili yapılacak propaganda faaliyetlerine dair Başbakan İsmet Paşa'ya sunduğu rapor suretleri", BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 25.145.20.

aile reislerine nüfus sayımının önemi konusunda konuşmalar yapması ve telkinlerde bulunması, onların aydınlatılmasında büyük yararlar sağlayacağı düşünülmüştür⁸¹. Başvekil İsmet Paşa'nın seçim için yayınlamış olduğu beyannamede bu duruma dikkat çekilerek şu konulara değinilmekteydi; "... Nüfusumuzun çoğunun okuyup yazma bilmemesi hasebiyle gazete ve risaleler gibi vesaire resmi neşriyatla halkın kâfi derecede ikaz ve aydınlatılması kabil olmamaktadır. Halkı aydınlatmak hususunda en emin vasita memurunin ahali ile yapacağı konuşmalar, görüşmelerdir. Tahriri Umumiyenin kusursuz ve tam olmasına mani olabilecek yanlış bir kanaat vardır ki oda; tahriri neticesinde hükümetin güya yeni vergiler ihdas edeceği şüphesidir. Bu kanaatin her halde silinmesi lazımdır"⁸².

Ayrıca Akşam gazetesi nüfus sayımına gidilen süreçte, sayımla ilgili olarak gazetesinde ödüllü bir yarışma başlattığı görülmektedir. Yarışmanın gazetelerde yer alan ilanında "Acaba Kaç Kişiyiz? 28 Teşrinievvel tahririnde tayin edecek İstanbul nüfusunun resmi rakamını tam olarak veya hakikate en yakın şekilde tahmin edebilecek olan karinlerine Akşam gazetesi altın, gümüş, nikel 'Zenit' saatler hediye edecektir!"⁸³.

Yapılan bu çalışmalara rağmen, münevver kişilerin az bulunduğu ya da hiç olmadığı köylerdeki propaganda vazifesi çok daha zordu. Birçok köyde halk daha doğum ve ölümleri bile kayda geçirmemişti ve bunlar çok büyük bir toplam tutmaktaydı. Devlet bu duruma çare bulmak için, köylerdeki propaganda aracı olarak, köylerde dağıtılmak üzere başbakan imzalı, basit bir şekilde nüfus sayımının önemini bildiren beyannameler dağıtılacaktı. Ayrıca nüfus sayımından önceki Cuma günü bütün camilerde nüfus sayımının ehemmiyeti üzerine bir vaaz verilmesi kararlaştırılmış⁸⁴, din görevlilerinin nüfus sayımı ve hazırlıklarına yardımcı olmalarına yönelik diyanet işlerinden karar çıkarılmıştı⁸⁵.

2.1.2. Sayımın Sonuçları ve Etkileri

Ülke bu endişeler ve zorluklar içerisinde ilk nüfus sayımını gerçekleştirmiş ve 551.827 lira sarf edilmişti⁸⁶. Gerçekleştirilen bu sayım sonrası ortaya çıkan resmi sonuç, Türkiye nüfusunun 13.629.488 olduğuydu⁸⁷. Sayım çeşitli eksikliklere rağmen başarıyla gerçekleştirilmiş ve halk büyük bir ilgi göstermişti. İsmet İnönü, 5 Teşrinisani 1927 tarihindeki hükümet programında, 1927 nüfus sayımı için şu ifadeleri kullanır: "Memlekette idarenin nasıl en uzak köşelere kadar saat gibi işlediğine misal olmak üzere son tahriri nüfus teşebbüsünü de gösterebilirim. Muhterem halkımız kendi hükümetini kendi iradesinin izhar ve tatbiki addettiğini, muvasalatı bizim arzumuzdan ve

81 A.g.b.

82 "Umumi Nüfus Tahriri Hakkında", BCA, Fon Kodu: 51.0.0 Yer No: 2.6.26.

83 Milliyet, 23 Teşrinievvel 1927.

84 "İstatistik Umum Müdürü'nün doğu vilayetleri gezisi, göçebe aşiretlerin yazım şekilleri ve genel nüfus sayımı ile ilgili yapılacak propaganda faaliyetlerine dair Başbakan İsmet Paşa'ya sunduğu rapor suretleri", BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 25.145.20.

85 "Umumi nüfus sayımı konusunda din görevlilerinin yardımcı olmaları", BCA, Fon Kodu: 51.0.0 Yer No: 13.108.5.

86 "Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü'nün 10 yıllık çalışma raporu", BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 124.885.4.

87 1935 Genel Nüfus Sayımı, LX, s.381.

ihtiyacımızdan bu kadar eksik olan memlekette, bir günde fennin en yeni usulleri ile tahriri nüfusa imkân vermekte ispat etmiştir⁸⁸.

1927 Sayımı sonrası ortaya çıkan sonucun niteliğini ve önemini, Falih Rıfkı Atay çok güzel bir şekilde ifade ederek, şöyle diyordu: “Bizim için 13.648.270’in değeri, bu sayının hesaptaki kıymetinden büsbütün ayrıydı. Bu nüfus içinde Türk olmayan unsurun miktarı, başka memleketlere her gün girip çıkan turistler kadar bir şeydi. 13.648.270 bir cinsten, bir kandan, bir mayadandı”⁸⁹.

1927 sayımında gerçekleştirilen başarı ve ortaya koymuş olduğu sonuçlar, Anadolu topraklarındaki hak iddiasında bulunan Yunanistan ve İtalya üzerinde olumsuz etkilerde bulunmuştur. Yunanistan’ın geçmişten gelen tutkuları bilinmektedir, bunun yanında bu dönemde Mussolini İtalya’sının da Anadolu topraklarında hak iddiası gerek yabancı gerekse yerli basında yer almaktadır⁹⁰. Türk devleti, elçilikler yoluyla her iki devlet üzerinde Türk nüfus sayımının etkilerini incelemiştir ve bu konuda rapor almıştır⁹¹.

Sayımın ilk olması nedeniyle, çeşitli eksikliklerin olduğundan söz etmiştik. 1927 sayımı sonrası ortaya çıkan rakamın aksine ülke içinde nüfus kütüklerinde var olan rakam ise 14.154.751 kişiydi. Sayımın sonucunda, kütüklere barksak 500 bine yakın bir rakamın eksik kaldığı görülmektedir. Bu eksikliğin esas kaynağı köylerin sayımında ve bilhassa kom, oba, huğ, ağıl, dam gibi dağınık yerleri ve göçebelerin sayımında tam tedbir almak imkânsızlığından doğmuştur. Kurtuluş Savaşı’nın izlerinin hala etkisini bazı bölgelerde göstermesi, aşiretlerin ve köylerin ihmali, doğuda Şeyh Sait İsyanı’nın yapmış olduğu dalgalanmalar da sayımdaki noksanlıkların sebeplerinden sayılabilir⁹². 1927 nüfus sayımının eksiklikleri dönemin basınına yansımıştı, Nisan 1928 yılında Akşam gazetesinin Türkçe ve Fransızca nüshasında, sayımın sonuçlarının yanlış olduğu, bu nedenle 1935 yılında bir daha sayım yapılacağı konusunda haber çıkması üzerine, Matbuat Müdürlüğüne Başvekâlet’ten sert bir bildiri kaleme alınmıştır. Bildiride ortaya atılan iddiaların gerçek olmadığı dile getirilerek, şöyle devam edilmiştir: “Bu tür havadislerin neşri toplumun düşüncesi ve fikirlerini karıştırarak, Türkiye nüfus miktarı gibi tamamen hal edilmiş meseleyi de tekrar münakaşaya düşürür, gerek milli gerekse milletlerarası nokta-ı nazardan bir zafer ve hükümetin muazzam bir eseri olan Türkiye nüfus sayımı neticelerinin bu surette bizzat Türkler tarafından tahrip edildiğini görmek ancak Türkiye’nin düşmanlarını sevindirecektir”⁹³.

88 İsmail Arar, *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak yay., İstanbul, 1968, s. 50.

89 Falih Rıfkı Atay, “Bir Garezarlık”, *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*, İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1936, s.10.

90 *Akşam*, 6 Eylül 1935.

91 “Memleketimizde yapılan genel nüfus sayımının Yunanistan basın ve kamuoyunda meydana getirdiği etkilere dair”, *BCA*, Dosya: 2012 Fon Kodu: 30.10 Yer No: 24.134.12; “Memleketimizde yapılan genel nüfus sayımının İtalyan basın ve ajanslarında yapılan yorumu.”, *BCA*, Dosya: 2011 Fon Kodu: 30.10 Yer No: 24.134.11.

92 “Umumi Yazım ve Umumi Sayım”, *BCA*, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 124.885.4

93 “Genel Nüfus Sayımı sonuçlarının yanlış olduğu hakkında Fransızca Akşam Gazetesi’nde yayınlanan fıkradan dolayı Matbuat Genel Müdürlüğü’ne yazılan mektup”, *BCA*, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 26.146.4.

Yunus Nadi, Cumhuriyet'teki baş makalesinde 1927 nüfus sayımı için; "Nüfusumuz o sayıma göre 14 milyona yakındı. Hâlbuki 1927 sayımı çok dikkatli yapılmasına rağmen bu ilk sayımda bazı eksiklikle kaldığını biliyorduk"⁹⁴ diyor, sayımın eksikliklerine dikkati çekiyordu. "1927 umumi sayım tahririnde yapılan tertibatla şehirlerdeki ve kasabalardaki nüfuslar oldukça doğru sayılmış ise de köylerde iyi tertibat alınmadığından oralarda sayım işi gelişi güzel olmuştur. Oralarda hemen hemen muhtarların getirdiği evrak esas tutulmuş olup bunlarda vergi, askerlik gibi mükellefiyet endişeleri altında nüfus rakamlarını mümkün olduğu kadar az getirmeye çalışmışlardır"⁹⁵.

Justin McCarthy, 1927 nüfus sayımında eksik kalanları da göz önünde bulundurarak, Anadolu nüfusunu tahmini olarak 14.589.149 olarak belirtir⁹⁶ ve 1927 sayımının eksiklikleri hakkında şu yorumlarda bulunur; "Balkan savaşlarının, Birinci Dünya Savaşının ve Türk Bağımsızlık Savaşının ortalığı muazzam ölçüde altüst etmelerinden kısa süre sonra gelen 1927 nüfus sayımı, bu savaşların yol açtığı sonuçlar ve Cumhuriyet olarak yaşadığı tarihçenin başındaki durumu ile Türkiye hakkında en önemli bilgi kaynağı olmakla birlikte, çok ciddi incelemeden geçirilmemiştir... Cumhuriyete dönüşmüş Türkiye'nin diğer nüfus sayımlarıyla yapılacak karşılaştırma gösterir ki 1927 sayımı, nüfusu eksik yazımlamıştır... 1927 nüfus sayımı... Çağdaş nüfus sayımı olamaya gayret eder, ama bu konuda çeşitli yönlerden başarısızlığa uğramıştır. Halkın sayımdan geçirilmesi olan temel işleminde, sayım, Osmanlı sayımlarının geleneğini izler (evdeki kadınlar, çocuklar görülmeden aile erkeğinin söylediğine bakılır). Kadınlar ve çocuklar geniş ölçüde yazımlama dışı bırakılmışlardır ve doğu illerinde yapılan yazımlamada eksiklikler vardır... 1927 nüfus sayımında bulunan çağdaş bölümlendirmeler ve tablolar, çoğu kez, ne nüfusbilimcilerin nede tarihçilerin işine yarayabilmiştir, çünkü bunların içerdiği bilgilerin doğru olmadığına sıkça rastlanır. Yaş gruplarına göre nüfusu veren tablolar yanlışlarla doludur ve bazı illere ait olanlarında, toplam nüfusa ilişkin olarak verdiği sayı bakımından gerçeğe önemli aykırılıklar vardır... Bu eksiklikler nedeniyle, 1927 nüfus sayımının verileri Türk Devlet İstatistik Enstitüsü'nce hiçbir zaman kullanılmamıştır. Bu enstitünün bütün karşılaştırma tabloları, 1935 nüfus sayımı ile başlar"⁹⁷.

2.2. 1935 Nüfus Sayımı

1935 nüfus sayımı hazırlıkları, 30 Mayıs 1934 tarihli nüfus sayımı kanununun ilanından sonra başlamıştır⁹⁸. 1935 sayımından bir sene önce, aynen 1927 sayımında olduğu üzere, özel bir talimatname ile şehirlerde, köylerde ve yol üzerlerinde, kırlarda ve dağlarda bütün binalara, hatta mağara, kovuk ve sabit çadırlara numara koyma çalışmalarının başlatıldığı görülür. Bu işle görevli olarak, belediye olan yerlerde belediyeler, köylerde muhtar ve ihtiyar heyetleri görevlendirilmiştir. Numaralandırma masrafları da bina sahiplerinden tahsil edilmiştir. Bu işe verilen büyük önem nedeniyle, sıkı kontrol sağlanmış, bu işleri kontrol için en üst düzey

94 Yunus Nadi, *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1935.

95 "Umumi Yazım ve Umumi Sayım", *BCA*, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 124.885.4.

96 Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar, Osmanlı Anadolu'sunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu*, çev: Bilge Umar, İnkılap yay., İstanbul, 1998, s.163.

97 A.g.e, s.s.149-152.

98 "Umumi Nüfus Sayımı Hakkında Kanun", Kanun no: 2465, *Düstur*, XV, 3.tertip, s.352.

mülki amirler görevlendirilmiştir⁹⁹. Ayrıca gerek tecrübe sayımları gerekse nüfus işleri konusunda işini çok iyi yapan kaymakam ve valililerin, diğerlerine örnek olması için takdirname ile ödüllendirildikleri görülmektedir¹⁰⁰. Bu hazırlıklar çerçevesinde ülkenin bazı bölgelerinde tecrübe sayımları yapılmıştır. Tecrübe sayımlarının yapıldığı bölgeler içerisinde Isparta, Ahlat, Ünye, Pertek, Pınarbaşı, Marmaris, Mudanya bulunmaktadır¹⁰¹. Yapılan tecrübe sayımlarında, 21.031 km alan olarak, yaklaşık 300 bin kişi sayılmıştır¹⁰².

Yapılan tecrübe sayımları ve numara koyma işlerinden sonra, en geç Eylül 1935 tarihine kadar, en fazla 200 nüfus bulunabilecek sayım bölgelerinin tespitine başlanmıştır. Sayım bölgelerinin tespitinde nüfus sayısının yanında, bina ve binaların aralarındaki mesafenin bir sayım memurunun, sayım günü akşamına kadar, kolaylıkla vazife görebilmesini de göz önüne alınmıştır. Her muntıkaya bir sayım memuru ve dört muntıkaya bir kontrol memuru tayin edilmiştir. Bazı az nüfuslu köylerde kontrol memuru tayinine gerek duyulmamış ve bu gibi yerlere tek bir sayım memuru görevlendirilmiştir. Ayrıca bu gibi yerlerde sayımın belli olan tarihten bir hafta öncesinde başlamasına müsaade edilmiştir. İstanbul, İzmir ve Ankara şehirlerinde, umumi faaliyetleri uzun süre bekletmemek için, sayım bölgeleri en çok 75 nüfusu içeren bina sayısı ile sınırlı tutulmuştur. Yeterli sayıda sayım memuru sağlayan bazı illerde de bu usul takip edilmiştir¹⁰³. "Sayım için İstanbul'un 34 nahiyesi 8,035 muntıkaya ayrılmıştır. Bu muntikalarda birer sayım memuru ve her beş memurun başında da birer kontrol memuru vardır"¹⁰⁴.

"Nüfus sayımı gününün yaklaşması dolayısıyla yapılan hazırlıkları tetkik etmek ve sayım gününde memleketimizde bulunmak..."¹⁰⁵ üzere, İsviçre genel nüfus direktörü Brüşvayler'in yurda getirildiği görülür. Türkiye'ye gelen bu uzmanın, sayım hazırlıkları konusundaki görüşleri ise şöyleydi: "Türkiye'nin nüfus sayımı hazırlıklarını büyük dikkatle yaptığından ve bu işin muvaffakiyetle başarıldığından şüphe etmiyorum. Geçen yıl yapılan tecrübe sayımları da çok muvaffakiyetli olmuştur. Şimdiye kadar yapılan hazırlıkları kâğıt üzerinde inceledim. Bunları da çok yerinde buldum"¹⁰⁶.

Nüfus sayımında sorulan sorular için bir iki değişiklik dışında, aynı soru cetveli kullanılmıştır. Harf devrimi sonrası, devriminin halk üzerindeki etkisini ölçmekte göz önüne alınarak, 1935'de "Daimi ikametgâh" çıkarılarak, "ikinci dil" ve "yeni harflerle yazmak bilir mi?" sorusu ile "okuma bilir mi?" sorusu "yeni harflerle okuma bilir mi?" sorusu olarak değiştirilmiştir.

1927 nüfus sayımında, görevlendirilecek, okuma-yazma bilen kişilerin çok zor sağlandığına değinmiştik. 1935 sayımında da, sayım memuru tedariki için, okuyazar her şahsın, bu vazifeyi kabul için, kanunen mecbur tutulduğu görülür. Kanunun uygulanması için bizzat basın yoluyla, halka telkinler yapılarak, "Okuyazar bütün yurttaşlar kendilerine verilecek sayım ve kontrol memurluğu vazifesini ka-

99 Usul, teşkilat ...", 1935 Genel Nüfus Sayımı, LX, s.II.

100 "Genel Nüfus Sayımı Hazırlıkları", BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 24.137.3

101 A.g.b.

102 "Usul, teşkilat ...", 1935 Genel Nüfus Sayımı, LX, s.II.

103 A.g.e, s.s.IV-V.

104 Cumhuriyet, 1 Ekim 1935.

105 Cumhuriyet, 6 Eylül 1935.

106 Cumhuriyet, 22 Eylül 1935.

bul etmeye mecburdurlar. Kabul etmeyenler için para ve hapis cezası vardır" ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir¹⁰⁷. Sayım memuru tedarikinin zor olduğu yerlerde, öğretmen ve öğrencilerin de sayımda kullanılabilmesi amacıyla, okulların en fazla bir hafta tatil olması maddesinin, kanunda yer aldığı görülür. Ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreterliği de, bütün parti mensuplarını, sayım işlerine yardım etmeye çağırmıştır¹⁰⁸. Ayrıca ülke genelinde tanınmış ve aydın kişilere de vazifeler verilmiştir¹⁰⁹. Alınan tüm bu tedbirler sonucu, sayımda çalışanların miktarı ise şöyledir¹¹⁰; şehirlerde 53.003, köylerde 70.042, toplamda 123.045. Köylerde çalışan 36,841 memur, şehirlerden gönderilmiştir. Sayımda çalışan bu memurlara ücret verilmemiş, sadece yol masrafları karşılanmıştır.

Sayım memurlarına vazifelerini ve gerçekleştirecekleri görevleri anlatmak üzere, konferanslar ve açıklamalarda bulunulmuştur. "Ülkenin her yerinde sayım memurlarına konferanslar verilmesine devam edilmektedir"¹¹¹. İstanbul'da on iki bini aşkın görevlinin de içinde bulunduğu halka, radyo vasıtasıyla, İstatistik Umum müdürü Celal Aybar tarafından bir konferans verilmiştir¹¹². Celal Aybar, "Gelen İsviçreli uzmanla beraber, 2 gün İstanbul'da kaldıktan sonra Konya, Adana, Malatya ve Elaziz'zi gezerrek Ankara'ya döneceğiz. Bu yerlerde sayım memurlarıyla, rüesasına ben birer konferans vererek vazifelerini inceden inceye anlatmaya çalışacağım" diyerek, gerçekleştireceği görevi halkla paylaşmıştır¹¹³. Bunun yanında aynı gazetede, "İstatistik genel Direktör muavini Selim Aykut Bursa, Balıkesir, Manisa, Bilecik, Afyon ve Çanakkale'de umumi nüfus sayımı hakkında konferanslar verdikten sonra merkeze dönmüştür" haberi yer almaktaydı¹¹⁴.

İstatistik Umum Müdürü Celal Aybar, gazetelere verdiği demeçlerde sayımda dikkate alınacak hususları şöyle belirtmiştir; "Sayımda yabancı ve yerli kimse tefrik edilmeden herkes yazılacaktır. Limandaki transit gemilerden maada hepsinin de efradı kaydedilecektir. Gemilerdeki sayım işini vilayet ve ticaret-i bahriye, alacakları tertibatla idare edeceklerdir. Geçen seferki sayımda gazeteler çıkmamıştı. Bu yıl halkı gazetesiz bırakmamak için gazetelerin çıkması onaylanmıştır"¹¹⁵. Sayım ile ilgili bir başka demecinde ise, "Genel nüfus sayımını müteakip ecnebi memleketlerde bulunan Türk tebaası miktarının da tespiti için İstatistik Umum Direktörlüğü, ecnebi istatistik dairelerine gönderdiği bir tamimle, her memleketin nüfus sayımı neticesinde tespit edilen Türk tebaası miktarını sormuştur. Bu suretle Türkiye haricindeki Türk tebaası adeti de öğrenilmiş olacaktır" demekteydi¹¹⁶. Sayım günü trenle yola çıkan şahusların, ilk istasyonda sayım memurları tarafından sayılması kararının alındığı görülür¹¹⁷.

107 Cumhuriyet, 12 Ekim 1935.

108 Cumhuriyet, 4 Ekim 1935.

109 Cumhuriyet, 1 Ekim 1935.

110 Cumhuriyet, 1 Ekim 1935.

111 Cumhuriyet, 13 Ekim 1935.

112 Cumhuriyet, 13 Ekim 1935.

113 Cumhuriyet, 22 Eylül 1935.

114 A.g.g.

115 A.g.g.

116 Cumhuriyet, 21 Eylül 1935.

117 "Umumi Nüfus Sayımı Talimatnamesi", 1935 Genel Nüfus Sayımı, I, İstatistik Genel Müdürlüğü yay., İstanbul, 1936, s.30.

1935 nüfus sayımı ile birlikte 22 vilayet ve kazada ve yaklaşık bir milyon nüfus üzerinde bir ölüm, doğum anketinin yapılacağı duyurulmaktaydı¹¹⁸. Ölüm ve doğum anketlerini hazırlamak üzere, İstatistik genel direktörlük şeflerinden Faik Sinop'a, Şevket Erzurum'a, Mehmet Ali Erzincan, Gümüşhane ve Trabzon'a, Nefi Maraş, Urfa ve Antep'e, Nuri Turgut Bursa ve Menemen'e gittikleri görülür¹¹⁹.

2.2.1. Sayımla İlgili Olarak Yapılan Propaganda Faaliyetleri

Sayıma gidilen süreçte, çok sıkı bir propaganda yapıldığını görmekteyiz. Bundaki amaç, halkı sayıma hazırlamak, sayımın vergi ya da başka bir amaçla yapılmadığını halka anlatmak olmuştur. Bütün şehirlerde yapılan konferanslar, İstanbul ve Ankara'da yapılan radyo yayınları, tanınmış yazarlar tarafından yazılan ve her gün gazetelerde yayınlanan makaleler, sinema yansıtımları, İstanbul'da ışıklı gazeteler, okullarda tertip edilen sohbetler bunlardan bazılarıydı. Bunun yanında ülkenin her köşesine kadar ulaştırılan ve yaklaşık 620 bin adet olan duvar, el ve salon afişleriyle, sayımın faydaları ve doğru beyanatta bulunmak üzere halk bilgilendirilmiştir. Okullara, sayım ile ilgili olarak, Kültür Bakanlığı vasıtasıyla, programlar dağıtılmıştır¹²⁰.

Yapılan bu propagandayı yürütmek ve hazırlıkları kontrol için, İstatistik Umum Müdürlüğü'nün görevlendirdiği şef ve şef yardımcıları, tren, otomobil, at ve vapurla yaklaşık olarak 97.983 km yol almışlardır¹²¹. *"Sayımın muvaffak olabilmesi için devletçe lazım gelen bütün tertibat alınmıştır. Bülten, sualler ve talimatnameler çok iyi bir surette hazırlanmış, Avrupa'dan getirilen bir uzman bunlarda değiştirilecek bir nokta bulamamıştır"*¹²².

Sayım öncesi Başbakan İsmet İnönü, *"Büyük, küçük bütün subaylara ve devlet işyollarına ve bütün yurttaşlara"* ismiyle yayınladığı bildirisinde şu hususlara dikkat çekmektedir; *"Sayım, Devlet ve Ulus için en önemli ve en faydalı işlerden biridir. Sayım günü yurdumuzun içinde yaşayan insanların eksiksiz yazılıp sayılabilmesi için hükümet bütün tedbirleri almış bulunmaktadır. Bu işin dileğimize uygun olarak başarılmasını her şeyden önce il, ilçe ve komonbaylarından beklemekle beraber, üzerine sayım memurluğu ödevini alacak olan bütün subayların, işyolların, öğretmenlerin ve yurttaşların da bu ödevi canla başla yapmaları gerekli olduğunu hatırlatmak isterim. Sayım gününe kadar hepimize düşen başka bir ödev de, bütün yurttaşlara sayımın faydalarını ve bu işin yeni vergiler koymak için yapılmadığını, sadece Devlet ve Ulus işlerinin daha ziyade ileri götürülmesi için yapıldığını anlatmaktır... Yarının büyükleri olan çocukların en küçüklerinin bile sayım defterlerine yazılmaları da asla unutulmamalıdır. Amacımız ne bir eksik ne bir artık, Türk Ulusunun sayısını ve ne halde olduğunu doğru olarak öğrenmektir. Herkesin bu amacı gerçekleştirmeye çalışmasını dilerim"*¹²³.

Sayıma giden süreçte çok etkili bir propaganda sürecinin yaşandığına

118 Cumhuriyet, 22 Eylül 1935.

119 Cumhuriyet, 4 Ekim 1935.

120 Cumhuriyet, 22 Eylül 1935.

121 "Usul, teşkilat ...", 1935 Genel Nüfus Sayımı, LX, s.VI.

122 Sarç, a.g.m., Ulus, 2 Teşrinievvel 1935.

123 BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 26.148.4.

değınmiştık. Birçok ulusal ve yerel gazetelerde sayımla ilgili olarak, ülkenin önde gelen devlet adamı ve yazarlarının makaleler yayınladığı ve halkı sayıma yönelik bilinçlendirdiğı görölmektedir. Bu dönemde yayınlanan bu makaleler sayımdan sonra Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından toplanarak, bir kitap haline getirilerek yayınlanmıştır¹²⁴.

Ülkede yayınlanan ulusal ve yerel birçok gazetede, nüfus sayımı ile ilgili olarak, İstatistik Umum Müdürlüğü imzasıyla, ilanlar yayınlanmaktaydı. 1935 senesinin Ekim ayı boyunca diğeri birçok gazete gibi, Cumhuriyet gazetesinde de yayınlanan bu ilanların bazılarına bakalım; *"Sayım, çok geniş, çok kapsamlı bir iştir. Başarılması her birimizin üzerine düşen yükümlülüğü son derece özenle yapmamıza bağlıdır. Doğru sonuçlar alabilmek için hepimiz gücümüz yettiğı kadar çalışmalı ve uğraşmalıyız; Sayım memurları, sayım kontrol memurları, bu işle ilgili resmi orunlar, büyük ve küçük işyarlar, sayıma girecek bütün yurttaşlar ve yurttta oturan yabancılar bir tek ödevle yükümlüdürler. 'Ne Bir Eksik Ne Bir Fazla' Türk ulusunun sayısını doğru çıkarmak; Bugünkü nüfusumuzun sayısını, vasıflarını bilmek, devlet ve ulusa yarınki ihtiyaçlarımızın neler olacağını tamtacak, onları karşılamının çarelerini öğrenecektir; Sayım işine karışmamak, kayıtsız durmak veya yanlış sağlık vermek yurda karşı yapılmış suçların en büyüğüdür. Türk yurttaşı böyle ağır bir suçtan uzak kalacaktır; Türk Ulusunun dirim hareketlerini hiç söz götürmez sayılarla gösterecek bir belge olan nüfus sayımına her Türkün canla başla ve tam bir doğrulukla yardım etmesi, kendi sağlığının izlerini görüp anlaması demektir; Doğru ceap verelim! Sayımın ne süle, ne finansal ve ne de özel bir noktası yoktur. Doğru söyleyenler bu yüzden hiçbir zarara uğramayacaklardır. Doğru söylemeyenler ancak ilme, devlete çok büyük kötülük etmiş olurlar; Sayım günü bulunduğunuz yere sayım memuru gelmeyecek olursa veya sehven yazılmayacak olursanız hemen hükümete haber yollayınız; Bugünün küçükleri yarının büyükleridir. Sayımda en küçük çocukları bile yazdırmayı unutmayınız; Bütün sosyal yücelikler nüfusla başılır; Bütün Ulusal kuvvetlerin kaynağı nüfustur"*¹²⁵.

Göröldüğü üzere basında yayınlanan bu tür ilanlar sonrası, halkın sayıma mümkün olan en yüksek derecede katılmasının sağlanmaya çalışıldığı görölmür. Sayımdan bir gün önce de Başbakan İsmet İnönü, gazetelerde yayınlanan beyanatında halka şöyle seslenmektedir; *"Gayemiz, ne bir eksik ne bir fazla: Türk ulusunun sayısını ve ne halde olduğunu doğru olarak öğrenmektir"*¹²⁶.

Sayım için yapılan yoğun propaganda sonrası, halkın sayım memurlarına elinden gelen yardımı yaptığını ifade eden bir anı şöyledir; *"...Kapıyı genç bir okullu açıyor ve memuru bir dakika bekletmemek için evin içinde olanların isimlerini ve deftere yazılması lazım olan şeyleri bir gün evvelinden hazırladığı bir kâğıttan okuyor. Genç neslin cumhuriyet'in bütün büyük davalarını bir tek kalp ve şuur halinde yerine getirdiğini bir daha görüyoruz"*¹²⁷.

Yurt genelinde yapılan tüm bu hazırlıklar sonrası sayım günü, saat sekizde başlayan sayım işi, saat on yediye kadar devam etmiş, sayım memurları bütün binaları birer birer ziyaret ederek, nüfusu sayım defterlerine yazmışlardır. Bu saatler içinde halkın dışarı çıkmasına izin verilmemişti. Tren, posta, telgraf, itfaiye, zabıta; su, elektrik, havagazı gibi müesseselerin çalışanları, yaptıkları işlerin aciliyeti nedeniyle, evlerinden çıkmalarına izin verilmişti¹²⁸.

124 Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler, Başvekâlet İstatistik Umum Müd., yay., Ankara, 1941.

125 Cumhuriyet, çeşitli sayılar.

126 Ullus, 19 Ekim 1935.

127 Ullus, 21 Ekim 1935.

128 "Umumi Nüfus...", 1935 Genel Nüfus Sayımı, I, s.28.

2.2.2. 1935 Sayımının Sonucu ve Etkileri

1935 yılında yapılan nüfus sayımı sonrası, ortaya çıkan sonuçlara baktığımızda, 7.936.770'i erkek, 8.221.248'i bayan olmak üzere toplam ülke nüfusu 16.158.018 idi¹²⁹. Ortaya çıkan bu rakam ülke genelinde büyük bir sevinç yaratmıştı. 1927 sayımından geçen sekiz senelik süre zarfında, ülke nüfusu yaklaşık olarak %18,4'lük yüksek artış kaydetmiş ve Avrupa'da, bu kadar yüksek bir artış sağlanmamıştı

Sayım sonrası Başbakan İsmet İnönü halka verdiği beyanatta, "1927 sayımına göre artma payı, istikbali geniş ve refah görmek için bize hak kazandırıyor. Güzel ülkemizi bayındıracak ve müdafaa edecek olan bu sayıda bir millet, insanlığın istinad edeceği başlıca temellerden biri olabilir" demekteydi¹³⁰.

Kurtuluş Savaşı sonrası, nüfusun azlığı göz önüne alınarak, ülkenin başka devletler tarafından istila edileceği ve bunun yanında, İkinci Dünya harbine gidilen süreçte, akıllara gelen ülke savunması konusundaki endişelerinde artmakta olduğunu görmekteyiz. 1935 sayımı sonucunun ise tüm bu endişeleri ortadan kaldırmıştır. "Yeni asır tekniğiyle cihazlanmış olan Anadolu'da, 16 küsur milyonluk kuvvetli ve cesur bir halkın dövüştürebileceği ordular, dışarıdan gelecek her türlü tehlikeyi bir tarafa atmış demektir. İki şartla: Hiç durmadan ilerlemek bir, bize bu mutlu günleri gösteren sükun ve güven rejimini sıkı tutmak iki!"¹³¹.

Genç Cumhuriyet devletinin izlemiş olduğu artmaya yönelik nüfus politikası sonrası, ülke nüfusunun hızlı bir artış sürecine girdiği görülmekteydi. Nüfus konusunda sağlanan bu başarı sonrası, Falih Rıfkı Atay makalesinde şunları söylüyordu; "Bunun manası büyüktür: Bir memlekette nüfus artmak demek, bütün sây ve genlik faaliyetlerine imkân veren, halka güven ve sükûn veren bir idarenin varlığı demektir. Kalabalık Türkiye, bayındır Türkiye gibi Cumhuriyet'in eseri ve şerefidir"¹³².

Sonuç

Genç Cumhuriyet idaresi her alanda olduğu gibi, nüfus işleri konusuna da çok ciddi bir şekilde eğilmiştir. Fakat genç idarenin nüfus konusundaki işlere çok olumsuz şartlarda başladığı bir gerçektir. Bu durumun ortaya çıkmasında da geçmiş idarenin büyük payı vardır. Hemen hemen olmayan bir nüfus teşkilatı, uzunca süren bir savaş döneminden çıkılması ve beklili de en önemlisi halkın zihnine yerleşmiş olan nüfusa yönelik çeşitli korkuların bulunması, olumsuzluklar içerisinde sayılabileceklerden bazılarıdır. Böyle olumsuz şartlarda işe koyulan Cumhuriyet idaresi, çağdaşı olduğu modern devletlerin bakış açısıyla konuya yaklaşmış ve bu devletlerin uyguladığı yöntemleri kullanmıştır. Hatta ilk zamanlarda bu konuda uzman Batılı bir bilim adamı ülkeye getirilmiştir. Hızlı bir şekilde oluşturulan

129 1935 Genel Nüfus Sayımı, LX, s.3.

130 "Nüfus Sayımı", Ülkü, C.IV, S.3 (İkinciteşrin 1935), s.209.

131 A.g.m, s.212.

132 A.g.m, s.211.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya... ÇTTAD, VIII/18-19, (2009/Bahar-Güz)

nüfus teşkilatı, çıkarılan çeşitli yasalar, ve gerçekleştirilen sayımlarla, kısa sürede önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Nüfus konusunda devletin uygulamış olduğu artmaya yönelik politika çerçevesinde, hali hazırdaki nüfusun bir an önce kayıt altına alınmasına yönelik çok ciddi teşebbüslerde bulunulmuş ve bugünkü nüfus işleriyle ilgili teşkilatın temelleri çok sağlam bir şekilde atılmıştır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

II. Resmi yayınlar

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, 5. baskı, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1997.

1935 Genel Nüfus Sayımı, İstatistik Genel Müd. yay., İstanbul, 1936.

Düstur

Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası, Nüfus Umum Müdürlüğü, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1935.

Nüfus Kılavuzu, Dâhiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müd. Neşriyatı, İstanbul, 1938.

Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler, Başvekalet İstatistik Umum Müd., yay., Ankara, 1941.

15.Yıl Kitabı, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938.

III. Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Milliyet

Ulus

IV. Kitap ve Makaleler

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 2. baskı, Kaynak yay., İstanbul, 1999.

ARAR, İsmail, *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak yay., İstanbul, 1968.

ARI, Kemal, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VIII / 23 (Mart 1992).

- Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya... ÇTTAD, VIII/18-19, (2009/Bahar-Güz)
- ATAY, Falih Rifki, "Bir Garezgarlık", *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*, İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1936.
- BAŞOL, Koray, *Demografi*, Dokuz Eylül Üniversitesi ve İdari Bilimler Fakültesi yay., İzmir, 1984.
- CİLLOV, Haluk, *Nüfus İstatistikleri ve Demografinin Genel Esasları*, İstanbul, 1960.
- DAĞLI, Nuran, AKTÜRK, Belma, *Hükümetler ve Programları 1920-1960*, I, TBMM Basımevi, Ankara, 1988.
- FOLDES, Bela, *Maddi ve İçtimai Vaziyetin Evlenme, Doğum ve Ölüm Vakaları Üzerindeki Tesiri*, Çev: Selim Sabit, Devlet Maatbası, İstanbul, 1933.
- GÜRİZ, Adnan, *Türkiye'de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni*, Türkiye Kalkınma Vakfı yay., Ankara, 1975.
- İNAN, Afet, *Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, 1. baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.
- MCCARTHY, Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar, Osmanlı Anadolu'sunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu*, çev: Bilge Umar, İnkılap yay., İstanbul, 1998.
- "Nüfus Sayımı", *Ülkü*, IV/33 (İkinciteşrin 1935).
- PÜSKÜLCÜ, Halis, İKİZ, Fikret, *İstatistiğe Giriş*, Ege Üni. Basımevi, İzmir, 1986.
- SARÇ, Ömer Celal, "Nüfus Sayımının Gerekliliği", *Ulus*, 2 Teşrinievvel 1935.
- SERPER, Özer, *Demografiye Giriş*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1980.
- SHOTER, Frederic C., "The Population of Turkey after The War of Independence", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 17, No.4 (November 1985).
- TAEUBER, Irene B., "Population and Modernization in Turkey", *Population Index*, Vol. 24, No. 2 (April 1958).
- TALU, Ercümen Ekrem, "İssız İstanbul", *Cumhuriyet*, 21 Teşrinievvel 1935.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt yay., Ankara, 1981.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, C.III, S.I, 1.baskı, Bilgi yay., Ankara, 1995.
- YÜCEULUĞ, Ratip, "Türkiye'nin Nüfus Durumu", *Ülkü*, C.II, S.15, Mayıs 1942.

YENİ ALFABENİN KABULÜ SONRASI MERSİN'DE AÇILAN MİLLET MEKTEPLERİ VE ÇALIŞMALARI

İbrahim BOZKURT

Birgül BOZKURT

Özet

Türkiye’de Harf Devrimi’nin gerçekleşmesi sonrasında öncelikli hedef en kısa sürede en çok sayıda vatandaşa yeni harfleri öğretebilmek olmuştur. Bu amaçla 1 Ocak 1929’dan başlayarak Millet Mektepleri ülkenin birçok bölgesinde örgütlenmesini tamamlayarak eğitim seferberliğine başlamıştır.

Türkiye’de diğer illerde olduğu üzere Mersin’de de yeni harflerin kabulü sonrasında “Millet Mektepleri” açılmış ve toplumun her kesimine okuma-yazma öğretimi uygulamasına başlanmıştır. Millet Mekteplerine halkın ilgisini çekebilmek amacıyla yararlanılan en önemli propaganda araçları ise yerel ve ulusal basın olmuştur. Mersinlilere, Millet Mektepleri’nin açılışı, çalışmaları ve diğer konularda bilgilendirme görevini üstlenen yayın organı ise “Yeni Mersin Gazetesi” olmuştur. Yeni Mersin Gazetesi, 1929 yılında yayın hayatına başlamış ve daha ilk sayılardan başlamak üzere Harf Devrimi, Millet Mektepleri, okuma-yazma bilmenin önemi, Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Harf Devrimi gibi konulara yer vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Harf Devrimi, Millet Mektepleri, Eğitim, Mersin.

PUBLIC SCHOOLS AND THEIR ACTIVITIES IN MERSIN AFTER THE ADOPTION OF THE LATIN ALPHABET

Abstract

The primary goal after the realization of the alphabet reform in Turkey was to teach these new letters to as many citizens as possible in the shortest term. To achieve this goal, Public Schools in a number of regions of the country completed their organizations and started their educational campaigns after January 1, 1929.

In Mersin, too, as in the case of a large number of provinces in Turkey, Public Schools were opened and literacy courses concentrating on the new alphabet were initiated. The most important means of propaganda to attract the attention of the public to Public Schools were the local and national press. The newspaper that informed the public in Mersin about the openings, activities, and other issues concerning Public Schools was Yeni Mersin Gazetesi (The New Mersin Newspaper). This newspaper started its publication in 1929 and presented

the public with the information on the alphabet reform, Public Schools, the significance of literacy, Mustafa Kemal Atatürk, etc.

Key Words: *The Alphabet Reform, Public Schools, Education, Mersin.*

Giriş

Alfabe Değişikliği Tartışmaları

XIX. Yüzyıl ortalarında basın ve telgraf gibi yeni iletişim araçlarının gelişimiyle yazılı dil önemli bir iletişim aracı haline gelince, alfabenin ıslahına ihtiyaç duyulmuştu. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemiyle birlikte Batılılaşma çabaları içinde sadece askeri ve teknik okulların açılmasının yeterli olamayacağı anlaşılmış ve XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra alfabe sorunu özellikle basın -gazeteciler tarafından zaman zaman gündeme taşınmıştır.

Arap harflerinin Türkçe sesleri tam karşılayamaması ve öğrenilmesindeki zorluk karşısında, sorunu çözmeye yönelik somut önerilerden ilki 1862 yılında Maarif Nazırı olan Mehmet Münif Paşa'dan gelmiştir. Münif Paşa, yurt dışı deneyimleri sonrasında üyesi bulunduğu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de 12 Mayıs 1862'de verdiği konferansta; Arap alfabesinin eğitim-öğretim ve basın-yayın faaliyetlerinin gelişmesini engellediğine değinmiş, ancak çeşitli kaygılarla alfabe değişikliği yerine Arap alfabesinin ıslahını - hareketlerin sayısı arttırmak ve sözcükleri oluşturan harflerin ayrı ayrı yazılmasını- önermişti¹.

Azerbaycanlı yazar-şair Ahundzade Fethali de Münif Paşa'nın başkanı olduğu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de, "Harflerin Islahı" konusundaki raporunda Latin alfabesinin alınmasının gerekliliği üzerinde durmuş, alfabe değişikliğine dinin de bir engel oluşturmayacağını belirtmiştir².

Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerinden ve aynı zamanda gazetecilik mesleğini sürdüren İbrahim Şinasi ve Ali Suavi, alfabeden kaynaklanan baskı sorunlarını Avrupa'dan dönüşlerinde kendi geliştirdikleri yöntemlerle çözme yolunu seçmişlerdir³. Ancak İbrahim Şinasi, Ali Suavi ve Namık Kemal başta olmak üzere birçok Tanzimat dönemi aydını Arap harflerinin ıslahını yazılarında savunmuş olmalarına karşılık, çoğunlukla geçmişle olan bağın kesilmesi endişesinden dolayı harf değişikliğine karşı çıkmışlardır. Bu dönemde ileri sürülen öneriler sonrası alfabenin değiştirilmesinde somut bir sonuç alınamamasına karşın, bu konudaki tartışmalar ileride gerçekleşecek olan alfabe devrimine yönelik bir siyasal zemin oluşturması açısından önemlidir.

1 Ayrıntılı bilgi için bkz.: M.Şakir Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf Devrimi*, TDK Yayınları, Ankara, 1981, s.18; Sami N. Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, TDK Yayınları, Ankara, 1978, s.12; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1995, s.s.203-204.

2 Turan, *a.g.e.*, s.204, Ülkütaşır, *a.g.e.*, s.s.18-19, Özerdim, *a.g.e.*, s.12.

3 Örneğin İbrahim Şinasi, matbaanın Osmanlı'da ilk kullanıldığı günlerden beri baskı yapabilmek için harf kasasındaki yaklaşık 500 civarındaki harf sayısını 112'ye indirmiş ve bu yöntemle birçok kitap basmıştır. Bkz.: Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1978, s.261.

İkinci Meşrutiyet döneminde bazı Jön Türk yazarları -Hüseyin Cahit (Yalçın), Abdullah Cevdet, Celal Nuri (İleri)- Latin alfabesinin kabulünü savunmuş, Enver Paşa ise Osmanlıca harflerin bir çeşitlemesini orduda denemişti. Aslında II. Meşrutiyet döneminde alfabe tartışmaları iki noktada somut olarak ortaya konmuştu diyebiliriz: Birinci görüş, Arap alfabesini bırakarak Latin alfabesine geçmek. İkinci görüşte ise Arap harflerinin Türkçe yazı diline daha uygun hale getirilmesi, kısaca harflerin ıslahı. İkinci gruptakiler de kendi aralarında ikiye ayrılmışlardı. Birinci gruptakiler, Arapça ve Farsça olan kelimeleri kendi kuralları ile Türkçe kelimeleri ise yeniden belirlenecek kurallar çerçevesinde yazılması gerektiğini savunuyorlardı. İkinci gruptakiler ise Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerin tümünü birden ortak bir yazım kuralına bağlamak gerektiğini belirtiyorlardı.

Latin harflerinin kabul edilmesini savunanlar daha sonra "Latin harfleri taraftarları" ya da "Latinciler" olarak adlandırılacaklardır. Bu isimlerden bazıları; İttihat ve Terakki Partisi'nin kurucularından İbrahim Temo, -bundan dolayı da kendisine Latinci Temo adı verilmiştir-, Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı, Abdullah Cevdet, Musullu Dr. Davut, Hüseyin Cahit Yalçın ve bir grup aydın yazardır.

Latin harflerini savunanların yanı sıra, karşısında yer alan isimler de vardı. Karşı çıkanlardan birisi de Türk Devrimi'nin önder kadrosu içinde yer alan Kazım Karabekir olmuştur. 1923'teki İzmir İktisat Kongresi'nde Latin harflerinin kabulü doğrultusunda bir öneri sunulunca Kongre Başkanı Karabekir, "İslam'ın bütünlüğüne zarar vereceği" ve konunun "maarifi ilgilendirdiği" gerekçeleriyle öneriyi reddetmişti. Ancak tartışma basında geniş yer bulmuştur. Karabekir, İzmir İktisat Kongresi'nde düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

"Bu mesele maariife taalluk ettiği için bizim kongremiz iştigal edeceği mesailin hari-cindedir. Fakat çok zamandan beri bu mesele zaman zaman ortaya atılmaktadır. Bendeniz bu işle sonuna kadar uğraştığım için müsaadenizle birkaç söz söyleyeyim: bu fikir bir zamanlar Avrupa'da herc ü merci mucib oldu. Bu cereyan evvela orada başladı. Bizim İslam hurûfatımız asla kâfi değilmiş, binaenaleyh lâtin hurûfatı isti'mâl edilmeli imiş. Orada bazı arkadaşlarımız bu fikrin mürevvici (tarafı olan, propagandasını yapan) oldular. Fakat neticede bunun felaketli olduğunu anladılar ve pişman oldular. Bu fikrin müthiş bir felaket olduğunu Arnavut kavmi de pek geç olarak anladı. Maatteessüf arz ederim ki Azerbaycanlı arkadaşlarımız da bu felakete bugün düştü... Bizim bunun vehametini ve bu harflerin değiştirilmesinin bugün küre-i arz üzerinde yaşayan üç yüz elli milyon ehl-i İslam'a ait olduğunu söyledikse de onlar anlaşılmasız bir şekl-i hurûfu kabûl noktasına doğru yürüdüler... Binaenaleyh bugün bir kuvvet vardır ki o kuvvet bütün cihana karşı şu propagandayı yapıyor: "Türk yazısı güçtür, okunmaz!" Bendeniz bu mesele ile bizzat uğraştım ve Arnavutluk ihtilâli içinde bulundum. Acaba bu Latince kabul edilebilir mi? Bu kabul edildiği gün memleket herc ü merce girer. Her şeyden sarf-ı nazar bizim kütüphanelerimizi dolduran mukaddes kitaplarımız, tarihlerimiz, yazılarımız ve binlerce cilt eserlerimiz bu lisanla yazılmış iken büsbütün başka bir şekilde olan hurûfu kabul ettiğimiz gün en büyük bir felakete maruz kalacağız. Ve böylece derhal bütün Avrupa'nın eline güzel bir silah vermiş olacağız. Bunlar âlem-i İslam'a karşı diyeceklerdir ki Türkler ecnebi yazısını kabul etmişler ve Hristiyan olmuşlardır. İşte düşmanlarımızın çalıştığı şeytânkârâne fikir budur. Arkadaşlar, kucaktaki çocuklardan başlayan birçok yüzlerce yetim bugün şark cephesinde asker arkadaşlarımızın bizzat kendileri ve aileleri tarafından okutuluyor. En gabi bir köylü çocuğuna bile biz bir

ilâ üç ay arasında kendi hurûfatımızı ve gazetelerimizi okutabiliyoruz. Binaenaleyh bizim hurûfatımız okunmaz değil, belki hurûfatımız dünyanın en güzel şeklidir. Hiçbir lisanda hurûfatımız kadar güzel ve temiz, manzarası sevimli bir yazı yoktur..."⁴.

Gerçekte bu ifadeler sadece Karabekir'in değil, gelenekçi/muhafazakâr grubun da düşüncelerini özetliyordu. Ancak Sovyet yetkililerinin S.S.C.B.'deki Türk dilleri için 1926'da Arap harfleri yerine Latin alfabesini kabul etmeleri Türkiye'deki tartışmalara bir ivme kazandırmıştı⁵. Sonraki yıllarda da toplumun çeşitli kesimlerinde hangi alfabenin kullanılacağına dair tartışmalar devam edecek, taraflar görüşlerinin doğruluğunu dünyadan örneklerle kanıtlamaya çalışacaklardır.

Akşam Gazetesi'nin 28 Mart 1926 tarihinde başlattığı "Latin harflerini kabul etmeli mi etmemeli mi" tartışmasında Latin harflerinin kabulüne karşı çıkanlar arasında Avram Galanti, Ali Ekrem (Bolayır), Muallim Cevdet (İnançalp), Necip Asım (Yazıksız), İbrahim Alaaddin (Gövsa), Halil Nimetullah (Öztürk), Veled Çelebi (İzbudak), Halid Ziya (Uşaklıgil), İbrahim Necmi (Dilmen), Macar Profesör Gombotes Zoltan, vd. sayılabilir⁶. Arap alfabesi yerine Latin harfleri ile yazıya geçilmesini savunanlar arasında ise Celal Nuri (İleri)⁷, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Mustafa Şekib⁸, Ahmet Haşim⁹, Falih Rıfki (Atay) gibi isimler anılabilir.

Konunun Cumhuriyet'in ilanından sonra da devam eden tartışmaları içinde özellikle Türkçe'nin başka harflerle daha doğru ve işlevsel yazılıp yazılmaması meselesinden çok, kültürel yönü önem kazanmıştır. Latin harflerinin kabul edilmesi, İslam dinini referans alan Osmanlı kültürü ile çağdaşlaşma arasında bir tercihi ifade etmektedir. Öte yandan harf değişikliği çağdaşlaşmanın bir gereği hatta zorunluluğu olarak belirlediği kadar, Türk Devrimi'nin çağdaşlaşma içeriğine uygun bir şekilde "uluslaşma" düşüncesiyle bağdaştırılır¹⁰. Harf değişikliğiyle, İslam kültürünün tipik göstergelerinden biri olan Arap harfleri terk edilerek, çağdaş uygarlığa dair değerlerin Türk kültürüne özgü bir şekilde ifade edilmesi gerçekleşecektir. Harf Devrimi, Falih Rıfki Atay'ın deyişiyle; "Türk kafasını, köklerine kadar, Arap kaynaklarından sökecek ve milli kılacak"¹¹ bir anlam taşır.

Kısaca; tarihin gidişine ayak uydurmada Türk toplumu için Harf Devrimi'nin anlamı, çağdaş bir düzenin kuruluşu ve gelişimini hızlandırmaktır. Latin harflerinin alınmasıyla, halkın kolayca öğrenebileceği bir harf sistemi oluşturmak, kendi dilini yansıtacak bir Türkçenin gelişiminde bir "altyapı" sağlamak amaçlanmıştır.

1926 yılında harf değişikliğiyle ilgili tartışmaların yoğun olduğu bu dönemde Milli Eğitim Bakanlığı'nda da harf değişikliğine yönelik çalışmalar başlamaktadır.

4 Kâzım Karabekir'in 2 Mart 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı bu konuşma 3 Mart 1923'te Vakit, Tanin ve Akşam gazetelerinde yayımlanmıştır. Geniş bilgi için bkz.: (haz.: Hüseyin Yorulmaz), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Alfabe Tartışmaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1995, s.s.90-93.

5 Bkz.: Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.276.; E. J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.274.; Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.221.

6 Bkz.: Yorulmaz, a.g.e., s.s.194-232.

7 *İkdam*, 5-6-7 Mayıs 1928.

8 *Vakit*, 22 Ağustos 1928.

9 *İkdam*, 22 Kasım 1928.

10 Emin Özdemir, "Yazı Devrimi ve Düşünsel Yapı", *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1978.

11 Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Kıral Matbaası, İstanbul, 1984, s.439.

1926 yılında kabul edilen “Maarif Teşkilatına Dair Kanun” un birinci maddesine göre; “Türk dili ve buna müteallik bilcümle ilmî meselelerle iştigal üzere Maarif Vekâletinde bir Dil Heyeti teşkil” edilmiştir. Heyetin oluşturulmasından sonra Latin harflerinin kabulü için hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır¹². Aynı yıl posta pullarına Latin harfleriyle “Türk Postaları” yazıldığı gibi yine Harf Devriminden önce 1927 yılında bir denizaltının ismi “Birindji- İn-Uni (Birinci İnönü)” olarak yazılmıştır¹³.

1926 yılında başlayan çalışmalar gelişmeye devam etmektedir. 1927 CHP Kurultayında da vurgulanan harfler konusu, 1928 yılında hızla hayata geçirilecek çalışmalarla sürmüştür. 1928 yılının Mayıs ayında TBMM’de görüşülen Latin esaslı rakamların alınması kanun teklifi harf devrimini de hızlandıran bir gelişme olmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı’nın Başbakanlığa sunduğu Latin harflerinin uygulanması olanaklarını inceleyecek bir kurul oluşturulmasına ilişkin önerge, 23 Mayıs’ta Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Üyelerinin görevlendirilmesi üzerine milletvekilleri, eğitimci ve uzmanlardan oluşan 9 kişilik komisyon 26 Haziran 1928’de çalışmalarına başlamıştır. Komisyon daha sonra genişletilerek “Dil Encümeni” adını almıştır¹⁴.

Atatürk, Encümenlikten aldığı rapor doğrultusunda 9 Ağustos 1928 akşamı Sarayburnu Parkı’nda Harf Devrimi’yle ilgili konuşmasında devrimin hazırlık döneminden uygulama dönemine geçildiğini şu sözlerle ifade etmiştir: “Şimdi sözden ziyade iş zamanıdır. Artık benim için, hepimiz için çok söz söylemeye ihtiyaç kalmadı, kanaatindeyim. Bundan sonra bizim için faaliyet, hareket ve yürümek lazımdır. Çok işler yapılmıştır, amma bugün yapmaya mecbur olduğumuz son değil, lakin çok lüzumlu bir iş daha vardır: Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz...”¹⁵.

Böylece Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Arap alfabesinin yerini “Türk harflerinin” alacağını Sarayburnu konuşmasıyla resmen açıklamış¹⁶ ve yeni harfleri öğrenme çalışmalarını başlatmıştır¹⁷.

Yeni harflere geçiş ve uyum konusuyula ilgili kamuoyunda farklı görüşler ortaya konmuştur. Toplumun yeni harflere alıştırmanın hiç de kolay olmayacağını hatta bu sürenin Yunus Nadi’ye göre on yıl, Kazım Karabekir’e göre ise en az üç yıllık bir sürede gerçekleşebileceği ifade edilmiştir¹⁸. 19 Ağustos 1928’de ise Atatürk, Yunus Nadi’ye yeni Türk harfleriyle bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Atatürk, yeni Türk harflerine geçiş ve sonrasında toplumun uyumu için çok uzun bir zamana ihtiyaç olmadığını, yeni harflerin uygulanmasına 1 Kasım 1928’den sonra kesinlikle geçileceğini belirtmiştir. “Alfabe Seferberliği”nin ilan edilmesiyle izleyen aylarda Mustafa Kemal ülkeyi dolaşarak yeni harfler hakkında açıklamalar yapmış ve herkesin bu harfleri hızla öğrenmesini istemiştir. Bu arada yurt gezilerin-

12 Nevzad Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi (Kuruluşlar ve Tarihçeler)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1948, s.137.

13 Orhan Koloğlu, *Cumhuriyet’in İlk Onbeş Yılı (1923-1938)*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999, s.272.

14 Ahmet Cevdet Emre, *İki Neslin Tarihi (Mustafa Kemal Neler Yaptı)*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960, s.s.327-328.

15 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, I-III, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s.274.

16 *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1928.

17 A.g.g., 26 Ağustos 1928. (Bkz.: Ek:1)

18 A.g.g., 10 Ağustos 1928.

de vatandaşları da yeni harflerden sınav yapmıştır. Örneğin 28 Ağustos 1928'deki Bursa gezisi sırasında, ilin valisi Fatin Bey ve valilikteki görevli bütün memurları yeni harflerden "imtihan" etmiştir¹⁹. Ağustos 1928'den itibaren gazetelerin büyük bir bölümü, sayfalarının bir kısmını yeni harflerle yazılmış kısa yazılara ayırarak, halkı yeni harflere alıştırmaya çalışmışlardır²⁰.

Maarif Kongresi'nde Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey ise öğretmenlere hitaben yaptığı konuşmasında onlardan çok şey beklediğini şöyle gösteriyordu; "Muallimler! Herkese Soracaksınız; Yeni Harfleri Öğrendiniz Mi?"²¹.

Basında ve yurt gezileri ile yeni harflerin tanıtımı gerçekleştirildikten sonra 1 Kasım 1928 tarihinde Atatürk, TBMM'de yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: "Efendiler; Türk harflerinin kabulü ile hepimize, bu memleketin bütün vatanını seven yetişkin evlatlarına mühim bir vazife tevaccüh ediyor, bu vazife; milletimizin kâmilan okuyup yazmak için gösterdiği şevk ve aşka bilfiil hizmet ve yardım etmektir. Hepimiz hususi ve umumi hayatımızda rast geldiğimiz okuyup yazma bilmeyen erkek, kadın her vatandaşımıza öğretmek için tehaliük göstermeliyiz, bu milletin asırlardan beri hallolunamayan bir ihtiyacı birkaç sene içinde tamamen temin etmek, yakın ufukta gözlerimizi kamaştırıran bir muvafakiyet güneşidir"²².

Harf Devrimi'nin yasanı, 1 Kasım 1928 tarihinde kabul edildiği halde öğretmenler 2-3 ay önceden halka yeni harfleri öğretmeye başlamışlardı. Ağustos ayından itibaren açılmaya başlayan kurslarda yeni Türk harfleriyle okuyup yazma heyecanı sürüyor gibi görünse de, arzulanan hız yakalanamıyor bu kurslar sınırlı bir alanda uygulanabiliyordu. Sadece büyük kentlerde çalışmalar yapılabilirdi. Öte yandan Harf Devrimi'nin son çalışmaları ve yasal düzenlemeleri hazırlanırken, ülke genelinde yeni harflerle okuma-yazma uygulamasının yaygınlaştırılabilmesi için çarelerde düşünülüyordu.

Bu yasanın çıkmasının hemen ardından Millet Mektepleri ile ilgili bir tüzük hazırlanmıştır. Atatürk, Millet Mekteplerinin başöğretmeni unvanını kabul etmiş ve bu tüzükte yer almıştır²³.

1 Kasım'da yeni alfabeyi 1 Ocak 1929'dan itibaren kamu iletişimde zorunlu hale getiren bir yasa meclisten geçirildi. Böylece yeni harfleri öğrenmeden resmi makamlarda işlem yapmak veya yazışmaları okuyup anlamak mümkün değildi.

19 A.g.g., 28 Ağustos 1928.

20 Bkz.: Ağustos 1928 tarihinden başlamak üzere *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *İkdam* gazetelerine.

21 A.g.g., 27 Ağustos 1928.

22 *TBMM Zabıt Ceridesi*, (1 *Teşrinisani* 1928), C.V, Devre: III, İçtima: II, TBMM Basımevi, Ankara, s.s.4-5.

23 Millet Mektepleri Talimatnamesinin kabul edildiği ve Atatürk'ün Millet Mektepleri Başöğretmenliğini kabul ettiği 24 Kasım 1928 tarihinin her yıldönümü, 1980 yılından itibaren "Öğretmenler Günü" olarak kutlanmaktadır. Cavit Binbaşıoğlu, "Eski Milli Eğitim Bakanlarından Mustafa Necati'nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", (der.: Fatma Gök), *75 Yılda Eğitim, Bilanço-98*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.120.

Millet Mektepleri’nin Açılışı

Millet Mektepleri, yeni Türk harflerinin tüm ülkede öğrenilerek, okuryazarlığın artırılması seferberliğinin önemli bir aşamasıdır. Öte yandan Kurtuluş Savaşı döneminden itibaren eğitim konusu içinde üzerinde durulan “Halk Eğitimi” çalışmalarının bir parçasıdır. Üstelik daha sistemli hale getirilmiş ve ülke geneline yaygınlaştırılmaya çalışılan bir bölümdür. Cumhuriyet’in yurttaşlık değerlerinin gelişiminde öncelikle ümmiliğin giderilmesi, cehaletin ortadan kaldırılmasının bir devamı niteliğindedir.

Millet Mektepleri açılmadan önce, Milli Eğitim Bakanı İsmail Safa (Özler) döneminde (1923), İlköğretim Genel Müdürlüğü’ne bağlı bir Halk Eğitim Bürosu kurulmuş ve bu genel müdürlük, halk eğitimi çalışmalarını yürütmekle yükümlü tutulmuştur. İlköğretim Genel Müdürlüğü, eğitim ve öğretimin birleştirilmesinden sonraki yıllarda çalışmalarına hız vermiş ve 1927-28 yılları arasında 3.304 adet halk dershanesi açarak, 64.302 kişinin belge almasını sağlamıştır²⁴. Bu deneme, Arap harfleri ile yaygın bir eğitim çalışmasının gerçekleştirilemeyeceğini, bir kere daha ortaya koymuştur²⁵. Türk diline ve yazım kurallarına uygun olduğu kadar, öğrenilmesi de kolay olduğu bilinen ve adeta uluslararası bir alfabe durumundaki Latin kökenli yeni harfler, 1 Kasım 1928 tarihinde kabul edilmiştir²⁶.

1928 Temmuz’unda Maarif Vekâletince yeni bir halk mektebi talimatnamesi hazırlanmış, Harf Devrimi’nin gerçekleşmesinden sonra da yeni Türk harflerini ülke genelinde halka en kısa zamanda en doğru şekilde öğretmek amacıyla sözü edilen dershaneler “Millet Mektepleri” adı altında yeniden düzenlenmiştir²⁷.

Millet Mektepleri’nin esin kaynağı var mıdır ya da hangi ülkelerdeki uygulamalar Millet Mekteplerinin çalışmalarında belirleyici olmuştur gibi sorulara net bir yanıt vermek güç. Ancak halk eğitim çalışmalarını başarıyla uygulayıp ülkede istenen ekonomik düzeye ulaşmayı başaran Danimarka Halk Okullarının, Millet Mektepleri uygulamaları kapsamında Türkiye’nin etkilendiği ülkelerden birisi olduğunu belirtebiliriz. Bununla birlikte Türkiye’deki Millet Mektepleri uygulaması, bir harf değişikliği sonrası vatandaşlarına okuma-yazma öğretmeye yönelik bir eğitim seferberliğidir. Danimarka’daki Halk Okulları ise köylünün bilinçlendirilmesini gerçekleştirmeye yönelik çalışan kurumlardı. Bu yönüyle halk okullarının daha çok “Köy Enstitüleri” için bir model oluşturabileceği söylenebilir. Millet Mektepleri, Türkiye şartlarına uygun diğer ülkelerin “Halk Eğitim” çalışmalarının incelenmesinin sonucunda ortaya çıkan kurumlardır²⁸.

Başbakan İsmet İnönü, yeni Türk harflerinin kabul edilmesi ile ilgili görüşmeler sırasında Türkiye’deki cehaletin ortadan kaldırılması için Millet Mekteplerinin açılacağı haberini, şu şekilde ifade etmiştir: “Hükümet halktaki şevki de

24 Cevat Geray, *Halk Eğitimine Giriş*, Ankara Mülkiyeliler Birliği Yayını, Ankara, 1970, s.100.

25 Mustafa Albayrak, “Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları, 1928-1935”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.10, S.29, Temmuz 1994. (<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergilceri&icerikNo=1043>) (9 Aralık 2009 Tarihli Erişim).

26 TBMM Zabıt Ceridesi, (1 Teşrinisani 1928), C.V, Devre: III, İçtima: II, s.s.11-12.

27 Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1997, s.126.

28 Mustafa Şahin, “Bir Halk Eğitim Çalışması Örneği Olarak Millet Mektepleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.2, Yıl: 1992, s.s.213-214.

göz önünde bulundurarak bir an önce okuma yazma oranını halkın tüm katmanlarına yayabilmek için ciddi çalışmalar yapacaktır. Bu kolaylıktan (yeni harflerin getirdiği) hakkıyla istifade etmek ve bu neticeleri birkaç sene içinde göze görünür bir hale getirmek için hükümet ciddî mesai sarf edecektir. Hükümet bütün memlekette millet mektepleri halinde, işinde, tarlasında, fabrikasında çalışan vatandaşlara ayaklarının ucuna getirilen, kolaylıkla öğretecek muallimlerle, kolay tedarik olunacak vesaitle bu yeni alfabeden tamamiyle istifade etmeleri için, bütün mesaisini sarf edecektir"²⁹.

Mustafa Necati'nin bizzat kaleme aldığı "Millet Mektepleri Teşkilatı Talimatnamesi", 11 Kasım 1928 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmış ve 24 Kasım 1928 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir³⁰.

Mustafa Necati'nin yönetimindeki Maarif Vekâleti, oluşturduğu "Millet Mektepleri" ile bir anda ülkenin tamamını bir okul haline getirmiştir. Bu teşkilatın kurulmasında ve burada okutulacak ders kitaplarının hazırlanmasında Mustafa Necati'nin büyük emeği vardır. Mustafa Necati, Millet Mektepleri aracılığıyla yeni harfleri topluma aktaracak olmanın gururunu ve sevincini "Muallim Arkadaş" diye başladığı mektubunda öğretmenlerle paylaşmıştır: "Özellikle bu yıl yeni Türk harflerini genelleştirme gibi onurlu bir ödevin daha vardır. Bütün yurt yavrularını biran önce yeni harflerle okutarak Türkiye'de okuma yazma bilmeyen bir tek kişi bırakmayacak ölçüde geniş bir azimle çalışmak zorunluluğundasın. Bunun için yeni Türk harflerini çabuk öğren ve hemen herkese öğretmeye başla. Bu ereğe varmak için kürsü, okul gerekmez. Her yerde gördüğünü kadın, erkek, yoksul, zengin, çiftçi, tüccar, köylü ve kentli ayırmayarak hemen öğreteceksin. Ulusumuza yeni bir yükselme alanı yaratacak olan bu büyük utkuyu kısa bir zamanda kazanacağına kanmış olarak görevlerinde başarı diler ve işe başlama haberini beklerim"³¹. Türkiye'de okuma yazma bilmeyen bir fert bırakmayacak kadar büyük bir azimle çalışmaktan söz eden Mustafa Necati, ne yazık ki Millet Mekteplerinin açıldığı gün 1 Ocak 1929'da hayatını kaybetmiştir. Onun genç yaştaki ölümü başta Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü olmak üzere herkesi derinden etkilemiştir³².

Millet Mektepleri'nin açılışı, 11 Kasım 1928 tarihli kararname ile kabul edilmiş ve bu kararnamenin 24 Kasım 1928 tarihinde yayınlanması ile I. Millet Mektepleri Talimatnamesi yürürlüğe girmiştir. Bu talimatname ile hiç okuma-yazma bilmeyen vatandaşlara yeni Türk harfleri ile okuma-yazmayı öğrenmeleri için 4 ay süreli A kursları ve okuma-yazma bilenlere 2 ay süreli B kursları açılmıştır³³. Ayrıca talimatnamede okulların amacı, öğretim, derslere devam şartları³⁴, dersaneler için harcanacak paranın sağlanması, propaganda için basın kullanılması, başarılı olanlara verilecek belgeler belirtilmiştir. 52 maddeden oluşan talimatnamenin 1. maddesinde ise okulların amacı şöyle tanımlanmıştır: "TBMM tarafından Türk dilinin ferdi

29 TBMM Zabıt Ceridesi, (1 Teşrinisani 1928), C.V, Devre: III, İçtima: II, TBMM Basımevi, Ankara, s.8.

30 Resmi Gazete, 24 Kasım 1928, S.1048.

31 M. Rauf İnan, *Mustafa Necati*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1980, s.211.

32 Cumhuriyet, 3 Ocak 1929; Ayrıca Bkz.: Afet İnan, "Yeni Harflerin Kabulü ve Millet Mekteplerinin Açılışı Esnasında Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati'nin Ölümü", *Bellekten*, C.XXXII, S.125, Ankara, 1968, s.51.

33 Resmi Gazete, 24 Kasım 1928, S.1048, Millet Mektebi Teşkilatı Talimatnamesi, Ankara, 1928.

34 Dersanelere devam konusuna özel bir önem verilmiş her akşam isim yoklaması yapılacağı basın aracılığıyla kamuoyuna bildirilmiştir. Bkz.: *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1929.

ve umumi, hususi ve resmi bilcümle muharreratta Türk harfleri ile tesbiti kanunen kabul edilmiş olmasından bu kanuna müsteniden tatbikatta vuzuh ve veçhe iraeisi için yeni Türk harflerinin kısa bir zamanda ve kolay surette her ferde okuyup yazabilmek imkânını bahşeden mahiyetinden Türk Milletini azami surette istifade ettirmek ve büyük halk kütlelerini süratle okuryazar bir hale getirmek maksadıyla Millet Mektebi teşkilatı yapılmıştır”³⁵.

Mersin’de Millet Mektepleri

1 Kasım 1928’de kabul edilen ve 3 Kasım 1928’de yürürlüğe giren, “Yeni Türk Alfabeti”nin kabulü sonrası tüm ülkede olduğu üzere Mersin’de de kapsamlı bir okuma-yazma seferberliği başlatıldı.

Mersin’de Millet Mektepleri halka yeni alfabe ile okuma-yazma öğretmek amacıyla ilgili kararnamenin yayınlanmasından hemen sonra açılmıştır. Mersinlilere Millet Mektepleri ile düzenlemeleri duyurmak amacıyla diğer illerde olduğu üzere gazete ve diğer resmi ve gayri resmi basın organları yanında “tellallar” gibi geleneksel yöntemler de kullanılmıştır. Ancak daha 1929 Nisan’ında kentin önemli yerel gazetesi olan Yeni Mersin Gazetesi’nde, Millet Mekteplerine devam edenler ve Mersin’deki uygulama konusunda bazı sorunlar olduğunu belirten bir yazı dikkat çekicidir: “Muhitimizde çoktan beri millet mektepleri açılmış tedrisata devam olunmaktadır. Bidayeten bu mekteplere gösterilen tehacümün bugün zail olduğunu ve gün geçtikçe devam edenlerin azaldığını gördüğümüz için sebeplerini aramakta gecikmedik. Ve öğrendik ki; okuyucular bir kıratı, bir gazeteyi, kitap yazısı ile yazılmış herhangi bir yazıyı okuyamıyorlar. Böylece tesadüf ettiğimiz birkaç kişiyi aynı vaziyette bulduk... bundan yegane mesul olarak da muallimlerimizi görebildik. Zira millet mekteplerinde gösterilen derslerin el yazısı kadar ehemmiyete atf olunmaması yüzünden mektepte öğrenebildikleri birkaç kelimenin hariçte tatbikata esas bulunmamaları dolayısı ile halktaki okumak arzusu üzerinde bir mâniya teşkil etmiştir. Okumak bilmeyenlerin okutulması ile bir çocuğun tahsili arasında hiçbir fark görmemelidir. Ve hatta biz yaşları ilerleyenlerin tahsil ettirilmesinin daha müşkil ve daha ihtimama dikkate muhtaç olduğuna kaniyiz... okumaya gelenlerin arzu ve heveslerini teşdit için kitap harfleri etrafında da tedrisat ve tatbikat yapılmasının kafi olacağı kanaatindeyiz. Halkımızın okumağa hevesi ise çok aşikârdır. Yeter ki gece dersinden evine döndüğü zaman eline aldığı gazete veya kitap da muallimin öğrettiği harfleri bularak kendisinin de okuyabileceği hakkında bir kanaat sahibi olabilsin”³⁶.

Mersin merkezde 1929 tarihinde bulunan Kayatepe, Cumhuriyet ve Kurtuluş İlkokullarında Millet Mektepleri açılmıştır³⁷.

Gazetede 1929 yılının Mayıs ayında yer alan bir başka haberde ise halkın Millet Mekteplerindeki kurslara daha fazla ilgi göstermesi için Mersin İl Milli Eğitim Müdürlüğü’nden bazı önlemler alması istenmiştir³⁸. Yeni Mersin Gazetesi, halkın “Millet Mektepleri”ne karşı gösterdiği başlangıçtaki ilginin azalmasının nedenini, Mersin İl Milli Eğitim Müdürlüğü’nün yetersiz çalışmaları olarak göstermektedir. Mersin Maarif Müdürü Ali Bey ise gazetenin bu suçlamalarına karşı verdiği

35 A.g.g., 24 Kasım 1928, S.1048, *Millet Mektebi Teşkilatı Talimatnamesi*, Ankara, 1928.

36 *Yeni Mersin*, 22 Nisan 1929.

37 H. Şinasi Develi, *Dünden Bugüne Mersin*, Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Yay., Mersin, 2001, s. 132-133.

38 A.g.g., 1 Mayıs 1929.

yanıtta; görevli öğretmenler olarak ellerinden geleni yaptıklarını, halkı mekteplere davet etmelerine ve hatta bu çağrıya uymayanları “zabit marifetiyle” getirmeye çalışmalarına rağmen halen suçlanmalarını anlamsız bulmaktadır³⁹.

Bu arada 24 Kasım 1928 tarihinde yayınlanan ilk Millet Mektepleri Talimatnamesi'nin bir yıllık uygulama süreci sonunda bazı eksiklikler saptanmış ve 22.09.1929 tarihinde yeni bir kararname ile İkinci Millet Mektepleri Talimatnamesi yayınlanmıştır⁴⁰.

İkinci Millet Mektepleri Talimatnamesi'nde A dershanelerinin görevi, hiç okuma yazma bilmeyen ya da Arap harflerini bilen vatandaşları okur-yazar hale getirmek; B dershanelerinin amacı ise A dershanelerini bitirmiş ve okuma-yazmayı öğrenmiş olan vatandaşları, yaşamlarında gereksinim duyabilecekleri pratik bilgilerle donatmak şeklinde eklemeler yapıldığı görülür⁴¹.

Mersin'de yaz aylarında yoğun sıcak ve nemden kurtulabilmek için halkın yüksek yerlerdeki yaylalara sezonluk gitme alışkanlıkları nedeniyle basında bu bölgelerde de Millet Mektepleri dershanelerinin açılacağı belirtilmektedir:

“Millet Mekteplerinden istifade etmek henüz okuyup yazmak öğrenmeyenlere terettüp eden en büyük vazifedir. Halkımızın mevsim hasebile yaylalarda bulunmasını nazarı dikkate alan maarif idaresi, Gözne, Fındıkpınarı ve Namrun yaylalarında biri erkeklerle diğeri hanımlara mahsus olmak üzere ikişer millet dershaneleri küşadına karar vermiş ve bu hususta icap edenlere tebligat yapıldığı haber alınmıştır. Dershanelerde tedrisat iki ay devam edecektir. Tedrisat başlamazdan bir hafta evvel kayıt muamalesi yapılacak ve kayıt olanları adedi otuza baliğ olur olmaz tedrisat ibtidar edilecektir, müracaat edenlerin adedi otuzu bulmaz ise tedrisat yapılamayacağından halkımızın bu güzel fırsatı kaçırmamak için derhal müracaat eylemeleri icap eder. Halkımızın birçok vesilelerle rüştünü izhar eylemiş olduğundan ve yeni harf inkılâbında ise gayretle mesai sarf ettiğiinden herhangi bir sebeple şimdiye kadar yeni harflere aşina olmayanların açılan dershanelere devamı lazımdır... Millet dershanelerinin yaylalarda açılması da isabet olmuştur. Halkımız yayla yerlerde daha asude daha eyi bir şekilde yeni harflerimizi öğrenebileceklerdir”⁴².

Millet Mekteplerinin ilk evresinde, “...geçen sene millet mekteplerinin küşadı geç olduğundan yaza tesadüf etmiş, müdaviimleri ise mevsim hesabı köylere ve işe gitmiş olduğundan azami menfaat elde edilememiş”tir. Ancak 1929 yılı için beklenti daha yüksektir: “...bu sene millet mekteplerinden daha fazla istifade edileceği muhakkaktır”⁴³.

Gerek Birinci gerekse İkinci Millet Mektepleri Talimatnamesi'nde üç tür Millet Mektepleri örgütlenmesine gidilmiş bunlara daha sonra iki teşkilat daha eklenmiştir:

1- Sabit Millet Mektepleri: Genellikle okul, kahvehane, cami odası, sosyal toplantı yerleri gibi halkın toplanabileceği mekânlarda eğitim-öğretim etkinlikleri sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu dershaneler Kasım'da eğitime başlayıp Aralık so-

39 A.g.g., 2 Mayıs 1929.

40 Bkz.: TC. Maarif Vekâleti Millet Mektepleri Teşkilatı Talimatnamesi, Ankara, 1929.

41 Şahin, a.g.m., s.s.215-216.

42 A.g.g., 26 Temmuz 1929.

43 15 Eylül 1929.

nunda birinci kurs devresi sona erecek şekilde planlanmıştır⁴⁴. Bu okullarda görev alan öğretmenler gündüz çocuklara gece ise yetişkinlere ders vermekteydiler. Sabit Millet Mekteplerinin açıldığı yerler genelde nüfusu yoğun yerleşim yerleri olmuştur. Mersin’de kent merkezinde bulunan tüm ilkokullarda Millet Mektepleri dersaneleri açılmıştır.

2- Seyyar Millet Mektepleri: Maarif Vekâleti’nin resmi teşkilatının henüz oluşmadığı yerlerde, okuma-yazma etkinliklerini seyyar muallim üstlenmiştir. Bu mektepler, kış ve yaz olmak üzere iki devrede faaliyette bulunmuştur. Kış heyeti Kasım ayından Şubat sonuna kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Millet Mektebi bulunmayan ve Kış heyeti gönderilemeyen bölgelere yaz dersaneleri açılmıştır.

Mersin’de 1929 Temmuz’unda Millet Mektepleri için yaz mevsiminde 25 “seyyar muallim” için ödenek ayrılmış: “*Fındıkpınar, Mörkücün, Bozon, Gözne, Ayva Gediği, Bekirde, Gözne, Ulaş, Tırtor, Değnek, Tokatlı, Namrun, Gülek meokilerinde*”⁴⁵ Millet Mektepleri açılacağı Mersin kamuoyuna duyurulmuştur.

3- Özel Millet Mektepleri: Özel ya da devlet kuruluşlarının personelini okur-yazar duruma getirmek amacıyla açılan okullardır. Millet Mekteplerinin daha çok vatandaşa ulaşabilmesi ve okur-yazar oranını artırabilmek amacıyla değişik yerlerde ve kurumlarda Özel Millet Mektepleri açılmıştır. Halkın kendisine yakın bir fabrika ya da benzeri bir işletmenin personeline okuma-yazma öğretebilmek amacıyla açılmış bulunan özel millet mekteplerinden de yararlanabilmesi sağlanmaya çalışılmış, kitap, kalem, defter vb. okul araçları ücretsiz olarak dağıtılmıştır. (1928-md.36, 37; 1929-md. 45, 46, 47). Mersin’de Mahmudiye Mahallesi’nde bulunan Şaşı Fabrikası’nda işçilere yönelik bir Millet Mektebi oluşturularak okuma-yazma kursları açılmıştır.

4- Köy Yatı Dersaneleri: Milli Eğitim Bakanlığı’nun ulaşamadığı mektepsiz köylerde, çocuklara okuma-yazma öğretmek amacıyla açılan dersanelerdir. Burada okuma-yazma öğrenen çocuklardan daha sonra köylerine döndüklerinde diğer çocuklara okuma-yazma öğretilmeleri amaçlanmıştır.

5- Halk Okuma Odaları: Okuma-yazma öğrenen vatandaşların okumalarını geliştirmek ve yaşamlarında pratik bilgiler edinebilmesi için 1930 yılında açılan dersanelerdir.

İkinci Millet Mektepleri talimatnamesinde belirtildiği üzere Millet Mektepleri’ni halka tanıtımını yapmak amacıyla çeşitli heyetler oluşturulmuş ve hem ulusal hem de yerel basında konuyu aydınlatıcı haberlere özel yer verilmesi sağlanmıştır:

“Millet Mektepleri, on beş gün sonra açılıyor, geçen sene, sene ortasında açılmakla beraber çok vatandaşımıza az bir zaman zarfında okuyup yazmayı öğretmişlerdir... Biz son milli mücadelemizde yaşamak hakkına malik olduğumuzu bütün bir cihana gösterdik. Nasıl ki vatan müdafasında muvaffak oldu isek cehalete karşı yaptığımız ve yapacağımız cidalde de muvaffak olacağız. Geçen sene birçok maniler dolayısıyla millet mekteplerine devam edemeyenlerimizin adedi pek çoktur. Mekteplerin vakitsiz açılması, herkesin iş, güç mevsimine tes-

⁴⁴ T.C. Maarif Vekâleti, Millet Mektepleri Teşkilatı Talimatnamesi, Ankara, 1929, s.5.

⁴⁵ A.g.g., 9 Temmuz 1929.

adiüf etmesi kısmı azamimizi bu nurdan istemeyerek geri bırakmış idi. Bu sene öyle değildi. Mektepler tam mevsiminde ve işlerimizin az olduğu bir zamanda küşat edilmektedir. Köylü, şehirli, kadın, erkek, ihtiyar hepimiz mekteplere koşmalıyız, yeni harfleri öğrenmeliyiz. Bundan şahsen kazancımız çok olduğu gibi memleketimizde okur-yazarların çoğalmasından istifade edeceğiz. Okumak, yazmak bilmemek bir bedbahtlıktır. Bu bedbahtlığın izalesine kolaylık veren bunu öğrenmemek ise hamakattır. Hiçbir vatandaş bunu kabul edemez. Bugüne kadar Arap harflerinin güçlüğü vesaitin olmaması bizi bu feyzden ve bu bilgiden mahrum etmiş idi. Karanlıkta idik. Şimdi ise Cumhuriyet güneşi bize parlak ve ziyalı bir yol açtı. Bu yolda hep beraber yürüyelim, öğrenelim ve öğretelim"⁴⁶.

Aynı yönde yayınlanmış bir başka yazıda ise; "Millet Mekteplerine Koşunuz... 1 Teşrin Sani 1929'da millet mekteplerinin ikinci devresi başlıyor. Geçen devrede her nasılsa bu mekteplere devam edememiş olan vatandaşların bu sefer fırsattan istifade etmeleri kendi menfaatlerinedir. Vatanın dili Türkçeyi öğrenmek kendi mektubunu, arzuhalini, kendi okuyup yazmak kendi hesabını kendi yapmak, bu küçük şeyler için başkalarının yardımına muhtaç olmamak..."⁴⁷ gibi ifadelerle yer verilmiştir.

1929 yılında kadrosunda 13 bini aşan öğretmen sayısı ile her yıl yarım milyon vatandaşını okur-yazar konumuna getirmeyi hedeflemiş olan Türkiye Cumhuriyeti, bu amacı gerçekleştirmek doğrultusunda Millet Mekteplerine kayıt yaptırmayanların ya da devam etmeyenlerin çeşitli cezalara çarptırılacaklarını açıklamıştır: Örneğin yine Yeni Mersin Gazetesi'nde Mersin Maarif Müdürü Ali Bey'in imzasıyla yayınlanan bir yazıda: "Türkiye'de mukim ecnebilerden Türkçe bilmeyen ve öğrenmeyi arzu edenlerde hususi dersanelere kabul edileceklerdir. Millet Mektebi olan bir yerde oturup da mektebe gitmeyenlerin görecekları zararlar şunlardır: Bu gibi kimseler, 1931 senesinden sonra köy veyahut mahalle ihtiyar meclislerine aza olamayacaklardır. Şirketlere, fabrikalara, çiftliklere ve müteahhitlere amele ve rençber yazılamayacaklardır. Devlet ve millet işlerinde aylıkla gündelikle çalışamayacaklardır. Devlet emrine itaat etmemiş göz ile bakılarak bu sene kendilerinden 5 Liradan 25 Liraya kadar para cezası alınacaktır..."⁴⁸ şeklindedir.

Millet Mektepleri Şahadetnamesi olmayanlara iş verilmeyeceği basında açıklanmış ancak bu, halkın okullara katılımını sağlamaya yönelik bir tehdit/korkutma planı olarak kalmıştır. Uygulaması gerçekleşmemiştir⁴⁹. Böylece okullara verilen değer arttırılmaya çalışılarak bir an önce daha fazla vatandaş yeni alfabe ile okur-yazar konuma getirmek amaçlanmıştır.

Millet Mekteplerinin yeniden açılışı tüm yurttaki olduğu gibi Mersin basınında da ve dolayısıyla Yeni Mersin Gazetesi'nde de geniş şekilde yansı bulmuştur: "Millet Mektepleri Açıldı. Maarif İdaresi, Cuma günü mekteplerin açılacağını bütün Mersinlilere en canlı ve en kuvvetli vasıta ile ilan etti. İstikbalin parlayacak yıldızları mektep talebelerini ellerinde bayraklarla bütün çarşı ve mahallatı dolaştılar..."⁵⁰.

Yeni Mersin Gazetesi'nin Millet Mektepleri'nin açılışı ile birlikte sürdürülen eğitim-öğretim seferberliğini Cumhuriyet'in "bilmezlikle, kendi kendine yetememeziğe"

46 A.g.g., 15 Teşrin-i Evvel 1929.

47 A.g.g., 23 Teşrin-i Evvel 1929.

48 A.g.g., 23 Teşrin-i Evvel 1929.

49 Şahin, a.g.m., s.225.

50 A.g.g., 25 Teşrin-i Evvel 1929.

karşı yürütülen bir savaş politikası olarak değerlendirdiğini görmekteyiz: "...Cumhuriyet idaremiz, en müthiş düşman olan cehaleti dibinden baltaladı. Ve harf tebeddülü ile bu muazzam inkılâbımızı nurlandırdı. Bundan sonra vazife halkındır. Gece ve gündüz faaliyetle çalışan millet mekteplerine gitmek ve yeni harflerimizi öğrenmek en mühim bir vazifedir..."⁵¹.

Araştırma konumuza önemli veriler sağlayan gazeteden edindiğimiz bilgilere göre; Mersin ve Tarsus'ta yaşayan yabancılara Türk Ocağı dersanelerinde yeni alfabe öğrenmelerini için kurslar düzenlenmiştir: "*Hususile Mersin ve Tarsus'ta oturan hanım ve erkek aziz ecnebi dostlarımız için Türk Ocağı Dershanesi bir fırsat teşkil edecek mahiyettedir. Ecnebi dostlarımız içinde yaşadıkları, menfaat buldukları Türkiye'de Türk dilini öğrenmeleri menfaatleri iktizasından olduğu kadar arzuları dahilinde olduğuna da eminiz*"⁵².

Mersin merkez ilçesinde gece dersanelerine devam edenlerin ve Millet Mektebi dersanelerine kayıt yaptıran kadınların sayılarının yetersizliği karşısında katılımı arttırmak için çeşitli cezai yaptırımların uygulanacağı basında okuyuculara duyurulmuştur: "*Merkez Kazası'nın nüfusuna nisbeten gece dersanelerine devam eden talebenin miktarı çok azdır*"⁵³. Şimdiye kadar kaydolunan talebenin miktarı yalnız erkek olmak üzere altı yüzü mütecevizdir. Alınan malumata nazaran yapılan tebligata itaat etmeyenlerin cezalandırılması hakkında bazı mukarrerat ittihaz edildiği gibi ders zamanlarında kahvelerde oturup tavla vesaire ile vakit geçirenlerin de dersanelere sevkleri için kaymakamlık tarafından polis komiserliğine evamir verilmiştir"⁵⁴.

Mersin'de Kasım 1929'da gece dersanelerine devam edenlerin sayısının az olmasına karşılık, Mersin'in köylerinde Millet Mekteplerine kayıt yaptıranların sayısının yüksek olduğu belirtilmektedir⁵⁵. Yeni Mersin Gazetesi'nde Millet Mektepleri ile ilgili yer alan en son bilgi ise Mart-1933'e kadar Mersin'de Millet Mekteplerine devam etmiş 18.000 kişiye "Millet Mektebi Şahadetnamesi" verilmiş olduğudur. 1932-1933 eğitim-öğretim döneminde ise; "*39'u erkek ve 2'si kadın olmak üzere 41 millet mektebi açılmış bunlara 213 kadın ve 1552'si erkek olmak üzere 1765 kişi devam etmiştir. Bu sene devam edenler geçen seneye nazaran bir misli fazladır*"⁵⁶.

Sonuç

Köklü toplumsal değişim ve dönüşüm yaşayan diğer toplumlarda görüldüğü üzere Türkiye'de de Cumhuriyet'in ilanını izleyen yıllarda ulus-devleti oluşturma sürecinde, "yurttaş bilincine" sahip yeni toplumun ihtiyaçlarına uygun vatandaş yetiştirmek için bazı adımlar atılması gerekiyordu. Sözü edilen amaca yönelik sosyal politikalar kapsamında eğitimle ilgili 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medrese ve sıbyan mektepleri kaldırılarak, eğitimdeki ikili yapıya son verilmiştir.

51 A.g.g., 3 Teşrin-i Sani 1929.

52 A.g.g., 14 Teşrin-i Sani 1929.

53 1927-1928 yıllarını kapsayan Mersin Vilayeti'nin merkezinin toplam nüfusu 46.831 olduğunu belirtmek gerekir. Bkz.: *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, (1927-1928)*, s.1204.

54 A.g.g., 20 Teşrin-i Sani 1929.

55 A.g.g., 27 Teşrin-i Sani 1929.

56 A.g.g., 26 Mart 1933.

Çeşitli imtiyazlarla yabancıların açtığı okulların ve çeşitli cemaatlerin mektepleri devletin kontrolü altına alınmış, laik bir eğitim düzenine geçilmiştir⁵⁷. Toplumda hedeflenen dönüşümleri gerçekleştirmenin önündeki engellerden birisi okur-yazar oranının çok düşük olması (yüzde onlar düzeyinde) geliyordu. Bu engeli ortadan kaldırmak için alfabe değişikliği gündeme taşınmıştır. Çeşitli tartışmalardan sonra 1928’de Latin harfleri kabul edilmiştir.

1928’de, “Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun” ile başlayan “Harf Devrimi”, hemen ardından uygulama alanına sokulan Millet Mektepleri ile yurttan okuma-yazma seferberliği başlatılmıştır. Atatürk, Millet Mekteplerinin Başöğretmenliğini de üstlenerek konuya verdiği önemi göstermiştir. Arap harflerinin yerine Latin alfabesinin benimsenmesi çağdaş uygarlık kavramının önemli bir simgesi olarak değerlendirilmiştir. Yeni alfabenin milletçe büyük bir coşkunlukla ve kolaylıkla kabulü, eski alfabenin eğitim ve Türk dili konusunda getirdiği kısıtlamaları açıklaması bakımından önemlidir. Ayrıca yeni harflerin kabulü Türkçenin zenginleşmesini, eğitim seferberliğinin hızlandırılmasını sağlamıştır. 1929’da açılan Millet Mektepleri, yeni alfabeyi öğrenmek ve vatandaşa temel eğitim alanında bazı bilgiler vermek konusunda övgüye değer bir işlev görmüşlerdir. Daha ilk yılda 20.487 derslik açılmıştır.

Türkiye’de 1929-1934 yılları arasında Millet Mektepleri uygulamasıyla, 15-45 yaş arasındaki işçi, köylü, esnaf, genç, yaşlı, kadın ve erkekten oluşan 1.200.000 kişi bu okullarda okuma-yazma öğrenmiştir. Bunun yanında, kitap, dergi, gazete basımında başlangıçta hayal bile edilemeyen büyük artışlar kaydedilmiştir.

Kurslarda “düzgün okuma ve yazma”, günlük yaşamda en çok gerekli olan “hesap ve ölçüler”, Türk Bayrağı, vatan, Cumhuriyet’in kuruluşu, belediyeler, anayasa gibi temel vatandaşlık bilgilerini içeren “Yurttaşlık”; bulaşıcı hastalıklar, gıda maddeleri ve temizlik vb. bilgileri kapsayan “Sağlık Bilgisi” gibi dersler de okutulmuştur. Amaç, okur-yazar sayısını artırmanın ötesinde bilgili, kültürlü yeni bir toplum yaratmaktır.

Ancak o yıllarda dünya ekonomisini sarsan bunalımın Türkiye’yi de etkilemiş olması nedeniyle bütçeden yeteri kadar ödeneğin ayrılamaması, Millet Mektepleri’nin etkinliklerinin giderek azalmasına yol açmıştır. Ekonomik yetersizliklere ek olarak, Milli Eğitim ve Mülkiye Müfettişlerinin sıkı bir denetim uygulamasından vazgeçmesi ile Millet Mektepleri’nden elde edilen verim de azalmıştır.

Buna karşın Millet Mektepleri uygulamasına ek olarak 19 Şubat 1932’de kent merkezlerinde ve ilçelerde halkevleri, köylerde ise halkodalarının açılması yetişkinlerin eğitiminde tamamlayıcı birer kurum olarak planlanmıştır.

Mersin’de incelediğimiz dönemde; Harf Devrimi ve ardından açılan Millet Mektepleri ile ülke genelinde yaşanan eğitim seferberliğinin bir yansıması görülmektedir. 1929 yılından başlamak üzere kentte yayın hayatını sürdüren Yeni Mersin Gazetesi’ne göre; Mersinliler, gerek yeni harfleri öğrenme konusunda gerekse Millet Mekteplerine devam konusunda ilgili davranmışlardır.

57 Fatma Gök, “75 Yılda İnsan Yetiştirme, Eğitim ve Devlet”, (ed.: Fatma Gök), *75 Yılda Eğitim, Bilanço-98*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.5.

Bilmezlikle savaşmak, yaşadığı ülke ve dünyadan haberdar olmak için, iyi bir vatandaş olabilmek için yeni yazı ile okuyup yazmanın önemine dikkat çekilmiş, Mersin kamuoyu konuya gereken önemi vermiştir. Mersin Halkevi de kentte 1933 yılında çalışmalarına başlamış, Mersinlilerin yeni yazı ile yayın gereksinimlerini karşılayabilmek için bir kütüphane oluşturma çalışmalarına hız vererek dilde yenileşme atılımının da başlıca araçlarından birisi olmuştur.

EKLER

Ek I.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e, Başvekil İsmet İnönü'ye, Milletvekillerine Dolma-
bahçe Sarayı'nda Yeni Harfler Konusunda Konferans Veriliyor

Kaynak: Cumhuriyet, 26 Ağustos 1928.

Ek II.

Kaynak: Cumhuriyet, 27 Ağustos 1928.

EK III.

Kaynak: Yeni Mersin, 3 Mayıs 1929.

EK IV.

Kaynak: Yeni Mersin, 28 Teşrin-i Evvel 1929.

KAYNAKÇA

I. Resmi Yayınlar ve Gazeteler

- TBMM Zabıt Ceridesi, (1 Teşrinisani 1928), C.V, D.III, İ.II, TBMM Basımevi.
Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, (1927-1928).
T.C. Maarif Vekâleti, Millet Mektepleri Teşkilatı Talimatnamesi, Ankara, 1929.
Resmi Gazete, 24 Kasım 1928, S.1048. Millet Mektebi Teşkilatı Talimatnamesi.
Cumhuriyet
İkdam
Vakit
Yeni Mersin

II. Kitap ve Makaleler

- İNAN, Afet, "Yeni Harflerin Kabulü ve Millet Mekteplerinin Açılışı Esnasında Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati'nin Ölümü", *Bellekten*, C.XXXII, S.125, Ankara, 1968.
- ALBAYRAK, Mustafa, "Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları, 1928-1935", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.10, S.29, Temmuz 1994. (9 Aralık 2009 Tarihli Erişim) (<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergiler&IcerikNo=1043>)
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I-III, TTK Basımevi, Ankara, 1989.
- ATAY, Falih Rıfka, *Çankaya*, Kırıl Matbaası, İstanbul, 1984.
- AYAS, Nevzad, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi (Kuruluşlar ve Tarihçeler)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1948.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1978.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit, "Eski Milli Eğitim Bakanlarından Mustafa Necati'nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", (Ed.: Fatma Gök), *75 Yılda Eğitim, Bilanço-98*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- DEVELİ, H. Şinasi, *Dünden Bugüne Mersin*, Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Yay., Mersin, 2001.

- EMRE, Ahmet Cevdet, *İki Neslin Tarihi (Mustafa Kemal Neler Yaptı)*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960.
- ERGÜN, Mustafa, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1997.
- GERAY, Cevat, *Halk Eğitimine Giriş*, Ankara Mülkiyeliler Birliği Yayını, Ankara, 1970.
- GÖK, Fatma, "75 Yılda İnsan Yetiştirme, Eğitim ve Devlet", (Ed.: Fatma Gök), 75 Yılda Eğitim, *Bilanço-98*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- İNAN, M. Rauf, *Mustafa Necati*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1980.
- KOLOĞLU, Orhan, *Cumhuriyet'in İlk Onbeş Yılı (1923-1938)*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Basımevi, Ankara, 1991.
- ÖZDEMİR, Emin, "Yazı Devrimi ve Düşünsel Yapı", *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1978.
- ÖZERDİM, Sami N., *Yazı Devriminin Öyküsü*, TDK Yayınları, Ankara, 1978.
- SADOĞLU, Hüseyin, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.
- ŞAHİN, Mustafa, "Bir Halk Eğitim Çalışması Örneği Olarak Millet Mektepleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.2, Yıl: 1992, s.s.213-234.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1995.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir, *Atatürk ve Harf Devrimi*, TDK Yayınları, Ankara, 1981.
- YORULMAZ, Hüseyin, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Alfabe Tartışmaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1995.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

İZMİR KARANTİNA TEŞKİLATININ KURULUŞU VE FAALİYETLERİ (1840-1900)

Pelin BÖKE

Özet

19.yüzyıl savaşlar ve salgın hastalıklarla geçmiştir. Tüm dünya devletlerini etkisi altına alan bu felaketlerden Osmanlı Devleti de nasibini almış, bu salgınlarla yapılan mücadelenin dışında kalmamış, kalamamıştır. Nitekim modern bir yapıya sahip olmak isteyen Osmanlı Devleti, yaygın bir karantina örgütü kurarak modernleşmekte olduğunu göstermek isterken, güçlü bir merkezileştirme çabası içine de girmiştir. Bu bağlamda İzmir, karantina ağının İstanbul'dan sonra oluşturulan ilk kentlerden biridir ve bu ağ, taşrada kurulmak istenen örgütlenmeye bir model olarak tasarlanmıştır. Bu çalışmada da İzmir karantina teşkilatının kuruluşu ve 1840-1900 tarihleri arasındaki faaliyetleri incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Karantina, Seyyahlar, Hacılar, Klazomen, İzmir.

THE ESTABLISHMENT AND ACTIVITIE OF QUARANTINE ORGANIZATION IN IZMIR BETWEEN THE YEARS 1840-1900

Abstract

Nineteenth century passed with wars and epidemics. The Ottoman had its share of those disasters that spread quickly to the whole world and did not and could not exclude from struggle. The Ottoman Empire, therefore wishing to become modern, presented a significant sample of modernization by establishing a widespread quarantine organization. Izmir was one of the first cities after Istanbul where a wide network of quarantine was organized and moreover this network of quarantine in the city was designed to become a role model to the others in the provences. This study works on the history and activities of the quarantine organization in İzmir between the years 1840-1900.

Key Words: Quarantine, Traveler, Hadji, Klazomen, İzmir.

Giriş

Batı ile ilişkileri çoklukla savaşlar şeklinde tezahür etmiş olan Osmanlı Devleti için 19. yüzyıl, yeni bir temas alanının ortaya çıkmasıyla birlikte ilişkilerin daha çetrefil bir döneme girmesi anlamına gelir. Bu yeni temas alanı salgın hastalıklardır. Özellikle 18.yüzyılda Sanayi Devrimi ile birlikte buhar gücünün deniz ulaşımında kullanılmasının yarattığı etki bu bakımdan “ölümcül” olur. Zira her yeni teknoloji öncelikle “hız”ı artırır ve bu hız birçok şeyi kolaylaştırdığı gibi, salgın hastalıkların yayılmasını da kolaylaştırır. Artık bir kentin kendi içine kapanması yetmez,¹ çünkü pazarı besleyen ticari faaliyetin dinamikleri buna izin vermez. Ne var ki hız ile hastalıkların yayılması arasındaki bu paradoksu çözmek için, 19. Yüzyılın sonunda “mikrop” denen şeyin hastalıklarla ilişkisinin keşfedilmesini beklemek gerekecektir. Zira insan bedenini hasta eden şeyin ne olduğu bilgisine sahip olunmayınca, pislik ve temizlik gibi kavramlar da sadece dış görünüşü tanımlamaktan ibaret kalacaktır². Kısacası Antik Yunan’da sağlık tanrısı olarak bilinen Asklepios’un güzel kızı Hygeia’dan gelen ve koruyucu hekimliğin en önemli kavramı olan hijyen³ henüz tıp tarihi içindeki ayrıcalıklı yerini kazanmış değildir. Hal böyle olunca gerek Batı coğrafyasında gerekse Osmanlı Devleti içinde yaşayan “reaya” yani Hristiyan unsurlar arasında, örneğin veba salgınına karşı verilen ilk ve en önemli tepki kaçıştır. “Ortak ve gerçek önlemlerin yokluğu karşısında” verilen bu tepki diyor Panzac, aslında “hastalığın şiddetini gösteren bir belirti, bir ipucudur” ve “Hristiyanlar için veba, ilahi hoşnutsuzluğun bir ifadesi, kaçılmaya çalışılan bir lanettir”⁴.

Oysa Müslümanlar açısından durum bunun tam tersidir. Zira Hazreti Muhammed’in, belki de ilk karantina uygulaması olarak görülebilecek olan, salgın hastalık karşısında nasıl bir tavır alınacağına dair hadisi şöyledir: “Bir yerde taun çıktığını işitirseniz oraya gitmeyiniz, bir yerde taun çıkar ve siz de orada bulunursanız oradan dışarı çıkmayınız”. Ancak bu da yeterli görülmemiş, insanların can korkusuyla kaçabileceği de göz önünde bulundurularak manevi bir mükafat da verilmiştir; taundan ölen her Müslüman şehadet mertebesine erecektir.⁵ Değil mi ki “her canlı ölümü tadacaktır” (Al-i İmran 3/185) o halde ölümden kaçmak yerine Allah’ın bu lütfuna şükretmek gerekir. Bütün bu dini referanslar karşısında herhangi bir

1 Ortaçağın sonunda ve 17. Yüzyılda “veba ya da onun gibi ölüm oranı yüksek salgın hastalık görülen kentler, dehşet içinde kendi üstlerine kapanırlar, dışarıdan geleceklere de bir tuzak yeri, bir kapan olurlardı” Georges Vigarello, *Temiz ve Kirli, Ortaçağ’dan Günümüze Vücut Bakımını Tarihi*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 1995. s.17.

2 Avrupa’da, özellikle 17. Yüzyılda asiller arasında suyun ve yıkanmanın yerini tutan şey çamaşır değiştirmekti, yani “çamaşır değiştirmek, aslında, yıkanmaktı”, Vigarello, *a.g.e.*, s:85. Zamanla bu iç çamaşırı olarak giyilen gömlekler, sadece elbisenin içinde kalan şeyler olmaktan çıkarak, boyundan kollardan fıskıran ve karşısındakine temiz olduğuna dair mesaj vermesi istenen bir role büründüler, böylelikle “temizlikle giyim gösterişi birbirine bağlanmış” oluyordu. Vigarello, *a.g.e.*, s.97.

3 Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi Ders Notları*, Tıp Fakültesi yayın Bürosu, Bornova 1988-1989, s.33.

4 Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s.s.164-165.

5 Buhari’den aktaran Bedi N. Şehsuvaroğlu, “Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri”, *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, C:17, S:2, Ayır Basım, İstanbul 1954, s.s.292-293.

Müslümanın salgın sırasında kaçması beklenemezse de, İslam geleneği içinde farklı davranışlar da söz konusudur⁶ Ancak Batılı ve en fanatik seyyahların bile göz kapayıp geçemedikleri bir durum vardır ki, bu da Müslümanların bulaşıcı hastalığa tutulmuş bir dindaşını hiçbir şekilde bırakıp kaçmadıklarıdır⁷. Ne var ki Hristiyan toplulukların bu konudaki davranışları tamamen farklı, hatta trajiktir. Örneğin 1835 yılında İzmir'e gelen Kontes Pauline Nostitz'in bu konudaki gözlemi zikredilmeyi hak ediyor:

*"Salgın öyle bir korku salıyor ki, aile içindeki bağları kopartabiliyor. Hastalığın görüldüğü her ev ve herkes terk ediliyor, Kardeş kardeşi, eşler birbirini terk ediyor, hatta anneler çocuklarını Rum bakıcıların ellerine bırakıyor"*⁸.

Müslümanlar ise, gayrimüslimler arasındaki korkunun yarattığı bu zafiyetten kendilerine bir eğlence çıkarmış görünüyorlar. 18. Yüzyıl başlarında İzmir'e gelen Flemenk gemici M. Corneille Le Byrun şehirde dolaşmanın tehlikelerini anlatırken *"salgının en şiddetli dönemlerinde bile normal hayat tarzlarını sürdüren, birbirleriyle görüşmelerini kesmeyen Türklerin"* bu tehlikeyi yarattığını söyleyerek, *"herhangi bir tedbir almamakla kendi hayatlarını tehlikeye atan Türkler, Frenkleri kızdırmak için ellerinden geleni yaparlar. yollarda sanki üzerlerine düşecekmiş gibi yürüyerek Frenkleri korutmaktan adeta zevk alırlar"*⁹ diyor.

Kısaca vermeye çalıştığım bu iki farklı algı ve davranışın örneklerini çoğaltmak mümkünse de, bu konuda hatırı sayılır bir literatür olduğundan, başlıkta belirttiğim çalışmanın sınırlarına dönmek gerekiyor. Ele alacağımız dönem yani 19. yüzyıl, sağlık uygulamaları açısından bir milat sayılabilir. Osmanlı sağlık tarihi açısından bu dönemde iki önemli nirengi noktası öne çıkıyor; bunlardan biri salgın hastalıklara karşı 1831 yılında başlayan karantina uygulamaları, ikincisi de sağlık konusunda ciddi düzenlemelerin yapıldığı 1866 tarihinde İstanbul'da toplanan Uluslararası Sağlık Konferansı'dır. Bu iki önemli eylemi tetikleyen şey ise sanıldığı gibi veba salgınları değil, 1831 ve 1865 yılında Osmanlı coğrafyasını kasıp kavuran kolera salgınlarıdır. Ancak Avrupa'da karantina tedbirlerinin bu tarihten daha önceleri ve ilk kez vebaya karşı alındığını da ekleyelim¹⁰.

Veba illetiyle hesaplaşmasını bitiren Avrupa karşısında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum ise hiç parlak değil. Nitekim daha bu ileti kontrol altına alamadan zuhur eden kolera salgınları ile savaşmak zorunda kalan II. Mahmud'u, önlem almaya iten en önemli neden bu şartlar olsa gerek. Ancak 1831 yılında bir karantina nezareti kurulması ile başlayan bu önlemlerin bir başka itici gücü de olduğunu eklemeliyiz: bunlardan biri, Osmanlı idaresiyle ciddi bir iktidar savaşı içinde olan Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da başlattığı sağlık uygulamaları, diğeri de Balkanlarda

6 1816 yılında Hicaz'lı Müslümanlar, İslamiyete dayanarak veba zamanında alışlagelmiş davranışlara uymayı nükteli bir şekilde reddeder ve dağlara kaçarlar. Gerekçeleri ise şudur; *"Veba, erdemli insanları bir an evvel yanına çağırarak için Allah'ın yeryüzüne gönderdiği bir lütuftur, Fakat biz henüz kendimizi bu lütüfa layık görmüyoruz ve bir başka zamana kadar bir kenara çekiliyoruz"*. Panzac, a.g.e., s.153.

7 A.g.e., s.156.

8 İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir, XIX. Yüzyıl I.*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s.36.

9 Mehmet Demirel, *İngilizce Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Sağlık Hayatı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir 1999, s.115.

10 Şehsuvaroğlu, a.g.m., s.296.

kaybedilen topraklardaki karantina önlemleri¹¹. Nitekim tutarlı ve etkili bir sağlık sistemi kurmanın, kendilerini Osmanlı Devleti'nden farklılaştıracağını düşünen bu iki güce karşı¹², "modern" olduğunu ispatlamak isteyen ve fakat aynı zamanda güçlü bir merkezileştirme çabasına girişen Osmanlı yönetiminin cevabı da karantina uygulamalarını başlatmak olacaktır¹³. Ne var ki II. Mahmut ile başlayan ve sırasıyla Abdülmecit, Abdülaziz ve II. Abdülhamit gibi dört padişahlık dönemini kapsayan bu uygulamalar gerek maddi imkânsızlıklar gerekse Osmanlı merkez teşkilatında başlatılan radikal reformlar nedeniyle son derece dalgalı bir seyir izleyecektir. Bu iniş çıkışların en iyi gözlemlenebileceği yerlerden biri de İzmir ve İzmir'de kurulan karantina teşkilatıdır.

İzmir Karantina Teşkilatının Kuruluşu

Şeyhülislam Mekki-zade Mustafa Asım Efendi'nin 29 Nisan 1838 tarihinde karantinanın caiz olduğuna dair verdiği fetva ile¹⁴ İstanbul'dan sonra ilk kurulan karantina teşkilatlarından biri de İzmir'dedir. Gerek 17. Yüzyılın sonlarından itibaren yükselen ticaret hacmi, gerekse güneyde Mısır ve Doğu Akdeniz'den, kuzeyde İstanbul'a ve batı coğrafyasına uzanan işlek deniz trafiği nedeniyle önemli bir liman olan İzmir, karantinanın taşradaki uygulamalarına bir model olarak tasarlanmıştır. Ancak bu modelin gerçekten iyi bir işleyişe sahip olup olmadığını test eden en önemli unsurlardan biri sefaretler ise diğeri de hacı kafileleri olur.

Öncelikle sefaretlerin bu konudaki dahlini inceleyelim ve konuyu uluslar arası ilişkiler bağlamında ele alalım. İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan 1838 Ticaret Anlaşması'nın hemen akabinde kurulan Karantina teşkilatına en büyük tepki, doğal olarak İngiltere'den gelmiştir. Daniel Panzac bu durumu şöyle açıklar:

"Sanılmanın aksine, Avrupa ülkeleri vebaya karşı mücadeleyi teşvik etmek için Türk Devleti nezdinde hiçbir girişimde bulunmamışlardır....II: Mahmud'un birçok girişiminde biri olan bu reformu Avrupa desteklememiş, tersine kuşkuyla bakmıştır. Bu konuda İngiltere'nin davranışı dikkat çekicidir....1838 yılı boyunca padişahın bu projeyi sonuçlandırmak için gösterdiği heyecan, İngiltere'nin İstanbul'daki büyük elçisi Lord Ponsonby ile Londra arasında en azından yazışmalarda büyük bir canlılığa neden olur. Bu işe karışmak gerçekten çok nazik bir konudur İnsanları vebadan korumayı amaçlayan bir politikaya açıkça muhalefet etmek bir Avrupalı hükümet için imkansızdır.....Ağustos 1838'de Osmanlılar ile İngiltere arasında, özellikle İngiltere'ye ilginç ufuklar açan ve karantinanın alt üst edebileceği bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. Karantina Meclis tarafından hazırlanan metin ancak yılsonunda son şeklini aldığı ve Avrupalı temsilciler meclise katıldığı için İngiltere hiçbir şey yapamaz"¹⁵.

11 Panzac, *a.g.e.*, s.s.194-195.

12 *A.g.e.*, s.s.201.

13 "Serettiba-i sultani Behçet Efendi'nin ikazı üzerine Sultan Mahmut II'nin emriyle Karadeniz'den gelecek Osmanlı ve ecnebi gemileri için ayrı ayrı karantina mahalleri tahsis olunmuş ve kamilzade Mustafa Nazif Efendi karantina nezaretine tayin edilmişti" Ahmet Midhat, *Devlet-i Osmaniye'de Karantina yani Usul-ü Tahaffuzun Tarihçesi*, 1318, *Hariciye Salnamesi'nden aktaran Şehsuvaroğlu, a.g.m.*, s.295.

14 Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s.267.

15 Panzac, *a.g.e.*, s.222.

Nitekim 22 Ocak 1839 tarihinden Lord Ponsonby'nin Londra'ya gönderdiği bir mektup karantina meselesine nasıl bakıldığını açıkça ortaya koyar:

"Önerilerden biri muhafızların kendilerinden kaçmaya çalışanlara ateş etme hakkı verilmesidir... Sorun bu hakkın nasıl gönül rahatlığıyla kabul edilebilecek hale getirileceğidir. Diğer bir öneri, sağlık görevlilerine veba çıktığına inandıkları herhangi bir eve girme ve Karantina Meclisi'nin bir üyesinin görevlendirilmesiyle, gerekli olduğuna karar verdikleri önlemleri alma hakkı vermektir. Bu hak, kapitülasyonlarımızın bize verdiği en büyük ve en değerli ilke ve hak olan bir Frenk evinin masuniyetinin zaman zaman ihlaline yol açabilir; muhtemelen zaman zaman da hırsızlıklara, belki de cinayetlere sebebiyet verecek ve hastalara da mutlaka sonsuz üzüntü ve acı verecektir....Karantinanın Frenk tüccarlarına ve diğerlerine getireceği masrafları belirtmeden geçmemeliyim. Ayrıca bir korkumu da gizlemeyeceğim; alınan önlemler ne olursa olsun, uygulaması öyle kötü olacaktır ki, hepimiz sağlık kurallarının genellikle getireceği söylenen yararını görmek yerine, kat kat eziyetine katlanacağız."

Ancak 1840 tarihinde kurulan¹⁶ İzmir karantina teşkilatı ile ilgili olarak İzmir Fransa konsolosunun görüşleri İngiliz sefirinden tamamen farklıdır. 29 Ocak 1840 tarihli mektuptaki şu ifadeler bakalım:

"İstanbul'dan İzmir'e gönderilen, karantinalar kurmak, bütün karantina işlerini düzenlemekle görevli kişi kısa bir süre önce geldi...İsmi Süleyman Efendi'dir ve daha önce Selanik'te benzer şeyle organize etmekle görevliydi...O yarasız önlemlerden oluşan boş bir taslakla yetinmek istemez, Avrupa'ya, tam olarak da Fransa ve İtalya'ya gezmiştir. Denizden gelişler için belirlediği karantina yeri gerçekten çok iyi seçilmiş benziyor"

29 Nisan 1845'te aynı konsolos tarafından çıkarılan bilanço ise şöyledir;

*"Ocak 1840'da kurulan İzmir Karantinası şehrin batısında Zeytinlik denen ova-ya giriştedir ve temizlik bakımından, yer seçimi olabileceğin en iyisidir. Fakat bu kurum, idarecilerin iyi niyeti ve büyük çabalarına rağmen hala eski durumunda, zira eskiden askeri hastane olarak kullanılan bina çok yıkık dökük olup, çok yetersiz bir alan üzerindedir. Çok yolcu olduğundan, birkaçı, karantinanın ek binaları haline gelmiş yakın bir iki köy evinde kalma imkanı bulur, diğerleri ancak çadırlarda kalabilir. Uygun genişlikte bir bina inşasıyla bu duruma çare bulması için İstanbul'a pek çok kez başvuruldu, ancak bugüne kadar sonuçsuz kaldı. Bununla birlikte Sıhhiye Müdürü Aşir Bey'in, İstanbul'daki yabancı temsilcilerin destekleriyle padişahın hükümeti nezdinde yaptığı yeni girişimin kabul görmesi umuluyor"*¹⁷.

16 Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Türkiye Karantina Tarihine Giriş*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1953, s.330; Nerdeyse İzmir'le eş zamanlı olarak Çeşme ve Kuşadası'nda da birer karantina kurulmuştur: BOA, 5 Z 1256 / 29.01.1841, Cevdet Sıhhiye, 12/586.

Karantinahane açılan yerlerde; bir müdür, bir katip ve iki gardiyan ile bir tabib görevlendirilmiş bulunuyordu. Bu görevlilerin tümüne defterdarlık gelirinden aydan aya maaş ödenmekte idi.: Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK, Ankara, 1991, s.232; Taşra karantinalarında görevli müdür, memur ve tabiblerin maaşlarında Haziran 1841'den geçerli olmak üzere yapılmış olan düzenlemeye göre; Aydın Karantina Müdürünün maaşı 2000 kuruş (ancak 750 kuruşu tenzil edilmiştir), Karantina tabibinin maaşı ise 1000 kuruştur: Gül- den Sarıyıldız, "Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, C LVIII, Ağustos 1994, S.222'den ayrı basım, s.363.

17 Panzac, *a.g.e.*, s.s.227-228; 09.01.1845 tarihinde ayrıca, Karşıyaka tabir olunur Menemen iskelesine yolcu gelip gitmesi nedeniyle 250 kuruş aylıkla İzmir karantinasına bağlı olarak bir müdür vekili- nin görevlendirilmesine karar verilmiştir: BOA, 29 Z 1260 / 09.01.1845, Cevdet Sıhhiye 9/434.

Gerçekten de bu girişim boşa çıkmamış görünüyor. Zira 8.7.1846 tarihinde İzmir Karantina Müdürü Şakir Efendi, Tophane-i Amire müşirine¹⁸ gönderdiği yazıda İzmir’de kuvvetli bir deprem olduğunu ancak inşa edilmekte olan karantinahaneye bir zarar gelmediğini¹⁹ söylediğine göre inşaat daha evvel başlamış olmalıdır. 29.11.1846 tarihinde ise, bu inşaat için 974 lira bedel ayrıldığını öğreniyoruz ki bu yazıda Şakir Efendi geri kalan 214 liranın da ödenmesini talep etmektedir²⁰.

Bu arada Fransız konsolosunun çizdiği kısmen olumlu tablo, Osmanlı idarecileri cenahında işlerin çok da iyi gittiğine delil sayılmamalıdır. Zira 20.01.1844 tarihinde İzmir Karantina Müdürü Mustafa Refik Efendi tarafından gönderilen bir tezkirede; gemilerin karantina uygulamalarından kaçmak için gece gelip gittikleri, bu durumun gümrük vergilerinde azalmaya yol açtığını, herkese ceza verilmesinden kaçınılarak gemilerin mallarını gece boşaltmasına izin verilmesi talep edilmektedir²¹.

Bu belgede altı çizilen en önemli nokta gümrük gelirlerinin azalmasıdır ki, mali konuda İzmir karantina teşkilatının kuruluşunda ne kadar sıkıntı yaşandığı gösteren 1840 tarihli belgeyi yeri gelmişken zikretmek gerekir. Bu belgeye göre; 19.10.1840 tarihinde sadrazam Mehmed Emin Rauf Paşa tarafından Abdülmecid’e gönderilen bir arizada, İzmir’de inşa edilecek kara ve deniz tahaffuzhanelerinin masrafları ile bu karantinada çalışacak müstahdem, memur ve etibbanın maaşlarının muhassıllık mallarından ödenmesi ve kalan borçların tahsis edilecek vergiye eklenmesi İzmir meclisi tarafından bildirildiğini, gereğine daha sonra bakılmak üzere masrafların toplanan paradan ödenmesi kararlaştırılmışsa da, adı geçen borçların vergiye eklenmesinin Tanzimat-ı Hayriye’ye muhalif olacağından söz konusu borçların ayrıca tahsil edilmesi, Konya muhassılı Çelebi Efendi tarafından toplanan gümrük vergisinin de üç sene boyunca iki muhassıl tarafından idare edilerek yıllık gelir ne ise, her sene bunun muhassıllık mallarından karşılanması için izin istenmektedir²². Bu çetrefil yöntem ise soruna çözüm getirmemiş olmalı ki, İzmir Karantina binası ancak 1846 yılında tamamlanabilmiştir²³. Ne var ki bunca zahmetle inşa edilen bina 1848 yılında ciddi bir yangın geçirerek harap olacaktır²⁴.

18 “Sahil ve kalelerle olan ilgisi dolayısıyla karantina hususatı evvela Tophane Müşirliği’ne, mütakiben de Ticaret Nezaretine mühlak olup onun adına karantina nazırınca idare edilir ve harici temaslar bakımından da hariciye nezaretine bağlı bulunurdu Fakat bir ara 1255 Zilkadesinden 1256 Muharremine kadar üç ay müddetle idari hususlarda tamamen müstakil olmuşsa da, bilahare yine Ticaret Nezaretine ve nihayet hem idari, hem harici hususlarda tamamen Hariciye Nezaretine bağlanmıştır”: Bedi N. Şehsuvaroğlu, “Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri”, İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası, C.17 S.2, Ayır Basım, İstanbul, 1954, s.298.

19 BOA, 13 B 1262 / 08.07.1846, Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi, 45/34.

20 BOA, 9 Z 1262 / 29.11.1846, Ba-ı Asafi Amedi Kalemi, 1/69.

21 BOA, 29 Z 1259 / 20.01.1844, Cevdet Sıhhiye 16/788.

22 BOA, 22 Şaban 1256 / 19.10.1840, İrade Dahiliye, 23/1121. Muhassıllık kurumuyla geniş bilgi için bkz. Çadırıcı, a.g.e., s.s.208-218.

23 1855 tarihli bir yazıda yer alan şu ifade karantina binasının ancak 1846 yılında tamamlandığını gösteriyor. “...Binanın karantina olarak kullanıldığı dokuz yıl zarfında, orada görevli olan bir doktor, çoğu yaşlı olan ve gemilerden doğrudan doğruya buraya çıkarılagelmekte olan halk kitlesi içinde herhangi bir salgın hastalık vakası ile karşılaşmadığını söylemiştir.” 7 Ağustos 1855 tarihli London Times gazetesinden aktaran Rauf Beyru, 19. Yüzyılda İzmir’de Sağlık Sorunları ve Yaşam, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2005, s.s.74-75.

24 BOA, 29 N 1264 / 30.08.1848, Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi., 145/25.

Hacı Kafileleriyle Gelen Salgınlar

Sistemin sıkıntıları ve işleyişinde görülen sorunlar konusunda önemli bir gösterge sayılabilecek olan Hacılara karantina uygulanması meselesine gelince... Süheyl Ünver'e göre hacılara "tedabir-i sıhhiye" uygulamasının başlama tarihi 1844 yılıdır²⁵. 1844 yılı aynı zamanda Osmanlı coğrafyasında vebanın ortadan kalkışına denk düşer,²⁶ bu durumda hacılarla ilgili alınan tedbirlerin daha çok kolera salgınları ile ilgili olduğu düşünülebilir Her yılın belli dönemlerinde gerçekleştirilen hac farızasının, ciddi bir demografik hareketliliğe neden olduğu göz önüne alınırsa, söz konusu dönemlerin salgın hastalık riskini artırması da kaçınılmaz olmaktadır. Her ne kadar kolera ve vebanın epidemiyolojisi farklı olsa da -veba kemirgenlerin üzerindeki pirelerden, kolera ise kirli sulardan bulaşır- sonuçta her ikisi de ölümcüldür. Ölümcül olan çiçek, tifo gibi diğer hastalıkların veba ve kolera kadar ilgiye mazhar olamaması ise ölüm oranlarıyla ilgili olmalıdır. Zira çiçek aşısının 1840 yılında Osmanlı coğrafyasında kullanılmaya başlanmasıyla bu hastalıktan ölenlerin sayısı ciddi bir biçimde azalma göstermiştir. Kısacası kolera, daha çok hacılarla gelen bir hastalık olarak, 19. yüzyılın ikinci yarısında vebadan daha çok öne çıkmış görünüyör²⁷.

Gerçi hac zamanı karantina uygulamaları 1837 yılından beri görülmektedir²⁸ ama 1844 yılında getirilen düzenleme daha sıkı önlemler getirdiği için bu durum hacıları hiç de memnun etmez. Nitekim 1845 yılında hacdan dönen 2.500 kişi Adana'da karantinaya alınmak istenince, buna uymayarak isyan etmişler ve memleketlerine dönmüşlerdir. Bu isyanın İzmir ile ilgisi ise şu noktadadır:

*"Bu işte, Manisa Sancağı'na bağlı Demirci kazası müftüsünün öncülük yaptığı, karantinanın şeriata uymadığını yaydığı öğretilmişti. Ayaklanmanın bastırılmasında Adana Mutasarrıfı Süleyman Paşa'nın da kusurlu olduğu anlaşıldığından görevden alınmış, müftü ise İzmir'e sürgün edilmiş, ayrıca bir ay karantinada tutulması kararlaştırılmıştı... Karantinasını tamamladıktan sonra ayrıca yargılanacaktı. Karantina belgesi almadan memleketlerine dönen hacılar da yakalanıp, uygun yerlerde 15 gün karantinada tutulacaklardı"*²⁹.

25 Süheyl Ünver, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", *Tanzimat I*, 100. Yıldönümü Münasebetiyle, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s.948.

26 Panzac, *a.g.e.*, s.244. Panzac 150 yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde sıklıkla görülen vebanın kemirgenler ve yaşam koşullarından kaynaklandığını belirterek, 1830'lardan itibaren başlayan karantina uygulamalarının fare gibi kemirgenleri gemilerde hapsedtiğini ve hastalığın bölgeyi tamamen yok etmesini engellediğini söylemektedir. (248) Ne var ki veba mikrobu ve aşısının Alexandre Yersin tarafından bulunması bundan 50 yıl sonra, yani 1894 yılında mümkün olacaktır. Dolayısıyla vebanın bu tarihe kadar ataklar yapmış olması kaçınılmazdır. Nitekim Rauf Beyru çeşitli yabancı ve yerli gazetelerden çıkardığı istatistikte 1844-1899 yılları arasındaki veba ataklarından söz etmektedir. Bkz.: Rauf Beyru, *a.g.e.*, s.s.88-89; Fare itlafı konusunda ise: "Vebanın hüküm sürdüğü mahallerden gelen vapurlardaki farelerin itlafı hakkında Meclis-i Umur-ı Sıhhiye tarafından hazırlanan talimatname" için bkz.: BOA, 1 Za 1319 / 10.02.1902, Dahiliye Mektubi Kalemi, 2586/9; ayrıca Kemal Arı, "Mübadele Sürecinde Göçmenlerde Salgın Hastalık Riski ve Fare İtlafı", *Necmi Ülker'e Armağan*, İzmir, 2008, s.s.145-158.

27 Kolera Hindistan orijinli bir hastalık olup, ilk kez Hindistan sınırlarının dışına çıkması 1817 yılında olmuştur. Daha geniş bilgi için bakınız Şehsuvaroğlu, *a.g.m.*, s.s.283-284.

28 Surre-i Hümayun ile giden Müslüman hacıların Gülek Boğazında on iki gün karantinaya tabi tutulmaları ile ilgili BOA, 5 B 1253 / 5.10.1837, Hatt-ı Hümayun, 546/26962-A.

29 Çadırcı, *a.g.e.*, s.309; Bu olayla ilgili BOA, 14 Z 1261 / 14.12.1845, Meclis-i Vala Evrakı, 21/2.

Alınan Önlemler

Aynı yıl İzmir Karantinası ne durumdaydı? 1845 yılında İzmir'e gelen bir seyyah Ludwig Ross, alınan önlemlerle ilgili durumun ciddi anlamda iyileştiğini gözlüyor:

"Türkler de Avrupa uygarlığına ellerinden geldiğince uymaya çalışıyorlar ve bu konuda ilerleme kaydettikleri bile söylenebilir, önce iki saat kadar karantinada oyalanmak zorunda kaldık, buradan giriş izni alır almaz kayıkla önce pasaport sonra da gümrük kontrolüne gittik" ³⁰.

Seyyahın bu ifadeleri, durum sakinken bu gözlemleri yapmış olduğu kanısını uyandırıyor. Oysa 1848 yılındaki salgın sırasında İzmir'e gelmiş olsaydı, büyük bir korkuyla kentten kaçmakta olan "Frenkleri" görmüş olacaktı. Zira birçok kaynakta da belirtildiği gibi bir salgın çıktığında kentte yaşayan gayrimüslimlerin çoğu sınıfsal durumlarına göre Buca, Bornova gibi sayfiye yerlerinde bulunan konaklarına kaçıyor, bu imkânı olmayanlar ise evlerine kapanıyorlardı. İzmir'in 1838 anlaşmasından sonra ciddi bir tüccar akınına uğradığı düşünülecek olursa -ki bu anlaşmadan İngiltere'nin dışındaki devletler de kısa sürede yararlanma hakkı koparmışlardı- salgına dair küçücük bir dedikodu bile şehrin ticari faaliyetinin ciddi ölçüde aksamasına yetiyordu. Bunu sorunu çözmek için de şehrin boşalmasını önlemek gerekiyordu. Nitekim 30.08.1848 tarihinde İzmir Seraskeri tarafından İstanbul'a gönderilen bir yazıda; *"İzmir Karantinahanesinde yangın çıkması ve aynı zamanda kolera illetine maruz kalan ahalinin terk etmeleriyle memleketin boşaldığına binaen asakir-i şahane tarafından muhafazaya itina edildiği"* bildiriliyordu³¹.

Kaçışı önlemenin bir başka yolu da hiç kuşkusuz daha sıkı önlemler almaktan geçiyordu. Nitekim bu konudaki gözlemlerini bizden esirgemeyen bir başka İngiliz seyyahın 1851 yılındaki gözlemlerini Rauf Beyru şöyle aktarıyor;

"Şu anda İzmir'de uygulanmakta olan karantinanın nedeni de tıpkı formaliteleri kadar anlamsızdı. Limanda karantina altında tutulan bir gemiye, bu gibi durumlarda su verecek hortumun tutulmasına ilişkin bir takım katı kurallara uyma zorunluluğu vardı ve buna uygun olarak da su ikmali yapılmaktaydı. Ancak ne yazık ki bu su ikmali sırasında sandalda bulunanlardan biri bir ara dengesini kaybettiğinden, tutunmak üzere hortuma elini deşdirmiş ve bu hatasıyla hem kendisinin hem de 150.000 nüfuslu koca İzmir kentinin sekiz gün süreyle karantinaya alınmasına neden olmuştu" ³².

Kırım Savaşı ve İzmir Karantina Binası

Bu arada gözlerimizi İzmir körfezinden kaldırıp, biraz da dışarıya, yani İstanbul'a ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi duruma çevirmekte yarar var. Zira Lale Devri'nden beri neredeyse hiç bitmeyen savaşlardan bir yenisi daha kapıda; 1853-1856 Osmanlı-Rus harbi, yani yaygın kullanımıyla Kırım Savaşı, yani Osmanlı Devleti'ni ilk kez dışarıdan borç almak zorunda bırakan o meşum savaş. Hasan Ali Yücel'in *"sanki İngiltere bu harbi bizsiz yapmış gibiydi"* diyerek

30 Pınar, a.g.e., s.86.

31 BOA, 29 N 1264 / 30.08.1848; Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı, 145/25.

32 Beyru, a.g.e., s.91.

hayıflandığı, İngiliz tarihçisi Traveleyan'ın "Waterloo savaşından beri harbe girmemiş İngiliz halkının barıştan bıkmış olmasından gayri esaslı bir sebebe dayanmayan çılgınca bir sefer"³³ olarak nitelediği Kırım Savaşı'nın İzmir'i yakından ilgilendiren bir yönü var. O da, Kırım'da yaralanan İngiliz askerlerinin tedavi ve bakımlarının yapılması için İstanbul'un yanı sıra, İzmir'in seçilmiş olması. Bizim konumuz açısından önemi ise İzmir'de incelemelerde bulunmak üzere gelmiş İngiliz Sağlık Komisyonu'nun 1855 yılında "Majestelerine" sunmuş olduğu bir rapor. Bu rapora göre sağlık komisyonu Sarı Kışla'da bir askeri hastane kurmanın olanaklarını araştırırken, kapasiteyi artıracak başka bir yer arayışına da girmişlerdi. Burası da kışlaya çok uzakta olmayan İzmir Karantina'sıydı:

"Ticari malları kabul etmek ve karantina altında olanları barındırmak için kullanılan barakalardan ve diğer binalardan ibaret olan İzmir karantina kurumu [Sarı Kışla'daki sivil] hastanenin batıya doğru biraz uzağındadır. Karantina deniz kıyısına inşa edilmiş olup, denizin birkaç feet üzerindedir. Burası, deniz kıyısında küçük bir girinti yapan koy ve arkasındaki yüksek teppeyle küçük bir alandır. Bu tepe, akan yüzey suyunu bölgeden başka bir yere çevirmeye izin vermez. Bu nedenle binaları, bataklık ve sağlıksız bir hale getirecek şekilde su basar. İçme suyu da çok kötüdürEğer şu şartlar sağlanırsa, nekahat dönemindeki birkaç hasta için bu binaların kullanılmasında bir engel yokmuş gibi görünüyor: yüzey sularının yönünün değiştirilmesi, içme suyunun filtre edilmesi, binanın üst katının alt kata tercih edilmesi ki bütün bunları yapılması kuvvetle tavsiye edilir. Bir de sivil hastane [Sarı Kışla] ile karantina arasında geniş bir salhane vardır ki, bu sorunun da düzeltilmesi gerekir"³⁴.

Karantina binalarının nadiren tasvir edildiği bu ifadelerden de anlaşılıyor ki, karantina binası 1855-1856 yıllarında iki katlıdır ve durumu hiç de parlak değildir. Ne var ki, 7 Ağustos 1855 tarihli London Times gazetesi, Kırım'a savaşa gönderdikleri çocuklarının iyi olduğu konusunda, muhtemelen İngiliz kamuoyunu rahatlatmak amacıyla, İzmir Karantina binasını şöyle anlatmaktadır:

"İngiliz sivil hastanesinden (Sarı Kışla) çıkılınca, yaklaşık bir milden biraz daha ötede bulunan karantina binasına, kaba döşeli bir yol üzerinden varılabilir. Bina, diğer bütün Türk kışlalarına benzemektedir. Taş ve ahşaptan yapılmış sıvalı bir yapı olup, deniz kenarında ve denize uzun cephesini verir. Hemen arkasında ise işlenmemiş, çorak ve tepelik bir arazi yer almaktadır. Karantinanın ilk bakışta vebalılara mahsus bir hastane olduğu sanılabilir. Oysa durum böyle değildir. Binanın karantina olarak kullanıldığı dokuz yıl zarfında, orada görevli olan bir doktor, çoğu yaşlı olan ve gemilerden doğrudan doğruya buraya çıkarılagelmekte olan halk kitlesi içinde herhangi bir salgın hastalık vakası ile karşılaşmadığını söylemiştir. Aksine, bu kişilerin burada güç kazanarak, birkaç gün içinde bahçede dolaşır bir duruma geldikleri ifade edilmiştir.

33 Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları, Stanley Lane Pool'un kitabından özetleyip Türkçe'ye çeviren Can Yücel, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959: Hasan Ali Yücel'in Giriş bölümünü yazdığı XXVI. sayfa.

34 Report to the Right Hon. Lord Panmure G.C.B Minister at War, of the Proceedings Great Britain the Sanitary Commission Dispatched to the Seat of War in the East., London, 1855-1856; Presented to both Houses of Parliament, by Command of Her Majesty March 1857. S.36; Bu konuda ayrıca İzmir'deki İngiliz Hastanesi'nde doktor olarak görev yapmış olan George Rolleston'un yazmış olduğu rapora bakılabilir; George Rolleston, İzmir 1856, (haz.: Fikret Yılmaz), İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları, İzmir 2010.

Şu sıralarda da çok kere 500 civarında iyileşmekte olan askerleri barındıran tesiste herhangi ciddi bir hastalığa rastlanmamıştır. Buradaki subay ve görevlilerin karşılaştıkları en önemli sorun, gizlice hastaneye sokulmakta olan rakı ve benzeri içkilerin getirilmesinin ve satışının engellenmesi olmuştur. Askeri komutan Albay Storsk, bu konuda büyük bir azimle çalışmış, karantina yolu üzerinde bulunan ve içki satan birçok dükkânı kapattırılmış ve içkilerin gizlice içeri sokulmasını engellemek üzere, getirilecek her türlü şeyi denetleyen bir giriş polisi oluşturmuştur³⁵.

Bu ifadeler epey iç rahatlatıcı olmakla beraber, aynı yıl İzmir'deki İngiliz Hastanesi'nde görev yapan Doktor George Rolleston o kış şehirde ciddi bir çiçek salgını yaşandığını, aşının biliniyor olmasına rağmen hastalığın epeyce yayıldığına bakarak gerektiği gibi uygulanmadığını söylemekte, ancak salgının İzmir ahalisi arasında çok da fazla bir zayıata yol açmadığını belirtmektedir³⁶.

Defin Sorunu

Tam da bu noktada akla şöyle bir soru geliyor; salgın hastalıklar nedeniyle karantinaya alınanlar arasında ölenler olduğunda bunlar nereye gömülüyordu? Bu soruyu cevaplamak için biraz geriye dönmek gerekiyor.1833-1838 yılları arasında veba illetini halka anlatmak üzere Fransa Devleti tarafından İzmir'e gönderilen Floransa Bilim Akademisi üyesi Dr. Bulard İzmir'de geçirdiği süre boyunca edindiği gözlemleri şöyle aktarıyor:

"..Kahire'de Sayın Clot ve Lacheze ile birlikte çalışmamıza karşılık, hastalığın sevdiği bir başka yer olan ve çok çeşitli milletlerin yan yana yaşadığı İzmir'de yalnızdık. Hastaneye kapandık ve görülmesi korkunç, yazılması imkansız şeyler yaşadık. İzmirliiler çok iyi niyetli insanlar olmalarına karşılık, veba salgınını sıkça yaşamalarına rağmen, veba hastaları için öngördükleri hastanelerinden aynı iyilikle söz etmek pek mümkün değil. Çünkü hastaneler hem idari, hem tıbbi olarak çok yetersizdi."

Bulard daha sonra gayrimüslimlerin veba karşısındaki tutumları üzerine bir takım gözlemlerde bulunuyor:

"Bir defa bu hastaneye düşen hastayla ailesi arasına hiç de sağlıklı olmayan bir duvar çekiliyor. Böylece hastalar, kendisini daha baştan ölü olarak gören ve payına düşecek malların hesabını yapan insafsız ve soyguncu hasta bakıcıların ellerine düşüyordu. Hastanın bir yandan ailesi tarafından terk edilmesi ve buna bağlı olarak aç gözlü insanların eline düşmesi yetmiyormuş gibi, hasta bir de üstüne üstlük doktorsuz, ilaçsız pisliğin içinde bırakılarak ölüme terk ediliyor. Leş gibi kokan ve havalandırılmayan odalarda üst üste yatıyorlar... Kısaca İzmir'de hastaneler, mezarlıkların bekleme odası gibi bir şey.... Hastanenin bahçesi mezarlık olarak kullanılıyordu ve cesetler toprak derin kazılmadan gömüldüğü için çevreyi korkunç bir koku salmıştı...Biz İzmir'e gelmeden önce hastaneye iki yüz hasta alınmış ve iki yüzü de ölmüş. Biz geldikten sonra salgın devam etmesine rağmen, kurtardığımız hasta sayısı ölenlerden çok oldu."

35 Beyru, a.g.e., s.s.74-75.

36 Rolleston, a.g.e., s.61.

Bulard Türkler için ise şu gözlemleri yapıyor:

*"İster teslimiyetçilik, ister boş vermişlik, ister antipati diyelim Türkler hastalığa karşı hiçbir önlem almıyorlar. Bu yüzden de Türkler arasındaki ölüm oranı Rum, Ermeni, Katolik ve Yahudilerden çok daha fazla"*³⁷.

Bulard'ın verdiği bilgilere tam da bu noktada bir miktar katkı yapmak, defin konusunu daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Önce Rauf Beyru'dan bir alıntı yapalım;

"İzmir'de 19.yüzyılın ortalarına kadar, daha doğrusu 1865 yılına kadar, yalnızca Türklerin ve Musevilerin ayrı ve kent dışı sayılabilecek yerlerde mezarlıkları bulunmaktadır. Bunların dışında kalan bütün diğer toplumların: Rumların, Ermenilerin ve de çeşitli mezheplere bağlı, çoğu yabancı uyruklu Avrupalılarla, yerli sayılabilecek Levantenlerin ayrı mezarlıkları olmayıp, bunların ölülerinin, üst üste, kendi kiliselerinin avlularına, hatta bazen özellikle salgın dönemlerinde hastane bahçelerine gömülmeleri yoluna gidilmekteydi. Büyük olasılıkla, o sırada kentte ve ülkenin diğer yörelerinde meydana gelen büyük kolera salgınının da zorlaması sonucu, 1865 yılında çıkarılan bir yasa ile sağlık koşullarına bağlı sakıncalar gösterilerek, kent içinde gömü yapılmamasının emredilmesinden sonra, Türk ve Musevi toplumlarının zaten rağbet etmedikleri bu uygunsuz uygulamaya tüm kent ölçeğinde son verilmiştir. Böylece kent içinde bulunan çeşitli Hıristiyan grupların da, bu emirnameden sonra, iskân alanları dışında, peyderpey kendi mezarlıklarını tesis etme yoluna girdikleri görülmektedir. Aslında mezarlıkların nakli ile ilgili hazırlıkların 1865'ten önce başlatıldığı anlaşılmaktadır. Sadrazam Mehmet Fuat

Paşa'dan, İzmir Valisi Mehmet Paşa'ya gönderilen bir mektupta;

*"İzmir'de bulunan Latin, yani Frenk Katolikleri ve bu mezhepte olan teba-i ecnebiyenin hariçte makbereleri olmadığından, mevtalarını kiliseler derununa defnetmeye mecbur oldukları ve bundan, sıhhate türlü mazarratlar zuhura geldiği...ve bu husus, filhakika uygunsuz bir şey idiğine mebni" denilerek kent dışına, mektuptaki deyimiyile "kenar şehirde" [PB: kenar-ı şehir olmalı] münasip yerler olup olmadığı konusunda valilikten bilgi istendiğini görüyoruz"*³⁸.

Bu noktada iki şeyi düzeltmek gerekiyor; birincisi kent içine defin yapılması ile ilgili düzenlemenin tarihi 1868 yılıdır³⁹, ikincisi ise bu düzenleme her zaman aynı kesinlikte uygulanmış değildir. Zira 18.09.1895 tarihli bir belgede *"İzmir'de Hristiyan cemaatine mahsus Punta adlı yerde bulunan kabristanın, karantina ve Karataş bölgelerine uzaklığı sebebiyle ölü naklinde yaşanan zorluğun giderilmesi için Herakliya Bedos Hatun'un tapulu malı olup mezarlık için bıraktığı arazisinin kabristan ittihazında mahzur olmadığı" bildirilmektedir*⁴⁰.

37 İlhan Pınar, "İzmir'de Veba", *Toplumsal Tarih*, C.1, S.2, Şubat 1994, s.s.22-25.

38 Beyru, a.g.e., s.271. 1860 yılında, "taşralarda vuku bulacak bütün ölümlerin imam ve muhtarlarca canibi karantinaya bildirilmesi ve gereğine her zamankinden daha fazla itina gösterilmesi" istenmiştir; BOA, 18 B 1276 / 11.02.1860; Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayat Evrakı, 398/65.

39 "1868 yılı Şubat ayında çıkarılan bir yasa gereğince kent içindeki cami ve kilise hazirelerine defin yapılması yasaklanmıştır": Hans Petter Laqueur, *Hüve'l Baki, İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s:64; İzmir mezarlıkları ve mezar taşları üzerine bir çalışma için bkz. Ertan Daş, "İzmir Mezar Taşlarında Hastalık ve Sağlık", *İzmir'in Sağlık Tarihi Kongresi 1-3 Aralık 2005, Bildiriler*, İzmir, 2009, s.s.98-110.

40 BOA, 28 Ra 1313 / 18.09.1895, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî, 429/102. Eğer ölümler karan-

Defin meselesi ile ilgili olarak Erkan Serçe'nin yapmış olduğu saptamayı da zikrederek bu konuyu kapatabiliriz:

“XIX. Yüzyılın ortalarına kadar kentnin neredeyse sınırlarını belirleyen mezarlıklar, XX. Yüzyılın başına gelindiğinde kent ortasında birer adacık haline gelmişlerdi. Hastalık kaynağı olarak görülen kent içi mezarlıkların kaldırılması konusundaki her girişim dinsel taassupla karşılandı. Yine vakıfların söz sahibi oldukları mezarlıkların bir kısmı Vali Rahmi Bey'in kişisel otoritesiyle kaldırıldıysa da sorun Cumhuriyet'e devredilen beledi bir sorun olarak devam etti.”⁴¹

Sefaretlerin Müdahaleleri

Ancak karantina meselesinde sorunlar bitmiyordu. Daha önce olumlu görüşlerine yer verdiğimiz Fransa Konsolosu'nun muhtemelen halefi olan İzmir'in yeni konsolosu, İstanbul sefaretine bir yazı yazarak, limana gelen vapurlardan yolcuların inmesinin karantina memurları tarafından engellendiğine dair şikayet edince, İstanbul'daki Fransa Konsolosu da 27.07.1861 tarihinde Hariciye Nazırı Ali Paşa'ya gönderdiği bir mektupta “alteslerinin” bu işe müdahale etmesini isteyecektir.⁴²

Bu tarz müdahalelerin yapılabileceği, daha İstanbul'da kurulan ilk karantina meclisinin yapısından da anlaşılmaktaydı. Zira bu meclise bizzat Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından “İstanbul'daki ecnebi devleti sefirlerinin muvakkat olarak birer memur göndermeleri teklif olunmuş”⁴³, hal böyle olunca da dört Osmanlı üyeye karşılık, on dört yabancı üyeli⁴⁴ bu mecliste sefaretler karantina nizamlarının hazırlanmasında ve icrasında söz sahibi olmuşlardır. Osmanlı yönetimi, bu yüzden karantina uygulamaları ile ilgili olarak öncelikle sefaretleri ikna etmeye çalışmıştır⁴⁵. Gerçi Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın yaptığı gibi tamamen yabancı üyelere bir komisyon⁴⁶ teşkil edilmemiştir ama, meclisin yapısı nedeniyle bu karantina konusu sık sık uluslararası bir mesele haline gelmiştir. Bunun da en temel nedeni karantina nizamlarının değişik devletlerin tebalarına farklı farklı uygulanmasıdır. Nitekim hazırlanan karantina nizamnamesinin İngiltere tarafından imzalanmaması ve Osmanlı Devleti'nin kendi tüccar gemileri hakkında nizamnameyi esnek bir şekilde,

---

tina da bekleyen gemilerde olmuşa, bu hastalıklı cesetleri defnetmenin tek yolu vardır, denize atmak. Bu konuda seyyahların verdiği bilgiler için bkz.: İlhan Pınar, *Seyyahların Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl I-II*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.

41 Erkan Serçe, “İzmir Belediyesi ve Kamu Sağlığı”, *İzmir'in Sağlık Tarihi Kongresi 1-3 Aralık 2005, Bildiriler*, İzmir 2009, s.253. Nicolas Vatin, kent içi definler 1868 tarihli nizamname ile yasaklandığını söylerken, bu durumu, özellikle koleraya karşı alınacak önlemlerle ilgili 1866 yılında toplanan Uluslararası Sağlık Konferansı ile ilişkilendiriyor; Nicolas Vatin, “Osmanlı Döneminde İstanbul'da Sur İçi Defin”, *Osmanlılar ve Ölüm*, (haz.: Gilles Veinstein), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.201.

42 BOA, 27.07.1861, *Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı*, 199/33.

43 Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s.147. Bu “muvakkat” üyeler bir süre sonra daimi hale gelmişlerdir.

44 Sarıyıldız, *a.g.m.*, s.357. Süheyl Ünver ise ecnebi üyelerin sayısını 13 olarak zikretmektedir: Ünver, *a.g.m.*, s.949.

45 Nitekim 1856 yılına ait bir belgede, yeni belirlenen vergilerin değiştirilmemesi ve sefaretlerden itiraz gelmemesi için “gayret sarf edildiği” de açıkça beyan edilmektedir: BOA, 19 S 1273 / 20.10.1856, *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemli Evrakı*, 163/92.

46 Panzac, *a.g.e.*, s.202.

yabancı tüccarlar hakkında ise gereğince uygulaması, Avusturya Devleti'nin tepkisini çekecektir"⁴⁷.

1866 İstanbul Konferansı ve Yeni Düzenlemeler

Bu sorunların halledilmesi için 1851 Paris Konferansı'ndan başlayarak, 1866 yılına kadar bir dizi uluslar arası konferans toplanmıştır.⁴⁸ Ancak bunların içinde etkili olan ve yeni düzenlemelerin kabul edildiği konferans 1866 yılında İstanbul'da toplanan konferanstır. Bu toplantı Galatasaray Mektebi'nde yapıldığı için Galatasaray Konferansı olarak da anılmıştır. Söz konusu konferansta "*kolera epidemisi membanın Türkiye değil, Hindistan olduğu tahakkuk etmiş... Sıhhiye meclisi 1867 tarihli kolera nizamnamesini kaleme almış ve tasdik olunmuştur.*" Bu konferansın en önemli sonuçlarında biri karantina süresinin 10 gün ile sınırlanmasıdır. Ancak gemilerden ne kadar "sıhhiye rüsumu" alınacağına bir türlü karar verilemeyince Hekimbaşı Salih Efendi ve Sıhhiye Müfettişi Dr. Bartoletti tarafından oluşturulan komisyon 1871 yılına kadar çalışarak, nihayet gemilerden alınacak varidat meselesi halledilmiştir. Konferansa katılan devletler de bunu kabul etmişlerdir⁴⁹.

Söz konusu konferansta alınan kararlar hiç şüphesiz İzmir üzerinde de etkili olmuş, kamu sağlığı konusunda bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Bunların içinde belki de en önemlisi 1868 yılında İzmir'de bir belediyenin kurulmuş olmasıdır. İstanbul'dan sonra, öncelikle liman kentleri ve önemli ulaşım merkezlerinde başlayan bu yeni örgütlenmeye ihtiyaç duyulmasının nedeni; nüfus artışıyla birlikte özellikle tüccar ve yabancı uyrukluların kent yönetiminden, karantina ve konaklama tesisleri, uygun sağlık şartları ve düzenli bir ulaşım gibi modern beledi hizmetler talep etmeleridir⁵⁰. Gerçi Osmanlı modernleşmesinin bir parçası olarak doğan Osmanlı Belediyesi, ülkenin koşulları göz önüne alınmaksızın Batı modeline göre yapılandırılmaya çalışıldığı için⁵¹ çok ciddi bir varlık gösteremez ama 1877 Vilayat Belediye Kanunu ile birlikte, önceleri bir idari varlık olmaktan öteye gidemeyen bu örgütlenme kamu sağlığı ile ilgili yoğun görevler yüklenir. Özellikle İzmir'de Anadolu, Balkanlar ve Adalar'dan gelen yoğun göç nedeniyle ciddi bir nüfus artışının ortaya çıkması, yeni yerleşim yerlerinin açılmasını getirecektir. Ortaya çıkan yahudhane ve rumhane gibi sağlıksız konutlar, şehri çevreleyen bataklıklarla birlikte birer salgın odağıdır artık. Bataklıkların kurutulması, yahudhane ve rumhanelerin denetlenmesi, ruhsatsız bina yapılmasının önüne geçilmesi, kentsel temizliğin sağlanması gibi sorunlar valilikle birlikte belediyenin önüne yığılmış en önemli sorunlardır⁵².

Aslına bakılırsa bütün bu yeni düzenlemeleri tetikleyen 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin çıkması ile birlikte, vilayet ve kazalarda birer idare meclisinin

47 Akyıldız, *a.g.e.*, s.273.

48 Konferanslar hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s.s.8-16.

49 Ünver, *a.g.m.*, s.s.949-950.

50 İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s.171. İzmir belediyesinin kuruluş ve çalışmalarıyla ilgili olarak ayrıntılı bir çalışma için bkz.: Erkan Serçe, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.

51 Serçe, *a.g.m.*, s.250.

52 *A.g.m.*, s.251.

kurulması olmuştur denebilir. Muhassıllık meclislerinden evrilen⁵³ bu yeni yapı özellikle İzmir’de karantina teşkilatı bünyesinde ciddi bir canlılığa neden olmuş görünüyor. Zira kuruluşundan başlayarak 1864-1866 yıllarına kadar inişli çıkışlı bir seyir izleyen İzmir’deki karantina uygulamaları, 1866 yılında Enveri Bey’in İzmir Karantina Müdürü olmasıyla bir yandan idari anlamda daha dengeli ve stabil bir yapıya bürünürken, diğer yandan yeni açılımları da beraberinde getirir. Enveri Bey’in selefi olan Ratıp Efendi’nin⁵⁴, başta vali olmak üzere memurlarla sürekli sürtüşme halinde olması, ahali arasında fesat yayması ve karantinahanenin etrafının binalarla doldurulmasına göz yumması nedeniyle azledilmesi üzerine⁵⁵ göreve gelen Enveri Bey’in 35 yılı aşkın bir süre bu görevde kalmış olması son derece dikkat çekici. Zira kendisinden önce en uzun süre görevde kalmış olan sadece Ratıp Efendi olmuş (9 yıl), diğerleri arasında ise bu iki isim kadar uzun süre görev yapan olmamıştır⁵⁶.

Enveri Bey’in ilk işi, Ratıp Efendi zamanında başlamış olan karantina bölgesindeki düzenlemeleri hızlandırmak olur. Önce 19.06.1865 tarihinde “İzmir Karantinası dahilinde bulunan bir mahallin hastane olarak kullanılmak üzere tamir ve inşa” edilmesi kararlaştırılmış⁵⁷, bu tarihten altı ay sonra yani 24.12.1865’de İzmir Hükümet Konağı’nın yeniden inşa edilmesi ve o bölgenin düzenlenmesine girişilince karantinaya ait olan bazı yerlerin satılmasına karar verilmiştir. O bölgede olduğu anlaşılan Hüseyin Efendi Rasathanesi de yıkılmıştır⁵⁸. Ancak bu yeni imar ve inşa faaliyeti için yeterince mali kaynak bulunamamış olmalı ki, 4.3.1866 tarihinde, yani Enveri Bey’in göreve başlamasıyla birlikte, eski karantinahane ve Cezayir Hanı⁵⁹, bütün bu inşaatın yapılmasına karşılık olarak satışa çıkarılmıştır⁶⁰. Bu faaliyet sürerken bir yandan da 14.03.1866 tarihinde, “harap durumdaki İzmir karantinahanesinin Liman İdaresiyle birlikte taşınacakları yeni binanın inşa edileceği yer için lazım gelen tahkikata” başlanır⁶¹. Ancak sonuç olumsuzdur, zira Cezayir Hanı satılmadığı gibi⁶²,

53 Ortaylı, *a.g.e.*, s.33.

54 “Görevini ihmal eden İzmir Karantina Müdürü Ratib Efendi’nin azledilerek yerine Beyrut Karantinası müdürü Enveri Efendi’nin atandığı” bildiriliyor”: *Tasvir-i Efkar*, S.356, 10 Ş 1282 / 28.12.1865.

55 BOA, 28 Ş 1282 / 15.01.1866, *Meclis-i Vala Evrakı*, 715/87.

56 Osmanlı arşiv belgelerinden tesbit edebildiğim kadarıyla 1840-1903 tarihleri arasında İzmir Karantina Müdürlerinin isimleri sırasıyla şöyledir: Nuri Bey (1840?), Muhtar Bey (1841), Mustafa Refik Efendi (1844), Şakir Efendi (1846), Esad Efendi (1849), Salim Bey (1850?) Raşit Efendi (1851), Ratıp Efendi (1856-1865), Enveri Bey (1865-1903?)

57 BOA, 25 M 1282 / 19.06.1865, *Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı*, 335/57.

58 BOA, 6 Ş 1282 / 24.12.1865, *Meclis-i Vala Evrakı*, 716/54.

59 Tam da bu noktada Cezayir Hanı ile ilgili şu bilgiyi vermek yerinde olur: “16. Yüzyıldan itibaren Garp Ocaklarında on beş bin civarında Anadolu, özellikle Batı Anadolu delikanlısını görev yaptığı bilinmektedir. Bu ocaklara hemen hemen her sene emekli olan, ölen ya da sakat kalanların boşalttığı kadrolar için İzmir’deki Cezayir Hanı’ndan birkaç bin genç gönderilmekteydi. Ancak Fransa’nın Cezayir’i işgaliyle(1827), İzmir’deki Cezayir Hanı faaliyetini durduruyor ve bu handan gerçekleştirilen delikanlı gönderme işlemi de sona eriyordu”: Orhan Koloğlu, “Garp Ocaklarında Anadolu Delikanlıları”, *Tarih ve Toplum*, 32-36,1986; 24.12 1855 tarihinde Cezayir Hanı’nın hapishane olarak kullanılması kararlaştırılmış; BOA, 14 R 1272 / 24.12.1855, İrade Dâhiliye, 336/2209.), 16.01.1856 tarihinde de hapishane olması kararı uygun bulunmuştur: BOA, 7 Ca 1272 / 16.01.1856, *Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı*, 82/60

60 BOA, 16 L 1282 / 4.3.1866, *Meclis-i Vala Evrakı*, 719/30.

61 BOA, 26 L 1282 / 14.03.1866, *Meclis-i Vala Evrakı*, 715/9.

62 06.02. 1875 tarihinde “İzmir’de inşa olunan hapishanenin masrafları için satılması kararlaştırılan Cezayir-

anlaşılan karantina binası da yıkıldığıyla kalır. Nitekim 30.09.1871 tarihinde İzmir konsoloslarından Aydın Vilayeti'ne gönderilen müzekkirede "Bin sekiz yüz altmış beş senesinden beri İzmir'de bir karantinahane inşa olunmamış olduğu ve elyevm icra olunmakta olan karantina usulünün mahazirinden" bahsedilerek, bir kez daha karantina nizamında "ta'dil ve tebdil" istenir⁶³.

Klazomen / Urla Tahaffuzhanesi

Lakin Enveri Bey'in boş durmadığı ve karantina için yeni bir yer arayışına girdiği anlaşılıyor. Bunun için de Klazomen yani Urla seçilir. Öncelikle İzmir-Urla yolunun açılması için 30.04.1866 tarihinde bir girişim başlatılır⁶⁴, ardından 19.02.1869 tarihinde "Masrafi ahaliden karşılanmak üzere İzmir'den Çeşme'ye çekilecek telgraf hattının Urla'dan geçirilmesi" ne karar verilir.⁶⁵ Ancak Klazomen adasındaki inşaatın bu tarihten daha önce başlamış olduğunu 13 Ağustos 1884 tarihli Stamboul Gazetesi'nden öğreniyoruz:

"Bundan yaklaşık 15 sene önce [PB:1869] Yüksek Sağlık Kurulu'nun direktifleri üzerine karantina, kentten Klizman'a nakldiği zaman, burada karantinacılar için lojmanlar ve eşyalar için 5-6 depo inşa edildi ve su getirildi. Yeni hiçbir şey yapılmış değil.. Yolcular için yapılmış lojmanlara gelince, cümle alem bunların tam bir çiplaklık içinde olduğunu biliyor. Bina yalnızca dört duvardan ibaret; yatak, masa, sandalye gibi şeyler yok. Eğer istenecek olursa, bir girişimci, kendi saptadığı tarifersiz, kontrolsüz bir fiyat karşılığında bunları sağlayabiliyor. Yemek için herhangi bir lokanta yok. Herkes kendi başının çaresine bakıyor. Ama en kötüsü burada kalanların gerek İzmir'le, gerekse yabancı ülkelerle telgraf bağlantısı yok. Her ne kadar İzmir'le Urla arasında telgraf servisi varsa da, telgrafların mutlaka Türkçe yazılması gerekli ve bu ise tesisi işe yaramaz hale getiriyor. Geçen yıl Fransızca da konmuşken, bu sene her nedense kaldırılmış. Ayrıca, doğrudan Klizman'a bir telgraf tesisi gerekli ki doktorlar olayları anında bildirebilsin. Öte yandan tesiste bir iskele var ama eşyaları kaldırabilecek bir vinç mevcut değil. Klizman karantinahanesinin çevreden izole edilmesi durumu da yeterli değil. Burası Urla iskelesinden yalnızca iki mil mesafede ve yiyeceklerin tümü de oradan sağlanıyor"⁶⁶

Nitekim yapımına 1866-1869 arasında başladığını tahmin ettiğimiz Klazomen/Urla karantinası ile ilgili, 06.03.1873 tarihinde "İzmir'de Klazomen adasında yapımına başlanan tahaffuzhane inşaatının bitirilmemiş olmasından dolayı, karantina işlemlerinin yürütülebilmesi için yanına birkaç adet baraka inşa olunması ve masrafların hazinece tesviyesi"nin istenmesi⁶⁷ gazetesinin verdiği haberi doğruluyor. Gerçi bu haber aslında Klazomen karantinasının daha randımanlı işlemeye başladığı 1883 tarihinden⁶⁸ neredeyse 9-10 ay sonra yazılmıştır ama anlaşılın tahaffuzhane ile il-

---

ir Hanı"ndan söz edildiğine göre demek ki bu tarihe kadar satılmamış, nitekim önceleri karantina binası için satılması kararlaştırılan bu binanın, bu tarihte de hapishane yapılması için satışa çıkarıldığı anlaşılıyor: BOA, 29 Z 1291 / 06.02.1875, İrade Meclis-i Mahsus, 2215/51.

63 BOA, 30.09.1871, Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı, 510/97.

64 BOA, 15 Z 1282 / 30.04.1866, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı, 354/65.

65 BOA, 6 Za 1285 / 19.02.1869, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi, 1309/5.

66 Beyru, a.g.e., s.110.

67 BOA, 7 M 1290 / 06.03.1873, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı, 449/51

68 Urla Karantinasına dair görebildiğim ilk belge 1883 tarihli, ve Mısır'dan gelecek gemilere karantina için İzmir civarındaki Klazomen ve Beyrut tahaffuzhanesinin tahsis edilmesi ile ilgili: BOA, 15 Ş 1300/ 21.06.1883, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı, 173/120.

gili sorunlar bu süre içinde de bir çözüme ulaştırılamamıştır. Nitekim 1892 yılında. Yenilenmiş olduğunu tahmin ettiğimiz⁶⁹ Klazomen/Urla karantinası bu tarihten sonra daha iyi hizmet vermeye başlayacaktır. Bunun da nedeni 1891 yılında Avrupa'dan getirilmiş olan etüv makinesidir.

Yeni Bir Teknoloji: Etüv Makinesi

II. Abdülhamit teknolojiye olan tutkusunu nedeniyle, giysilerin dezenfekte edilmesi için geliştirilen bu yeni icada kayıtsız kalamamış, kolera salgınının yarattığı endişeyle Geneste ve Herscher Fabrikası'ndan iki adet küçük etüv makinesi getirtmiştir. Her yeni teknoloji gibi bu etüv makineleri de pahalıdır ve ikisine ödenen fiyat 68.671 kuruş tutmuştur. Üstelik bir o kadar da makinelerin montajına para ödenmiştir. İşte bu pahalı aletlerden biri İstanbul Kavak Tahaffuzhanesi'ne monte edilip, diğeri de Klazomen Tahaffuzhanesi'ne gönderilir⁷⁰. Nitekim 30.08.1891 tarihinde "İzmir'de Klazomen Tahaffuzhanesi'nde etüv makinesi ile icra olunan muayene neden iyi netice hasıl olduğu" Dersaadet'e, yani Yıldız'a müjdelendir⁷¹.

Bu arada İzmir'de karantina binaları yetmediğinden olsa gerek, gemilerin karantina mekânı olarak kullanılması sık rastlanılan bir durumdur.1892 yılında İzmir'e gelen seyyah Hans Barth'ın gözlemleri şöyle:

"Limanda bulunan gemiler arasında İngiliz bayrağı çekili gemiler sayıca üstünlükte; ondan sonra sırasıyla Avusturya, İtalya ve Fransa bayrağı çekili gemiler geliyor. Arada sırada Fransız ve Amerikan gemilerinden rıhtımı okşayan donanma müziği gelirken, limanda demirli iki Osmanlı gemisi yarı düşsel bir uykuda gibi karantina görevini yerine getirmeye çalışıyor, güvertelerinde yaşama dair hiçbir iz yok, fakat içinde insanlar olduğunu, güverteye asılı çamaşırlardan ve arada sırada gelen trompet seslerinden anlıyoruz"⁷².

1893 yılına gelindiğinde İzmir'de ortaya çıkan kolera salgını ciddi bir paniğe neden olur. Zira 1865 yılından beri şiddetli bir salgına maruz kalmayan⁷³ İzmir'in nüfusu 207.548 kişi olmuş, ticaret hacmi artmış, 1850'lerde Osmanlı dış ticareti içinde İzmir'in payı % 7.5 civarındayken, 1870'lerde bu oran dört katlık bir artışla % 30'a yükselmişti⁷⁴. Bu rakamların anlamı ise refah demektir. Ancak bu yeni

69 "Klazomen tahaffuzhanesinin açılması dolayısıyla, karakol vazifesini yapmak üzere bir vapur gönderilmesi" istendiğine göre, bu tahaffuzhane 1892 yılına kadar tam randımanlı çalışmamış görünüyor: BOA, 20 S 1310 / 12.09.1892, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı, 264/148.

70 Nuran Yıldırım, "Tersane-i Âmire Fabrikalarında Tebhir Makinesi/Etüv Üretimi ve Kullanımı", *Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyumu Bildirileri*, 22-23 Mayıs 2003. (ed.: S. F.Göncüoğlu), Kadir Has Üniversitesi Yay., İstanbul, 2004, s.s.421-431.

71 BOA, 24 M 1309 / 30.08.1891, Yıldız Parakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı, 3/45.

72 İlhan Pınar, *Seyyahların Gözüyle İzmir XIX. II*, s:96

73 Beyru, a.g.e., s.87. Gerçi 1872 yılında fazla şiddetli olmayan bir kolera salgını yaşanmıştı, muhtemelen bu 1865 ve 1872 salgınları Klazomen Karantinası'nın devreye girişini hızlandırmış olmalıdır.

74 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)*, İzmir Ticaret Odası, İzmir, 1998; Abdullah Martal, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1999; 1890/91 Aydın Salnamesine göre İzmir merkez nüfusu 207.548 kişiydi. Ayrıca, "İzmir'de kolera şüphesi sebebiyle uygulamaya konan karantina dolayısıyla işsiz kalan muhtaçlara yardım yapıldığı" da bilinmektedir: BOA, 1 S 1311 / 13.08.1893, Yıldız Parakende Evrakı Umumi, 28/20.

salgın hafızalarda silikleşmiş korkuyu yeniden depreştirince, Klazomen’de iki sene-
dir kullanılmakta olan etüv makinesinden aynısının, şimendüferlerde kullanılmak
üzere gönderilmesi için valilik Bab-ı Ali’ye başvuracaktır. Bab-ı Ali’de Bahriye
Nezaretî’ne konuyu bildirir, nezaret de verdiği cevapta büyük makine istenirse be-
delinin 250 kuruş, küçüğü istenirse 200 kuruş olduğunu ve eğer parası peşin öde-
nirse bu makinelerin mümkün olan zamanda yapılacağını bildirir. Bunun üzerine
Bahriye Nezaretî’ne ufak cinsinden üç adet etüv makinesi sipariş edilir ve 3 Ağustos
1893 tarihinde çıkan iradeyle bu makineler İdare-i Mahsusa’ya ait “Türk” vapuruyla
şimendüferlerde kullanılmak üzere İzmir’e gönderilir⁷⁵. Bunlarda bir tanesi İzmir
Karantina’sında kalmış olmalı ki, 31 Ağustos 1893 tarihinde, Aydın’a gönderilen bu
makine yerine yenisinin gönderilmesi talep edilmiştir⁷⁶.

Etüv makinesinin yol açtığı bu trafikten birkaç sonuç çıkıyor; birincisi
karantina uygulamalarında modern teknolojinin kullanılmaya başlandığı ilk yer-
lerden biri İzmir yani Kalzomen Tahaffuzhanesi’dir, ikincisi 1860 ve 1866 yıllarında
İngiliz ve Fransızlar tarafından yapılan demiryolları salgın hastalıkları şehre taşıyan
yeni bir araç olarak ortaya çıkmıştır, üçüncüsü de deniz yoluyla gelecek salgın teh-
likelerini önlemek için Klazomen karantinası kullanılmaya başlanmış olmalıdır.
Zira İzmir Karantina binasının bulunduğu bölgede özellikle 1890’larda ciddi bir
yapılaşma gözlenmektedir ki bu durumda hastalık taşıyan vapurları kentin içine
sokmak hiç de akıllı karı değildir⁷⁷.

Su Savaşları

Bu nüfus artışı ve yapılaşmanın yol açtığı diğer bir sorun ise su meselesidir.
Hem hijyen, hem de hanelere suyun taşınması açısından son derece önemli bir ko-
nudur bu. Tanzimat öncesinde kamu sağlığı konusundaki hizmetler büyük ölçüde
vakıflar eliyle yürütülmüşken diyor Erkan Serçe, Tanzimat modern bir kurum olarak
belediyeyi yaratmış, ancak vakıfların bu alandaki işlevlerini de sonlandırmamıştı.
Böylece aynı alanda çalışan iki kurum varlığını sürdürdü. Örneğin en önemli sorun-
lardan biri olarak suyun sağlıklı bir şekilde kente ulaştırılması gündeme geldiğinde,
belediye hemen vakıfların yetki alanına giriveriyordu⁷⁸. Belediye ve vakıflar
arasındaki bu çekişme, kişisel girişimlerde de ortaya çıkmış görünüyor. 1885-1887
yılları arasında İzmir Karantinası’nda Sıhhiye Müfettişliği, 1888-1902 yılları arasında
da Karantinalar Umum Müfettişliği yapmış olan İtalyan asıllı Dr. Koçoni Efendi bu
su meselesinde hem iyi bir gelecek, hem de kar olduğunu gören ilk kişi olur. Ge-
rek İzmir’le olan bağlantısı, gerekse bulunduğu pozisyonu nedeniyle 3.11.1890 tari-
hinde, İzmir’in Karataş Göztepe ve Karantina mevkilerine Çakmakdere’den su ge-
tirme imtiyazının kendisine verilmesi için bir girişim başlatır⁷⁹. Ancak bu imtiyazı
alması için “*ahalinin bağ ve bostanlarına muktezi suyun fazla kısmının celb ve icrası*”⁸⁰

75 Yıldırım, *a.g.m.*, s.424.

76 BOA, 19 S 1311 / 31.09.1893, *Dahiliye Mektubi Kalemi*, 110/29.

77 27.07.1893 de, “İzmir şehrinin haricinde münasip bir mahalde bir hastane tesisi, tedabir-i tahaffuziye, tat-
hiriye ve tebhiriye için bir girişim başlatılıyorsa da bunun sonuçlandırılmasına dair bir belgeye
rastlanmadı: BOA, 13 M 1311, Bab-ı Ali Evrak Odası Evrakı, 246/18443.

78 Serçe, *a.g.m.*, s.251.

79 BOA, 20 Ra 1308 / 3.11.1890, *Dahiliye Nezaretî Mektubi Kalemi*, 1778/131.

80 BOA, 18 L 1308 / 26.05.1891, *Meclis-i Vükela Mazbataları*, 64/79.

şartına uyması gerekecektir, muhtemelen bu yüzden imtiyazı alması 6 ay uzar⁸¹. Ne var ki bu imtiyaz uzun süre kendisinde kalmaz, zira hemen 1892 yılında “İzmir suları imtiyazının, müvekkili Üsküdar ve Kadıköy Gaz Şirketi sahib-i imtiyazına itasına dair mühendis Antoni Barçlet’in arzualı.” Yıldız’a gitmiştir bile⁸². Gerçi bu girişim başarılı olmaz ama su savaşlarının başladığına dair de güçlü bir delildir. Üç sene süren mücadele sonunda ise kaybeden taraf Koçoni Efendi olur. Zira 18.03 1895 tarihli nizamname ile kurulan ve sahibinin Niyazi Bey olduğu zikredilen Osmanlı Anonim Şirketi bu imtiyazı onun elinden almayı başaracaktır⁸³.

Yeniden Salgın

Su meselesinin ciddi bir mücadeleye sahne olmasının arkasında muhtemelen, 1893 yılından beri ataklar halinde gelen kolera salgınları vardır ve suyun temizliği bu açıdan önemli bir meseledir Diğer taraftan bu korkunç salgın oldukça uzun sürmüş ve İzmir 1895 yılına kadar sıklıkla karantinanın uygulandığı bir şehir oluvermiştir. Ancak İzmir şehri tam kolera illetinden kurtulmuşken, yıllardır görülmeyen eski bir illet yani veba, Mayıs 1900 tarihinden itibaren⁸⁴ yeniden hortlar ve İzmir’in tam kırk gün karantina altına alınmasına neden olur⁸⁵. Bunun üzerine, yaklaşık yedi yıldan beri salgınlar nedeniyle inim inim inlemiş olan İzmir’li 150 tüccar “kulüpte” toplanarak, soruna çözüm bulması için valiye dilekçe verirler. Nitekim 1895 yılında ikinci kez İzmir valiliğine getirilen Kıbrıslı Kamil Paşa bu 150 tüccarın taleplerini dinlemiş ve ikna olmuş olmalı ki 13.06.1900 tarihinde Mabeyn-i Hümayun-ı Mülükane Baş Katipliği’ne “karantina tedbiri yüzünden ziraat, ticaret ve hazinenin zayıyatı had ve hesapsız olacağından, karantina yerine karantina kordonunun daha uygun olacağını bildiren” bir arıza gönderir.⁸⁶ Bu tavsiye etkili olmuş görünüyor, zira 09.08.1900 tarihinde karantina süresinin azaltılmasına karar verilmiştir⁸⁷.

Şikâyetlere konu olan bütün bu karantina uygulamalarına basın da ilgisiz kalmamış, zaman zaman okuyuculardan gelen mektupları yayınlamak, uygulamada görülen aksaklıkları yöneticilere iletmıştır. Bunların içinden 2 Eylül 1899 tarihli Ahenk Gazetesi’nde yayınlanan ve hacılara gösterilen davranışı sergileyen bir yazıyı aktararak konumuza son verelim:

“Manisa’da mukim Kadiri Şeyhi reşadetlü Hacı Mehmed Efendi’den vürud

81 BOA, 29 L 1308 / 06.06.1891, Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı, 55/17. Koçoni Efendi ile yapılan anlaşma metni için bkz.: Kamer Yıldırım, *Halil Rifat Paşa’nın Aydın Valiliği*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008. S.186. (yayınlanmamış yüksek lisans tezi).

82 BOA, 16 Ca 1310 / 6.12.1892, Şura-yı Devlet Evrakı, 2954/14.

83 BOA, 21 N 1312 / 18.03.1895, Bab-ı Ali Evrak Odası Evrakı, 587/43980.

84 Karantina sebebiyle vapurların İzmir’e uğramadığına dair bir mektup, BOA, 21 M 1318 / 20.05.1900, Yıldız Esas Evrakı, 86-11/1059. Mayıs 1900’de başlayan İzmir’deki veba salgınıyla ilgili detaylı bir araştırma için bkz. Sabri Yetkin, “İzmir’de Veba Salgını (Mayıs-Ağustos 1900)”, http://web.deu.edu.tr/ataturkilceleri/pdf/dergisay13/c1_s3_sabri_yetkin.pdf

85 BOA, 14 S 1318 / 12.06.1900, Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı, 11/1078. Bu arada, “Aydın ve Denizli sancaklarındaki deprem ve karantinalar sebebiyle İzmir’in sekteye uğrayan ticareti nedeniyle geçinemeyen ailelere, oluşturulan özel komisyon aracılığıyla yardım toplandığından dolayı, Hindistan’da kıtlık çekenlere yardımın ticari durum düzenlenene dek “ ertelenmesine karar verilir: BOA, 8 Ca 1318 / 03.09.1900, Dahiliye Mektubi 2398/125)

86 BOA, 15 S 1318 / 13.6.1900, , Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı, 11/1080.

87 BOA, 13 R 1318 / 09.08.1900, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi, 2387/63.

eden varakadır; "...bazı seneler Tur-ı Sina karantinahanesinde mecburen geçirecekleri müddeti hatıra getirdikçe, gördükleri ve işittikleri malumat-ı müzicaneden korkarak istihzar-ı ecr-i cezil mülahazasıyla ihtiyar eyledikleri hacc-ı şerife gitmekte bile birçok kimseler düşünüyorlar; karantina usulüdür diye haccacı gemiden çıkarmağa gelip herkesin eşyalarını ambardan ihraç ile küpeşteye ve orada adi surette bir nişan vaz' ettikten sonra, yalnız haccacı çıkartıp mevaki-i mahsusaya gönderiyorlar. Eşya tebhir olunacak diyerek, kaptan bile hazır bulunmayarak mezkur sandıkları iskeleye diziyorlar. Birkaç gün sonra herkesi sandıklarının alsın diye o mevkiye götürüyorlar. Vefat edenlerin sandıkları orada kaldığı gibi avdet-i müyesir olanların da hemen yüzde on raddesindekilerin sandıkları kırılmış ve eşyaları mahvolmuş bulunuyor. Sual olundukda 'Gemide çalınmıştır!' sözü dermiyan olunuyor. Kapudana soruldukda eşya ihrac olunurken hazır bulundurmadılar, gemi memundur, o gibi sirkat vuku bulacak mahal değildir, hariçte olmuştur sözü irad olunuyor. Bu gibi hilaf-ı rıza-yı ali ahvalin men'i, evliya-yı umur-u huzaratının himmetlerinden müsterihimdir. Vapur ile karantina arasında zayi olan eşyanın miktarını mabeyn pusulasına takdim eylediğimden bilmek üzere neşri mütemennadır. "Manisa Kadiri şeyhi reşadetlü Hacı mehmed Efendi'nin iki cübbe kumaşı, dört adet baston, iki çift altın bilezik, beş top abani esvaplık, elli adet tesbih, on sekiz nebati örtü, on iki adet iğneli Hind örtüsü, otuz iki Bağdad kefiyesi, yirmi beş Hind sarığı ve beş top Hind kumaşı".

Sonuç

Bir örneğini verdiğim bu şikâyet mektubundan, karantina uygulamalarında ciddi suistimallerin olduğu, hırsızlık, rüşvet gibi usulsüzlüklerin bir türlü önüne geçilemediği anlaşılıyor. Diğer yandan yolcuların gemilerde ya da tahaffuzhanelerde uzun süre karantinada tutulmalarının yarattığı gerilim de buna eklenince, kamu sağlığını korumaya yönelik bu önlemler kentler ve yolcuları için ciddi bir eziyet haline dönüşebiliyor.

Modernleşmenin ve fakat aynı zamanda merkezileştirmenin tezahürlerinden biri olarak ortaya çıkan söz konusu karantina uygulamalarının İzmir özelinde izlerini takip ettiğimiz zaman, Tanzimat'ın bütün iniş çıkışlarını burada görmek mümkün. Nitekim taşradaki karantina örgütlenmeleri için bir model olarak tasarlanan İzmir karantina teşkilatı, kuruluşundan başlayarak, yerleştirilmek istenen yeni sistemin laboratuvarı olmak gibi bir işleve sahip olmuş görünüyor. Bu yüzden doğrusuyla yanlışıyla bütün uygulamaların ilk sonuçlarını İzmir'de müşahade edebiliyoruz. Toplumsal, siyasal ve ekonomik anlamda yani çok boyutlu bir değişimin taşradaki bu ilk provası çok da başarılı olarak addedilemezse de, İzmir, gelenekten moderne doğru evrilen Osmanlı Devleti'nin Batı ile ilişkilerinde ortaya çıkan bu yeni temas alanının tam merkezine oturmuş görünmektedir.

KAYNAKÇA

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri:

BOA, Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi, 45/34, 145/25.

BOA, Bab-ı Asafi Amedi Kalemi, 1/69.

BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası Evrakı, 246/18443, , 587/43980.

BOA, Cevdet Sıhhiye 16/788, 9/434, 12/586.

BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi, 2586/9, 429/102, 1309/5, 110/29, 1778/131, 2387/63, 2398/125.

BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı, 199/33, 510/97.

BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı., 163/92.

BOA, Hatt-ı Hümayun, 546/26962-A.

BOA, İrade Dahiliye, 23/1121, 336/2209

BOA, İrade Meclis-i Mahsus, 2215/51.

BOA, Meclis-i Vala Evrakı, 21/2, 715/87, 716/54, 719/30, 715/9.

BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları, 64/79.

BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı, 145/25.

BOA, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı, 335/57, 82/60, 354/65, 449/51.

BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı, 398/65.

BOA, Şura-yı Devlet Evrakı, 2954/14.

BOA, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı, 173/120, 264/148.

BOA, Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı, 55/17.

BOA, Yıldız Parakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı, 3/45.

BOA, Yıldız Parakende Evrakı Umumi, 28/20.

BOA, Yıldız Esas Evrakı, 86-11/1059.

BOA, Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı, 11/1078, 11/1080

II. Gazeteler

Tasvir-i Efkar

Ahenk

III. Makaleler

ARI, Kemal, "Mübadele Sürecinde Göçmenlerde Salgın Hastalık Riski ve Fare İtlafı", *Necmi Ülker'e Armağan*, İzmir, 2008.

DAŞ, Ertan, "İzmir Mezar Taşlarında Hastalık ve Sağlık", *İzmir'in Sağlık Tarihi Kongresi*, 1-3 Aralık, 2005, Bildiriler, İzmir, 2009.

KOLOĞLU, Orhan, "Garp Ocaklarında Anadolu Delikanlıları", *Tarih ve Toplum*, S.32-36, 1986.

PINAR, İlhan, "İzmir'de Veba", *Toplumsal Tarih*, C.1, S.2, Şubat 1994, s.s.22-25.

SERÇE, Erkan, "İzmir Belediyesi ve Kamu Sağlığı", *İzmir'in Sağlık Tarihi Kongresi*, 1-3 Aralık 2005, Bildiriler, İzmir, 2009.

SARIYILDIZ, Gülden, "Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, C LVIII, Ağustos 1994, S.222'den ayrı basım.

ŞEHİSUAROĞLU, Bedi N., "Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri", *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, C.17, S.2, Ayrı Basım, İstanbul, 1954,

ÜNVER, Süheyl, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", *Tanzimat I, 100.Yıldönümü Münasebetiyle*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940,

VATİN, Nicolas, "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Sur İçi Defin", *Osmanlılar ve Ölüm*, (haz.: Gilles Veinstein), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

YILDIRIM, Nuran, "Tersane-i Âmire Fabrikalarında Tebhir Makinesi/Etöv Üretimi ve Kullanımı", *Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyumu Bildirileri*, 22-23 Mayıs 2003. (ed.: S. F. Göncüoğlu), Kadir Has Üniversitesi Yay., İstanbul, 2004, s.s.421-431.

IV. Kitaplar

AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.

BAYAT, Ali Haydar, *Tıp Tarihi Ders Notları*, Tıp Fakültesi yayın bürosu, Bornova 1988-1989.

BEYRU, Rauf, *19. Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2005.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK, Ankara, 1991.

- LAQUEUR, Hans Petter, *Hüve'l Baki, İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997,
- MARTAL, Abdullah, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999.
- ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- PANZAC, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- PINAR, İlhan, *Gezginlerin Gözüyle İzmir, XIX. Yüzyıl I.*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.
- PINAR, İlhan, *Seyyahların Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl II.*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.
- SERÇE, Erkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.
- POOL, Stanley Lane, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları*, Stanley Lane Pool'un kitabından özetleyip Türkçe'ye çeviren Can Yücel, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959.
- ŞEHİSUVAROĞLU, Bedi N., *Türkiye Karantina Tarihine Giriş*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1953.
- VİGARELLO, Georges, Temiz ve Kirli, Ortaçağ'dan Günümüze Vücut Bakımını Tarihi, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 1995.

V. Raporlar

- İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914), İzmir Ticaret Odası, İzmir, 1998.
- Report to the Right Hon. Lord Panmure G.C.B Minister at War, of the Proceedings Great Britain the Sanitary Commission Dispatched to the Seat of War in the East., London, 1855-1856.
- ROLLESTON, George, İzmir 1856, (haz.: Fikret Yılmaz), İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları, İzmir, 2010.

VI. Tezler

- DEMİREL, Mehmet, İngilizce Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Sağlık Hayatı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir 1999.
- YILDIRIM, Kamer, Halil Rıfat Paşa'nın Aydın Valiliği, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008. (yayınlanmamış yüksek lisans tezi).

VII. Dijital Kaynaklar

YETKİN, Sabri, "İzmir'de Veba Salgını (Mayıs-Ağustos1900)",
http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/pdf/dergisayi3/c1_s3_sabri_yetkin.pdf

KIBRIS TÜRK MİLLİ MÜCADELESİ (1914-1958)

Dilek YİĞİT YÜKSEL

Özet

Kıbrıs adası jeo-stratejik konumu nedeniyle bölgesinde büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle tarih boyunca mücadelelerin odağı olmuştur. Yüzyıllarca Türk egemenliğinde yaşamış olan adanın Türkiye için önemi ise hem güvenlik açısından hem de orada bulunan Türkler açısından çok daha fazladır ve vazgeçilmez niteliktedir. Çalışmamız, bahsedilen tarihsel süreçte Kıbrıs'ta Türkler, İngilizler ve Rumlar arasında yaşananların kronolojik bir özetini içermekte ve çeşitli arşiv belgelerinin değerlendirilmesi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf Raif Denktaş ile yapılan söyleşi ve TMT Mücahit'i Kemal Abdullah'ın anıları aracılığıyla, Kıbrıs konusundaki araştırmalara katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, TMT, Rauf Denktaş, KKTC.

Abstract

Because of its geo-strategic position, Cyprus Island has an important place in its region. For that reason it has been the heart of the struggles. The importance of the Island, that had been under Turkish rule for centuries, for Turkey is essential and indispensable for both the security and the Turkish population living over there. Our work aims to contribute the investigations in Cyprus issue including the chronological summary of the relations between Turkish, British and Greeks in the historical perspective and the evaluation of the various achive documents, an interview with the founder president of the Turkish Republic of Northern Cyprus and the memories of the TMT warrior.

Key Words: Cyprus, TMT, Rauf Denktaş, KKTC.

Giriş

Türkiye'ye yaklaşık 70 km. uzaklıktaki, jeolojik olarak Anadolu'nun doğal bir uzantısı olan Kıbrıs Adası¹, 1570 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'na dâhil edilmiştir. Bu tarihten itibaren adada iki farklı ulusal topluluk olan Müslüman Türkler ve Ortodoks Rumlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun "Millet Sistemi" uygulaması çerçevesinde 1821 yılına kadar huzur ve barış içinde yaşamışlardır. Bu tarihte başlayan Yunan isyanı sırasında ise, ilk kez karşı karşıya gelmişler ve birbirlerine karşı güvensizlik duymaya başlamışlardır². 1829'da Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Yunan Devleti'nin bazı önderleri Romalılılaşmaya duydukları özlemi ulusal bir ideoloji haline getirmişlerdir. Megali İdea (Büyük Ülkü) olarak adlandırılan bu ideolojinin hedefi en parlak devrindeki haliyle Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasıdır. Bunu gerçekleştirebilmenin yolu ise Enosis'tir³.

Osmanlı İmparatorluğu Rusya ile savaşta iken, stratejik önemi nedeniyle Kıbrıs'ı isteyen İngiltere⁴, büyükelçi Henry Layard aracılığıyla Mayıs 1878'de Osmanlı Devleti'ne Ruslara karşı bir ittifak teklif etmiştir⁵. Osmanlı Devleti, bu teklifi kabul ederek, 4 Haziran 1878 tarihinde imzaladığı Kıbrıs Antlaşması ile adanın yönetimini İngilizlere devretmiştir. Mülkiyeti İngiltere'ye devredilmemiş olsa da Kıbrıs, İngiltere'nin bir kolonisi haline gelmiştir⁶. 12 Temmuz 1878'de Kıbrıs'ın son

- 1 Kıbrıs'ın Yunanistan'a uzaklığı ise 700 mil (1100 km) dir. Kıbrıs'ın Bizans devrinde de Yunanistan'a değil, Antakya'ya bağlı olduğu da tarihsel bir gerçektir. Nazım Güvenç, *Kıbrıs Sorunu Yunanistan ve Türkiye*, Çağdaş Politika Yayınları, Kıbrıs, 1984, s.23,35; Ayrıntılı bilgi için bkz.: Bener Hakkı Hakeri, Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1993.
- 2 1821'de Başpiskopos Kipriyanos önderliğinde planlanan ve ilhakı amaçlayan ayaklanma girişiminin yine bir Rum tarafından ihbarı üzerine ortaya çıkarılması, kiliselere yapılan baskınlarda depolanmış silah ve cephanenin bulunması, iki halk arasında güvensizliğin ve düşmanlığın ilk tohumlarının atılmasına neden olmuştur. Sabahattin İsmail, *Kıbrıs Türkü'nün Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre (1918-1931)*, Gelişim Ofset, Lefkoşa, 1987, s.17; 1821 isyanının detaylı anlatımı için bkz.: Ahmet Gazioglu, *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Lefkoşa, 2000, s.s.348-368.
- 3 Zehra Yalçınkaya Cerrahoğlu, *BM Gözetiminde Kıbrıs Sorunu ile İlgili Olarak Yapılan Toplumlararası Görüşmeler (1968-1990)*, TC Kültür Bakanlığı, Ankara, 1998, s.7. Enosis, kelime anlamı ile ilhak anlamına gelmektedir. Ama Rum-Yunan siyasi literatüründe, Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılmasını ifade etmektedir. Yunanistan tarafından ilk kez 1828 yılında resmen ifade edilen Enosis, 150 yıldır Rum-Yunan politikacılarının dilinden düşmeyen hedef olmuştur. Nizamettin Balaban, *Milli Mücadelede Türk Basını*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006, s.9.
- 4 Daha 1814 yılında Kıbrıs'ı gören Kaptan J.M.Kinneir adında Doğu Hint Kumpanyası memurlarından biri adanın İngiltere için önemini şöyle bildirmiştir. "Kıbrıs'a sahip olmak, İngiltere'yi Akdeniz'de etkin bir konuma getirecektir. Osmanlı Sultanı denetim altında olacak, Rusya'nın saldırıları önlenecek, en azından geciktirilecek, İngiltere'nin ticareti önemli oranda artacak, adanın madenleri büyük gelir getirecektir." Güvenç, *a.g.e.*, s.s.28-29.
- 5 Layard, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki vilayetlerinin güvenliği İngiltere tarafından sağlanması*, İngiliz sermayesinin de bu bölgelere yatırım yapacağını ve Doğu Anadolu'nun tabii kaynaklarının geliştirileceğini ileri sürüyordu. Ona göre Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçmesi Babiali için bir çok ekonomik faydalar sağlayacaktı. Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)*, A.Ü.D.T.C.F.Yay., Ankara, 1968, s.84.
- 6 İsmail, *a.g.e.*, s.12. Sultan'ın isteğiyle bir de ek anlaşma imzalanmıştı. Buna göre; Rusya Doğu

Türk Valisi olan Besim Paşa makamını İngiliz Amiral Lord John Hay'e devrederken, Baf Kapısında bulunan Türk Askeri Garnizonundaki Türk bayrağı indirilip, yerine İngiliz bayrağı çekilmiştir. Üç yüz yıl boyunca dalgalanan Türk bayrağı indirilirken, Rumlar "Yaşasın İngiltere" diye bağırarak Enosis isteklerini de dile getirmişlerdir.

Adanın idaresini alan İngiltere ilk olarak, iş başındaki Türkleri memuriyetlerinden uzaklaştırmış, yüksek memuriyetlere Rumları getirmiştir. Amaç hem Türkleri idareden uzaklaştırmak hem de Rumları kendilerine daha çok bağlayarak adada Türklerin hâkimiyetine son vermektir. Bu uygulama sonucu ekonomik sıkıntıya düşen Türkler ellerindeki malları satmak durumunda kalmışlar, Rumlar da bu malları satın almışlardır. Ticaret ve sanat alanında zaten iyi durumda olan Rumlar, arazi ve emlakları da ele geçirerek çok güçlenmişlerdir. Kilise bu satın almaları desteklemiş ve Türkleri adadan çıkarmanın en iyi yolunun bu olduğunu söylemiştir⁷. Yönetim açısından da, 1882 yılında oluşturulan Yasama Meclisi, Türk yönetiminde uygulanan eşitlik ilkesini terketmiş ve Rumlar tarafından bir propoganda platformu gibi kullanılmıştır. Eşitliğin yeniden kurulması yönünde İngilizler nezdinde, Türklerin göstermiş olduğu tüm çabalar Rumların sert tepkisi ile karşılaşmıştır⁸. Avrupa tarafından, Girit'in 1898 yılında Osmanlı denetiminden çıkarılması ise Kıbrıs'ta Enosis yanlıları için büyük bir umut olmuştur. Hayalleri bir gün Kıbrıs'ın da bu yöntemle Yunanistan'a bağlanmasıdır. Temmuz 1903'te, Yasama (Kavanin) Meclisinin Türklerin bulunmadıkları bir toplantısında Rumlar, Enosis lehinde karar çıkarmışlardır. Ertesi gün ise Türkler, bu kararı protesto etmişler ve "Kıbrıs Adası'nın yönetimi İngiltere tarafından bırakıldığında ada, Osmanlı devletine geri verilecektir" şeklinde bir karşı karar çıkarmışlardır. Ancak aynı gece Rumlar, Limasol'da ateşler yakıp, gösteriler yaparak Türklere bir dehşet gecesi yaşatmışlardır⁹. Osmanlı Devletinin savaşlar nedeniyle toprak kayıplarındaki artış, süreç içinde Kıbrıs'ta Rumların Enosis taleplerinin giderek yükselmesinde etken olmuştur¹⁰. Bu gelişmelere karşın, Türkler'in tepkileri de devam etmiştir. Nitekim

---

illerini geri verdiği zaman İngiltere de Kıbrıs'ı geri verecek ve asıl anlaşma geçersiz olacaktı. Ancak Rusya çekildikten sonra bile İngiltere bu anlaşmaya uymamış ve Kıbrıs'ı geri vermemiştir. Güvenç, *a.g.e.*, s.32; Balaban, *a.g.e.*, s.s.3-4. 3 Şubat 1879 tarihinde yeni bir ek anlaşma daha yapılmış, Ek protokolünün 4'ncü maddesindeki haklara karşılık olarak, İngiltere'nin Osmanlı hükümetine yıllık 5000 sterlin ödemesini öngörmüştür. Böylece bütün tapu, arsa, miras ve intikal işlemleri İngiltere lehine çözümlenmiş, tüm boş araziler, ormanlar ve madenler Kıbrıs'taki İngiliz Hükümeti'nin kontrolüne girmiş, buna karşılık olarak da Osmanlı Devleti Ada'dan yılda 5000 sterlinlik ek gelir elde etmiştir. Meltem Onurkan Samani, *Kıbrıs'ta Bir Sömürge Kurumu: Kavanin Meclisi (1882-1931)*, TC.Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, yayımlanmamış doktora tezi, Ankara, 2007, s.32. Bkz.: Rıfat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması: Adanın İngiltere'ye Devri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1978.

7 Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri*, K.K.T.C. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1992, s.25.

8 Yasama Meclisi, Rumların istekleri doğrultusunda iki toplumun nüfus oranına göre oluşturulmuştur. Ahmet Gazioğlu, *Kıbrıs Tarihi İngiliz Dönemi (1878-1960)*, Kıbrıs Araştırma Ve Yayın Merkezi, Lefkoşa, 1997, s.s.20-21.

9 Şükrü Sina Gürel, *Kıbrıs Tarihi 1 (1878-1960)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984, s.s.47-48.

10 1911-1912 yıllarında yaşanan Trablusgarp savaşı ve Balkan savaşı ile Osmanlı, Kuzey Afrika'daki ve Balkanlardaki son topraklarını kaybetmiştir. Balkan Savaşı sırasında İngilizlerin bir raporunda, Yunanistan'ın yayılmacı emelleri görülmektedir. "Beş velihaht prens Sofya'da bir toplantı yaptı. Bunların içinde en önemlisi Yunan prensidir. Kral Ferdinand'ın en büyük ihtirası, İstanbul merkez olmak üzere Büyük Bizans İmparatorluğu'nu kurmaktır ve kendisi de imparator olmak

Vatan gazetesi sahibi Bodamyalızade Mehmet Şevki Bey tarafından organize edilen ve binlerce Kıbrıs'lı Türk'ün katıldığı üç protesto mitingi yapılmıştır. Bu mitingler Türk halkının Enosis'e karşı yaptığı ilk kitle gösterisi ve ilk örgütlü eylemler olup, Kıbrıs Türk halkının Enosis'e karşı olduğunu tüm dünyaya duyurmuştur¹¹. 1912 yılında ise Türk köyü olan Mandıralar (Hamitköy)'a saldırarak ve köy tepelerine "Yaşasın Yunanistan" diyerek Yunan bayrağı çeken Rum gençleri ile Türk köylüler arasında çatışmalar çıkmış, ardından Leymosun panayırı sırasında Türk mahallelerine karşı saldırılar gerçekleşmiştir. Ölümünün de yaşandığı 1912 olaylarından sonra Rumların faaliyetleri giderek artmıştır¹².

Bu dönemde Kilise'nin önderliğinde Kıbrıs Rumları, verdikleri dilekçelerle İngiliz yönetiminden doğrudan doğruya Enosis'i talep etmişlerdir. Dilekçeler İngilizler tarafından "Adanın durumunda bir değişiklik düşünülüyor" diye yanıtlanmıştır. Ancak İngilizlerin savaşa girmesi, ardından da Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında savaşa girmesi karşısında İngiltere tutumunu değiştirmiş ve ada, 5 Kasım 1914'de İngiltere tarafından, 1878 Antlaşması'na aykırı olarak ilhak edilmiştir. 8 Kasım'da Başpiskopos, Yüksek Komiser Hamilton Goold Adams'a, İngiltere'nin kararını son derece olumlu bulduklarını söylemiştir. Yunanistan başbakanı Venizelos da, Eleftheria Gazetesine 14 Kasım'da verdiği bir demeçte "Bu Yunan adasının anavatana katılması için son aşama olarak değerlendirilebilir. Kıbrıs'ın anavatanla birleşmesi çok yakın gelecekte gerçekleşecektir." demiştir¹³. Rumlar artık Enosis karşısındaki önemli engelin yok edildiğini düşünmektedirler.

I. Dünya Savaşı sırasında Türkler de, İngiltere'nin adayı Yunanistan'a vermesinden endişe duymaktadırlar. Nitekim İngiltere Dışişleri Bakanı Gray, "Bulgaristan tarafından saldırıya uğrayan Sırbistan'a yardım etmesi halinde, Kıbrıs Yunanistan'a verilecektir" önerisini 16 Ekim 1915'de Atina Büyükelçisi Elliot'a bildirmiştir¹⁴. Bu düşünce, Türkler arasında İngiltere'ye olan güveni sarsmıştır. Türklerin önündeki Girit örneği, onların haksız olmadığını önemli bir kanıttır. Görüldüğü gibi Kıbrıs Türkleri bir taraftan Enosis'e karşı direnirken, bir taraftan da İngiliz sömürge yönetiminin baskılarına karşı direnmek zorunda kalmıştır¹⁵.

Kıbrıs Rumları Yunanistan'a olan desteklerini her ortamda yüksek sesle ve gösterilerle ilan etmişlerdir. Çünkü Türkiye'nin işgal edilmesi, Enosis'in önündeki son engelin kalkması anlamına gelmekteydi. Bu umutla işgalci Yunan ordusu-

---

arzusundadır. Bu rüya yavaş yavaş söndüğü için şimdi Balkan İmparatorluğu'nu kurmak istiyor..." Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk İngiliz İlişkileri Tarihi*, İstanbul, 1969, s.211; Sabahattin İsmail, *Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Doğuşu-Çöküşü ve Unutulan Yıllar (1964-1974)*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s.s.13-14.

11 İsmail, a.g.e., s.5. 1912 saldırıları için bkz.: Sabahattin İsmail, *Kıbrıs Sorununun Kökleri: İngiliz yönetiminde Türk-Rum ilişkileri ve ilk Türk-Rum kaavgaları*, Akdeniz Haber Ajansı, 2000, s.176, 216.

12 Kıbrıs'ta yayınlanan Vatan gazetesinde Rumların amacının Türkleri göçe zorlamak olduğu belirtilmektedir. Adada gerilim giderek artmaktadır. İsmail, *Kıbrıs Sorununun Kökleri...*, s.s.20-21.

13 Gürel, a.g.e., s.52,67.

14 a.g.e., s.74

15 İsmail, *Kıbrıs Türkünün Varoluş...*, s.24. Bilgi için bkz.: Rauf R.Denktaş, *Kıbrıs Girit Olmasın*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004; Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, *Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında Tarihsel bir Örnek Olarak Girit'in Yunanistan'a Katılması*, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, Ankara, 2002.

na destek vermek için İzmir'e gönüllü asker göndermişlerdir. Kıbrıs Türkleri ise Kurtuluş Savaşında maddi, manevi her bakımdan Anadolu Türklerinin yanında olmuşlardır¹⁶. Görüldüğü gibi Anadolu'da yürütülmekte olan savaş, Kıbrıs adasında derin yankı bulmaktadır.

Savaş sırasında İngilizler tarafından 1916 yılında Kıbrıs'ta bir esir kampı kurulmuştur. Magosa'daki bu kampa Kanal Harekatı'nda, Çanakkale'de, Cidde'de, Mekke ve Medine'de ve diğer yerlerde esir düşen binlerce Osmanlı askeri toplanmıştır. Esaretin zorlukları sonucu bu esir kampında pek çok Türk şehit olmuştur¹⁷.

I.Dünya Savaşı'nı Osmanlı açısından bitiren Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla yaşanan işgaller sırasında Anadolu'da ortaya çıkan ve giderek büyüyen Kuva-yı Milliye hareketi Kıbrıs Türklerini derinden etkilemiş, milli mücadelenin lideri olan Mustafa Kemal Paşa ve sürdürdüğü milli hareketin yanında olmuşlardır¹⁸. İçinde buldukları güç şartlar altında, İngilizlerin engelleme çabalarına rağmen, Kıbrıs Türkleri çeşitli etkinlikler düzenlemişler, toplanan yardımlarla, camilerde okunan dualarla, köylerde ve kentlerde verilen temsillerle, maddi ve manevi olarak Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'nın yanında olmuşlardır. Toplanan yardımları çeşitli yollarla Anadolu'ya göndermişlerdir. Bu etkinliklerin düzenlenmesi ve yardımların toplanmasında Kıbrıs Türk basınının önemli katkıları bulunmaktadır¹⁹.

Kıbrıs Rumları ise savaştan sonra dünyanın yeniden şekillendirilmesini amaçlayan Paris Barış Konferansı'nda, Enosis kararı aldirmek için Aralık 1918'de bir heyetle Londra'ya giderek kulis çalışmalarına başlamışlardır. Bu gelişme karşısında ve bu kadar olumsuz koşullar, büyük baskılar altında olan Kıbrıs Türkleri, ulusal bir kongre toplamaya karar vermişlerdir. Bu kongrenin hazırlayıcıları Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi ile Başöğretmen, sonradan Söz Gazetesi sahibi ve başyazarı Mehmet Remzi Okan'dır²⁰. Hedeflerinden biri Kıbrıs Türk Heyeti oluşturarak Paris Barış Konferansı'na dâhil olmaktır. Ancak bu konferansa katılmalarına izin verilmemiştir²¹.

Yunanlıların Sakarya'da yenilgiye uğratılması Kıbrıs Türklerini son de-

16 Bkz.: Sabahattin İsmail, Ergin Birinci, *Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri (1919-1938)*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa, 1989.

17 Balaban, *a.g.e.*, s.30.

18 Bkz.: Erdal Yurdakul, *Kıbrıs Türkleri ve Atatürk İnkılaplarının Kıbrıs'ta Uygulanması*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002.

19 İsmail, *Unutulan Yıllar...*, s.9. Yardım için düzenlenen gösteriler ve yardım kampanyaları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: İsmail, *Kıbrıs Türkünün Varoluş...*, s.s.40-42; Balaban, *a.g.e.*, s.81.

20 Mehmet Remzi Okan, Türkiye'deki Ulusal Kurtuluş Savaşı'na verdiği destek ve ulusal meclis toplama çabaları nedeniyle öğretmenlik görevinden alınmıştır. Çıkarıldığı Söz gazetesi ile İngiliz sansürünün baskılarına rağmen çalışmalarını sürdürmüştür. Atatürk'ün gerçekleştirdiği harf inkılabından sonra yeni Türk harflerini alarak uygulayan gazetecidir. Bkz.: *BCA* 83-548-2. Yine Atatürk'ün emri ile gönderilen bir yazı ile kurtuluş savaşına yaptığı katkılardan dolayı kutlanmıştır. 1931 yılında Necati Özkan'ın önderliğinde toplanan Milli Kongrenin de örgütleyicilerinden de biri olmuştur. 1931 isyanından sonra ise siyasi faaliyetler yasaklanıp basına sansür gelince Türkiye'ye göç etmiş ve 1942 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. <http://www.biyografi.net/kisi-ayrinti.asp?kisiid=3170>.

21 İsmail, *Kıbrıs Türkünün Varoluş...*, s.s.26-29; 56.

rece sevindirmişti²². Yunanlıların kesin yenilgiye uğratıldığı İzmir'in kurtuluşu ve 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, Kıbrıs Türklerinin de bayramı olmuştur.

1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu İle Kıbrıs'ta Yaşanan Sorunların Gelişimi

Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm dünyada tanınmasının belgesi olan Lozan Antlaşması, büyük uluslararası baskı altında gerçekleşen görüşmeler ve mücadeleler içinde imzalanmıştır. Yüzyıllardır süren sorunların tartışıldığı ve çözüm arandığı bir platformdur. Özellikle İngilizlerle çetin müzakereler gerçekleştirilmiştir²³. Sonuçta Kıbrıs, Misak-ı Milli sınırları dışında kalmıştır. Böylece Kıbrıs'ta 1914 tarihinden itibaren fiili olarak uygulanmakta olan ve 1920 tarihinde Sevr Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin de resmen tanımış olduğu adadaki İngiliz egemenliği, Lozan Antlaşması'nın 20.maddesi ile hukukileştirilmiştir²⁴. İngiltere, 1924 yılında onayladığı bu antlaşmadan sonra 1925'de Kıbrıs'ı İngiliz Kraliyet sömürgesi olarak ilan etmiştir. Bu durum Rumları hayal kırıklığına uğratmış ve eylemlerini arttırmışlardır²⁵.

Kurtuluş Savaşı süresince Kuva-yı Milliye'yi desteklemek için elinden geleni yapan Kıbrıs Türk halkı, Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin en yakın izleyicisi ve Atatürk Devrimleri'nin uygulayıcısı olmuştur. Fakat uluslararası konjonktür gereği, bağlı olduğu ittifaklar ve dahil olduğu antlaşmalar gereği Türkiye, adadaki Türklerle ilişkisini kültürel düzeyle sınırlı tutmuştur. Atatürk'ün uzun yıllar yanında bulunan Kıbrıslı Saffet Engin'in hatıralarında Atatürk'ün Kıbrıs konusunda düşünceleri görülebilmektedir. Kıbrıs'ın geleceğini soran Engin'e Atatürk'ün verdiği yanıt; "Onun da sırası gelecek Saffet" olmuştur²⁶.

Bu tarihte adadaki siyasi gelişmelere baktığımızda tablo şudur; 1930 genel seçimlerinde Necati Özkan liderliğindeki Kemalist Türk milliyetçileri, Hükümetçi

22 Söz gazetesinde, Anadolu'nun işgal altındaki bölgelerine Türk bayrağının yeniden dikileceği günlerin yakın olduğuna değinen Mehmet Remzi Okan, Türklerin bu zaferinin bütün dünyada haksızlığa uğrayan insanlara örnek olacağını söylemiştir. 29 Temmuz 1922 tarihli Söz gazetesi'nden aktaran Balaban, *a.g.e.*, s.50.

23 Görüşmeler için bkz.: Seha L.Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001; *İsmet İnönü'nün Hatıraları Lozan Antlaşması*, Cumhuriyet, Ankara, 1998.

24 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s.99; Samani, s.6. Antlaşmanın 21.mad. Kıbrıs Türklerinin İngiliz tabiyetine gireceğini belirtmektedir. İngiliz vatandaşlığını kabul etmeyen Türkler 1 yıl içinde Adadan ayrılacaklardır. Bu madde üzerine 8-10 bin civarında Türk, Adayı terkederek Türkiye'ye göçmüştür. Bkz.: İsmail, *Kıbrıs Sorununun Kökleri...*, s.277,284.

25 İsmail, *a.g.e.*, s.100.

26 M.Saffet Engin, *Kemalizm İnkılabının Prensipleri*, C.I-III, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938'den aktaran Tuğ, *a.g.e.*, s.52. Atatürk'ün Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarı ile sonuçlanması için, o dönemde de oldukça güç şartlar altında yaşayan Kıbrıs Türk Toplumunu elindeki her şeyi satarak anavatanına katkıda bulunma girişimine girmiştir. İsmail, *Kıbrıs Türkünün Varoluş...*, s.55. "Kıbrıs'ta yaşayan Türkler, genel olarak Türk inkılabı prensiplerini kabul etmişler ve adanın idari durumunun imkan verdiği oranda bunları uygulamışlardır. Türk Harfleri gazetelerde ve okullarda kabul edilmiş bütün Türkler, birkaç ihtiyar ve az sayıdaki muhalifler hariç hemen hemen bütünüyle şapka giymişlerdir." Kıbrıs'lı Türkler hakkında Dışişleri Bakanlığından Başbakanlığa gönderilen rapor. BCA 124-886-18, s.s.2-3.

Evkafçıları ve liderleri olan ve daha sonra kendisine İngilizler tarafından Sir ünvanı verilmiş olan Mehmet Münir'i yenilgiye uğratarak Meclis'e girmişlerdir²⁷. O tarihe kadar Meclis'te İngiltere'nin politikalarına karşı çıkan milliyetçi Rumlar, İngiltere için sorun olmaktadır milliyetçi Türkler'in de Meclis'e girmiş olması İngilizleri oldukça rahatsız etmiştir. Özkan ve grubu 1 Mayıs 1931'de "Kıbrıs Türk Milli Kongresi" adıyla toplanmış, yine İngilizler tarafından yasaklanmasına rağmen kongre, Ahmet Said Hoca'yı Kıbrıs müftülüğüne atamıştı. Fakat İngilizler bu atamayı kabul etmemişlerdir²⁸. Sömürge yönetimi papazlara hoşgörü ile yaklaşırken, müftülüğün siyasi amaçlarla kullanılabileceğini ileri sürerek buna karşı çıkmaktadır. Sonuç olarak, alınan yaşamsal kararlar, İngiliz yönetimince kabul edilmese bile kongre, Kıbrıs Türklerinin ilk önemli siyasi faaliyeti olması açısından önemlidir²⁹.

Bu sırada, Enosis talepleri içindeki Rumlar, Yunanistan'ın desteği ile ayaklanmışlar ve İngiliz yönetimine karşı 1931 isyanını gerçekleştirmişlerdir. Meydana gelen olaylar sonucu İngilizler, Rumların Türklerle birleşerek Sömürge Yönetimine karşı bir güç oluşturabilecekleri korkusuyla, tüm demokratik süreç ve kurumları askıya alarak Yasama (Kavanin) Meclis'ini feshetmişlerdir. Oysa ki Necati Bey, İngilizlere karşı olmadıklarını dile getirerek, "Kıbrıslı Türkler, adanın iki toplumuna eşit ve dengeli yaklaşan Britanya hükümetinden memnundur. Ancak Britanya çekilecekse, Türkiye'nin ada üzerindeki hakları Yunanistan'dan çok daha fazladır." yorumunu yapmakta ve bu hakkı da coğrafi yakınlık ve tarihsel gerekçelere dayandırmaktadır³⁰.

İngilizlerin, Türk milliyetçilerini engellemek amacıyla hayata geçirdikleri bazı kurallar olmuştur. Özellikle eğitim alanında göze çarpan uygulamalar konusunda Başbakanlık Arşivi'nde yer alan bir rapordaki bilgilere göre: 1933 tarihinde bir kanunla, ilkokulların yönetimi için bir Maarif Encümeni ile her kaza merkezinde bir Maarif Komitesi teşkil edilmiştir. Encümen ve Komiteler tamamen hükümet tarafından tayin edilmekte ve cemaatin gerçek temsilcilerini içermemektedir. Bu nedenle Türkiye'den gelen kitapların okutulmasına engel olmak üzere "kitapsız tedrisat" usulü kabul edilmiş ve buradaki Türk çocuklarının Türkiye ile olan manevi ilgilerini kesmek için her araç kullanılmıştır. 1931 senesinden sonra Türk ilkokullarının büyük bir kısmı kapatılarak öğretmenleri açığa alınmıştır³¹. Eğitimin

27 Mehmet Münir'e İngiliz Kralının doğumgününde "Sir" rütbesi verildiği hakkında Kıbrıs Konsolosluluğundan alınan yazının ekinde yer aldığı, 11 Temmuz 1947 tarihli, "Mehmet Münir'e verilen rütbe" konulu TC Dışişleri Bakanı Hasan Saka imzalı Başbakanlığa gönderilen yazı. BCA 235-590-35.

28 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Konsolosluk ve Muhtelit Hukuk Dairesi'nden Başbakanlığa gönderilen 15.5.1937 tarihli ve Bakanın imzasını taşıyan rapor. BCA 124-886-18, s.4.

29 Aydın Zeki Tuğ, *Bütün Yönleriyle Kıbrıs Sorunu ve Denktaş*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003, s.27.

30 *Ayrıntılı bilgi için bkz.: Necati Özkan'ın Kıbrıs adası Türkleri hakkında verdiği izahatları ve Adada Türk varlığının yaşayabilmesi için önerdiği tedbirleri ve girişimleri anlatan yazı. BCA 124-886-14; Faiz Kaymak, Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü?*, Haz.Müfide Zehra Erkin, Alpay Basımevi, İstanbul, 1968, s.s.8-9; Samani, a.g.e., s.227,312.

31 Bkz.: BCA 124-886-18, s. 6,7. Türk okullarının kapatılmasını da içeren, Kıbrıs Türklerinin durumunu anlatan ve Kıbrıs'lı Türklerin unutulmamasını dileyen, K.T. Milli Kongre Heyeti Merkeziyesi'nden Necati Özkan, A.Said ve Söz Gazetesi sahibi M.Remzi Okan imzalı, 26 Nisan 1937 tarihli, TC.Başbakanı İsmet İnönü'ye hitaben yazılmış bir mektup. BCA 124-886-19, s.3. Bu uygulamanın amacı Kıbrıs'taki Türklerin Türkiye ile olan kültür bağı koparmaktır. Hasan Ali Yücel, *Kıbrıs Mektupları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957, s.41.

engellenmesi çabalarının yanında, Türkiye’de kabul edilen Medeni Kanun’un Kıbrıs’ta uygulanmasına da engel olunmuştur. Eski Şeri Mahkemelerde İslam aile hakları uygulanmaya devam edilmiştir. Bu tutumlar karşısında Türkler, siyasi partilerle, diğer bütün kurum ve örgütlerin temsilcileri ile Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonunu kurmuşlardır³².

İlerleyen süreçte yaşanan II. Dünya Savaşı’nda Yunanistan, İngiltere’nin olduğu ittifaka dahil olmuştur ve savaş, bu ittifakın lehinde sona ermiştir. Bunun üzerine Yunanlılar, İngiltere’den adayı tekrar talep etmişlerdir. Zaten İtalya’nın Oniki Ada’yı 1947’de Yunanistan’a bırakmış olması da hedefe çok yaklaşıldığını göstermektedir. Buna karşın Vali Lord Winsten, Kıbrıs’ın özerk bir yönetime sahip olmasını önermiş ve bu önerinin görüşülmesi için Türk ve Rum temsilcilerini çağırmıştır. Ancak konu ile ilgili yapılan ilk toplantıda Rum temsilcileri, “Enosis’ten başka bir konu üzerinde durmayız” diyerek toplantıyı terk etmişlerdir³³. Bu duruma Türklerin bakışını ise Kıbrıs Türk mücadelesinin lideri Dr.Fazıl Küçük’ün, İsmet İnönü’ye gönderdiği bir telgraftan aktaralım: “28 Kasım 1948 tarihinde, Lefkoşa’daki Ayasofya Mitinginde 15 bin Türk, Kıbrıs Rumlarının Yunanistan’a ilhak ve muhtariyetin tamamıyla Türklüğün mahvına sebep olacağına ve adanın asayişini bozacağına olan inançlarını bir kez daha dile getirmişlerdir³⁴.”

Buna karşın Rumların Enosis yönündeki faaliyetleri hızla devam etmektedir. 1950 yılında Kıbrıs Rum Komünist Partisi (AKEL)³⁵ ve Kilise işbirliği sonucu Rum kiliselerine konulan “Enosis istiyorum” başlıklı defterlere atılan imzalar, katılanların %96’sının Enosis’i istediği dünyaya duyurulmuştur. Oysaki katılanların içinde Kıbrıs Türkleri bulunmamaktadır. Anılan gelişmeler karşısında Türkiye Cumhuriyeti’nin tavrı, olayların dışında yer almaktır. Bunu da dönemin Türk dışişleri bakanları çeşitli vesilelerle dile getirmişlerdir. Nitekim Cumhuriyet Halk Partisi Hükümetinin Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak 23 Ocak 1950’de TBMM’de “Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur³⁶” beyanatını yaparken, aynı yıl yapılan seçimleri kazanarak hükümete gelen Demokrat Parti’nin ilk Dışişleri Bakanı olan Fuat Köprülü de TBMM’de yaklaşık aynı sözleri söylemiştir³⁷. Türkiye’nin takınmış olduğu pasif tutum, Enosis isteyen Yunanlıların ve Kıbrıs Rumlarının işine yaramıştır. 4 Temmuz 1952’de Atina Radyosu’nda yayınlanan bir programda içinde bulunulan durum ve Yunanistan’ın tutumu net biçimde anlatılmaktadır: “Atina Başpiskoposu Spiridon ve beraberindekiler Venizelos’u ziyaret etmiş, Kıbrıs Adası’nın anavatan’a ilhakına engel olan idarenin ne kadar devam edeceğini sormuş ve nüfusun %90’ının Yunanistan’a ilhakı şiddetle arzu etmekte olduğunu belirterek konunun Birleşmiş Milletler Konseyi’ne götürülmesini istemiştir. Cevap olarak da Venizelos, Yunan hükümetinin Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakı için elinden geleni yapmaya devam edeceğini ve gerektiğinde Birleşmiş Milletler’e müracaat edilebileceğini bildirmiştir. Bugün (4 Temmuz 1952), Atina’da ve bütün Yunanistan’da, İngiltere’nin Kıbrıs

32 Kaymak, a.g.e., s.12.

33 A.g.e., s.10

34 Bkz.: BCA 40-241-14-2.

35 1926 yılında kurulan Kıbrıs Komünist Partisinin devamı olarak 1942’de AKEL kurulmuştur. Sabahattin İsmail, *Kıbrıs Cumhuriyetinin Doğuşu, Çöküşü ve KKTC’nin Kuruluşu (1960-1983)*, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları s.s.9-10; Güvenç, a.g.e., s.s.101-107.

36 *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1950.

37 Mehmet Hasgüler, *Kıbrıs’ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.361.

meselesinde takındığı tavrı protesto eden büyük bir gösteri yapılmıştır. Kilise, matem işareti olarak çanlarını çalarken, halk sokağa çıkmamış, resmi ve resmi olmayan işyerleri, okullar kapanmış, deniz, kara ve hava seferleri durdurulmuştur. Kıbrıs başpiskoposu, Amerika büyükelçisine de muhtıra vererek, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhaki için Amerika'nın desteğini istemiştir³⁸."

Gelişmeler ışığında 29 Eylül 1952 tarihinde Federasyon Başkanı Faiz Kaymak Türkiye'ye gelerek Fuat Köprülü ile görüşmüş, mevcut durumu aktarmıştır. Buna karşılık "Türkiye'nin düşmanı çok. Türkiye sağlam kaldıkça Kıbrıs Türkleri de sağlam kalır. Şimdi Yunan dostluğu vardır. Dostluklar zaruridir. Fakat sizinle alakamızı kesmeyeceğiz. Adada banka, sigara fabrikası ve gazeteler kurulmasına destek olacağız. Öğretmen göndereceğiz" cevabını almışlardır³⁹.

Daha sonra Başpiskopos seçilen Makarios, Yunanistan'la birlikte konuyu 1954 yılında Birleşmiş Milletler'e götürmüş ve plebisit sonuçlarının tanınmasını istemiştir. Kıbrıslı Türklerin katılımı olmaksızın alınan bu sonucu Kilise, Kıbrıs halkının kararı olarak dünyaya aktarmıştır. Bu plebisit artık Rumların mücadele hedef ve stratejisini kesin olarak göstermektedir⁴⁰. Sonuçta Birleşmiş Milletler sözkonusu başvuruyu kabul etmemiştir. Bunun üzerine Kilise, silahlı mücadele kararı alarak hazırlıklara başlamıştır⁴¹. Makarios, Yunan hükümetinden silah ve maddi destek almak için Yunanistan'a gitmiş, aralarında General Grivas'ın da olduğu Enosis taraftarlarıyla görüşmüştür. Görüşmelerin sonucunda Enosis'i örgütlemek üzere, Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü (EOKA) kurulmuştur⁴². Ardından Grivas, gizlice adaya gelmiş ve beraberinde silah, bomba ve cephane de getirmiştir. Bir taraftan da Kilise, kendisine bağlı olarak kurulan gençlik örgütlerinden EOKA'ya militan yetiştirmektedir. Hazırlıklarını tamamlayan EOKA, 1 Nisan 1955'te adanın her tarafında bombalı saldırı düzenleyerek eyleme geçmiş, önce, İngilizlere karşı düzenlenen eylemler, kısa sürede Türklere yönelmiştir. Türk halkı da varlığını sürdürülebilmek adına savunma amaçlı örgütlenmelere başlamıştır⁴³. Adadaki şiddet eylemlerinin artışı, İngiltere'yi EOKA'ya karşı Türklerin desteğini aramaya yöneltmiştir⁴⁴. Yeni bir Kıbrıs politikası belirleyen İngiltere, Londra'da bir konferans toplanması için girişimlerde bulunurken, politikasını Türkiye'nin de soruna resmen taraf olması üzerine kurmuştur. 29 Ağustos 1955'te çalışmalarına başlayan Londra Konferansı'nda Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Türkiye'nin Kıbrıs politikasını açıkladığı konuşmasını, "Türkiye statükodan memnundur ve korunmasını istemektedir. Ama eğer mevcut durumda bir değişiklik yapılacaksa, en

38 Bkz.: BCA 102-635-8.

39 Kaymak, *a.g.e.*, s.16.

40 İsmail, *Unutulan Yıllar...*, s.s.11-15. BM'de yapılan görüşmeler ve sonuçları için bkz.: Ahmet Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs III (1951-1959)*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara, 1998, s.26,44.

41 BM kararını protesto için 1954 Aralık ayında başlatılan gösteriler, polisle girilen çatışmalar, taşlarla sopalarla sokaklarda güvenlik görevlilerine yapılan saldırılar nedeniyle 1955 yılında çok gergin bir hava içinde girilmiştir. Gazioğlu, *a.g.e.*, s.43.

42 Bkz.: W. Byford-Johns, *Grivas and the Story of EOKA*, Robert Hale Ltd., London, 1959; Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa, 1992, s.s.41-47.

43 *a.g.e.*, s.s.12-13; Necati Münir Ertegün, *In Search of a Negotiated Cyprus Settlement*, Ulus Matbaacılık, Lefkoşa, 1981, s.3.

44 Kaymak, *a.g.e.*, s.39.

doğru yol adanın eski sahibi olan Türkiye'ye verilmesidir" şeklinde tamamlamıştır. Konferans bir sonuca ulaşmadan dağılmıştır. Ancak bu sonuçta etken olan bir olay Türkiye'de yaşanan 6-7 Eylül olaylarıdır⁴⁵. Bu olaylar sonrası Türkiye-Yunanistan ilişkileri kopma noktasına gelirken, Kıbrıs'ta EOKA eylemlerini iyice arttırmıştır. Türkiye'nin taraf olmasından sonra güçlenen Kıbrıs Türkleri de harekete geçmiştir. Fazıl Küçük'ün liderliğini yaptığı parti, Kıbrıs Türktür Partisi adını almış ve ilk direniş örgütü olan Volkan kurulmuştur⁴⁶.

İngiltere'nin politikasında yapılan değişiklik, Türkiye'de yankısını bulmuş, Türkiye'nin bakışı da "taksim" yönünde şekillenmeye başlamıştır. Bu konuda Economist dergisinde yayınlanan bir mülakat bu değişime İngilizlerin bakışını özetlemektedir. "Türkler statüko veya Türk hakimiyeti yerine Kıbrıs'ın taksimi tezini kabul etmekle Kıbrıs meselesinde bir anlaşmaya varmak hususunda Yunanlılardan çok daha uzlaştırıcı olduklarını bilfiil göstermişlerdir. Fakat Kıbrıs meselesinde Türklerin hayati menfaatlerinin nazarı itibara alınmadığına kanaat getirirlerse İngiltere ile olan münasebetlerinin mahiyeti kaçınılmaz olarak tümüyle değişecektir⁴⁷".

Yaşanan olaylardan sonra ilişkileri yeniden düzeltmek için özellikle Türkiye'nin büyük çabaları olmuştur. Konuyla ilgili, Necdet Evliyagil'in Başbakan Adnan Menderes'e gönderdiği 22 Eylül 1955 tarihli raporda, Türkiye ve Yunanistan arasında gerçekleşen yakınlaşma nedeniyle Makarios'un, pasif bir politika izlemeye karar verdiklerini ilan ettiği, Türklere bir şey yapılmayacağını ancak Kıbrıs'ta yeni bir anayasa yapılması teklifi getiren İngilizlere karşı etkin önlemler alınacağını söylediği bildirilmektedir⁴⁸. Ayrıca, tedhişçilerin İngiliz bayrağını parçaladıktan sonra, 2000 kişilik bir kafilenin, Yunan bayrakları dikerek "Yaşasın EOKA, Yaşasın Enosis" diye haykırdıkları, daha sonra da bir askeri jipi devirerek yaktıkları anlatılmakta ve polis ihmalinden söz edilmektedir. Ayrıca Makarios kilisede verdiği bir beyanatta, İngiltere'nin Kıbrıs halkına teklif edeceği anayasayı Kıbrıs halkının kabul etmeyeceğini ve ada halkının hükümlerlik prensibi için sonuna kadar mücadelesine devam edeceğini bildirmiş ve şöyle demiştir; "gayemize ulaşmak için tehditler, sürgünler, ölüm cezaları bizi zerre kadar ürkütmeyecektir. Mukadderatımızı tayin hususunda kanımızın son damlasını bile vermeye hazırız. Hürriyet, kemiklerimizin üzerinde dalgalanacak ve geride kalanlarımız bu adaya sahip olarak mesut günler yaşayacaklardır". Bu beyanattan da açıkça anlaşılacağı üzere, Kıbrıs Rumlarının ilk hedefinde, önlerine anayasa engeli çıkararak ilhaki, Enosis'i engelleyecek güç olarak gördükleri İngiltere vardır. Kıbrıs halkının istediği hükümlerlik prensibinin de Kıbrıs halkının talebi olduğu söylenirken, kanlarının akıtılmayacağı söylenen Kıbrıs Türk halkının dikkate bile alınmadığı görülmekte-

45 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Emine Gürsoy Naskali, *6-7 Eylül Olayları Davası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007; Melek Fırat, "6-7 Eylül Olayları", *Türk Dış Politikası*, ed: Baskın Oran, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.601.

46 Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler" *Türk Dış Politikası*, ed: Baskın Oran, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.s.602-603; Bkz.: Fazıl Küçük, *Mücadelemizin Görkemli Günleri*, (der. Altay Sayılı), KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı.

47 Bkz.: BCA 38-227-11-1.

48 İngiltere, anayasa yapma çabaları çerçevesinde uzman Lord Radcliff'e bir rapor hazırlamıştır. Bu tasarrın görüşülmesi için Kıbrıs Türkllerinden bir heyet Ankara'ya çağırılmış, konunun uzmanı Nihat Erim de toplantılara katılmıştır. Ancak tartışmalar yaşanmadan, Yunanistan tasarıyı reddetmiştir. Kaymak, a.g.e., s.50.

dir. Plana göre sıra onlara daha sonra gelecektir⁴⁹.

Makarios'un söyledikleri ve adada fiilen yaşananların doğal sonucu olarak ortaya çıkan, önceleri yerel ve bölgesel örgütler olarak kurulan Volkan, Karaçete, 9 Eylül Cephesi gibi örgütlerin yeterince etkin mücadele edemediği düşüncesi ise Rauf Denктаş, Burhan Nalbantoğlu ve Kemal Tanrısevdi tarafından 1957 yılı Temmuz ayında Türk Mukavemet Teşkilatının kuruluşuna yol açmıştır. Belirtilen örgütler, TMT bünyesine alınmıştır. TMT'nin amacı savunma yapmak, EOKA'nın saldırılarına karşılık vermek, Türk bölgelerini korumak, adadaki Türk varlığının devamını sağlamaktır⁵⁰.

1957 yılının Nisan ayında Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Başkanı Faiz Kaymak'ın da yer aldığı Kıbrıs'tan bir heyet Ankara'ya çağırılmış, Menderes ve Bayar'la görüşmüşlerdir. Kendilerine, taksim tezinden Türkiye'nin caymayacağı, taksimden başka yol olmadığı İngiltere ve Amerika'ya bildirildiği söylenmiştir⁵¹. Daha sonra Türkiye, Kıbrıs davasında Türk halkına yalnız olmadığını anlatmak ve olayları daha yakından takip edebilmek adına adaya öğretmenlerini göndermiştir. Öğretmenler daha sonra gerçekleştirilecek mücadelede etkin rol oynayacaklardır. Bu konuda 28.08.1957 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar imzalı Bakanlar Kurulu Kararnamesi şöyledir; "ilişik listede adları ve görevleri belirtilen 22 öğretmenin iki sene müddetle Kıbrıs'taki Türk okullarında öğretmenlik görevi almalarına izin verilmesine karar verilmiştir⁵²".

Başbakan Menderes, sorunu Yunanistan'la barışçı diplomatik yollarla çözmenin mümkün olabileceği umudu nedeniyle bu konuda uzun süre düşünmüştür. Ancak Kıbrıs'ta olaylar giderek büyümekte, Rumlar, İngilizler ve Türklere karşı her an terör faaliyetlerini arttırmaktadırlar. İngiliz valisi ise olayları sadece izlemektedir. Kıbrıs köylülerinden Menderes'e yardım çağruları içeren telgraflar gelmektedir. Türkiye'de de artık hareketler başlamıştır. "Ya Taksim Ya Ölüm" sloganları atılmaktadır. Bu sırada Girne Türk İlkokulu Rumların saldırısına uğrar. Kıbrıs'ta yaşanan ve giderek artan ölümler, Menderes'in kararını vermesine yardımcı olmuştur. Kıbrıs'ta EOKA'ya karşı Türk halkının güvenliğini sağlayacak gizli bir teşkilat kurulacaktır. Bu iş için Genelkurmay Başkanlığı Seferberlik Tetkik Kurulu

49 Bkz.: BCA 129-839-1-4. Bunu söylemelerine rağmen, Türklere karşı EOKA'nın faaliyetleri aynı hızla sürmektedir. Bu yıldırma manevralarına karşın İngiltere anayasa ve özerklik ilkeleri konusunda kararlı olmuş, 1958'de MacMillan Planını gündeme getirmiş, ancak Rumlar yine reddetmişlerdir. Yunanistan'ın engellemelerine rağmen, İngiltere bu planı devreye koymuş ve 1 Ekim 1958'de Kıbrıs'ta Türk ve Rum Belediyelerinin sınırları ilk kez çizilmiştir. Alasya, *a.g.e.*, s.91; Tuğ, *a.g.e.*, s.36.

50 İsmail, *Unutulan yıllar...*, s.s.13-14; Kıbrıs Türklerinin mücadelesinin efsane örgütü Kıbrıs Türk Mukavemet Teşkilatına (TMT) giriş, önceden belirlenen ve hakkında ayrıntılı araştırma yapılan üye adayının siyah bir perdenin ardında Kuran, bayrak ve silah üzerine yemin etmesi ile olmuştur. Yakın tarihte İtalyan Carbonari teşkilatı, Yeni Osmanlılar ve daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinde gördüğümüz bu kabul seramonisi sırasında okunan TMT Andı'nın metni şöyledir; "Kıbrıs Türkü'nün yaşayış ve hürriyetine, canına, malına ve her türlü anane ve mukaddesatına, her nereden ve kimden olursa olsun, vaki olacak tecavüzlere karşı koymak için kendimi Türk milletine adadım. Ölüm dahi olsa, verilen her vazifeyi yapacağım. Bildiğim, gördüğüm, işittiğim ve bana emanet edilen, her şeyi canımdan aziz bilip sonuna kadar muhafaza edeceğim. Gördüklerimi, işittiklerimi, hissettiklerimi ve bana emanet edilenleri, hiç kimseye ifşa etmeyeceğim. İfşaatın bir ihanet sayılacağını ve cezasının ölüm olacağını biliyorum. Yukarıda sıralanan hususları harfiyen tatbik edeceğime, şerefim, namusum ve bütün mukaddesatım üzerine söz verir and içerim."

51 Kaymak, *a.g.e.*, s.54.

52 Bkz.: BCA 18-01-02-146-42-12.

görevlendirilir. Subaylar gönüllülük esasına göre seçilir. TMT, Tümgeneral Daniş Karabelen'e bağlanır. Planı yardımcısı olan Binbaşı İsmail Tansu yürütecektir. TMT'yi kuran subayların çoğu Kore Savaşı'nda bulunmuştur. Kıbrıs'a öğretmen kimliği ile gireceklerdir⁵³.

12 Temmuz'da EOKA, Sinde katliamını yapar. Bunun üzerine 1 Ağustos 1958 tarihinde Kıbrıs TMT Başkanı Yarbay Rıza Vuruşkan Lefkoşa'da, İş Bankası Şubesinde müfettiş kimliği ile görevine başlar. Yeni adı Ali Conan'dır⁵⁴. EOKA'nın saldırıları sürmektedir. Ancak tüm saldırılarına rağmen, TMT öncülüğündeki Türk direnişini kıramayan EOKA lideri Grivas, 4 Ağustos 1958'de ateşkes ilan eder. Bunun üzerine Kıbrıs Türk Liderliği ve TMT de ateşkes ilan eder. Amaç, daha rahat çalışmak ve teşkilatlanmayı tamamlamaktır. Bu tarihten sonra Kıbrıs Türklük kavgasının ve TMT mücadelesinin yeni dönemi başlayacaktır⁵⁵.

Buraya kadar kısa bir tarihçesi verilen Kıbrıs Türkü'nün Türk Milli Mücadelesini, Mustafa Kemal ve Türkiye Cumhuriyeti'ne bakışlarını, ardından Türkiye'nin Kıbrıs sürecine dahil oluşunu ve TMT'ye giden süreci, KKTC'nin Kurucu Cumhurbaşkanı Sayın Denктаş'la yapmış olduğumuz söyleşiden izleyelim.

2. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf Raif Denктаş İle 14 Temmuz 2010 Tarihinde Yapılan, Mustafa Kemal Atatürk ve Kıbrıs Konulu Söyleşi

YÜKSEL: *Denктаş Bey, öncelikle söyleşi teklifini kabul ederek beni onurlandırdığınız için size en derin teşekkürlerimi ve saygılarımı sunmak istiyorum.*

DENKTAŞ: *Rica ederim. Buyurun.*

YÜKSEL: *Türkiye'de yaşanan Türk Kurtuluş Savaşı ve 1923 yılında kurulan Yeni Cumhuriyet, Kıbrıs Türklerinin üzerinde nasıl bir etki yapmıştır?*

DENKTAŞ: *1923 yılında Cumhuriyet ilan edilmesine kadar, İstiklal Savaşı süresince burada camilerde dualar edilmiş, yardımlar toplanmıştır. Kıbrıs'ta İngilizlerin Çanakkale'den getirdiği esirlere yardım için çalışılmıştır. Bu şekilde bir milliyetçilik devam etmekteydi. Buna karşın, Türk İstiklal Savaşı süresince Rumlar, Yunan ordusu Anadolu'da ilerlerken, Türk köylerine muazzam baskılar yapmışlar, "Sıra size gelecek siz köpekleri keseceğiz" demişlerdir. Bu dönemde geceleri sokağa çıkmak mümkün olmamıştır.*

53 Akkurt, a.g.e., s.240.

54 Vuruşkan'ın kod adı Bozkurt, TMT Liderlik kodu Bayraktar'dır. İsmail Tansu, *Aslında Hiç Kimse Uyumuyordu*, Minpa Matbaacılık, Ankara, 2001, s.69.

55 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Akkurt, a.g.e., s.360,372.

Ben 1924 doğumluyum. Yani Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından 1 yıl sonra doğmuşum. Biz Atatürk'le, Atatürk menkıbeleriyle, Atatürk şiirleriyle büyüdük. İlkokullarda Gazi paşa Kurtuluş destanını ağlayarak okurduk. Bu süreçte, 1931'de İngilizlere karşı Rum isyanı, Enosis isyanı vardır. Vali konağını yaktıla⁵⁶. Bunun üzerine bizim bayraklarımız, milli şiirlerimiz, milli yazılarımız bile yasaklandı. Biz de Türk bayrağını görmek için hafta tatillerinde (önce Cuma idi tatil sonra Pazar oldu) Türk konsolosluğuna giderdik. Türk halkı için Konsolosluğun önünden geçerek bayrağı görmek bir rutin haline gelmişti.

YÜKSEL: Peki Atatürk inkılaplarının Kıbrıs Türkleri'ne yansımaları nasıl olmuştur?

DENKTAŞ: İngilizlerin baskısına rağmen Türkiye'de ne reform olduysa burada kendiliğinden oldu⁵⁷. Mesela kadınların çarşafı atması, başlarını açması. Harf reformunda Remzi Bey, kendi parasıyla Çankaya'ya giderek, orada Atatürk'ün yaverini görür ve şunları söyler; "biz hasbel kader Misak-ı Milli sınırları dışında kaldık. Biz Türküz. Ada da Türk adasıdır. 70 bin şehit vardır. Şimdi eğer biz de harf inkılabı yapmazsak, kültür açısından sizden kopacağız. O zaman büsbütün bizi kaybedeceksiniz. Ben gazeteciyim, param yok ama Latin harflerini almak istiyorum". Bir hafta sonra kendisini otelden aratıyorlar. Atatürk'ün yaveri, Remzi Bey'e bir zarf veriyor ve şunları söylüyor: "Gazi Paşa sizi alnunuzdan öpüyor. Doğru yoldasınız. Bu parayla bu adresten harflerinizi alınız ve devam ediniz⁵⁸". Kıbrıs'a dönen Remzi Bey'e, Türkiye'ye bağlılığı unutturmasın diye Konsolosluk aracılığıyla her ay veya üç ayda bir para gönderiliyor.

1938'de Atatürk genç subaylara "eğer yeniden İstiklal Savaşı yapacak olsak, işgal altında olsak ikmal yollarımız nelerdir" sorusunu sorar. Genç subaylar Suriye üzerinden, Irak üzerinden yollar gösterirler. Atatürk haritaya eğilir ve "beyler Kıbrıs'a dikkat edin. Kıbrıs eğer düşman elindeyse bütün ikmal yollarımız tıkanmıştır" der. Sonraki yıllarda Rahmetli Korutürk bunu başka bir şekilde şöyle söylemiştir: Türkiye elini ayağını Kıbrıs'tan çekerse o zaman Türkiye denize açık bir ülke olmaktan çıkar" demiştir. Yani bu milli bir davadır.

Yeniden dönelim, Atatürk ilkelerini Kıbrıs Türkleri İngilizlere rağmen nasıl değerlendirdi? Babam mesela fesi ilk atanlardandı. Mehmet Raif isminde bir yargıçı babam. İngilizler, Kraliçe'nin doğum gününde burada yüksek memurlara sıra ile bir nişan verirdi. 1938'de babamı çağırıyorlar "bu hafta sana verilecek olan nişan merasiminde vali hazretleri fes giymeni istedi" diyor. Çünkü fesi atanları İngiliz karşıtı, Kemalist olarak görüyorlar. Yine bizim insanlarımız, fesi atmayanlar vasıtasıyla. Babam der ki "ben fesi atalı bu kadar sene oldu. Ben şimdi fes giyemem bu nişanı almak için" diyor. Bu tartışma büyüyor. Sonunda babam soruyor "yasa mı var nişan alırken fes giyilir diye. Öyle bir şey yok ama siz zorluyorsunuz beni" diyor. Sonuçta bir ara yol bulunuyor. Nişan almaya başı açık gidecek. Şapka da giymeyecek. Tören gerçekleştiği sırada vali, kendisine nişanı takarken başka tarafa bakıyor. Ve babamı Kemalist kabul ettikleri için kendisini eziyet altında yaşatıyorlar. Sürekli takip altında tutuyorlar. Biz o günleri yaşadık.

56 Kıbrıs olayı nedeniyle Selanik'teki İngiliz başkonsolosluğu önünde bir gösteri yapıldığına dair, TC Dışişleri Bakanlığında Başbakanlığa gönderilen bir yazı, Kıbrıs'ta yaşananların Yunanistan'da nasıl derhal yankı bulduğunu göstermesi açısından anlamlıdır. BCA 235-590-35.

57 Bkz.: 26.dipnot. BCA 124-886-18, s.2,3.

58 1929 yılında Söz Gazetesi için istenen harflerin verilmesinin onaylandığı ve gönderildiğini ve alındığını gösteren yazı. BCA 83-548-2.

YÜKSEL: Soyadı kanunu çıktığında Denктаş soyadınızı almanız nasıl olmuştur. Ve soyadınızın anlamı nedir?

DENKTAŞ: O sırada ağabeyim Türkiye'dedir. Tıbbiye'yi bitirmiştir. Bir kızı sevdiği için Türk tabiyetine geçer. Denктаş soyadını o almıştır. Babamı yatıştırmak için seçilmiştir bu soyadı. Sen yargıçsın, adilsin, denктаş'sın deniyor. Denктаş adalet demektir. Ondan da bize kalmıştır.

YÜKSEL: Atatürk konusunu sonlandırırken sizden son bir yorum alabilir miyiz?

DENKTAŞ: Atatürk bizim meşalemiz olmuştur. Onu hiçbir zaman unutmadık ve unutturmamak. Bu nedenle de çok şey geldi başımıza. Hala da geliyor görüyorsunuz.

YÜKSEL: Adadaki Rumlarla Türkler arasındaki çatışmaların artışında en büyük rol sahibi olan EOKA örgütünün kuruluşundan sonra yaşananları anlatır mısınız?

DENKTAŞ: Kıbrıs'ta Rum terör örgütü EOKA'nın saldırıları karşısında silahsız bir halk. Av tüfeklerini bile bir çağrı üzerine İngiliz idaresine teslim etmiş bir halk. EOKA Yunanistan genel kurmayına bağlı. Yunanistanın dışişleri bakanı tarafından yol gösterilen hem siyasi hem vurucu bir örgülle üzerimize yollanmış bir hareket. Halkın boyun eğmeyeceği bir durum. Her yerde küçük küçük başkaldırıları halinde karşı hareket başlıyor. Lefkoşa'da gençler Dr. Küçük önderliğinde Rumların yaptığına karşı bir reaksiyon olarak büyük bir nümayiş düzenleniyor ve ENOSİS'e hayır! sloganları atıyorlar. Ayrıca Türkleri öldürmeye başladıktan sonra herhangi bir olayda eğer Türk gençleri zarar görmüşse, Türk mahallelerinde Rumlara ait herşeyi, örneğin Rum dükkanlarını yakmak ve yıkmak gibi reaksiyonlarla Türklerin boyun eğmeyeceğini göstermeye çalışıyorlar. Dr Küçük de bu arada Türklerle konuyu anlatmaya çalışıyor⁵⁹.

YÜKSEL: Türkiye'nin Kıbrıs sürecine müdahil olması nasıl gerçekleşmiştir?

DENKTAŞ: Dr. Küçük'ün Türklerle konuyu anlatmaya çalıştığını söylemiştim. Türkiye'ye gidip geliyordu. Aldığı cevap, "bir şey olmaz merak etmeyin İngiltere aday

59 Dr. Küçük, o yıllarda devamlı olarak Türkiye'ye gider, ancak oradaki hükümetlerden beklediği yakınlığı göremez. Bunun üzerine Kıbrıs davasını Türk milletine mal edebilmek için Anadolu'yu karış karış gezer. Türk halkına Kıbrıs'ta başlattığı mücadeleyi anlatabilmek için büyük şehirlerde mitingler düzenler. Yorulmaksızın verdiği mücadele Türkiye halkının tüm birimleri tarafından kabul görülür. Dr. Fazıl Küçük'ün Yaşamı, Liderimiz Dr. Fazıl Küçük başlıklı Müze tanıtım dökümanı.

birakmaz rahat olun" şeklindeydi. En sonunda Menderes hükümeti gelince ilgi artıyor. Zaten Rumlar artık Türklere de vurmaya başlayınca, Türkiye ilgisiz kalamıyor. Gençlik ayağa kalkıyor, gösteriler devam ediyor. Bu Türkiye'yi angaje etmek için doktora yarıyor. Böylece Volkan zaman içinde ses veren büyük bir örgüt haline geliyor. Ama ses veren sadece, başka bir şey yok. Ama en önemlisi TMT'yi niçin kurduk. En son iki kişi öldürülmüştü. Litra yolunda iki Türk öldürülmüştü. Yine büyük bir nümayiş, büyük bir olay gerçekleşmişti. Dr.Küçük'ün evinin olduğu Girne caddesinde büyük bir protesto oldu. O sırada bir İngiliz komutanı jipi ile doktora geldi ve "mesaj alınmıştır, kalabalığı dağıttın artık yoksa daha büyüyecek bu iş. Rum tarafı iyice hazırlandı. İş büyürse can kayıpları olacak" dedi. Bunun üzerine Dr. Küçük jipe bindi ve göstericileri "tamamdır arkadaşlar sesimiz duyulmuş mesaj alınmıştır" diye yatıştırdı. Her zaman yaptıkları gibi. Ben Dr. Küçük'ün evindeydim. Bu olayın üzerine yürümeye çıktım. Biraz bunalımdaydım ve Atatürk meydanına doğru yürüyorum. Lise mezunlar birliği başkanı Burhan Nalbantoğlu arkadaşım geldi. "Burhan bu böyle gitmez. Bir tarafta Yunan genelkurmayına bağlı, siyasetle uyum içinde bir teşkilat, nerede vuracağını nerede duracağını biliyor. Diğer taraftan burada. Bir nümayiş bir gösteriş ama İngiliz dur deyince duruyoruz. Böyle şey olmaz durum felakete gidiyor." dedim. O sırada ben savcıyım ve istifamı verdim. Henüz kabul edilmedi. Ama kabul edilmesi için uğraşıyorum. İşin içinde olduğum için İngilizin Rumlarla anlaşmak istediğini bunun için de tavizler vereceğini biliyorum. Bunu Dr. Küçük'e söylüyorum o da konsolosluğa duyuruyor. Bu kısır döngü içinde süre geçiyor.

Arkadaşım Nalbantoğlu, konsoloslukta çalışan Kemal Tanrısevdi isimli bir memur-la konuşmuş. Gece bana geldi. "Seninle tanışmak isteyen biri var hadi gidelim" dedi, gittik. Tanrısevdi, "Biz sizi uzun zamandır izliyoruz. Güvenilir bir kişiliğiniz var. Türkiye'ye bağlısınız. Nalbantoğlu'na söylediğiniz iş gereklidir, bunu yapalım" dedi. Sabaha kadar oturduk, konuştuk ve TMT'nin ilk tanıtım broşürünü hazırladık. Broşürde Volkan'a teşekkür ediyoruz ve TMT'nin kurulduğunu söylüyoruz. Ben o sırada Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu başkanım ve halk içinde güvenilirliğim var. Bütün partiler köyler bütün kuruluşlar buna üye. Dr. Küçük eski başkanla arası açık olduğu için beni seçtirmişti başkanlığı⁶⁰. İngiltere bu oluşumu engelleyememişti çünkü kültürel ve ekonomik bir kuruluş olarak siyasetin dışında bir kurum olarak görülüyordu. Ama aslında tam içinde. Neyse halkın bana güveni var. Onun için benden çıktığını bildikleri için Volkan'daki arkadaşlar dahi kabul ettiler. Onların içlerinde bizim güvendiklerimizi TMT'ye aldık.

Ancak ikinci toplantıda; "Biz bir liste hazırladık. Falan kişilerden 500 veya 150 neyse, şu kadar para toplayıp bununla silah alacağız." dediler. O zaman "durun, ben bu işte yokum" dedim. "Bugün para istediğiniz adamlar hem para vermez, verse dahi ertesi gün, olmadı ertesi ay silahlar nerede diye sorar. Teşhir etmeniz gerekir ki gösteremezsiniz. Benim istediğim EOKA'ya karşı Türk Hükümetine ve Genelkurmayına bağlı bir kuruluştur. Biz teşkilatçılığı bilmeyiz. Kıskançlıktan ve benzeri nedenlerden birbirimizi öldürürüz. Hareketi Türkiye'ye bağlamazsanız, silahları Türkiye'den getirmezseniz, para toplayacaksınız ben yokum" diyerek onları ikna ettim ve istediğimi yapmak üzere, Kasım 1957'de beni yetkili kıldılar. İlk kez Ocak ayında Dr. Küçük'le Türkiye'ye gittim. Ankara'da Fatin Rüştü Zorlu'yu ziyaret ettik. Allah rahmet eylesin⁶¹. Doktor, Kıbrıs meselesini

60 Eski Başkan, Fazıl Küçük'tür.

61 Fatin Rüştü Zorlu'nun Kıbrıs meselesindeki tavrı ve rolü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Levent Ayabakan, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Hayatı ve Kıbrıs Meselesi*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kars, 2007.

konuştu ve ihtiyaçlarını duyurdu sonra ben söz aldım. "Biz böyle bir teşkilat kurduk. Rumlar bu işi EOKA ve Yunanistan'la birlikte yürütüyorlar. Türkiye bize bu konuda yardımcı olmazsa bu iş burada biter. Onun için sizden silah istiyoruz." dedim. Buna karşılık bize sordular "biz şimdi size silah göndersek alabilir misiniz?" Ben o gençlik ve tecrübesizlik içinde "tabi alırsız" diyordum ki, Dr. Küçük, "konuyu biraz inceletin, nasıl yapacaksınız. Aksi takdirde yakalanırsanız Türkiye zor durumda kalır" dedi. Aslında Fatih Bey'in de Adnan Menderes'i ikna etmek için zamana ihtiyacı varmış. Zaman kullanıldı ve 9 ay sonra Türkiye bize ilk uzmanlarını, Bayraktar ve yardımcılarını gönderdi, iş bankası müfettişi ve öğretim müfettişi adı altında. Bundan sonrasını İsmail Tansu'nun kitabından izleyebilirsiniz⁶². Emri aldığı günden itibaren olayları biliyor. Kitap, "emir oldu ve biz kurduk" diye başlar. Ancak bu teşkilat önceden kurulmuştu. Biz, mevcut teşkilatı 9 ay sonra teslim etmiştik. Propogandaları, yayınları, köylerdeki örgütlenmesiyle, adamlarıyla zaten maneviyat ayaktaydı. Bir şeyler vardı ama bilinçli bir kuruluş değildi. Arkadaşlar geldikten sonra, bir kısmı benim avukatlık büromda, bir perdenin arkasında, Kuran ve silah üzerine yeminlerini ettiler. Halkta da büyük istek ve heyecan vardı. Böylece büyük bir kuruluş ortaya çıktı. 1963'de Rumların saldırısında⁶³ eğer TMT'nin hazırlığı olmasaydı, kayıp çok daha fazla olurdu. 1960 anlaşması yapıp barış sağlandığında silahları gömmüştük. Çanakların⁶⁴ yerlerini çok az kişi biliyordu. Bunlar yeniden çıkarıldılar ve bütün direniş 11 yıl TMT sayesinde devam etti. 1974 tarihinde gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekatı'nda Kolordu Komutanı olan Ersin Paşa "TMT'nin kontrol altına aldığı yerler olmamış olsaydı biz çok daha fazla zaiyatla adaya çıkardık" demiştir. Harekatın başarıya ulaşmasından sonra ilk iş TMT'yi lağvetmek oldu çünkü resmi olarak Türkiye'den Silahlı Kuvvetler Teşkilatı gelmişti, artık gizli bir yer altı teşkilatına gerek yoktu. Kısaca TMT, tarihi bir direniş teşkilatıdır.

YÜKSEL: Siz Kıbrıs Türk halkı için olduğu kadar Türkiye Cumhuriyeti için de bir efsanesiniz. Sizin emekleriniz, Türk halkı adına çektikleriniz, yaşadıklarınız ve siz daima bir ışık olarak halkın gönlündesiniz. Çok değerli zamanınızı bize ayırdığınız ve çok değerli amlarınızı bizimle paylaştığınız için sonsuz teşekkürler.

Çalışmamızın bu bölümünde Kıbrıs Türklerinin Mücadelesinde önemli rol oynayan Türk Mukavemet Teşkilatının daha iyi anlaşılması amacıyla yapmış olduğumuz diğer bir söyleşi yer almaktadır.

62 Ancak Tansu'nun kitabında TMT'nin kuruluşu konusu, "TMT bazı çevrelerce iddia edildiği gibi, daha önce var oldukları ileri sürülen ve ne amaçla kuruldukları belirsiz herhangi bir örgüt üzerine oturtulmamıştır." şeklindedir. Ayrıca, TMT'nin kuruluş tarihi konusunda da farklılık vardır. Rauf Denктаş Kasım 1957 tarihini verirken, Tansu'nun kitabında 1 Ağustos 1958 tarihi bulunmaktadır. Tansu, *a.g.e.*, s.57.

63 Türklerin önemli kayıplar verdiği Kanlı Noel olarak adlandırılan olaylar. "1963 yılının Noel arifesinde 59 Türk öldürülmüştür. Kıbrıs Türkleri ölümleri için matem tutmaktadır. Ancak katliam yeni başlamıştır." Harry Scott Gibbons, *Kıbrıs'ta Soykırım*, Çev.: Erol Fehim, Near East Publishing, Ankara, 2003, s.135; bkz.: Abdulhaluk Çay, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1989. Yaşanan olaylar üzerine yapılan bir film. Bkz.: Önce Vatan, Yönetmen ve Senarist: Duygu Sağıroğlu, 1974.

64 TMT içinde, silahların gömüldüğü yerlere çanak adı verilmekteydi.

3. Bir TMT Mücahidi Olan Kemal Abdullah'la 14 Temmuz 2010 Tarihinde Yapılan Söyleşi

Kemal Abdullah, 1922 Girne doğumludur. Polis teşkilatına girene kadar iyi bir eğitim almamışsa da teşkilatta çok iyi eğitilmiş, çok iyi Rumca, İngilizce, Arapça ve biraz da Rusça konuşabilmektedir. Çalışmamız için onu önemli kılan özelliği ise Türk Mukavemet Teşkilatında Türklük adına yapmış olduğu faaliyetlerdir.

YÜKSEL: *Kemal Bey, siz öncelikle İngiliz egemenliği döneminde Kıbrıs Polis Teşkilatında görev yapmış ve daha sonra Türk Mukavemet Teşkilatında (TMT) çok önemli görevler başarmış bir insansınız. Öncelikle bize kendinizden bahsedebilir misiniz?*

ABDULLAH: 1922 Girne doğumluyum. İsmim Kemal Sahilboyulu fakat Kemal Abdullah olarak geçer. İlkokul mezunuyum ama kendimizi geliştirdim. Lisana olan merakım dolayısıyla İngilizce ve Rumca'yı çok iyi konuşuyordum. O kadar ki Rumlar benim Türk olduğumu anlamazdı. Rumca'yı nereden öğrendim dersiniz, Rumların yanında kunduracı çırağı olarak çalışmışım. Orada öğrendim. 1955 yılında EOKA faaliyete başladığımda, İngilizler de Polis Teşkilatı'na Komando kabul etmeye başladılar.

YÜKSEL: *Yunanistan'ın desteğiyle kurulmuş olan EOKA tedhiş örgütünün faaliyete geçmesi ve İngilizlere yönelik saldırılarda bulunması, İngilizleri Polis Teşkilatı'na hem komando almaya hem de daha çok Türkleri almaya yönlendirmişti. Siz de bu sırada girdiniz sanırım.*

ABDULLAH: Evet öyle oldu. 1956 yılında Polis Teşkilatına Komando olarak girdim. Bir süre sonra yüzbaşı Mr. Button diye birisi geldi. Kaçakların izlerini takip etmek için adam arıyordu. Bizi aldı ve Rum tarafında eğitime götürdü. Eğitimi birinci olarak bitirince, çavuş rütbesi aldım ve beni Kenya'ya eğitim için gönderdi. 15 günü safaride, yaklaşık 7 hafta Kenya'da kaldım. Dönüşte Abdünnasır, o zaman kendisi Ruslarla işbirliği yapardı. Bize müsaade etmedi İngiliz uçağı ile geçmemiz için. Biz de Aden'de (Yemen) kaldık. İngilizler harçlığımızı ve kalacak yerimizi ayarlıyordu. Orda otelde 10 gün kaldım. Orada Kore'den dönen Türk Askeri Birliği'ne rastladık. Onlarla hemen arkadaş olmuştuk. Dönüşümüz İngiliz uçağı ile değil, Aden Havayolları ile oldu. Dönünce de, hemen İngilizlerle, Kıbrıs'ın Rum tarafında EOKA'cıları yakalama operasyonları yaptık⁶⁵.

65 Bu operasyonlar döneminde çekilen bir resimdir. Resimde soldan ikinci Mehmet Abdullah'tır.

YÜKSEL: Siz Türk Mukavemet Teşkilatının bir üyesisiniz. Bize TMT'de gerçekleştirdiğiniz görevlerinizden bahseder misiniz?

ABDULLAH: TMT kurulup, yemin etmiştik. Daha sonra adada görevli İngiliz polis teşkilatı 1959 yılında lağvedildi ve biz de ayrılmak zorunda kaldık. Anlatmak istediğim en önemli anım şöyledir; 17 Mart 1959 da görevli olarak Ankara'ya gittim. Orda beni karşılayan Altan isimli bir şahıstı. Yani bana ismini Altan diye vermişti. Onun gerçek kimliğini ancak 20-25 yıl sonra öğrendim. Kendisini Altan diye tanıtan bu kişi rahmetli tümgeneral Daniş Karabelen'di. Beni karşıladı. Eski polis okulunu geçince evi vardı. Yemek yedik. Ankara'da 3-4 gün toplantı yaptıktan sonra beni görevli olarak Anamur'a gönderdiler. Kıbrıs'a gizlice silah taşıyacaktık. Tren biletimi verdiler ve beni Mersin'de silah depo müdürü olan Yarbay Remzi Atılğan karşılayacaktı. Bu adam resmi mi gelecek sivil mi parola ne? Bunlar kafamı zorlayan sorulardı. Sonuçta orada bulunan Zafer gazetesini alarak, parolamız "zafer" dedi. Yola çıktık. Yenice'de aktarma ile başka trene bindik. Mersin'de trenden indiğimde, sokak lambasının altında resmi giyinmiş, sağ kolunun altında zafer gazetesi olan bir adam, elli metre ileride de askeri bir jip duruyordu. Yanına gittim, selamlaştık. Ben doğrudan jipe gittim. O da arkamdan geldi ve "Hoş geldin, yarın sabah yolculuk var" dedi. O akşam jandarmada kaldım. Tarih 1959 yılıydı ve Mersin limanı yeni yapılıyordu. Ertesi sabah şoförümüz Mehmet, yardımcısı ve ben, silah yüklü jiple Taşucu'na geldik. Ancak Taşucu-Anamur yolu çok kötüydü ve tekerimiz birkaç kez patladı. Onun tamiri zaman aldı. Anamur'a geldiğimizde bizi binbaşı İsmail Tansu ve Yüzbaşı Kızılsu, "Geciktiniz" diyerek karşıladılar⁶⁶. Yolda birkaç kez lastiğin patladığını söyledim. Beni İmren Lokantası'na götürdüler. Üzerinde otel vardı. "Burada kalacaksın. Sen Mehmet Kızılsu'nun karısının dayısının oğlusun ve İzmir Karşıyaka'dansın" dediler. Amaç Anamur halkının şüphelenmemesiydi. Arada Mehmet Kızılsu'nun evinde yemek yiyordum. Alp iki yaşındaydı. Halk görsün diye bazen eşini ve

66 Yüzbaşı Mehmet Kızılsu, Anamur ikmal operasyonu görevlisi. "Kemal Abdullah adındaki kılavuz uçakla Ankara'ya gelmiştir. İngiliz Polis Birliğinde görevli bir TMT mensubuydu. Kıbrıs'ın kuzey kıyılarını çok iyi biliyordu. Kılavuz Kemal ile birlikte derhal Anamur'a hareket etmiştik". Tansu, a.g.e., s.157.

oğlunu yanıma alarak Jandarmaya veya kaymakamlığa giderdim. Nihayet beklenen gün geldi. Ertesi gün Kıbrıs'a silah götürecektik.

Binbaşı Tansu, Ahmet Oğuz (Kotoğlu) ve Reşat Kaptan'la birlikte denizde Elmas kod adlı gemi ile⁶⁷, silah yüklü olarak yola çıktık. Hava çok güzeldi. Yaklaşık 2 saat sonraydı. Yarıyolu geçmiştik ki hava birden bozdu. "Binbaşım hava kötüleşiyor" dedim. Binbaşı, "Ne yapalım, dönelim mi?" diye sordu. "Bilmiyorum isterseniz 5-10 dakika bekleyelim" dedim. Ama 10 dakika sonra birden fırtına patladı. Binbaşımın ayağı kaydı güvertede. Elinden tutmasaydım denize yuvarlanacaktı. Bunun üzerine Binbaşı, geminin içinde yola devam etti. Böylece biz silahlarla geri döndük, yani ilk deneme başarısız olmuştu. Ertesi sabah jandarmaya gittim. Telsizcimiz olan Başçavuş Ali Levent'e, "akşam fırtınaya yakalandık gide-medik, bu akşam gideceğiz" dedim. Başçavuş, durumu Kıbrıs'ta Rıza Vuruşkan'a bildirecek, böylece onlar da hazırlanabileceklerdi.

24 Mart günü yeniden yola çıktık. Bu kez gemide Ben, Reşat Kaptan ve Ahmet Oğuz⁶⁸ olmak üzere üç kişiydik. Kıbrıs'ta çıkacağımız yer, bizim bildiğimiz atış yerimizdi. Ahmet Oğuz ve Reşat Kaptan'la üçümüz yolda "kapıldım gidiyorum bahtımın rüzgarına" şarkısını söylüyorduk. Duracağımız yerde levazım birliği vardı. Yolun kenarında da Necati Özkan'ın binaları, bizim binalarımız vardı. Reşat kaptan, "kimse yok ne yapacağız" dedi. "Silahları biz çıkaracağız" dedim. Sahilde silahları teslim alacak olan var ama balıkçı teknesi gelmedi ki silahları aktaralım. 2002 yılının 9 Ağustos günü yapmış olduğum röpotaj vardır bu konuda⁶⁹. Başka yol yoktu biz çıkaracaktık. Kayalara çarpmamak için, kaptana ben yol gösteriyordum. Ve kenara yanaşmayı başardık. Sahilde silahları alacak olan silahlı komondolar vardı ama bizim olduğumuza emin olmadıkları için aralarında "Kaçın İngiliz devriyesi geldi bize haber verdiler" dediklerini duydum, ardından da hemen oradan ayrıldıklarını gördüm. Orası bizim atış yerimiz idi. Gemi sahile vurduğunda hemen atlayarak peşlerinden gittim. Ahmet de hemen arkamdan geldi. Nereye gittiğimi merak ediyor tabii. 50 metre yukarı çıktık. Uçurum bir yerdi. O sırada bizim Kemal Çavuş'u gördüm ve "nereye gidiyorsunuz" diye bağırdım. Beni tanıyınca geri döndüler ve silahları almaya geldiler. Böylece biz 15 ton silahı bu şekilde Kıbrıs'a indirmiş olduk⁷⁰.

Hemen geri döndük. Dönüşte Ahmet ve Kaptan Reşat, iki gecelik uykusuzluktan sonra iki saat kadar dinlendiler. Ama Kaptan Reşat dümeni bana bırakırken endişeliydi. "Yola, geminin durumuna ve pusulaya dikkat et" dedi. Çünkü o, benim denizci olduğumu bilmiyordu. "Tamam" diyerek oturdum. Çok güzel bir yolculuktu, pusulanın ibresi bile oynamadı. 2 saat sonra Kaptan komutayı geri aldı. Sabaha karşı, tan ağarırken Anamur'a geldik. Orada bizi Yüzbaşı Kızılsu bekliyordu. Heyecanla "ne yaptınız" dedi. "Buluşamadık" dedim. Aslında da öyleydi. Yani balıkçı teknesi ile buluşamamıştık. Yüzbaşı hayalkırıklığı içinde, "Yapma ya!" dedi. Kıyıya yanaştığımızda ise Yüzbaşı'ya "kabak boş" dedim. Bu parolaydı. Yani "gemi boş, yükler teslim edildi" anlamındaydı. Düşündü, düşündü önce çözemedi. Hem buluşamadılar, hem nasıl kabak boş olur? Kapağı açıp baktı, deponun boş

67 Gemiye Elmas kod adı, silah taşırken Erenköy'de boğularak şehit olan Asaf Elmas'tan verilmiştir.

68 Ahmet Oğuz Kotoğlu, Şafak Sökmeden: Yaşananlar Ergeç Meydana Çıkar, KTKD Yayını, Ankara, 2009.

69 Abdullah Bey'in Elmas gemisi ile ilgili bu anısını anlattığı söyleşiler, Teoman Turan tarafından Sabah Gazetesi 09.08.2002, <http://arsiv.sabah.com.tr/arsiv/2002/08/09/s1307.html> ve Aral Moral tarafından 1.1.2010 tarihli Havadis Gazetesinde de yer almıştır.

70 İsmail Tansu kitabında bu olayı anlatırken Kemal Abdullah'tan söz etmemekte, görevi, Kaptan Yavuz, Makinist Kotoğlu ve Telsizci başçavuş Ali Levent'le birlikte kendisinin gerçekleştirdiğini söylemektedir. A.g.e., s.s.160-161.

olduğunu görünce çok mutlu oldu. Hemen Ankara'ya, Genelkurmay'a, "Akşam bir gemi dolusu silah ve cephaneyi Kıbrıs teşkilatımıza teslim etmiş bulunuyoruz" mesajını ilettiler. Operasyon tamamlanmış, görev başarılmıştı.

YÜKSEL: Kemal Bey, sizin gibi kahraman bir Türk mücahidini tanımış olmaktan onur duyduk. Çok değerli anılarınızı bizimle paylaştığınız için çok teşekkür ediyoruz.

Sonuç

Görüldüğü üzere, Kıbrıs sorununu başlangıcından itibaren ele alan çalışmamız, Türkiye'nin soruna resmen müdahil olduğu sürece kadar devam etmiştir. Kıbrıs sorunu, 1821 yılında Osmanlı'ya karşı başlatılan Yunan isyanından beri devam etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinde yaşayan adanın 1878 tarihinde İngiliz yönetimine geçmesi, soruna yeni bir boyut katmıştır. Artık taraflar Türkler, Yunanlılar ve İngilizlerdir.

Yunanlıların Megali İdea ideolojisi kapsamında şekillenen Enosis talepleri, Ada Rumlarının temel hedefi olmuş, yaşanan terör eylemlerinin de altyapısını oluşturmuştur. Umut ettikleri gibi İngilizlerin adayı Yunanistan'a vermemesi, Kilise ve onun yönlendirdiği EOKA terör örgütünün eylemlerinin nedeni olmuştur. Önce İngilizlere karşı uygulanan terör eylemleri, kısa zamanda Türkleri de kapsamış, 1955'de İngiltere'nin çabasıyla Türkiye'nin olaya müdahil olması sonucu tam hedefe Türkler yerleşmişlerdir. Bundan sonraki dönem artık Türkleri varoluş çabalarını kaydederek. 1957 yılında kurulan ve faaliyetleri bugün hala gündemde olan ve tartışılan TMT, 1974 yılında Türkiye'nin gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtına kadar, Kıbrıs Türklerinin mücadelesinde etkin bir rol oynamıştır.

Çalışmamızda bu süreç kronolojik olarak özetlenmiş, ayrıca Kıbrıs Türklerinin Türk milli mücadelesine bakışları, yardımları, ardından da Türkiye'nin Kıbrıs Türklerinin milli mücadelesine bakışları ve yardımları, dönemi yaşamış önemli şahsiyetlerin anılarını içeren söyleşilerle anlatılmıştır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

BCA 235-590-35

BCA 129-839-1-4

BCA 38-227-11-1

BCA 102-635-8

BCA 18-01-02-146-42-12

BCA 124-886-18

BCA 83-548-2

BCA 124-886-14

BCA 124-886-19

BCA 40-241-14-2

II. Gazeteler

Halkın Sesi

Volkan

Havadis

Milliyet

Hürriyet

Cumhuriyet

Sabah

III. Kitaplar ve Araştırmalar

AKKURT, Aydın, *Türk Mukavemet Teşkilatı (1957-1958 Mücadelesi)*, Seçil Ofset, İstanbul, 1999.

ALASYA, Halil Fikret, *Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri*, K.K.T.C. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1992.

-----, *Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa, 1992.

- ARMAOĞLU, Fahir, *Kıbrıs Meselesi 1954-1959*, A.Ü. S.B.F. Yayınları, Ankara, 1963.
- AYABAKAN, Levent, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Hayatı ve Kıbrıs Meselesi*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Kars, 2007.
- BALABAN, Nizamettin, *Milli Mücadelede Türk Basını*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Kayseri, 2006.
- BERKALP, Ayten Salih, "Mücadelemizde Kıbrıs Türk Kadınının Yeri", *Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT'nin Yeri*, Uluslararası Sempozyum, Lefkoşa, 2008, C.II.
- CAMGÖZ, Erdal, "Erenköy Direnişi ve Ağustos Savaşları", *Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT'nin yeri*, Uluslararası Sempozyum, Lefkoşa, 2008, C.II.
- CERRAHOĞLU, Zehra Yalçinkaya, *BM Gözetiminde Kıbrıs Sorunu ile İlgili Olarak Yapılan Toplumlararası Görüşmeler (1968-1990)*, TC Kültür Bakanlığı, Ankara, 1998.
- ÇAY, Abdulhaluk, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1989.
- DENKTAŞ, Rauf R., *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, 1996.
- , *Kıbrıs Girit Olmasın*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.
- Dr. Fazıl Küçük'ün Yaşamı, Liderimiz Dr. Fazıl Küçük Başlıklı Müze Tanıtım Dökümanı.
- ENGİN, M. Saffet, *Kemalizm İnkılâbının Prensipleri*, C.I-III, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938.
- EROĞLU, Hamza, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Kıbrıs Barış Harekatı*, Emel Matbaası, Ankara, 1975.
- ERTEGÜN, Necati Münir, *In Search of a Negotiated Cyprus Settlement*, Ulus Matbaacılık, Lefkoşa, 1981.
- FIRAT, Melek, "6-7 Eylül Olayları", *Türk Dış Politikası*, (ed.: Baskın Oran), C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- , "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, (ed.: Baskın Oran), C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- GAZİOĞLU, Ahmet, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs III (1951-1959)*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara, 1998.
- , *Kıbrıs Tarihi İngiliz Dönemi (1878-1960)*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Lefkoşa, 1997.
- , *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Lefkoşa, 2000.
- , *Kıbrıs'ta Soykırım Yılı 1964 ve Enosis'in Ayak Sesleri*, Kıbrıs Araştırma ve

Yayın Merkezi, Lefkoşa, 2007.

GIBBONS, Harry Scott, *Kıbrıs'ta Soykırım*, (çev.: Erol Fehim), Near East Publishing, Ankara, 2003.

GÜREL, Şükrü Sina, *Kıbrıs Tarihi 1 (1878-1960)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984.

GÜVENÇ, Nazım, *Kıbrıs Sorunu Yunanistan ve Türkiye, Çağdaş Politika Yayınları*, Kıbrıs, 1984.

HAKERİ, Bener Hakkı, *Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1993.

HASGÜLER, Mehmet, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

İSMAİL, Sabahattin, *Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Doğuşu-Çöküşü ve Unutulan Yıllar (1964-1974)*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

-----, *Kıbrıs sorununun kökleri: İngiliz yönetiminde Türk-Rum ilişkileri ve ilk Türk-Rum Kavgaları*, Akdeniz Haber Ajansı, 2000.

-----, *20 Temmuz Barış Harekatının Nedenleri, Gelişimi, Sonuçları*, Kastaş, 1989.

-----, *Kıbrıs Cumhuriyetinin Doğuşu, Çöküşü ve KKTC'nin Kuruluşu (1960-1983)*, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları.

İSMAİL, Sabahattin-Birinci, Ergin, *Kıbrıs Türkünün Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre (1918-1931)*, Gelişim Ofset, Lefkoşa, 1987.

-----, *Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri (1919-1938)*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa, 1989.

İsmet İnönü'nün Hatıraları Lozan Antlaşması, Cumhuriyet, Ankara, 1998.

KURAT, Yuluğ Tekin, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)*, A.Ü.D.T.C.F.Yay., Ankara, 1968.

KÜÇÜK, Fazıl, *Mücadelemizin Görkemli Günleri*, (der.: Altay Sayıl), KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı.

MERAM, Ali Kemal, *Belgelerle Türk İngiliz İlişkileri Tarihi*, İstanbul, 1969.

MERAY, Seha L., *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

NASKALİ, Emine Gürsoy, *6-7 Eylül Olayları Davası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.

PIRLEPELİ, Ömer, *Türk İstiklal Savaşı Sürecinde Kıbrıs*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Edirne, 2009.

SAMANI, Meltem Onurkan, *Kıbrıs'ta Bir Sömürge Kurumu: Kavanin Meclisi (1882-1931)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (yayınlanmamış doktora tezi), Ankara, 2007.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

TANSU, İsmail, *Aslında Hiç Kimse Uyumuyordu*, Minpa Matbaacılık, Ankara, 2001.

TARAKÇI, Mustafa, *Kıbrıs Barış Harekâtı*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (yayınlanmamış doktora tezi), Ankara, 1998.

To Cyprus For Peace, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1974.

Tuğ. ZEKİ, Aydın, *Bütün Yönleriyle Kıbrıs Sorunu ve Denктаş*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (yayınlanmamış doktora tezi), Ankara, 2003.

UÇAROL, Rıfat, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması Adanın İngiltere'ye Devri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1978.

W. Byford-Johns, *Grivas and the Story of EOKA*, Robert Hale Ltd., London, 1959.

YURDAKUL, Erdal, *Kıbrıs Türkleri ve Atatürk İnkılaplarının Kıbrıs'ta Uygulanması*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002.

YÜCEL, Hasan Ali, *Kıbrıs Mektupları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957.

IV. Belgesel, Film ve İnternet Sayfaları

Kıbrıs'ın 50 Yılı, Mehmet Ali Birand, Yön: Rengin Güner, 1999.

Önce Vatan, Yönetmen ve Senarist: Duygu Sağıroğlu, 1974.

http://www.haber.net.kk.tc/haber_detay.php?haber_id=2440 (16.08.2010).

<http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=3170> (10.9.2010).

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE MÜLTECİLER VE ESİRLER SORUNU

Ulvi KESER*

Özet

Türkiye her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'na fiilen iştirak etmemiş olsa da savaşın bütün sıkıntılarını yakından görür. Özellikle büyük devletlerin Türkiye'yi savaşa sokma gayretleri yanında ülkede yaşanan ekonomik sıkıntılar ve Yunanistan'a yapılan yardım faaliyetleri Türkiye'nin zor bir dönem geçirmesine neden olur. Bütün bunlara ilaveten sınır ihlalleri sonucunda ülkeye gelen yabancı askeri personel ve sivil halkın barınma, iaşe gibi sorunlarına çözüm bulunması, ayrıca farklı ülkelerdeki savaş esirlerine yardım gayretleri ve esir mübadelesi de Türkiye'nin yakından yaşadığı sıkıntılar arasındadır.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Yunanistan, İkinci Dünya Savaşı, Savaş Esirleri, Mülteciler.

Abstract

Turkey, even if it was actually out of the war, experiences the difficulties of Second World War closely. Turkish humanitarian assistance to Greece, the economical hardships in Turkey as well as the the efforts of imperial countries to involve Turkey in the war all cause the country to get a hard period. In addition to all these above-mentioned, the problems such as the dwelling and the nutrition of the refugees being both military personnel and civilian people from the warring countries, helping the foregin POWs, POW change are between those Turkey has to resist against.

Key Words: Turkey, Greece, Second World War, POWs, Refugees.

---

* Doç. Dr., Atılım Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, (ulvi.keser@gmail.com).

Giriş

İkinci Dünya Savaşı, 1 Eylül 1939 günü Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla başlar. Öte yandan Doğu Akdeniz'de ve Balkanlar'da devamlı genişleme emelleri taşıyan İtalya da Almanya'ya özenerek Nisan 1939 tarihinde Arnavutluk'u istila eder ve Balkanlar'da bir köprübaşı oluşturur¹. Savaşın başlamasının ardından tarafsız kalmayı esas alan Türkiye savaşa katılması veya taraf ülkelerin lehine tarafsızlık politikası izlemesi yönünde baskılarla karşılaşır². Savaşın tarafların bu faaliyetleri karşısında Türkiye'nin politikası ise, savaşın dışında kalmak ve memleketi savaşın yıkıntılarından korumak olmuştur." Ayrıca bu dönemde Türkiye ile Yunanistan'ın Avrupa'daki gelişmeler karşısındaki politikaları tam bir paralellik içerisindeydi.

Bu dönemde Türkiye her ne kadar savaşa katılmamış olsa da savaşın tarafların ağır siyasi baskıları altında kalır. Savaşın yeni çıkmış bir ülke olarak Türkiye bir yandan ülke içerisinde savaşın sebep olacağı özellikle ekonomik yıkımlara karşı tedbirler almağa gayret gösterirken bir yandan da dost ve komşu olarak gördüğü Yunanistan'a savaşın başından itibaren yardım faaliyetlerine girişir. Bu yardım faaliyetleri sadece Yunanistan'la sınırlı da değildir ve daha sonraki süreçte başta Türkiye sınırlarından içeri giren mülteciler ve göçmenler olmak üzere pek çok sorun da Türkiye tarafından halledilmek zorunda kalır. Bu çalışma savaş döneminde Türkiye topraklarına giren mülteciler, esir mübadelesi ve bu mülteciler için açılan kampları mercek altına almak amacıyla hazırlanmıştır.

1. Yunanistan'a Yardım Faaliyetleri

Önce İtalya'nın ve daha sonra da Almanya'nın saldırısına uğrayan Yunanistan'a ilk yardım elini uzatan ülke Türkiye olur. Türk milletinin bu konudaki sıcak ve dostane yaklaşımı o dönem Türk basınına da aynen yansır. "Bağımsızlığına, insanca yaşama hakkına canavarca saldırılmış dost bir komşuya"³, "ölen kardeş bir milletin ıstırabı karşısında"⁴, "felakete uğramış komşumuz Yunanistan'ın"⁵, "dost ve müttefikimiz"⁶ "iki komşu memleket, iki kardeş evi"⁷ gibi ifadeler esasında geçmişini unutan, geleceğe güvenle bakan Türk milletinin gönlünün sesidir. 1940-1941 döneminden başlayarak savaşın tarımsal hâsılada ortaya çıkardığı muazzam düşüşle paralel olarak Yunanistan'da "Büyük Açlık" dönemi de başlar. Bunda Alman askerlerinin daha ilk günlerden başlayarak un, peynir, ekme, et dâhil yiyecek maddelerini toplamalarının, Alman savaş endüstrisinin hammadde ihtiyacının da mağlupların fabrikalarından, maden ve tarlalarından karşılanmasının sonucunda hammadde sıkıntısı ve işsizlik baş göstermesinin, ordu ve devletin gıda stoklarının tükenmesinin de etkileri vardır. Açlıkla beraber ayrıca sefalet ve iç karışıklıklar

1 İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.I, Ankara, 1983, s.591.

2 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 -1995)*, İstanbul, ty., s.407.

3 *Milliyet*, 10 Ağustos 1974.

4 *Vatan*, 1 Ekim 1941.

5 *İkdam*, 28 Mayıs 1942.

6 *Yeni Sabah* gazetesinde Hüseyin Cahit'ten aktaran *İkdam*, 31 Mayıs 1942.

7 *Vakit*, M.H. Za'ın 29 Mart 1942 tarihli köşe yazısı.

yaşanmaktadır. Özellikle Atina ve Pire gibi büyük şehirlerde insanların durumları içler acısı, perişan bir haldedir. İlk etapta yapılması gereken ise bu insanlara karınlarını doyurabilmeleri için yiyecek sağlamak olacaktır⁸.

Bunun hemen akabinde Kızılay tarafından Yunanistan'a yardım faaliyetleriyle ilgili olarak hazırlanan Kurtuluş vapuru İzmir'den 14 Ekim 1941 tarihinde ilk Türk yardım malzemelerini Yunanistan'ın Pire limanına götürür ve 24 Ekim 1941 Cuma günü⁹ İzmir'e döner. Üzerine Kızılay'ın dev bir ambleminin çizildiği¹⁰ Kurtuluş vapuruna bu ilk seferinde 14.400 lira değerinde¹¹ 50 ton buğday, pirinç, fasulye, sıhhi malzeme ve giyim eşyası yüklenir¹². Gemiyle ayrıca Türkiye'de yaşayan Yunan asıllı vatandaşların, Balkan Etibba Birliği Türk Komitesi, Kızılhaç Komitesi tarafından hazırlanan yardım paketleri de götürülür. Türkiye daha savaşın başından itibaren başta Kurtuluş olmak üzere Dumlupınar, Attila, Tavit Tunç, Konya, Erzurum, Adana, Tuna, Solvet, Yeni Kurtuluş, Aslan, Akanın, Zengin, Yılmaz, İstanbul, Güneysu, Şadan, Enginer ve Hasankale, Üçyıldız, ayrıca Yunan adalarına yönelik olarak Sarıçam, Cemal, Azmi, Mesut, Cengiz, Bozkurt, Amasya, Sevim, Lütfihüda, Saner, Mercimek, Hasankale, Zafer-i Milli Savlet, Yeni Kurtuluş, Engin, Enginer¹³ nakliye gemileri ve şilepleri ile bu ülkeye yardıma koşar. Bu gemilere ilaveten TCG Şimşek, Hızır Reis ve Sus isimli askeri gemiler de yardım ve tahliye faaliyetlerinin içindedir.

Türk gemileriyle yapılan yardım faaliyetlerine ilaveten bugünlerde Yunan hükümetinden gelen teklif üzerine en az 1000 Yunanlı çocuğun Türkiye'ye getirilmesi kararlaştırılır; ancak yapılan bütün hazırlıklara rağmen Yunanistan'ın olumsuz tutumu nedeniyle bu gerçekleşmez¹⁴. 1942 Nisan ayında Pan-Elenik Mücadele Kıbrıs Merkez Komitesi de 500 Yunan çocuğunu alabilmek için Başpiskopos yönetiminde müracaatta bulunur¹⁵. Çocukların nerede barındırılacağı konusunda yapılan hazırlıklar sonrasında önce İstanbul, Baltalimanı'nda bulunan balıkçı binası, ayrıca Yedikule ve Balıklı hastaneleri tahsis edilir¹⁶. Daha sonra İzmir, Buca'da da 2 bina bulunarak Yunan çocukların barınmaları için hazırlanmaya başlar¹⁷. Yapılan görüşmeler sonunda çocukların İzmir'e gönderilmelerinden ve Türk aileler tarafından yapılan manevi evlat taleplerinden vazgeçilir¹⁸ ve 1000 Yunanlı çocuğun¹⁹ Baltalimanı'ndaki Damat Ferit Paşa Yalısı'nda²⁰ barınmalarına karar verilir²¹. Bina

8 *Vatan*, 1 Ekim 1941.

9 *Vatan*, 25 Ekim 1941.

10 *Ulus*, 22 Ocak 1942.

11 1941 yılı itibarıyla 1 Amerikan Doları 1.32 Türk lirasıdır.

12 *Vatan*, 25 Ekim 1941.

13 KGMA. K. No. 2882, D. No. 1945. Yunan Adalarına Yardım Dosyası. Türkiye Kızılay Cemiyeti Umumi Merkezi tarafından Yüksek Reisliğe gönderilen 11 Mayıs 1945 tarih ve 9795 sayılı yazı.

14 *Vakit*, 19 Şubat 1942.

15 S. R. Sonyel, *Settlers, Refugees In Cyprus*, Cyprus Turkish Association Publications, London, 1991, s.21.

16 *İkdam*, 21 Nisan 1942.

17 *İkdam*, 23 Nisan 1942.

18 Süratli bir gelişme göstermeleri, açlık ve gıdasızlıktan en çok onların etkilenmesi sebebiyle 13-16 yaş arasındaki Yunanlı çocuklardan oluşturulan bu 1000 kişilik gruptan birer ikişer tanesini manevi evlat olarak alma konusunda Türk vatandaşlarının talepleri olur. *Vakit*, 19 Şubat 1942.

19 Bu sayı daha sonra 800 olarak açıklanır. *İkdam*, 11 Mayıs 1942.

20 Bu bina o günlerde Bağcılık Enstitüsü olarak kullanılmaktadır.

21 *İkdam*, 26 Nisan 1942.

baştan aşağı tamir ve bakımdan geçirilir. 1000 Yunanlı çocuk için yeni karyolalar, 1500 liraya sofraya takımları satın alınır²².

Bu dönemde önce İtalyan, sonra da Alman istilasına uğrayan ve açlık içinde kıvranan sadece Atina ve Pire değildir. Büyük şehirler ve adalar haricindeki yerlerde az çok yiyecek bulunmakla beraber Nisan 1942 itibarıyla son 8 ay içerisinde ölenlerin sayısı yaklaşık 320 bin civarındadır²³. Halkın neredeyse yarısı malaryalıdır ve doğum oranı sıfırdır²⁴. Özellikle tıbbi ilaç, kinin sıkıntısı çekilmektedir. Sabun olmadığından şahsi temizlik söz konusu değildir²⁵.

2. Esir Mübadelesi, Mülteciler ve Yardım Faaliyetleri

İkinci Dünya Savaşı esnasında tarafsız bir politika izleyen ve savaşa katılmaktan kaçınan Türkiye savaşta harap olmuş ülkelerin insanlarına yardım etmekten geri kalmaz. Bu konuda en büyük destek ise Yunanistan'a verilir. Ancak yardım faaliyetleri sadece Yunanistan'la sınırlı kalmayacaktır. Özellikle farklı cephelerde esir düşmüş ülkelerin askerlerine yapılacak yardımlar konusunda da Türkiye'nin desteğine ve yardımlarına ihtiyaç vardır. Ayrıca İzmir ve Mersin'de yapılan esir değişimleri de bu döneme damgasını vuran yardım faaliyetleri arasındadır. Türkiye'de elçilikleri bulunan pek çok ülke de kendi askerlerine yardımcı olabilmek amacıyla müracaatta bulunurlar. Ankara'da bulunan Polonya Büyükelçiliği Dışişleri Bakanlığı'na müracaat ederek Almanya'daki harp esirlerine her ay gönderilmesine müsaade edilmiş koli adedinin artan esir sayısı da göz önüne alınarak 150'den 500'e çıkartılmasını talep eder. Bu konuda alınan kararlar Kızılay vasıtasıyla yapılan bu yardımların 150 koliden 300 koliye çıkartılması kararlaştırılır²⁶.

Polonya'nın İstanbul Başkonsolosluğu tarafından 17 Mayıs 1940 tarihinde yapılan bir müracaatla da harp nedeniyle ülkelerini terk ederek Türkiye'ye gelen ve çeşitli sanayi kollarında çalışan pek çok Polonyalı mültecinin bulunduğu, bunların Polonya-Almanya savaşı nedeniyle pek çok akraba ve yakınlarını geride bıraktıkları, bu insanların bir kısmının da Almanların eline düştüğü belirtilerek geride kalan insanların yiyecek ve giyecek bakımından büyük sıkıntı içerisinde buldukları ifade edilir. Bu bağlamda Türkiye'de yaşamakta olan Polonya asıllı kimseler vasıtasıyla Polonyalılara destek olmak maksadıyla bir teşkilat kurulduğu ve bu insanlara yardım kolileri gönderme talebinde bulunurlar. Türkiye'nin bu talebe cevabı da gönderilecek eşyanın önceden tespit edilmesi şartıyla yine olumlu olur²⁷. Daha sonraki dönemde ayrıca Polonya'daki sivil halka gönderilmek üzere Kızılay'a teslim edilen 399 koliyle ilgili olarak da işlemler başlatılır ve 90 tanesi daha önceden tespit edilen kurallara aykırı olarak 5 kilodan fazla olan koliler için 3 lira 30 kuruş posta ücreti alınması kararlaştırılır. 5 kiloluk koliler içinse 1 lira 87

22 İkdâm, 31 Mayıs 1942.

23 Nurettin Türsan, *Yunan Sorunu*, Ankara, 1987, s.252.

24 1945 yılı itibarıyla Yunanistan'da 200.000 kimsesiz çocuk, açlık sıkıntısı çeken 1.5 milyon çocuk, buna mukabil her biri 2900 yataklı 29 yetimhane bulunmakta ve Yunan nüfusunun ancak %5-6'sı normal bir hayat yaşayabilmektedirler. *Kızılay dergisi*, , S.22, Ankara, Aralık 1946

25 *Vakit*, 15 Nisan 1942.

26 BCA.030.10.178.234.30.

27 BCA.030.10.178.234.7.

kuruş üzerinden tahsilât yapılması kararlaştırılır²⁸. İngiltere Büyükelçiliği ayrıca Almanya'daki İngiliz harp esirlerine deri ve kösele kullanılmamış ayakkabı ile kitap gönderilebilmesi için yardım talebinde bulunur. Almanya'da esir kamplarında tutulan harp esirlerine yönelik olarak Kızılay vasıtasıyla gönderilen yardım kolilerinin sevk işlemleri Haziran 1941 tarihinden itibaren yolların kapalı olması nedeniyle bir süre sekteye uğrasa da Eylül 1941 tarihinde yeniden başlatılır²⁹. Temmuz-Ağustos 1941 döneminde İngiliz Konsolosluğu tarafından Almanya'ya yardım kolisi gönderilmezken 29 Eylül 1941 tarihinde İngiltere Konsolosluğu tarafından gönderilecek 20 yardım kolisinde balık konservesi, sabun, tütün ve farklı konserveler bulunduğu; ancak kolilerin ağırlığının İngilizlere verilen kontenjandan daha fazla olduğu ve kolileri bozmamak amacıyla bir defalığına kolilerin bu şekilde kabul edildiği bildirilir. İngiliz konsolosluğu tarafından Almanya'daki İngiliz harp esirlerine gönderilmek üzere ayrıca 1.000 adet yorgan hazırlatılır ve Kızılay'a teslim edilir.

İzmir Fransız Konsolosluğu tarafından Almanya'daki harp esirlerine yönelik olarak gönderilen 360 yardım kolisinin ardından³⁰ 1942 yılı içinde de Ankara, İstanbul ve İzmir'den özellikle Noel döneminde bu esirlere yönelik olarak her zamankinden biraz daha farklı olarak 100 koli gönderilmesi talep edilir³¹. Bu dönem içerisinde İzmir Belçika Konsolosluğu tarafından Almanya'da bulunan Fransız esirler için ilk etapta 93, 90 ve 75 koli olmak üzere toplam 258 koli³² gönderildikten sonra yapılan müracaatla önce 73 koli, ardından Fransız Konsolosluğu tarafından 9 Mart 1942-23 Mart 1942 döneminde 345, 324 ve 324 koli³³ daha gönderildikten sonra 323 koli ve bir başka partide de 114 koli şekerleme, balık konserve ve çikolata gönderilir³⁴. Belçika Konsolosluğu ayrıca yolların kapalı olması nedeniyle daha önce müsaadesi alınan ancak gönderilemeyen 96 koliyi de 13 Mart 1942 tarihinde Kızılay vasıtasıyla Almanya'daki Fransız esirlerine gönderir³⁵. Esirlere yönelik bu yardım paketlerinin ardından Fransa'nın İzmir Konsolosluğu tarafından 337 koli daha gönderilir³⁶. İzmir'deki İngiltere Konsolosluğu da 11 Mart 1942, 31 Mart 1942 ve 5 Mayıs 1942 tarihlerinde 573, 622 ve 381 olmak üzere Almanya'daki kendi es-

28 KGMA. K. No: 2599, D. No:1941-1942/9-4. Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi tarafından Polonya Büyükelçiliğine gönderilen 6 Nisan 1942 tarih ve 5984/21 sayılı yazı.

29 KGMA. K. No: 2576, D. No:1942. Kızılay Cemiyeti İstanbul Müessesillği tarafından Kızılay Genel Müdürlüğü'ne gönderilen 22 Kasım 1941 tarih ve 596 sayılı yazı.

30 KGMA. K. No: 2574, D. No: 1942. İzmir Fransa Konsolosluğu tarafından Kızılay Genel Müdürlüğü'ne gönderilen 3 Haziran 1941 tarih ve 86/4207 sayılı yazı.

31 KGMA. K. No: 2599, D. No: 1942/9-4. Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi tarafından Kızılay Cemiyeti İzmir Merkezine gönderilen 16 Birinci teşrin 1942 tarih ve 18226 sayılı yazı.

32 KGMA. K. No: 2574, D. No: 1942. İzmir Belçika Konsolosluğu tarafından Kızılay Genel Müdürlüğü'ne gönderilen 8 Mayıs 1942, 21 Nisan 1942 ve 21 Mart 1942 tarih ve 230/4467, 22.274.456 ve 203/4409 sayılı yazı.

33 KGMA. K. No: 2574, D. No: 1942. İzmir Fransa Konsolosluğu tarafından Kızılay Genel Müdürlüğü'ne gönderilen 23 Mart 1942, 12 Mart 1942 ve 9 Mart 1942 tarihli ve 205/4414, 201/4404 ve 198/4399 sayılı yazı.

34 KGMA. K. No: 2574, D. No: 1942. İzmir Belçika Konsolosluğu tarafından Kızılay Genel Müdürlüğü'ne gönderilen 21 Temmuz 1942 tarih ve 295/4604 sayılı yazı. KGMA. K. No: 2574, D. No: 1942. İzmir Fransa Konsolosluğu tarafından Kızılay Genel Müdürlüğü'ne gönderilen 6 Mayıs 1942 ve 1 Nisan 1942 tarihli ve 228/4465 ve 211/4428 sayılı yazı.

35 KGMA. K. No: 2576, D. No: 1942. İzmir Belçika Konsolosluğu tarafından Kızılay Genel Müdürlüğü'ne gönderilen 13 Mart 1942 tarih ve 202/4405 sayılı yazı.

36 KGMA. K. No: 2576, D. No: 1942. İzmir Belçika Konsolosluğu tarafından Kızılay Genel Müdürlüğü'ne gönderilen 17 Nisan 1942 tarih ve 220/4454 sayılı yazı.

irlerine Kızılay vasıtasıyla toplam 1576 yardım kolisi gönderir³⁷. Bu arada İngiltere Sefareti tarafından yapılan bir başka müracaatta ise bir defaya mahsus olmak üzere ihracına müsaade edilmiş olan 300 pamuklu yorganın Almanya'daki harp esirlerine ait olduğu ve sevk edilebilmeleri için Sefaret tarafından İstanbul Başkonsolosluğu vasıtasıyla Türk yetkililere bilgi verildiği belirtilir³⁸. Belçikalı esirlere mahsus olarak da İstanbul'dan 50 kolisi fiçı tuzlanmış balık ve 100 kolisi kuru meyve olmak üzere 150 koli gönderilebileceği, tuzlanmış fiçı balık gönderilmek istenilmediği takdirde 150 kolinin de kuru meyve olarak sevk edilebileceği bildirilir. Bu dönemde İngiltere Büyükelçiliği tarafından Almanya'daki İngiliz harp esirlerine gönderilecek olan 180 kilo sabun ile Noel hediyesi 100 paket yiyecek hakkında Ticaret vekâletine yaptığı müracaat³⁹ sonrasında verilen karar ise bu yardım paketlerinin gümrüklerden serbestçe ve herhangi bir ödemeye tabii tutulmadan geçirilmesi yönündedir⁴⁰.

Almanya'da bulunan harp esirlerine Kızılay kanalıyla gönderilecek postallar konusunu görüşecek olan komisyon da 10 Ekim 1940 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'nda toplanır. Ancak İngiltere Büyükelçiliği'nin kendilerine tahsis edilen 100 kolinin ihtiyaçları karşılamadığını belirtmesi ve koli miktarının 350'ye çıkartılması⁴¹, çamaşırlar için ayrıca 50 koliye daha müsaade edilmesi, kontenjana tabi olmayan mallardan da istedikleri kadar sevkiyat yapmalarına müsaade edilmesini istemesi üzerine 5 Kasım 1940 tarihinde tekrar bir araya gelir ve yeni kararlar alır. Buna göre "İngilizlerin halen harbe devam etmekte olmaları ve İngilizlerle aramızdaki sıkı dostane münasebet göz önünde tutularak"⁴² İngilizlere verilen kontenjanlar artırılır. Böylece daha önce 75 kilo olan ambalaj maddesi yeni kontenjanla 300 kiloya, balık konservesi 50 kilodan 250 kiloya, diğer bilimum konserveler 75 kilodan 400 kiloya, çikolata 25 kilodan 50 kiloya, bisküvi 50 kilodan 150 kiloya, şekerlemeler 400 kiloya ve peynir de 50 kilodan 200 kiloya çıkartılır. Bunların dışında İngilizlerin 50 kilo dâhilinde 250 kilo çamaşır ve istedikleri kadar kuru meyve sigara göndermelerine, Fransız Sefareti'nin kendisine tahsis edilen 100 kilo yerine 150 kilo koli gönderilmesi için müsaade edilmesi hususundaki müracaatının kabul edilmesi⁴³, ileride Polonyalılar bir takım taleplerde buldukları takdirde bunlara da Belçika, Hollanda ve Norveç'e verilen hakların verilmesine, koli gönderilmesi ve kolilerin artırılması konusunda yeni talepler gelmesi hâlinde bu kolilerin ancak kuru meyve, sigara ve tütün olması kararlaştırılır. Bu koliler sadece Ankara, İstanbul ve İzmir gümrükleri aracılığıyla ve sadece Kızılay kanalıyla gönderilecektir. Öte yandan Almanya'daki İngiliz esirlerinin İstanbul'daki İngiliz Konsolosluğu vasıtasıyla istediği malzemeler arasında tenis topu da bulunmaktadır.⁴⁴ İngiltere'nin yeni bir

37 KGMA. K. No: 2574, D. No: 1942. İzmir İngiltere Konsolosluğu tarafından Kızılay Genel Müdürlüğü'ne gönderilen 11 Mart 1942, 31 Mart 1942 ve 5 Mayıs 1942 tarihli ve 199/4401, 22/4429 ve 227/4464 sayılı yazı.

38 KGMA. K. No: 2599, D. No: 1942/9-4. Kızılay Cemiyeti İstanbul Mümessilliği tarafından Umumi Merkez Yüksek Riyasetine gönderilen 19 Ocak 1942 gün ve 38 (1226) sayılı yazı.

39 KGMA. K. No. 2599, D. No: 1942/9-4. Ticaret Vekâleti tarafından Gümrük ve İnhisarlar vekâletine gönderilen 24 Eylül 1942 tarih ve 21508 sayılı yazı.

40 KGMA. K. No. 2599, D. No: 1942/9-4. Gümrük ve İnhisarlar vekâleti tarafından Kızılay Cemiyeti Umumi Merkezi Reisliğine gönderilen 30 Eylül 1942 tarih ve 39653-327 (19215) sayılı yazı.

41 BCA.030.10.176.234.19 ve BCA.030.10.178.234.23.

42 BCA.030.10.178.234.14 Dışişleri Bakanlığının 13 Kasım 1940 tarihli yazısı.

43 BCA.030.10.178.234.28.

44 Cumhuriyet, 29 Şubat 1943..

müracaatı ise Almanya'daki İngiliz esirlerine verilmek üzere Ankara'daki İngiliz Seferi ve Sefiresi adına gelen kolilerin Kızılây kanalıyla gönderilmesi konusundadır.⁴⁵ Kızılây temsilcisi Saim Umar, Ticaret Vekilliği temsilcisi Talha Sabuncu, Gümrük ve İnhisarlar Vekilliği temsilcisi Celadet Barbarosoğlu ve Hariciye Vekâleti temsilcisi Feridun Erkin'den oluşan heyet daha sonra bir kere daha toplanarak yeni kararlar alır⁴⁶.

İngiltere Büyükelçiliği daha sonra yaptığı müracaatlarla İngiliz harp esirlerinin kış şartlarından son derece muzdarip olduklarını, hatta Almanya'daki harp esirleri kampını teftiş eden Amerikalı yetkilinin raporunda soğuktan ölüm vakalarıyla karşılaşıldığını belirttiğini, meydana gelen ölüm vakalarını azaltabilmek amacıyla 40 bin pamuklu yorganın söz konusu esir kamplarına hazırlanarak gönderilmesine müsaade edilmesini ister. Öte yandan Yunan Kızılhaç Teşkilatı için Portsaid limanından Trajiyanüs vapuruyla getirilen ve Kızılây İskenderun Şubesi tarafından İstanbul'daki İngiliz konsolosluğuna gönderilen 38 sandık tıbbi yardım da Yunanistan'a tek bir sefer yapmak üzere kiralanan Yılmaz vapuruna yüklenilir⁴⁷. Ayrıca Beynelmîlel Kızılhaç Cemiyeti tarafından Toprak Mahsulleri Ofisi'nden kilosu 30 dolar üzerinden satın alınacak olan 4.000 kilo afyon için tahsis edilen 120.000 doların 30 Mayıs 1942 tarihli %10 ihracat vergisinden muaf tutulması yönünde yapılan müracaata da olumlu cevap verilir⁴⁸.

Öte yandan Türkiye Kızılây Cemiyeti'nin bir sorusu üzerine Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti ve Kızılhaç Komitesi tarafından işgal altında bulunan değişik ülkelerden Fransa'ya kaçmak zorunda kalan mültecilere ne şekilde yardım edilebileceği konusunda alınan cevapta ilk etapta Fransa'ya 500 ton buğday gönderilmesi istenirse de savaşın getirdiği ağır şartlar ve savaşın genişlemesi nedeniyle bu istek gerçekleşemez. 500 ton buğday gönderilemese de⁴⁹ işgal altındaki farklı ülkelerdeki felaketzede kadın ve çocuklara yardım maksadıyla hazırlanan her biri birer kilo ağırlığında ambalajlı paketler olmak üzere 15 ton kuru üzüm ile 7 ton fındık içi Kızılây'ın İstanbul depolarında hazırlanarak Mart 1941 tarihinden itibaren gönderilmeye başlanır. Aynı dönemde Fransa Büyükelçiliği de İzmir'deki Fransa Konsolosluğu adına Dışişleri Bakanlığı'na müracaat ederek Almanya'daki Fransız harp esirlerine gönderilmek üzere her biri 3 kilo 700 gram yünden üretilmiş 250 adet yorganın Kızılây vasıtasıyla gönderilmesini talep eder⁵⁰. Özellikle Almanya'daki İngiliz harp esirlerine yönelik yardım faaliyetleri Kızılây vasıtasıyla aksatılmadan yürütülürken İngiltere Sefareti 12 Mayıs 1941 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na yaptığı yeni bir müracaatla söz konusu İngiliz harp esirlerine "roman, hikâye gibi eğlendirici mahiyeti haiz"⁵¹ hediyelerin gönderilmesinde Alman makamlarının hiçbir itirazlarının olmadığını öğrendiğini ve bu konuda Türkiye'nin yardımlarını

45 BCA.030.10.178.234.22.

46 BCA.030.10.178.234.22.

47 KGMA. K. No:2603, D. No:1943/9-4. Kızılây Cemiyeti Genel Merkezi tarafından İstanbul'da bulunan Kızılây Mümessilliğine gönderilen 13 Nisan 1943 tarih ve 5919/443 sayılı yazı.

48 KGMA. K. No:2787, D. No:1943/9-4c. Hariciye Vekâleti Birinci Daire Umum Müdürlüğü tarafından Kızılây Cemiyeti Umumi Merkezi reisliğine gönderilen 13 Mayıs 1943 tarihli ve 7104/600 (85649 sayılı yazı).

49 BCA.030.10.178.234.23.

50 BCA.030.10.163.139.8.

51 BCA.030.10.178.234.27.

beklediklerini açıklar. İngiliz harp esirlerine ayrıca deri ve kösele ihtiva etmeyen, yüzleri kanaviçe kumaş ve tabanları yerli urgandan mamul ayakkabılar gönderilmesi de karar altına alınır. Bu talebin karşılanmasını müteakip İngiltere ve Yugoslavya Büyükelçilikleri yaptıkları yeni bir müracaatla Almanya haricinde bulunan harp esirlerine koli göndermelerine müsaade edilmesini isterken, Yugoslavya Büyükelçiliği ayrıca Almanya'da bulunan Yugoslav esirlerine koli hâlinde çamaşır göndermelerine müsaade edilmesini talep eder. Konuyla ilgili olarak toplanan kurul bu isteklerin karşılanmasını uygun bulurken ayrıca Yugoslavya Büyükelçiliği'nin Almanya'daki Yugoslav esirlerine Türkiye'den ayda 15 koli dâhilinde ve 75 kilo çamaşır gönderilmesi talebi de onaylanır⁵². Bu konuyla ilgili olarak Yugoslavya Sefareti tarafından Noel münasebetiyle, Almanya'da bulunan hasta Yugoslavya harp esirlerine kutu sütü, bisküvi, çikolata, reçel, balık konservesi, kakao, şekerleme, lokumdan oluşan paketlerin ve ayrıca daha önce gönderilemediği için ellerinde kalan bir miktar yünlü eşya ve çamaşırın da gönderilebilmesi için müsaade istenir ve yapılan bu müracaat gıda malzemelerini kapsayacak ve ancak 50 paketi alacak şekilde kabul edilir⁵³. Harp esirlerine yapılan yardımların dışında Yunanistan'daki Yugoslav mültecilere yardım olmak üzere Kurtuluş vapuruyla 10 ton yiyecek gönderilebilmesi maksadıyla Kızılhaç tarafından Hariciye Vekâletine yapılan müracaata da olumlu cevap verilir⁵⁴. Bu arada Tahran'da yaşayan İsviçreli mühendis Dorier tarafından Yunanistan'ın Tinos adasında bulunan karısı ve çocuğuna bir valiz içerisinde bazı yardım malzemeleri ve yiyecek göndermesi konusunda yaptığı müracaat da Ticaret Vekâleti tarafından kabul edilir ve Kızılay Yunanistan yardım heyetinden Vasfi Gökçe'ye de bilgi verilir⁵⁵.

Kızılhaç tarafından İsviçre Sefareti kanalıyla Türkiye'ye yapılan 29 Ocak 1941 tarihli müracaatla da Türkiye'nin harpten zarar gören sivillere yardım maksadıyla zeytinyağı, incir, çekirdeksiz ve çekirdekli kuru üzüm, kabuklu ve iç fındık, ceviz, badem, erik ve kayısı kurusu, portakal, balık konservesi konusunda yardımcı olması da istenir⁵⁶. Yunanistan'da bulunan İngiliz esirlerinin durumları da bu arada içler acısı bir haldedir. Söz konusu bu İngiliz esirlere yardımcı olmak üzere İngiltere Büyükelçiliği tarafından temin edilen 5 ton un ile Kızılay'ın bölgeye yapacağı gıda malzemeleri yardımını götürmek üzere bir gemi hazırlanır ve yardım malzemeleri yola çıkartılır⁵⁷. Kızılay kanalıyla yabancı ülkelere, savaştan zarar görmüş insanlara ve değişik cephelerde savaşırken esir düşen askerlere yapılacak yardımları koordine etmek üzere daha önceden teşkil edilen komisyon 2 Haziran 1943 tarihinde bir kere daha toplanarak yeni kararlar alır⁵⁸. Polonya Büyükelçiliği'nin Polonya'daki fakir profesör, âlim ve sanatkârlara verilmek üzere her ay göndermekte olduğu kolilere ilaveten her ay beşer kiloluk 600 koli gönderilmesine müsaade edilmesi-

52 BCA.030.10.179.35.3.

53 KGMA. K. No: 2599, D. No: 1942/9-4 Dış Ticaret Reisliği tarafından Ticaret Vekili Dr. Behçet Uz imzasıyla Gümrük ve İnhisarlar Vekâletine gönderilen 20 Ekim 1942 tarih ve 24206 sayılı yazı.

54 KGMA. K. No: 2599, D. No.1942/9-4. Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi tarafından Saim Umar ve Feridun Demokan'a gönderilen 12 Ocak 1942 tarihli ve 472/205 sayılı yazı.

55 KGMA. K. No. 2599, D. No: 1942/9-4. Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi tarafından Feridun Demokan'a gönderilen 28 Temmuz 1942 tarih ve 13322/389 sayılı yazı.

56 BCA.030.10.163.139.6.

57 BCA.030.10.235.587.4.

58 BCA.030.10.179.236.3.

ni talep etmesi üzerine komisyon sadece 3 aylık bir dönemle sınırlı kalmak üzere fındık, kuru üzüm, kuru incir, tütün, domuz eti, füme, kurutulmuş ve tahta kaplar içinde tuzlu balık ihtiva eden beşer kiloluk 600 kolinin gönderilmesini uygun bulur⁵⁹. Ayrıca İtalya'da bulunan Yunanlı esirlere gönderilmek üzere sigara, tütün ve fındık, kuru incir, kuru üzüm, domuz eti, tahta kaplar içerisinde muhafaza edilen füme, kurutulmuş ve tuzlu balık gibi yiyecek maddelerinden oluşan her biri beşer kilo ağırlığında 10 kolinin gönderilmesi kararlaştırılır⁶⁰. Fransa Büyükelçiliği'nin Almanya'daki Fransız esirlerine her ay göndermekte olduğu kolilere ilaveten kuru incir ve kuru üzüm ihtiva edecek olan her biri beş kilo ağırlığında her ay 5 bin kolinin temin ve söz konusu esirlere gönderilmesi konusundaki yardım ve müsaade isteklerine sadece üç aylık bir dönemde yapılmak şartıyla istisnai olarak izin verilir. Bu elçiliklerin yanında ilk defa olarak Türkiye'nin ve Kızılai'ın yardımlarına ihtiyaç duyan Almanya Büyükelçiliği de İngiliz İmparatorluğu topraklarında bulunan Alman harp esirlerine her ay 500 koli göndermek istediğini bildirir. Alman Büyükelçiliği'nin esirlere yardım gönderme konusunda ilk defa olarak müracaatta bulunduğu da göz önüne alınarak sadece bu konuyu görüşmek üzere bir araya gelen ilgili komisyon Almanya'da harp esirleri bulunan diğer muharip devletlere mensup büyükelçilikler için kabul edilen esaslar doğrultusunda fındık, kuru üzüm, incir, tütün, domuz eti, füme, kurutulmuş ve tuzlu balık ihtiva etmek şartıyla ayda 500 koliyi geçmeyecek şekilde beşer kiloluk paketlerin esirlere gönderilmesine müsaade eder ve yardımcı olur⁶¹. Mısır'da gözaltında bulunan 250 Alman askerine Ankara'da yaşamakta olan Alman vatandaşları tarafından⁶² Noel hediyesi olarak gönderilen pasta, çikolata, sigara, kuru yemiş, mendil ve diş macunundan oluşan⁶³ yardım paketleri de Arabistan'daki İtalyan esirlerine gönderildiği üzere açılmadan ve korumaya alınmak üzere Mersin Kızılai deposuna kaldırılmıştır. Konuyla ilgili olarak bu paketlerin vergi ve gümrükten muaf oldukları ve alıcılarına teslim edileceği bildirilir⁶⁴.

Bu arada Türkiye'de meydana gelen deprem felaketi nedeniyle ilk üzüntülerini bildiren ülke de Yunanistan olur ve Yunan Kızılai Başkanı üzüntülerini Türkiye ile Yunanistan arasında posta haberleşmesi söz konusu olmadığından Atina-Pire Başkonsolosluğu vasıtasıyla iletir⁶⁵.

Savaşın devam ettiği dönem içerisinde özellikle İngiliz, Fransız, Polonyalı, Belçikalı, Norveçli ve Bulgar savaş esirlerine Türkiye tarafından Kızılai kanalıyla 13.602 giyecek ve yiyecek paketi gönderilir. Bunların dışında özellikle savaşın son döneminde ülkelerinin işgal edilmesi üzerine Fransa'ya sığınmak zorunda

59 KGMA. K. No. 2603, D. No:1943/9-4. Kızılai Genel Müdürlüğünün 2 Haziran 1943 tarih ve 13-2 sayılı raporu.

60 A.g.a.

61 BCA.030.10.179.236.8.

62 KGMA. K. No:2599, D. No. 1942/9-4. Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti tarafından Kızılai Cemiyeti Umumi Merkezi Reisliğine gönderilen 14 Aralık 1942 tarihli ve 40550-327 (217149) sayılı yazı.

63 Kızılai Cemiyeti Genel Merkezi tarafından Mersin Merkezi'ne gönderilen 12 Aralık 1942 tarih ve 95 sayılı yazı.

64 KGMA. K. No. 2599, D. No:1942/9-4 Kızılai Mersin Merkezi tarafından gönderilen 24 Aralık 1942 gün ve 177/24218 sayılı resmi yazı.

65 KGMA. K. No. 2787, D. No: 1943/9-4. Hariciye Vekâleti Birinci Daire Umum Müdürlüğü tarafından Türkiye Kızılai Genel Merkezine gönderilen 14 Nisan 1943 tarihli ve 5471/464 sayılı yazı.

kalan kadın ve çocuklara dağıtılmak üzere Kızılay tarafından 9632 lira harcanarak 7 ton fındık içi ve 15 ton da üzüm Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı'na teslim edilir. Ancak daha sonra Almanya ile siyasi ve iktisadi ilişkilerin kesilmesiyle beraber Almanya'daki harp esirleriyle Alman işgali altında bulunan ülkelerin muhtaç halklarına ve bu yerlerde enterne edilmiş bir halde yaşamaya çalışan Türk öğrenciler, devlet memurları ve diğer vatandaşlara gönderilmesi durdurulmuş bulunan yiyecek, içecek ve giyecek maddelerinin ne şekilde değerlendirileceği de sıkıntı yaratır. Kızılhaç ve Kızılay yetkililerinin de devreye girmesi sonrasında insani amaçlarla yapılan yardım faaliyetlerinin daha önceden olduğu gibi aksaksız devam ettirilmesi imkânlarının araştırılması istenir⁶⁶.

Savaşın bu son safhasına gelindiğinde savaşan taraflar arasında yaralıların ve esirlerin değişimine yönelik girişimler de iyiden iyiye hız kazanır. Savaşın tarafı ülkeler arasında '... tarafların menfaatlerini himaye etmeyi üzerine almış bir ülkede...' ⁶⁷ yapılması planlanan mübadele için böylece en uygun ülke olarak Türkiye seçilmiştir. Değişik cephelerde savaşırken esir düşen, yaralanan ve hasta olan İtalyan ve İngiliz esirlerinin mübadelesi Türkiye'nin kontrol ve gözetiminde ve Kızılay'ın büyük desteğiyle yapılacaktır. Türkiye'de yapılan esir değişimlerinin ilki 1942 yılında İzmir'de, ikincisi ise bir yıl sonra toplam üç sefer olmak üzere Mersin, İzmir ve yine İzmir'de gerçekleştirilir.

Bu esir değişimlerinden Mersin'de yapılanı Kızılhaç organize eder ve yönetirken İzmir'de yapılanı Kızılay'ın gözetiminde yapılır. Dönemin gazetelelerine yansıyan ilk bilgilere göre esir değişimine 129 İngiliz ve 919 İtalyan esiri dâhil olmuştur⁶⁸. Bu maksatla mübadele dilecek esirleri ve ağır yaralı İngiliz askerlerini ve sivillerini taşıyan İtalyan ve İngiliz hastane gemisi 7 Nisan 1942 günü saat 15.30'da İzmir'e gelir⁶⁹. Söz konusu İtalyan ve İngiliz esirlerin mübadelesi de 8 Nisan 1942 Salı günü İzmir'de gerçekleştirilir⁷⁰. Mersin'de yapılan ikinci esir değişimi ise 21 Mart 1943 tarihinde olur ve İtalyan ve İngiliz gemileriyle getirilen esirler Kızılay yetkilileri askerî personelin gözetimi altında sabah saat 07.00'den itibaren değiştirilmeye başlanır⁷¹. ve akşam saat 22.00'ye kadar da tamamlanır. Bu konuyla ilgili olarak İtalyan esirleriyle değiştirilecek olan İngiliz askerlerini taşıyan Gradinska isimli İtalyan gemisi 19 Mart 1943 günü Mersin limanında hazır bulunur. İtalyan esirler 42 subay, 116 gedikli subay, 640 bahriyeli asker, 49 gözaltına alınmış sivil ve Arabistan'dan gelen 25 Almandan oluşmaktadır⁷². İtalyan Büyükelçiliği ise 19 Nisan 1943 tarihinde, İzmir'de gerçekleştirilen esir mübadelesiyle ilgili olarak bir teşekkür mektubu gönderir⁷³. Böylece 'iki zıt dava uğruna çarpışan iki milletin yaralı esir-leri'⁷⁴ için İzmir'de yapılan ikinci esir mübadelesi faaliyeti 19 Nisan, 9 Mayıs ve 2 Haziran 1943 tarihlerinde gerçekleşir ve yapılan titiz çalışmalar İtalyan ve İngiliz yetkililerin takdirlerini kazanır⁷⁵.

66 BCA.030.10.232.563.31.

67 *Ulus*, 5 Nisan 1942.

68 *Ulus*, 9 Nisan 1942.

69 BCA.030.10.124.881.11.

70 *Ulus*, 12 Nisan 1942.

71 *Cumhuriyet*, 22 Mart 1943.

72 *Cumhuriyet*, 17 Mart 1943.

73 BCA.030.10.239.613.15.

74 *Ulus*, 12 Nisan 1942.

75 BCA.030.10.179.236.4.

Mersin'deki esir mübadelesi de 21 Mart 1943 Pazar günü başlar ve İngiliz, İtalyan ve Alman esirlerin değişimi denizin çok kötü olmasına rağmen gerçekleştirilir. Esir değişimi bütün esirlerin kendi gemilerine geçmesiyle gece 22.00'da tamamlanır ve Türk römorkörleri her iki gemide görev yapan Türk personeli olarak Mersin limanına dönerler. Esir değişiminin tamamlanmasıyla İngiliz Talma gemisinden 788 İtalyan denizci ve 5 İtalyan sivil, İtalyanların Gradinska gemisinden ise Almanların enterne ettikleri 25 İngiliz denizci, 42 üst rütbeli subay, 160 küçük rütbeli subay, 640 tayfa, 19 ticaret gemisi tayfası, 31 sivil tahliye edilir⁷⁶. 18 Nisan 1943 tarihinde İzmir'de değişimleri gerçekleştirilecekler ise İngiliz esirlerden 700, İtalyan esirlerden ise 2.255'i yaralı ve hastalardan oluşmaktadır ve bunların 402 tanesi de subaydır⁷⁷. Bunların dışında yaralı ve hasta durumda olmayan 580 İtalyan subay da iade edilecekler arasındadır. Bu dönemde İzmir'de gerçekleştirilen bir başka esir değişimi ise 8 Mayıs 1943 tarihinde yapılır ve 96 tanesi yaralı olmak üzere 391 İngiliz esire karşılık 2412 İtalyan esirin değişimi yapılır⁷⁸. Bundan sonra gerçekleştirilen esir mübadelesi ise 2.709 İtalyan esirini taşıyan Talamba, Tairca ve Sunday isimli İngiliz gemileri ile 435 İngiliz esirini taşımakta olan Gradinska, Arjantina ve Citta di Tunizi isimli İtalyan gemilerinin 2 Haziran 1943 günü İzmir'e gelmeleriyle başlar. Yunanistan ve Ege adalarındakilere ilaveten savaş nedeniyle Yunanistan'dan ve savaş bölgelerinden kaçanlara da Türkiye tarafından yardım faaliyetleri devam etmektedir. Romanya'dan kaçan Musevi gruplarıyla Yunanistan'dan kaçıp Uzunköprü'ye sığınanlara ilk etapta maddi yardım yapılır, karınları doyurulur, giyim eşyası verilir, yeteri kadar erzak sağlandıktan sonra Ege adalarına, Kıbrıs'a veya başka ülkelere gitmek isteyenlere ayrıca sevkleri konusunda yardım edilir⁷⁹. Türkiye özellikle Edirne, Uzunköprü, Aydın, Nazilli ve Denizli'de oluşturduğu enterne kamplarında Yunanistan'dan gelenlere her türlü imkânı sağlamaya çalışır⁸⁰. Bu kamplardan istifade edenler arasında sivil Yunanlılar olduğu gibi, savaş döneminde Yunan ordusunda görev yapan Batı Trakyalı Türkler, Yunanlı askerler ve askeri personel de bulunmaktadır. Kamplarda bulunanlara ilk etapta 1000 takım çamaşır, 1000 çift çorap, 300 çift ayakkabı ve 700 battaniye dağıtılır⁸¹. Uruguay bandıralı bir gemiyle ülkemize sığınan 120 kişi için aynı yardım İstanbul'da yapılır. İstanbul'daki aşevi aracılığıyla Trakya bölgesindeki Yunanlı mültecilere yapılan yemek yardımı toplamı 9435 liradır⁸². Bu arada Bakanlar Kurulu'nun aldığı bir kararla Aydın'ın İncirliova ilçesi de her ne kadar savaş döneminde 'kıtlık ve sefaletten nasibini almış olsa da' savaştan kaçan Almanlarla adalardan gelenlere kucak açar ve 'top sahasında' bu insanları misafir eder⁸³.

Bu kamplara ilaveten ayrıca Niğde, Yozgat, Sivas ve Bergama'da da mülteci kampları oluşturulmuştur. Haziran 1941 tarihi itibarıyla Bergama'da bulunan mül-

76 *Anadolu*, 23 Mart 1943.

77 *Yeni Asır*, 17 Nisan 1943.

78 *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1943.

79 *Kızılay*, İlkteşrin 1944, S.15, Ankara.

80 Ege bölgesindeki Yunan mülteci kamplarına Ankara Amerikan Konsolosluğu da yardım olarak 20 sandık süt tozu ve 600 battaniye gönderir: *Kızılay*, Şubat 1942, S.2, Ankara; *Kızılay*, Aralık 1948-Mart 1949, S.30-31, Ankara.

81 *Kızılay*, Mayıs 1942, S.5, Ankara.

82 *Kızılay*, S.1, t.y., Ankara.

83 www.wikipedia.org./incirliova.

teci kampında 1849 Yunanlı mülteci bulunmaktadır⁸⁴. Bunlar arasında 17 de subay mevcuttur. Bu subaylar 1 Binbaşı, 2 Yüzbaşı, 2 Üsteğmen, 11 teğmen ve birisi jandarma subayı olmak üzere 2 Asteğmendenden oluşmaktadır. Bunlara ilaveten toplam 1832 Yunanlı mülteci arasında sadece 470 tanesi sivil Yunanlılardır. Geriye kalanlar 4 kıdemsiz başçavuş, 92 kıdemsiz çavuş, 140 onbaşı, 1063 er, 6 muvazzaf gedikli çavuş, 2 ihtiyat gedikli çavuş, 3 başçavuş muavini, 4 gedikli çavuş, 48 ihtiyat gedikli çavuş bulunmaktadır. Mülteci kamplarındaki yabancı askeri personel sayısı özellikle Akdeniz ve adalar bölgesinde savaşın 1941 döneminde şiddetlenmesiyle iyice artar. Bu şekilde gelen İtalyan askeri personeli ilk müdahale ve tedavilerinin ardından önce Ankara'ya getirilirler ve buradan da kalacakları kamplara sevk edilirler⁸⁵. Örneğin 13 Ocak 1941 tarihinde Antalya'nın Kemer nahiyesi civarında Türk topraklarına inen bir İtalyan bombardıman uçağındaki ikisi subay toplam yedi kişilik personele derhal yardım edilir ve bu personel 2/14593 sayılı kararnamedeki şartlara uygun olarak enterne edilmek üzere Bakanlar Kurulu kararıyla Ankara'ya gönderilirler⁸⁶. 12 Şubat 1941 tarihinde bir İtalyan uçağı Fethiye'ye, 18 Mayıs 1941 günü bir Alman uçağı İmroz adasına, 24 Mayıs 1941 tarihinde bir başka Alman uçağı Antalya'ya, 25 Mayıs günü Finike ve Fethiye'ye birer İtalyan uçağı iniş yapar. Alman uçaklarının zorunlu iniş yaptıkları yerlerden birisi de Anamur olur. Anamur'da Mersin-Antalya karayolunun hemen kenarındaki Zindan Alanı denilen yere düşen dört kişilik bir Alman uçağı da uzun süre bölge halkını meşgul eder⁸⁷. Antalya Limanı'nın bir kilometre açığında Fransa'ya ait San Didier isimli gemisi de İngiliz savaş uçaklarının saldırılarından kurtulamaz ve batır. Gemideki 280 kişiden 260'ı ise sağ olarak kurtarılır⁸⁸.

Öte yandan Niğde'de bulunan kampta da toplam 1631 kişi barınmakta olup bunlardan 13 tanesi subay, 1495 tanesi er, 2 tanesi kadın ve 4 tanesi de çocuktur⁸⁹. Söz konusu bu Yunanlı subay, astsubay ve askerlerin maaş, iaa ve idareleri için masraflar 1940-1944 döneminde Türkiye tarafından karşılanmıştır⁹⁰. Maliye Bakanlığı ise bu mültecilerin ihtiyacı olan 3000 çift kundura, 3000 takım elbise, 6000 kat çamaşır ve 9000 çift çorap alabilmek için hükümetten para talebinde de bulunur⁹¹. Bergama⁹² ve Niğde'de bulunan Yunan askerî personelinin Yunanistan'da aldıkları maaşları ise Binbaşı-Çavuş rütbesindeki personel için 11.800-2600 Drahmi arasındadır. Yunan mültecilerin getirdiği ve Bergama'daki kamptan Ankara'daki levazım ambarında muhafaza altına alınan bir para kasasıyla ilgili olarak da hukukî bir problem yaşanır. Söz konusu kasayı geriye isteyen Yunanistan Askeri Ataşesi'ne ne şekilde bir tepki verileceği konusunda ise tereddütler yaşanır. Muharip yabancı ordu mensuplarından Türkiye'ye iltica edenler hakkındaki 4104 sayılı kanunun 3. maddesi gereğince mültecilerin beraberlerinde getirdikleri askeri eşyanın askeri yetkililerce muhafaza altına alınması ve masrafların da ilgililerden talep edilmesi ger-

84 BCA.030.10.55.365.18.

85 *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1941.

86 BCA.030.18.01.02.93.130.2.

87 1934 Anamur doğumlu Nazmi Keser ile muhtelif tarihlerde Anamur'da yapılan görüşmeler.

88 *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1941.

89 BCA.030.18.01.02.93.130.2.

90 BCA.030.18.01.02.102.47.2 ve BCA.030.10.55.365.18.

91 BCA. 030.10.55.365.18.

92 BCA.030.10.55.368.13.

ekirken bu eşyanın ne zamana kadar muhafaza edileceği ve ne zaman iade edileceği konusunda açık hüküm bulunmaması, ayrıca Yunanistan hükümetinin de ikiye bölünmüş bir durumda bulunması nedeniyle karar vermekte zorlanılır. Niğde'de bulunanların iâşe, idare ve diğer masrafları belli olmamakla beraber Bergama'da bulunanların 810 lira aylık iâşe, 270 lira aylık otel, 270 lira zaruri masraf, 14.504 lira tayinat, 904 lira mahrukat masrafları bulunmaktadır.

Türkiye'ye iltica eden sivil ve askerî personelle ilgili olarak Türkiye Kızılay Cemiyeti'nde ilgili bakanlık temsilcileriyle 14 Temmuz 1941 tarihinde Kızılay Cemiyeti Reisi İstanbul milletvekili Ali Rana Tarhan'ın başkanlığında yapılır. Bu toplantıda Kızılay tarafından iâşe ve ibateleri düşünölmekte olan mültecilerin yalnız muharip devletler askerlerinden Türkiye'ye şimdiye kadar iltica etmiş ve bundan sonra iltica edecek olanlardan ibaret bulunduğu tespit edilir. Aynı toplantıda söz konusu mültecilerin mevcudunun Bergama'da 26 subay, 1399 er, 2 kadın ve 1 çocuk, Yozgat'ta 1 Alman subayı, Burdur'da ise Antalya'da batan Sendidye vapurundan 265 subay ve er, İskenderun'a sığınan vapurlardan sevk olunacak 247 subay ve er, Sivas'ta güney sınırımızdan iltica etmiş olan sayısı belirsiz mülteci, Ankara'da 41 subay ve erden ibaret olduğu belirtilir⁹³. Ayrıca mülteci kamplarında sağlık sorunlarını çözmek üzere bir revir teşkiline gidilecek, Kızılay tarafından temin edilecek revirlerde görev yapacak doktor ve sağlık memurlarının maaşları Kızılay aracılığıyla Sağlık Bakanlığı tarafından yapılacaktır. Kızılay tarafından yapılacak masraflara karşılık kendilerine toptan bir yardım yapılacaktır. Mültecilerin ellerinde bulunan yabancı paralar ise Maliye Bakanlığı tarafından muhafaza edilecek veya Türk parası ile değiştirilecektir. Bu mültecilerin o günkü şartlar içerisinde herhangi bir işte istihdam edilmelerine de müsaade edilmemiştir. Doktor ve sağlık memuru haricinde istenen tercüman ise dışarıdan temin edilecek, bulunamaması hâlinde Milli Savunma Bakanlığı'na müracaat edilecektir⁹⁴. Bu kamplardan istifade edenler arasında sivil Yunanlılar olduğu gibi, savaş döneminde Yunan ordusunda görev yapan Batı Trakyalı Türkler, Yunanlı askerler ve üst düzey askerî personel de bulunmaktadır⁹⁵ ve bunların barınma, iâşe ve ibate ihtiyaçları karşılanırken Türkiye'nin güvenliği de ön planda tutulmakta ve gerekli hassasiyet gösterilmektedir⁹⁶.

Kamplarda bulunanlara ilk etapta 1000 takım çamaşır, 1000 çift çorap, 300 çift ayakkabı ve 700 battaniye dağıtılır⁹⁷. Uruguay bandıralı bir gemiyle ölkemize sığınan 120 kişi için aynı yardım İstanbul'da yapılır. İstanbul'daki aşevi aracılığıyla Trakya bölgesindeki Yunanlı mültecilere yapılan yemek yardımı toplamı 9435 liradır⁹⁸. Öte yandan Yunanlı mülteciler için oluşturulan kamplarda tutulan mültecilerin bir yandan ölkeden kaçmak isterken bir yandan da kendi memleketlerine dönme istemeleri bir takım problemleri de yanında getirir. Problem çıkarınların başında gelenler ise Niğde kampında bulunan Yunanlılardır⁹⁹. Türkiye'ye yöne-

93 BCA.030.10.55.365.19.

94 BCA.030.10.55.365.19.

95 BA, 030.10.117.812.5, Trakya Umum Müfettişi Kazım Dirik tarafından Münakalat Vekâleti'ne gönderilen 9 Nisan 1941 tarihli rapor.

96 BA, 030.10.73.481.12, Trakya Umum Müfettişi Kazım Dirik tarafından Münakalat Vekâleti'ne gönderilen 10 Nisan 1941 tarihli rapor.

97 Kızılay, Mayıs 1942, S.5, Ankara.

98 Kızılay, S.1, ty. Ankara.

99 BCA.030.10.55.367.1. Milli Savunma Bakanlığı'nın Başbakanlığa gönderdiği 24 Ocak 1942 tarihli yazısı.

lik artan mülteci akını karşısında hükümet de sivil ve askerî mültecilerin tarifini yeniden yapmak ve bunların işe, ibate problemleri karşısında ne gibi bir hal tarzı takip edileceği konusunda yeni bir proje hazırlamak ve hayata geçirmek durumunda kalır¹⁰⁰. Mültecilerle ilgili yeni düzenlemelere gidilmeye çalışılırken değişik sınır bölgelerinden mülteciler de Türkiye'ye gelmeye devam ederler. Gelenler arasında asker ve sivil her kesimden insanlar mevcuttur ve Türk hükümeti de bu mültecilere yapılan masrafların karşılanamayacak boyutlara ulaşması üzerine ilgili devletlerle anlaşma yolları aramaya başlar¹⁰¹. Bu çalışmanın tamamlanmasının hemen ardından yapılan bir çalışmayla da kanun ve nizamnamelere uygun davranmayan mültecilerin durumu görüşülerek bir karara varılır¹⁰². Bu konuyla ilgili en ilginç örnek izin tecavüzünde bulunan bir Yunanlı mülteci subayın Türkiye'den kaçmasına yardımcı olanların İzmir'deki Yunan konsolosluk görevlileri olmasıdır¹⁰³. Aynı şekilde Niğde'de bulunan mülteci kampından kaçan ve Alman sefarethanesine sığınan Atanasyos Mavridis isimli Rum mültecinin ifadesi de dönüşte yine aynı yerde alınır¹⁰⁴. Ancak kendi elçilik veya konsolosluk görevlileri yardımıyla kaçmaya çalışanlar yalnızca Yunanlı mülteci subaylar değildir. Farklı uluslardan başka mülteciler de aynı yola başvurmaktadırlar¹⁰⁵.

Yunan adalarına son derece yakın bir konumda olduğundan savaşı çeşitli şekillerde ve çok yakından yaşayan İzmir şehri ise 1944 yaz döneminde yabancı bir savaş uçağından atılan beyannamelere de tanıklık eder¹⁰⁶. Romence, Rusça ve Almanca olarak hazırlandıkları tespit edilen bildirimlerde Lübnan Konferansı sonrasında Yunanistan'da siyasal partiler arasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları konusunda beyanatta bulunan İngiltere Dışişleri Bakanlığını konu eden bildirimler Yunan adaları yerine yanlışlıkla İzmir bölgesinde atılmıştır. Bu mülteci sorunuyla en çok karşı karşıya gelen bölgeler ise Çeşme, Karaburun, Kuşadası, Dikili, Kaş, Kadırga, Güllük, Söke, Antalya, Aydın, Fethiye bölgeleridir. Ayrıca Trakya'da özellikle İstanbul, güneyde de Antakya civarında aynı problemle karşılaşılır. Yapılan açıklamaya göre 1 Mayıs 1941-1 Mart 1943 döneminde Yunan adalarından Ege sahillerine toplam 22.909 Yunanlı mülteci gelmiştir¹⁰⁷ ve bu sayı 1944 yılına gelindiğinde neredeyse 40.000 civarındadır ve bu şartlar altında Ege adalarında yaşayanların sayısı adaları terk edenlerden çok daha az olacak şekilde yaklaşık 30.000'dir¹⁰⁸. Öte yandan 21 Mayıs 1945 gününden itibaren Rusya'ya iade edilecek olan 241'i Yozgat ve ikisi de İstanbul'da bulunan 243 Rus mültecinin Sovyet hududuna kadar götürülerek ülkelerine iade işlemleri sırasında bazı problemlerle karşılaşılır. Bu mültecilerin ülkel-

100 BCA.030.10.55.367.2. Milli Savunma Bakanlığı Ordu Dairesi tarafından hazırlanan ve Başbakanlığa gönderilen 2 Nisan 1942 tarih ve 12153 sayılı yazı.

101 BCA.030.10.55.367.4.

102 BCA.030.10.55.367.5 Milli Müdafaa Vekâleti Ordu Dairesi tarafından Başvekâlete gönderilen 24 Mayıs 1942 tarihli ve 14786 sayılı yazı.

103 BCA. Milli Müdafaa Vekâleti Ordu Dairesinin Başvekâlete gönderdiği 8 Haziran 1942 tarih ve 14381 sayılı yazı

104 BA.030.030.10.55.367.12.

105 BCA.030.10.55.367.8. Milli Müdafaa Vekâleti Ordu Dairesi tarafından Başvekâlete gönderilen 1 Temmuz 1942 tarihli ve 16125 sayılı yazı.

106 *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1944.

107 BCA.030.10.124.882.4 Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından Başvekâlet Yüksek Makamı'na gönderilen 8 Mart 1943 tarihli ve 65277/84 sayılı yazı.

108 *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1944.

erine dönmek istememeleri ve öteden beri kendilerini kampta ziyaret eden Sovyet Elçiliği yetkililerinin bütün telkinlerine rağmen bu isteklerinden vaaz geçmemeleri sonrasında mültecilerin iade işlemi gerçekleşmez. Kamp komutanlığı ve diğer yetkililer tarafından da gözlemlenen bu geri dönmeme arzusu işlerin aksamasına ve uzamasına da neden olur. Rus mültecilerin geri giderlerse öldürülecekleri kaygısı içinde olduklarını ve bu yüzden geri gitmek istemediklerini bildirmeleri üzerine kamp komutanlığı ve diğer yetkililer bu kişilerin ellerinin arkadan kelepçelenmek suretiyle sevk edilebileceklerini bildirirler¹⁰⁹. Öte yandan Yozgat ve Çorum'daki kamplarda enterne edilmiş durumda bulunan ve farklı şekillerde Türkiye'ye gelmiş bulunan Alman askeri personelinin de gözaltına alınmaları veya kamplarda tutulmaları konusundaki sebeplerin ortadan kalktığı düşüncesiyle serbest bırakılmaları ve memleketlerine gönderilmeleri gündeme gelir¹¹⁰. Sayıları 600 civarında olan bu Almanlar arasında bankacılar Alman vatandaşlığına geçmiş Avusturyalılar da bulunmaktadır. İçişleri Bakanlığı tarafından hakkında serbest bırakılması konusunda şerh konulmamış olanlar bu kararın alınmasının hemen ardından ülkelerine gönderilmeye başlanırlar¹¹¹.

7 Kasım 1941 günü saat 15 civarında Aynaroz'dan temin ettikleri bir sandalla İmroz'a çıkan 7 İngiliz askeri de Kömürburnu'nun Avlaka bölgesinde sahile çıkarlar ve gümrük muhafaza erlerince teslim alınırlar¹¹². 11 Eylül 1943 günü Marmaris sahillerine yanaşan 9 İtalyan motorundan Rodos limanına bağlı olarak çalışan 8 tonluk Fania isimli olanı "iyi muhafaza edilmek şartıyla, meskün olmayan kıyılarımıza çıkan mültecilerin nakillerinde kullanılmak üzere"¹¹³ ihtiyaç duyulduğu bildirilir. Söz konusu gün itibarıyla Muğla ve Antalya civarına çıkan mültecilerin sayısının 1000'i aşkın, teknelerin sayısının da 30 olduğu bildirilir. Asker ve sivil mültecilerin şehir merkezlerinden uzakta ve özellikle de Muğla'nın mesken bölgelerinin dışındaki sahillerine çıkmaları üzerine bunların kaza merkezlerine nakledilmesi konusunda da problemle karşılaşılır. Bunların derhal kaza merkezlerine getirilerek "tahtı emniyete" alınmaları konusunda Muğla Emniyet Müdürlüğü'nün en büyük şikâyeti yeterli sayıda aracının olmamasıdır¹¹⁴. 15 Eylül 1941 günü Dikili'ye iltica eden 7 Yunanlı ile Aynaros bölgesinde sandalla İmroz'a iltica eden 6 İngiliz askeri Çanakkale'ye gönderilirler¹¹⁵. Bu arada Türk hükümeti tarafından alınan bir başka kararla da Türkiye'ye iltica etmiş yabancı mültecilerle ilgili olarak yapılacak yardımlar konusunda başka iyileştirmelere gidilir. Bu yardım faaliyetleri yabancı mültecilerin yanında yurtdışından gelmiş Türk asıllı mülteciler için de geçerlidir¹¹⁶.

Öte yandan 13-16 Eylül 1943 döneminde Kaş, Marmaris ve Bodrum'a içlerinde çavuş ve onbaşı da bulunan çeşitli rütbelerden 400 İtalyan askeri ile bakkal, terzi, öğrenci, hamal gibi farklı mesleklerden 10 Rum iltica ederler¹¹⁷. 10 Ekim 1943 günü saat 09.35 sularında Leros adasından gelen 284 grostonluk İtalyan bandıralı

109 BCA.030.10.117.815.20.

110 *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1945.

111 *Cumhuriyet*, 19 Aralık 1945.

112 BCA. 030.10.55.366.56.

113 A.g.a.

114 BCA.030.18.01.02.103.76.4.

115 BCA.030.10.55.366.39.

116 *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1943.

117 BCA.030.10.55.367.29.

bir harp gemisi de önyüzbaşı olan kaptan, 5 subay, 83 er, 1 ölü er, 2 adet.10.5, 1 adet 7.5'luk top ile bir havan topu, bir raket topu, 2 ağır ve 2 hafif makineli tüfekle Güllük limanına girer ve iltica eder¹¹⁸. 28 Eylül–2 Ekim 1943 tarihleri arasında Marmaris Gümrük Muhafaza Bölük Komutanlığı tarafından Kızılada, Kadırga, Serçe Limanı, Şeytancık, Bozukkule, Geyik ve Hisarönü sahillerinde 35 İtalyan subayı, 27 İtalyan er ve 3 sivil İtalyan yakalanır¹¹⁹. 5 Ekim 1943 tarihinde ise Datça'ya İtalyan ordusuna mensup 4 üsteğmen, 5 gedikli çavuş, 10 Başçavuş, 7 çavuş, 2 onbaşı ve 8 er ile 9 sivil Rum gelirler. Aynı gün içinde Bodrum sahillerine de 11 İtalyan subayı ile 119 er, Yunan uyruklu 9 Rum, İtalyan uyruklu 82 sivil ve 16 İngiliz subayıyla 94 İngiliz askeri sığınır¹²⁰. Aynı gün Meis adasından 102 Rum da Bayındır limanına gelerek iltica talebinde bulunurlar.

20 Kasım 1943¹²¹ tarihi itibarıyla Kuşadası'nda 3000 mülteci bulunmaktadır. Son 20 gün içerisinde adalardan Kuşadası ve Çeşme'ye toplam 8400 kişi iltica eder ve bunlardan 6076'sı Suriye'ye gönderilirken 1902 erkek, 288 kadın ve 137 çocuk olmak üzere 2324 mülteci halen bu kasabadadırlar. Ayrıca bu dönemde Muğla'ya 435 mülteci gelmiş, 4286 mülteci sınır dışı edilmiştir ve halen ilde 29 mülteci bulunmaktadır. Antalya'ya ise aynı dönemde 27 mülteci gelmiş, toplam 50 kişi sınır dışı edilmiştir. Kaş kasabasında 20 Kasım 1943 tarihinde halen 20 mülteci bulunmaktadır. Ayrıca Aydın'a 235 kişi gelmiş ve bunların hepsi sınır dışı edilmiştir. Toplam olarak 1–20 Kasım 1943 tarihleri arasında Türkiye'ye 9176 mülteci gelmiş, buna mukabil 10.626 kişi sınır dışı edilmiştir. Bu tarih itibarıyla Türkiye'de halen 2373 mülteci bulunmaktadır ve bunlar da düzenli bir şekilde sınır dışı edilmektedir. 26 Kasım–16 Aralık 1943 tarihleri arasında Kuşadası, Çeşme, Bodrum, Marmaris, Söke, Fethiye bölgelerine 32 İngiliz, 541 İtalyan, 6 Yunan, 1 Alman askeri personeli ile 35 İngiliz, 33 İtalyan, 720 Yunan, 74 Türk, 4 İtalyan uyruklu Türk ve 3 Amerikalı sivil iltica eder¹²².

Bu dönemde İstanbul'da Zapyon Rum Kız Lisesi Müdürü Fani Yorgiyadu da Hariciye Vekâletine gönderdiği bir yazıyla Yunanistan'da bulunan Türk vatandaşlarından annesi Eleni Minadopulo ile altı yaşındaki kızı Evdokiya Yorgiyadu'nun Dumlupınar gemisiyle İstanbul'a getirilmesini talep eder¹²³. Aynı dönemde yaşanan ilginç bir olay ise 21 Aralık 1943 günü Çeşme kasabasının Köste limanına sığınan bir Yunan motorunun durumudur. Bu Yunan motorunu Selanik'e götürmekle görevlendirilen Alman askerinin uyumasından istifade eden motordaki Yunanlılar motoru Selanik yerine Çeşme limanına getirirler ve mülki makamlara mürettebatı teslim ederler. Hava muhalefetinin azalması üzerine Yunanlıları taşıyan motor tekrar denize açılır¹²⁴. 22 Aralık–26 Aralık 1943 tarihleri arasında Kuşadası, Çeşme, Bodrum, Marmaris, Söke, Fethiye bölgelerine 361 erkek, 182 kadın, 289 çocuk, 101 İtalyan askeri, 5 İtalyan subayı, 2 Yunan askeri olmak üzere toplam 940 mülteci gelir. Eylül ayının ilk haftası içerisinde sadece Rodos adasından

118 BCA.030.10.55.367.33

119 BCA.030.10.55.368.5.

120 BCA.030.10.117.813.8.

121 BCA.030.10.117.813.11.

122 BCA.030.10.55.367.44.

123 KGMA. K. No. 2599, D. No. 1942/9–4. Hariciye Vekâleti tarafından Kızılay Cemiyeti Genel Merkezine gönderilen 18 Temmuz 1942 tarih ve 30804/838 (14459) sayılı yazı.

124 BCA. Dâhiliye Vekâleti, Emniyet Umum Müdürlüğü tarafından 10 Ocak 1944 tarihinde Başvekâlete gönderilen 01155 sayılı yazı.

kaçarak İzmir'e sığınan sivil ve asker İtalyanların sayısı ise 350 civarındadır¹²⁵. Bu sığınmacıların içerisinde yaralılar ve bakıma muhtaç olanlar da bulunmaktadır. Ekim 1943 tarihinde Bodrum limanına sığınan yaralı durumdaki bir Yunan torpido gemisinde ise 30 ölü ve 20 de yaralı asker bulunmaktadır¹²⁶. 27 Aralık 1943-11 Ocak 1944 tarihleri arasında Kuşadası, Çeşme, Bodrum, Marmaris, Sisam, Söke, Fethiye bölgelerine 166 İtalyan, 3 Yunan subay ve askeri, 18 Türk, 61 İtalyan, 91 Yunan, 27 İngiliz ve Amerikalı sivil mülteci iltica eder¹²⁷.

Öte yandan Tefenni ve Isparta'da¹²⁸ bulunan kamplardan 20 Şubat-21 Mart 1944 döneminde Suriye'ye sevk edilenler 259 subay, 586 erbaş, 2396 er olmak üzere toplam 3241 kişidir. Ayrıca 22 Mart 1944 günü Kuzey İtalya'ya da 5 subay, 1 erbaş ve 4 er sevk edilir¹²⁹.

11 Şubat-19 Temmuz 1944 tarihleri arasında Marmaris, Çeşme, Bodrum, Dikili, Söke, Ayvalık, Güllük (Küllük) bölgelerine 503 Türk, 3426 Yunanlı, 50 İtalyan, 183 İngiliz, 3 İngiliz subay, 5 İngiliz asker, 10 Amerikalı, 1 sivil Musevi, 2 Alman askeri, 87 İtalyan askeri sığınır ve iltica talebinde bulunurlar¹³⁰. Ayrıca 20 Mart 1944 tarihinde Midilli'den Altınova iskelesine iltica etmek maksadıyla yanan ve oradan da Çeşme'ye gitmek isteyen 17 tonluk Ayanikola isimli geminin kaptanı ve 2 tayfası da Ayvalık'ta mülki makamlara teslim edilirler. 15 Nisan 1944 Cumartesi günü Kartal civarında Libereyter markalı dört motorlu ağır bir Amerikan bombardıman uçağı mecburi iniş yapar ve uçaktaki iki subayla altı asker görevlilere teslim olur¹³¹. 27 Ağustos 1944 günü Ege adalarından farklı olarak Edirne'nin Uzunköprü ilçesine gelerek iltica talebinde bulunanlar da söz konusudur. 188 kişilik bu mülteci grubu ise 90 Türk, 75 çingene, 20 Yunanlı ve 3 Bulgar'dan oluşmaktadır¹³².

1 Eylül 1944 Cuma günü saat 15.00 sularında Bosna köyü civarında Türkiye'den iltica talebinde bulunanlar ise Kumçiftliği kaymakamı, jandarma komutanı, mal müdürü, avukat, öğretmen, posta memuru, gazete muharriri, belediye memuru, mahkeme kâtibî, tüccar ve öğrencilerden oluşan 20 erkek, 2 kadın sivil ile 7 asker Yunanlıdır. 21 Ağustos-1 Eylül 1944 tarihleri arasında Kuşadası, Çeşme, Bodrum bölgelerine 135 asker, 2 Alman subay, 2 Türk kadın ve 1 Türk erkek, 172 erkek, 27 kadın ve 16 çocuk Yunanlı ile 8 Polonyalı erkek, 1 Amerikalı kadın ve 3 Alman gelir¹³³. Ayrıca 28 Temmuz 1944-2 Eylül 1944 tarihleri arasında Edirne Gümrük Muhafaza Müdürlüğü'nün İpsala ve Doyran sorumluluk bölgelerinde 24 Yunanlı ile 945 Türk mülteci beraberlerinde getirdikleri 35 araba ve 285 baş muhtelif hayvanla beraber iltica ederler¹³⁴. 2 Eylül-26 Eylül 1944 tarihleri arasında Kuşadası, Çeşme ve Edirne'nin Karaağaç bölgelerine 95 sivil Yunanlı, 34 Yunanlı asker, 12

125 *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1943.

126 *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1943.

127 BCA.030.10.55.368.1.

128 Isparta'daki kamplarda Alman esirler de bulunmaktadır ve söz konusu bu esirlerden son grubunun da 31 Aralık 1945 tarihi itibarıyla memleketlerine gönderilmesi konusunda İçişleri Bakanlığı tarafından Başbakanlık Yüksek Katına bir yazıyla müracaat edilir: BA.030.10.55.368.32.

129 BCA.030.10.55.368.11.Millî Müdafaa Vekâleti'nin Başbakanlığa 24 Mart 1943 tarih ve 12876 sayılı yazısı.

130 BCA.030.10.117.814.2.

131 BCA.030.10.51.334.141.

132 BCA.030.10.117.815.4.

133 BCA.030.10.117.815.1.

134 BCA.030.10.117.815.6.

İngiliz, 1 kadın ve 3 İtalyan ve 4 Alman olmak üzere toplam 149 mülteci iltica eder¹³⁵. 10 Eylül 1944 günü Trakya hududundan içeriye girerek iltica etmek istediklerini bildirenler ise bir Bulgar Albayı ile Filibe Valisi, Sofya Jandarma Komutanı ve iki emniyet görevlisidir¹³⁶. Ancak bu kişilerden sadece Albayın iltica isteği kabul edilir ve diğerleri geri gönderilirler. 30 Eylül 1944 günü son Alman kuvvetleri de Sisam adasını terk ederek adadan ayrılırlar ve Leros'a doğru yola çıkarlar. Ancak Alman kuvvetleri adayı tahliye ederlerken her tarafı tahrip etmekten de geri kalmazlar. Çekilen Alman güçlerinin yerine 3 Alman denizaltısı Sisam'a doğru yola çıkar. Bu arada Alman işgal kuvvetleriyle gitmeyen İtalyanlar da adada bulunan Yunan çeteleriyle çatışmalara girmeye başlarlar. Savaştan kaçan 17 İtalyan askeri de Kuşadası'nın Dıpburnu bölgesine çıkarak iltica etmek isterler ancak bu askerler yakalanır yakalanmaz derhal sınır dışı edilirler¹³⁷. Bunlara paralel olarak Marmaris Gümrük Muhafaza Bölük Komutanlığı tarafından 21 Kasım 1944 günü Rodos'tan gelen 7 Yunanlı mülteci, 23 Kasım 1944 günü ise yine aynı şekilde Rodos'tan bir balıkçı gemisiyle Marmaris'e sığınan 513 Türk mülteci ele geçirilir¹³⁸. Aynı şekilde 3 Şubat 1945-17 Şubat 1945 tarihleri arasında Marmaris ve Bodrum bölgelerine iltica etmeye çalışan ve bölgedeki Gümrük Muhafaza Bölük Komutanlıkları tarafından ele geçirilen mülteciler ise 1172 Yunanlı, 519 Türk, 62 İtalyan ve 1 Ermeni olmak üzere toplam 1754 kişidir¹³⁹.

3. Mülteci Kamplarının Kapatılması Meselesinin Gündeme Gelmesi

Savaş nedeniyle Türkiye'ye sığınmış olan ve Almanya veya Japonya veya her ikisi ile harp hâlinde bulunan ülkelerin uyruğundan mültecilerden yalnız askerlik hizmetlerine mensup olanlarının müteakibiyle esas çerçevesinde ülkelere iade edilmeleri kararlaştırılır¹⁴⁰. Savaşın sona ermesini müteakip mülteci akınının devam etmesi ve Türkiye topraklarına akın etmeleri üzerine özellikle kıyı şeridinde bulunan valilikler mültecilere yardım konusunda daha önce alınan kararların yürürlükte olup olmadığı konusunda tereddüde düşerler¹⁴¹. Örneğin Muğla Valiliği Almanya ile harp hâlinde olan Yunanistan'dan ve adalardan gelecek mültecilere yardım edilip edilmeyeceği ve bunların iltica taleplerinin kabul edilip edilmeyeceği konusunda İçişleri Bakanlığına müracaatta bulunur. Öte yandan Alman işgali altında bulunan İstanköy ve Rodos adalarından maruz kaldıkları açlık ve sefalet nedeniyle kaçmak zorunda kalan ve Türkiye'ye sığınan ve Türk hükümetinin aldığı bir kararla daha çok Muğla'ya bağlı ilçelerde yerleştirilen ve işe, ibate, sağlık gibi konularda destek almaya devam eden İtalyan uyruklu mülteciler arasında teknik konularda ustalaşmış meslek sahibi çok sayıda elektrikçi, şoför, motorcu, demirci, tornacı bulunmaktadır. Ancak Muğla il sınırları içerisinde bu mültecilerin çalışabilmeleri ve mesleklerini icra edebilmeleri teknik nedenlerden dolayı neredeyse imkânsız olduğundan bu kişilerin iş gücü atıl vaziyette durmaktadır. Çalışamadıkları için kendilerini psikolo-

135 BCA.030.10.117.815.8.

136 BCA.030.10.117.815.9.

137 BCA.030.10.55.368.22.

138 BCA.030.10.117.815.14.

139 BCA.030.10.117.815.16.

140 Bakanlar Kurulu'nun 21 Mayıs 1945 tarihli kararı: BCA.030.18.01.02.108.29.16.

141 BCA.030.10.117.815.17.

jik olarak rahatsız hisseden bu insanlar da uygun çalışma ortamları verilmesini ve çalışmak istediklerini bildirirler¹⁴². Bu şekilde Türkiye'ye sığınmış olan farklı ülkelerden mültecilerin iş ve çalışma alanındaki talepleri ve Türkiye'de yaşama istekleri daha sonraki yıllarda da devam edecektir. Örneğin 20 Ocak 1946 tarihinde Başbakanlığa telgrafla müracaat eden Alman uyruklu Ottom Eyer Ernstbannenber " ... Sevki ile 3 seneden beri mecburen bulunduğumuz Rodos adasından mesak ve mezahime tahammül edemeyerek müşfik Türkiye hükümetinin nenahi himayesine sığınmış bulunuyoruz. Motor ve fabrika mütehasısı iyi insanlarız. Hükümetin göstereceği yerde ve işte çalışmaya hazırız. Bizi tekrar Rodos'a iade etmeyerek Türkiye'de kalmamıza müsaadelerini yalvarırız. Fethiye'den Alman tebaasından Ottom Eyer Ernstbannenber." der. Bunun üzerine söz konusu bu İtalyan mültecileri daha geniş iş imkânları bulabilecekleri Aydın, İzmir ve Nazilli gibi merkezlere nakledilmeye başlanırlar¹⁴³. Nazilli'ye sevk edilenler arasında özellikle İstanköy'den kaçarak Türkiye'ye sığınan ada sakinleri de vardır. Söz konusu bu Türkler genellikle Nazilli'deki dokuma fabrikasında işe yerleştirilirler. Erdek ve Burdur'da açılan ve özellikle askeri mültecilerin barındırıldıkları merkezlerle ilgili olarak " ... Türkiye-Amerikan Board Heyeti'nin suretini leffen sunduğu Aide aux Prisonniers de Guerre teşekkülü İsviçre'de Beynelmül Komite'ye mensup ve resmi bir mahiyeti olmayan bir teşekkül olmasına göre böyle bir teşekkülün memleketimizdeki herhangi gayri resmi bir heyeti veya o heyet azasından birini sayın hükümeti ve cemiyetimizi haberdar etmeden ve hiçbir kanuni merasime tabi olmadan vekil nasbı doğru olmayacağı kanaatindeyim..."¹⁴⁴ denilir. Böyle bir yazının kaleme alınmasının sebebi ise Luther Fovvel isimli şahsın Kızılay Cemiyeti'ne müracaat ederek Türkiye'de enterne edilen yabancı askerlere yardım edebilmek amacıyla görevli tayin edildiğini bildirmesidir¹⁴⁵. Söz konusu kişi müracaatında ayrıca Almanya'da bulunan Müslüman harp esirleri için 200 adet Kuran-ı Kerim temin ettiğini ve bunları Almanya'da ilgili makamlara iletildiğini, Türkiye'de ise Erdek ve Burdur'da bulunan 630 Fransız uyruklu bahriyeli asker için iki sandık spor malzemesi ve 4 paket içinde 50 adet Fransızca kitap getirdiğini belirtir¹⁴⁶.

Diplomatik alanda Yunanistan'a sağlanan bir başka kolaylık ise Türkiye'ye gelecek bütün yabancıların istizana tabii tutulmaları esaslarına bağlı olarak Yunanistan'daki Türk konsolosluklarına 1 Ağustos 1944 tarihinden itibaren kanunlar çerçevesinde çıkış vizesiyle Türkiye'yi terk etmiş ve kimlikleri de konsolosluklarca bilinen Yunanlılara vize uygulamalarında kolaylıklar sağlanmasıdır. Türkiye'nin Yunanistan'a yardım faaliyetleri bu dönemde de artarak devam edecektir. Bu arada Balıkesir'e gelen mülteciler arasında Makedonyalı muhacirler ve Yunanlı askerler de bulunmaktadır ve bu kişilere Balıkesir tren istasyonunda yapılan sigara ve çay ikramı gibi bazı yardımların karşılığında Balıkesir Kızılay Merkezine 60 lira gönder-

142 Söz konusu kişi tarafından 20 Ocak 1946 tarihinde Fethiye postanesinden çekilen 51.339 numaralı telgraf.

143 BCA.030.10.124.882.12.

144 KGMA. K. No: 2603, D. No:1941- 1943/9-4. Türkiye Kızılay Cemiyeti Umumi Merkezi tarafından Yüksek Reisliğe gönderilen 11 Aralık 1941 tarihli ve Md. sayılı yazı.

145 KGMA. K. No: 2603, D. No:1941- 1943/9-4. Türkiye Kızılay Cemiyeti İstanbul Mümessilliği tarafından Yüksek Reisliğe gönderilen 6 Aralık 1941 tarihli ve 626 sayılı yazı.

146 KGMA. K. No: 2603, D.No:941- 1943/9-4. Türkiye Amerikan Board Heyeti tarafından 6 Aralık 1941 tarihinde gönderilen 569 sayılı yazı.

ilir¹⁴⁷.

Savaşın sona ermesiyle beraber Kırşehir, Yozgat, Çorum, Beyşehir, Isparta'da bulunan gözaltı kampları kapatılmağa başlanır ve burada bulunan yabancı uyruklu insanların kendi memleketlerine gönderilmesine başlanır. Bu bağlamda Yozgat kampı 16 Ağustos 1948 tarihinde bütün faaliyetlerine son verecek ve kamp tamamen kapatılacaktır¹⁴⁸. Bununla beraber bu kampta 1949 yılı başında mevcut 63 mülteci bulunmaktadır. Öte yandan Alman hükümeti adına enterne edilmiş durumda bulunan 9 Yunan askeri de 14 Mart 1946 günü Yunanistan'a gönderilmek üzere kamplardan ayrılır ve ülkelerine gidebilmeleri için kendilerine yardımcı olunur. Bu dönemde Isparta'daki kampta 34 subay, 109 erbaş ve 146 er olmak üzere toplam 189 esir bulunmaktadır¹⁴⁹. Bu bağlamda söz konusu kamplarda bulunan asker ve sivil toplam 341 Alman uyruklu da kendi ülkelerine gitmek üzere İzmir'e gönderilir ve bu şahıslara Türk insanının misafirperverliğini gösterebilmek amacıyla gemilere binmeden önce birer kilo da incir ikram edilir¹⁵⁰. Hasta ve düşkün durumda olanlara ise bu oran 2 kilo incir olarak belirlenmiştir. Aynı günlerde yavaş yavaş kapatılmağa başlanılan kamplarla ilgili olarak ilk etapta Yozgat kampındaki mültecilerin yolluklarını karşılamak maksadıyla 2.000 lira gönderilir¹⁵¹. Söz konusu kamplardaki asker ve sivil mültecilerin ülkelerine gönderilebilmeleri için bu kamplarda görev yapan Türk yetkililer de insanüstü gayret içerisine girmişlerdir. Örneğin Isparta kamp yetkilileri bu durumla ilgili olarak gönderdikleri resmi bir yazıda "...Türk milletine karşı büyük şükran hisleriyle meşbu bulunan ve başka taraftan hiçbir güne yardım görmeyen 254 kişiden ibaret bu biçarelerin..."¹⁵² der. Öte yandan Yozgat'taki kamplardan ayrılarak İstanbul'a gönderilen ve Alman hastanesi Deusches Krankenhous'da misafir edilen ve Rusya'dan iltica etmiş olan Martin Zerhoch, Gottlieb Lackert, Günter Wölk ile Kıbrıs adasından Türkiye'ye kaçan ve Almanya'nın Amerikan işgal bölgesine gitmek isteyen Neuman Kurt, Franz, Gebert, Georg Boheman, Mauris Bruno, Willy Kühner, maus peter, Anton Riedmiller, Karl Grosche, Herbert Gerner, Hans Kirschner, Willy Zollweg ve Ernst Satzky isimli 15 Alman askeri de bu bağlamda ülkelerinden daha fazla uzak kalmamaları amacıyla mümkün olan en kısa sürede gönderileceklerdir ve bu insanlar için bulunan ilk araç Almanya'ya tütün götürmek üzere İstanbul'a gelen bir gemidir¹⁵³.

147 KGMA. K. No: 2599, D. No:1942/9-4. Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi tarafından Balıkesir Kızılay Merkezi Reisliğine gönderilen 22 Mayıs 1941 tarihli ve 7793 sayılı yazı.

148 KGMA. K. No: 2883, D.No:1947. Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi tarafından hazırlanan 26 Ağustos 1948 tarihli ve 20005 sayılı yazı.

149 KGMA. K. No: 2883, D. No:1947. Isparta Esirler Kampı Komutanı Binbaşı Naci Erda imzasıyla gönderilen 17 Mart 1946 tarihli ve 4440 sayılı yazı.

150 KGMA. K. No: 2883, D.No:1947. Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi tarafından hazırlanan 22 Temmuz 1946 tarihli ve 15631 sayılı yazı.

151 KGMA. K. No: 2883, D No:1947. Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi tarafından hazırlanan 4 Aralık 1947 tarihli ve 24017 sayılı yazı.

152 KGMA. K. No: 2883, D. No: 1947: Isparta Esirler Kampı Komutanı Binbaşı Naci Erda imzasıyla gönderilen 8 Temmuz 1946 tarihli ve 5164 sayılı yazı.

153 KGMA. K. No: 2883, D. No: 1947: Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi tarafından hazırlanan 1 Nisan 1949 tarihli ve 5699 sayılı ve ayrıca 6 Nisan 1949 tarihli ve 2113 sayılı yazı ve KGMA. K. No:2883, Dosya 1944-1949-II, Mültecilere Yardım dosyası.

3.1. Kastamonu Mülteciler Misafirhanesi

Savaşın sona ermesiyle beraber bu kamplarda kalmakta olan insanlara ne şekilde hitap edileceği ve bu insanların hukuki durumları tartışılmağa başlanır ve hemen ardından “Mülteciler Misafirhanesi” başlıklı yeni bir çalışma başlatılır¹⁵⁴. Bu noktada farklı mülteci kamplarında kalmakta olan mültecilerin Kastamonu’da açılan misafirhaneye nakledilmeleri de söz konusu olur ve ilk aşamada Yozgat’ta bulunan 53 mülteci bu kampa gönderilirler¹⁵⁵. Gönderilen mülteciler arasında radyo ve yazı makinesi tamircisi, elektrikçi, tesviyeci, marangoz, aşçı, bahçıvan gibi meslek sahipleri de ulunmaktadır. Kampta kalan mülteci subaylara bütün ihtiyaçlarının karşılanması yanında günde 4 lira üzerinden aylık 120 lira maaş verilirken er konumunda olanların ise bütün ihtiyaçları karşılanmakta; ancak maaş ödemesi yapılmamaktadır. Yozgat Emniyet Müdürlüğü tarafından hazırlanan rapora göre mültecilerin ekserisi Türkçe bilmekte, aralarında geçimsizlik bulunmamakta ve Bulgarlar hariç diğerlerini kendilerini temiz tutmaktadır¹⁵⁶. Kastamonu’ya gönderilmeleri planlanan 53 mülteci 28’i Rus uyruklu, 2’si Mısır uyruklu iken ayrıca 1 İtalyan, 1 Yunan ve 1 de Alman uyruklu mülteci ulunmaktadır. Mültecilerin arasında 2 deniz subayı, 5 piyade subay bulunmakta, 1 Bulgar mülteci ise hastanede yatmaktadır. Rus mülteciler arasında Nadir, Zekeriya, Vahit, Abdullah, Musa, ali Abbas, Mehmet, İbrahim, Mustafa, İlyas, Macit Osmanlı, İbrahim Caferzade, Emin, Murat, Kamil, hasan, Hüseyin, Mehmet, Şükrü Esmir, Mehmet, Ahmet, Ali isimli Bulgar ve Rus uyruklu Türkler de bulunmaktadır. Kastamonu Mülteciler Misafirhanesi tarafından hazırlanan mevcut listesine göre de kampa getirilecekler arasında Rus ordusunda görev yapan 4 Türk subay ve 8 er, Bulgar ordusunda görevli 9 Türk er ve Yunan ordusunda görevli 1 Türk er bulunmaktadır¹⁵⁷. Aynı konuyla ilgili olarak Mülteciler Misafirhanesi Müdürü Rıza Tunç tarafından Kızılay Genel Başkanlığına daha sonra bir yazı gönderilerek Kastamonu’ya aktarılacak bütün mültecilere daha önceden olduğu üzere aynı ücretlerin verilip verilmeyeceği, özellikle subayların kazana dâhil edilerek yemek masrafları düşüldükten sonra mı maaş verileceği, Yozgat’tan gönderilecek mültecilerin elbiselerinin miadını doldurmuş olması nedeniyle yeni elbise gönderilip gönderilmeyeceği, gönderilmediği takdirde ortalama 7 lira civarında tutan elbiselerin Kastamonu’dan temin edilip edilmeyeceği de sorulur. Konuyla ilgili olarak hazırlanan cevabi yazıda Kastamonu’ya gelecek mültecilere maaş esasının kabul edilmediği, savaşın sona ermesiyle beraber siyasi sebeplerle ülkemize iltica eden mültecilere insani bağlamda bakılmaları icap ettiğinden Kızılay tarafından yatırılıp, yedirilip giydirilerek çalışmayanlara sigara

154 KGMA. K. No: 2883, D. No: 1947: Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi tarafından hazırlanan 28 Aralık 1948 tarihli ve 64372 sayılı yazı.

155 KGMA. K. No: 2883, Dosya 1944-1949-II, Mültecilere Yardım Dosyası. Yozgat Emniyet Müdürlüğü tarafından Kastamonu Mülteciler Misafirhanesi Müdürlüğüne gönderilen 21 Mayıs 1949 tarihli ve 247 sayılı yazı.

156 KGMA. K. No: 2883, Dosya 1944-1949-II, Mültecilere Yardım Dosyası. Yozgat Emniyet Müdürlüğü tarafından Kastamonu Mülteciler Misafirhanesi Müdürlüğüne gönderilen 21 Mayıs 1949 tarihli ve 247 sayılı yazı.

157 KGMA. K. No: 2883, Dosya 1944-1949-II, Mültecilere Yardım Dosyası. Kastamonu Mülteciler Misafirhanesi Müdürlüğü tarafından Kızılay Genel Başkanlığına gönderilen 25 Mayıs 1949 tarihli ve 8809 sayılı yazı.

ve traş masrafı olarak mahalli ortalamaya uygun bir cep harçlığının tespit edileceği bildirilir. Buna göre ellerinde herhangi bir sanatı bulunanlar misafirhanede çalışabilecekleri gibi Kastamonu şehir merkezinde de iş buldukları takdirde çalışabileceklerdir. Ayrıca “Kastamonu’da amele yevmiyesi ve işçilik vasatı 2.5 lira olduğuna göre bunların işçileri vasatı 1.5 lira hesaplanması göz önünde tutularak gündelik kazancının %25’i cep harçlığı bırakılacağına göre vasatı 2 lira yevmiye ile misafirhanede istihdam edilirlerse işçilik daha ucuza mal olacaktır.” denilir. Kastamonu’ya getirilecek mültecilerle ilgili olarak başka bir takım yeni kararlar da bu arada belirlenir ve misafirhane müdürlüğüne gönderilir.¹⁵⁸ Kastamonu’da Mülteciler Misafirhanesi açılması yerel basında da yerini alır ve 3 Haziran 1946 tarihli Doğrusöz gazetesi bunu “Kızılay Misafirhanesi Açıldı”¹⁵⁹. başlığıyla haber yapar¹⁶⁰.

Yozgat kampında kalan mültecilerin Kastamonu’ya aktarılmasının ardından Mülteciler Misafirhanesi de faal olarak çalışmaya başlar; ancak Misafirhane Müdürü tarafından Kızılay Genel Merkezine gönderilen raporda kampa gelen mültecilerin sayısı 52 olarak belirtilmektedir¹⁶¹.

Daha önce kampta kalan mültecilere yevmiye verilip verilmeyeceği görüşülmüş olmasına rağmen Yozgat’tan mültecileri Kastamonu’ya getiren görevli memurun subay olan mültecilere yevmiye 4 lira verildiğini, er olanlara ise kazandan yemek verilmesi dışında harçlık olarak 16 lira ödeme yapıldığını belirtmesi üzerine bu konu tekrar görüşülmeğe başlanır. Misafirhanede oluşturulan komisyon tarafından sigara ve traş masrafları için subaylara 50–60 lira, erlere de 15–20 lira harçlık verilmesi kararlaştırılır. Ayrıca elbiselik kumaş gönderilmesi halinde bunların Kastamonu’da diktirilebileceği, elbiselerin modelleri konusunda örnek bir resmin gönderilmesinin, ayrıca mültecilerin çamaşır, çorap ve pijamalarının da temin edilmesi istenir. Bütün bunlara ilaveten mülteciler için yerli malı yemeninin (arkalıklı terlik) 600–650 kuruş fiyatla, ayrıca yerli malı fotin veya iskarpinin de 20–25 liraya yaptırılabilirliği belirtilir¹⁶². Kamp daha sonra yabancı yetkililer tarafından da ziyaret edilecektir. Bu ziyaretçiler arasında İngiliz Sefareti Matbuat Müsteşarı da bulunmaktadır ve bu ziyareti söz konusu kişinin ağzından Mülteciler Misafirhanesi Müdürü Rıza Tunç “Biz bu kadar düzgün ve temiz ve her şeyleri düşünülmüş, tanzim edilmiş bir misafirhane bulacağımızı tahmin etmiyorduk. Ümidimizin çok ve hem de pek çok üstünde bulduk”¹⁶³. sözleriyle ifade eder.

24 Haziran 1949 tarihi itibarıyla Kastamonu Mülteciler Misafirhanesi bünyesinde 6 Rus subay (4’ü Türk), 22 Rus asker (8’i Türk), 19 Bulgar er (9’u Türk), 2 Mısırlı, 1 İtalyan, 1 Yunan (Türk uyruklu) ve 1 Alman er olmak üzere 52 kişi bulunmaktadır¹⁶⁴. Aynı kampta Kasım 1949 döneminde toplam 33 mülteci bu-

158 A.g.a.

159 Doğrusöz, 3 Haziran 1949.

160 KGMA. K. No: 2883, Dosya 1944-1949-II, Mültecilere Yardım Dosyası.

161 KGMA. K. No: 2883, D. No: 1947. Kastamonu Mülteciler Misafirhanesi Müdürü Rıza Tunç tarafından Kızılay Cemiyeti Genel Merkezine gönderilen 6 Haziran 1949 tarihli ve 108 sayılı yazı.

162 KGMA. K. No. 2883, D. No. 1947. Kastamonu Mülteciler Misafirhanesi Müdürü Rıza Tunç tarafından Kızılay Cemiyeti Genel Merkezine gönderilen 9 Haziran 1949 tarihli ve 115 sayılı yazı.

163 Doğrusöz, 11 Haziran 1949.

164 KGMA. K. No. 2883, D. No. 1947. Kastamonu Mülteciler Misafirhanesi Müdürü Rıza Tunç tarafından Kızılay Cemiyeti Genel Merkezine gönderilen 24 Haziran 1949 tarihli ve 153.D.12 sayılı yazı.

lunurken bu sayı Aralık 1949 tarihinde 38 olarak açıklanır. Aradaki 5 kişilik fark büyük ihtimalle kapatılan diğer kamplardan buraya aktarılan mülteciler olarak gösterilebilir.

Sonuç

Türkiye özellikle önce İtalya'nın ve hemen ardından da Almanya'nın işgaline uğrayan ve tarihe "Büyük Açlık Dönemi" olarak geçen Yunanistan'daki 1940-1945 döneminde bu ülkeye geçmişi unutmak suretiyle dostluk elini uzatmış ve her türlü desteği vermiştir. Türkiye sadece Yunanlılara yardım etmekle kalmamış işgal altındaki savaş bölgelerine ve buralardaki savaş esirlerine de büyük destek vermiştir. Esir mübadelelerinin Türkiye'de yapılması, savaşan ülkelerin Türkiye'nin tarafsızlığını koruduğu yönündeki yaklaşımları Türkiye'nin büyük bir devlet olmanın gereklerini de fazlasıyla yerine getirdiğini göstermektedir. Ülke topraklarında açılan mültecilere ait kampların daha sonra misafirhane olarak adlandırılması da Türkiye'nin iyi niyetinin bir göstergesidir.

Milli Mücadele'den sadece 17 yıl sonra işgale uğrayan ve binlerce insanını açlıktan kaybeden Yunanistan devletinin yaşadığı bu süreci iyi değerlendirmesi ve geleceğe yönelik stratejilerinin belirlenmesinde çaresiz anlarında dost elini uzatan tek ülkenin Türkiye olduğunu unutmaması gerekir. Bugün iki ülke arasında yaşanan sorunların pek çoğunun kaynağında tıpkı 15 Mayıs 1919 günü Anadolu topraklarını işgale başlayan Yunanistan'ı itekleyen faktörler ve emperyal güçler söz konusudur. Bu bağlamda özellikle Yunanistan devletinin artık "Avrupa'nın şımarık çocuğu" fenomeninden kurtulması ve 1930'lu yıllarda Venizelos ile Mustafa Kemal Atatürk arasında başlatılan sıcak dostluk ilişkilerini güçlendirmesi gerekmektedir. Bu durum sadece iki ülke ilişkilerini değil bölge barışını da, dünya barışını da etkileyecek olumlu sonuçlar doğuracaktır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv

Kızılay Genel Müdürlüğü Arşivi
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

II. Basılı Kaynaklar

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi tarihi (1914 -1995)*, İstanbul, ty.
SONYEL, S. R.Settlers, Refugees In Cyprus, *Cyprus Turkish Association Publications*, London, 1991.
SOYSAL, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.I, Ankara, 1983.
TÜRSAN, Nurettin, *Yunan Sorunu*, Ankara, 1987.

III. Süreli Yayınlar

Milliyet
Vatan
İkdam
Kızılay
Yeni Sabah
Ulus
Vakit
Cumhuriyet
Anadolu
Yeni Astar
Doğru Söz

IV. Elektronik Kaynaklar

www.wikipedia.org./incirlioiva.

V. Sözlü Tarih Çalışması

1934 Anamur doğumlu Nazmi Keser ile muhtelif tarihlerde Anamur'da yapılan görüşmeler.

1960-1980 DÖNEMİ TÜRK-ARAP EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Yeşim DEMİR

Özet

Osmanlı dönemindeki olumsuz ekonomik yapı göz önünde bulundurularak, Türkiye Cumhuriyeti ekonomide korumacı politika izlemiş, dış ticarete sınırlamalar getirerek kendi kendine yeterli bir politika geliştirmeye çalışmıştır. Atatürk döneminde dengeli giden Ortadoğu devletleri ile ilişkilerde, Atatürk dönemi sonrasında mesafeli olunmuş, bu tutum ekonomik ilişkilere de yansımıştır. Ancak, sanayileşme süreci ve dünya ekonomik krizleri dışı açılmayı zorunlu kılmıştır.

1960-1980 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti, ağırlıklı olarak petrol ihtiyacından dolayı Orta Doğu devletleri ile ticari ilişkilerini geliştirme çabası içinde olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Ekonomi, OPEC, Petrol Krizi, Dış Ticaret.

THE ECONOMIC RELATIONS OF TURK-ARAB IN THE TERM OF 1960-1980

Abstract

Bearing in mind the negative economic structure of Ottoman Empire, the Republic of Turkey followed a reserving policy and tried to develop a sufficient policy by determining the foreign trade. The relationship was balanced with Middle East Countries during Atatürk's period, but after the death of Atatürk, the political relations were kept in distance with Middle East countries which were had historical and cultural connection and it was also reflected to the economic relations. But, we had to open a door to external world with the industrialization procedure and the world economic crisis.

The Republic of Turkey between the years 1960-1980, tried to develop the trade relations with Middle East countries because of the need of petroleum.

Key Words: Middle East, Economy, OPEC, The Crisis of Petroleum, Export.

Giriş

İnsan ihtiyacını karşılama isteği sonucu ortaya çıkan ticaret, devletlerarası ilişkilerin gelişmesi ile zamanla farklı boyutlara ulaşmıştır. Gelişme aşamasında olan ülkeler, üretmediği mal ve hizmet alımı ihtiyacını karşılamak için dış ticarete yönelmek zorunda kalmış, ihtiyaçlar arttıkça dış ticarete verilen önem de artmıştır. Süreç içerisinde, ihtiyaçlar değiştikçe ve dünyadaki ekonomik krizler baş gösterdikçe ticaretin artık belirli bir çerçevede yapılması anlayışı hâkim olmuştur. Bir yandan dünyayı etkileyen ekonomik krizler, diğer yandan da sanayileşme süreci, Türkiye Cumhuriyeti'nin ticari ilişkilerini belirlemiştir. Ekonomik ilişkiler, 1960-1980 döneminde ağırlıklı olarak petrol ihtiyacından dolayı Orta Doğu devletleri ile sürdürülmüştür. Bu nedenle, 1960-1980 dönemi Türkiye'nin Ortadoğu devletleri ile ticari ilişkilerini saptayarak, Türkiye'nin ticaretinde Ortadoğu devletlerinin önemini belirtmek yerinde olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ile birlikte birçok Arap ülkesi ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerin büyük çoğunluğunun, Batılı devletlerin sömürgesi olmasından dolayı ekonomileri, Avrupa ve daha sonra da Amerika tarafından yönlendirilmiştir.

Cumhuriyetin ilanı ile yeni bir yönetim şekli belirlenirken, bir yandan da Osmanlı döneminde yarı sömürge durumunda olan ekonominin bir an önce şekillendirilmesi anlayışı hâkim olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Türk-Arap ekonomik ilişkileri sınır illeri seviyesinde sürdürülmekteydi. Arapların 1940'lı yıllarda bağımsızlıklarına kavuşmalarından sonra, 1960'lara kadar bazı Arap ülkelerinin otokratik ekonomik politikalar uyguladığı görülmektedir¹.

Orta Doğu petrollerinin uluslararası ortamda önem kazanmaya başladığı 1908'den 1950'lerin ilk yarısına kadar, petrol Türkiye açısından ne ekonomik ne de siyasi olarak yaşamsal önem taşımamıştır. Ayrıca, dış ilişkilerinde yeterli siyasi ve ekonomik gücünün olmaması, bölgedeki petrol ile ilgili gelişmelerde önemli bir rol almadığını göstermektedir. 1950'li yıllarda enerji gereksiniminin büyük bir bölümünü petrol dışı kaynaklardan sağlayan Türkiye, sanayileşme süreci ve tüketimin artması ile 1960'lı yıllarda petrol tüketimine yönelmiştir. Yine bu dönemde, bölgedeki siyasi gelişmeler karşısında Batı ile aynı safta olan Türkiye, petrol üretici ülkeler ile ilişkilerini geliştirme gereğini duymuştur².

1 Yankı, S.459, 14-20 Ocak 1980, s.20.

2 Nebil İlseven, "Petrol Sorunu", *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye*, (ed.: Haluk Ülman), Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı yay., Ankara, 1991, s.91.

1.Orta Doğu'daki Ekonomik Gelişmelere Genel Bir Bakış

1.1.OPEC'in Kuruluş Süreci ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Büyük ölçüde Osmanlı yönetimine karşı verilen mücadele ile ortaya çıkan³ ve İsrail Devleti'nin kurulmasının ardından 1950'lerin sonlarına doğru bölgede yayılan Arap milliyetçiliği, özellikle Mısır, Suriye ve Irak'taki siyasi gelişmeler ile hareketlilik kazanmıştır. Bu durum, bölgenin petrol kaynaklarının Batı'ya karşı daha etkin bir siyasi silah olarak kullanılmasını gündeme getirmiştir. Özellikle petrol şirketlerinin neden olduğu fiyat düşüşleri yüzünden, bölge ülkelerinin petrol gelirlerinde % 10'a yakın bir azalma görülmesi karşısında⁴ ilk krize, 1951-1954 yılları arasındaki İngiltere-İran petrol anlaşmazlığı neden olmuştur. Bu anlaşmazlık, yeni bir dönemi başlatmış ve petrol şirketlerine karşı üretici ülkelerin teşkilatlanmasını sağlamıştır⁵. Bunun sonucu olarak Bağdat'ta, Venezuela, Suudi Arabistan, İran, Irak ve Kuveyt'in katılımıyla Ağustos 1960'da Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı (OPEC) kurulmuştur⁶. OPEC'e sonradan Katar(1961), Libya(1962), Endonezya(1962), Abu Dabi(1967), Cezayir(1967), Nijerya(1971), Ekvator(1972) ve yardımcı üye olarak da Gabon(1973) katılmıştır⁷.

Batılı ülkelerin dikkate almadığı bu örgüt, üreticiler arasında etkinliğini artırarak⁸, 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra, petrolün Batı'ya ve özellikle ABD'ye karşı bir siyasi silah olarak kullanılması düşüncesinin oluşmasını sağlamıştır⁹. Süveyş Kanalı'nın, 1967-1969 yılları arasında kapanması da petrolün önemini artırmıştır¹⁰. 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra da bazı Arap ülkeleri petrol ambargosu ilan etmişler, ancak bunda başarılı olamamışlardır¹¹. Çünkü 1960'lı yıllarda ABD, kontrol ettiği oranı % 65'e çıkarmış, İngiltere ise, % 30'a düşürmüştür¹².

1968 yılında Arap Birliği Konferansı ile OPEC, çalışmalarını "Arap Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OAPEC)" içinde birleştirmiştir. Petrole dayalı ekonomik güçleri ile bölgedeki siyasi hedeflerini gerçekleştirmek için 1973 yılında Petrol ambargosu ile Batı'ya karşı güçlerini göstermişlerdir¹³. OPEC'in tek başarısı, pazarlama maliyetlerinde sağladığı indirim ve üretici ülkelerdeki yabancı şirketlerin, o ülke hükümetlerine ödediği yüzdenin maliyet olarak gösterilmesine son vermesiydi. Başarısızlığa uğrama nedeni ise, 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başında dünyanın bir petrol bolluğu içinde olmasıydı¹⁴.

3 F.Stephen Larrabee-Ian O. Lesser, *Belirsizlik Döneminde Türk Dış Politikası*, (çev.: Mustafa Yıldırım), Ötüken yay., İstanbul, 2004, s.169.

4 İlseven, *a.g.m.*, s.85.

5 Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, İş Bankası yay., İstanbul, 1989, s.356.

6 Alain Gresh- Dominique Vidal, *Ortadoğu Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na*, (çev.: Hamdi Türe), Alan yay., İstanbul, 1991, s.47.

7 Ekrem Göksu, "OPEC-OAPEC ve Ekim İhtilali", *Meydan*, S.540-22, (Aralık 1976), s.28.

8 İlseven, *a.g.m.*, s.85.

9 Fahir Armaoğlu, *20.yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1980)*, C.1, İş Bankası yay., Ankara, 1991, s.726.

10 Oystein Noreng, *Ham Güç Petrol Politikaları ve Pazarı*, y.y., 2004, s.187.

11 Cengiz Çandar, *Direnen Filistin*, May yay., y.y., 1977, s.216.

12 Harpal Brar-Ella Rule, *Ortadoğu ve Emperyalizm-1*, (çev.: Evren Mardan), Papiritis yay., İstanbul, 2004, s.19.

13 İlseven, *a.g.m.*, s.85.

14 Muhammed Hasaneyn Heykel, *1973 Arap-İsrail Savaşı ve Ortadoğu*, (çev.: Melek Ulagay-Nakiye Boran), Üçüncü Dünya yay., y.y.,t.y., s.389.

1960'lar boyunca üretim miktarındaki artışa bağlı olarak OPEC gelirleri artmıştır. Ancak, OPEC üyesi ülkeler aralarında işbirliği yaptıkları gibi petrol yatırımları konusunda da rekabet etmekteydiler¹⁵. Aralarındaki birlik ve beraberlik zayıflayan OPEC ülkelerinin özellikle Arap üyeleri, petrolü bir silah olarak kullanmak için kıtlık anında yakınlaşıyorlardı¹⁶. Arap dünyası, bir yandan petrolü kullanarak Batı'ya gücünü gösterirken, diğer yandan Üçüncü Dünya ülkelerini petrol fiyatlarının tespiti konusundaki anlaşmazlığın getirdiği olumsuz koşullara katlanmak zorunda bırakmıştır¹⁷.

1.2. 1973 Petrol Krizinin Ekonomik ve Politik Etkisi

İngiltere'nin Basra Körfezi'nden çekilmesi sonucu bıraktığı boşluk rekabete neden olmuş ve ucuz petrol dönemi sona ermiştir¹⁸. Bölgede temel aktörler durumuna gelen İran, Irak ve Suudi Arabistan, OPEC'in 1973-1978 arası dönemde yaptıkları zamlardan doğan gelir artışının etkisiyle askeri kapasitelerini artırmaya yönelmişlerdir¹⁹.

1970 öncesinde pek rastlanmayan petrolün siyasal bir silah olarak kullanılması olgusu, 1971'den itibaren başlamış ve 1970'li yılların dikkat çekici bir olgusu haline gelmiştir²⁰. 1970'den itibaren, hemen bütün Orta Doğu ülkelerinde, petrol şirketlerine el konulmaya ve millileştirme faaliyetlerine başlanmıştır²¹. Millileştirme hareketi sırasında Irak, petrol şirketlerinin aşırı tepkisiyle karşılaşmış, Türkiye ise, Irak'ın bu tutumunu desteklemiştir²².

1973 Arap-İsrail Savaşı sonrası Araplar, Batı'ya özellikle ABD'ye, "Siz bizim petrolümüzü seviyorsunuz, fakat biz, sizin dostunuz İsrail'i sevmiyoruz, üstelik bizim petrolümüz de o kadar bol değil. Siz, çok uzun yıllar bizim petrolümüzün fiyatını istediğiniz gibi ayarladınız, artık fiyat ayarlamasını biz yapacağız"²³ demişler ve 1973-1974 yılları arasında petrol fiyatının 4 katına çıkması ile dünya ekonomisi, 1945 yılından sonraki en büyük krizi yaşamıştır. 1973 petrol krizi doğrudan doğruya, 1973 Arap-İsrail Savaşı'nın sonucu değildir. Bu savaş, krizi hızlandırmıştır²⁴.

Suudi Arabistan, 1973 Ekim Savaşı'nda ABD ve Batı'ya karşı petrolü silah olarak kullanmıştır. Nedeni ise, Faysal'ın ABD yanlısı tutumu karşısında, devrimci Arapların tepki göstermesidir. Suudi Arabistan, petrol tehdidi ile ABD'yi, İsrail'i desteklemekten vazgeçirmediği amaçlamıştır²⁵.

15 Noreng, a.g.e., s.187.

16 İlhan Tekeli, Çağlar Keyder, *Türkiye'de ve Dünya'da Yaşanan Ekonomik Bunalım*, Yurt yay., Ankara, 1984, s.75.

17 M. Selim Akdoğan, 36. *Paralel ve Orta Doğu*, İstanbul, 1995, s.13.

18 Çınar Bahçacı, *Türkiye'nin Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikası ve Kürt Sorunu*, Türk Demokrasi Vakfı yay., Ankara, 1995, s.s.8-9.

19 Tayyar Arı, *2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*, Alfa yay., 4.b., İstanbul, 1999, s.108.

20 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 2.b., Alfa yay., İstanbul, 2005, s.388.

21 Irak, 1972'de Irak Petroleum Company'yi millileştirmiştir. Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.725.

22 İbrahim Ethem Tiryakioglu, "Kapı Komşumuz Irak ve İlişkilerimiz" *Stratejik Etütler Bülteni*, Y.13, S.68, (Ekim 1979), s.64.

23 *Yankı*, S.459, 14-20 Ocak 1980, s.20.

24 Armaoğlu, a.g.e., s.725.

25 Fahri Çeliker, *Orta Doğu Devletleri'nde Önemli Gelişmeler (1945-1975)*, yayl.y., y.y.,ty, s.37.

Arap ülkelerinin petrol ambargosu sadece gelişmiş sanayici ülkelerde değil, gelişmekte olan ülkelerde de büyük panik yaratmıştır²⁶. 1973 yılında petrol üretimi beklenildiği kadar düşmemiştir. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi, üretim kısıntıları ile birlikte, petrol fiyatlarının da artırılmasına gidilmesi, ikincisi ise üretim kısılması ve petrol ambargosuna karşı, ABD'nin 1974 Ocak ayından itibaren gayet sert tepkiler göstermesidir²⁷. ABD için "Körfez Meselesi", ilk defa bu şekilde ortaya çıkmıştır²⁸.

Petrol krizinin ortaya çıktığı ortamda, İngiliz sermayesinin sözcüsü, "The Economist Dergisi" bu durum karşısında, "...sol kanattaki bir takım Arap politikasının satın alınarak bu ülkelerde işbaşına geçirilebilmeleri" ihtimalinden, "...değişik türde hükümet darbesinden" söz etmektedir. Yine bu dergiye göre, ABD Senatosu Dışişleri Komisyonu Başkanı Fulbright, şu benzetmeyi yapmıştır: "Arap petrol üreticileri asgari bakımdan önemsizdir, aslanların yaşadığı bir dünyada Araplar ancak ceylan sayılabilir"²⁹.

Amerika'nın askeri müdahale ihtimaline dair ortaya çıkan söylentilere Arap ülkeleri tepki göstermişlerse de, 13-17 Mart 1974'te Viyana'da yapılan OAPEK toplantısında petrol ambargosunun tümünden kaldırılmasına karar vermişlerdir³⁰.

1973 bunalımının en önemli yönünün, Arap petrol ambargosu olduğu düşünülemez. Bunalım, fiyat artışlarıyla başlamış ve yeni fiyat artışlarıyla sürmüştür. Tüm dünyayı etkileyen yönü, 3 ay içinde petrol fiyatlarının bir OPEC politikası olarak % 370 artırılmasıdır. OAPEK, gerçekte etkin bir biçimde yürütülmeyen ve kısa zamanda son verilen ambargo politikasıyla yalnızca fiyatları kısa sürede artırmak için gerekli olan paniği yaratmıştır. Ambargo yokken de fiyatlar artmaya başlamıştı. Ambargo, bu sürecin hızlandırıcısı olmuştur³¹.

Arapların petrol silahına karşı ABD'de, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECD) çerçevesinde 1974 Ekim'inde ABD, Kanada ve Fransa hariç Ortak Pazar ülkeleri, Japonya, İspanya, Türkiye, Avusturya, İsviçre, İsveç ve Norveç'in katılımı ile "Milletlerarası Enerji Ajansı" kurulmuştur³².

Dünyadaki bu bunalım, eskiden beri gündemde olan Keynesçi ekonomik politikaların terk edilmesi sonucunu doğurmuştur³³.

2. Türkiye'nin Orta Doğu'ya Yönelişi ve 1973 Krizinin Türkiye'ye Yansımaları

Avrupa Ekonomik Topluluğu(AET) ile ilişki içinde olan Türkiye, ekonomik kriz nedeniyle Orta Doğu'ya açılma yolunu seçmiştir. Avrupa topluluğu ülkelerinin koyduğu ihracat kotaları ve dünya ekonomisinde 1970'lerin ikinci yarısında görülen

26 Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948- 1988)*, İş Bankası yay., İstanbul, 1989, s.360.

27 A.g.e., s.362.

28 A.g.e., s.364.

29 İsmail Cem, "Petrol, Dünya ve Türkiye", *Milliyet*, 1 Aralık 1973.

30 Armaoğlu, a.g.e., s.364.

31 Şükrü Sina Gürel, *Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*, SBF D yay., Ankara, 1979, s.222.

32 Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914- 1980)*, C.1, İş Bankası yay., Ankara, 1991, s.727.

33 Tefvik Çandar, "Cumhuriyet Dönemi'nde Türk İktisadi Düşüncesi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, IV, İletişim yay., İstanbul, t.y., s.1084.

genel duraklama, Avrupa pazarlarına ihraç olanaklarını oldukça sınırlıyordu. Bu nedenle, potansiyel bakımdan en verimli pazar Orta Doğu'ydu³⁴. 1965-1971 döneminde siyasal hayatta görülen çok seslilik, uluslararası koşulların da el vermesiyle dış politikaya yansımıştır. 1960'dan beri tartışılan, 1964'te BM'de Kıbrıs konusunda olumsuz karar çıkması ve Johnson Mektubu ile birlikte resmi çevrelerce de benimsenen çok yönlü dış politika bu dönemde uygulanmaya başlamıştır³⁵. Bu gelişmeler sonucu Türkiye, 1970'li yıllardan itibaren dış ilişkilerde ekonomik faktöre önem vererek çok taraflı politika izlemiştir³⁶. Türkiye ile AET arasında, 23 Kasım 1970'te Katma Protokolün imzalanmasından hemen sonra Meclis gündemine getirilen önerenin görüşülmesi sırasında Milli Nizam Partisi (MNP) Genel Başkanı Necmettin Erbakan, Türkiye'nin Müslüman ülkelerle bir Ortak Pazar kurması gerektiğini belirtmiştir³⁷.

Petrol fiyatlarının artması ve zengin petrol ürünlerinin ortaya çıkmasıyla Orta Doğu ile Türkiye'nin ekonomik ilişkileri de gelişmiş ve iki taraf arasındaki ticaret hacmi zamanla büyümüştür³⁸. 1964-1970 yıllarında Araplarla gelişen ilişkiler turist akımını ve ticaret hacmini Türkiye lehine artırmıştır³⁹. Özellikle, Arap ülkeleri ile Türkiye'nin ticari ve iktisadi ilişkilerini geliştirmek için kurulan "*Türk-Arap Ticaret Odası*"⁴⁰, 1970 yılında Türkiye'nin Arap ülkelerine ihracatının bir önceki yıla göre %38 arttığını göstermiştir⁴¹.

Uluslararası Enerji Ajansı verilerine göre, 1960 yılında Türkiye'de kömür ve petrol ulaşım sektöründe neredeyse yarı yarıya paya sahipken, 1971 yılında ham petrol ihtiyacının yaklaşık % 40'ını kendi kaynaklarından karşılayarak, % 60'ını ithal etmiştir⁴².

1973 yılındaki büyük petrol krizi ile bütün dünyada petrol şirketleri ve kuruluşları, yoğun bir arama yatırıma girerken Türkiye, yabancı sermayeyi engelleyen petrol aramalarının devletçe yapılması prensibine ağırlık veren 1702 sayılı "*Petrol Reformu Kanunu*" nu uygulamaya sokmuştur⁴³.

1970-1973 yılları arasında otomotiv sanayi önemli bir gelişme gösterirken dünya ülkeleri petrol tüketimini kısımaya çalışmıştır. 1972-1977 yılları arasında devletin petrol fiyatlarına müdahalesi sayesinde Türkiye'nin petrol tüketimi artmış ancak yerli petrol üretimi de azalmıştır⁴⁴.

34 İhsan D. Dağı, *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*, Boyut Kitapları, 2.b., İstanbul, 2002, s.172.

35 1963 yılında Kıbrıs'ta, çatışmaların artması sonucu kamuoyunun da baskısıyla hükümetin silahlı müdahale kararı alması üzerine, 5 Haziran 1964'te ABD tarafından Türkiye'ye gönderilen, Kıbrıs'a müdahale etmemesi yönünde sert üslup içeren ve tarihe "*Johnson mektubu*" olarak geçen mektup, Türkiye'nin NATO içindeki konumundan dolayı hayal kırıklığı yaratmıştır. Melek M. Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997, s.195; Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre yay., 8.b., İstanbul, 2002, s.411.

36 Yusuf Ziya İrbeç, *Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkilerinde İslam Ülkeleri*, Ankara, 1990, s.s.5-6.

37 Gökhan Koçer, *Türk Dış Politikasında İslam*, Ankara, 2003, s.63.

38 İrfan C.Acar, *Dış Politika*, Ankara, 1993, s.39.

39 Kemal H. Karpat, *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (çev.: Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s.193.

40 *Milliyet*, 1 Ocak 1970.

41 Karpat, *a.g.e.*, s.194.

42 *Türkiye'nin Enerji Ekonomisi ve Petrolün Geleceği*, Araştırma Raporları, Ed.İbrahim Öztürk, Sohbet Karbuz, MÜSİAD, İstanbul, 2006, s.94,97.

43 İlseven, *a.g.m.*, s.94.

44 Melih Gürsoy, *Dünyadaki Büyük Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*, Metis yay., İstanbul, 1989, s.240.

1973'teki kriz, petrol fiyatları yanında tahıl fiyatlarını yükseltirken, tarım ürünleri borsaları üzerinde de etkisini sürdürmüştür⁴⁵. 1973 Arap-İsrail Savaşı sonrası Türkiye, pamuk piyasasının yükselmesiyle, dünya pamuk piyasasına hâkim olmaya başlamış, İran, Mısır ve Suriye'nin ise ihracatı durmuştur. 1,97 dolara satılan pamuk, daha sonra 1,77 dolara düşmüş ancak, savaş pamuğu tekrar 1,85 dolara yükseltmiştir⁴⁶. 1973 yılında, Arap ülkelerine yapılan ihracatın toplam ihracata oranı, % 3,3 iken 1974'te % 12,8 olmuştur⁴⁷. Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ticaretin genel dengesi, büyük ölçüde Arap ülkeleri lehine olmuştur⁴⁸. Türk ithalat ürünlerinde Arap payı, 1973'te sadece % 6,1 ve dönem ortalaması % 3,4 olurken, 1974'te ise % 16,8'lik bir tırmanış görülmüştür⁴⁹.

1973 petrol fiyatlarındaki artışın bir sonucu olan Türkiye ekonomisindeki kriz, bu sefer özellikle petrol zengini Arap ülkeleriyle ticari ilişkileri artıran ek baskılara yol açmıştır. Bu, Türk inşaat şirketlerinin dışa açılarak Libya'ya ilk çıkışlarını yaptıkları ve daha sonra faaliyetlerini Suudi Arabistan ve Irak'ta büyüttükleri dönemdir⁵⁰. Bu gelişmelere paralel olarak bu ülkelere Türk işçisi de gönderilmeye başlanmıştır⁵¹.

1974'te iktidarda olan CHP-MSP koalisyonu'nda CHP'nin iktisadi, politik ve askeri alanlarda Türkiye'nin Batılı ülkeler nezdinde daha bağımsız olması yönündeki çabası, hükümeti İslam ülkeleriyle işbirliği alanları aramaya itmiştir. CHP, Türkiye'deki teknoloji ve mali kaynaklar arasındaki eksik halkayı, Batı'nın ileri teknolojisine sahip İsveç, Norveç, Japonya gibi ülkelerdeki yüksek teknolojiyi Arap dünyasının finansman kaynaklarıyla, işgücü bol olan Türkiye'de birleştirerek oluşturmak istiyordu⁵².

Dünya petrol krizi, başka ülkelerde çalışanları da olumsuz etkileyerek devletlerarasındaki ilişkilerde yeni sorunlar çıkarmıştır. Batı Avrupa'daki ekonomik yavaşlama, çok gerekli olan döviz gelirlerini azaltarak yüz binlerce Türk işçisinin ülkeye dönmesini mecburi hale getirmiştir⁵³. Yine Alman Hükümeti'nin yabancı işçi alınmaması yolunda aldığı karar üzerine, yabancı işçilerin kendi memleketlerine gönderilmesinin mümkün olabileceği belirtilmiştir. Federal Almanya'nın İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun sekiz servisi 26 Kasım 1973 tarihinden itibaren faaliyetini durdurmuştur. Bu durumdan, Türkiye ile birlikte Yugoslavya, Yunanistan, İspanya, Tunus ve Fas da etkilenmiştir. İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürü İsmail Aydınoglu, Alman Hükümeti'nin almış olduğu bu kararın politik nitelikte olduğunu belirtmiştir⁵⁴.

45 *İşçi Postası*, 20 Ekim 1973.

46 *Hürriyet*, 14 Ekim 1973.

47 İrbeç, *a.g.e.*, s.10.

48 Ayhan Kamel, "Türkiye'nin Arap Dünyası İle İlişkileri", *Dış Politika*, C.4, S.4, (Mart 1974), s.20.

49 Erdal Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, Kum Saati yay., İstanbul, 2005, s.s.86-87; Hıfzı Oğuz Bekata, *Dış Politika ve Türkiye*, Kardeş matb., Ankara, 1975, s.17.

50 Kemal Kirişçi, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Geleceği", *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, (der.: Barry Rubin ve Kemal Kirişçi), Boğaziçi Üniv. Yay., İstanbul, 2002, s.161.

51 Acar, *a.g.e.*, s.39; İsmail Soysal, "Yakın Tarihin Işığında Türk-Arap İlişkileri (1970-1980)", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, (IRCICA), İstanbul, 2000, s.234.

52 Füsün Demirci, *Türkiye-Ortadoğu Ekonomik İşbirliği Potansiyeli*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1992, s.18.

53 Beyhan Terim, "Orta Doğu'da Amerikanın Gelecekteki Rolü", *İstanbul Sanayi Odası*, Y.14, S.160, (Haziran 1976), s.26.

54 *Tercüman*, 28 Kasım 1973.

Bu gelişmeler olurken petrol sıkıntısının ne kadar daha süreceği konusunda Suudi Arabistan Petrol Bakanı Ahmet Zeki Yamani, Avrupa'da petrol sıkıntısının devam edeceğini ancak, Türkiye'nin, Hindistan, Pakistan ve Malezya gibi Arapların dost ülkeler listesinde olduğunu söyleyerek, "...Ne kadar petrol ihtiyacı varsa o kadarını alabilir" demiştir⁵⁵. Almanya'nın Türk işçilerini geri gönderme tehdidi karşısında, Suudi Arabistan ve Cezayir Enerji Bakanları, İstanbul'daki Alman Başkonsolosu'nun, "Arapları ikna edin, petrol versin, biz de yabancı işçi almaya devam edelim" şeklindeki demecini şöyle yorumlamıştır: "Asıl Türkiye, Almanya'ya baskı yapmalıdır. Bugün milyona yakın Türk işçisi Alman ekonomisinin daha fazla kar etmesi için çalışmaktadır. Bundan dolayı Almanya'nın sizden daha fazla korkması gerekmektedir. Bunların bir bölümü dahi aniden geri dönse ne olur?"⁵⁶.

Türkiye, petrol ürünlerinde dünyada en ucuz fiyatları uygulayan ülkeler arasındaydı. Basra Körfezi'ndeki üretici ülkelerin petrol fiyatlarına % 112 zam yapmaları, Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir. Uzmanlar, Türkiye'nin petrol bunalımı nedeniyle iki yönlü tehdit altına girdiğini ifade etmişlerdir: Bir yandan Almanya'nın, petrol krizi gerekçesiyle yabancı istihdamını düşürmesinin Türkiye'nin yurtdışındaki işçilerden sağladığı dövizin azalması ihtimalini ortaya çıkaracağını, diğer yandan da Türkiye'nin kendi petrol ihtiyacını karşılamak için 700 milyon dolar daha fazla döviz ödemek zorunda kalacağını, böyle olursa sanayi hammaddesi ve yatırım malları ithalimizin zorlaşacağını belirtmişlerdir. 1973 yılında petrole 300 milyon dolar ödenirken, 1974 yılında 1 milyar dolara yakın para ödenmesi gerekmiştir. Bunun sonucunda, mal darlığı ve mevcut işsizliğin daha da büyümesi endişesi ortaya çıkmıştır⁵⁷. Bu sorun, Türkiye'yi Orta Doğu pazarına girmeye ve bölgeye ihracat yapmaya zorlamıştır⁵⁸.

Türkiye ile Irak arasında, 27 Ağustos 1973'de "Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması" imzalanması ile⁵⁹ iki ülke arasındaki iyi ilişkiler İran tarafından da izlenmekteydi. İki ülke, ortak komşuları Türkiye'nin dostluğunu kazanma yarışına girmişti. Türkiye ise, İran-İrak ilişkileri ile ilgili görünmeyerek, bütün dostları ile iyi geçinme çabalarını sürdürüyordu. Aslında petrol ve Türkiye'den geçecek iki boru hattı, Türkiye için büyük bir önem taşıyordu. Türkiye'nin petrole ihtiyacı vardı ve petrolünü en kolay ve en ucuz İran ile Irak'tan temin edebilirdi. Boru hatları ise, Avrupa'ya akacak Irak petrolü ve İran doğal gazı dolayısıyla Türkiye'ye büyük gelir sağlayacaktı. Ayrıca güney ve doğu komşuları, Türkiye'nin gelişmekte olan sanayisi için yeni pazarlar olarak ortaya çıkıyordu.

İki ülke ile yapılan görüşmelerde, Türkiye'nin Orta Doğu'daki bağımsız ve tarafsız tutumu olumlu olarak etkisini göstermekteydi. Petrol ihtiyacımız konusunda Saddam Hüseyin, "Türkiye dostlarımız arasındadır. Yani birinci gruptadır ve petrol ihtiyacı elden geldiğince karşılanacaktır" diyordu. Saddam Hüseyin, Türkiye'ye ucuz bir tarife uygulanması konusunda ise biraz ihtiyatlı görünüyordu ve "Fiyatlar, eşitlik esasına göre tespit edilmektedir. Ancak bu konunun ayrıntılarında da, dostluk ve Arap mücadelesi karşısındaki tutum dikkate alınmaktadır. Türkler kendilerine ve

55 Son havadis, 20 Kasım 1973.

56 Milliyet, 2 Aralık 1973.

57 Dün, Y.1, S.40, 31 Aralık 1973, s.s.3-4.

58 Oral Sander, Türkiye'nin Dış Politikası, İmge Kitabevi, 3.b., Ankara, 2006, s.236.

59 Tiryakioğlu, a.g.m., s.64.

başka ülkelere petrolü hangi fiyatla sattığımızı bilmektedirler” diyordu. Saddam’ın sözleri Batılı gazeteciler tarafından, “Görünüşte, Türkiye dünya devletleri ile aynı fiyattan petrol alıyor, ama bazı direkt veya dolaylı avantajlar sağlayarak aslında daha ucuzda getiriyor” şeklinde yorumlanmıştır⁶⁰.

Petrol ihtiyacının giderilmesi karşısında Suudi Arabistan da, Türkiye’nin isteklerine olumsuz cevap vermiyordu. Türkiye, ihtiyacı olan petrolü bu ülkeden temin edebilecekti, ancak ucuz petrol alması 1976’dan önce mümkün değildi. Bunun nedeni de, daha önce başka ülkelerle yapılan anlaşmalardı. Bülent Ecevit’in de açıkça söylediği gibi, Türkiye bu konudaki girişimlerinde geç kalmıştı. Ortak sanayi yatırımları konusunda da durum aynıydı. İskenderun’da bir rafineri ile İzmir’de bir petro-kimya sanayii kurulması, silah sanayii ve uçak fabrikası projeleri, Suudi Arabistan’da et kombinalarının inşası gibi önerilere “Hayır” denmemişti ama bu kadar önemli projenin aceleyle getirilmemesi ve 6 ay içinde kurulacak iki taraflı teknik komisyonun incelemesi istenmişti⁶¹.

1973’teki fiyat artışları az gelişmiş ülkelerle birlikte Türkiye’yi etkilemesine rağmen, 1977 yılı sonlarına kadar dış alımı kısıtlayıcı etkin bir önlem alınmamıştır. Ham petrol fiyatları dünyada üç misli artmışsa da, Türkiye’de petrol türevlerinin fiyatları çok az değişmiştir. Önce rezervler eritilmiş, ticari krediler ve pahalı bir kısa dönemli borçlanma yöntemi ile ithalat hacmi artırılmaya çalışılmıştır. Ekonomi, bu yapay yöntemlerle 1975 ve 1976 yıllarında %8’lik bir büyüme göstermiştir⁶².

3. Türkiye’nin Orta Doğu Devletleri ile Ekonomik İşbirliğini Artırma Çabaları

Türkiye ciddi boyutlara ulaşan döviz ve ödemeler dengesi problemini çözmek için kredi arayışı içine girmişken⁶³, Suriye ve Irak Hükümeti, Fırat Nehri’nden kendilerine az su verildiğini iddia etmiş, Türkiye’nin bankadan alacağı kredilerle yeni barajlar yapacağını ve bu sebeple kendilerine su akıtılmayacağı gerekçesiyle Dünya Bankası’nın Türkiye’ye verdiği kredileri veto etmiştir⁶⁴. Türkiye’nin dış borç rakamları ve Batılı finans kuruluşlarına vadesi dolan borçların ödenmesindeki zorluklar, Türkiye’yi Arap kaynaklarından fonlar aramaya yöneltmiştir. Türkiye, İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) çerçevesinde, Türk İslam Bankasına katılarak önemli bir adım atmıştır. Üye ülkelerin ekonomik kalkınmalarına ve sosyal gelişmelerine katkıda bulunmak amacıyla İslam Kalkınma Bankası’nın (İKB) kurulması, 1973’te Cidde’de toplanan Maliye Bakanları Konferansı tarafından kararlaştırılmış ve banka 1975’de resmen açılmıştır⁶⁵. İslam Kalkınma Bankası kurulmasıyla ilgili bu

60 Yankı, S.162, 22-28 Nisan 1974, s.s.31-32.

61 A.g.d., S.165, 13-19 Mayıs 1974, s.6.

62 Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı(1979-1983), <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan4.pdf>; Korkut Boratav, “İktisat Tarihi (1908-1980)”, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, C.4, Cem yay., İstanbul, 2007, s.360.

63 Selim İlkin, “Türkiye’nin İslam Ülkeleriyle İktisadi İşbirliğini Artırma Girişimleri”, *Türk-Arap İlişkileri, Geçmişte, Bugün, Gelecekte*, 1.Uluslararası Konferans Bildirileri (18-22 Haziran 1979), Hacettepe Üniversitesi, Türkiye ve Orta Doğu Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1979, s.s.257-260.

64 Orta Doğu, 6 Ocak 1976.

65 Ekmeleddin İhsanoğlu, “Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı”, *Yeni Türkiye*, Y.1, S.3, (Mart-Nisan 1995), s.396.

anlaşmayı, CHP-MSP Hükümeti zamanında Maliye Bakanı olan Deniz Baykal imzalamıştır. İKB'nin kuruluş amacı şöyle ifade edilmiştir: “Üye ülkelerin ve İslam topluluklarının şeriat esaslarına uygun olarak, ortaklaşa olduğu kadar tek başlarına da ekonomik kalkınmalarını ve sosyal ilerlemelerini sağlamaktır.”

Bankanın kurulmasıyla Türkiye, hedefi olan kalkınma ve projelerinin finansmanı için uygun şartlar altında hem kredi temin edebilecekti, hem de bu bankadan uluslararası kaynak olarak faydalanılabilecekti⁶⁶. İKB'nın 8 Ağustos 1974'teki kuruluş anlaşmasını onaylayan ilk ülkeler arasında bulunan Türkiye, 60 milyon İslam Dinarı (ID) ile katılmayı taahhüt etmiş ve 1981'de bankanın sermayesine bu meblağın 10 milyon ID'lik ilk taksitini ödemiştir⁶⁷.

Petrol üreticisi zengin Arap ülkelerinden Türkiye'ye sermaye akışı, 1970'li yıllarda artmaya başlamış ve bu 1980'li yılların sonlarında 1 milyar doları bulmuştur. İKB, Abu Dabi Fonu, Suudi ve Kuveyt Fonu bu kredi akışını sağlayan başlıca kaynaklar olmuştur⁶⁸. Bu gelişmelere paralel olarak, Türk Hava Yolları, Mısır, Irak, Suriye, Ürdün, Kuveyt, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Libya ve Tunus'a düzenli seferler başlatmıştır⁶⁹.

Türkiye'nin çok yönlü izlediği ekonomik politika sonucu, Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD) ile iktisadi ve ticari ilişkiler için, Batı ülkeleri ile Arap ülkelerinden Türk Ticaret Odası'na teklif gelmiştir. Batı ülkeleri daha çok narenciye istediklerini Arap ülkeleri ise, hazır giyim eşyası, iç çamaşırı, sıvı deterjanlar, şampuan gibi sınaî mamul talebinde bulunmuştur⁷⁰.

Haziran 1976'da İzmir'de, Fahri Korutürk, Zülfikar Ali Butto ve Şah'ın katılımıyla Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü'nün (RCD) zirve toplantısı yapılmış, toplantı da, üç ülke arasında ticaretin artırılması ve tercihli gümrük rejimi uygulamasını 10 yıllık bir süreye bağlayan 14 maddelik ortak bildiri ile Türkiye ve Pakistan, İran'dan ön tavizler alamadıkları halde İran, üye ülkelerin yollarının geliştirilmesi ve inşası için işbirliği yapacakları ve buna önem verecekleri hükmü ile TIR konusunda Türkiye'den büyük tavizler koparmayı başarmıştır⁷¹.

1970 ve 1980'lerde Türkiye için Orta Doğu'nun, mal ve hizmetler için önemli bir Pazar haline gelmesi nedeniyle⁷² konu ile ilgili olarak çeşitli görüşler ortaya konmuştur. 1974'te CHP-MSP Koalisyon Hükümeti döneminde Necmettin Erbakan AT yerine Orta Doğu ülkeleri ile “Ortak İslami Pazar” fikrini ortaya atmıştır⁷³. Ortak Pazar konusunda, gerçekçi davranılması gerektiği ve Türkiye'ye ne kadar hareket serbestisi sağlayacağı şeklinde eleştiriler yapılmıştır. 1971-1972 yılları arasında başbakanlık yapan Nihat Erim, İslam Ortak Pazarı konusunda, “Çağdaş dünyada din

66 Hüdai Bayık, “Üçüncü İslam Zirvesine Doğru”, *Orta Doğu*, 20 Nisan 1976.

67 *Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, DPT yay., Ankara, 2000, s.44; İhsanoğlu, a.g.m., s.396.

68 *Ortadoğu ve geleceği*, Sisav, İstanbul, 1992, s.188; Soysal, a.g.m., s.240.

69 A.g.e., s.188.

70 *Bayrak*, 21 Nisan 1976.

71 *Ajans-Türk*, Y. 14, C.14, S.158, (Nisan-Mayıs 1976), s.s.2-3.

72 Kemal Kirişçi, “ABD ve Türkiye İlişkileri: Yenilenen Ortaklıkta Yeni Belirsizlikler”, *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, der. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, Boğaziçi Üniv. Yay., İstanbul, 2002, s.211.

73 Ramazan Gözen, *Amerikan Kışkıncında Dış Politika: Körfez Savaşı*, Ankara, 2000, s.18.

birliği üzerinde ekonomik ilişki kurulup yaşatıldığını, yaşatılabileceğini ispatlamak kolay değildir. Arap ülkeleri aralarında hem dil, hem ırk, hem de din birliği olduğu halde, böyle bir ekonomik işbirliği bugüne kadar sağlayamadılar. Çünkü ekonominin doğal kanunu menfaate dayanır. Duygusal değildir” demiştir⁷⁴.

Ticaret Bakanlığı Müsteşarı Ağah Oktay Güner, “İslam Ortak Pazarı”nın kurulmasının, Türkiye’nin Batı ile ilişkilerini etkileyeceğini ve bu nedenle Avrupa Ortak Pazarı ile olan ilişkileri gözden geçirmek zorunluluğunun olduğunu, kurulması düşünülen İslam Ortak Pazarı’nın bize geniş imkân sağlayacak hareket serbestisi vermesi gerektiğini belirtmiştir. Güner, gerekçe olarak şunları göstermektedir: “Türkiye, belli bir teknolojik seviyesine erişinceye kadar, Batılı ülkeler ile münasabetslerini belli bir çizgide tutmak zorundadır. Şu anda Türkiye, Batı’dan teknoloji ithal etmektedir. Türkiye’nin İslam Ortak Pazarı’na gerçek kılabacak iktisadi birleşmelere kademe kademe giderken yapacağı hamleler, nihayet Türkiye’yi Batı’dan güçlü kılar”⁷⁵.

Türkiye İşverenler Sendikaları Konfederasyonu Yönetim Kurulu Başkanı Halit Narin de, Türkiye’nin, Orta Doğu ülkelerinin batıya açılan kapısı olduğunu belirterek, “İslam ülkeleri ile işbirliği, hem sosyal hem de ekonomik bakımdan bir zorunluluktur. Bu işbirliğinden tarafların büyük yararları olacaktır. Özellikle İslam ülkeleriyle ekonomik işbirliğini kuran ve devamını sağlayan bir Türkiye, bu tutumu ile Avrupa Ortak Pazarı’ndan daha büyük itibar görecektir ve daha önemli bir ticaret köprüsü olacaktır” demiştir⁷⁶.

Sosyal Güvenlik Bakanı Ahmet Mahir Ablum, Türkiye’nin Arap ülkeleri ile ekonomik olarak iyi ilişkiler içinde olduğunu ve yurt dışındaki işçilerimizin haklarını korumak için özen gösterildiğini bildirirken, “İran ve Suudi Arabistan bizden yüksek ücretlerle işçi istemektedir. Bunun için Sosyal Güvenlik Anlaşması yapılmasının gerekli olduğunu kendilerine söyledik” demiştir⁷⁷.

CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, Alman DPA Ajansı muhabirine verdiği demeçte, “NATO’dan ayrılmayı düşünmüyoruz, ancak NATO’ya katkımızı sınırlamamız gerekir” demiştir. Ecevit, Türkiye’nin Ortak Pazar’a da bel bağlamaması, Orta Doğu ve Balkan ülkeleri ile yakın işbirliği kurması gerektiğini söylemiştir⁷⁸. Türkiye’nin AET ülkelerine ihracatı % 64’ten % 49’a düşerken, buna karşılık Orta Doğu’ya yaptığı ihracat oranı 1979’da % 23’e, 1981’de de % 44’e yükselmiştir⁷⁹.

15 Aralık 1976’da Katar’ın Başkenti Doha’da toplanan OPEC yetkilileri, %5’lik sürpriz bir zam kararı almıştır. Bu karar, ABD ve Japonya’yı memnun ederken Batı Avrupa ülkeleri ve Türkiye’de kızgınlık ve endişe yaratmıştır. Suudi Arabistan Petrol Bakanı Zeki Yamani, daha önceki yıllarda Türkiye’nin dost ülkeler listesi içinde olduğunu söylerken bu defa Başbakan Yardımcısı Erbakan’a, “Maalesof daha önce başka ülkelerle bağlantı yaptığımız için Türkiye’ye verecek petrolümüz yok” demiştir⁸⁰.

74 Nihat Erim, “Dış İlişkilerimize Genel Bir Bakış...”, *Meydan*, S.531-13, (Mart 1976), s.17.

75 *Bayrak*, 19 Mayıs 1976.

76 *Politika*, 16 Mayıs 1976.

77 *Aydın Tarihi*, 12 Aralık 1976.

78 *Aydın Tarihi*, 20 Aralık 1976.

79 Oral Sander, *Siyasi Tarih*, II, Ankara, 1998, s.s.227-228.

80 Ekrem Göksu, “OPEC’in Türkiye Faturası: Üç Yılda Otuz Milyar Lira”, *Meydan*, S.541-23, (Ocak 1977), s.18.

1977'den itibaren enflasyon oranı hızla yükselmeye başlayınca Türkiye, petrol üreticisi Arap ülkelerinden kredi ile petrol almak zorunda kalmıştır⁸¹. Ancak, Irak ile 27 Ağustos 1973'de Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması imzalanması sonucu Türkiye, 3 Ocak 1977'de Kerkük'te ve 5 Ocak 1977'de İskenderun'da (Yumurtalık) yapılan törenlerle, yan tesisleriyle işletmeye açılan bu boru hattından akacak petrolden 10 milyon dolar geçiş hakkı alacağı gibi, yılda 10 ile 14 milyon ton ham petrol alma hakkına da sahip olmuştur. Bu hat 981 km. uzunluğunda olup, 340 km.si Irak'ta, 641 km.si ise Türkiye sınırları içinde bulunmaktaydı⁸². 1977'de hizmete giren ilk boru hattının yıllık kapasitesi 35 milyon ton olmuştur⁸³. Türkiye, 1976'da yeni sondaj kulelerinin ithaline başlamışsa da, 1976-1980 arası görülen ekonomik kriz ve döviz darboğazı nedeni ile arama yatırımlarını artırması mümkün olmamış, aksine bu alanda büyük ölçüde gerilemeler meydana gelmiştir. Ancak, 2808 sayılı Petrol Kanunu'nun getirdiği özendirici ve teşvik edici unsurlarla, 1980 sonrası Türkiye ortamının ülkeye önemli yabancı sermaye akışı sağlayacağı, yabancı sermayenin Türkiye özel sektörü ile ortak yatırımlara gireceği beklenmekte idi⁸⁴.

1970'li yıllarda ekonomik ilişkiler bağlamında iki yeni gelişme olmuştur. Bunlardan ilki, daha sonra Kuveyt'in de katıldığı 1977'de Türk-Libya ticaret ortaklığı ile kurulan, "*Arap-Türk Bankası*" olmuştur⁸⁵. İkinci gelişme de, RCD bünyesinde yapılan çalışmalara canlılık kazandırmak ve ekonomik işbirliği daha da geliştirmek amacıyla kurulan "*Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT-ECO)*"dır. 1976 yılında İzmir'de toplanan RCD Zirvesi'nde alınan bir karar doğrultusunda Teşkilatı kuran temel belge olarak hazırlanan "*İzmir Andlaşması*", 1977 yılında imzalanarak 1978 yılında yürürlüğe girmiştir.

İzmir Andlaşması, 1979 yılında İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesiyle askıya alınmıştır. 1980'li yılların başlarında her üç üye ülkede yaşanan iç sorunların yatışması ve özellikle İran'da yönetimin istikrara kavuşması üzerine 1985 yılında İzmir Antlaşmasında yapılan bir değişiklikle RCD'nin, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT-ECO) adı altında yeniden faaliyete geçmesi sağlanmıştır⁸⁶.

1978'deki 2. petrol krizi, Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemde, ekonomideki yapısal dengesizlik döviz rezervlerinde yetersizliğe neden olmuştur. Petrol pazarlarında arzın özel piyasalara yönelmiş olması, Türkiye'nin siyasi ilişkileri ile ithalatını yürütmesine engel olması, özel piyasalardan petrol edinmesi zorunluluğunu doğurmuştur⁸⁷.

Ecevit'in Irak gezisi sonucunda, Irak-Suriye ilişkilerinin düzelmesi ile Irak-Suriye Petrol Boru Hattı'nın yeniden işletmeye açılacağı açıklaması, 24 Ağustos'ta imzalanan anlaşma ile 300 milyon dolar dolayındaki petrol borcunun 1981 sonuna kadar ve mal dış satımı ile ödenmesi kabul edilmiştir⁸⁸.

81 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1980)*, C.1, İş Bankası yay., Ankara, 1991, s.s.849-850.

82 Tiryakioğlu, *a.g.m.*, s.64.

83 *Türkiye'de Dış Temsilcileri Bulunan Ülkeler Hakkında El Kitabı*, Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, t.y, s.32.

84 İlseven, *a.g.m.*, s.94-95.

85 İhsanoğlu, *a.g.m.*, s.396.

86 *Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, DPT yay. ,Ankara, 2000, s.s.36-37.

87 İlseven, *a.g.m.*, s.92.

88 *Yankı*, S.404, 11-17 Aralık 1978, s.19.

1970'lerin sonlarına doğru artan iç karışıklıklarda, Sovyetlerin etkisinin olduğu iddiaları yaygınlık kazanırken, Türkiye'nin bu devletin etkisine girmesi olasılığından endişelenen Amerikan yönetimi, 1978'de ambargoyu kaldırma kararı almıştır⁸⁹.

Türkiye'nin ticaret payında 1975, 1976 ve 1977 yıllarında aşağıya doğru gözlemlenen düşüş, 1978'de tekrar tırmanışa geçmiştir⁹⁰. 1973'te ilk petrol şokuna kadar, Türkiye'nin dış ticaretinde Arap ülkelerinin yeri % 3,5'i geçmezken, petrol fiyatlarının yükselmesi ve İran-İrak Savaşı'nın etkisiyle bu ticaret hızla artarak 1981'de %34'e çıkmıştır⁹¹.

İran'da, 1979 Şubatında Şah'ın devrilmesi ve Humeyni'nin Batı ile ilişkilerini kesmesi, Batı'yı İran petrolünden yoksun bırakmıştır. Bunun sonucunda fiyatlar aniden yükselmeye başlamış ve petrol krizi çıkmıştır⁹². 1973-1974, 1979-1980 krizleri, petrol piyasasının karmaşıklığını ve politik önemini göstermiştir⁹³.

1979-1981 yılları arasında Türkiye, üye ülkeler arasında ekonomik işbirliğini teşvik etmek amacıyla İKT'nin birçok toplantısına ev sahipliği yapmıştır. 1979 Kasımında, İstanbul'da ilk İslam Ticaret Sergisi açılmış ve bir ticaret sempozyumu düzenlenmiştir. Yine, 1977-1978 yıllarında İslam Konferansı'nda alınan kararlara göre, BM'nin Deniz Hukuku konusundaki çalışmalarına katkıda bulunmak amacıyla, İKT üye ülkeleri Deniz Hukuku Uzmanlarının ilk toplantısı İstanbul'da yapılmıştır. 1980'de, "İKT Üye Ülkeleri Arasında Ekonomik İşbirliği" konulu yüksek seviyede bir toplantı Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in mesajıyla açılmıştır.

1980'lerin başlarında İKT artık, kurulduğu zamanki durumuna göre oldukça farklı bir görünüm kazanmıştır. İlk yıllardaki siyasi amaçlı kurulan teşkilat bünyesine ekonomik, kültürel ve ilmi konuları da dâhil etmiştir⁹⁴.

Türkiye, 1980'li yılların başlarında tarihinde ilk defa en fazla ihracatı, İslam dünyasına yapar hale gelmiştir⁹⁵. Ekonomik çıkar etkeniyle beraber jeopolitik hesaplar, 1980'lerin ortalarına kadar Türkiye'nin politikalarında belirleyici olmuştur⁹⁶.

1980 askeri darbe sonrası, özellikle Avrupa Konseyi, Avrupa Topluluğu ve bazı Batılı devletlerle olan ilişkilerde görülen pürüzler ve AT'nin, Türk ihracatını engelleme politikası Türkiye'nin Ortadoğu'da dost ve Pazar arayışlarına sebep olmuştur⁹⁷. Türk politikacıları, özellikle Arap ülkelerinden sermaye çekmek için çaba

89 Tayyar Arı, "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Orta Doğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler", 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, (ed.: İdris Bal), 3.b., Ankara Global Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2006, s.707.

90 Şimşek, a.g.e., s.87.

91 Soysal, a.g.m., s.239.

92 Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap- İsrail Savaşları (1948- 1988)*, İş Bankası yay., İstanbul, 1989, s.366.

93 Noreng, a.g.e., s.73.

94 İhsanoğlu, a.g.m., s.400.

95 Davut Dursun, "Türkiye İslam Dünyasının Neresinde?", *Yeni Türkiye*, Y.1, S.3, (Mart- Nisan 1995), s.419.

96 Süha Bölükbaşı, "Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, (der.: Şaban H. Çalış, İhsan Dağı, Ramazan Gözen), y.y., 2002, s.244.

97 Dağı, a.g.e., s.173.

göstermiş, Arap sermayesinin Türkiye'ye akmasını cesaretlendirmiştir. 1980'den itibaren ekonomi üzerindeki devlet müdahalesi hafifletilmiş, yeni bir ekonomik program yapılarak yabancı sermayeye kapılar açılmış, rekabete dayalı serbest pazar ekonomisine geçilmiştir.

İran ve Irak'ın savaş boyunca Türkiye'nin, karayolları ve karasularını güvenle kullanması, diğer Arap ülkelerinin dikkatini çekmiştir. Eylül 1980'de İran-İrak savaşı çıktığında Irak, Şattül Arap'taki limanlarını dışarıya kapatınca, Türkiye'nin dış ticaretindeki Arap payı bir düşüş dönemine girmiştir⁹⁸.

Sonuç

Bir ülke uluslararası ilişkilerde siyasi gücünü etkin kılmak istiyorsa, öncelikle “uluslararası ilişkilerde sürekli çıkarların geçerli olduğu” gerçeğinden hareketle ekonomik bakımdan güçlü olmalıdır. Milli çıkarlar da, güçlü bulunduğu oranda korunabilmektedir.

Türkiye'nin Orta Doğu politikasına bakıldığında, Batılıların Orta Doğu kaynaklarını denetimleri altında tutmak için her yolu mubah kabul etmesine rağmen, Türkiye Cumhuriyeti buna hep seyirci kalmakla yetinmiştir. Bir bölgede etkili olabilmek için o bölgeyi iyi tanımak gerekir. Emperyalistler, Orta Doğu'yu yakın zamanda keşfetmişlerdir ancak Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı döneminden beri hem bölgeyi hem de bölgede var olan etnik yapıyı yakından tanıması yönündeki büyük avantajı, hiçbir şekilde değerlendirememiştir. Kuruluş yıllarında tehlike olarak Batı ülkeleri görüldüğü için dış politika bu şekilde belirlenmiş, 1930'dan itibaren Arap Devletleri'nin bağımsızlıklarına kavuşması sonucu Orta Doğu ile ilişkilerde gelişmeler görülmüştür. Atatürk, hem Batılı devletlerle hem de Orta Doğu'da kurulan devletlerle olan ilişkilerini dengeli tutmaya çalışmıştır. Ancak Türk-Arap ilişkileri, II. Dünya Savaşı yıllarına karşılık gelen İsmet İnönü döneminde, Orta Doğu'nun Batılı devletlerin mücadele alanı haline gelmesi nedeniyle donma noktasına gelmiştir. İnönü ve Menderes Döneminde “Batı Bloku” içinde yer alma çabaları görülmüştür. Türkiye, maalesef bölge üzerinde en etkisiz ve hatta yabancı bir devlet haline gelmiştir. 1960-1980 yılları arasında, Orta Doğu ülkelerine daha çok ekonomik açıdan sıkıntılı olduğumuz dönemlerde yaklaşmıştır.

1960'larda Türk dış politikası belirlenirken, konuya daha çok siyasi açıdan yaklaşılmasına rağmen 1980'lere gelindiğinde iktisadi etkenlerin ne kadar önemli olduğu kavranmıştır. İktisadi olarak tarımın milli hâsıla içindeki payının zamanla sanayileşmenin gerisine düştüğü bu dönem içerisinde, siyasi olarak da ülkeyi kalkındırma yolları aranmış ve giderek korumacı, devletçi politikalardan vazgeçilerek dışa dönük, bölgesel işbirliğine önem veren, serbest piyasaya dayalı bir politika izleme arayışına yönelinmiştir.

98 Şimşek, a.g.e., s.s.86-87.

EKLER

Karikatür: Dün Gazetesi,1973.

KAYNAKÇA

I. Gazete ve Dergiler

Ajans-Türk
 Ayın Tarihi
 Bayrak
 Dün
 Hürriyet
 İşçi Postası
 Milliyet
 Orta Doğu
 Politika
 Son havadis
 Tercüman
 Yankı

II. Kitap ve Makaleler

- ACAR, İrfan C., *Dış Politika*, Ankara, 1993.
- AKDOĞAN, M. Selim, 36. *Paralel ve Orta Doğu*, İstanbul, 1995.
- ARI, Tayyar, "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Orta Doğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler", 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (ed.: İdris Bal), 3.b., Ankara Global Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2006.
- _____, *2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*, Alfa yay., 4.b., İstanbul, 1999.
- _____, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa yay., 2.b., İstanbul, 2005.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20.yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1980)*, C.1, İş Bankası yay., Ankara, 1991.
- _____, *Filistin Meselesi ve Arap- İsrail Savaşları (1948- 1988)*, İş Bankası yay., İstanbul, 1989.
- BAHÇACI, Çınar, *Türkiye'nin Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikası ve Kürt Sorunu*, Türk Demokrasi Vakfı yay., Ankara, 1995.

- BAYIK, Hüdayi, "Üçüncü İslam Zirvesine Doğru", *Orta Doğu*, 20 Nisan 1976.
- BEKATA, Hıfzı Oğuz, *Dış Politika ve Türkiye*, Kardeş matb., Ankara, 1975.
- BORATAV, Korkut, "İktisat Tarihi (1908-1980)", *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, C.4, Cem yay., İstanbul, 2007.
- BÖLÜKBAŞI, Süha, "Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, (der.: Şaban H. Çalış, İhsan Dağı, Ramazan Gözen), y.y., 2002.
- BRAR, Harpal - Rule, Ella, *Ortadoğu ve Emperyalizm-1*, (çev.: Evren Mardan, Papirüs yay., İstanbul, 2004.
- CEM, İsmail, "Petrol, Dünya ve Türkiye", *Milliyet*, 1 Aralık 1973.
- ÇANDAR, Cengiz, *Direnen Filistin*, May yay., y.y., 1977.
- ÇANDAR, Tefik, "Cumhuriyet Dönemi'nde Türk İktisadi Düşüncesi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, IV, İletişim yay., İstanbul, t.y.
- ÇELİKER, Fahri, *Orta Doğu Devletleri'nde Önemli Gelişmeler (1945-1975)*, y.y., ty.
- DAĞI, İhsan D., *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*, Boyut Kitapları, 2. b., İstanbul, 2002.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre yay., 8. b., İstanbul, 2002.
- DEMİRCİ, Fusun, *Türkiye-Ortadoğu Ekonomik İşbirliği Potansiyeli*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1992.
- Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan4.pdf>
- DURŞUN, Davut, "Türkiye İslam Dünyasının Neresinde?", *Yeni Türkiye*, Y.1, S.3, (Mart- Nisan 1995).
- ERİM, Nihat, "Dış İlişkilerimize Genel Bir Bakış...", *Meydan*, S.531-13, (Mart 1976).
- FIRAT, Melek M., *1960- 1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.
- GÖKSU, Ekrem, "OPEC'in Türkiye Faturası: Üç Yılda Otuz Milyar Lira", *Meydan*, S.541-23, (Ocak 1977).
- _____, "OPEC-OAPEC ve Ekim İhtilali", *Meydan*, S.540-22, (Aralık 1976).
- GÖZEN, Ramazan, *Amerikan Kısılcında Dış Politika: Körfez Savaşı*, Ankara, 2000.
- GRESH, Alain - Vidal, Dominique, *Ortadoğu Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na*, (çev.: Hamdi Türe), Alan yay., İstanbul, 1991.
- GÜREL, Şükrü Sina, *Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*, SBFİD yay., Ankara, 1979.
- GÜRŞOY, Melih, *Dünyadaki Büyük Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*, Metis yay., İstanbul, 1989.

- HEYKEL, Muhammed Hasaneyn, 1973 *Arap-İsrail Savaşı ve Ortadoğu*, (çev.: Melek Ulagay-Nakiye Boran), Üçüncü Dünya yay., y.y., t.y.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı", *Yeni Türkiye*, Y.1, S.3, (Mart-Nisan 1995).
- İLKİN, Selim, "Türkiye'nin İslam Ülkeleriyle İktisadi İşbirliğini Artırma Girişimleri", *Türk-Arap İlişkileri, Geçmişte, Bugün, Gelecekte, 1. Uluslararası Konferans Bildirileri (18-22 Haziran 1979)*, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye ve Orta Doğu Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1979.
- İLSEVEN, Nebil, "Petrol Sorunu", *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye*, (ed.: Haluk Ülman), Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı yay., Ankara, 1991.
- İRBEÇ, Yusuf Ziya, *Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkilerinde İslam Ülkeleri*, Ankara, 1990.
- KAMEL, Ayhan, "Türkiye'nin Arap Dünyası İle İlişkileri", *Dış Politika*, C.4, S.4, (Mart 1974).
- KARPAT, Kemal H., *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (çev.: Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- KİRİŞÇİ, Kemal, "ABD ve Türkiye İlişkileri: Yenilenen Ortaklıkta Yeni Belirsizlikler", *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, (der.: Barry Rubin, Kemal Kirişçi), Boğaziçi Üniv.Yay., İstanbul, 2002.
- _____, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Geleceği", *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, (der.: Barry Rubin, Kemal Kirişçi), Boğaziçi Üniv. Yay., İstanbul, 2002.
- KOÇER, Gökhan, *Türk Dış Politikasında İslam*, Ankara, 2003.
- LARRABEE, F.Stephen – Lesser, Ian O., *Belirsizlik Döneminde Türk Dış Politikası*, (çev. Mustafa Yıldırım), Ötüken yay., İstanbul, 2004.
- NORENG, Oystein, *Ham Güç Petrol Politikaları ve Pazarı*, y.y., 2004.
- Ortadoğu ve Geleceği*, Sisav, İstanbul,1992.
- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih*, II, Ankara, 1998.
- _____, *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Kitabevi, 3. b., Ankara, 2006.
- SOYSAL, İsmail, "Yakın Tarihin Işığında Türk-Arap İlişkileri (1970-1980)", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk- Arap Münasebetleri*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, (IRCICA), İstanbul, 2000.
- ŞİMŞEK, Erdal, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, Kum Saati yay., İstanbul, 2005.
- TEKELİ, İlhan, Keyder, Çağlar, *Türkiye'de ve Dünya'da Yaşanan Ekonomik Bunalım*, Yurt yay., Ankara, 1984.
- TERİM, Beyhan, "Orta Doğu'da Amerikanın Gelecekteki Rolü", *İstanbul Sanayi Odası*, Y.14, S.160, (Haziran 1976).
- TİRYAKIOĞLU, İbrahim Ethem, "Kapı Komşumuz Irak ve İlişkilerimiz", *Stratejik*

Etütler Bülteni, Y.13, S.68, (Ekim 1979).

Türkiye'de Dış Temsilcileri Bulunan Ülkeler Hakkında El Kitabı, Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, t.y.

Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, <http://www.dpt.gov.tr/DPT.portal>

Türkiye'nin Enerji Ekonomisi ve Petrolün Geleceği, Araştırma Raporları, (ed.:İbrahim Öztürk, Sohbet Karbuz), MÜSİAD, İstanbul, 2006.

ŞARK MESELESİ'NDEN SEVR'E TÜRKİYE

Şayan ULUSAN*

Özet

Şark kelimesi Doğu'yu ifade etmekle birlikte "Şark Meselesi" kavramı doğrudan Batılılar nezdinde Osmanlı Devleti'ni ifade etmektedir. 1815 yılı itibariyle ortaya çıkan Şark Meselesi, Osmanlı Devleti'nin tamamen ortadan kalkmasını hedeflemiştir. I.Dünya Savaşı sonunda Büyük Devletler Sevr Antlaşması ile bu amaçlarına ulaşmak istemiştir. Çünkü Sevr Antlaşması Anadolu ve Avrupa topraklarında ki Türk varlığını tamamen ortadan kaldırmaktaydı.

Ancak Milli Mücadele sayesinde bu amaçlarına ulaşamamış olan Batı, bu kez Türkiye Cumhuriyeti üzerinden emellerine ulaşmak için uğraş vermektedir. Türkiye üzerinde oynanan oyunların hepsi Sevr'i anımsatmaktadır. Şark Meselesi ve onun gerçekleştirme planı olan Sevr, günümüz itibariyle sona ermiş gözükmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Şark Meselesi, Sevr Antlaşması, Osmanlı Devleti, Gizli Antlaşmalar.

TURKEY TO SEVRES FROM THE EASTERN QUESTION

Abstract

Although the word East Orient Express "Eastern Question" concept refers directly to the Ottoman Empire to Westerners. As of 1815 the Eastern Question emerged The Ottoman Empire was aimed to completely disappear. At the end of World War I. The Treaty of Sevres, with the United States had sought to achieve this goal. Because the Treaty of Sevres that the Turkish presence in Anatolia and the European soil had been completely eliminated.

But failed to achieve this objective through the National Struggle, the Western this time, to achieve their aspirations through the Republic of Turkey has been trying. All of the games played on Turkey is reminiscent of Sevres. The Eastern Question and its implementation plan, which Sevres ended as of today does not appear. .

Key Words: Eastern Question, The Treaty of Sevres, The Ottoman Empire, Secret Treaties.

* Yrd.Doç.Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, (sayanulusan@gmail.com).

1. Şark Meselesi (Doğu Sorunu)

1.a. Ortaya Çıkışı

Batı, bütün konuları Avrupa merkezli kabul ettiği için Çin, Japonya vb. ülkeleri Uzakdoğu, Avrupa sınırının bittiği coğrafya için Yakındoğu kavramlarını kullanmıştır. Türkler için ise Doğu veya Şark tanımını yapmışlardır¹.

Avrupalılara göre Şark Meselesi'nin başlangıcı Kavimler Göçü'nün sonucunda önce Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması sonrada Doğu Roma İmparatorluğu'nun siyasi varlığına son verilmesine kadar götürülebilir. Çünkü Hun Türkleri kilisenin etkin olduğu Roma İmparatorluğu'nun dengelerini alt üst etmiştir. Bu sebeptedir ki Avrupalılar kendilerine yabancı olan ve bütün işlerini bozan Türklerden nefret etmişlerdir ve Türkleri Avrupa kıtasına ayak bastıkları günden itibaren geldikleri yere geri göndermek çabasına düşmüşlerdir. Bunun doğrultusunda Şark Meselesi bir İslam-Hiristiyan çatışması olmaktan öte bir Türk-Avrupa mücadelesi olmuştur².

Fransız tarihçi Sinyobos, Şark Meselesi'nin en açık başlangıcını XVIII. yüzyıl olarak göstermekte, meseleye ad konulmasının ise XIX. yüzyılda olduğunu söylemektedir. Albert Sorel ise, Türklerin Avrupa'ya ayak bastığı andan itibaren bir Şark Meselesi'nin ortaya çıktığından ve Rusya'nın da bir Avrupa devleti olmasından sonra bu meseleyi kendi çıkarları doğrultusunda halletmek yoluna girdiğinden bahsetmektedir. Borjva'ya göre de, Şark Meselesi'nin tarihi ve coğrafi sınırı daha da genişlemektedir. Borjva, Şark Meselesi'ni Ortaçağ'ın başlangıcından itibaren Hiristiyan olan ve olmayan kavimlerin çarpışması olarak tanımlamaktadır. Edward Deriyo'ya göre de, Şark Meselesi Müslümanlarla Müslüman olmayanların kavgasıdır. Soloviyef ise meselenin düşünülemez kadar eski zamanlardan itibaren Avrupa ile Asya'nın çarpışması olduğunu vurgulamaktadır³. Hemen hemen bütün kaynakların ortak noktası Şark Meselesi'nin Türklerin Asya'dan Avrupa'ya geçmesiyle başladığı görüşünde birleşmektedir. Ayrıca Türklerin buralardan imhasının aynı zamanda İslamiyet'in de Doğu Avrupa'dan ve Batı Asya'dan atılması demek olacaktır⁴.

Şark meselesi;

1- *Hiristiyan Avrupalıların Müslüman doğu milletlerini ekonomik ve siyasi nüfuz ve hükmü altına almak amacından oluşan tarihi meselelerin hepsidir,*

2- *Avrupalıların Osmanlı Devleti'ni bahaneler ortaya koyarak parçalamak, zapt etmek, Osmanlı idaresi altında bulunan farklı milletlerin bağımsızlıklarını sağlamak istemelerinden meydana gelen tarihi meselelerin hepsidir.*

1 Abdulkadir Yuvalı, "Ermeni Milliyetçiliğinin Doğusunda Şark Meselesi Faktörü", *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler*, Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, C.1, Erciyes Üniversitesi Yayını, 2009, s.s.101-102.

2 Yuvalı, *agm.*, s.102.

3 Raif Karadağ, *Şark Meselesi*, 3.baskı, Emre yayınları, İstanbul, 2005, s.s.7-9, 11-12, 18.

4 N.M.S., *Harb-i Umumide Türkiye*, İkbâl Matbaası, Trabzon, 1338, s.s.72-73.

Dolayısıyla Şark Meselesi hakkında verilen yukarıdaki iki tanımdan ikincisi, bugün, yarın için eskimiş ve tasfiye edilmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti yıkılmıştır. Ancak birinci tanım içine giren Şark Meselesi yaşanan olaylardan ve tarihin seyrinden daha az etkilenmiştir⁵. Yani günümüz itibariyle devam etmektedir.

Bazı görüşlere göre ise Şark Meselesi, Yunanlıların Perslere karşı savaşmalarıyla ortaya çıkmış, Arapların Bizans'a karşı koymalarıyla devam etmiştir. Oysaki XX. yüzyıla kadar gelen Şark Meselesi Haçlı Seferleri'nin Müslümanlara özellikle de Türklere karşı olmasıyla devam etmiştir. Bu da Türklerin Anadolu'ya gelmeleriyle başlamıştır⁶.

Rusya için ise Şark meselesi; "İstanbul ve Çanakkale Boğazları hangi hüküm ve nüfuza tabi bulunuyorlar? Bunların tasarrufedeni kimdir?" olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, Divan-ı Hümayun Tercümanı Aleksandr Mavrocordato, Karadeniz'in Osmanlılar için "bikr-i pâk-dâmen (eteğine el değmemiş kızlık)" adıyla anıldığından bahsetmektedir. Karadeniz Rusya içinde *bikr-i pâk-dâmen*'dir⁷. Dolayısıyla Rusya için şark meselesi Karadeniz ve Boğazlar üzerinde hâkimiyet kurmak olmuştur. Bunun için de Hıristiyanları kullanmak yolunu seçmiştir. Rusya'nın siyasi, ekonomik ve stratejik planları hep Boğazlar yani Osmanlı Devleti üzerinde olmuştur⁸. Osmanlı Devleti üzerinden sıcak denizlere inmek her zaman Rusya'nın geleneksel politikası olmuştur. Yani Rusya için Şark Meselesi, Boğazlar= Osmanlı Devleti'dir.

Bu doğrultuda Rusya I.Dünya Savaşı'nda bu isteğine ulaşmak üzereydi. Çünkü 29 Ekim tarihinde Goeben, Breslau ve diğer Türk zırhlılarının Karadeniz'e açılarak Rus limanlarını bombardıman etmesiyle Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Böylece artık Osmanlı Devleti'nin durumu açıklığa kavuşmuş olmaktaydı. İngiltere Kralı V.George Rus Büyükelçisi Benckendorff ile görüşürken "İstanbul artık sizin olmalı" demekteydi. İngiliz Hariciyesi'nin Petrograd'a gönderdiği notada ise; "Osmanlı Hükümetinin hareketiyle Orta-Doğu sorunu tamamen çözümlenmiş olacaktır. Türk Boğazları ve İstanbul Rusların da kabul ettiği bir şekilde sonuçlandırılacaktır" demektedir⁹. Almanya'da Goeben, Breslau gemilerinin bu hareketiyle kendi açısından zafer kazanmış idi¹⁰.

İstanbul 1453 tarihinde Türkler tarafından feth edilince Rus Ortodoks Kilisesi Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak bağımsız olmuş ve Rus Çarı da kilisenin başına geçmiştir. Bu durum hem Rus Çarı'nı güçlendirmiş hem de İstanbul'u Türklerden kurtarma politikasını da benimsetmiştir ve Rusya'nın gelecekte ortaya çıkacak güneye doğru gelişme politikasının da başlangıç noktası olmuştur. II. Katerina'nın

5 Karadağ, *a.g.e.*, s.s.18-19.

6 Kemal Melek, *Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası*, Der yayınları, İstanbul, 1985, s.39.

7 Sergey Goryanof, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*, (haz.: Ali Ahmetbeyoğlu-İshak Keskin), Ötügen, İstanbul, 2006, s.s.26-28; 47.

8 Alan Bodger, "Russia and the End of the Otoman Empire", *The Great Powers and the End of the Otoman Empire*, (ed.: Marian Kent), George Allen-Unwin Ltd., London, 1984, s.s.76-77.

9 Melek, *a.g.e.*, s.26; N.M.S., *a.g.e.*, s.86; Ulrich Trumpener, "Germany and the End of the Otoman Empire", *The Great Powers and the End of the Otoman Empire*, (ed.: Marian Kent), George Allen-Unwin Ltd., London, 1984, s.127.

The Country Life Press, Garden City.

10 Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story*, The Country Life Press, Garden City, New York, 1918, s.98.

Kırım'ı 1774'de Türklerden alması bu politikanın ilk kademesi olmuştur. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya, Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoksların hamiliğini resmen üstlenmiştir. Ardından Kafkasların ilhaki tamamlanmış ve Balkanların hürriyetlerine kavuşması önemli bir politika olarak ortaya çıkmıştır¹¹.

1815 yılında Viyana Kongresi'nde *Şark Meselesi/Doğu Sorunu* ilk defa olarak gündeme getirilmiştir. Kongre aslında Napolyon Bonapart'ın altüst ettiği Avrupa siyasi haritasını düzenlemek için toplanmıştır. Ancak konu dönüp dolaşıp Osmanlı Devleti üzerinde yoğunlaşmış ve Şark Meselesi resmen ortaya çıkmıştır. Şark Meselesi XIX. yüzyıl boyunca devam etmiş, Osmanlı Devleti'nin tarihe gömülmesiyle de ortadan kalkmıştır¹²(?). Düvel-i Muazzama denilen Rusya, Avusturya, İngiltere, Fransa ve Prusya Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşabilmek için yapay bir Şark Meselesi oluşturmuşlardır. Bu devletlere daha sonra 1871'den itibaren Almanya'da katılmıştır¹³. Özellikle İngiltere ve Rusya Şark Meselesi'nde öncü ve etkili iki devlet olmuştur¹⁴. İtalya ise siyasi birliğini tamamladıktan sonra ancak 1911 Trablusgarp Savaşı ile Osmanlı Devleti üzerindeki paylaşımlara katılabilmektedir. Hatta İtalya Genelkurmay Başkanı General Alberto Pollio Şark Meselesi'nin yüzyıllar boyu sürdüğünü ifade etmektedir¹⁵. İtalyan Generalin söylediği gibi uzun süren Şark Meselesi'ne son dönemlerinde İtalya'da katılmıştır.

Viyana'daki İngiliz baş temsilcisi Lord Castlereagh, 1815 yılı başında kongre sonunda ortaya çıkan ve Avrupa'daki statüyü garanti altına alan genel antlaşma içerisinde Osmanlı Devleti'ne de yer verilmesini önermiştir¹⁶. Nitekim Rus diplomat Gorchakov için Şark Meselesi, Avrupa siyasetinin ayrılmaz bir parçası ve uluslararası tartışmalar, konferanslarda ele alınması ve belirlenmesi gereken önemli bir konuydu¹⁷. 1876 yılının aralık ayında İstanbul'un koşullarının tespit etmek için İstanbul'a gönderilen Albay Home, İngiltere'nin yıkılmakta olan Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmak için uğraşmamasını, Devleti parçalayıp İngiltere'nin kendi payına düşeni almasının vaktinin geldiğini yazmaktadır¹⁸.

Nitekim İngiltere Kıbrıs'ı aldıktan sonra Mısır'ı da işgal etmiştir. Mısır'dan Hindistan'a kadar olan bölgeleri, Suriye'nin bir kısmını, Arabistan ile Irak'ı nüfuzu altına almaya çalışmıştır. Özellikle de Irak'ta gözü olduğu apaçık ortada idi. Fransa ise Cezayir'den sonra Tunus'a el koymuştur ve Suriye üzerinde de hak iddia etmeye başlamıştır. Avusturya'da Bosna-Hersek'i işgal etmiştir. Almanya ise başlangıçta Osmanlı mülküne dokunmamıştır. Bismark'a göre Türkler '*Şarkın yegâne temsilcileri*'

11 Melek, *a.g.e.*, s.15; N.M.S, *a.g.e.*, s. 71; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, 5. baskı, s.205.

12 Karal, *a.g.e.*, s.s.203-204.

13 Barış Özdal, "Doğu Sorunu Kapsamında Almanya'nın Ermenilere Yönelik İzlediği Politikalar-Tessa Hofmann'ın İddialarının Analizi ve Kritiği-", *Hoşgörülen Yol Ayrımına Ermeniler*, Erciyes Üniversitesi-Neveşehir Üniversitesi XII. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, Erciyes Üniversitesi Yayını, 2009, C.1, s.298.

14 Feroz Ahmad, "The Late Otoman Empire", *The Great Powers and the End of the Otoman Empire*, (ed.: Marian Kent), George Allen-Unwin Ltd., London, 1984, s.5.

15 R.F.B. Bosworth, "Italy and the End of the Otoman Empire", *The Great Powers and the End of the Otoman Empire*, (ed.: Marian Kent), George Allen-Unwin Ltd., London, 1984, s.s.57; 62.

16 Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, 2.baskı, (çev.: İdil eser), s.65.

17 Anderson, *a.g.e.*, s.198.

18 *A.g.e.*, s.s.222-223.

idi ve İmparator Wilhelm' de bütün Müslümanlar içinde Türklere dost görünmüştür. Almanlar başlangıçta Osmanlı ülkesinde ekonomik üstünlüğü yeterli görmüşlerdir. Bunda bu dönemlerde II. Abdülhamid'in uyguladığı politika da etkili olmuştur¹⁹.

Nitekim 1913-1916 yılları arasında Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi olan Henry Morgenthau, bu dönem içerisinde Almanya'nın Türkiye üzerinde çok etkili olduğunu söylemektedir. Özellikle de Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi olan Baron Von Wangenheim'in bunda çok etkili olduğunu da gözlemlediğini ifade etmektedir. Morgenthau, Wangenheim'in, dünyada sadece üç büyük ülkenin olduğunu, bunların da Almanya, İngiltere ve ABD olduğunu, hatta bu üç devletin birlikte hareket ettikleri takdirde dünyada çok önemli rol oynayacaklarını tekrar tekrar kendisine söylediğini ifade etmektedir. Amerikan Büyükelçisi, Alman Büyükelçisi'nin Türkiye'de İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı büyük bir Alman propagandasını başlattığından bahsetmektedir. Böylece Alman sempatanlığını arttırmak istemektedir. Bunun için de özellikle Türk basınının hızlı bir şekilde Alman kontrolü altına girdiğini vurgulamaktadır²⁰.

Henry Morgenthau, bu dönemlerde Almanya'nın Türkler üzerindeki etkisinden oldukça ayrıntılı olarak bahsetmekte ve bundan duyduğu rahatsızlığı da hissettirmektedir. Morgenthau, ABD'nin Osmanlı Devleti üzerindeki niyet ve görüşlerini de resmi bir ağızdan ortaya koymaktadır. Buna göre ABD, Almanya'nın Türkiye ile olan yakın ilişkisinden rahatsızdır. Ayrıca Ermeniler konusunda da Türkleri suçlamaktadır. Şark Meselesi'nin bir uzantısı olan Ermeni Meselesi bilindiği üzere 1878 Berlin Antlaşması ile resmi bir nitelik kazanmıştır. ABD, 1915 tarihi ile birlikte Ermenilerin tam bir hamiliğini üstlenmiş görünmektedir. Dolayısıyla ABD, Türkiye aleyhine Ermenileri savunması ile Şark Meselesi'ni bu dönemde gerçekleştirmeye destek vermiş olmaktadır.

1878 tarihli Berlin Antlaşması'nın 63. maddesi Ermeniler ile ilgilidir ve bu madde Ermenilere ayrıcalıkların resmen verilmesi yolunda atılan adım olmuştur²¹. Bu konu ile ilgili olarak Feroz Ahmad, II. Abdülhamid'in eğer Şark Meselesi'nde Almanya ile olan ilişkilerde bu dönemde daha etkili olabilseydi Berlin'de Osmanlı Devleti'ni daha iyi savunabileceğini ve koruyabileceğini düşünmektedir²².

Nitekim ABD Büyükelçisi Morgenthau, "The Murder of a Nation" diyerek 1915 tehcir hadisesini tam anlamıyla çok abartılı ve taraflı olarak anlatmaktadır. Doğu Anadolu'yu Ermenistan olarak göstermektedir²³.

Almanya'nın bu konudaki tavrını ise Büyükelçi Wangenheim'in açıklamalarından vermektedir. Morgenthau'ya göre Wangenheim'in Ermenilere karşı antipatisi vardır. Ayrıca Ermeniler bu savaşta Türklere karşı olan düşmanlıklarını göstermişlerdir ve şöyle demektedir; "I will help the Zionists, but I shall do nothing whatever for he Armenians" . Yine Türk askeri yetkilileri ile Alman Elçiliği arasındaki iletişimi sağlayan Humann'ın da tehcir olayları ile ilgili olarak

19 Süleyman Kani İrtəm, *Şark Meselesi, Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi*, (haz.: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel yayımları, İstanbul, 1999, s.s.73-74; Trumpener, a.g.e., s.112.

20 Morgenthau, a.g.e., s. 90; 100-101.

21 N.M.S., a.g.e., s.146.

22 Ahmad, a.g.e., s.12.

23 Morgenthau, a.g.e., s.s.301-325.

Türkleri suçlu görmemektedir. Yine Morgenthau oğlunun, Liman von Sanders'i ziyareti sırasında generalin oğluna, babasının büyük bir yanlış yaptığını, Türklerin Ermenilere yaptığı şey hakkında gerçekleri bilmediğini söylediğini ifade etmektedir²⁴. Dolayısıyla ABD sonradan dahil olduğu I.Dünya Savaşı ile birlikte Ermeniler aracılığıyla ortaya çıkmasında etkisi olmamakla birlikte Şark Meselesi'ne bu dönemler itibarıyla katılmış bulunmaktadır. Şark Meselesi'ne daha sonraları dahil olan Almanya ise, bu dönemde Osmanlı Devleti ile ilişkilerini yakın tutmak istemiş ve tehcir konusunda Türklerin yanında bir tavır göstermiştir. Almanya daha sonraları "sözde soykırım" olarak Türkiye'nin karşısına çıkarılan bu hadiseye ise ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra dahil olmaya başlamıştır.

Şark Meselesi'nin birinci döneminde (1071-1683) Avrupa savunmada Türkler taarruzdadır. Bu dönem içerisinde Avrupa Türkleri Anadolu'ya sokmak için Haçlı seferlerini başlatmış ancak başarılı olamamıştır. İkinci dönemde ise Avrupa bu kez Türklerin Rumeli'ye yani Avrupa'ya girişini engellemek istemiş ancak bunda da başarılı olamamıştır. 1683 Viyana bozgunundan sonra ise Türkler savunmada Avrupa taarruzdadır. Bu dönemde Avrupa, Balkanlardaki Hıristiyan nüfusun ya bağımsızlıklarını kazanması ya da haklar elde etmesi için uğraşmıştır. Bunda da başarılı olmuştur. Bu dönemde Avrupa Türkleri Avrupa'dan atmak ve İstanbul'u geri almak amacıyla olmuştur. Şark Meselesi'nin son safhası da Türkleri geldikleri topraklara geri göndermek yani Anadolu'dan çıkarmak olmuştur²⁵. Bu amaçlarını da Sevr ile gerçekleştirmek istemişlerdir. Sevr'in hayata geçirilmesi demek "bir kelime ile Türklerin mahvı demektir"²⁶.

Milli Mücadele dönemi Alman basınında Türkiye hakkında yazılan bütün konular 'Doğu Sorunu' meselesi olarak ele alınmıştır. Bu yazılardan İngiltere ve Fransa başta olmak üzere diğer devletlerin Türkiye üzerindeki bütün konuları bu çerçevede değerlendirdiği kanaati oluşmaktadır²⁷.

1808-1858 yılları arasında çeşitli aralıklarla Osmanlı Devleti'nde İngiltere'nin Büyükelçisi olarak görev yapan Stratford de Redcliffe bu zaman zarfında Times'a mektuplar, makaleler göndermiştir. Bunlardan 1874 tarihli olanında Şark Meselesi'ni, daha çok acil nedenlerle belki de tehlikeli olarak ağırlaştırılmış, kesinlikle çok maliyetli ve güçlü bir ön hazırlığı yapılmadan sunulan bir muhtıra olarak tanımlamaktadır. 1875 tarihli mektubunda ise, Şark Meselesi'ni volkana benzetmektedir. O'nun da bir volkan gibi dinlenme aralıkları vardır. Zaman zaman patlar, zaman zaman dinlenir. Ancak bu aralarda salgınlarla karşılaşır. Bunlarda yıkıcı ve belirsizdir. 1880 tarihli mektubunda da Şark Meselesi'nin herkes tarafından bir sorun olarak kabul edildiğinden bahsetmektedir. Özellikle de son dört-beş yıl esnasında Avrupa'da bu mesele oldukça büyük sorun olmuştur. 18 Temmuz 1877 tarihli bir makalesinde ise Şark Meselesi'ni çok zorlu, tehlikeli aynı zamanda çok önemli etkilere sahip ve şiddetli tutkular yüzünden de oldukça heyecan verici ancak bir o kadar da yıkıcı

24 Morgenthau, *a.g.e.*, s.370;374-375; 377-378.

25 Yuvalı, *a.g.e.*, s. 104.

26 N.M.S., *a.g.e.*, s.23.

27 Ramazan Çalık, *Alman Basınında Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa (1919-1923)*, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004, s.68,79,85,117,126,134,186-187,190-191,199,223,225,230-233,247.

faaliyetleri olan bir süreç olarak nitelemektedir²⁸. İngiliz diplomat Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasını Şark Meselesi'nin bir parçası olarak görmektedir. Yine Times'a yazdığı mektuplarında ve makalelerinde Şark Meselesi'nde başı çekenlerin İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya olduğundan bahsetmektedir. Bu dönemde Redcliffe'in kaleminden Almanya ve İtalya isimleri geçmemektedir. Buradan da bu meseleye bu iki devletin sonradan dahil olduğu anlaşılmaktadır.

Yine gerek ABD Büyükelçisi Morgenthau gerekse İngiliz Büyükelçisi Stratford de Redcliffe'in Osmanlı Devleti için daha çok Türkiye, Türk İmparatorluğu gibi ifadeler kullandıkları görülmektedir.

1.b. Misyonerlik Faaliyetleri

Türklerin İslamiyet'e girmesinden önce Rumeli ve Anadolu'da Hıristiyanlığı kabul etmiş pek çok Türk bulunmaktaydı. Hatta bu Türkler Müslüman Türklere karşı bazen Hıristiyan ordularında savaşmaktaydılar. Bu sebeptendir ki Papa II. Pi, Doğu Roma'yı feth eden Fatih Sultan Mehmed'i bir mektupla Hıristiyanlığa davet etme fikrini ortaya atmıştır. Çünkü Hıristiyan olan Türkler ile Hıristiyanlık çok büyük güç kazanacak ve Türklerin de Avrupa'ya gelip Hıristiyanlığı kabul eden kavimlerden farkı kalmayacaktır. İslamiyet'in bu cesur muhafızları ortadan kalkınca Hıristiyanlık Türkler sayesinde büyük başarı kazanacak ve bütün Asya'ya yayılabilecektir²⁹.

"Şark Meselesi'nin" mülki, siyasi ve ekonomik cepheleri arasında en göze çarpanı Avrupalıların manastır, hastane, okul gibi kurdukları müesseseler aracılığıyla yaptıkları propagandalardır. Özellikle de Müslümanlar Hıristiyanlığı kabul ettirmenin zorluğunu anladıktan sonra kurdukları okullar aracılığıyla bu amaçlarını Müslüman çocuklarına Fransız, İngiliz, Amerikan, Alman muhipliği aşılıyarak ulaşmak için çalışmışlardır. Bu çocuklar Hıristiyan olmasalar bile bu kültürde yetişmeleri Batı için çok büyük bir gelişme idi. Batı Türk çocukları üzerinde bu çalışmalarını yaparken azınlıklardan da en çok önem verdikleri Ermeniler olmuştur. Ermenileri kendi taraflarına çekmek için İngiltere, Amerika, Fransa, Avusturya ve Rusya arasında müthiş bir rekabet yaşanmıştır³⁰.

Emperyalist devletler Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hıristiyan azınlıklardan birer 'millet' oluşturmak istediklerinden bu amaçları için açtıkları okullarda özellikle Ermeni ağırlıklı olan bir öğrenci yapısı oluşturmuşlardır. Bu okullar başta ABD olmak üzere Fransa, İngiltere, İtalya ve Avusturya öncülüğünde açılmıştır. Bu okulların ortak amacı olarak Merzifon Anadolu Koleji'nin direktörü Amerikalı George W. White'in açıklamaları güzel bir örnektir;

" Hıristiyanlığın en büyük rakibi Müslümanlıktır, Müslümanlarında en kuvvetlisi Türkiye'dir. Bu hükümeti ve memleketi devirmek için Ermeni ve Rum dostlarımız tarafından o kadar kan feda edildi ki, bunlardan birçoğu İslamlara karşı mücadelede şehit oldular. Unutmayalım ki, kutsal hizmetimizin, sonuna kadar daha pek çok böyle şehit kanı

28 Stratford de Redcliffe, *The Eastern Question*, John Murray, Albemarle Street, London, 1881, s.s.5-6; 49; 129.

29 İrtem, *a.g.e.*, s.236.

30 *A.g.e.*, s.252,260,276-277.

akıtılacaktır. Bizim görevimiz bu fırsatı kaçırmamak ve gereğine uygun hareket etmektir”³¹.

Günümüz itibarıyla ise bu konu Papa II. John Paul’un 1999 yılında yaptığı bir açıklamada gizlidir;

“Birinci bin yılda Avrupa Hıristiyanlaştırıldı. İkinci bin yılda Amerika ve Afrika, üçüncü bin yılda ise Asya’yı Hıristiyanlaştıralım. Asya’yı Hıristiyanlaştırmanın yolu Türkiye’den geçmektedir”³².

1.c. Batı’nın Osmanlı Devleti’ni Ehlileştirme ve Medenileştirme Siyaseti (BOP)

XIX. yüzyılda Batılı devletlerin nazarında şark, istesin ya da istemesin temdin edilmesi gereken yani medenileştirilmesi, ehlileştirilmesi gereken bir saha olmuştur. Batı bu siyaseti daima sömürge ile beraber paralel götürmüştür³³. XX. yüzyılda devam eden bu siyaset Osmanlı Devleti’nin yıkılmasına kadar sürmüştür. XXI. Yüzyılda ise bu siyaset kendisini Büyük Ortadoğu Projesi olarak göstermektedir.

Burada Sevr Antlaşması, BOP’nin de temeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Sevr ile Türkiye askeri açıdan tamamen yetersiz bir duruma sokulmak istenmiştir. Diğer taraftan ise Sevr, Anadolu toprakları küçük topraklar üzerinde kurulmuş birden fazla devleti öngörmüştür³⁴. BOP kapsamında öngörülen siyasetin sonunda da Ortadoğu olarak adlandırılan bölgenin küçük ve zayıf devletçiklere bölünmesi amaçlanmaktadır. Dolayısıyla Sevr’in BOP’a fikir verdiği çok açık olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Sevr’i Hazırlayan Sebepler

2.a. Paris Barış Konferansı ve Osmanlı Devleti

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi’ni Osmanlı Devleti ile imzalayan müttefikler Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan ile de çeşitli antlaşmalar imzalayarak I.Dünya Savaşı’na son vermişlerdir³⁵.

ABD Başkanı Woodrow Wilson, I.Dünya Savaşı sonunda toplanan Paris Konferansı’nda Türkiye hakkında ‘savaş sonunda Türkiye’nin haritadan silineceğini’ iddia etmiştir. Clemenceau, ‘Türklerin uygarlık dışı bir toplum olduğunu’, Lord Curzon, ‘Türklerin bir veba çibani olduğunu’, ABD Dış İlişkiler Bakanı Cabot Lodge ise, ‘Türkiye’nin uygarlığın başına bela olduğunu’ iddia etmektedirler. Müttefikler bu doğrultuda ‘Türkiye Avrupa’dan çıkarılmalı, Ermenistan kurulmalı, Araplar Osmanlı’dan kurtarılmalıdır’ ortak düşüncesinde buluşuyorlardı. Ancak parçalanacak olan toprakların paylaşımı konusunda karar vermekte zorlanıyorlardı³⁶.

İlk olarak Sevr’in temeli 18 Ocak 1919’da toplanan Paris Barış Konferansı’nda atılmıştır. Paris şehri bu tarihte dünyanın her yerinden gelen delegelerle doluydu.

31 Enver Emre Öcal, *Kazım Karabekir’in Eserlerinde Doğu Sorunu*, ilgi kültür sanat yayıncılık, İstanbul, 2010, s.s.41-42.

32 Turgut Özbay, *Lozan’dan Sevr’e Türkiye*, Anı yayıncılık, Ankara, 2005, 2.baskı, s.173.

33 İrtem, a.g.e., s.249.

34 M.Çevik Sezer, *Avrupa’nın Sonu Sevr*, GİP yayınları, Ankara, 2009, s.s.209-210.

35 Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara, 1975, s.s.461-464.

36 Murat Çulcu, *Zito Venizelos!... Sevr’den İzmir’e*, E yayınları, İstanbul, 2009, s.26.

Bunların içinde en çok faaliyet gösteren Yunanlılar, Ermeniler, Suriyeliler ve Zion-istler olmuştur. Konferans ilk olarak Almanya meselesi ile uğraşmış, daha sonra da Wilson'un isteği üzerine bir aylık çalışma süresini de Milletler Cemiyeti'nin kurulması için ayırmıştır. 28 Haziran 1919 tarihinde Alman meselesi çözülünce müttefikler Avusturya, Macaristan, Bulgaristan ile de savaşı bitiren antlaşmaları da imzalamış ve artık 'doğu meselesi' yani Türkiye ile ilgilenmeye başlamıştır. Bu ilginin gecikmesinin ilk sebebi Almanya, ikincisi Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının zorluğu, üçüncüsü de 'Hasta Adam'ın mal varlığının paylaşılmasında ortaya çıkacak olan anlaşmazlıklar idi. Bu sebeplerden dolayıdır ki müttefikler Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasını geciktirmişlerdir³⁷.

Bu paylaşma meselesi sadece Anadolu, Boğazlar ve Trakya olarak değil, Osmanlı Devleti'nin savaştan önceki topraklarını da kapsamaktaydı. Bu sebeple Irak'ı İngiltere, Suriye'yi Fransa idaresi altına sokan 1916 Sykes-Picot Antlaşması³⁸, 1915 Londra Antlaşması'yla Antalya'yı ve 1917 St. Jean de Maurienne Antlaşması'yla İzmir'e kadar Güney Batı Anadolu'yu İtalyan yönetimine bırakan antlaşmaların uygulanması konusunda sıkıntılar ortaya çıkmaktaydı. Bunların yanında 1915 tarihli İstanbul Antlaşması ile Boğazları Çarlık Rusya'sına bırakan uygulamanın Rusya'nın savaştan çekilmesi sonucunda nasıl bir değişikliğe uğrayacağı da zorlu konular arasında yer almaktaydı³⁹.

Ateşli bir Siyonist olan Mark Sykes'in⁴⁰ imza koyduğu Sykes-Picot Antlaşması, Sevr için başlangıç kabul edilmektedir. Çünkü Sykes, Çanakkale deniz savaşı yenilgisinden sonra 1 Nisan 1915 tarihinde İngiltere meclis üyesi ve Osmanlı sempatzmanı Herbert'e gönderdiği mektupta şunları yazmaktadır;

"Türkiye diye bir şey artık var olmamalı. İzmir Yunanlıları olacaktır. Adana İtalyan, Güney Toroslar ve Kuzey Suriye Fransız, Filistin ve Mezopotamya (Irak) İngiliz, geri kalan İstanbul'da dahil Ruslara verilecektir. Ayasofya'da ve Ömer Camii'nde Latin ilahileri okuyacağım. Bunu bütün kahraman uluslar şerefine Galce, Lehçe, Keltçe ve Ermenice okuyacağız" demektedir. Sykes'in bu düşünceleri İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında I.Dünya Savaşı sırasında yapılan Sykes-Picot Antlaşması ile gerçekleşmiştir. Sevr görüşmelerinde bu antlaşma temel olarak alınmıştır⁴¹.

Osmanlı Devleti sorununu yani Şark Meselesi'ni çözmek üzere Lloyd George ve Clemenceau 11 Aralık 1919'da bir araya gelmişlerdir. Fransız Dışişleri bakanlık genel sekreteri Berthelot 25 maddelik bir taslak hazırlamıştır. Bu taslak 433 maddelik Sevr Antlaşması'nın ilk müsveddelerini oluşturacaktır. Adı geçen taslağı görüşmek üzere Lord Curzon ile Berthelot 21 Aralık'ta bir araya gelmişlerdir. Bu görüşmede Berthelot'un İngiltere'den öğrenmek istediği konu, İngiltere'nin Babil'i İstanbul'dan çıkartmakta kararlı olup olmadığı olmuştur. Curzon'un Berthelot'a

37 Melek, *a.g.e.*, s.81; Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoşu (1919-1922)*, TTK., Ankara, 1988, s.s.105-106.

38 Marian Kent, "Great Britain and the End of the Otoman Empire", *The Great Powers and the End of the Otoman Empire*, (ed.: Marian Kent), George Allen-Unwin Ltd., London, 1984, s.187; 191.

39 Yuluğ Tekin Kurat, "Türkiye Topraklarının Paylaşılması Hazırlıkları-Sevr", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, y.y.y., X/58, s.8.

40 Kent, *a.g.m.*, s. 175.

41 Teoman Alpaslan, *Sevr ve Lozan'ın Ortak Hükümleri, Musul ve Kerkük Elden Nasıl Çıktı?*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2008, s.43; 50-51.

verdiği cevap pek tatminkâr olmamıştır. Üstelik Türkiye'nin yeni başkenti hakkında bile aralarında anlaşamamaktaydılar. Berthelot Konya'yı salık verirken, Curzon ise Bursa üzerinde durmuştur⁴².

23 Aralık toplantısının konusu ise *sözde* Kürdistan olmuştur. Berthelot'un teklifi Kürdistan diye adlandırdıkları bu bölgenin İngiltere ve Fransa arasında paylaşılması olmuştur. Yani bir kısmı Irak'ta İngiliz mandası altına girecek, diğer kısmı da Fransız-İngiliz gözetiminde aşiret federasyonlarından oluşacaktı. İngiltere'nin Musul civarına Fransa'nın yaklaşmasına asla razı olmayacağı için Curzon Fransız temsilcisinin bu teklifine karşı çıkmıştır. Berthelot ise bu bölgede birbirinden bağımsız hareket eden aşiretlerin başka bir şekilde örgütlenemeyeceği görüşünde ısrar ederek, bölge de başka bir çözümüm mümkün olmadığını ifade etmiştir. Buna karşılık Curzon ise, güney hariç (Irak bölgesi) kuzeyde hiçbir şekilde İngiliz-Fransız mandasının düşünülmemeyeceğini, Kürt bölgelerinde sembolik bile olsa Türk egemenliğine asla müsaade edilmeyeceğini, Kürdistan meselesinin de Ermenistan meselesi çözümlenmeden halledilmeyeceğini, ayrıca da Kürtlere tek bir devlet mi yoksa küçük devletler mi istediklerinin sorulması gerektiği şeklinde görüşlerini belirtmiştir. Bu toplantı da Fransızların İngiliz koşullarını değerlendireceklerini söylemeleri üzerine *sözde* Kürdistan konusu şimdilik kapanmıştır⁴³.

Ele alınan diğer önemli konulardan biri de İzmir'in Yunanlılara verilmesi olmuştur. İstanbul'un Türklerden alınması düşüncesinden vazgeçilince İzmir'in Yunanlılara verilmesi daha kolay olacaktı. Nitekim 24 Şubat kararları olarak İzmir hakkında varılan sonuca göre, İzmir'de Türk varlığı sembolik olacaktı, yönetim Yunanistan'a ait olacaktı, Yunan garnizonları bölgede kurulacaktı, Rumlardan ve Türklerden oluşan bölgesel bir parlamento kurulacaktı ve bu parlamento iki yıl sonra enosis için Milletler Cemiyeti'ne başvuracaktı. Hatta gerekli görülürse, bölgede bir plebisit yapılacaktı. Bu 24 Şubat kararları daha sonra Sevr Antlaşması'nın maddeleri olarak da kaleme alınmıştır⁴⁴.

Bütün bu görüşmeler devam ederken müttefiklerin Türkleri özellikle de Mustafa Kemal Paşa'yı göz ardı etmemeleri gerekiyordu. İstanbul'un işgalinden ve son Osmanlı Meclisi'nin dağılmasından önce İngilizler ve Sultan, Milli Müdafaa Teşkilatı'nı ve Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul Hükümeti'ne bağlamak istemişlerdir. Bu hareketin amacı, İtilaf devletlerinin milli hareketin İstanbul'a bağlanmasını sağlamak, daha sonra Sultan ile bir anlaşma yaparak bu anlaşmayı mecliste onaylatmak ve milli hareketi de bu anlaşmaya uymaya mecbur bırakmak idi. Bu amaçla Ali Rıza Paşa kabinesi Salih Paşa'yı Paris'e gönderilecek temsilcilerin seçimi için Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye göndermiştir. Bu dönemde henüz İstanbul ile ilişkilerini tam olarak kesmek istemeyen Mustafa Kemal Paşa, Salih Paşa'ya Paris'e temsilci gönderilmemesini teklif etmiştir. Salih Paşa'nın da bu öneriyi kabul etmesi üzerine İngilizler bu gelişmeden memnun olmamışlar ve hemen kendi çıkarlarına hizmet edecek olan Damat Ferit Paşa'yı sadarete getirmişlerdir. Bunun üzerine İtilaf devletleri Osmanlı Devleti'ni Paris'teki sulh konferansına 22 Nisan 1920'de davet etmişlerdir⁴⁵.

42 Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986, s.s.71-80.

43 Kurat, *a.g.m.*, X/58, s.12.

44 *A.g.m.*, X/58, s.15-16.

45 *Tarih IV*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.62.

Bir gün sonra ise TBMM. açılacaktır. Mayıs ayında ise Ferit Paşa kabinesi Mustafa Kemal Paşa'nın idam hükmünü vererek, aynı zamanda Aznavur gibi çeteleri destekleyerek Hilafet Orduları adını verdiği bir kuvvet kurmaya da çalışmıştır.

Konferansa katılan sadrazam Damad Ferit Paşa, Osmanlı Devleti'nin savaşa girme sorumluluğunu İttihad ve Terakki'ye yükleyerek Osmanlı Devleti'nin suçsuz olduğunu ifade ederek devletin sınırlarının savaştan önceki haliyle muhafaza edilmesini istemesi tabii ki müttefiklerde hiçbir etki yapmamıştır. Üstelik müttefik liderleri Almanya meselesi çözümlenmeden Türkiye ile uğraşamayacaklarının bildiklerinden Türk heyetinden bir an önce kurtulmak istiyorlardı. Bunun yanında Türk heyeti Paris'te iken diğer Müslüman ülke gözlemcileri ile işbirliği içine bile girebilirlerdi. Sonuçta Versailles Antlaşması imzalanırken Damad Ferit Paşa'ya Osmanlı Devleti'nin tümüyle korunması hakkındaki isteklerinin kabul edilmediği ve konferansın bu sırada Türkiye sorununa eğilemeyeceği bildirilmişti. Ayrıca bu ortam içinde Türk heyetinin yurda dönmesinin daha iyi olacağı özellikle belirtilmiştir⁴⁶.

2.b. Londra, San Remo Konferansları ve Osmanlı Devleti

Osmanlı Devleti üzerinde yapılan planlar Paris'ten sonra Londra ve San Remo'da toplanan konferanslarda da devam etmiştir.

12 Şubat 1920 tarihinde Fransız-İngiliz görüşmeleri II. Londra Konferansı adıyla yeniden başlamıştır. Londra Konferansı, İstanbul, Boğazlar, kapitülasyonlar ve mali denetim konularında çalışmalarını tamamlayarak bir karara varmıştır⁴⁷.

Londra Konferansı'nda İngiliz Başbakanı Lloyd George düşüncelerini şöyle açıklamaktadır;

"Türkler bir insanlık kanseri, yönettikleri toprakların etine işlemiş bir yaradır. Bu belayı ve potansiyel dert kaynağını Avrupa'dan def etmek gibi büyük bir fırsatı şu anda gerçekten de kaçırıyor olabiliriz" demektedir ve asla taviz verilmemesi düşüncesinde olmuştur⁴⁸.

San Remo'da ise *sözde* Kürdistan ve Ermenistan üzerinde durulmuştur. 18 Nisan 1920 tarihinde toplanan bu konferans⁴⁹ çalışmalarına hemen 19 Nisan'da Kürt meselesini incelemekle başlamıştır. Netice de bu konferansta İngiltere ve Fransa'nın *sözde* Kürdistan taslağına göre; 'sınırları Ermenistan'ın güneyinden Fırat'ın doğusundan geçecek özerk bir Kürdistan kurulacaktır, Babiâli barış anlaşması yürürlüğe girdikten en geç altı ay sonra oluşacak bu ülkenin statüsünü öncelikle kabul edecektir; antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten bir yıl geçtikten sonra saptanacak bu bölge içindeki Kürtler, Milletler Cemiyeti'ne başvurup Osmanlı yönetiminden çıkmak istediğinde bulunurlar ve onların bağımsız olma yeteneğine kavuştukları kanaatine varılırsa, Babiâli bu karara kayıtsız şartsız uyacaktır'. Curzon, böylece kurulması düşünülen Kürdistan'ı geçici olarak Türk yönetimine bırakmıştır. Ancak

46 Kurat, *a.g.m.*, X/58, s.s.8-9.

47 Melek, *a.g.e.*, s.s.87-88.

48 Alpaslan, *a.g.e.*, s.67.

49 Kent, *a.g.m.*, s.187; 190.

müttefiklere göre Ermenistan kurulmadan Kürdistan'ın da kurulması imkânsızdı⁵⁰. Ermenistan konusunda ise ABD'yi öne sürmüşlerdir. Bu konuda ABD'nin resmi kararı beklenmiştir. Böylece Kürdistan meselesi de uygulama açısından askıya alınmıştır.

San Remo Konferansı, Irak ve Suriye meselelerinin belli olması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca Londra, Paris ve Roma arasında 1919'dan itibaren süren anlaşmazlığı da ortadan kaldırmıştır⁵¹.

2.c. Mustafa Kemal Paşa Faktörü

22 Nisan 1920 tarihinde müttefiklerin Osmanlı Devleti'ni Paris'e davet ettiklerinden bir gün sonra 23 Nisan 1920'de TBMM açılmıştır⁵². Bu davetten sekiz gün sonra ise Mustafa Kemal Paşa bir tamim ile TBMM Hükümeti'nin kurulduğunu Avrupa devletleri dışişleri bakanlıklarına bildirmiştir⁵³.

Artık "Mustafa Kemal" ismi müttefikleri tedbir almaya sevk etmeye başlamıştır. İstanbul'un işgalinden önceki günlerde de Mustafa Kemal Paşa'nın bağımsız bir güç olduğu kabul edilmektedir. Lloyd George, 5 Mart 1920 tarihindeki toplantıda, Mustafa Kemal Paşa'nın komutası altında güçlü, düzenli ve iyi idare edilen bir ordunun bulunduğunu, Mustafa Kemal'in bir haydut ya da soyguncu başı değil, Türk Hükümeti'nce atanmış ve bu hükümet tarafından çok sevilen bir kişi olduğunu belirterek, bu sebeple ilk olarak Mustafa Kemal'in işine son verilip sonrada İstanbul'un bir müttefik kuvvetiyle işgal edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Lord Curzon ise, Mustafa Kemal'in işten uzaklaştırılmasını istemekle bir şey elde edilemeyeceğini, zira onun bugün Sivas'ta yarın Erzurum'da ele geçirilmesinin imkânsız olduğunu dile getirmektedir. İtalyan temsilcisi B.Scialoja ise, milliyetçilerin şu sıralarda Türkiye'de en önemli topluluk olduklarını, tekliflerini hiçbir zaman kabul etmeyeceklerini ifade ediyor ve Osmanlı hükümetinin Mustafa Kemal'i Erzurum Valiliğinden atmasını sağlayabileceklerini, ancak uygulamada bunun bir etkisi olmayacağını eklemektedir. Üstelik tam tersine barış koşullarına karşı çıkan pek çok ılımlı kişinin de Mustafa Kemal'e katılacağını belirterek, en gerçekçi değerlendirmeyi de yapmaktadır. Bunlardan kesin olarak ortaya 1920 yılı başından itibaren istemeseler de Batılılar için Türkiye konusunda en önemli ögenin Mustafa Kemal Paşa olduğudur⁵⁴.

Nitekim İngiliz emperyalizmi Sevr ile Anadolu'nun parçalanmış haritasına dayanarak 'Anadolu Federasyonu' oluşturarak, uzun vadede de bunu bir Konfederasyon'a dönüştürmek istemekteydi. Buna ayrıca aynı modele uygun olarak Kafkasya, Balkan ve Ortadoğu federasyonlarını da eklemeyi planlamaktaydılar.

Ankara'daki milli yönetim ise eyalet sistemine kesinlikle karşı çıkmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları her eyaletin bir emperyalist devlet tarafından

50 Kurat, *a.g.e.*, s.s.95-97.

51 Kurat, *a.g.e.*, s.s.97-99.

52 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.1, Ankara, 1981, s.575.

53 Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920) ve Lozan Muahedesi*, İstanbul, 1934, s.274.

54 Osman Olcay *Sevrès Antlaşmasına Doğru*, Ankara, 1980, s.L1.

korumaya alınacağını, sömürgeleşeceğini vurgulayarak önlem alıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tek millet, tek devlet, tek vatan ilkesi çerçevesinden milletin, devletin ve vatanın bütünlüğü için kanlarının son damlasına kadar mücadele edeceklerini tüm dünyaya ilan etmişlerdir. Bu kararlılık “ya istiklâl, ya ölüm” sloganıyla simgelenmiştir⁵⁵. Dolayısıyla müttefikler Mustafa Kemal Paşa etkisini göz ardı etmenin mümkün olamayacağını öğrenmektedirler.

2.d. Türk Heyeti'nin Paris'e Gitmesi ve Sonuçları

Müttefiklerin Osmanlı Devleti'ni Paris'e davet etmeleri üzerine eski sadrazamlardan Tevfik Paşa, Nâfia Nazırı Cemil Paşa, Dâhiliye Nazırı Reşit ve Maarif Nazırı Fahreddin beylerin delege olarak Paris'e gönderilmeleri kararlaştırılmış ve İrade-i Seniyye çıkarılmıştır⁵⁶.

Bu heyet 30 Nisan 1920 tarihinde Fransa'ya hareket etmiştir⁵⁷. Lütfi Simavi, Tevfik Paşa ile Paris dönüşünde yaptığı görüşmede, Tevfik Paşa kendisine, Paris'te Ferit Paşa'nın çok acemice davrandığını, konferans riyasetine kendilerine danışmadan birinci ve ikinci notaları verdiğini ifade etmiştir. Oysa Tevfik Paşa beraberinde Paris'e götürdüğü bazı vesikalar ile birlikte iki aylık çalışmalarının mahsulü olan ve 13 Şubatta muhasım devletlere gönderdikleri istatistiklere dayanarak görüşmeler yapılmasını ve nota verilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Simavi, dinlenmek üzere sulh konferansına davet edilmemizin muhasım devletlerin hakkımızda pek şiddetli karar olmadığına kuvvetli bir delil olarak görmektedir. Ayrıca heyetin başında yaptığını idrak edebilen bir şahsiyet bulunup devletin haklarını savunsaydı nispeten zararsız bir barışa belki o zaman sahip olabileceğimizi de eklemektedir⁵⁸.

Antlaşma taslağının Türk heyetine bildirilmesinden sonra buna karşı bazı faaliyetler ortaya çıkmıştır. Mesela, Doğu Trakyalılar memleketlerinin Yunanistan'a verildiği söylentilerinin yayılması üzerine 8 Mayıs 1920 tarihinde 'Edirne Kongresi'ni düzenlemişlerdir. Bu kongrede Trakya'nın silahla savunulup savunulmaması, İstanbul Hükümeti'nin emirlerine itaat edilip edilmemesi, yayınlanan fetvalara uyulup uyulmaması, padişahla irtibatın kesilip kesilmemesi üzerinde tartışılmış ve sonuçta Trakya'yı savunma kararı alınmıştır⁵⁹.

11 Mayıs 1920'de Sevr Antlaşması'nın ana hatları düşüncelerine başvurulmak üzere devlet adamlarına ve askeri personele dağıtılmıştır. Amiral Sydney Fremantle taslağı okuduktan sonra barış koşullarının çok ağır olduğunu, Türklerin bu barışı imzalamayacaklarını, eğer imzalayacak bir Türk hükümeti çıkarsa bunun halkın güvenini kazanmamış zayıf bir hükümet olacağını ve bu koşulların uygulanmasının da çok zor olacağını ifade etmiştir. Fremantle'ye göre, bu koşulların yerine getirilmesi isteniyorsa derhal tedbirler alınmalıydı ve hatta Türklerle yeni bir savaşa bile girmek gerekebilirdi⁶⁰.

55 Çulcu, *a.g.e.*, s.139.

56 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.III, Ankara, 1973, s.136.

57 Mehmet Tevfik Biren, *II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C.II, İstanbul, 1993, s.400.

58 Lütfi Simavi, "Damat Ferit'in Sevr Hazırlığı", *Yakın Tarihimiz*, 2/23, y.y.y., s.291.

59 Tansel, *a.g.e.*, 1973, s.138.

60 Melek, *a.g.e.*, s.s.89-90.

11 Mayıs 1920 tarihinde Sevr Muahedesi Babıâli temsilcilerine tebliğ edildikten sonra çok az bir değişiklik ile Batılı devletler ve İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti'nin temsilcileriyle Fransa'nın Sevres şehrinde 10 Ağustos'ta imza edilmiştir. Bu iki tarih arasında 22 Haziran 1920'de İngiliz askerlerinin yardımıyla bir Yunan taarruzu meydana gelmiştir. Balıkesir, Bursa, Uşak elimizden çıkmıştır. Bu taarruzun sebebini Yusuf Hikmet Bayur, 1.12.1922 tarihli 'Le Matin' de çıkan bir vesikadan anladıklarını ifade etmektedir. Bu yazıdan Türkiye aleyhindeki antlaşma maddelerini biraz hafifletmek isteyen Fransız ve İtalyan girişimlerini Venizelos'un önlemek istediği anlaşılmaktadır⁶¹. Ayrıca İtilaf Devletleri Sevr'in Osmanlı Devleti tarafından kabule zorlanması ve milli direnişi engelleyebilmek için iç isyanları ve işgal hareketlerini başlatmışlardır⁶².

Nitekim bunun için de antlaşma öncesinde anlaşma metnini kendi lehlerinde hazırlanması çabasının sonucu olarak bir Yunan işgali 22 Haziran 1920'de başlamıştır. Yunanlılar bu işgallere devam ederek Afyon ve Eskişehir'e doğru ilerlemeye başlamışlardır. Bunun üzerine hükümet merkezinin Sivas'a nakli düşünülmeye başlanmış, ancak Türk milletinin mücadeledeki azmi ve kararı bu düşünceden vazgeçilmesine sebep olmuştur⁶³.

Antlaşma metni Paris, Londra ve San Remo konferanslarından sonra artık iyice oluşmuştur. Nitekim 433 maddelik metin 31 Mayıs'ta İstanbul'a ulaşmış ve Türklere cevap süresi 26 Haziran'a kadar verilmiştir. Metni incelemeye başlayan kabine, kabul edilemez şartları gören ve antlaşmanın sorumluluğunu üzerine almak istemeyenlerin tepkileriyle karşılaşmıştır. Hatta üç bakan bunu imzalamaktansa görevlerinden ayrılmayı tercih edeceklerini ifade etmişlerdir⁶⁴.

Antlaşmanın sorumluluğunu üzerine almak istemeyen sadrazam, İçişleri Bakanı Reşid Bey'i Paris'te bırakarak İstanbul'a geri dönmüştür. Paris'te kalan Reşid Bey'in ise İstanbul'a gönderdiği telgraf büyük bir gerilime sebep olmuştur. Telgrafa göre, müttefikler antlaşma taslağının Türkler tarafından kabul edilmemesi halinde İstanbul'a Yunan birliklerinin çıkarılacağı ve idarenin de Yunanlılara verileceği bildirilmiştir. Aslında müttefikler böyle bir karar almamışlardı, bu tamamen bir blöf idi ve Reşid Bey'in kulağına ulaştırılmıştı. Bu durum Meclis-i Mebusan'ın kararını hızlandırmıştır. Damad Ferit 22 Temmuz akşamı İngiliz Yüksek Komiseri De Robeck'e antlaşmayı imzalamak üzere ayandan Hadi Paşa ve Rıza Tevfik ile Bern Elçisi Reşad Halis Bey'in görevlendirildiklerini bildirmiştir. Neticede Versailles'in Sevr Porselen Fabrikası Konferans Salonu'nda 10 Ağustos 1920 tarihinde antlaşma imzalanmış ve yüzyıllardan beri paylaşılmayan Osmanlı Devleti kâğıt üzerinde de olsa paylaşılmıştır⁶⁵.

61 A.g.e., s.56; Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Ankara, 1973, s.s.49-50.

62 Öner A. Pehlivanoglu, *Sevr, Lozan Antlaşmaları ve Avrupa Birliği*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2005, s.65.

63 Tansel, a.g.e., 1973, s.s.162-163.

64 Kurat, a.g.m., X/59, s.s.25-26.

65 A.g.e., s.s.100-103; Antlaşmanın 433 maddelik tam metni için bkz.: Nihat Erim, *Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara, 1953, s.s.525-691; İbrahim Sadi Öztürk, *Sevr Antlaşması, Tam Metin, 433 Madde*, Ankara, 2007, s.s.23-264; özeti için bkz.: Koçu, a.g.e., s.s.275-281; ayrıca Sevr, Londra, Paris ve Lozan Antlaşmalarının karşılaştırılması için bkz.: *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1919-1923)*, C.1, Ankara, 1981, s.s.70-84; Sina Akşin, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.s.113-119.

Antlaşmayı imzalayanlardan Rıza Tevfik, Sevr'in imzalanmasının zaten Babıâli tarafından kabul edildiğini, antlaşmanın maddelerini hükümetin bildiğini, kendilerine ise sadece imzalamak kaldığını belirtmektedir⁶⁶.

2.e. ...Ve Sevr⁶⁷

Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra müttefikler Ağustos 1920 tarihinde de Osmanlı temsilcilerini Sevr Barış Antlaşması'nı imzalamaya zorlamışlardır. Barış Antlaşması'nın Ateşkes'ten bu kadar uzun bir zaman sonra imzalanmasının başlıca sebepleri şunlardır; 1919 yılında müttefikler her şeyden önce Almanya ile yapılacak olan barış şartlarını düzenlemekle meşguldüler. Versailles Antlaşması imzalandıktan sonra da antlaşmanın uygulamaya konulması müttefiklerin epeyce zamanını almıştır. Ancak en önemli gecikme sebebi ise ABD'nin ve yeni kurulan Milletler Cemiyeti'nin, herkesin kurulması gerektiği konusunda anlaştığı Ermenistan'ı ve İstanbul-Boğazlar bölgesini mandası altına almayı kabul edebileceğine dair olan boş umutlardır. Dolayısıyla Sevr Antlaşması imzalatılmadan yaklaşık iki sene önce Osmanlı delegelerine sunulmuştur. Gecikmeden şu unsurlar sorumlu idi; Anadolu ve Boğazlar bölgesindeki sorunların çok karmaşık olması, müttefikler arasındaki çıkar ve rekabet, Türklerin kendilerine dayatılan bütün şartları kabul edeceklerine ve dolayısıyla aceleye gerek olmadığına dair olan yaygın inanç⁶⁸.

Yani, "*Sevr, emperyalist bir bölüşümdü. Ancak emperyalistler o kadar aç gözlüydüler ve kimin neyi alacağı üzerine o kadar uzun süre birbirleriyle kavga etmişlerdi ki, aldıkları kararları uygulamaya güçleri kalmamıştı*"⁶⁹.

Dolayısıyla İtilaf Devletleri açısından Sevr Antlaşması'nın imzalanması Türkiye üzerindeki planlarının amacına ulaşması olarak değerlendirilmiştir⁷⁰ ve 10 Ağustos 1920 tarihinde öğleden sonra saat 16.00'da Sèvres Porselen Fabrikası Konferans Salonu'nda protestolar altında imzalanmıştır. Babıâli imzayı bir bildiri ile birlikte "*yirmi iki aydan beri mütareke namı altında devam eden tezebzüb ve bikaraiye (karışıklık ve kararsızlık) son verilmiştir*" diyerek bir çeşit ferahlama duygusu vermek istemiştir⁷¹. Sevr Antlaşması 433 maddelik ve 150 büyük sayfalık bir vesikadır. Ekler, haritalar ve diğer belgeler bunun dışındadır⁷².

Sevr'e göre artık Türk vatanının hiçbir köşesinde Türk hâkimiyeti kalmıyor, Türk kuvvetleri yabancıların kumandasına giriyordu. 128. madde her Osmanlı

66 Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, İstanbul, 1993, s.s.142-143.

67 Sevr Antlaşması'nın mühürlü, tasdikli aslı Fransa Cumhuriyet Arşivi'nde bulunmaktadır. bkz: Özbay, a.g.e., s.72; Çünkü alınan karara göre Sevr Antlaşması tek bir metin olarak düzenlenmiştir. Bu metin Fransa Cumhuriyet Arşivi'ne konulacak ve imzacı devletlerin her birine onaylanmış birer örneği verilecektir. bkz.: İbrahim Sadi Öztürk, *Sevr Antlaşması, Tam Metin, 433 Madde*, Fark yayınları, Ankara, 2007, 2. baskı, s.263.

68 Anderson, a.g.e., s.s.370-371.

69 Cem Uzun, *Kemalizm Sol Değil*, Antikapitalist-İde yayımları, İstanbul, 2004, s.113.

70 Laurance Evans, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004, s.295.

71 S. Akşin, a.g.e., s.208; Kent, a.g.e., s.191.

72 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal (1919-1922)*, C.2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971, 4. baskı, s.430.

tebaasının müttefiklerden birisinin tabiiyetine girebilmesini, 261. madde de bu devletler tebaasının kapitülasyonlardan tamamen yararlanabileceklerini getiriyordu. Bunlar Osmanlı Devleti'ni kısa bir zamanda hemen hemen tebaasız bırakıyordu. 206 ve 236.maddeler ise barıştan sonra müttefiklerin Osmanlı Devleti'ne ait yerlerde işgal kuvvetleri bulundurabileceklerini, istedikleri yerleri işgal edebileceklerini, telsiz, telgraf ve kabloları kontrol edeceklerini ve bunların bütün masraflarını Osmanlı bütçesinin karşılayacağını ifade etmekle gerçekte barışın hiçbir zaman olmayacağını ve müttefiklerin Türklüğü yok edinceye kadar uğraşacaklarını göstermekteydi. Antlaşma ekonomik maddeleri ile de Osmanlı Devleti'nde hükümet ve millî meclisin yetkilerini büyük ölçüde elinden almaktaydı⁷³.

Daha önce 24 Şubat kararları ile İzmir'in ne olacağı belli olmuştu. İstenen yeni ve büyük bir Yunan Devleti'nin kurulmasıydı. Burada önemli olan Türkiye'nin İzmir'in bir 'dış kalesi' üzerinde dalgalanmasına izin verilecek bir bayrakla oyalanması idi⁷⁴.

Sözde Kürdistan meselesinde ise, Sevr uygulamaya konulduktan bir sene sonra eğer doğudaki Kürtler ayrı bir devlet kurmak isterlerse Türkiye buna razı olacaktır. Musul Vilayeti'nin Kürt kısımları da buraya katılacaktır (madde 64). Musul, İngiliz mandasında olduğuna göre, kurulacak olan Kürdistan'ın da İngiliz himayesine gireceği bu kayıttan çıkarılabilir⁷⁵.

Türklerin idam yaftası olan Sevr ile Türk toprakları tam anlamıyla paylaşılıyor, Ermenistan, Kürdistan gibi sözde devletler oluşturuluyordu. Sevr siyaseti hakkımızdaki ezeli kararların uygulanmasından başka bir şey değildi⁷⁶.

Bu doğrultuda Sevr'i TBMM. ne kabul ettirmek ve Türk Milli Mücadelesi'ni çökertmek amacıyla, bir taraftan Yunan taarruzu diğer taraftan iç isyanlar yurdun doğu bölgesinde desteklenmiştir. Batıdan ve doğudan iki ateş arasında kalacak olan Ankara Hükümeti'nin böylece anlaşmayı kabul etmek zorunda kalacağı düşünülüyordu. 1920 yılında ortaya çıkan ve 1921 yılında da iyice artan Koçgiri İsyanı bu amacın bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Bu isyanla ilgili olan 26 Ocak 1922 tarihli bir rapor bu amacı açıkça ortaya koymaktadır;

" Yunanlılar önemli bir zafer kazanırlarsa, Kürt isyanı Türkiye'nin arkasını ciddi bir biçimde tehdit edebilir, ancak Batı'daki savaş Türklerin lehine gelişirse, Türkler ellerindeki yarım düzine yetenekli liderlerden biriyle Kürt sorunlarına son verebilir. İngilizler kuşkusuz bu durumu bilmektedirler, gene de Kürt durumuyla meşgul olduğu sürece Mustafa Kemal'in Musul'a el koyamayacağını düşünmektedirler. Dolayısıyla Kürt akımına yardımcı olmaktadır" 77.

Bunların yanında Türkiye, Wilson'un belirlediği Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis şehirleriyle kurulması düşünülen sözde Ermenistan'ı bağımsız bir ülke olarak tanımayı kabul etmektedir⁷⁸. Netice olarak Sevr ile Türklük Anadolu coğrafyasından tamamen çıkarılmaktaydı.

73 Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Ankara, 1973, s.s.59-60.

74 Olcay, a.g.e., s.s.XXIX-XXX.

75 Bayur, a.g.e., s.s.52-53.

76 N.M.S., a.g.e., s.113; 147-148; 151; 160; Ahmad, a.g.e., s.19.

77 Öcal, a.g.e., s.s.90-92.

78 Joseph C. Grew, *Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisi'nin Anıları Lozan Günlüğü*, Multilingual, İstanbul, 2001, s.10.

Bunun doğrultusunda Sevr hakkında yabancılar tarafından bile, "modern tarihte en ağır cezalar getiren barış anlaşmalarından ve savaş ganimetlerinin en cüretkâr ve en kasti paylaşımlarından biri" ve "Avrupa devletleri ile yapılan barış antlaşmalarındakilerden çok daha ağırdı, bu maddelerle Türkler büyük toprak kaybına uğramakla kalmıyor, ayrıca savaş öncesine bile kıyasla çok daha büyük bir yabancı kontrolü altına sokuluyorlardı"⁷⁹ gibi değerlendirilmeler yapılmıştır.

Amerikalı tarihçi P.C.Helmreich, "Eşi az görülen, göz kamaştırıcı bir çalışma ve akıl almaz bir araştırmacılık ürünü olan Sevr 19.yüzyıl sömürgeciliğini izleyen mükemmel bir çözümdü... Toprakları elinden alınmış ve düşmanları tarafından kuşatılmış bir Türkiye... İşgal edilmiş bir başkent; İstanbul... Kamp ateşinin çevresinde aç gözlerle fırsat kollayan kurtlar gibi büyük devletler... Çünkü kaynakları zengin bir Türkiye ve obur bir emperyalizm... Barbar bir ulus olan Türkleri Avrupa'dan kovma fırsatı kaçırılmamalıdır... Bütün azınlıklar için birer ülke planlanmıştır... Mustafa Kemal ise onlar için sadece bir baş ağrısıydı... Paylaşımı bir an önce bitiremezsek karşımızda bir Türk Hükümeti (İstanbul) bulamayacağız... Daha da beteri baş edemeyeceğimiz bir Türk Hükümeti (Ankara) bulacağız..."⁸⁰ demektedir.

Damat Ferit 9 Haziran günü De Robeck'e yaptığı veda ziyareti sırasında, "Osmanlı barış koşullarının hafifletilmesini sağlasa bile içte öyle alabildiğine zayıf (so utterly weak) ve dışta düşman komşularla o denli kuşatılmış olacaktı ki güçlü bir destek olmadan uzun süre ayakta kalamazdı. Acaba İngiltere böyle bir desteği sağlar mıydı?" diyerek Sevr'in amacının farkında olduğunu ortaya koymaktadır.

Yine Sevr'i imzalayanlardan Hadi Paşa'da yaptığı bir açıklamada antlaşmayı bir ağacın budanmasına benzetmektedir. Hadi Paşa'ya göre Osmanlı Devleti'nin kökleri sağlam olduğu için bu budamayla yeniden güçlenecekti. Cemil Bilsel'e göre ise Sevr dalları budamakla kalmıyor, kökleri söküyor ve kabuklarını da soyuyordu.

Sina Akşin'e göre de Sevr çok az geciktirilmiş bir ölümdü. Sadece askeri ve mali hükümlere bakmak bu gerçeği anlamak için yetmektedir. Sevr ile amaç fazla gürlü patırdı çıkarmadan, Türklerin direnişine yol açmadan gerçekleştirmektir.

Mustafa Kemal Atatürk'e göre ise Sevr, Türkler için yüzyıllardan beri hazırlanmış büyük bir suikasttır⁸¹.

İngiliz gazetelerinden bazıları ise Sevr için, "imkânsız", "Müttefiklerin halledemediği sorunlar maskelendi", "suni", "geçici" gibi başlıklarla uygulama zorluklarını yazmışlardır⁸².

Antlaşma sonrasında İstanbul karışmıştı. Vahdeddin kendisinin hal' edileceğinden korkmaktaydı. Veliahd Abdülmecid Efendi, Damad Ferit Paşa'yı yerden yere vuran bir layihayı Padişaha göndermiştir. İngilizlerde Milli Hükümet'e karşı olan hareketlerinde ve Sevr'in uygulanmasındaki başarısızlığı yüzünden Ferid Paşa'ya kızmaktaydılar. Bunların sonucunda Padişah paşayı görevden alarak yerine Tevfik Paşa'yı getirmiştir⁸³.

79 Grew, a.g.e., s.11.

80 Pehlivanoğlu, a.g.e., s.67.

81 S. Akşin, a.g.e., s.119.

82 Melek, a.g.e., s.90.

83 Biren, a.g.e., s.415.

Sevr'in imzalanmasından sonra kamuoyunda antlaşmanın iyi olduğuna, pekiyi olmadığına ve kötü olduğuna dair üç farklı görüş oluşmuştur. İlk görüşü savunanlar Yunan taraftarı olanlar idi. Onlara göre, Türkiye'nin haritadan silinmesi umurlarında değildir ve Türklere acımak suçtur. İkinci görüşe sahip olanlar ise sadece Türkiye'ye acımakla yetinmektedirler. Antlaşmaya karşı değildirler. Antlaşmanın kötü olduğu düşüncesinde olanların başında ise Fransız kamuoyu gelmektedir. Özellikle Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesi büyük tepkilere yol açmıştır. Fransızlar, Sevr'in İngilizlere çok fazla ayrıcalık verdiğine inanıyorlar ve karşı çıkıyorlardı. Mesela, ticaret merkezi olan İzmir İngiliz egemenliğine giriyor, kapitülasyonlardan yararlanma hakkı da Yunanlılara ve Ermenilere verilmekteydi. Yani Fransızlarla aynı statüye sahip olmaktaydılar. Ayrıca Türkiye, böylece Fransa'ya olan borçlarını da ödeyemeyecektir.

Fransızlar antlaşmanın Lloyd George'un antlaşması olduğunu biliyorlardı. Hatta Pierre Loti, Sevr için "*Fransa'nın Doğu politikasındaki ahmaklıklar dizisini layık şekilde taçlandıran belge*" olarak nitelendirmekte ve matemdeki Türkiye'nin yanında Fransa'nın da siyahlara bürünmesi gerektiği değerlendirmesini yapmaktadır⁸⁴.

Yine Fransız kamuoyu Sevr Antlaşması'nı kötü bulmuş ve reddetmiştir. Fransız gazetelerinde "*Türkler için adil olmadığı gibi Fransa'nın çıkarlarını da korumuyor*" şeklinde yorumlarda bulunmuşlardır. Özellikle de 'Le Temps' gazetesi "*Türkiye'nin paylaşılması ile Fransa'nın doğudaki varlığı azalmaktadır*" şeklinde makaleler yayınlamıştır. Solcu görüşe sahip olan L'Humanite'ye göre de, Fransız Hükümeti İngiliz kapitalizmine yenilmiş idi⁸⁵.

Ayrıca Türk kadınının fedakârlığı, azmi ve kuvveti burada da karşımıza çıkmaktadır. Türk basınında bu konuya dair yazılar çıkmıştır. Bunlardan bir tanesi Türk kadınlarının antlaşmayı kötüleyen uzun bir mektubu Sevr's Gazetesinde ve daha sonra da 8 Mayıs 1921'de Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlanmıştır. Bu mektupta 'Sevr Antlaşması'nın Osmanlı saltanatına, Türk vatanına ve milletine hücum ettiği, eğer Anadolu buna karşı koymasaydı Ankara, Konya, Erzurum'da İstanbul gibi olacaktı ve Türk milleti istiklalini kaybedecekti' şeklinde Türk kadınlarının konu hakkındaki hassasiyetleri ortaya çıkmaktadır⁸⁶.

Sevr'e karşı çıkanlardan bir diğeri de Londra Merkezi İslam Cemiyeti idi. Cemiyet, Milletler Cemiyeti'ne görev çağrı sunmuşlardır. Bu çağrıda Lloyd George'un 5 Ocak 1918 tarihindeki "*ırk olarak çoğunlukla Türktür*" sözü hatırlatılarak çoğunluğu Türk ve Müslüman olan Trakya'nın ve İzmir'in Yunanistan'a verilmesine karşı çıkmıştır.

Merkezi İslam Cemiyeti, Türklerin hâkimiyetinin Boğazlara bağlı olduğu, bu sebeple Türk hâkimiyetinde kalması gerektiği; Doğu Anadolu'nun Ermenistan sınırları içine alınmasının kabul edilemeyeceği; Kürtlerin ise Padişaha bağlı oldukları, mahalli muhtariyet istedikleri takdirde yabancı bir devletin himayesine girmeden bunun kendilerine verilebileceği konularında açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca, İstanbul Hükümeti'nin müttefiklerin kontrolü altında olduğu için hiçbir fonksiyonu

84 Akyüz, a.g.e., s.s.150-160.

85 Melek, a.g.e., s.90.

86 *Milli Mücadele Tarihi*, C.I, Atatürk Araştırma Merkezi Ankara, 2005, s.287.

kalmadığı, bu sebeple Milletler Cemiyeti'nin antlaşmaya göre, "Sultan'ın orada Türk Devleti'nin payitahtını idameye hakkı olacaktır" açıklamasının anlamının ne olduğu sorulmaktadır⁸⁷.

Merkezi İslam Cemiyeti'nin üyeleri arasında çoğu Hintli olmak üzere şairler, aydınlar, yazarlar, işadamları, hukukçular bulunuyordu. Cemiyete diğer İslam ülkelerinden de destek verilmiştir⁸⁸. Yine antlaşma öncesinde mitingler yapılmıştır. Mesela Mart 1920 tarihinde Kalküta'da "Halife Konferansı" toplanmış, Türklerin İstanbul'dan çıkarılmaları amacıyla İngiltere'deki propagandaya son verilmezse Hint Müslümanlarının greve gidecekleri ve İngiliz mallarını boykot edecekleri açıklanmıştır⁸⁹.

Kamuoyunda özellikle de Hint Müslümanları arasında meydana gelen bu hareketlenmeye karşılık 21 Şubat 1921 tarihinde Londra Konferansı toplanmıştır. Konferansta İngiltere kendi sömürgesi olan bölgelerde olumsuz bir etkiyle karşılaşmamak için antlaşma metninde bazı değişiklikler yapmıştır. Antlaşma metninde önemli değişiklikler yapılmamıştır. Sadece Müslümanların karşı çıktığı İstanbul'un Türklere alınması maddesi çıkarılarak özellikle Hint Müslümanlarının gönlü alınarak İngiltere kendi sömürge yollarını koruma yoluna gitmiştir⁹⁰.

Netice de Türk topraklarını tamamen parçalayan ve Türklere bırakılan yerleri de yabancı idaresi altına koyan Sevr Antlaşması'nın 'güya' revize edilmesini sağlayarak kabul edilmesi için toplanılan Londra Konferansı sonuç elde edemedi neticelenmiştir. Çünkü Yunanlılar Anadolu'dan çekilmeye ve Sevr'in hükümlerinin değiştirilmesine razı olmuyorlardı. Türkiye ise Ocak 1921'de I. İnönü Savaşı'nı kazanmış olmanın gururuyla, hangi kılığa sokulursa sokulsun bu antlaşmanın adını taşıyan bir belgeye imzasını asla koyamayacağını ifade etmiştir⁹¹.

Sevr, Türkler arasında asla kabul edilmediği gibi, İslam milletleri arasında da kabul görmemiştir. Nitekim yukarıda bahsedildiği üzere Hint Müslümanlarının girişimleri bu konuda dikkate değerdir. Yine Merkezi İslam Cemiyeti Ermenistan kurulmasına karşı çıkmıştır. Kürdistan kurulmasında ise bölge halkının görüşlerine başvurulması gerektiğine, ancak buna gerek olmadığı, zaten Kürtlerin Padişaha bağlı oldukları vurgulanmıştır. Yani Kürtler Müslüman olduklarına, ayrı bir devlet kurmalarına gerek olmadığına, buna karşılık ise Ermenilerin Hıristiyan oldukları ve Müslüman topraklarında devlet kuramayacaklarına, üstelik de Ermenilerin nüfus olarak bu bölgede çok az olduklarına dikkat çekilmiştir.

İngilizler bu durumun çok iyi farkında idiler. Nitekim Lloyd George bir demecinde, "Biz ne Türk ırkının oturduğu bölgelerde Osmanlı İmparatorluğu'nun devamına nede başkentinin İstanbul olmasına karşıyız; fakat Akdeniz'i Karadeniz'e birleştiren Boğazlarda uluslararası bir yönetim uygulanmalıdır. Arabistan, Ermenistan, Mezopotamya, Suriye ve Filistin bizim kanımıza göre, ayrı bir milli hayat yaşama hakkına sahiptirler" açıklamasını yapmaktadır.

87 Haluk V. Saltıkgil, "Sevr Muahedesi ve 'Merkezi İslam Cemiyeti'nin İtirazı'", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, s.10, Temmuz 1968, s.s.8-16.

88 Saltıkgil, *a.g.m.*, s.s.5-7; Biren, *a.g.e.*, s.441.

89 Akyüz, *a.g.e.*, s.146-147.

90 Tansel, *a.g.e.*, C.IV, 1974, s.s.45-46.

91 Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK, Ankara, 1991, s.36,90.

Başka zamanlarda ise bu demec farklı olarak karşımıza çıkmaktadır: “Biz Türkiye’yi başkentinden veya Küçük-Asya’nın zengin ve meşhur bölgelerinden ve Türk ırkının hâkim bulunduğu Trakya’dan yoksun bırakmak için savaşıyoruz”.

Lloyd George ilk demecinde Türk ırkının bulunduğu bölgelerden hiç bahsetmezken, ikincisinde ise bu tamamen açıktır.

Lloyd George Şubat 1920 tarihindeki bir açıklamasında, İstanbul’un Türklerde kalmasına 1918 yılındaki demeciyle neden karşı çıkmadığını şöyle açıklamaktadır: “O sırada Hindistan’ın Müslüman halkı telaşa kapılmıştı ve yatıştırılmaya ihtiyacı vardı. Biz Hindistan’da özel bir çaba gösteriyorduk. İşte bu andan (demecin ilanından) itibaren askere yazılan Hintliler çoğaldı”.

Lloyd George’un bu beyanatlarından tamamen art niyetli olduğu, zamana ve duruma göre hareket ettiği anlaşılmaktadır⁹².

Nitekim Lloyd George Osmanlı Devleti’nin Sevr’i imzalamaya karar verdiği zaman “*Turkey is no more*” yani “*Türkiye artık yoktur*” diyerek memnuniyetini göstermekteydi. Ancak Milli Mücadele’nin başarıya ulaşması ile Büyük Zafer’den sonra Lloyd George’un siyasi yaşamı sona ermiştir. Yani “*Lloyd George is no more*”⁹³.

Sevr Antlaşması, dönemin Alman basınında da geniş yankı bulmuştur. Alman basınının ortak kanaatine göre, Sevr Türklere yapılan büyük bir haksızlıktır ve bu antlaşmanın amacı Türk milletini ve devletini tamamen ortadan kaldırmaktır. Özellikle 16 Mart 1921 tarihinde Türkiye’nin Rusya ile yaptığı Moskova Antlaşması’ndan sonra, Rusya’nın Sevr Antlaşması’nı tanımadığı, Türklere yakın ilişkiler içinde oldukları, hatta Sevr Antlaşması’nın Lenin tarafından *haydutluk anlaşması* olarak tanımlandığı, hatta İtilaf Devletlerinin bile Sevr’in Türkiye’yi Rusya’ya yaklaştırdığını kendilerinin de kabul ettikleri, yine 1921 yılında Fransa ile Türkiye arasındaki antlaşma de ile Fransa açısından da Sevr’in artık geçerliliğinin kalmadığı Alman basınında geniş yer verilmiştir⁹⁴.

Nitekim Atatürk’de Sevr Antlaşması’nın hükümlerini öğrendikten sonra 1 Haziran 1920’de General Kazım Karabekir’e gönderdiği telgrafta şunları ifade etmiştir: “ Devlet ve Milletimizin halas ve selameti hakkında garp devletlerinden hakiki bir muavenet ve insaf umudu kalmadığı üzerinde herkes birleşmiştir. Memleketimizin geleceği Doğu sınırlarımızın Ruslara ve İslâm âlemine bitişik olmasına mütevakıf olduğu hepimizce muhakkaktır. Bu bitişikliğin herhalde teminine cidden çalışılacaktır”⁹⁵.

Nitekim Kazım Karabekir Paşa, Meclis Başkanlığı’na 16 Ağustos 1920 tarihli gönderdiği bir telgrafta Sevr’i imzalayanların “vatan haini” ilan edilmesini teklif etmiştir. Meclis’te görüşülen bu öneri 19 Ağustos 1920 tarihinde kabul edilmiş ve anlaşmaya imza atan Hadi Paşa, Rıza Tevfik Bey, Reşat Halis ve kırk iki kişinin daha vatan haini olduğu ilan edilmiştir⁹⁶.

92 Akyüz, *a.g.e.*, s.s.107-108.

93 S. Akşin, *a.g.e.*, s.s.341; 357.

94 Çalık, *a.g.e.*, s.40,85, 117, 155, 159, 161, 164, 166, 182.

95 A. Akşin, *a.g.e.*, s.68.

96 Öcal, *a.g.e.*, s.87.

Türkler için bir ölüm kararı olan Sevr, Türkler için bağımsızlık prensipleriyle bağdaşmamaktaydı. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa ve milliyetçilerin bunu kabul etmesine ve uygulanmasına imkân yoktu. Böylece bu durum, büyük bir milliyetçi grubun İstanbul'dan Anadolu'ya göç etmesine sebep olmuştur⁹⁷.

Fransa ile olan gelişmeler sonucunda da 20 Ekim 1921 tarihli antlaşma iki ülke arasında imzalanmıştır ve Ankara'daki görüşmeleri Atatürk bizzat kendisi yönetmiştir⁹⁸.

Ayrıca, Sevr'in imzalanmasından kısa bir süre sonra Ankara, Kastamonu ve Trabzon'da basılan " Türk Muahede-i Sulhiyesi ve Mahiyet-i Hakikiyesi: Bir Milet Nasıl Esarete Alınır (Türk Barış Antlaşması ve Gerçek İçyüzü/ İçeriği" başlıklı bir kitapçık Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar dağıtılmıştır. Bu kitapçık Türk ve Müslüman kamuoyu ve Kuva-yı Milliye üzerinde son derece etkili olmuştur. Kitapçık "...Hiçbir millet düşmanları tarafından bu kadar hakir görülmemiştir" yorumunu yapmaktadır⁹⁹.

İşte bütün bu zor şartlar içinde bile Türk Milleti bu durumdan yüzünün akıyla çıkmayı başarmıştır. Zaten Türkler böyle bir antlaşmayı tanımamışlar ve geleceğe ümitle bakmışlardır. Atatürk'ün 17 Ocak 1921 tarihinde United Telgraph muhabinine verdiği demecinde ifade ettiği gibi; "İstiklâl-i siyasi, adli, iktisadi ve malmimizi imhaya ve binnetice hakkı-ı hayatımızı inkâr ve iptale matuf olan Sevr ahidnamesi bizce mevcut değildir. Levazım-ı istiklâl ve hâkimiyetimizi temin edecek bir sulhün akdi nuhbe-i âmâlimizdir"¹⁰⁰.

Atatürk'ün bu isteği Sevr'e imza koyan devletlerin 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması'nı imzalayıp onaylamalarıyla gerçekleşmiştir. Çünkü Lozan antlaşması, Sevr'i tanımıyor ve Sevr'deki hükümleri tamamen değiştiriyordu. Lozan'ı imzalamakla Sevr'i imzalayan aynı devletler, Sevr'in milletlerarası alanda artık mevcut olmadığını da kabul ve açıklamış oluyordular.

Ayrıca, daha Sevr yapılmadan önce Ankara Hükümeti 16 Mart'tan itibaren İstanbul tarafından imzalanan bütün antlaşmaları hükümsüz sayacağını dünyaya ilan etmiştir. Sevr ise onaylanmadığı için akdedilmiş kategorisine bile giremeyip bir tasarıdan ibaret kalmıştır¹⁰¹.

Sonuç

Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'ye düşman olan devletler tarafından dört defa barış teklifi olmuştur. Bunlardan birincisi Sevr projesidir. Bu proje TBMM'nce müzakere konusu bile olarak görülmemiştir. İkinci teklif ise, I.İnönü Savaşı'ndan sonra toplanılan Londra Konferansı ile 12 Mart 1921'de gündeme gelmiştir. Bu konferans, Sevr'i sadece çok küçük noktalarda revize ederek ortaya koymaktaydı. Ancak ardından II. İnönü Savaşı'nın başlaması ve Türkiye'nin

97 Melek, *a.g.e.*, s.s.90-91.

98 A. Akşin, *a.g.e.*, s.26, 92.

99 A. Akşin, *a.g.e.*, s.147; 151; 155; Çulcu, *a.g.e.*, s.s.87-88.

100 Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, C.III, Ankara, 1989, s.22.

101 Yılmaz Altuğ, "Onaylanmayan Andlaşmalar 'Sevr'", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, s.32, Mayıs 1970, s.20.

böyle bir antlaşmayı kabul etmemesi üzerine konferans bir netice elde edemeden dağılmak zorunda kalmıştır. Üçüncü teklif, Sakarya Zaferi'nden ve ardından Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması'nın hemen arkasından, Paris'te toplanılan İtilaf devletleri dışişleri bakanları tarafından yapılmıştır. Sonucusu ise Lozan Antlaşması'dır¹⁰² ve Lozan Antlaşması ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti sağlam temeller üzerine kurulmuştur.

Anderson'un da dediği gibi, "Türkiye'nin hayata dönüşü 20.yüzyılın en kayda değer olaylarından biri" dir¹⁰³.

Lozan Antlaşması ile "Şark Meselesi" ortadan kalkmıştır diyebiliriz. Ardından Atatürk dönemi güçlü bir Türkiye oluşmasında çok etkili olduğu için bu mesele uygulamaya konulamamıştır. II. Dünya Savaşı yılları da dünyanın Almanya-İtalya-Japonya üçlüsüyle uğraştığı bir dönem olduğu için Şark Meselesi yeniden ortaya çıkacak bir ortam pek bulamamıştır. Mesele daha çok beklemededir. II. Dünya Savaşı sonrasında artık Şark Meselesi-Sevr'in uzantıları, günümüze uyarlamaları ortaya çıkmıştır. 21.yüzyıl Türkiye'si için ise durum gittikçe daha tehlikeli bir durum almaktadır.

10 Ağustos 1920 tarihi, Türk tarihinde "en uğursuz" proje olarak nitelendirilmektedir. Sevr ile Osmanlı Devleti'nin bütün toprakları bölünmeye kalkışılmıştır. Bu düzen İngiliz Başbakanı Lloyd George'un başının altından çıkmıştır. Lloyd George'un, coğrafya ve tarihi olaylar hakkında çok az bilgisi vardı. Lloyd George, Türkiye'yi geçmişi ve geleceği olan yaşayan bir organizma olarak görmüyordu. Türkiye'yi sadece harita üzerinde bir toprak parçası olarak değerlendirmekteydi¹⁰⁴.

Oysaki bunun böyle olmadığını Lloyd George, 1922 yılında Atatürk hakkında, " Asırlar pek nâdir olarak dahi yetiştirir. Şu talihsizliğe bakın ki, o büyük dâhiyi asrımızda Türk milleti yetiştirdi. Mustafa Kemal'in dehâsi karşısında elden ne gelir?"¹⁰⁵ diyerek anlamıştır.

Şark Meselesi bir nevi' Haçlı Seferleri'nin bitişi olarak da yorumlanmaktadır ve bu sorun yeni problemler çıkartmayacak şekilde çözümlenmeliydi¹⁰⁶. Ancak bu amaca ulaşamamışlardır.

Aslında Şark Meselesi Batı dünyasının olaylara Avrupa merkezli bir bakışıdır. Bu nedenle dün vardı, bugün de var ve yarın da olacaktır. Çünkü Müslüman Türk milletinin Anadolu'dan tamamen atılmasına kadar devam edecektir¹⁰⁷.

Bu sebeplerdir ki Osmanlı Devleti üzerinde paylaşma senaryoları hazırlanmıştır ve bunun doğrultusunda Balkan Savaşları ardından da I.Dünya Savaşı gelmiştir. Son noktayı da Sevr ile koymak istemişlerdir. Hristiyan nüfusu Tanzimat, İslahat fermanları ile Türkler aleyhine kıskırtmaları, I.Dünya Savaşı'nı

102 A. Akşin, *a.g.e.*, s.s.106-107.

103 Anderson, *a.g.e.*, s.373.

104 Hikmet Özdemir, *Atatürk ve İngiltere (Bir Barışmanın Diplomatik Tarihi)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s.31.

105 Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, İstanbul, 1958, s.508.

106 Melek, *a.g.e.*, s.126.

107 Yuvalı, *a.g.m.*, s.108.

çıkartmaları, Anadolu'da Ermeni ve Yunanlıları Türkler aleyhine kışkırtıp katliam yaptırılmaları hepsi Şark Meselesi'nin sonucudur.

1856 tarihli Paris Antlaşması'nın 7. maddesi ile Osmanlı Devleti Avrupalı bir devlet sayılmıştır ve böylece Avrupalı devletlerin hukukundan yararlanabilmesi sağlanmıştır¹⁰⁸. Gerçekte ise bu böyle olmamıştır. Çünkü İngiliz siyasetine göre Paris Antlaşması İngilizlere Türklerle ilgili her türlü konuya katılma hakkı tanımaktaydı¹⁰⁹. Böylece Avrupalılar Osmanlı Devleti'nin iç işlerine daha çok karışmışlardır ve Osmanlı Devleti'nin dış borçları gittikçe artmıştır. 1881 tarihinde kurulan Dûyun-u Umumiye İdaresi'nin de IMF'den hiçbir farkı yoktur. Her iki kurum ile Türk ekonomisinin yabancıların eline geçmesini sağlamıştır. AB ile de bu karışma siyaseti devam etmektedir. Hatta bazen AB için Türkiye'nin 150 yıllık hayali yorumları 1856 Paris Antlaşması'na dayanılarak yapılırsa da AB'nin Türkiye üzerindeki yaptırımları Türkiye'nin lehine hiçbir zaman olmamıştır.

Günümüz Türkiye'si için de gelişmeler aynidir. Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye uyguladığı ekonomik, siyasi, kültürel alandaki dayatmalarının, Osmanlı Devleti zamanında yenilikler adı altında Türklere dayattıkları baskılardan hiçbir farkı yoktur. Sadece isimleri ve zamanları değişmiştir. IMF'nin Türkiye üzerindeki baskılarını da bunlara ekleyebiliriz. Çünkü Sevr'in 22. maddesi kendi kendilerini henüz yönetme yeteneğinden yoksun halklara ve ülkelere mandater sistemi önermektedir. Bu sistem de uygulamaya razı olacak devletlere verilecekti ve her manda altına alınacak ülkenin ekonomik, siyasi yapısı farklı olduğu için uygulamalar da buna göre yapılacaktı. Dolayısıyla günümüz şartlarında IMF'nin uyguladığı dayatma politikalarının Sevr'in bu maddesinden pek de farkı yoktur.

Uygulanan yöntemler ve amaçlar büyük benzerlikler göstermektedir. Yani günümüz itibarıyla Şark Meselesi ve dolayısıyla Sevr bitmemiştir. Değişik yollarla tekrar hayata geçirilmek istenmektedir. Sözde Ermenistan, sözde Kürdistan gibi meseleler bu amaca hizmet etmektedir. Nitekim Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde ki Kürtçülük ve Ermeni propagandaları da Şark Meselesi'nin günümüz uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır. 1878 Berlin Antlaşması'nın 63. maddesi ile Ermenilere verilen ayrıcalıklar günümüzde sözde soykırım iddiaları ile devam etmektedir. Sevr ile oluşturulmak istenen sözde Ermenistan projesi günümüz itibarıyla sözde soykırım iddiaları ile hayata geçirilmek istenmektedir.

Ayrıca Sevr haritası ile oluşturulmak istenen sözde Kürdistan haritası karşılaştırıldığında bu iki haritanın birbirlerinden pek de farklı olmadıkları görülmektedir. Amaç değişmemiş sadece araçlar zamana ve gelişen dünya şartlarına göre değişmiştir.

Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan itibaren bu sorunlar azalmamış aksine gittikçe artmıştır. Bunun sebebi Türkiye'nin uyguladığı politikalarda değil, dış güçlerin Türkiye'nin iç ve dış siyasetinde etkili olmalarında aranmalıdır. Atatürk döneminin Ekonomi Bakanı Celal Bayar'ın hazırladığı 1936

108 Karal, *a.g.e.*, s.243; Özbay, *a.g.e.*, s.65; Pehlivanoğlu, *a.g.e.*, s.11; Redcliffe, *a.g.e.*: s.9; F. R. Bridge, "The Habsburg Monarchy and the Otoman Empire, 1900-18", *The Great Powers and the End of the Otoman Empire*, (ed.: Marian Kent), George Allen-Unwin Ltd., London, 1984, s.48.

109 Redcliffe, *a.g.e.*, s.7.

tarihli Şark Raporu ile Necmeddin Sahir Silan'ın hazırladığı 1939-1950 tarihleri arasında Cumhuriyet Halk Partisi'ne, ardından 1952-1953 tarihlerinde de Demokrat Parti'ye sunduğu raporlarda da Doğu ve Güneydoğu bölgeleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir¹¹⁰. Nitekim Atatürk döneminin Ekonomi Bakanı olan Celal Bayar 1936 tarihinde hazırlayıp sunduğu raporunda şöyle bir sonuca varmaktadır;

“Doğu’da, bugün için dahi, tamamen yerleştiğimiz iddia olunamaz. Dayanacağımız en mühim kuvvet, ordumuz ve jandarmamızdır”¹¹¹.

Ancak bu konuda da 1994 tarihinde Türkiye'nin gündemine 'profesyonel askerlik' kavramı getirilmiştir¹¹². 2010 yılı itibarıyla bu konu artan terör olayları üzerine tekrar gündeme getirilmiştir.

Dolayısıyla Malazgirt Zaferi'nden günümüze kadar geçen süre zarfında Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde ortaya çıkan menfi etkiler buralarda bir Şark Meselesi'ni ortaya çıkarmıştır¹¹³. Burada bahsedilen Şark Meselesi, Batı'nın ortaya koyduğu geniş çaptaki Şark Meselesi'nin uzantısı olarak, Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra tam amaçlarına ulaşamadıkları ve bu amaçlarını elde edebilmek için Türkiye Cumhuriyeti'nde ortaya çıkarılan Doğu ve Güneydoğu meseleleridir.

Misyonerlik faaliyetleri de çeşitli şekillerde devam etmektedir. Şark Meselesi ve uygulanmak istendiği Sevr, günümüz itibarıyla başka isimler ve uygulamalar adı altında karşımıza çıkmaktadır. Büyük Ortadoğu Projesi olarak adlandırılan girişimler de bu amaca hizmet etmektedir. Yine Türkiye için zaman zaman gündeme getirilen Federal veya Başkanlık sistemleri gibi yönetim değişiklik önerileri de bu amaçtan başka bir şeye çalışmamaktadır. Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa bunu “ya istiklâl ya ölüm” olarak ortaya koymuştur. Dolayısıyla günümüz Türkiye'si için bu sistemleri isteyenler hangi düşünceye göre bunları talep etmektedirler?

Nitekim Kazım Karabekir Paşa'da bu konu ile ilgili olarak geçmişte şunları ifade etmektedir;

“Bizi parçalayarak yutmak isteyen dış güçler, Kürtlük hareketini de geçmişten beri yayıyorlardı. Hıristiyan unsurların dışında Araplar, Arnavutlar gibi bu sessiz İslam unsuruna da beylik, muhtariyet gibi zehirli haplar yutturuluyordu. Meşrutiyetin ilanından sonra 'adem-i merkeziyet' diyerek bu gayeye ulaşmak isteyen akılsız harisler türedi”¹¹⁴.

Yine Türkiye'nin AB'ye girme süreci içerisinde Türkiye'ye verilen rapor ve belgelerde Lozan Antlaşması ile çelişen istekler öne sürülmektedir. Bunların başında, azınlıklar ve hakları, yeni azınlık oluşturma girişimleri, ülke bütünlüğünü ve milli birliği parçalamaya amaçlayan istekler, yeni etnik gruplar oluşturma gayretleri, dini azınlıkların Lozan'daki statülerini değiştirme çabaları gibi konular¹¹⁵ tamamen Sevr'deki dayatmaların günümüz uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır.

110 Bkz.: Celal Bayar, *Şark Raporu*, İstanbul, 2009; “Doğu Sorunu” Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953), İstanbul, 2010.

111 Bayar, a.g.e., s.63.

112 Özbay, a.g.e., s.233.

113 S. Ahmet Arvasi, *Türkiye'de Şark Meselesi ve Alınacak Tedbirler*, Bilgeoğuz yay., İstanbul, 2009, s.21.

114 Öcal, a.g.e., s.120.

115 Pehlivanoglu, a.g.e., s.142.

Bunların yanında KKTC üzerindeki baskılarda yine aynı zihniyetin ürünüdür. AB'ye giriş vizesi olarak KKTC'nin ortadan kaldırılması Türkiye'den istenmektedir.

Yine Ege ve Karadeniz'de de Pontus ve Bizans ideallerini gerçekleştirme çabaları yine bu düşüncenin ürünü olarak değerlendirilmelidir.

Bu konu ile ilgili olarak şu değerlendirmeler de dikkate değerdir; "Lozan'ı içine sindiremeyenler, Türkiye'ye Sevr koşullarını dayatıyorlar. AB hangi Türkiye'yi almak istiyor? Kıbrıs'tan vazgeçmiş, Türk-Yunan dengesini kaybetmiş, Ermeni iddialarını kabul etmiş, azınlık olmayan insanlarına azınlık statüsü vermeyi kabullenmiş, dolayısıyla Sevr şartlarını kabul etmiş bir Türkiye'yi almak istiyor... AB tarafından Atatürkçülüğün engel olarak gösterilmesi ürkütücüdür. Türkiye'nin temelinde kaynağını tam bağımsızlıkta bulan ilkeleri vardır ve onu koruyan, onun güvencesi Türk Ordusu. Avrupa Birliği, Türk Ordusunu idare edilebilir duruma getirmek istiyor. Buna dikkat etmek gerekir"¹¹⁶.

Nitekim Mustafa Kemal Atatürk'ün ortaya koyduğu "*Ne mutlu Türküm diyene!*" anlayışı ve amacı ortadan kaldırılmak istenmektedir. Osmanlı Devleti gizli antlaşmalar ile parçalanarak topraklarında pek çok küçük devletler oluşturularak ortadan kaldırılmak istenmiş ve büyük devletler tarafından bu amaç I.Dünya Savaşı sonunda büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Çünkü Türklerin Anadolu ve Rumeli'ye sahip olup yerleşmelerini bir türlü içlerine sindirememişlerdir. Dolayısıyla, tam anlamıyla Türkleri Anadolu topraklarından Milli Mücadele sayesinde atamadıkları için bu plan günümüz itibarıyla devam etmektedir. Yeni amaçları Türkiye'yi küçük devletçikler haline getirmektir. Dolayısıyla "*Şark Meselesi*" günümüz uygulamaları ile devam etmektedir.

---

116 A.g.e., s.s.153-154.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz, "The Late Otoman Empire", *The Great Powers and the End of the Otoman Empire*, (ed.: Marian Kent), London, George Allen-Unwin Ltd., 1984.
- AKŞİN, Aptülâhat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara, 1991, TTK.
- AKŞİN, Sina, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, İstanbul, 2010, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- AKYÜZ, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, Ankara, 1988, TTK.
- ALPASLAN, Teoman, *Sevr ve Lozan'ın Ortak Hükümleri, Musul ve Kerkük Elden Nasıl Çıktı?*, İstanbul, 2008, Kum Saati Yayınları.
- ALTUĞ, Yılmaz, "Onaylanmayan Andlaşmalar 'Sevr'", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.32, Mayıs-1970.
- ANDERSON, Matthew Smith, *Doğu Sorunu 1774-1923, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, 2010, 2. baskı, (çev.: İdil eser), Yapı Kredi Yayınları.
- ARMAOĞLU, Fahir, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara, 1975.
- ARVAŞI, S.Ahmet, *Türkiye'de Şark Meselesi ve Alınacak Tedbirler*, İstanbul, 2009, Bilgeoğuz yay.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.1, Ankara, 1981.
- Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1919-1923)*, C.1, Ankara, 1981.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1989)*, C.III, Ankara.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam, Mustafa Kemal (1919-1922)*, C.2, İstanbul, 1971, 4. baskı, Remzi Kitabevi.
- BAYAR, Celal, *Şark Raporu*, İstanbul, 2009, İkinci Basım, Kaynak yayınları.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Ankara, 1973.
- BIREN, Mehmet Tefik, *II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C.II, İstanbul, 1993.
- BOSWORTH, R.F.B., "Italy and the End of the Otoman Empire", *The Great Powers and the End of the Otoman Empire*, (ed.: Marian Kent), London, 1984, George Allen-Unwin Ltd.
- BODGER, Alan, "Russia and the End of the Otoman Empire", *The Great Powers and the End of the Otoman Empire*, (ed.: Marian Kent), London, 1984, George Allen-Unwin Ltd.

- BRIDGE, F.R., "The Habsburg Monarchy and the Otoman Empire, 1900-18", *The Great Powers and the End of the Otoman Empire*, (ed.: Marian Kent), London, 1984, George Allen-Unwin Ltd.
- ÇALIK, Ramazan, *Alman Basınında Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa (1919-1923)*, Ankara, 2004, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü.
- ÇULCU, Murat, *Zito Venizelos!... Sevr'den İzmir'e*, İstanbul, 2009, E yayınları.
- "Doğu Sorunu" *Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953)*, İstanbul, 2010, (der.: Tuba Akekmekçi-Muazzez Pervan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ERİM, Nihat, *Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara, 1953.
- EVANS, Laurance, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, İstanbul, 2004, Örgün Yayınevi.
- GORYANOF, Sergey, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*, (haz.: Ali Ahmetbeyoğlu-İshak Keskin), İstanbul, 2006, Ötüken.
- GREW, Joseph C., *Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisi'nin Anıları Lozan Günlüğü*, İstanbul, 2001, Multilingual.
- İRTEM, Süleyman Kani, *Şark Meselesi, Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi*, (haz.: Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul, 1999, Temel yayınları.
- KARADAĞ, Raif, *Şark Meselesi*, İstanbul, 2005, 3. baskı, Emre yayınları.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.V, Ankara, 1988, 5. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KENT, Marian, "Great Britain and the End of the Otoman Empire", *The Great Powers and the End of the Otoman Empire*, (ed.: Marian Kent), London, 1984, George Allen-Unwin Ltd.
- KOÇU, Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920) ve Lozan Muahedesi*, İstanbul, 1934.
- KURAT, Yuluğ Tekin, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Ankara, 1986, Turhan Kitabevi.
- KURAT, Yuluğ Tekin, "Türkiye Topraklarının Paylaşılması Hazırlıkları-Sevr", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, X/58; X/59, t.y.
- MELEK, Kemal, *Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası*, İstanbul, 1985, Der yayınları.
- Milli Mücadele Tarihi*, C.I, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005.
- MORGENTHAU, Henry, *Ambassador Morgenthau's Story*, New York, 1918, The Country Life Press, Garden City.
- N. M. S., *Harb-i Umumide Türkiye*, Trabzon, 1338, İkbal Matbaası.
- OLCAY, Osman, *Sevrès Antlaşmasına Doğru*, Ankara, 1980.

- ÖCAL, Enver Emre, *Kazım Karabekir'in Eserlerinde Doğu Sorunu*, İstanbul, 2010, İlgı kültür sanat yayıncılık.
- ÖZBAY, Turgut, *Lozan'dan Sevr'e Türkiye*, Ankara, 2005, 2. baskı, Anı yayıncılık.
- ÖZDAL, Barış, "Doğu Sorunu Kapsamında Almanya'nın Ermenilere Yönelik İzlediği Politikalar-Tessa Hofmann'ın İddialarının Analizi ve Kritiği-", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler, Erciyes Üniversitesi-Neşehir Üniversitesi XII. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*, C.1, Erciyes Üniversitesi Yayını, 2009.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Atatürk ve İngiltere (Bir Barışmanın Diplomatik Tarihi)*, Ankara, 2004, Atatürk Araştırma Merkezi.
- ÖZTÜRK, İbrahim Sadi, *Sevr Antlaşması, Tam Metin, 433 Madde*, Ankara, 2007, 2. baskı, Fark yayınları.
- PEHLIVANOĞLU, Öner A., *Sevr, Lozan Antlaşmaları ve Avrupa Birliği*, İstanbul, 2005, Kastaş Yayınevi.
- REDCLIFFE, Stratford de., *The Eastern Question*, London, 1881, John Murray, Albe-marle Street.
- RIZA, Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, İstanbul, 1993.
- SALTIKGIL, Haluk V., "Sevr Muahedesi ve 'Merkezi İslam Cemiyeti'nin İtirazı'", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.10, Temmuz-1968.
- SEZER, M. Çevik, *Avrupa'nın Sonu Sevr*, Ankara, 2009, GİP yayınları.
- SIMAVI, Lütfi, " Damat Ferit'in Sevr Hazırlığı", *Yakın Tarihimiz*, 2/23, t.y.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, İstanbul 1958.
- TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.III-IV, Ankara, 1973; 1974. *Tarih IV*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931
- TRUMPENER, Ulrich, "Germany and the End of the Otoman Empire", *The Great Powers and the End of the Otoman Empire*, (ed.: Marian Kent), London, 1984, George Allen-Unwin Ltd.
- UZUN, Cem, *Kemalizm Sol Değil*, İstanbul, 2004, Antikapitalist-İde yayınları.
- YUVALI, Abdulkadir, "Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşunda Şark Meselesi Faktörü", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler, Erciyes Üniversitesi-Neşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*, C.1, Erciyes Üniversitesi Yayını, 2009.

Çeviri

TARİH FELSEFESİNİN GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZDEKİ ÖNEMLİ SORUNU

William S. HAAS*

Çeviren: Serdar ŞEN**

İnsanlığın birliği ve türdeşliği düşüncesi, bize, uzun ve aşamalı bir deneyimin doğal ürünü olarak ve genişleyen ufukların ve insana kendi türünü daha iyi tanımayı bahşeden çok çeşitli yazgının bir sonucu olarak gelmemiştir. Kuramsal olarak böylesine büyük deneyim kaçınılmaz bir biçimde bir bütün olarak insanlık kavramını doğuruyor gibi görünse de, gerçeklik açıkça bu beklentinin yanlış olduğunu gösterir. Aynı biçimde, insanlığın birliği düşüncesine doğuştan gelen, evrensel, ölümsüz bir düşünce olarak bakmak da kabul edilemez. Doğrudur, evrenin yaratılışına ilişkin mitlerde tüm halklar insanın yaratılışından ya da doğuşundan söz ederler, ama onların kastettikleri ve bütünüyle doğal olarak ilgilendikleri şey kendi kabilelerinin soylarıdır.

Din ve felsefenin bir ürünü olan insanlığın birliği kavramı, kalıcı ve yüksek düşünceler üretmiş coğrafyalarda türemiştir. Böyle bir düşüncenin kendisi, onları insanlığa yayabilmek için, birlik ve benzersizlik karakteristiklerine sahip olmalıdır. Üç kez ve üç özgün tarzda bu düşünce biçimlenmiştir; İki kez din biçiminde, bir kez felsefi düşünce olarak -dinsel anlatımlar Asya'ya, dünyevi anlatımlar Avrupa'ya aittir. Yahudi-Hıristiyan inancı - Yahudilikte en azından peygamber çağlarından beri, Hıristiyanlıkta doğuşundan beri- tek bir tanrı düşüncesi tek bir insanlık düşüncesinde yansıtılmıştır: insanlık tanrının imgesinde yaratılmıştır, doğası ve kendisine yüklenen amaç bakımından melekler ve hayvanlardan ayrılır. Pers Zerdüştlüğünde insanlık Ahura-Mazda tarafından onun Kötü güçlere karşı verdiği eskatolojik savaşta yardım etmeleri için çağırılmaktadır ve bu ortak savaşta insanın ev sahiplerine Pers kralı önderlik yapmaktadır. Bu etik-dinsel kurgu aslında onun egemenliğinin en yüksek meşrulaştırılmasıdır. Grekler, öte yandan, onun birleştirici ilkesini dinsel karakterinden soyutlamışlardır; onlar duyu algısına dayanan zihinden ayrı olarak Nous'u, salt akıl yetisini keşfetmiş ve onu insanın ayırıcı özelliği yapmışlardır. Burada vurgulama, insanlığın birliği düşüncesinin bir coğrafi alandan, yani Güneydoğu Avrupa'dan, Yakındoğu'dan ve Ortadoğu'dan; eş deyişle Akdeniz'in Doğu bölgesinden, Akdeniz uygarlığını Hint ve Uzak Doğu'ya bağlayan bir köprü konumundaki İran topraklarından doğduğuna yapılmalıdır. Bu

* William S. Haas "The March of Philosophy of History and Its Crucial Problem Today": *The Philosophical Review*, Vol. 58 No.2 (Mar., 1949), Duke University Press, pp.101-129.

** Araş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (serdar.sen@deu.edu.tr).

olgu, bu düşüncenin türediği kaynaklar ve girdiği biçimler ortak etkileri dışlayacak bir şekilde temelden ayrıldıklarında daha dikkat çekici olur. Zerdüşçülük gibi Hıristiyanlık da insanlığı (kurtuluşa erişmesi gereken) bir selamet topluluğu olarak algılar, Yahudi anlayışı ise (insanlığı) bir inanç topluluğu olarak algılar; her iki anlayış biçimi de, insanlığı, düşünceleri kavrama ve fark edebilme yeteneğinde olan salt akıl topluluğuna yükselten Grek zihnine karşıtlık oluşturur. Hindistan’da ve Çin’de insanlığın birliği düşüncesi Hıristiyan inancında ve Grek felsefesinde ifadesini gösteren aynı açıklıkla formüle edilmemiş ve vurgulanmamıştır. Doğrudur, aslında o Hindistan’ın kurtuluş dinlerinde ve Çin’in taoist metafiziklerinde ve ahlak felsefesinde içerilmektedir, ama biz belirgin bir ifadesini bulmak için boşuna bakmış oluruz. Hintlilerin ve Çinlilerin metafizik kavramları, formüle etmeyi zorlaştırmış ve bir şekilde gereksiz kılmıştır. Onların evren kavrayışı, insana, Greklerin ve Yahudilerin-Hıristiyanların gözünde ve Zerdüştlük dünyasında tuttuğu biricik yeri vermez. Varoluşun sonsuz alanında insan, altında ve üstünde onu çevreleyen tüm öteki varlıklarla, bir fenomenden başka bir şey değildir.

Bir kez insanlığın birliği ve türdeşliği düşüncesi din ve felsefenin alanından intikal ettiğinde sekülerleşmekten başka bir olasılığı yoktu. Bu evrim, modern dünyanın şafağında Francis Bacon ve Campanella’dan Fransız Devriminin ideolojilerine ve bu ideolojilerin sosyalist ya da komünist çocuklarına kadar, evrensel bir devlet ve toplumun koşullarının ana hatlarını çizen ütopyalarla başladı. En sonunda bilimsel düşünce, biyoloji ve antropoloji insanlık sorunu ile ilgilendiklerini ilan ettiler. Orada *homo sapiens*, tüm üyeleri öteki türlerle değil ama birbirleri ile melezlendiğinde, insan fosillerinin çeşitliliği ile - Neandertal insan, *homo heidelbergensis* ve başkaları- *genus homo*’yu meydana getirir ve öteki daha maymunu türlerle birlikte *hominidae* ailesine karışır. Fiziksel karakteristiklerinin sınırlamaları kadar *homo sapiens*’in zihinsel doğası da belirsiz görünmektedir. Her ne kadar günümüzde *Homo sapiens*’in varolan en ilkel temsilcilerinin zihinsel donanımları açısından daha yetenekli ve ileri üyelerden temelde ayrılmadığı genel olarak kabul edilmiş olsa da, insan zihni ile hayvan psikolojisi özellikle de antropoidlerin psikolojisi arasında keskin bir ayrımın olup olmadığı, eğer varsa bunun nerede bulunacağı konusunda oybirliği ile onaylanmış bir sonuca ulaşılması zorunludur.

İnsanlığın birliği düşüncesi kendisini en güçlü biçimde din alanında gösterir. Tinsel alandan felsefi alana, oradan salt teorik bilimsel düşünceye kadar insanlığın birliği düşüncesinin derin inanç ve gerçekleşme iradesi ile olan kökensele bağlı aşamalı olarak zayıflaya geldi ve özsel enerjisi tükendi, ta ki en sonunda bilimsel düşüncede gerçekleşmeye bütünüyle kayıtsız kalıncaya dek.

Bu koşullar ve onların zorlukları tarih bilimine ve tarih felsefesine yansır. İlk ve Batı söz konusu olduğu kadarıyla, en etkili tarih felsefesinin Yahudi-Hıristiyan dünyanın dinsel tarihinin olması, insanlığın birliği düşüncesinin kökeni ile uyum içindedir. Seçilmiş halk düşüncesi, Tevrat’ın, o zaman bilindiği şekliyle insanlığın ırksal oluşumuna, ünlü soy tarihçesinde hayret verici bir doğrulukla vererek, nesnel ve gerçekten bilimsel bir ilgi göstermesine engel olmaz. Üç büyük aileye mensup birkaç halkın adının Nuh’un üç oğlundan sonra geçmesi bildirilen tarihsel olayların doğruluğuna, betimlemelerin gerçekçiliğine, sunulan kişiliklerin psikolojik gücüne ve etkileyciliğine zarar vermez. Tüm bunlar tanrının yalnızca Yahudi

ırkı ve inancından olan kişilerle konuşmaya tenezzül etmesi ve dünya tarihinin özünü tanrı ve onun asi halkı arasındaki dramatik ilişkiden oluşması olgusundan bağımsızdır. Cennet ve yeryüzünün ilkel bir saflık ve huşu uyandıran bir ihtişam atmosferinde karşılaştıkları dinsel tarihteki tüm insan vurgusu buna benzer. Dinsel tarihin tanrının bir insanla ilişkisine dek sınırlandığı bu tablo peygamberler döneminde eskatolojik boyutlar görüşüne yer vermektedir. Yine de seküler tarihin olaylarına ilgi, onlar doğrudan İsrailin tinsel misyonuna, yeryüzü halklarını İshak'ın peygamberliğinde ifade edilmiş olan tek bir tanrıya döndermeye ilgi gösterdikleri ölçüde sınırlanmaktadır.

Bu, öyleyse, insanlık tarihine derin bir anlam ile nüfuz eden ve ona üstün bir amaç veren gerçek bir tarih felsefesidir. Ama o bir bakıma, seküler tarih dinsel bir tarih olarak yorumlandığı için, tarihsiz bir tarih felsefesidir. Hristiyan tarih felsefesine büyük katkı veren, bununla birlikte Tanrı-insanın kurtarıcı olarak tarihsel ortaya çıkışının tarihin *terminus ad quem'* ini ve *a quo'* sunu oluşturan ve tarihsel sürece bütünüyle başka bir gerçeklik ve istikrar veren bu aynı tindir. Öte yandan, tanrının bedenselleşmesi, tinsel ve fiziksel olmak üzere iki doğa sorunlarının üzerinde durarak, tarihsel dünyayı parçalar ve bundan sonra bir yanda tanrının cenneti ve öte yanda Sezar'ın imparatorluğu, bir yanda münzevilerin ve azizlerin alanı olan Thebais öte yanda seküler devlet, tarihsel sürecin birbiriyle bağdaşmayan ve birbirinden farklı iki bileşeni olarak karşı karşıya gelirler. Seküler tarih açısından bakıldığında, Hristiyanlığın dinsel tarihi neredeyse gerçek tarihin sona ermesi anlamına gelmektedir. Tevrat'ta ırk, inanç ve yazgı bakımından farklı olan İsrail halkı varolduğu kadarıyla dünya tarihinin omurgasını oluşturur. İsrail'in politik ve ulusal birliğinin çözülmeye uğradığı Hristiyan inancında onun etnik ve ulusal öneminin yerini dinsel tarihin ilgisini bireye ve onun tinsel amaçlarının gerçekleşmesine odaklayan İncil'in hakimiyeti almıştır. Tarihsel süreç böylece doğal öznelerinden (halklar, devletler uygarlıklar ya da konusu her ne olursa olsun) yoksun bırakılmıştır ve bireysel ruhların kurtuluş için çabaladığı ilgisiz ve kendi içinde önemsiz olaylardan ibaret hale gelmiştir.

Seküler tarihin ölçütleri ile yargılandığında, dinsel tarih, gerçekten evrensel olsa bile, tek yanlı ve önyargılıdır. Tarihe önyargısız ve bilimsel merakı olan Heredot'da temsil edilen Grek dehası seküler evrensel tarihe giden yolu açmıştır. Heredot için insanlık gerçekten bir idi. O tarihinde ırka ve kültürel düzeye bakmaksızın insanlığın tüm yanları ile ilgili bilgileri kapsamına almıştır ve çalışmasının sınırları yalnızca onun çağının dünyasının sınırları tarafından belirlenmiştir. Bununla birlikte, eğer onun düşünsel ufku hiçbir sınır tanımazdı sezgisinin evrenselliği gene de önemli bir noktada dinsel tarihten geride kalırdı. Dinsel tarihte insanlığın yolu insanlığın özsel birliğini oluşturan aynı belirli ve üst bir anlam ile doludur. Heredot'un sonsuz güvenilirliğinden ötürü hiçbir ulusal ya da ırksal önyargı onun tarih görüşünü bozamaz, bununla birlikte, insanlığın birliği saf bir biçimde kabul edilmiştir, herhangi temel bir ilke tarafından güvence altına alınmamıştır. Heredot'da evrensel tarihin birliği rastlantısalıdır. O insanları onları bulduğu gibi ele alır, parçaları bir arada tutan uzay ve zamanın gelişigüzel birlikteliğinden başka bir şey değildir. Onun evrenselliği insanlık ailesinin üyelerini büyük bir tarafsızlıkla ele almasında yatmaktadır, ama hiçbir başat düşünce bu par-

çalardan anlamlı bir gerçeklik oluşturmamaktadır.

Bir yanda dinsel tarih veya tarihin dinsel yorumlanması, öte yanda tarihyazımı veya tarih bilimi modern tarih felsefesi için yolu hazırladılar. Bu evrim, seküler yorumun tarihin dinsel boyutunun yerini alması, yalnızca ortaçağın dünya tasarımının genel sekülerleşmesi çerçevesinde yer alabilir. Bununla birlikte, klasik mirası yeniden canlandıran zihin, çok sonraları Grek ve Roma mirasına son verdi. Ortodoks kilise yaşamından az çok açık bir biçimde yüz çevirenler bile düşünceleriyle Barres'in derin ve yalnızca görünüşte paradoksal olan şu sözlerini onayladılar: "Je suis athee mais je suis Catholique" (Ben bir ateistim ama bir Katolığım de). Klasik paganizmin ışığını yeniden canlandırma tutku ve çabalarına karşın, kendilerini Hıristiyanlığın ana-yapısından kurtaramıyorlardı, çünkü Katoliklik yalnızca bir din dizgesi değil, ama her şeyi kucaklayan bir uygarlıktır. Bu nedenle, Katolik inancının mutlak gücü sorgulanmaya ve zayıflatılmaya başlandığında dinsel olmayan gövde olduğu gibi kaldı. Katolik uygarlığın bu sekülerleşmiş gövdesidir ki Rönesans akımının gerçek temelini oluşturur ve yeniden başlatılmış Grek incelemelerinden daha önemlidir. Ortaçağ dünya tasarımı, klasik antikitenin dönüşüme uğratılmış mirasının ön-plana çıkartan bir seküler uygarlığı doğurmak için yalnızca dinsel arka-planından ve özünden soyunmak zorundaydı.

Rönesansın yeni ve belirleyici karakteristiğinin doğaya duyulan aydınlanmış bir ilgi olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Bu önerme doğru olduğunda dahi gerçeğin yalnızca yarısını kapsar, çünkü Rönesans insanı tarafından deneyimlendiği ve anlaşıldığı biçimiyle doğa Greklerin doğaya ilişkin deneyim ve anlayışlarından tözsel olarak ayrılır. Uzun ve acılı Hıristiyan devri boyunca Batı zihni bir kosmos olarak, tüm doğal fenomenlerin kendine yeterli bir düzeni olarak doğaya inancını yitirdiği gibi, doğaya yalın ve dolaysız yaklaşımı da yitirmiştir. Rönesans felsefesinde tanrı gitgide Doğa ile özdeşleştirildi, aslında doğa dünyasallaşmış tanrı oldu. Açıktır ki bu denklemin bu özdeşleştirmeden kazançlı çıkan parçası sadece doğadır. Tanrı ve doğanın gerçek bir eşitlenmesi ki bu sayede doğanın tanrılaştırılması tanrı ve doğa arasındaki uyumlu dengeyi bozmaz, her zaman birkaç büyük zihnin ve de bir felsefeden çok gizemli bir deneyimin ayrıcalığı olarak kalmak zorundadır. Yalnızca Spinoza'nın felsefesindedir ki *deus sive natura* yeterli felsefi anlatımını bulur. Bir bütün olarak yeni dünya anlayışında sekülerleşme süreci, yeni amaçlara uygun niteliklerinden bazılarını doğaya terk etmek zorunda kalmış olan ortaçağın tanrı ideasının değersizleşmesi ve çökertilmesinden başka bir sonuca varamazdı. Böylece, yalnızca birkaçından söz edersek, tanrının sonsuzluğu doğaya verildi, o nedenle doğaya bu nitelikleri vermek Grek anlayışına bütünüyle yabancıdır. Tanrının onun bilgeliğinde yansıtılan ustalığı en üstün ifadesini dünya mekaniğinin bengi yasalarında, özellikle de gök cisimlerinin gelişimini düzenleyen yasalarda bulmaktadır, dahası kutsallığın halesi kendi bağına Tanrısal Varlık'tan kesmiştir ve doğanın bütününe gizemli bir atmosfer ile kaplamıştır ki buna birçok durumda panteizm terimi uygun düşmektedir.

Rönesans dönemi, Grek antik çağının bir yeniden doğuşu değildi ve olamazdı. Özü itibarıyla, antikitenin karşısında sekülerleştirilen Hıristiyanlıktır ve artık antikite ile birlikte Hıristiyanlık ulaşılabilir bir ideal olmaktan çıkmıştır. Modern tarih felsefesi de, başlangıcında, dinsel tarihin sekülerleştirilmesi olarak

anlaşılmalıdır. Ruh ve onun kurtuluşa erme çabasının yerine Rönesans felsefesi zihni ve onun kültürel ilerleme ve yetkinleşme isteğini koymuştur. İnsanın ölümsüz kısmının dönüşümüne, derin hümanist anlamda, ölümsüzlüğü kabul edilebilen ya da edilemeyen zihnin olgunlaşması karşılık düşmektedir. Azizins dinsel idealinin yerini, kendisinde yaratıcı mikro-kosmos olarak zihnin ideallerini gerçekleştiren *uomo universale*'nin (evrensel insan'ın) seküler ideali almıştır. Buna, bizim eksik ve yanlış yönlendirici olan ve ilgisiz ve yanlış kullanımı tarafından aşındırılmış olan "uygarlık" sözcüğünün yerini aldığı, *civilta* denmektedir. *Civilta*, öyleyse, tarihsel sürecin anlamı ve amacı olarak görülmektedir. Uygurlık dünyasallaştırılmış kurtuluşa ermeğtir ve şeytanın güçlerinden kurtulmayı amaçlayan dinden çok barbarlığın prangalarından kurtulmak anlamına gelmektedir. Hem Ortaçağ hem de Rönesans bireyseldirler, insan kişiliğini üstün değerlerin ve tarihin bir temsilcisi ve belirlenmiş yetkinliğin elde edilmesini sağlayan bir araç olarak görürler. Bireyselci olmakla, her biri kendi sıfatlarıyla da olsa, kaçınılmaz biçimde aristokratiktirler: azizler kilisenin asıl seçkinlerini oluştururlar ama yalnızca alçak gönüllükleri onları hizmet edilen bir kral yaptığı kadarıyla- *servi servorum Dei* . Oysa ki *uomo universale*(evrensel insan) yalnızca kültürel değerlerin kusursuz örneği olmakla kalmaz ama ayrıca onların yaratıcısı ve insanlığın doğal hâkimidir.

Bununla birlikte, Ortaçağ ve modern tarih felsefesi arasında kurulan analoginin açık bir antagonizmaya yol açtığı çok önemli bir nokta vardır. Bu ayrışma özsel olarak onların politik bir varlık olarak insanla kurdukları kendi ilişkileri ile ilgilidir. Ortaçağ inanç ve düşüncesinin, kilise babaları ve hepsinden önemlisi St. Augustinus tarafından politik iktidara ve onun somutlaşması olan devlete kötülüğün cisimleşmesi olarak bakmaya teşvik edilmemiş olsalardı bile, Düşüş'ün kaçınılmaz bir ürünü olarak algılanmış olmasının doğurduğu devlete karşı kayıtsız ve kuşkucu tutumlarını sürdürmekten başka olasılıkları olamazdı. Hıristiyan tarih felsefesinde devlet, en çoğundan imparatorun seküler gücü ve kilisenin tinsel gücü olmak üzere iki erkten birisidir ve devletin kilise ile eşitlik iddiasına papalar şiddetle karşı çıkmışlardır. Seküler insan kişiliği düşüncesi devletle pozitif bir ilişki kurma arayışındadır. Politik toplum uygar yaşamın yalnızca çerçevesini ve koşulunu oluşturmaz, sosyal ve politik varoluşun kendisi ayrıca o olmaksızın bireyin ereğini gerçekleştiremeyeceği özsel unsuru oluşturur. Eğer politik yaşam, insanın özüne ve ereğine yabancı olmak şöyle dursun, onun uygarlığının bir parçasını oluşturuyorsa devlet ve hükümet, öyleyse, uygarlığın bütünü gibi, sürekli gelişme yeteneğindedir ve evrim ve ilerleme geçirir.

Tarihçilerin gözü bu yeni dönemde giderek artan bir dikkatle politik verilere odaklandığı için, tarih felsefesi bundan böyle tarihin ilerlemesini insanlığın evrimleşen uygarlığının tarihi olarak kapsamına almaktadır. Doğrusunu isterseniz, ancak bu yolla, terimin gerçek anlamında, bir evrensel tarih doğabilirdi. Politik tarih, en çoğundan, yeryüzündeki tüm ünlü insanların ya da ulusların politik yazgıları ve birbirleri ile karşılaşmalarının sıralanışı ya da ardışıklığı ile ilgilenir. Ama bu bin yıllık devinimler tarihsel yasalarla açıklansalar ya da olaylara ve dönemlere olağan-ötesi sözde-teleolojik anlamlar yükleyerek anlaşılır kılınsalar bile, o zaman bile, insanlığın tarihi parçaların ya da önemsiz olayların geçmişlerinin bir dökümü ya da özeti olarak kalır. Bunun tersine, mirasını dinsel tarihten alan seküler tarih

felsefesi insanlık tarihini ruh ve tin ile bürümüş ve ondan yeni bir anlam çıkarmaya çalışmıştır- ki bu uygarlığın doğuşu ve ilerleyişidir.

Tüm bu yeni kavramlar ve eğilimler Vico'nun (doğumu:1670) tarih felsefesinde buluşurlar. *İnsanın Evrensel Doğasının Yeni Biliminin İlkeleri'* nde Vico, insanlık tarihinin aynı zamanda ve aynı ritimde olmasa da bütün yönleriyle uygarlığın aynı nihai amacına ilerlediğine ilişkin büyük bir öngörüyle derin bir kavrayışla betimlemektedir. Vico'nun hâlâ bu sürecin düzenleyicisi olarak tanrının inayetine vurgu yaptığı doğrudur ve bazı zamanlar daha yüksek bir yaşamın ortaya çıkışında dinden başat itici güç olarak söz etmektedir. Ama bu düşünceler onun yapıtına yaşamsal hiçbir katkıda bulunmayan tortulardır. Vico'nun gözünde tarih, uygarlığın kendi kendine işleyen bağımsız bir süreci olarak ileriye doğru gitmektedir. Her ne kadar mit, hukuk ve dil olmak üzere ya da din, politik otorite ve bilgi olmak üzere üç temel öğeden oluşsa da, uygarlık bir ve bölünemezdir.

Bunda şaşılacak bir şey yoktur, çünkü Rönesans ve hümanizmi birbirinden ayıran kavram ve temaların büyük bir dizgede inceden inceye işlenmeleri, ve bir ölçüde, aşılması için yeterince kristalize olmalarına ve olgunlaşmalarına kadar bir üç yüz yıl geçmek zorundaydı. Eğer tarih-yazımı çıkarım yapabilen bir zihnin nesnesinden duygusal olarak uzakta durmasını gerektiriyorsa tarih felsefesi bu nitelikleri hem de daha yüksek bir derecede gerektirir. Vico, dinsel tarih tahtı terk ettikten sonra seküler bir tarih felsefesinin yalnızca uygarlık kavramı üzerine inşa edilebileceğini düşünen ilk kişidir ve çalışmasında o modern dünyanın temelini oluşturan yeni kavramların, kategorilerin ve bilginin tümünü kullanmıştır. Bununla birlikte, o daha ileriye gitti, özellikle Kartezyen felsefede temsil edildiği biçimiyle modern düşüncenin başat akılcı temellerinin yetersizliğinin bütünüyle farkında olarak, insan ve tarihteki akıl-dışı güçlere hak ettikleri yeri verdi ve böyle yapmakla kendilerini yalnızca bir yüzyıl sonra romantizm döneminde gösterecek olan akımlardan önce davranmış oldu.

"Kurtuluş" ve "uygarlık" Batı zihninin insanlık tarihini aydınlatmasını sağlayan iki *lumina*'dır. Tarihin her iki yorumu insanları ve olayları karşılaştırmaya uygun ölçütler sunmaktadır. Ama kurtuluşun aşkınsal ölçütü çok katı ve ona karşı görünen gündelik yaşam biçiminden uzak olduğu içindir ki pek azı zaman karşısında ayakta kalacaktır ve kurtuluş için çabalayan insan çevresindeki şeylerden tamamen uzak olduğu ve onlara karşı çıktığı için, ölçütleri ve istekleri çok yüksek olan uygarlık bu dünyaya aittir ve orada kök salmıştır, üstelik bu dünyanın ötesindeki alanlara uzansa bile. Makro-kosmosun mükemmelliğini yansıtan mikro-kosmos olarak yeni insan düşüncesi, parçalar arasında mükemmel uyum kurulması koşuluyla hiçbir şeyin insana yabancı olmadığını ve olmaması da gerektiğini belirtmektedir. Seküler uygarlık, öyleyse, artık dine alt-güdümlü ve yalnızca din ile uyum içinde kalmasından dolayı pozitif bir değer değildir, tersine, din şimdi uygarlığın öteki öğeleri arasında bir öğesi olmaktadır ve önemli görülse bile *civiltà*'yı oluşturan çeşitli öğelerin uyumunu bozmamak için ötekilerle uzlaşmak zorunda kalacaktır. İnsan doğayla, zihnin dünyası ile olandan daha az olmayan çok yakın bir bağlantı içinde kalmaktadır. O özellikle birisinde, tek yaratıcısı, öznesi ve mirasçısı olduğu tarih ile kurduğu ilişkide kendisini evindeymiş gibi hisseder. Vico'nun derin inancı insanın yalnızca kendisinin yarattığı şeyi açıklayabileceği ve anlayabileceğidir ve kendi tari-

hini kendisi yaptığı içindir ki onu anlayabilir. İçinde yalnızca insanın yaşamaya değer bir yer yapabildiği ve yapacağı bu yeryüzü dünyası ile sınırlandırıldığında, yeni bir anlam ile aydınlatılmış olan tarih gerçekten evrensel olur.

Tarih felsefesinin izlediği süreç kaçınılmaz olarak Batı zihnini yansıtmaktadır. Dinsel ve seküler düşüncelerde bulunan ayrımlara ek olarak, yeni dönemin tarih felsefesini öncelerinden ayıran büyük ölçüde önemli bir nokta vardır. Dinsel tarih felsefesi Hıristiyan inancının tekelciliği anlamına gelmektedir. O yalnızca inancın üstünlüğü düşüncesine değil, ama ayrıca hakikatin biricik koruyucusu ve kurtuluşu giden tek yol olarak onun tekel olduğu düşüncesine dayandırılmıştır. Seküler tarih felsefesi öncellerinden böyle bir sav miras almamıştır. Bir ırk ya da bir halkın bu tür bir ayrıcalık savını kabul etmek onun insan ve de uygarlık düşüncesine karşıdır. İnsan uygarlığı, tüm çeşitliliği içinde birdir, ve insanlık ailesinin her kolu kendi düşünce yapısına uygun düşen bir biçimde uygarlığın doruğuna ulaşabilir ve ulaşacaktır¹.

Tevrat ve İncil'in dinsel tarihi Yahudilere ya da Hıristiyanlaştırılmış Batı uluslarına onlar yüksek insan değerlerine sahip olduklarından ötürü ilgi göstermez, ama aklın ermediği nedenler yüzünden tek gerçek inancın sahibi olmak için seçilmiş olmalarından ötürü ilgi gösterir. Dinsel açıdan bakıldığında bu seçimin yüce bir bağışlamayı temsil etmesine karşın, insanlık yönünden, Yahudilerin durumunda, esaret altına alınmış cahil ve sefil bir kabilenin üzerine yıkılmış neredeyse katlanılmaz bir sorumluluğun yüküdür, tıpkı Avrupa halklarının din değiştirmesinin sıklıkla tinsel ve barışçıl yollardan ve şiddetli önlemlerle korunmuş inancın safiyetinden başka yollarla elde edilmiş olması gibi. Bu koşullar altında İncil'in ve Tevrat'ın dinleri ile bu dinlerin inanç ilkelerini kabul eden insanlar - bir yanda Yahudiler öbür yanda ilk ve baskın Hıristiyan halklar olarak Avrupalı uluslar- arasındaki ilişki tuhaf bir rastlantı ilişkisidir. Bu böyle olmalıdır çünkü, Yahudi ve Hıristiyan öğretisine göre, dinsel hakikat keşfedilmiş değildir, insan tarafından kesinlikle yaratılmamıştır. O insana dış bir kaynak, tanrısal istenç tarafından vahiy edilmek zorundaydı, ve bu ruha dolaysız bir aşılama yoluyla bile değil, peygamber ve Kurtarıcı olan Musa'nın vasıta olması aracılığıyla yapılmıştır. Din, öyleyse, kabul ettirmek, inandırmak ve asimile etmek için hazırlanmış, eksiksiz bir biçimde düzenlenmiş bir define olarak insana sunulmak ve zorla benimsetilmek zorundaydı. Teolojik sorunlar ortaya çıkarmak şöyle dursun, bizim ilgilendiğimiz özellikle Yahudi ve Hıristiyan öğretilerle ilgili psikolojik deneyimleri, daha fazla tarihsel gelişim için, bu deneyimin içerdiği tüm imlemleriyle ortaya koymaktır. Tüm halklar arasında gerçek iman ilkelerini kabul etmek ve savunmak için Yahudilerin ve Avrupalıların seçilmiş olduğu, ve bu yeni dinleri insan zihni ve kalbinin yaratmadığı, ama Tanrı tarafından gönderilmiş elçiler aracılığıyla insanın önüne koyulmuş olduğu düşüncesine bağlı olanaklı iki sonuçtan birincisi tartışmamız için daha önemli görülebilir. Ne olursa olsun, buradan bir akidenin insanın dışında ve insandan ayrı kendi başına, deyim yerindeyse, yaşamayı sürdürdüğü sonucu çıkar -aklıma gelmişken, bu fenomen Asya dinlerine bütünüyle yabancıdır. Ve yine böyle ama mantığa uygun bir vargı dinsel tarihin insanların bir tarihi olmaktan çok, özsel olarak dinsel bir öğretinin tarihi olduğudur.

1 Vico Amerikan yerlilerinin Avrupalılar tarafından keşfedilmemiş olsalardı tamamen aynı biçimde evrim geçireceklerini ileri sürmüştü.

Tevrat'ta bunu tanrının İsrail'e yönelik tasarıları, vahiyleri, eylemleri ve Yahudilerin davranışlarına karşı tepkileri oluşturmaktadır. Kilisenin dinsel tarihinde tarihin İsa'dan önceki ve sonraki dönemlere temelden ayrılması, inancın teolojik evrimi ve kuruluşu ve onun yeryüzündeki yazgısı açıkça ana konuları oluşturmaktadır ve oluşturmalıdır.

Uygarlığın kendisini dinin yerine geçirmesi ile, din uygarlığı oluşturan öğelerden biri konumuna geldi; her ne kadar uygarlığın öteki yanları ile aynı düzeydeki salt bir ifadesi olarak din kavramı yeni dönemin başlangıcında bulunamıyor olsa da, gene de din artık –yukarıda söz edilen anlamda– dayatılmış bir ana yapı olarak değil, ama uygarlığın doğal bir parçası olarak görülmektedir. İnsan kendi uygarlığı ile bütünleşti ve uygarlık tarihi insanlık tarihi oldu. Vico'nun felsefesi bu seküler yanı temsil etmektedir, çünkü Vico'ya göre tanrısal yazgı sonradan gelenlerin tarihsel sürecin yasaları dediği şeyden başka bir şey değildir ve aslında tam olarak aynı anlama ve işleve sahiptir. Bu görüş Vico'nun yukarıda söylediği insanın yalnızca kendi yarattığı şeyi anlayabileceği savı ile eksiksiz bir uyum içindedir. Yeni dönemin temel düşünce ve deneyiminin bu görüşten daha güzel bir anlatımı bulunamazdı. Biçimsel olarak pragmatizm felsefesine çok yakın görünse de o pragmatizmden ayrılır, tıpkı Yunan felsefesinde *prattain*'in, yararlı bir amacı olan pratik eylemin *poitein*'den, çıkar gözetmeyen yaratıcı edimden derin bir biçimde ayrılması gibi. Özerk dinamik bir varlık olarak insan *civiltà*'yı yaratır ve uygarlığın çeşitli alanları bireysel kişiliğin kendini içinde sürekli gerçekleştirmek zorunda olduğu bölünmez bir bütünün cepheleri ya da yönlerinden başka bir şey değildirler. Onlara birbirinden ayrı uzmanlık alanları olarak bakmak, sonradan ortaya çıkmış yapay bir ayırmadır, bu, orijinal yaratıcı edimden ve ulaşılmaya çalışılan ideallerden eşit ölçüde uzak olan tehlikeli bir ayırmadır.

Vico'nun tarih felsefesinin uygarlığın yaratıcısı olarak insanlığı kendi bütünlüğü içinde kucakladığı düşüncesi bu görüş ile tutarlıdır. İnsanlık ailesinin hiçbir dalı, gerçek düzeyi çok bayağı olsa da, değersiz ya da etkin kültürel ilerlemeye yetersiz görülmemektedir, yeter ki kendi doğal oluşumuna bırakılsın. İnsanlığın koşulsuz birliği ve türdeşliği düşüncesinde, yeniçağ ve onun tarih felsefesi dinsel dönemin mirasçısı olduğunu gösterir. Tüm insanlığın en-son Kurtuluşuna ilişkin dinsel-eskatolojik umut, insanın kendi kendisinin kurtarıcısı olarak uygarlık süreci yoluyla en yüksek yetkinliğe ulaşacağı görüşüne karşılık düşmektedir. En dikkat çekici olan, insanlığa ve insanlığın yazgısına ilişkin umut dolu bu düşüncenin -bir düşünce ki en umut dolusu ama yine de karamsarca yorumlanmış bir geçmişe karşın tasarlanmış ve yaşama geçirilmiştir- sağduyu akılcılığının ussal edime dayanan evrensel bir başarı sağladığı Aydınlanmanın tarih-dışı felsefesinin çekirdeğini oluşturmasıdır; onun sayesinde insan birbirini izleyen yozlaşmış ve zararlı toplumsal ve politik kurumlar tarafından baskı altına alınmış salt akıl ve ahlaksal yetkinlikten oluşan kökensel konumuna yeniden getirilmiştir. Geçen yüzyılın karakteristiği olan ilerleme felsefesi evrimci tarih felsefesi ve aydınlanma felsefesinin kaynaşmalarından elde edilmiştir. Onun temel düşüncesi defalarca formüle edilegelmiştir ve o teknolojik ilerlemeyi yüceltmeye ve büyük güçlerin sömürgeci politikalarını haklı göstermeye hizmet edegelmiştir. Bu düşünce şöyledir, her ne kadar tümüne kendi olanaklarıyla elde etme yeteneği ve akli bağışlanmamış olsa da,

insanlık ailesinin tüm üyeleri ilerleyebilir ve ilerlemeyi hak etmektedirler. Batı'nın bu insanlara - yalnızca ilkel olanlara değil, ama ayrıca ilerleme yolunda şu anda bile çok geride kalmış olan Doğulu halklara da - yaratıcısı ve koruyucusunun Batı olduğu teknik ve kültürel gelişim yoluna onları yönlendirmek için yardım eli uzatması gerekir. Kipling'in dediği gibi bu beyaz adamın gerçek idealist sorumluluk, körlük ve ikiyüzlülüğün temel bileşen olarak aşırı dozdaki güç istenci ile tuhaf bir karışımından oluşan yükümlülük felsefesidir.

Bu andan sonra tarih felsefesi insanlığın kurumlarını temelden sarsan yetenek ve yazgılarını birleştirmiş bilimsel ve politik olayların etkisine girmiştir. Yeni gerçeklere daha uygun bir tarih felsefesi arayışında olan hızla yükselen antropolojik ve etnolojik bilgi dallarının etkisi ilk sırada yer almaktadır. Doruk noktasına ulaşmış Aydınlanma felsefesinin masumiyet ve eksiksizlikten oluşan insanın doğal durumunu resmettiği ve onu yanlış yola saptırılmış uygarlığa önerilen kusursuz bir örnek olarak yücelttiği tuhaf düşünce, kitlelerin idealize edilmiş resimlerini yönetici sınıfların yozlaşmışlığının karşısına diken yeni sosyal felsefe tarafından tekeli altına alınmıştır. Öte yandan, hiç uygarlaşmamış ilkel kabilelerle ilgilenen araştırmacılar tarafından yapılan betimlemelerin yerini özenli araştırmalara dayanan daha yeterli değerlendirmeler almıştır. Önyargısız çalışmaların ilkel toplumdaki günümüze dek uygarlığın yaşamını etkiledikleri gösterilebilir olan en karmaşık kurumları ve büyük önemdeki dinsel inançları ortaya çıkarmış olmalarından dolayı, ilkel insanların bizim duygularımıza uzaklığı yok oldu ve anlamaya dayalı yakınlığa dönüştü. Bununla birlikte, hiçbir geçerli değerlendirmenin yok sayamayacağı tartışma götürmez bir gerçek, görünüşte gelişme ve ilerleme için doğal yeteneği olmayan ve geniş bir alana yayılmış insan gruplarının var olmuş olduğudur.

Benzer ama tür olarak ayrı bir değişim Batı'nın Asya uygarlıklarına yönelik tutumlarında ortaya çıkmıştır. Rönesans insanının, özellikle Pico'nun ortaçağdan miras olarak aldığı ve Vico'nun kendi tarih felsefesinin koşulu olarak sunduğu insanlığın koşulsuz birliği ve türdeşliği kavramı uygarlıklar arasında temel ayrımlar olduğunu kabul edemezdi. Yabancı ve Batı-dışı olduklarından Asya uygarlıkları Batı'yı epey etkilemiş olabilir, ama bu etki yalnızca tek yön ile ilişkilidir ve bu tek yöne kök salmamış düşünce temel olarak ayrı bir zihin yapısını ortaya çıkarabilirdi. Bu, Asya uygarlıklarının, özellikle Çin ve Pers uygarlıklarının Batı ile türdeş olduğu ve onların üstünlüğünün 17. ve 18. yüzyıllarda tanındığı yönündeki klişeleşmiş ve kimi zaman neredeyse bön varsayım tarafından açık bir biçimde örneklendirilmektedir. Bununla birlikte, Asya uygarlıklarına ilişkin giderek artan bilgi ve çözümleme ve Asyalı zihin yapısına ilişkin daha derin bir kavrayış Asya uygarlıklarının ayrı bir uygarlık türü oluşturduklarını ve bu uygarlık türünün Batı ile karşılaştırılmasının yalnızca Doğu-Batı ayrımının açığa çıkarılması ile sonuçlanabileceğini öne sürmektedir. Hegel'den Spengler'e uzanan 19. yüzyıl tarih felsefesi bu eğilimi yansıtır. Doğuyu anlamaya yönelik tutumdaki bu hızlı değişimi ve Doğuya ilişkin değişen değerlendirmeleri anlamak için sadece düşünsel sürecin kendisine bakmak yeterli değildir. Bilim ve bilimsel anlayışın Batı'ya verdiği güç ile evrim kuramının deneyime ve de insan bilimlerine aşıladığı çok büyük itici güç Batıya hiçbir rakibi hoş görmeyen öz-güven ve küstahlık aşılacak için işbirliği yaptılar. Bu yeni temel açısdan bakıldığında Doğu uygarlığı birdenbire çağ-dışı ve hiç ilerlememiş göründü ve her

ne kadar felsefe ve sanat gibi özel alanlarda kendilerinden önceki anlama biçimleri korunmuş ve üzerine bir şeyler koyulmuş olsa da, Doğu uygarlığı bir bütün olarak ikinci konuma düşmüştür.

Eşit ölçüde belirtmeye değer ki 19. yüzyılın bu bakış açısı günümüzde değişime uğramaktadır. Bu yine, yalnızca sorgulanamaz ve derin ayrımların arkasında yatan nihai ortak zemini bulma eğiliminde olan daha geniş bilginin ve daha derin iç-görünün sayesinde değil, ama ayrıca üstün insanlar olmamızdan duyulan kuşku sayesinde ki bu kuşku bilimin ustalarının bayıldığı oldukça ki-birli bir konunun altını oyar ve yeni bir anlayışa kapı açar. Doğu uygarlıklarına ilişkin Batı'nın tutumu, öyleyse, doğal ve naif tanışıklıktan genişletilmiş bilgiye bağlı ayrılma ve uzaklaşmaya ve oradan, öyle görünmektedir ki, daha derin bir yakınlığa ve duygudaşlığa yönelmektedir.

Bir kez insanlığın birliği ve türdeşliği düşüncesi bir yanda ilkel halklarla tanışma tarafından, öte yandan Doğu uygarlıklarının iyice anlaşılması tarafından parçalandığında Avrupa aklı uygarlıkların ve halkların ayrımlarına ve özsel niteliklerine giderek daha çok duyarlı ve esnek olmaya başladı. 19. yüzyılın başlangıcından bu yana Batı ulusları fizyonomilerini daha önce görülmemiş bir açıklıkta birbirlerinin karşısına çıkardıkları için Doğu uygarlıklarının çeşitliliklerine ilgi arttı ve özgün niteliklerine ilişkin bilinç gelişti. Bu evrim, bilginin yeni ufuklarına kapı açmakla ve insanın gizilgüçleri hakkındaki iç-görüü zenginleştirmekle birlikte, şimdiye dek insanlığın ayrı kollarını bir arada tutmuş bağları parçalamakla tehdit etmektedir. Uzak ve zamana karmakarışık dağılmış bu kollardan kimi değiştirilemez bir ilkelik durumuna mahkum olmuş kimileri de daha öte ilerleme işareti göstermeksizin değişik düzeylerde tamamen durmuşlardır; gene birkaç ayrıcalıklı olanı sürekli ilerleme yolunda görünürken başkaları önceki daha yüksek bir gelişim durumundan geriye düşmüş ve yozlaşma içinde can çekişmektedir. İnsanlık tarihi kendi anlamını kavramaya çalışan herhangi bir tarih felsefesi girişimini başarısız kılacak sonu gelmez bir kargaşanın resmini göstermektedir. Işık, romantik dönem felsefesinde çok yaratıcı olduğu kanıtlanmış organizm düşüncesi yoluyla -biyoloji biliminin öncüsü olan- doğa felsefesinden geldi.

Aristoteles'in enteleky (entelekheia) kavramı Hegel'in tarih felsefesinin belkemiğini oluşturmaktadır. İçerdiği tüm metafizik anlamları bir yana bırakır ve önceki tarih felsefesi tarafından savunulmuş olanlara karşıtlık oluşturan Hegel'in insanlık düşüncesinin temelini göz önünde tutarsak, Hegel'e göre insanlık tarihinin altında kendisini sunduğu biçim yaşayan bir organizma formudur. Buna geçmeden önce, diyebiliriz ki, insanlık bir aileye benzer, kuşkusuz değişik çağlarda olsalar da aynı gelişim evrelerinden geçerek bu ailenin üyelerinin tümü de olgunluk düzeyine erişmeleri için belirlenmişlerdir; bu süreçle karşılaştırıldığında bireysel ayrımların bir önemi yoktur. (Aydınlanma felsefesinin tarih-dışı olan görüşünde bile, istisnasız tüm halkların modern çağın bozuk koşullarından doğal duruma geri giden bir yönelimi bulunabilir). Bu felsefelerde insanlığın birliği ve türdeşliği düşüncesi yalın ve saltık bir biçimde ciddi olarak ele alınmaktadır. İnsanlığın özü kendini oluşturan grupların hepsinde eşit bir biçimde kendini gerçekleştirir ve birini ötekenden ayıran şey bizi ilgilendirmekle birlikte daha az önemli durumdadır. Yeni tarih felsefesinde insanlığın birliği düşüncesi korunmakta, ama organizmanın karmaşık birliği

olmaktadır. İnsanlığın ayrı kolları için de durum böyledir, şu önemli sınırlama ile ki türdeşlik yalnızca onların bir ve aynı organizmanın parçaları olmalarına ve bir bütünü içinde ve bir bütün için işlevde bulunmalarına göndermede bulunmaktadır, bunun dışında her biri kendi yaşamını sürdürür.

Gerçekten, Hegel'in tarih felsefesinde Çin'den başlayarak her uygarlaşmış toplumun tarihin kendisi olan Saltık'ın kendini gerçekleştirme sürecinde belirlenmiş bir yeri vardır ve tarihin anlamı olan özgürlük bilincinin ilerleyişinde öz-bilincin bir başka ve daha yüksek aşamasını temsil etmektedir. Diyalektiğin yasaları tarafından yönetilen bu süreçte her bir uygarlığa belirli bir yer ve işlev verilmektedir. Hiçbir uygarlık, öyleyse, tümünün de Saltık'ın gerçekleşmesi için zorunlu olmasına karşın, ötekine benzememektedir; bizim bir uygarlığın bireyselliği dediğimiz şey eksiksiz gerçekleşmeye giden yol üzerindeki kesin biçimde belirlenmiş bir durakta Saltık'ın özünü dışa vuruşudur. Böylece her bir uygarlık karakter ve işlevinde biricik olduğu için uygarlıklar birbirinin yerini alamaz, ki bu düşünce onların teorik olarak karşılıklı yer değiştirebilir olduklarını öne süren önceki tarih felsefeleri ile kesin bir karşıtlık içindedir. Hegel'in insanlık tarihi ne bir bütün ne de parça olarak yinelenmez olan biricik bir süreçtir, bu açıkça büyük tinsel bir organizma olarak insanlığın doğasından ileri gelmektedir. Gerçekte, Hegel'in tarih felsefesinde zaman kavramı ve rolü öncellerinkinden bütünüyle farklıdır. Onlara göre bir bütün olarak insanlık, ister eş-zamanlı ister ayrı zamanlarda ayrı kolları içinde olsun, aynı biçimde gelişmektedir; zaman genel bir çerçevedir, gelişmenin dışsal ve biçimsel olanağıdır- matematik ve fiziğin zamanıdır. Hegelci tarih felsefesinde bu soyut zamanın yeri ve anlamı yoktur. Tıpkı her yaşayan organizmanın standart zaman ile ölçülemeyen ama kendi gelişme yasasına dayanan kendi zamanının olması gibi, Hegel'in sisteminde de diyalektik tarihsel sürecin gelişimi kendi kendisinin ölçütü olan gerçekliktir ve onun zamanı somut zamandır.

Aynı uslamlama uzam için de geçerlidir. Vico ve başkalarına göre insan gruplarının ve uygarlıkların ortaya çıktığı yerin önemi yoktur, uzam varoluşun arı olanağından başka bir şey değildir. Hegel'in felsefesinde uzam somut uzamdır, içeriği olan durumların olanağı olma işlevi dışında o hiçbir şeydir. Bu, bir uygarlığın coğrafi konumunun kendinde bir uygarlığın evrensel ölçekteki düzeyinin göstergesi olduğu anlamına gelir. Çin'den başlayarak uygarlık süreci giderek daha yukarı bir düzeye yükselerek Doğu'dan Batı'ya doğru gider, önceden belirlenmiş amaçlarını yaşama geçirmek için bir halkı başka bir halktan sonra -Hintliler, Persliler, semitik halklar, Grekler, Romalılar, ve sonraki Avrupalı halkları- yardıma çağırır. Uzam ve zaman somut ve anlamlıdır; tarih erekseldir, nedensel değil. İnsanlığın birliği ve çeşitliliği hiçbir zaman böylesine bütünsel olarak güvenceye alınmamış ve böylesine özel bir biçimde uzlaştırılmamıştır ve tarihin anlamı ve önemi hiçbir zaman böyle bir yüksekliğe çıkarılmamıştır Ama bu yapıyı temellendirmek ve desteklemek için bu felsefenin metafiziksel bir dizgenin zeminine gereksinimi vardır. Bununla birlikte bu metafiziksel temel, ölümünden sonra Hegel'in başına geldiği gibi, terk edildi; saltık tinin kendini kavrama sürecinden oluşan evrensel tarihin ortak paydası yok oldu ve çeşitli uygarlıkları büyük bir evrim sürecinde birbirine bağlayan düğüm koparıldı. Çözülme ile sonuçlanan durumda felsefenin bu temel sorunu ön plana çıktı.

Halkların politik ilişkilerini tarih felsefesinin konuları olarak belirlemede Hegel Heredot' dan sonraki tarihçilerin modelini izledi. Bu Hegel' in onları tarih felsefesinin gerçek konusu olarak Halkların politik ilişkilerini gördükleri gibi kabul etmelerine neden olan naifliklerini paylaştığı anlamına gelmez. Hegel'e göre devlet ahlaksal bir bütün, içinde bireylerin özgürlüğe sahip oldukları ve onu anladıkları bir gerçeklik idi, ama bu özgürlük yalnızca evrensel inanmanın ve onu onaylamanın bilgisi olduğu kadarıyla. Devletin formu ya da daha kesin söylersek, kavramı, onun görüşünde, içinde bir halkın insanlığın evriminde yer tuttuğu uygarlığın öteki herhangi bir boyutundan daha açık bir biçimde kendini göstermektedir; onun politik sınırların uygarlığın belirleyici öğelerinin göstergesi olduklarını ve bu öğelerle örtüşüklerini eleştirmeksizin kabul etmesinin nedeni budur.

İnsanlığın birtakım kollara ayrıldığını temel bir gerçek olarak kabul etmek Hegel, kendinden önceki yüzyıllardan daha gerçekçi olduğunu göstermiştir. O, bu parçalardan her birine uygarlıkların evriminde belirli bir rol vererek felsefi bir insanlık tarihi görüşü yaratmıştır. Halkların politik varoluş biçimlerini vardıkları aşamaların en belirgin ifadeleri olarak görmekle o kendisini uygarlık derecesini yönetim biçimiyle ölçmekten hoşlanan kendi çağı ile uyum içinde bulmuştur. Hegel'in devlete tanrısallaştırmaya yaklaşan bir değer biçmesi bir çift tehlikeyi gizlemektedir. Bu tehlike, bununla birlikte, 19. yüzyılın düşünsel evriminden çok onun dizgesine dayanmaktadır. Bu, tek bir parçanın uygarlığın bütününden koparılarak daha sonra yalnızca uygarlığın öteki bileşenlerine değil ama uygarlığın kendisine de zarar verecek denli yüksek bir konuma çıkarılmasından oluşmaktadır. Bu, Hegel'den birkaç on yıl sonra onun yöntemine öykünülmesinde - sözde materyalist tarih felsefesinin ekonomiyi yorumlamasında- ortaya çıktı. Günümüzde bu bilimin ve teknolojinin hipotezlerinde kendini göstermektedir. Konumuz açısından uygarlığın öğelerinin birbirlerinden ayrılmaları fenomeninden daha önemli olan, uygarlığın gerçek öznesinin belirlenmesine ilişkin giderek artan kuşkuudur. Bölünmemiş insanlık ya da tüm yönlerinde eşit biçimde ilerleyen insanlık kavramı ortadan kaldırıldı. Hegel, birbirleriyle politik ilişki içindeki halkları, eş deyişle devletleri uygarlık sürecinin öznesi olarak gördü. Bu saptama, keyfi olmak bir yana, onun metafiziksel dizgesi tarafından mantıksal zorunlulukla belirlenmiştir. Metafiziksel temelin çöküşü ya da ortadan kalkışıyla, yalnızca uygarlığın çeşitli biçim ve evreleri değerlendirme ölçütlerini yitirmekle kalmadı ama ayrıca tarih felsefesinin belirli konuları da belirsiz oldular. Bu belirsizlik dolaylı olarak Hegel'in felsefesinin kendisi tarafından hazırlandı. O, özgül ulusal kimliklerini çözümleyerek Çinliler, Hintliler ve Persliler arasında açık bir ayırım yapar; ama "Suriye ve semitik Doğu"yu ve "Yahudiye ve Mısır"ı, belirli bir süre Pers bölgesinin parçaları oldukları için, Pers imparatorluğunun öğeleri olarak ele almıştır. Bununla birlikte, tüm bu ülke ve uygarlıklar bireysel farklılıkları kuşatan özel bir bilinç biçimi olma özelliği yüklenen "Doğu Dünyası" genel başlığı altında kavramsallaştırılmıştır. Kendine özgü bir dünya olarak anlaşılan Batı dünyasının koşulu ve ön-hazırlığı olan Doğu dünyasının ardından, hiçbir zaman politik bir birlik oluşturmamalarına karşın gene de bir birlik olarak algılanmış olan Grek Dünyası gelmektedir; ve Atina ve Sparta'nın birbirine benzemeyen devletlerinde aynı demokratik düşüncenin -hiç kuşkusuz terimin olağan anlamından daha geniş bir anlamda- gerçekleştiği sonucuna ulaşılmaktadır. Kimi zaman uygun olmayan politik sınırlar yerine kavramın görgül gerçekliği belirlediği düşüncesini yeğlemek Hegel felsefesi ile

uygunluk gösterir, “çünkü yalnızca tinin toprağında gerçekleşen değişimlerde yeni olan ortaya çıkabilir”. Roma dünyası Batı Roma ve Bizans imparatorluğunu kapsar. Roma sonrası Batı dünyası, yalnızca Kutsal Roma İmparatorluğunda cermen unsurların hakim olduğu için değil ama ayrıca Reformasyon Hıristiyan ilkeleri ilk kez hakikatine ve gerçekliğine kavuşturduğu için, “Hıristiyan- Cermen Dünyası” olarak adlandırılmaktadır. Eğer böylece uygarlık ve devletlerin birbirleri ile rastlaşmaları – ilkede direnç göstermesine karşın- uygulamada esnek bir yoruma izin veriyorsa, bu kesinlik yoksunluğu Hegel’in tarih felsefesinin yapısını etkileyemez, çünkü politik olarak birleşmiş tekil halklar, onların işbirliği, ve en sonunda oluşturdukları çeşitli “dünyalar” saltık tinin tam bir öz-bilince varmasının aracı olan belirli evreleri temsil etmektedirler.

Hegel ile tarih felsefesi doruğuna ulaştı. Halkların ve uygarlıkların kimliklerine açık seçik dikkat çekilmesini sağlayarak tarihe yaşam ve canlılık vermekle kalmadı, ama ayrıca büyük bir evrimsel sürecin halkaları olarak onlar arasında zorunlu ve kanıtlanabilir bağlantılar kurdu. Bu süreci üst bir metafiziksel anlamla doldurdu ve insanı yüceltecek bir biçimde tarihi yüceltti. Çarpıtılan ve zayıflatılan mirası tarihçileri ve sosyologları etkiledi².

Üç büyük ad tarafından -Gobineau, Nietzsche ve Spengler tarafından- tarih felsefesinin çöküşüne işaret edilmektedir, ki bu önerme yalnızca görünüşte paradoksaldır. Çünkü bu üç düşünür tarih felsefesi alanında hareket etmelerine karşın benimsedikleri olumsuz görüş açısından, her biri kendi özgün yöntemiyle, bilerek ya da bilmeyerek aslında tarihin temelini yıkmaktadırlar -ki bu durum tarihsel bilimlerin 19. yüzyılda başlayan eşsiz gelişimi ile karşıtlık oluşturur. Gerçek şudur ki aynı zaman diliminde felsefedeki kurgusal ve dizgesel tin zayıflamıştır ve tarih felsefesinin çöküşü bunun belirtilerinden birisidir. Bununla birlikte, bu çöküşü açıklamak için daha teknik başka bir neden vardır, yine de yukarıda belirtildiği gibi hiçbir biçimde salt teknik nitelikte değildir;bu neden tarih felsefesinin kendi çalışma alanlarının gerçek konuları olarak onaylamaları gereken öğelerin saptanmasına ilişkin belirsizliktir, bir belirsizlik ki Hegel metafiziği bir uslamlama ölçütü olmaya son verdiği anda ortaya çıkmıştır. Uygarlıkları politik sınırlara sıkıştırmaya, onları ulusal devletlerin aşılmaz hapisane duvarları içerisine mahkum etmeye çalışan herhangi bir girişim olanaksız olduğu için Avrupalı ve Avrupa-dışı uygarlıklara ilişkin hızla artan bilgi ve kavrayış başarısızlığa yazgılıydı. Öte yandan, uygarlıkların çeşitliliğine ilişkin giderek genişleyen ve derinleşen aynı iç-görü tarih felsefesinin gerçek konusu olarak insanlığın bütünlüğü düşüncesine geri dönüşü engellemiştir. Gobineau’nun tarih felsefesinin konusunun “ırk”ta bulunduğu düşüncesinin bu genel arka plandan kalkarak ve çağının biyolojik ilgileri ve milliyetçi eğilimleri tarafından belirlenmiş olduğuna dayanarak anlaşılması gerekir.

2 Auguste Comt’un toplumun (teolojik, metafiziksel ve olgucu olmak üzere) üç aşamadan geçmek zorunda olduğunu ileri süren olgucu felsefesi yapısı bakımından bize Vico’nun kuramını anımsatmaktadır; o Hegel ve Victor Cousin’dan etkilenmiştir ve tarihsel sürecin anlamı ve amacı bakımından Aydınlanmanın çocuğudur. Herbert Spencer’in dizgesi bir tarih felsefesi değildir, ama biyolojik evrim ilkesinin tarihe salt bir uygulansıdır ve kesinlikle tarih felsefesinden çok sosyolojiye aittir. Thomas Buckle’in halkların tarihine düzenini veren doğal yasaları keşfetme ve bu yasaları temel olarak istatistik verilerde bulma çabası da eşit ölçüde tarih felsefesinin çerçevesinin dışına düşmektedir.

Irklar uygarlıklar yaratırlar ve dolayısıyla her bir ırka kendine özgü bir uygarlık karşılık düşmektedir. En yüksek uygarlık en mükemmel temsilcisi cermen soyu olan beyaz ırka aittir. Dahası, öteki ırkların uygarlıkları kendilerindeki gerçekten önemli olan şeyi beyaz ırkın etkisine borçludurlar. Bu tarih görüşüyle insanlığın birliği ve türdeşliği düşüncesi bozguna uğramaktadır. Hegel çok uzak görünen uygarlığın doruğuna cermenlerin dünyası tarafından ulaşıldığını ve onu bu dünyanın temsil ettiğini kabul etse bile, gene de insanlık ailesinin öteki üyeleri evrensel süreçteki değerli ve zorunlu yerlerini almaktadırlar. Gobineau beyaz ırkın hakimiyetini ilan etmektedir. Onun *İnsan Irklarının Eşitsizliği* denemesinde felsefi anlamda hiçbir tarih yoktur, tarih anlam ve amaçtan yoksun kalmakta ve salt ardışıklığa indirgenmektedir. Dolayısıyla Gobineau ırk-uygarlıklarının karşılaştırmalı bir resmini sunmaktadır ve onun tarihe ilişkin önemli sezgisel görüşünün bir tarih felsefesi olarak sınıflandırılmasının tek nedeni uygarlığın belirleyicisi olarak yeni bir özneyi, ırkı getirmiş olmasında ve değer kategorisini koruyor olmasında yatmaktadır.

Konu ayrıcalıklı ya da özel bir grubun hakimiyeti ve değerine gelince ödül Friedrich Nietzsche kapmaktadır. Onun tarihin tek amacının yaratıcı üstün-insanı üretmek olduğu ya da olması gerektiği düşüncesi tarih ve de uygarlığın değerden düşmesi anlamına gelmektedir; çünkü üstün-insan, Nietzsche'nin ona ilişkin tanımı ne olursa olsun, kendisini tarih ve uygarlığın akışının üstüne ve dışına yerleştirmektedir. Bu görüşüyle Nietzsche'nin tarih felsefesi kuramsal düşüncenin çerçevesini terk etmekte ve eylemsel bir öge sunmaktadır; çünkü üstün-insanın yaratılması açıkçası önceden belirlenmiş tarihsel evrimin geçişinde değildir, gerçekleşmesi için sadece aydınlanmış zihinlerin kararlı çabalarına gereksinim duyar. Bununla birlikte, tarih felsefesinin en hünerli ve etkili biçimde yerinden edilişi, üstün bilgi ve yorumlama yeteneğinden kaynaklanması nedeniyle Oswald Spengler'in çalışmasında ifadesini bulmaktadır. Çeşitli uygarlıkların bitkiler gibi önceden belirlenmiş topraklarında ortaya çıktıklarını, birbirinden ayrı ve birbirlerinin kavrayışına kapalı olduğunu öne süren tarih kuramında hiçbir tarihsel zaman ya da *continuum* yoktur, ne de uygarlıkların karşılıklı geçişsizliği karşılaştırmalı değerlendirme ve derecelendirmeyi kabul eder. Temel olarak yabancı oldukları için birbirlerine kayıtsız olan ve rastgele yükselen ve çöken uygarlıkların görkemli ve trajik manzarası tarih felsefesinin idam hükmünü ilan eder. Tarih orada gerçek tarihtir, ama bir tarih değil her biri aynı gençlik, olgunluk ve yıkılış aşamalarını izleyen büyük uygarlıklar kadar çok tarihler vardır. O zaman evrensel bir uygarlık tarihi yoktur, ama uygarlıkların tarihleri vardır. Bunun sonucunda insanlığın kendisi yüzeyden ve görünüşten başka bir şey içermeyen boş bir sözcük haline gelmektedir. İnsanlığın birliği ve türdeşliği salt biyolojik bir anlama indirgenmektedir. Bu aslında Spengler'in, biyolojik bir varlık olsa da insanın yüksek uygarlığa ulaştığı yer ve zamanda tamamen farklı gruplara evrimleştiklerini içeren felsefesinin bir sonucudur.

Spengler'in olumsuzlayıcı tarih felsefesi ile birlikte -ki her açıdan Hegel dizgesinin karşıtı olsa da yine de kavrayış gücünün büyüklüğünde ona eşittir- günümüz için tarih felsefesi sona ermiştir. Bunun nedeni, ki Spengler'in felsefesinde yeterince göze çarpmaktadır, Batı insanının kendisi hakkındaki giderek büyüyen belirsizlikte yatmaktadır. Biyolojik evrim kuramı organik yaşam alanında toptancı sınıflamalar yaparak insanın ayrıcalıklarını elinden aldı. Bununla birlikte, bu işgalin

imlediği aşağılık durum, bilimin insana verdiği birikmiş güç kadar bilimsel bilginin kararlı ilerleyişinin de doğurduğu mağrur hoşnutluk tarafından yok edildi. Ama yine de kendi onuruna ve yaşamın anlamına duyduğu inancın insanın doğaya egemenliği ile orantılı olarak zayıflamaya başladığı kesin olarak söylenebilir. Ama doğa bilimi, geleneksel düşüncelerin yıkılışına ve insan deneyimine kayıtsız kaldığı için ilerle-mesini sürdürürken, insanın yeni kavramlarını özümseyemedikleri için kurgusal felsefe ve tarih felsefesi son buldu. Açık seçik ve özerk bir insan düşüncesine gereksinim duyan tarih felsefesi, önkoşulları insanın düşünsel ve tinsel ayrıcalıklarının yadsınmasını içeren bir dönemin düşünce dünyası karşısında ayakta kalmaya yetecek kadar güçlü değildi. İnsana ilişkin özgül bir felsefi düşünceden yoksunluk tarih felsefesini kendi kurgulamalarına özgü konu bulma olanağından yoksun bıraktı. Eğer insanın yeryüzündeki ortaya çıkışını tarihin doğruluğunu onaylama yeteneğinde olmadığı bir anlamla aydınlatmak tarih felsefesinin işlevi ise insan ve onun tarihi yalıtılmalı ve organik yaşamın evriminin akışının üstüne yükseltilmelidir. Bu akış sonsuzdur, onun nerede ve nasıl başladığını ya da nereye götüreceğini bilmiyoruz. O anlamdan yoksundur ve daha aşağı olandan daha yukarı olana yükselen bir evrimden bilimsel olarak bile söz edemeyiz; çünkü daha yüksek olan, doğa biliminin ilgilenmediği, değer anlamını da taşımaktadır ve dolayısıyla doğruluğunun deneyle sınanabilir olduğu ve ussal olduğu kabul edilen önerme yalnızca yalın olandan daha karmaşık olana doğru giden evrime ilişkin önermedir. Anlamlandırmak sınırlamak olduğu için, tarih felsefesi sonsuz bir evrim ya da süreçle bağdaşmaz. Birçok nedenle sınırsız ilerleme rüyası denilen ideoloji, organik evrimin ve tarih felsefesinin yoksul gayri-meşru çocuğudur. O, ilkin, ne zamana ve neredeye ilişkin tam cehaletteki sonsuzluktan türemiştir; ikinci olarak o, değer düşüncesinden türemiştir, ama onunla ilişkilendirilebilecek tanımlanabilir ve uygun bir nesne olmaksızın. İnsana ve onun tarihine özgü gerçek evrimi yalnızca tarih felsefesi bilir. Bu evrim, evrim geçirenin ne olduğunun ve nereye doğru gittiğinin bilinmesi bakımından, eş deyişle evrimin konusu ve amacı bakımından organik yaşamın evriminden ayrılır; oysa ki organik evrimde ereği ve sonu bilinmeyen yaşamdan başka, bu bilinmeyen enerji kütesinden başka bir şey yoktur. Tarih felsefesindeki evrim, öyleyse, bir öznenin kendini açığa sermesi, bir ereğin (entelechy) gerçekleşmesidir. Öte yandan, “ilerleme felsefesi” - bu fikrin savunucuları ilerlemenin kendisini gerçekleştirdiği bir ya da daha çok tikel alanı tanımlama ya da belirleme çabasından kaçınarak kendilerini aldatmaya çalışınlar ya da çalışmasınlar- öncelikle bir düş olarak kalmakta, sonra da kendisini yadsımaktadır. Evrimsel bir tarih felsefesinin yokluğundan ötürü ve ilerleme yanılışmasının iflas etmesi yüzünden bizim çağımız, uygarlık yolu hakkındaki insanı salt hayvan doğası düşüncesine ve kendisine olan inancını yitirmeye mahkûm eden direnişsiz ve neredeyse umutsuz kayıtsızlığa varan belirsizliğin damgasını taşımaktadır.

Bu resme Spengler felsefesinin tini ve atmosferi karşılık düşmektedir: birbiri ardına ya da birbirinin yanı sıra rasgele ortaya çıkan, birbirine gören ama anlamayan gözlerle bakan, her biri ötekiler tarafından işitilen ama kavranamayan kendi diliyle konuşan, Batılı bakış açısı yüzünden kaçınılmaz yazgısı olan kitle varoluşuna ve köleliğe paldır küldür sürüklenen büyük uygarlıklar. Bu tarih felsefesi şimdiye dek öyle olduğu bilinen her şeyin sonuçlarına ve ön-gereklerine sırtını döndü. Bu, tarih felsefesinin son sözü ya da sonu - yalnızca nekrolojisinin değil ama onun kaçınılmaz

ölümü- anlamına gelmektedir. Bu tarih felsefesinde konular vardır; gerçi bunlar son konulardır ve yalnızca tarih felsefesinin onların kendi hallerine bırakılması gerektiğini ve onlar arasında hiçbir ilişki kurulamayacağını kanıtlamaktan başka hiçbir şey yapamayacağını göstermek hakkındadırlar. Bu koşullar altında, tarih felsefesini canlandırmaya yönelik her girişim onun konularını belirlemek için keşfedilebilecek yeni ve güvenilir bir yol olup olmadığını araştırma temel sorunuyla başlamak zorunda kalacaktır.

Tarih felsefesindeki konular sorunu, biyolojideki türler sorununa tam olarak koşuttur, her ne denli her ikisi de karşıt varsayımlardan kalkarak ona ulaşıyor olsa da. Cuvier tarafından öne sürülen, tüm organik türlerin ayrı yaratıklar olduğuna duyulan geleneksel inanç konusundaki evrim kuramının yerine geçen biyoloji, türleri, onların kökenini açıklamanın yanı sıra, kendini açığa seren organik yaşam akışından yalıtılmak görevi ile karşı karşıya kaldı. Buna karşıt olarak, modern tarih felsefesi, kendisini bir ve aynı uygarlık ve bu uygarlığın homojen evrimi düşüncesi karşısında buldu; ama gene de o çeşitli ve farklı uygarlıklar görüşü ile karşılaştığında aynı sorunu, yani hangi özsel niteliklerin bir uygarlığa onun doğası gereği otantik bir uygarlık olarak tanınması hakkını verdiğini belirleme sorununu biyoloji gibi çözmek zorunda kalmıştı.

Tarih felsefesi şimdiye dek kurgusal olagelmıştır ve her zaman da olması gerekir, çünkü uygarlığın evrimi ve onun anlamı sorunu bilimsel soruşturmayı aşar. Bu böyle olduğundan, tarih felsefesindeki konular sorunu ayrı ve bağımsız bir sorun olarak açıkça ortaya konmamıştır, çünkü kurgusal dizge kendi içinde çözümünü ana öğelerinden birisi olarak kapsamaktadır; sanki yanıt sorunun doğmasından önce verilmiştir. Bunun böyle olmaması ve denebilir ki, böyle de kalmaması gerekir. Tarih felsefesindeki konular sorununa hem görgül hem de felsefi olarak yaklaşılmalıdır ve bu çabanın sonuçları, kurgulamanın haklılık ve gücüne zarar vermek bir yana, onun yorumuna yeni ve sağlam bir temel sağlayacaktır.

Tarih felsefesinin evrimi gelecekteki herhangi bir kuramın bir çalışma yaratmaya başlamadan önce konularını ne olarak gördüğünü açıkça belirlemek zorunda kalacağı bir noktaya ulaşmıştır. Sorun uygarlıkların *principium individuationis*'ini (bireyselleşme ilkesini) belirleme sorunudur. Çünkü bu *principium* (ilke), bireysel bir boyutuyla kendisini sunan bir uygarlığın başka bir uygarlığın salt değişikliğe uğramış bir türü olup olmadığına (ya da dahası, birden çok uygarlığın bir karışımı olup olmadığına), ya da bu uygarlığın otantik ve orijinal bir uygarlık olarak kabul edilecek bir iddiasının olup olmadığına karar veren bir ölçüttür. *Principium individuationis* sorununa ilişkin on dokuzuncu yüzyılın üç büyük felsefesinin içerdiği görüşler belirlenimci ve geleceğe ilişkin öngöründe bulunan görüşlerdir. Hegel'in kuramında devlet olma durumu en yüksek ölçüttür. Bununla birlikte, yakın zamandaki çalışmalar onun terimin tam anlamıyla bir *principium individuationis* olarak görülemeyeceğini göstermektedir; bunun iki nedeni vardır: öncelikle, *principium* (ilke) metafiziksel karakterdedir, o saltık tinin evriminde bir uygarlığın işgal ettiği zorunlu yere dayanmaktadır; ardışık halklardan oluşan devlet ancak bu yer ve aşamadan kendini açığa vurur ki bu Hegel'e göre en karakteristik olan şeydir; ikinci olarak, devletin kendisi uygarlığın başka birçok bileşeninden birisidir ve öyleyse *principium individuationis* olarak hizmet etmeye uygun değildir. Aslında

devletin Hegel felsefesindeki mantıksal işlevi bir *ratio cognoscendi*, bir simge ya da belirti işlevidir, bir *ratio esendi* işlevi, bir ontolojik temel olma işlevi değildir: devlet yalnızca otantik bir uygarlığın nerede bulunabileceğinin göstergesidir- ve bu işlevinde bile o, daha önce vurgulandığı gibi, hiçbir biçimde mutlak değildir. Sorunumuz açısından Gobineau'nun ırk ve uygarlığı birbiriyle ilişkilendirmesinin en derin anlamı şudur: O, bir öğeyi, onu uygarlığın ayırt edici karakteristiği yapmak için uygarlığın bütününden yalıtmanın olanaksızlığını kabul etmektedir. Dolayısıyla o, deyim yerindeyse, tinin yaratımı olarak uygarlık düşüncesinden vazgeçti ve *principium individuationis*'u antropolojik bir etmende, ırkta buldu. Öyleyse, kuramsal olarak, var olan ırklar kadar çok uygarlıklar vardır. Bununla birlikte, ırk kavramındaki belirsizliği göz önünde bulundurmaksızın, uygarlık ve ırk arasındaki bağlantının olgusal ve olumsal olması ve dolayısıyla da kanıttan yoksun olması nedeniyle, ırkın *principium individuationis* olarak kabul edilmesi özellikle zordur. Spengler'in, öncellerinin doyurucu olmayan çözümlerinden kararlı bir biçimde uzaklaşmayı istemesinde olduğu gibi, otantikliklerini ve orijinalliklerini savunma nedenlerini onlara bırakarak, uygarlıklara ilişkin yaratıcı betimlemeler sunması oldukça tutarlıdır. Spengler'in uygarlıkların zihnin kendine yeterli ve özerk yaratımları olduğu iddiasını savunuyor olması gerçekten onun büyük bir iç-görüsüdür. Çünkü coğrafi durum uygarlıkların koşulu olmayı ya da onları açıklamayı gerektirmediği için, onun büyük uygarlıkların belirli coğrafi bölgelerde doğduğu önermesi onların uzamda yerleştirilmesinden başka bir anlama gelmez. Bununla birlikte, tarih felsefesi kuramı açısından, Spengler'in felsefesinde şu kusur vardır: O, özgün türler olarak sunulan uygarlıkların *principium individuationis*'unu belirlemeye yönelik hiçbir girişimde bulunmamaktadır. Görünen o ki onların çözümleme ve betimlemelerinin bireysel ve eşsiz "ruh"larını apaçık kanıtlayacak ağırlığı kendilerinde taşıdıkları varsayılmaktadır. Böyle olsa bile *principium individuationis* için bilimsel istek bir kenara atılamaz. Tarih felsefesinin gelişiminin kendisi bu ilkenin nerede bulunabileceğini açıkça göstermektedir. Eğer ne ırk gibi uygarlığa özsel olmayan etmenler ne de devlet gibi uygarlığın bütününden yalıtılmış görgül öğeler uygarlıklar arasındaki temel ayrımları açığa çıkarmıyorsa, görünüşe göre geriye açık tek bir yol, yani *principium individuationis*'u daha temel bir düşüncede, uygarlıkların yapısında bulma yolu kalmaktadır, yeter ki böyle yapıların var olduğu gösterilebilsin. Eğer gösterilebilirse onların uygarlığın somut boyutlarıyla ilişkileri, bir yapının yapının planıyla olan ilişkisiyle karşılaştırılabilir; tıpkı rengârenk ve tamamlanmış büyük bir mimari eserin yapısını açığa vurmayaabileceği gibi, bir uygarlığın kavranışındaki en önemli nokta da yapısına ilişkin bilgi olmaksızın onun betimlemesinin ve çözümlemesinin eksik kalacağıdır. Bununla birlikte, bu temel sorunu ele almadan önce, burada öne sürüldüğü gibi, tarih felsefesinde aynı sonuç ve çözümlere götüren izlenecek başka bir yol da vardır.

Öyleyse, zihnin bağımsız ve özerk yaratımları olarak büyük uygarlıkların çok daha kesin kavrayış ve değerlendirmesine doğru belirli bir yönelim vardır. Bu iç-görü ifadesini, oldukça tutarlı bir biçimde, tarih felsefesinin konusu olarak görülen uygarlıkların giderek eksiksizleşen tanımlamasında bulmaktadır. Bununla birlikte, tanımlamadaki bu ilerleme yalnızca bir derece ilerlemesi değil, büyük uygarlıkların doğasına ilişkin kavrayış ve sezgideki bir değişimdir de. Bu yol betimleme ediminden 'tip' kavramları oluşturmaya doğru götürmektedir. Bu çok

önemli ilerleme açısından, bizim uygarlığımız gibi, yabancı uygarlıklara ilişkin bilginin genişlemesi hedef değildir; o yalnızca sezgisel edimin kendisinden kalkarak insanın kendini gerçekleştirmelerinin özerk tipleri olarak büyük uygarlıkları kavrama aşamasına yükselebildiği bir koşul ya da fırsat, bir kalkış noktası önermektedir. Bireyler gibi, halkların tanımlanması da birkaç öne çıkan özelliğin, niteliğin ve tutumun vurgulanmasıyla başlar ki bu konunun yalıtılması ve tanımlanması için ve yaklaşım biçimini ve onunla ilişki kurma biçimini göstermek için yeterli olsa da, kimlik imgesinin ya da düşüncesinin doğmasına neden olmaktan uzaktır. Şimdi, bu tür tanımlamanın adlandırılabilmesi üzere, salt betimleme çok verimli ve göz alıcı olmasına karşın dört dörtlük ve ikna edici bir kimlik, birey ya da kolektiflik resmi ile bütünleşmez, daha yüksek ve daha karmaşık olduklarında bu daha az düzeydedir. Böyle bir görev ya da etki ancak kimliksel merkezi, bireysel kimliği ya da parçalara nüfuz eden büyük bir uygarlığın ortak paydasını kavrayarak ve onu tüm boyutlarında, ifadelerinde, eylemlerinde ve yaratımlarında görünür kılarak gerçekleştirilebilir. Hegel'in tanımlamaları bile, özellikle Asyalı uygarlıklara ilişkin olanları, betimleme düzeyini aşmamışlardır ki onun zamanının sınırlı bilgi görüşü içinde olmalarına karşın son derece hayret vericidirler. Bununla birlikte, Hegel'e göre, özsel nitelikleri sunulan uygarlıkların önemi Saltık bilincin metafiziksel evriminde imledikleri şeyin zorunlu doğasında yatmaktadır; bu onların her birisinin sürecin içinde sahip oldukları yer tarafından kanıtlanmaktadır; bunun yanı sıra unutulmamalıdır ki gerçek bir evrimde her aşama önceki ve sonraki aşamalar yoluyla tanımlanmakta ve açıklanmaktadır. Tarih felsefesinde ilk olarak Gobineau büyük bir uygarlığı, beyaz ırkın uygarlığına ilişkin izini sürdüğü resimde, birey-üstümsü (a quasi superindividual) bir kimlik olarak tanımlamış ve nitelendirmiştir. Spengler bu görüş ve yöntemi, "uyarlıkların ruhları"ını görmesini sağlayan sağduyu sayesinde olduğu kadar onun her bir uygarlığın gerçekleştirmelerini aynı biricik yaşam merkezinden kaynaklandıkları düzeye dek açıklamasını sağlayan sanatsal duyarlılık sayesinde de ustalık derecesinde geliştirdi.

Hiç kuşkusuz, tanımların şöyle olup olmadığına ve hatta yalıtılan ve önerilen tiplerin onaylanıp onaylanmadığına bakmaksızın bu yeni görüş ve tipleştirme yönteminin tam değerinin anlaşılması gerekir. Örneğin Gobineau'nun beyaz ırk ve uygarlığa ilişkin betimlemesinin idealize etmenin çok yüksek bir derecesinin ürünü olduğu ya da Spengler'in bizim bir ve aynı olarak gördüğümüz Batı uygarlığını temel olarak farklı iki tipe, Klasik ve Faustçu tipe ayırışının kuvvetli kanıtlamalara dayanmadığı sağlam nedenlerle ileri sürülebilir. Başka bir deyişle, her ikisinin de var olan gerçek tipleri görmüş olduklarına karşı çıkılabilir; ama bu doğru olsa bile, onların tipleri gerçekten görmüş oldukları yadsınamaz ve tarih felsefesine yeni ve yapıcı bir düşünce getirmiş olan bu olgu bu incelemede bizi ilgilendiren tek şeydir.

Bizim özel ama temel açımızdan, tarih felsefesinin bölümlerini yapılarla belirleme zorunluluğu açısından bakıldığında Arnold J. Toynbee'nin olağanüstü tarih anlayışı bu çok önemli sorun açısından ilerlememizi sağlayan bir çözüm getirmez. Onun, tarih incelemesinin anlaşılabilir birimlerinin uluslar ya da dönemler değil ama toplumlar - kuşkusuz ilkellerle karşıtlık oluşturan uygar toplumlar olduğu temel görüşünün bizim argümanımızla uyumlu olduğu doğrudur. Bununla birlikte tarih felsefesinin gerçek konularını oluşturan bu birimlerin belirlenmesi

belirsizliğini korumaktadır. Öne sürülen ölçüt, eş deyişle, bir uygarlığın bir bütün olduğu ve o olmadan bireysel bir ülkenin ya da ulusun tarihinin anlaşılamayacağı biçimindeki ölçüt, en son öğelerin ne olduğunun belirlenmesi için ve kimliklerinin açıkça belirlenmesine yardımcı olmak için çok esnekler. Bu örneğin yakınlık teriminin Hıristiyan ya da Batı uygarlığının (ve hatta ortodoks uygarlığının) Helenik uygarlıkla olan ilişkisine göndermede bulunmasında kendini açıkça göstermektedir; çünkü terim Batı uygarlığının Helenik uygarlığı kapsayıp kapsamadığı, ya da hangi bakımdan kapsadığı sorununu çözmekten çok onun üstünü örtüyor gibidir.

Zihnin tarihinde büyük uygarlıkların doğuşu ve onların özlerinin saptanması bireysel kişilikleriyle aynı önemdedir. Her ikisi de temel önemde olmasına karşın yine de değer bakımından daha aşağı olan bir alt katmandan doğmaktadır, her ikisi de insan zihninin özgürleşmesinde belirleyici izler bırakmaktadır. Açıkçası, tarih felsefesinin en başta gelen konusunu büyük uygarlıklar, uygarlık tipleri oluşturmaktadır. Ama büyük uygarlıkların kendilerini tipler olarak sundukları inancını taşıyabilmemize karşın tipler olarak görülen ve oluşturulan büyük uygarlıkların ayırt edici işaretleri açısından belirsizlik varlığını sürdürür. Bu ayrıma yol açan ölçütün karakter bakımından betimlemenin ya da tiplendirmenin sonucu olan herhangi başka bir yüklemden ayrılması gerekir. Hangi uygarlıkların otantik tipler olma ve dolayısıyla da tarih felsefesinin konuları olma iddiasını kendilerinde taşıma hakkına sahip olduklarını belirleyebilmek için, ölçüt yargılama denilen şeyin üstesinden gelmeli, eş deyişle biçimsel karakterde olmalıdır. Öyleyse o mimari plana, uygarlıkların yapısına dayanmalıdır, onların içeriğine değil. Her nerede mimari bir plan, bir yapı bulunabiliyor ve anlaşılır bir formüle ifade edilebiliyorsa ve bir uygarlığın somut gerçekleştirmelerine nüfuz ettiği gösterilebiliyorsa, o zaman ve yalnızca o zaman büyük bir uygarlıkla, otantik bir tiplerle, tarih felsefesinin gerçek bir konusuyla karşı karşıya kaldığımızdan emin olabiliriz. Öyleyse yukarıda ulaştığımız aynı sonuca varmaktayız.

Tarih felsefesinin onun konularını - onun felsefi olarak yorumlanmış tarihin bileşenleri olarak gördüğü uygarlığa ilişkin kendilikleri- düşünme yolu betimlemeden tiplendirmeye, oradan da mimari planın ya da yapının bilincine varmaya götürür. Bu derecelendirme uygarlıklara ilişkin giderek artan bir anlaşılabilirliğe, kimliksel birliklerini açığa çıkarmaya ve hepsinden önemlisi hangi uygarlıkların tarih felsefesinin konuları olarak seçilebileceğine ilişkin kesinliğe göndermede bulunmaktadır. Aynı zamanda bu uygarlıkların bağımsızlığı ve onların dışında veriyere gereksinim duymaksızın kendi yapı ve ilkeleriyle anlaşılabilir kendine yeterli kendilikler olarak onların doğaları açıklık kazanır. Hiç kuşkusuz bu fiziksel, antropolojik ya da öteki etkilerin onların oluşumuna katkıda bulunmadığı anlamına gelmez; ama tüm bu etkilerin bir araya getirildiklerinde uygarlık fenomenini açıklamaya yetersiz oldukları ve sözde açıklamaları zorla kabul ettirmek yerine gerçek bir kavrayışa varmanın tek yolunun 'içerden' kavrama olduğu anlamına gelmektedir. Bu evrim uygarlıkları dışsal koşullara bağlayan bağların aşamalı olarak gevşeyişi tarafından yansıtılmaktadır. Bu sürecin sonunda Spengler uygarlıkların ruhunu belirli alanlara bağlamaktadır, ama coğrafi ve hatta antropolojik etmenlerin ürünleri olarak değil. Spengler'in uygarlıklarının etkileşimsiz, iletişimsiz ve aktarılamaz olduğu doğrudur, ama gene de bu nitelik ve sınırlamalar Spengler'in gözünde biricik ve

monadimsı kendilikler olan, kapalı dizgeler oluşturan ve dış etmenlerden bağımsız olan uygarlıkların doğasına dayanmaktadır.

İnsanlığın birliği ve türdeşliğine ilişkin tarih felsefesinin değişen kavramlarının eleştirel incelemesi onun koşulsuz bir öne sürümden ilgisiz ve giderek olumsuzlayıcı bir öne sürüme geçtiğini göstermektedir. Vico'nun dinsel tarihten kalıt olarak aldığı insanlığın birliği ve türdeşliği düşüncesi bir ilke olarak Hegel tarafından korunmaktadır, çünkü insan zihninin uygarlık tarihindeki evrimi saltık Tinin kendini kavrama sürecidir. Bununla birlikte birlik ve türdeşlik yok sayılmamışsa da uygarlıklar hiyerarşisi kavramı tarafından tehlikeye atılmıştır ki bu kavram onların her birisine daha yüksek bir düzeye ulaşmak için aşamayacağı bir yer, işlev ve değer vermektedir. Hegel'in felsefi dizgesinin organik yapısı yitip gitti, geriye halklar ve onların uygarlıkları arasında doğa ve değer bakımından özsel ayrımların olduğu kavrayışına baskın çıkacak hiçbir şey kalmadı. Gobineau bir ırkı ya da uygarlığı hemen hemen tek egemen güç olduğu bir yere yerleştirmekle bu kuramı etkili bir biçimde bildirmiş oldu. Bunun üzerine şimdiye dek tarih felsefesinin omurgasını oluşturmuş olan evrim düşüncesi terk edildi. Dikey bir tarih görüşünün yerini başa bir görüş, evrime aldırış etmeyen, zamandan soyutlanmış, daha üstün bir yerden gelmiş gibi uygarlıklara tepeden bakan, onların yalnızca ayrı ayrı benzerlik ve farklılıklarının incelenmesine ilgi gösteren yatay bir görüş almıştır. Bu Spengler'in uygarlıkların tarihini tam bir soğukkanlılık ruhuyla yargıladığı bakış açısını oluşturmakta ve böylece de tarih felsefesi uygarlıkların karşılaştırmalı bilimine dönüşmektedir.

Bu dönüşüm tarih felsefesinin insanın yeryüzündeki varoluşunun gizemlerine nüfuz etme çabasındaki rolünden vazgeçtiği anlamına gelmemelidir. Onun ancak buna karşıt bir anlamı olabilir, yani, tarih felsefesi, bilgimizin gelişmesiyle ve uygarlıkların karşılaşmaları ve kaynaşmalarından doğan yeni sorunlarla uyumlu olarak daha geniş ve daha sağlam temellere gereksinimi olduğunu bilincine varmıştır. Doğrudur, tarih felsefesi her zaman kurgusal olmak zorunda kalacaktır. Ama kurgusal düşünceler alanına uçmak için kalktığı zeminin günümüz olanaklarının izin verdiği denli güçlü ve sağlam yapılması gerekmektedir. Yeni temel inşa etmek karşılaştırmalı uygarlık biliminin görevidir. O, işe tarih felsefesinin konularını belirleme sorunuyla başlamak zorundadır. Çünkü bu tarih felsefesinin bunalımından artakan temel sorundur³.

3 *Batı ve Doğu Tininin Yapısı* kitabı bu denemede açıklanmış olan düşünceyi destekleyecektir.

Kitabiyat

Leyla Kırkpınar, *Türkiye’de Toplumsal Değişme ve KADIN*, Zeus yay., İzmir,2009, 2. baskı, 14x20cm., 357sayfa Türkçe, Karton Kapak ISBN No 975-47-2608-5.

Özet

Kadın temasını işleyen kitaplardan bir tanesi de Dr. Leyla Kırkpınar’ın “*Türkiye’de Toplumsal Değişim ve Kadın*” isimli çalışmasıdır. Toplumsal değişme kuramı içinde kadın konusunun ele alındığı bu kitapta, Türkiye’de kadın sorunu ele alınarak, Türk kadının günümüzde mevcut sorunlarının daha iyi anlaşılmasını sağlayacak ipuçları takip edilmiştir. Yazarın kadın konusuna yaklaşım biçimi ve yaptığı tespitlerle benzer akademik görüş içinde olmamız böylesi zorlu bir alanda yazılmış bir kitabın tanıtımı için de bize cesaret vermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kadın, Toplum, Sosyoloji, Türk Devrimi, Kimlik, Türkiye.*

Abstract

One of book working on women theme is the “*Social Change and Woman in Turkey*” written by Dr. Leyla Kırkpınar. This book discussing the topic of women in social change theory, in more specific by studying on women question it aims at understanding their question easier. One of the most important causes encourages me to introduce this book written in a challenging field was the reality that we share common views in this regard.

Key Words: *Woman, Society, Sociology, Turkish Revolution, Identity, Turkey.*

Öznesi kadın olan çalışmalar, geçen zamanla birlikte kitapçı raflarını daha çok doldurmaya başladı. Değişik yönlerden, değişik bakış açılarıyla kadın sorunu artık toplumda ilgi gören bir konu haline gelmiş durumda. Bu doğrultuda yazılmış kitaplardan bir tanesi de “*Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kadın*” adını taşıyor.

Söz konusu bu kitap ilk defa 2001 yılında Ankara’da Kültür Bakanlığı yayınları arasından “*Türkiye’de Toplumsal Değişime ve Kadın*” adıyla çıkarak okuyucuyla buluşmuştur. Kitabın ikinci baskısı ise yaklaşık sekiz yıllık bir aradan sonra 2009 yılında İzmir’de Zeus Kitabevi tarafından yapılmıştır.

Yazar, böyle bir çalışma yapmaktaki amacını; toplumsal değişme süreçleri içinde Türkiye’de kadın sorununu ele almak ve tarihsel süreçte kadın olgusunun geçirdiği niteliksel değişmelerin gözlenmesi şeklinde açıklamıştır¹.

Yazara göre, kadın: “*Toplum içinde yer alan erkeklerle birlikte, içinde bulunduğu toplumun kurallarına, değer yargılarına, ideolojik kalıplarına göre sosyal statüsünü şekillendirir*”².

Türkiye’de kadın, Türk Devrimi öncesinde kendisine öngörülen kadercı anlayışa razı olan bir görüntü içindeydi. hak ve özgürlükler bakımından erkekle eşit bir statüde değildi. Türk Devrimi ile beraber geleneksel değerlerin belirlediği bir yaşam örgüsü içinde olan kadının bu durumu, devrimle birlikte kökten değişmiştir³.

Aslında eserde de belirttiği gibi, bu eser konusunda onlarca yazılan kitaptan sadece bir tanesidir. Fakat öznesi kadın olduğu için bu tür çalışmaların deyim yerindeyse modasının geçmesi de pek söz konusu değildir. Bu durumu yaratan birkaç neden bulunuyor: Bunlardan bir tanesi çeşitli çevrelerce sıkça dillendirilen, kadının kendi doğasının karmaşıklığıdır! Ancak kadının kendi doğasından gelen bu karmaşıklık, ona kendine özgü bir çekicilik de vermektedir! Fakat kadını çekici kılan yönleri, popüler kültür içinde nasıl algılanmaktadır? Üstelik bu algılama biçimi, değişen toplumsal şartlara uygun olarak nasıl değişmiş, ne tür bir seyir izleyerek, sonuçta günümüz Türkiye’indeki algılama düzeyine ya da niteliğine ulaşmıştır?

1 Leyla Kırkpınar, *Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kadın*, T.C. Kültür Bakanlığı Eserleri, Ankara, 2001, çşt. sy.

2 A.g.e., s.3.

3 A.g.e., s.3.

Kitapta da belirttiği gibi, popüler algılamada kadın aynı zamanda istismar edilen bir varlık olarak da ortaya çıkmaktadır. Dinler, kültürler, hatta dönem dönem ortaya konulan siyasetlerin özünde de bu istismar hep olmadı mı? İnsanlığın bugün övünerek anlattığı bundan 2.500 yıl önceki demokrasilerden bugüne, kadın çoğu zaman bir insan olarak bile görülmedi; kültürler kadını hep bir yana itti. Onu günahın kaynağı olarak gördü; sözde adı demokrasi de olsa, bu demokrasi erkek egemen kültürün algılamaya biçimiyle doldurulmuş bir öze sahipti.

Kadın, tarih boyunca hep istismar edildiği ve bu istismar bugün de bütün yıkıcılığıyla devam ettiğinden, günümüzde kadın konusunun gündemde olması da bir anlamda doğaldır. Üstelik kadın ve erkeğin kendi türlerinden gelen doğal özelliklerinin yarattığı etkileşim ve birbirine bakış biçimini belirleyen özellikler, onların toplum içindeki konumunu da belirleyen güçlü birer etken olarak ortaya çıkmaktadır.

Dr. Leyla Kırkpınar'ın da belirttiği gibi "doğal şartların fizyolojik olarak, kadın ve erkek arasında yarattığı farklılık, kimi kültürlerin, dinlerin yükseldiği tortularla" kadın açısından eşitlikçi bir zeminde -erkekle - mücadeleleyi beraberinde getirmiştir⁴.

Fizyolojik farklılıktan kaynaklanan erkek cinsinin "güçlü ve avantajlı" durumu; kadınla diyalogunda ona baskın bir kimlik vermektedir. Erkek için bir avantaj olan bu özellik, kadına ise koşulları eşit olmayan bir mücadele durumu yaratmaktadır. Erkeğin fiziksel olarak güçlü olması, kadına karşı daha üstün olduğu anlayışının doğmasına neden olmuştur⁵.

Bu bakımdan söz konusu kitapta da belirtildiği gibi "tarihin başlangıcından bu yana, kadınlık dünyasının eşitlik ve hak arayış mücadelesi devam etmektedir"⁶. Bugün de toplumda kadınların var olma ve kişilik kazanma mücadelesinin izlerini, dünde aramak gerekir⁷.

Yazarın deyimiyle "kadın hareketi, her geçen gün yeni bir nitelik ve biçim almaya" devam etse de asıl önemli olan nokta bu durumun; yani kadının bir mücadele konumunda kalması sürecinin sona ermemiş olmasıdır. Az gelişmiş, gelişmekte olan ve hatta gelişmiş hemen her ülkede kadın; ama az ama çok bir "öteki" olma konumu sürdürmektedir.

Modernite ise kadının öteki olma sorununu çözememiş, aksine sözü geçen kavram, kadın konusuna yeni sorunlar eklemeye devam etmiştir. Arkamızda bıraktığımız 20. yüzyılda pek çok toplumda kadının hukuksal durumu güvence altına alınmış olmakla birlikte, kimi zaman dinin kimi zaman din kılıfına girmiş geleneklerin,

4 A.g.e., s.29.

5 A.g.e., s.29.

6 A.g.e., s.29.

7 A.g.e., s.28.

kültürün kadın için yarattığı eşitsizlik durumu devam etmektedir⁸. Ancak yine de vurgulamak gerekir ki kadının sosyal hayatta yararlanabildiği tüm haklar ve kazanımlar, büyük ölçüde bu kavramın, yani modernitenin gelişimiyle doğru orantılıdır. Fakat burada, Dr. Leyla Kırkpınar'ın şu sözlerini paylaşmadan geçmek de olmaz: “Demokrasilerin gelişmesi ile birlikte, çağdaş toplumlarda kadın erkek eşitsizliği konusunda önemli duyarlılıklar yaşanmış, toplumsal tepkiler oluşmuştur. Ama yine de bunun sorunu ortadan kaldıracak düzeye geldiğini söylemek mümkün değildir”⁹.

Çağdaş Türk kadınının da toplum içinde kavuştuğu siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel konumu, oldukça yakın bir dönemin, yani 20. yüzyılın bir ürünüdür¹⁰. Ancak yine de söz konusu alanlarda kadınların elde ettiği kazanımların bugün bile yeterli bir düzeye gelmediği konusunda ya-zarla aynı görüşü paylaşmaktayız. Leyla Kırkpınar'ın, “Türkiye’de kadın erkek ilişkileri hukuki zeminde bir eşitlik paylaşımı durumuna gelse de gündelik hayat içinde eşitsizlik büyük ölçüde devam etmektedir” tespiti bu bakımdan oldukça haklılık payı taşımaktadır. Eserde de saptandığı gibi; “Türk kadınının toplumsal değişim açısından da incelemesinin yapılması, neresinden bakılırsa bakılsın çetin bir sorundur”¹¹.

Modern Türkiye ya da yaygın söylemle “Yeni Türkiye” köklü bir değişimle ortaya çıkan bir devrimsel sürecin ürünüdür. Bu açıdan devlet ve toplum hayatına dair her noktada sarsıcı değişimler meydana gelmiş ve bu durum toplumda kadının statüsüne de yansımıştır. Sadece bu devrim sürecinde bile kadının, Türkiye’deki konumuna ve tarihsel sürecine bakabilmek oldukça zordur. Bu dönüşümü tam anlamadan, dönüşümün bir anlamda ürünü olan kadın konusundaki kazanımları da tam olarak algılayabilmek ister istemez mümkün olmayacaktır.

Türkiye 20. yüzyılın başında bir devrim yaşadı. Bu devrim, büyük kırılmalar, değişimler ve dönüşümler getirdi. Bu kırılmaların, değişmelerin ve dönüşümlerin ortasında kimlik bulan kadınlar, kendi kaderini devrimin başarısıyla bütünleştirdi. Türkiye’de devrimin önemi ve boyutu ne kadar anlaşılabilmişse, kadın sorununun tarihsel, güncel ve kültürel yönleri de ancak bu pencereden bakılabildiği kadar görülebilmiş ve algılanabilmiştir. Bu nedenle, bu zorluk uzunca bir zaman kendini hissettirmeye ne yazık ki devam edecektir. Dr. Leyla Kırkpınar'ın yeni baskısı yapılan kitabı üç temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde toplumsal değişim kuramından hareket edilerek Türkiye özelinde toplumsal değişimin izi sürülmüştür. Yine aynı

8 A.g.e., s.30.

9 A.g.e., s.30.

10 A.g.e., s.1.

11 A.g.e., s.5.

bölüm ailenin ve kadının tarihsel süreçlerine genel bir çerçeve çizerek Türkiye'de söz konu olguların tarihsel sürecini inceleyerek son aşamada Cumhuriyet öncesi Türk kadınının durumu ele alınmıştır.

Kitabın ikinci bölümüne ise Cumhuriyet döneminin Çağdaşlaşma İdeolojisi içinde kadının yeri sorgulanarak başlanmıştır. Ayrıca "Türk Kadınının" tarihsel misyonu üzerinde durulurken, özellikle altı çizilen nokta sömürgeciliğe karşı yapılan Türk Kurtuluş Savaşı içinde kadının konumu olmuştur. Cumhuriyet Türkiye'sinin Türk kadınına kazandırdıkları, değişik başlıklar altında incelenmiştir. Vurgulamak gerekir ki, (Cumhuriyet Türkiye'sinde, devrimsel anlamda bir değişim sadece kadınlara yönelik değil, siyasal, toplumsal, ekonomik, kültürel vb. pek çok alana yönelik gerçekleşmiştir) Türk toplumu tarihinin hiçbir döneminde görülmediği kadar hızlı bir biçimde, önemli değişimlere, kırılmalara ve atılımlara şahitlik etmiştir. İşte bu hızlı değişim süreci içinde de kadın konusu tıpkı Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde olduğu gibi üzerinde çokça yorum yapılan bir konu olma özelliğini korumuştur¹².

Yazarın da belirttiği gibi aslında Tanzimat'tan bu yana, Türkiye'de batılılaşma rüzgârlarıyla birlikte Türk kadınının kimliğinde, simgesel de olsa önemli değişimler ortaya çıkmaya başlamış, ancak bunlar bir başlangıç noktası oluşturmaktan öteye gidememiştir¹³. Türkiye'de Toplumsal Değişime ve Kadın adlı çalışmanın İkinci bölümünde de belirtildiği gibi Türkiye'de Atatürk'ün önderliğini yaptığı Türk Devrimi, önceki dönemlerin kadın konusuna reformcu bakışından çok daha ileri olarak, karakteri ve yöntemi ile devrimci bir niteliğe bürünmüştür¹⁴.

Elbette bu köklü değişimlerin içinde Türk kadınının bir kimlik bulması son derece önemli olup, Türk Modernleşmesinin de en önemli ayağını oluşturmaktadır. Atatürk'ün kadın konusundaki yaklaşımının romantik bir bakış açısından kaynaklanmadığı tespitini Leyla Kırkpınar yapmıştır. Özellikle Kurtuluş Savaşı'nda Türk kadınının ön saflarda aktif olarak mücadele etmesini gözlemleyen Atatürk, kadına sosyal yaşamda hak ettiği yeri vermenin rasyonel savaşını yapmıştır¹⁵.

Kadınlar toplumların yarısını oluşturan kesimdir. Bir toplumun gelişebilmesi için erkek kadar kadının da yaşamın her noktasında yer alması gerekir. Bu bakımdan Türk kadınına verilecek kimlik, kadının haklarının yasal güvence altına alınması, kadınların örgütlenebilmesi, siyasal yaşam içinde kadının kendine bir yer bulabilmesi, kadının eğitimi, ekonomik yaşam içinde kadının yeri, tanıtımını yaptığımız kitabın ikinci bölümünde yer almaktadır. Bir başka deyişle yazarın da belirttiği gibi Türk kadınının toplumsal statüsünü köklü biçimde değiştirmek ve onları sorumlu, kendine güvenen birer vatandaş haline getirmek, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün başlıca uğraşlarından birisi olmuştur. Atatürk cinsler arasında her konuda tam bir eşitlik anlayışı konusunun üzerinde hassasiyetle durmuştur¹⁶.

Dr. Leyla Kırkpınar, Türkiye'de devrim süreciyle birlikte yaşanan değişim sürecinin Batılıların gözünden kaçmadığına da vurgu yaparak, kitabında

12 A.g.e., s.127.

13 A.g.e., s.133.

14 A.g.e., s.134.

15 A.g.e., s.136.

16 A.g.e., s.134.

kimi yabancıların görüşüne de yer vermiştir. Ünlü Fransız siyasetçilerden ve başbakanlarından M. Herriot, Türk kadının dış görünüşünde meydana gelen değişimin, Türk kadının düşünsel, hukuksal ve toplumsal durumunda yaratılan “derin bir inkılâbın tezahürleri” olarak değerlendirmiştir¹⁷.

Kitabın üçüncü ve son bölümünde ise, Atatürk sonrası tarihsel süreçte kadının konumunu 20. yüzyılın sonlarına kadar getirmektedir. Bu bölümde, çok partili siyasal yaşamın Türkiye’de kadının hayatına getirdiği değişim başta olmak üzere, Türkiye’deki sanayileşme sürecine paralel olarak artan kentleşme, yine çarpık kentleşmenin bir sonucu olan gecekondulaşma süreçlerinde kadının durumuna ışık tutulmuştur. Türkiye’de feminist hareketin durumu da kitabın son bölümünde sorgulanmıştır. Elbette günümüze yaklaştıkça yazarın da vurguladığı gibi kadının hak ettiği yeri bulabilmesine yardımcı olacak sivil toplum kuruluşlarının sayıları giderek artmaktadır. Kadının üzerine yeni pek çok araştırma yapılmaya başlamıştır.

Yapılan yeni araştırmalara karşın popüler kültürde kadın özelinde yeni başka sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan “kadın” pek çok açıdan popülerliğini kaybetmeyecek bir konu olma özelliğini de korumaktadır, koruyacaktır!

Tanıtımını yapmaya çalıştığımız “Türkiye’de Toplumsal Değişime ve Kadın” isimli kitap da aslında kadın konusunun hala ilgi duyulan bir konu olduğunun açık göstergesidir.

Sonuç olarak şunlar söylenebilir: Dr. Leyla Kırkpınar’ın çalışması, öncelikli olarak tarihsel süreçte kadın sorununu irdeleyen ve geçmişten günümüze uzanan çizgide değişim rüzgârlarının, tarihin bu en büyük sorununa ne türlü etkiler yapabildiğini irdelemektedir. Ancak, onca çalışmaya karşın, yine de bu büyük sorunda bir arpa boyu yol alınmamıştır. Hala törelerin, geleneklerin, koyu cehaletin, ekonomik zorlukların ve erkek egemen kültürün dayatması altındaki kadın, tarihsel ezilmişlik rolünü oynamayı sürdürmektedir. Türkiye özelinde bakıldığında ise; devrimin onca değişim hamlesine karşın, Türk kadınının hala büyük ve önemli sorunları vardır. Bu sorunların çözülebilmesi ise, bırakalım çözülme yolunda bir gelişme göstermeyi, büyük çelişkiler, algılama güçlükleri ve yozlaşmalar nedeniyle daha da derinleşmektedir.

Gerçekten de yazarın belirttiği gibi, pek çok büyük kitapçı raflarını ya da kütüphaneleri Erkek Hakları başta olmak üzere, Erkek Sorunları, Erkeğin Toplum İçindeki Yeri, Cumhuriyet Döneminde Türk Erkeği, Siyasi Partiler ve Erkek Kolları, İslam’da Erkek, Erkek Psikolojik Sorunları, Tarih Boyunca Toplumlarda Erkeğin Gelişimi, Erkeğin Adı Yok... vb. gibi pek çok başlıkları taşıyan kitaplar süslemektedir. Ancak bunların yerine kadının özne olduğu yüzlerce çalışma görülmektedir¹⁸.

Kadının herhangi bir konuda ayrıca ele alınmak zorunda kalınmadığı sağlıklı bir toplumsal yapıya kavuşulması bugün hala dünyanın ve tabii Türkiye’nin sorunu olmaya devam etmektedir. İnsan, toplumsal yaşamda içgüdüleriyle hareket etmeyi bir kenara koyup aklını tam olarak kullanmaya başladığında, eylemlerini akıl ve mantığa göre yapmayı başarabildiğinde ayrıca kadın haklarını, çocuk haklarını ve hatta hayvan haklarını konuşmaya kim bilir belki de gerek kalmayacaktır.

17 A.g.e., s.162.

18 Dr. Leyla Kırkpınar, “Türkiye’de Toplumsal Değişim ve Kadın”.

Kadın konusu üzerine yazmanın zorluğuna karşın böyle bir kitabı bilimsel bir zeminde kaleme alan Dr. Leyla Kırkpınar, “Türkiye’de Toplumsal Değişim ve Kadın” çalışmasını zengin bir kaynakça ve süreli yayın taraması yaparak hazırlamıştır. Umarız bu çalışmanın meraklısına, bu alanda çalışacak kişilere ve kadın sorununun çözümüne bir katkısı olur!

Alev GÖZCÜ*

---

* Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (alev.gozcu@deu.edu.tr).

Kitabiyat

Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914* (1. Baskı), Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009, 539 sayfa.

Özet

Burada tanıtımı yapılacak olan eser, II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde İttihat-Terakki'nin Rumlarla olan ilişkilerini ele almaktadır. Bu ilişkiler bağlamında 1908, 1912 ve 1914 seçimlerinde Rumların tavrı, Yunanistan'ın Rumlar üzerindeki etkisi, Patrikhane'nin İttihat-Terakki ile olan münasebetleri, İttihat-Terakki'nin politikalarının Rumlar üzerindeki etkileri, Kilise ve Mektepler Kanunu'na, askerlik hususuna ve boykotlara Rumların verdiği tepkiler, Balkan Savaşları sonrası İttihat-Terakki'nin nüfus ve iskan politikası ve Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki sorunlar, ayrıntılı bir şekilde tahlil edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İttihat-Terakki, Rumlar, Politika, Yunanistan.

Abstract

The book which is being introduced here reveals the relationships between the Ittihat-Terakki and the Greek during the period from II. Meşrutiyet to I. World War. Related to these relationships, attitudes of the Greek to the elections held in the years of 1908, 1912 and 1914, the influence of Greece over the Greek, the relationships between the Patriarchate and the Ittihat-Terakki, the influence of the policies of the Ittihat-Terakki over the Greek are analysed in detail. Reactions of the Greek against the churches' and schools' law, military subject and boycotts are also stated. In addition, the population and settling policy of the Ittihat-Terakki and the problems between the Otoman Empire and Greece after the Balkan Wars are analysed.

Key Words: The Ittihat and Terakki, The Greek, Policy, Greece.

Giriş

23 Temmuz 1908’de, 1876 Anayasası tekrar yürürlüğe girdi. Bundan sonra sansür kaldırıldı. İmparatorluğun bütün cemaatlerini ve farklı fikirleri temsil eden gazete ve dergiler, piyasada boy göstermeye başladı. Jön Türklerin farklı hiziplerinden başka; Müslüman, Rum, Ermeni ve Yahudi önderlerince yeni rejimi desteklemek amacıyla kitle gösterileri düzenlendi. Sürülen ya da kaçan siyasiler geri dönmeye başladı. Bu dönemde ilk defa iki atletten oluşan bir Osmanlı takımı, 1912’de, Stockholm Olimpiyat Oyunları’na katıldı. Futbol çok daha popüler oldu. Erkek öğrenciler izci olurken, kendi mücadelesini veren bir kadın örgütü kuruldu. 1911’de Hava Kuvvetleri kuruldu. İlk film, I. Dünya Savaşı’ndan önce yapıldı ve Türklerin savaşa girişini meşrulaştırmak için Ruslara karşı propaganda aracı olarak kullanıldı. Tiyatro gelişmeye başladı ve Müslüman kadınlar sahneye çıkabildiler¹.

II. Meşrutiyet döneminin başından Balkan Savaşları’na kadar olan süreçte, “Osmanlılık” ideali ve Osmanlı insanı tipi, ülkedeki insanları bir arada tutacak ve siyasi birliği devam ettirebilecek bir etken olarak görüldü².

Hasan Taner Kerimoğlu’nun, *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914* adlı eserinde de, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin, “İttihad-ı anasır” politikası ile “Osmanlılığı” hedeflediği, “merkeziyetçilik” politikasının da cemiyetin yönetsel anlamdaki en önemli politik ilkesi olduğu belirtilmektedir. Bu durumda, Osmanlı Rumlarının “millet sistemi” içerisindeki ayrıcalıklarının II. Meşrutiyet ile beraber kaybetmeleri söz konusuydu. Dolayısı ile Rumların II. Meşrutiyet’in ilanından kısa bir süre sonra muhalefet etmeye başladıkları da görüldü. (s.s.21-22; 61-89; 177-186).

Kerimoğlu’nun doktora tezinin kitap olarak basılmış hali olan bu eser, İttihatçı ve Jön Türk bakış açısıyla Osmanlı unsurları arasındaki ilişkilerin ele alındığı eserler³ kategorisinin bir halkası olarak değerlendirilebilir.

Kitabın giriş kısmında yazar, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin, imparatorluğun gidişatı hakkındaki sorunların çözüm yollarını, II. Meşrutiyet öncesi dönemde Jön Türkler tarafından geliştirilen düşüncelere dayandığını belirtmektedir. Buna göre, bir Osmanlı üst kimliği oluşturmak, devlet yönetimini merkeziyetçi bir anlayışla reforme etmek ve Müslim-gayrimüslim bütün Osmanlı vatandaşlarını kanunlar karşısında aynı hak ve görevlere sahip olarak görmek ge-

1 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (çev.: Yavuz Alogan), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s.s.51-52.

2 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.242.

3 Bu konu hakkında bkz.: Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, Buke Kitapları, İstanbul, 2004; Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, (çev.: Aysen Anadol), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

rekmeteydi. Bu çözüm yollarına, özellikle de Osmanlı üst kimliğine, farklı etnik ve dinsel grupların vereceği tepki, İttihatçıların başarı durumunu belirleyecekti. Ayrıca, Makedonya başta olmak üzere, imparatorlukta birbiriyle çelişen çıkarları olan halkları parlamenter rejim altında bağdaştırmak, İttihatçıların gerçekleştirmesi gereken bir diğer durumdu. İşte burada, gayrimüslim unsurlar arasında nüfusça en kalabalık olan, ekonomik ve dinsel açıdan diğer unsurlardan daha avantajlı bir durumda bulunan Rum toplumunun vereceği tepki ön plana çıkmaktaydı (s.s.21-22). Ayrıca Yunanistan'ın, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Rumlar üzerindeki etkisi ve faaliyetleri de önemliydi (s.28).

Yazar, giriş kısmında, bu şekilde, kitabın hangi ekseninde ilerleyeceğine dair yol haritasını çizdikten sonra, üç bölümden oluşan eserinin "II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Rumlar" adlı birinci bölümüne geçiyor.

Bu bölümde yazar, 1908 seçimlerinde İttihatçılara en fazla Rumların sorun çıkardığını, Hüseyin Cahit'in "Tanin" 'de Müslümanların seçimlerde birlikte hareket etmeleri ve İttihatçıların politikaları doğrultusunda yazılar yazdığını, İttihatçılara muhalefet eden Rum gazetesi Proodos ile H. Cahit arasındaki polemigi, 1908 seçimlerinin İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Rumlar arasındaki gerginliği ortaya çıkardığını, Yunan dışişleri bakanının, Rum patriğine, Türk gazetelerine rüşvet vererek ilişkilerini geliştirmesini önerip, Yunan hükümeti tarafından bu ve buna benzer işler için para gönderilmesine devam edileceğinin belirtildiğini, Meclis-i Mebusan'daki Rum mebusların genel olarak İttihat ve Terakki karşıtı muhalefeti desteklediklerini kaleme alıyor. Ayrıca Yunanistan topraklarının Osmanlı aleyhine genişlemesini savunan Rumların, Meşrutiyet'in başarıya ulaşmasının Helenizm için tehlikeli olduğunu düşündükleri ve Osmanlıcılığa karşı oldukları, Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart'a kadar olan dönemde, Rum toplumu içinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yönelik muhalefetin başında Rum Patrikhanesi ve Rum gazetelerinin bulunduğu da bu bölümde ifade ediliyor. 31 Mart Ayaklanması'ndan sonra yasanın demokratikleştirildiği, 1911 ara seçimlerini İttihatçıların kaybettiği, 1912 seçimlerinde muhalif Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Rum mebusların anlaşığı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rum toplumunun seçimlerde muhalif olmaması için Patrik ile görüştüğü fakat Patrikhane meclislerinde alınan karar gereği Rumların, seçimlerde serbestçe oy kullanabileceğinin ortaya çıktığı, "sopalı seçimler" olarak anılan 1912 seçimlerinde Rum cemaatinin siyasal temsilciliğini Rum Patrikhanesi ve Rum Meşrutiyet Kulübü'nün yaptığı ve seçimleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin büyük bir üstünlük ile kazandığı da bu bölümde anlatılan konulardan.

Yine 1909 yılında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ikinci kongresinde, Mustafa Kemal'in ordu ve askerinin siyasetten ayrılması gerektiği yönündeki tezi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif olarak ordu içinde kurulan "Halâskâr Zabitan" adlı grubun da silahlı kuvvetlerin siyasetten çekilmesi yönündeki isteği, İttihatçıların ordu mensuplarıyla olan ilişkilerini göstermek açısından ortaya konmuş önemli tespitlerden.

Yazar, bu bölümün son alt başlığına geçmeden önce, "Babîâli Baskını" ile İttihatçıların yönetimi ele geçirdiğini, 1914 seçimlerinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tek başına iktidar olduğu bir dönemde yapıldığını, Balkan Savaşları'ndaki toprak kayıplarının İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temel politikaları üzerinde önemli etkilerinin olduğunu, ağırlık merkezinin Anadolu'ya kaydığını, Türklerin sayısal olarak

ön plana çıkmalarıyla, milliyetçiliğe daha fazla önem verilmesi zorunluluğunun ortaya çıktığını belirtiyor.

Böylece, Balkan Savaşları sonrası, Osmanlıcılığın yerini, yavaş yavaş Türkçülüğün alacağına sinyalleri de verilmiş oluyor.

Bu bölümde, son olarak, “Yunanistan’ın Türkiye’deki Faaliyetleri ve Rumlar” başlığı altında, Yunanistan’ın “Megali İdea” politikası; Anadolu’daki Rumları Helenleştirme çabası; Makedonya’da okullar, Yunan eğitim dernekleri, Yunan konsolos ve din adamlarının Yunan hareketini yayma çalışmaları; eğitim kurumlarının Anadolu’da Helenizmin tekrar canlandırılmasındaki can alıcı nokta olduğu; başta Etniki Eteryaya olmak üzere, Yunan komitelerinin faaliyetleri; Helenizmin “ittihat-ı anasır” politikasının başarısızlığa uğramasına neden olduğu ve Yunan propagandasına karşı Osmanlı hükümetlerinin aldığı önlemler ele alınıyor.

Burada verilenler, Balkan Savaşları olmasa da, Osmanlıcılığın başarısına ulaşmasının çok zor olduğu kanısını uyandırıyor.

İkinci bölüm “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Sosyo-Kültürel Politikaları ve Rumlar” başlığını taşıyor. Burada İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Jön Türk hareketi içindeki “merkeziyetçi” ve “Osmanlıcı” fikirlerden esinlendiği ve bunları uygulamaya çalıştığı belirtiliyor. Etnik temele dayanan cemiyetlerin kurulmasının yasaklanması yani “Cemiyetler Kanunu” ve bir yerleşmede çoğunluk tarafından kullanılan kilise ve mekteplerin çoğunluğa verilmesini esas alan “Kilise ve Mektepler Kanunu”na verilen tepkiler de bu bölümde yer buluyor. “Kilise ve Mektepler Kanunu”nda enteresant olan durum, önce Patrikhane’nin ayrıcalıklarını kaybedeceği için bu kanuna tepki vermesi, sonra da Rum ve Bulgar kiliselerinin yakınlaşması olarak ortaya çıkıyor.

Bu bölümde, İttihatçıların gayrimüslim okullarını denetleme ve bu okullarda Türkçe’nin okutulmasını sağlamaya çalışmalarına Rum toplumunun verdiği tepki, Rum okullarında Yunan propagandası yapılması, Yunanlı öğretmenlerin bu okullardan çıkarılma çabaları ve 1909’da gayrimüslimlerin askerlik yükümlülüğüne alınmaları da İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin politikaları çerçevesinde ele alınıyor.

Bölümün sonlarında, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Türk ve Müslüman unsurdan bir burjuva yaratma isteği, milli iktisat politikaları, Avusturya, Yunanistan ve Rumlara karşı yapılan boykotlar ve patrikhanelerin içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne karşı en sert muhalefeti Rum Patrikhanesi’nin yaptığı belirtiliyor.

Burada, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin, yapılan boykotlarda resmi olarak sorumluluğu almaması ve 1913-1914’te yapılan boykotun, öncekiler gibi bir ülkeye karşı değil, Osmanlı vatandaşı olan Rumlara karşı yapılmış olması, dikkatleri çekiyor.

Kerimoğlu, Rumlara karşı yapılmış olan boykotun, İttihatçıların milli iktisat politikalarıyla doğrudan ilişkili olduğunu ve bu boykotun ekonomik durumlarını sarsmada, Rumlara karşı alınmış bir önlem olarak değerlendirilebileceğini belirtiyor.

Kitabın üçüncü ve son bölümü “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Nüfus ile İskan Politikaları ve Rumlar” başlığı ile kaleme alınmış.

Bu bölümde Balkan Savaşları anlatılırken, İttihatçıların reformlarıyla Makedonya’daki ulusal hareketlerin beklentilerinin çeliştiği ifade ediliyor. “...

Meşrutî idareyle bile Osmanlı İmparatorluğu Balkan halkları için artık bir seçenек oluşturmuyordu” (s.345).

Balkan Savaşları sonrası Anadolu’ya yapılan göçlerde, Müslüman halka yapılan baskı ve zulümlerin, dini ve ekonomik nedenlerin önemli etkilerinin olduğu belirtiliyor. Kerimoğlu, göçlerle ilgili “*Balkan devletlerinin Müslüman halkı evlerinden kaçırmak için kullandıkları yol ‘katliamdı’ ” (s.349) cümlesine yer veriyor.*

Bölümde, Balkan Savaşları’nın “Osmanlılık” ve “İttihad-ı Anasır” politikasının başarısızlığını ortaya koyduğu, Türkçü fikirlerin İttihatçılar arasında benimsenmeye başladığı, ayrıca Rumlara karşı bakış açısının değiştiği ve bunda da Rumların Yunanistan’a ve Yunan ordusuna yaptıkları yardımların ve Rumeli’den gelen göçmenlerin etkisinin olduğu belirtiliyor.

Adalar meselesi, Trakya’dan ve Anadolu’dan Yunanistan’a Rum göçü, Trakya’da yaşanan Rum göçüyle Makedonya’da yaşanan Müslüman göçünün basına yansımaları, Dahiliye Nazırı Talat Bey’in Rum göçünü incelemek için Batı Anadolu’ya yaptığı gezi, hükümetin göç konusunda aldığı önlemler, mübadele konusunda Osmanlı Devleti ve Yunanistan’ın anlaşığı, fakat I. Dünya Savaşı’nın çıkışıyla, nüfus mübadelesinin uygulanamadığı, Rum göçünün toplumsal ve ekonomik sonuçları ve terk edilmiş mallar sorunu bu bölümün son kısmında değerlendiriliyor.

Derli-toplu bir başvuru kaynağı olan bu kitapta incelenilen dönemde, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin politikalarıyla Rumlar arasındaki ilişkiler siyasal ve sosyo-kültürel anlamda geniş bir şekilde ele alınmakta ve cemiyetin nüfus ve iskan politikalarının yansımaları değerlendirilmektedir.

Bu eserin ne kadar emek gerektiren bir çabanın ürünü olduğu, eserin kaynakçasıyla orantılı olan hacminden de anlaşılacaktır. Yazarın, konuların ifade edilişi sırasında, ifadeleri Osmanlıca alıntılarla güçlendirmesi ve arşiv belgeleriyle dönemin gazete haberlerini işlenen konularla alakalı olarak, yerinde kullanması da dikkatleri çekmektedir.

Yazar, Rum ve Osmanlı gazetelerinde yer alan Rum Patriği’nin, Venizelos’un ve Rum mebusların İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin politikaları karşısındaki bazı görüşlerini de aktarmış, böylece cemiyetin politikaları karşısında Rum ve Yunan tarafının da nabzını tutmaya çalışmıştır.

Kitapta yer bulan, Mustafa Kemal’in ordunun siyasetten ayrılması yolundaki görüşleri ve nüfus mübadelesi üzerinde uzlaşmaya varılmasına rağmen, bu mübadelenin I. Dünya Savaşı nedeniyle- yapılamayışı, sonraki yıllar için bu konular hakkında bize projeksiyon tutmaktadır.

Bu eserde İttihat ve Terakki’nin penceresinden Rumlara bakılabildiği gibi; Yunanistan, Patrikhane ve Rumların bakış açısıyla da İttihat ve Terakki’nin politikaları görülebilmektedir.

Eserden, Kerimoğlu’nun incelediği konunun ve mekânın genişliğine ve zamanın derinliğine rağmen, başvuracağı kaynaklar konusunda da iyi bir tarama yaptığı anlaşılacaktır.

Halil ÖZEÇOĞLU*

* halilozecoglu@windowlive.com

Kitabiyat

Derleyen: Ferdan Ergut, *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, 15x21 cm, 285 sayfa.

Özet

İkinci Meşrutiyet, siyasetin yeniden şekillendiği, siyasal partilerin, cemiyetlerin ve basın çeşitliliğinin arttığı, seçimler ve daha birçok alandaki yeniliklerle Türk siyasal hayatının önemli bir kesitini oluşturmaktadır. Tarık Zafer Tunaya'nın öncülüğünde ve sonrasında onlarca tarihinin Modern Türkiye tarihinin temellerini oluşturan İkinci Meşrutiyet olgusuna ilişkin incelemeleri, günümüzde yeniden ve ayrıntılarıyla ele alınmaktadır. Gerçekten de bu sürece ister "Cumhuriyet'in arka planı" isterse "Cumhuriyet'in laboratuvarı" adını verelim mutlaka incelenmesi ve yeni bakış açılarıyla değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu düşünce doğrultusunda İkinci Meşrutiyet'in 100.Yıldönümünde Türk Tarih Vakfı'nın İzmir Ekonomi Üniversitesi ile birlikte 19-21 Eylül 2008'de düzenlediği 3 gün süren "2008'den 1908'e Bakışlar" sempozyumu ve sonrasında burada sunulan bildirilerin bir kısmının basımıyla "II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek" adlı kitap oluşturulmuştur. Zeki Arıkan, Orhan Koloğlu, Fevzi Demir, Efdal Sevinçli, Fatmagül Berktaş, Suavi Aydın ve Ömer Türkoğlu, Burçak Madran vd'nin kitapta yer alan makaleleri bu çalışmada betimlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: II. Meşrutiyet, Cumhuriyet, 1908 Devrimi, Jön Türkler.

RETHINKING THE SECOND CONSTITUTIONAL MONARCHY

Abstract

As far as the history of Ottoman Empire is concerned, the Second Constitutional Monarchy period represents an important epoch in which the Ottoman politics was reshaped radically, the diversity of political parties, social and political organizations, and media was increased impressively, and a series of improvements, such as those concerning parliament elections, were realized efficiently. In fact, this period indicates a very significant lively section of Turkish political life. Recently, a range of studies on the Second Constitutional Monarchy period carried out by a great number of prominent historians, such as Tarık Zafer Tunaya, have been re-examined in detail because this period, in a way, functions as the foundations of the history of modern Turkey. Whatever it is called, whether "the background of the Republic" or "the laboratory of the Republic," this particular period needs to be re-investigated and re-evaluated from new perspectives. Bearing this idea in mind, a 3-day-long symposium called "Views from 2008 on 1908" was organized by the Foundation of Turkish History (Türk Tarih Vakfı) in collaboration with İzmir Economy University (İzmir Ekonomi Üniversitesi) between the 19th and 21st of September 2008, on the 100th anniversary of the Second Consi-

tutional Monarchy. A partial collection of the papers presented at this symposium were compiled into a consequential book called "Rethinking the Second Constitutional Monarchy." In the present review, we are going to try to analyze a series of significant articles from this book, prepared by Zeki Arıkan, Orhan Koloğlu, Fevzi Demir, Efdal Sevinçli, Fatmagül Berktaş, Burçak Mardan, Suavi Aydın, and Ömer Türkoğlu.

Key Words: *The Second Constitutional Monarchy, Republic, The Revolution of 1908, Young Turks.*

Tarihsel olguların belirli tarihlerde, yıldönümlerinde ya da 'yuvarlak tarihlerde' yeniden ve yeni bakış açılarıyla ele alınması tarihçiliğimizde artık bir gelenek haline gelmiştir. İkinci Meşrutiyet'in 100. Yıldönümü nedeniyle bu geleneğe bağlı kalınarak 19-21 Eylül 2008'de düzenlenen "2008'den 1908'e Bakışlar" Sempozyumu ve burada sunulan bildirilerin bir kısmının basımı ile oluşan "II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek" adlı kitabın öncelikle birinci başarısı ile yazıma başlamak istiyorum. Ülkemiz, basımı için uzun uğraşlar ve ekonomik zorluklardan dolayı, söylendiği, sunulduğu yerde kaldığı ve bir süre sonra unutulduğu sempozyumlar düzenlemekle ünlüdür. Bu nedenle kitabın (tarih vakfının ve sempozyumu düzenleyenlerin) birinci başarısı sempozyumda sunulan bildirileri kısa sürede basılı bir hale getirmiş olmasıdır. Kitapta tarihten, hukuka, edebiyata, kültür-sanat alanından siyaset bilimine ve toplumsal bağlamlarda olmak üzere İkinci Meşrutiyet birbirinden farklı alanlarda incelenmiştir.

İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği tarih, 23/24 Temmuz 1908 (10 Temmuz 1324) uzun süre "Hürriyet Bayramı" olarak kutlanmıştır. Günümüzde ise basına uygulanan sansürün ortadan kalkması adına "Basın Bayramı" olarak kutlanmaktadır. İkinci Meşrutiyet, bir anlamda çekilen sıkıntıların, planlanan hedefe ulaşmak için umutların başlangıcı olmuştur. Ne var ki, hukuki metinler üzerinde yapılan değişimler ne istibdadı yok etmiş ne de gerçek anlamıyla hürriyetçi bir rejimi gerçekleştirebilmiştir¹.

Kuşkusuz İkinci Meşrutiyet, birçok yönüyle ve özellikle Osmanlı-Türk Modernleşmesini tamamlayan bir süreç olarak birçok tarihçi ve akademik araştırmacılar tarafından ele alınan, tartışılan bir konu olmuştur. Kimilerine göre Cumhuriyet'in ya da "siyasetin laboratuvarı"², Cumhuriyet döneminde denenmiş ya da hayata geçirilmiş birçok eylemin ilk defa sınındığı bir geçiş dönemidir. Bu bağlamda İkinci Meşrutiyet, İmparatorluktan demokratik Cumhuriyet'e geçiş ilk aşamasıdır. Bu perspektiften bakınca İkinci Meşrutiyet ve bir döneme kadar Cumhuriyet birbirini tamamlayan, süreklilik gösteren bir süreçtir. Doğrudur ama bir noktaya kadar. Bunları söylerken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen devrimlerin ve uygulayıcılarının çok önemli bir özelliği gözden kaçırılmamalıdır. Bu özellik de Atatürk ve Türk Devrimi'nin önder kadrosunun sahip olduğu siyasi irade ve

1 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İkinci Meşrutiyet Dönemi, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.s.35-36.

2 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İkinci Kitap: Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.161.

güçtür. İkinci Meşrutiyet döneminde düşünülen toplumsal değişikliklerin önemli bir kısmı deneme veya düşünce olarak kalmıştır. Oysa Cumhuriyet onları bir üst aşamada siyasal yaşama geçirmiştir.

Bakınız Tefvik Çavdar, İkinci Meşrutiyet, "Türk İnkılâbı" ve Cumhuriyet kavramlarını ne güzel ilintilendiriyor: "...24 Temmuz 1908 'Türk İnkılâbı' diye bilenen bir sürecin miladıdır. O tarihe kadar sadece düşünsel düzlemde kalan siyasal düzene yönelik eleştiriler; İnkılâb istekleri Rumeli'deki asker-sivil aydınların silahlı eylemleri sonucunda 'kuvoeden füle' dönüşmüştür. Bu dönüşümü sağlayan kadrolar, Cumhuriyet'i de yaratan kadrolardı. Bu nedenle 1850'den itibaren siyasal ve düşünsel doğrultusu belirli bir süreç içerisinde belirlenen dönüşüm istekleri 1908 İnkılâbı'nı yaratmıştır. Hüseyin Cahid'in bir başmakalesinde altını çizdiği gibi, 1908 'Türk İnkılâb Tarihi'nin miladıdır. 29 Ekim 1923 ise bu İnkılâbın doruk noktasıdır, erişilen amaçtır. Cumhuriyet'i izleyen bir dizi dönüşümün fikri temelleri 1908'den sonra belirginleşmiş, bir ölçüde ilk adımlar da atılmıştır..."³.

Günümüzden birbirine alternatif bakışlarla, 1908'deki olayları/olguları, yeniden değerlendirmenin/ kurgulamanın gerekliliği ortadadır. Tarihsel olgular ve bakış açıları arasındaki ilişki sürekli bir etkileşim ve değişim içerisinde olduğuna göre, yeniden ve farklı bakış açılarıyla değerlendirmeler, hatta sosyal bilimlerin değişik alanlarının bir arada ortak çalışmalarının oldukça yararlı olacağına dair bir izlenim uyandırmaktadır.

"II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek" adlı çalışma sözünü ettiğimiz sosyal bilimlerdeki ortak çalışmaya iyi örneklerden birisi olabilmıştır. Kitapta yer alan makalelere gelince:

Ferdan Ergut, "Ele Avuca Sığmaz" Bir Geçmiş İçin Yöntemsel Bir Yaklaşım Önerisi".

Bu makalede "1908" olgusunun, İttihat ve Terakki döneminin, tarihçiler tarafından ne denli birbirinden farklı şekillerde ele alındığı, hatta farklı adlandırmalar yapıldığı belirtilmekte, bu olguların tarihçilerce farklı görüngülerinin gerekliliği üzerine vurgu yapılmaktadır.

Kitapta yer alan başlıklar ve bu başlıkların altında yer alan bildirilere/ makalelere gelince;

II. Meşrutiyet ve Toplumsal Alan

Bu bölümde yer alan ilk makale Y. Doğan Çetinkaya'ya aittir. Çetinkaya'nın makalesinin başlığı "1908 Devrimi ve Toplumsal Seferberlik" tir. Makalede öncelikle "1908 Devrimi" ile ilgili yayımlar, konferanslar ve panellerde geçmişten günümüze geleneksel tarihyazımının yürüngesinde yorumlar yapıldığı belirtilmiştir. Yazar kendi ifadesiyle bildirisini şöyle özetlemiştir: "...farklı ekollerin tahlillelerinin merkeze aldıkları devlet, bürokrasi ve en genel anlamda toplumun güzidelerinden farklı bir noktaya dikkat çekilecektir: Toplum".

Fatmagül Berktaş, "Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Etkin ve Küskün Öznesi Kadınlara Bir Örnek: Halide Edip Adıvar". Berktaş bildirisinde, Osmanlı-

3 Tefvik Çavdar, Bir İnkılâbın Günbatımı (1908-2008), İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.s.16-17.

Türk Modernleşmesine, koşullarına ve bu sürece, toplum ve tarih metodolojisi açısından da önemli olan kadınlar açısından bakmanın gerekliliğine değinmiştir. Dünya tarihi için önemli olan bazı olgularda (Rönesans, Sanayi Devrimi, Fransız Devrimi vb.) bu yöntemin denendiği ve kadın ve erkekler açısından ele alındığında bizi birbirinden epey farklı görünümlere ulaştırdığından söz etmiştir. İncelemesinde Türk Modernleşmesinin ve Türk Devrimi'nin olağandışı bir "öznesi" olarak ele aldığı Halide Edip Adıvar'ı, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e hep eleştirel aklını kullanan, "Cumhuriyet'in asi kızı" ve "küsünü" olarak betimlemiştir.

Zeki Arıkan, "Dr.Ziya Somar'ın II. Meşrutiyet Dönemi Tarihçiliğine Katkısı": Arıkan, II. Meşrutiyet'in ilanının Manastır, Selanik ve İstanbul'dan biraz daha geç duyulmasına rağmen İzmir'de de coşkuyla kutlandığına dikkat çekmiştir. Arıkan'ın bildirisinde, Felsefe Doktoru Ziya Somar'ın (1906-1978), önemli çalışmalarına ek olarak; II. Meşrutiyet'i, hem kent bağlamında hem de Osmanlı İmparatorluğu çerçevesinde ki değerlendirmelerini görmekteyiz. Açıkçası Dr. Ziya Somar, günümüzde konuyla ilgili özel araştırmacılar dışında pek tanınmamaktadır. Somar'ın, İzmir'in kültürel tarihine yönelik çalışmaları yanında, modern Türkiye tarihinin önemli dönüm noktalarından birisi olan II. Meşrutiyet hakkındaki incelemelerinin aktarılmasıyla bildiride iki düzeyli bir anlatım sergilenmiştir.

II. Meşrutiyet ve Milliyetçilikler

Mehmet Ö.Alkan, "II. Meşrutiyet'te Eğitim, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Militarizm veya Militer Türk-İslam Sentezi": Alkan'ın kitapta yer alan makalesi, oldukça geniş kapsamlı ve günümüze yönelik saptamalarda bulunabilen bir niteliktedir. Modernleşme süreci/ ideolojiler yüzyılı gibi adlandırmalara sahip XIX. Yüzyılda, Osmanlı'da resmi ideolojinin değişim evrelerinden, eğitimdeki iki boyutlu değişimden okullarda ki eğitimden toplumun eğitimine "vatan-millet- kanun-devlet" kavramlarının ulusçu değerlerin aktarımı sürecinin bir parçası olduğuna dikkat çekmiştir. Yazar ayrıca İkinci Meşrutiyet'in ilanının bir devrim olup olmadığı sorusuna üç farklı yanıt verilebileceğini belirtmiştir. Türkiye'de milli ve dini kimlikler ile "İslam-Türk Sentezi"nden "Türk-İslam Sentezi"ne ve bu ideolojinin günümüzdeki mirasına değinmektedir.

Naci Kutlay, "İttihad Terakki ve Kürtler": Kutlay, bildirisine İttihat Terakki üyelerinin etnik kökenleri ile başlamış ve yine aynı partinin sınıfsal ve sosyal yapı analizi ile yazısını tamamlamıştır.

Deniz Dölek, "Yerelde İdeolojik Dönüşüm: "II. Meşrutiyet Dönemi Sivas Vilayeti'nde Osmanlılık Pratiğinden Türk Milliyetçiliğine Geçiş": Dölek, II. Meşrutiyet'i inceleyen araştırmaların çoğunlukla merkezden ele alınan ya da merkeze bakan çalışmalar olduğunu vurgulamış ve bildirisinde, II. Meşrutiyet'i daha iyi anlayabilmek ve daha doğru çözümler yapabilmek için yereli de gözden kaçırmamak gerektiğinden söz etmiştir. Yerel tarih araştırmalarının tarihin odak noktalarını zenginleştirdiğinden hareketle bu bildiri de II. Meşrutiyet'e Sivas Vilayeti'nden bakışın bir örneği sergilenmiştir.

Hasan Kayalı, "Hicaz Vilayeti'nde II. Meşrutiyet: Değişim ve Devamlılık": Yazar, bildirisinde "1908" in Osmanlı Devleti'nin Arap vilayetlerinde algılanışı ve 1908 olaylarının bu bölgelerde ne gibi tepkiler oluşturduğundan hareketle özellikle Hicaz Vilayeti örneğinde bir araştırma yazısı kaleme almıştır. İstanbul'daki gelişmelerin Arap vilayetlerine ulaşması bir haftalık bir süre gerektirmesine rağmen merkezdeki değişikliklerin bu bölgedeki uygulamaları konusunda betimlemeler hayli ilgi çekicidir.

II. Meşrutiyet ve Kültür/ Sanat

Efdal Sevinçli, "II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal/ Belgesel Tiyatro İlginç Bir Yazar Örneği: Doktor Kâmil Bey ve Oyunları": Sevinçli, bildirisine II. Meşrutiyet dönemi tiyatrosu, tiyatro oyunları ve oyuncularını üzerine bilgiler aktararak başlamıştır. Ayrıca makalede dikkatimizi çeken diğer bir özellik ise Meşrutiyet döneminde sahnenin kürsü gibi kullanıldığı ajitatif politik tiyatro -siyasal/ belgesel- oyunları yazarı, aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de üyesi olan Dr.Kamil Bey'in kısa biyografisiyle ilgili bilgilerdir.

Sabine Prätör, "II. Meşrutiyet Döneminde Müzik Hayatının Gelişimine Dair İzlenimler": Bildiride, müziğin II. Meşrutiyet döneminden başlamak üzere toplumsal hayatta yaygın bir dinleyici kitlesi oluşturmaya başlaması, Batı ve Türk müziklerinde konser olgusunun kamu hayatına girişi ve bu gelişmelerin daha sonraki kültürel reformlara etkisi irdelenmiştir.

Burçak Mardan, "II. Meşrutiyet'in Toplumsal Müzeleri": Madran, II. Meşrutiyet'in birçok kültürel alanda olduğu üzere müzecilik konusuna da bir ivme kazandırdığını, bu süreçte kurulan, projelendirilen veya ıslah edilen ona yakın müzeden ve bu konudaki gelişmelerden söz etmiştir. Ayrıca Madran, II. Meşrutiyet müzelerinin ayırıcı temel özelliğinin "toplumsal müze" olgusunda yattığını belirtmiştir.

Erol Köroğlu, "Osmanlı İmkânsız ve Manasızdır: Türk Edebiyatında II. Meşrutiyet'in Hicivsel Temsili": Köroğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Ömer Seyfettin, Mehmet Akif Ersoy, gibi edebiyatçıların çalışmalarındaki II. Meşrutiyet algısını incelemiş ve yorumlamıştır. Yazara göre söz konusu yazarların yapıtlarındaki dönem tasvirlerini, yazdıkları dönemin özellikleri düşünülmeden değerlendirmek hatalı sonuçlara yol açacaktır.

II. Meşrutiyet ve Siyaset/ Hukuk

Orhan Koloğlu, "II. Meşrutiyet'teki Bozgunu Hazırlayan Dönem": Koloğlu, makalesinde; Abdülhamid'in İstibdat Dönemi'nden başlamak üzere, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar süreç içerisinde kendilerine "Jön Türk" adı verilen grubun üyelerinin yurt dışında ülkenin geleceği konusundaki çözüm önerilerini derlemiştir. Jön Türkler, zorunlu yurt dışı günlerinde izledikleri politikalar ve ürettikleri fikirler bakımından farklı öneriler dile getirmişlerdir. İşte yazar bu çözüm önerilerini, İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya Dışişleri Bakanlıklarının arşivlerinde yer alan Jön Türk ve İttihat ve Terakki'yi içeren belgelerden oluşturmuştur. Ancak

burada Koloğlu'nun yazısının sınırlarını belirttiği, "o döneme ait bütün belgeleri değil, bizim rastladıklarımızda sınırlı tutacağız" cümlesini de dikkate almak gerekir.

Fatmagül Demirel, "Devr-i Hürriyet'te Tevzi-i Adalet: Seyyar Sulh Hâkimleri": II.Meşrutiyet'in ilan edildiği döneme kadar, Osmanlı adliyesinin genel durumu ile makalesine başlayan Demirel, halkın özellikle taşrada mahkeme heyetine ve adliye karşı duyduğu güvensizliğin boyutlarından söz etmiştir. Hükümetin taşradaki adli yargılamalarla ilgili sorunları aşmak için altyapısı hazır olmadan uygulamaya çalıştığı, seyyar sulh hâkimleri ile adaleti memleketin en ücra köşelerine kadar ulaştırmayı amaçladığını belirten yazar, ancak bu hedefin karşısındaki engelleri şöyle sıralamıştır: Birincisi uzun savaş yılları, ikincisi ise hâkim sayısının yetersizliği. Sulh hâkimliği uygulamasının, Cumhuriyet'in ilanından sonra da devam ettiğini vurgulayan Demirel, mahkemenin seyyarlık kısmının 1924 yılının Nisan ayında uygulamalarına son verildiğini belirtmiştir.

Fevzi Demir, "Bir Siyaset Okulu Olarak Meclis-i Mebusan": Demir'e göre II. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan, Osmanlı İmparatorluğunun kozmopolit yapısını yansıtan bir ayna olmuştur. Siyasetin eski ve yeni grupları, çok dinli, çok uluslu, çok partili seçim kampanyaları sonucunda farklı amaçlar ve beklentilerle de olsa Türkler, Rumlar, Araplar, Arnavutlar, Bulgarlar, Sırlar, Ermeniler, Yahudiler, Müslümanlar, Hristiyanlar, Sosyalistler, Liberaller, ayrılıkçılar, merkezçiler, adem-i merkezîyetçiler vd.'leri meclise girebilmek için çalışmışlardır. Demir'in çalışmasında; 1908, 1912, 1913/1914 ve 1919 seçimlerinde Meclis-i Mebusan'a girebilen mebusların dinsel/etnik kökenleri ve bu mebusların siyasal tutumlarına ilişkin sayısal bilgilere ulaşmanın yanında, I., II, III. ve IV. dönem Osmanlı parlamentolarına ait değerlendirmeleri de görmek mümkündür.

Kitabın son makalesi Suavi Aydın ve Ömer Türkoğlu'nun ortaklaşa kaleme aldığı "İttihat ve Terakki Cemiyeti Programının ve Eyleminin Radikal Dönüşümü: 1908 Öncesi ve Sonrası"dır: Aydın ve Türkoğlu tarafından, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nden İttihat ve Terakki Partisi'ne (İT) oluşum yılları, İT'nin dönüşüm dönemleri, bu süreçte rol oynayan aktörlerin hangi sosyal ve siyasal kaynaklardan beslendikleri ya da etkilendikleri üzerine analitik bir değerlendirme yapılmıştır.

İbrahim BOZKURT

Kitabiyat

Alain DIECKHOFF-Christophe JAFFRELOT, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek Kuramlar ve Uygulamalar*, (1. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, 372 sayfa.

Özet

XVIII. yüzyıl sonlarına doğru ideolojik anlamda ortaya çıkan milliyetçilik olgusu günümüze gelene dek oldukça önemli gelişmelere neden olmuştur. Süreç içerisinde çok uluslu imparatorlukların yıkılmasına ve yerlerine ulusal devletlerin kurulmasına neden olan milliyetçilik giderek farklı tanımlamalara maruz kalmış, bu farklı tanımlamalar sonucunda da faşizm, nasyonal sosyalizm benzeri ırkçı ideolojilere de dönüşmüştür. Bu söylemler sonucunda yaşanan İkinci Dünya Savaşı milliyetçilik madalyonunun karanlık tarafı olan faşizmin iflasiyla sonuçlanmıştır. Günümüz globalleşen ve sınırların kalktığı dünyada milliyetçilik yeni tanımlamalara ihtiyaç duymaktadır. Bu farklı tanımlamalar ve düşünceler Alain DIECKHOFF - Christophe JAFFRELOT ikilisinin hazırladığı *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek* adlı kitapta yer almaktadır. Eser aynı zamanda milliyetçilik olgusunun günümüz dünyasındaki algısını da ortaya koymaktadır. Aşağıda yer alan eser Mustafa ÖZDEMİR tarafından tanıtılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Ulusçuluk, Globalleşme, Etnisite, Kozmopolitizm.

Abstract

The phenomenon of nationalism, emerged in an ideological context late in the XVIIIth century, have led to material developments until our age. Nationalism, causing collapse of multi-national empires and foundation of national states that replace them throughout this process, has been exposed to gradually diverging definitions and as a consequence, it has been transformed to racist ideologies such as fascism and national socialism. The World War II, broken out as a result of above mentioned arguments, ended up with the failure of fascism, that is the dark side of the medal of nationalism. For today's globalized world where borders are being removed, the concept of nationalism requires to assume new definitions. These alternative definitions and thoughts are featured on the book: "Revisiting Nationalism" written by the duo of writers Alain DIECKHOFF and Christophe JAFFRELOT. The work furthermore introduces the perception of the phenomenon of nationalism in today's world. Below mentioned work will be presented by MUSTAFA ÖZDEMİR.

Key Words: Nationalism, Globalization, Ethnicity, Cozmopolitism.

Ernest Renan “Millet Nedir?” isimli makalesinde milleti şu şekilde tanımlamıştır: “Ulus; bir topluluk tarafından geçmişte yapılmış olan ve gelecekte de yapılmaya hazır olunan fedakarlıkların yarattığı duygularla teşkil edilen geniş kapsamlı bir dayanışmayı ifade eder. Her ne kadar özünde bir geçmiş olmasını gerektirse de; günümüzde, somut bir gerçek olan muvafakat, yani ortak bir hayatı sürdürmek isteğinin açıkça beyan edilmesini gerektirir.”

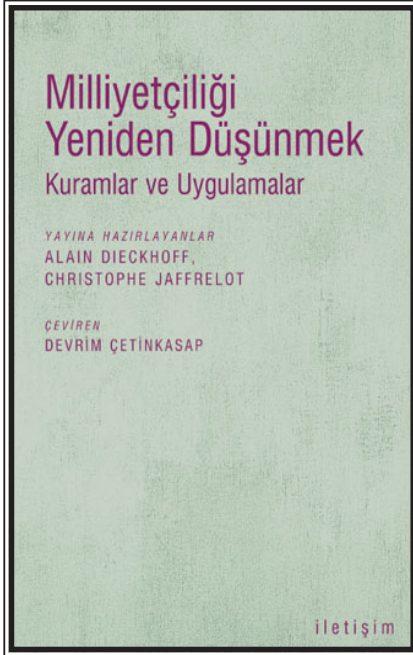
Ernest Renan, millet ve milliyetçilik konusunda önemli bir düşünür olma özelliği göstermektedir. Günümüzde onun yukarıda yer alan millet tanımlaması önemli bir kesim tarafından desteklenmekte, geçmiş, amaç ve ülkü birliğinin hala bir milleti bir araya getiren vazgeçilmez ilkeler olduğu belirtilmektedir.

Ulusçuluğun, globalleşen dünyada postmodern bir yapıya dönüşmekle birlikte hala hatırı sayılır bir etkisinden söz etmek mümkündür. Bu kimi bölgelerde globalleşmeye karşı bir tepki olarak ortaya çıkmakta, kimi bölgelerde ise ayrılıkçı ve parçalayıcı bir milliyetçilik olarak algılanabilmektedir. Yaşanan bu durumlar milliyetçiliğin günümüzde farklı tanımlanmasına ihtiyaç duyurmaktadır.

I. Dünya Savaşı ile II. Dünya Savaşı arasında geçen 20 yıllık dönemde varlığını en belirgin biçimde hissettiren ulusal sorun 1950’li yıllarla su yüzüne çıkan Soğuk Savaş boyunca dünyaya hâkim olan iki kutuplu ideolojik kamplaşmanın etkisiyle neredeyse unutulmaya yüz tutmuştu. Gerçi ulusal kurtuluş hareketlerinin eseri olan sömürge savaşları sürmekteydi. Ancak dünya savaşı sonrası gerçekleşen Sovyet fiziki ve ideolojik yayılması üçüncü dünyadan Çin’e, Yugoslavya’dan

Küba’ya kadar olan alandaki sömürge karşıtı hareketlerin liderlerini etkilemişti. Örneğin Mısır, Suriye ve Irak’ta Nasır ve Baas partisinin etkisiyle oluşan emperyalizm karşıtı ulusal söylemler ekonominin devletleştirilmesi isteği sonucunda kısa sürede Arap sosyalizmine dönüşmüştür. Kısacası soğuk savaş dönemi milliyetçilik örtmecesinin egemenliği altında geçmiştir.

Berlin duvarının çöküşü ve “sosyalist kamp” ile “özgür dünya” arasındaki askeri ve ideolojik çekişmenin aniden sona erışı Avrupa’yı bir kere daha ulusalcılıktan doğan sorunlarla karşı karşıya bıraktı. Batlık ülkelerinden Estonya, Litvanya ve Letonya’nın yeniden bağımsızlıklarına kavuşmaları ve Almanya’nın yeniden bütünleşme sürecine girmesi gerçekleşirken diğer taraftan Yugoslavya ve Kafkasya’da etnik kökene dayalı milliyetçilik sorunlarının şiddetle çözülmesi yoluna gidildi. Bu gelişmelerin etkisiyle milliyetçilik incele-

meleri kafa karıştıran bir araştırma alanı olmayı sürdürdü. Bu bağlamda Dieckhoff – Jaffrelot ikilisinin oluşturduğu *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek* isimli eser milliyetçilik ile ilgili kavramsal araçları, sık olarak karıştırılan ulusal kimlik ile milliyetçiliği birbirinden ayırarak açıklığa kavuşturmayı hedeflediğini belirtmektedir.

Eser giriş ve sonuç bölümleri dışında toplamda on bir bölümü içeren dört kısımdan oluşmaktadır. Giriş kısmında ulus, devlet ve milliyetçilik kavramları üzerinde duran yazarlar, ulus sözcüğünün modern anlamını 16. yüzyıl İngiltere’inde başlayan demokratikleşme sürecinin etkisiyle ortaya çıktığını ileri sürmektedirler ki bu düşünce günümüz demokrasi – ulusalcılık birlikteliğini de destekler niteliktedir. Fransız İhtilali’nin de bu yaklaşıma halkı tek mil siyasi iktidarın sahibi haline getirerek halk ve devleti eşit olarak ortaya koyma anlayışını ilave etmiştir.

Eser, ulusalcılıkla demokrasi arasındaki ilişkiyi bu şekilde ortaya koyduktan sonra milliyetçilik nedir? sorusunu sorarak milliyetçiliğin tanımlamada farklılıkları olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda evrenselci, sivil ve liberal milliyetçiliğin batıya özgü olduğunu öne süren eser, milliyetçiliğin etnik, tikelci ve liberal olmayan versiyonunun da doğuya özgü olduğunu ileri sürmektedir. Bu yaklaşım günümüzde de bazı kesimler tarafından desteklenmekte, batı milliyetçiliğinin özgürlükçü bir sivil hareket olarak ortaya çıkmasına rağmen doğu milliyetçiliğinin askeri önderler etrafında şekillendirilmiş bir hareket olduğu ileri sürülmektedir.

Kuruluş aşamasında milliyetçilik hareketleri kendilerinden olmayan tehditkâr ötekiye hem karşı koyma hem de taklit etme biçiminde gerçekleşmiştir. Bu düşünceyi eserinde savunan Dieckhoff, siyasal ve kültürel milliyetçilik veya sivil ve etnik milliyetçilik arasında var olduğu kabul edilen karşıtlığın göreceleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca ulus inşası sürecinin siyasal olduğu kadar kültürel kaynakları da kullanan meşrulaştırıcı bir milliyetçiliği daima gerektirdiği de savunulmaktadır eserde. Bu düşünce bize Mustafa Kemal Atatürk’ün modern Türk milletini oluştururken izlediği siyasal bağımsızlık, Türk tarih ve dilini ayrıntılı olarak inceleme ve Türkçe konuşulmasının teşvik edilmesi eylemlerini de hatırlatmaktadır.

Eser milliyetçiliğin modern anlamda ortaya çıkış aşamasında Emile Durkheim’in kurduğu Fransız sosyoloji ekolünün milliyetçilik olgusuna karşı ilgisiz kaldığı vurgulanmaktadır. Ancak Durkheim’e göre birincil ilişkilerin hakim olduğu topluluk yaşamında ortak değerler, ortak yaşanmışlıklar ve ortak kültür var olduğu için belli oranda milliyetçilik kavramından bahsetmek mümkündür. Eserde sosyologlar arasında gerçek bir milliyetçilik analizini geliştiren ilk kişi olarak Max Weber gösterilmektedir ki onun da milliyetçiliğin etnik boyutuna ağırlık verdiği ileri sürülmektedir.

Kitabın ilk kısmı milliyetçilik ile çok kültürlülüğün etkileşimini inceleyen Daniel Sabbagh’ın katkısıyla son bulmaktadır. Sabbagh’a göre milli kimlik özünde siyasal bir boyut üzerine inşa edildiğinden farklı kültürel kimliklerle bir arada var olabilmektedir.

Kitabın milliyetçiliğin icadı başlıklı ikinci kısmı tarihsel bir perspektifte milliyetçiliğin temellerini ve öğelerini araştırmaktadır. 19. yüzyıl boyunca Avrupa’da milli kimliklerin inşa edilme süreçlerinde kimliksel referansların yani folklor, dil, tarih, ülkenin konumu, coğrafya gibi terimlerin her ülkede kullanıldığını

ileri süren eser, bu millî kimlik oluşturma sürecinin Avrupa'da ortaya çıkan her ulus-devlet için neredeyse eş zamanlı işlediğini, bunun da sebebinin büyük oranda millet olgusunun hem taklide hem de rekabete dayandığını belirtmektedir. Dilin milliyetçilik açısından önemini ortaya koyan eser, dilin ayrılıkçı kolektif hareketlere önemli bir zemin hazırladığını, diğer yandan ulusçu devletlerin de ulusal kimliği güçlendirmek bağlamında ortak dile önem verdiğini öne sürmektedir.

Kitabın "*Milliyetçiliğin Öteki Yüzü*" başlıklı üçüncü kısmında milliyetçiliğin popülist uzantıları ve şiddet potansiyeli irdelenmektedir. Kimliksel belirleyicilerin belli bir bölgenin sakinleri tarafında paylaşılan aidiyet hissini doğurmak için onları aynı ulusal topluluğun üyeleri olduklarına ikna etmek için kullanıldığını belirten eser, bu amaca ancak devlete yönelen bir vatanseverlik sayesinde ulaşabileceğini savunmakta ve bunun da ulusal popülizmin bir çeşidi olduğunu savunmaktadır. Üçüncü kısmın son bölümünde milliyetçilik ve şiddet arasındaki ilişkiye değinen eser, millî duyguların genelde devletlerarası savaşları beslediğini, milliyetçiliğin, şiddet eylemlerinin ortaya çıkmasında, değişken de olsa daima bir rol oynadığını ikna edici bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kitabın "*Milliyetçiliğin Ötesinde*" başlıklı son kısmında özellikle post-milliyetçiliğe yer verilmiştir. Eser, ulus-devlet anlayışının ötesine geçme projelerinin en iddialısı olarak Avrupa Birliğini görmektedir. Bir siyasi camianın ortak bir kültüre bağlanmaksızın ulus devletin ötesine geçebileceğini iddia eden eser, bununla birlikte kozmopolitizmin milliyetçiliğe galebe çaldığını düşünmenin de güç olduğunu ileri sürmektedir. Bunun da nedeni olarak küreselleşmenin etnik ve milliyetçi hareketleri dolaylı olarak desteklediğini, küreselleşme karşıtlığının giderek millî hisleri kamçıladığı ileri sürülmektedir eserde ki bu da büyük ölçüde kabul edilebilir bir yaklaşım olmaktadır.

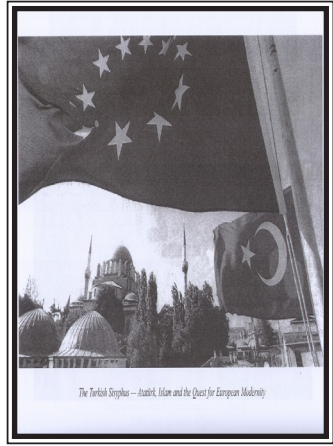
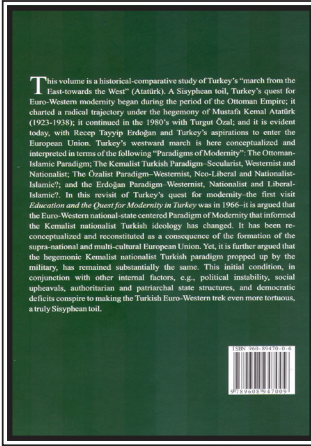
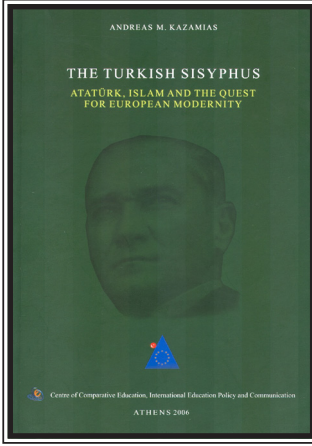
Genel anlamda "*Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek*", ulusalcılık, etnisite, ulus-devlet kavramları ve ulusalcılığın farklı algılanış biçimleri üzerine araştırmalarda bulunan Fransız yazar ve düşünürlerinin konu hakkındaki yorumlarını içerir bir eser niteliği taşımaktadır. Eser kendi söylemiyle vaka analizlerini değil tematik çizgileri ortak konulu bir yaklaşımla merkez edinmiştir. Bu anlamda incelendiğinde eser milliyetçiliğin günümüz dünyasında algılanış biçimini ortaya koyma anlamında önemli bir çalışma özelliği göstermektedir

Mustafa ÖZDEMİR*

* Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (mustafa.ozdemir@deu.edu.tr)

Kitabiyat

Andreas M. Kazamias, *The Turkish Sisyphus. Atatürk, Islam and the Quest for European Modernity*, Athens - 2006, Centre of Comparative Education, International Education Policy and Communication, 153 sayfa, ISBN: 960-89470-0-6.

Daha önce 1966'da "Education and the Quest for Modernity in Turkey" (Türkiye'de Eğitim ve Modernleşme Çabası) adlı benzer bir çalışması da yayınlanan Andreas M. Kazamias, bu yeni kitabı olan "Türk Sisifus'u: Atatürk, İslam ve Avrupa Modernliğine Ulaşma Uğraşısı" başlıklı çalışmasında mitolojik Sisifus'un tepenin zirvesine taşıdığı taşın geri yuvarlanması ve bu eziyeti ya da cezayı tekrar tekrar yaşamasına benzettiği Türkiye'nin modernleşme sürecini eleştirel bir bakış açısıyla ele almıştır.

Kitapta Türk modernleşmesinin geçirdiği aşamalar ele alınmıştır. Toplam 10 bölümden oluşan kitabın ilk bölümü önsöze ikinci bölümü ise Osmanlı-İslamcı modernleşme çabalarına ayrılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet Türkiye'si'ne geçişin yansıtıldığı bu bölümde okuyucuya yaşanan dönüşümün büyüklüğü gösterilmiştir. Atatürk'ün "Türkiye doğudan gelip Batıya doğru yürüyor" sözüyle özetlenen sürecin, hedeflenen yerlere neden varamadığını inceleyen bu çalışmada öncelikle "Doğu" diye kastedilen olgunun ne olduğu, Osmanlı'da geri kalmışlığın önüne geçmek için nelerin yapılmaya çalışıldığı açıklanmıştır. Eğitimde modernleşme çabaları içinde kayda değer tek bir eğitim kurumunun Galatasaray Lisesi olduğu, diğer eğitim kurumlarının dinsel bir çerçeveden ileri geçemediği ifade edilmiştir. Yazar son dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet aydınlarının ve yöneticilerinin çoğunun Batılı tarzda eğitim veren Galatasaray Lisesi mezunu olduklarını belirterek bu okulun modernleşme sürecinin motor kurumu

olduğunu belirtmiştir. Öte yandan, Batılı düşünen aydınların bile laiklik temelinde farklılaştıklarını ve ultra-modern Batıcılar, ılımlı Batıcılar, gelenekçiler gibi isimler aldıklarını belirten yazar, yeni ideolojinin en baskın özelliğinin laiklik olduğunu ve en çok direnişi de bu değişimi gerçekleştirmeye çalışırken gördüğünü belirtmiştir.

Kitabın en hacimli bölümü laik, Batıcı ve ulusalcı, Kemalist Türk örneği ve Atatürk'ün konu edildiği üçüncü bölümdür. Söz konusu bölümde Cumhuriyet döneminde yapılan tüm değişikliklerin altı çizilmiş, özellikle milliyetçilik ve laiklik ilkelerinin siyasi, ideolojik ve etnik kültürel olguları incelenmiştir. Ulus bilincini oluşturmak için yapılan çalışmalar üzerinde durulmuş ve bazen bu konuda abartılara kaçıldığı öne sürülmüştür. Savaşlardan ve Osmanlı uygulamalarından hem maddi hem de manevi olarak çökmüş, çoğunluğu köylü olan topluma kendine güvenmesi ve güdülenmesi ve var olma mücadelesi verebilmesi için yapılan çalışmalar Türk merkezli ve hatta ırkçı bir süreç olarak öne çıkarılmıştır. Yazar, Osmanlı'nın dini ve kültürel değerlerinin terk edildiği ve Batılı laik olguların özellikle devlet kurumlarında ve eğitim programlarında yoğun olarak işlendiğini belirttikten sonra bu yolda atılan en devrimci ve en ileri adımlardan birinin dil reformu olduğunu belirtmiştir. Yazara göre devletin ideolojik mekanizması olan eğitim, ulusalcı, merkezîyetçi ve bürokratikti. Atatürk "millî eğitim" derken Türkiye'deki ulusal yapıyla çelişen tüm dış etkenlerden arınmış bir eğitimi kastediyordu. Yazar modernleşme yolunda 1960'lara geldiğinde, 40 yıl gibi kısa bir süre sonunda, kayda değer bir gelişmenin yaşandığını belirlemekte ve bunu Sisifus'un ızdıraplı sürecine benzetmektedir. Sonuçta 1960'lara geldiğinde Atatürk dönemi aydınlarının bile ütopya gibi gördüğü Türk milliyetçiliğinin Anadolu'da yerleşmiş, taraf ya da karşıt tüm siyasi parti ve kurumların ana hamuru haline gelmiş olduğu vurgulanmıştır. Yazara göre, milliyetçilik ilerlemenin motor gücü haline gelmiş, toplumun sorunlarına yaklaşımda ortak malzeme olmuştur. Yazar, daha sonra İslamcı hareketin karşı devrimle tekrar eski egemen dönemine dönüş özlemine ve mücadelesine değinmiş ve bunun yeni cumhuriyetin en büyük sorunu olduğunu ve tek partili dönemin bitmesiyle İslamcıların tekrar meydanlara döküldüğünü, seçilen Demokrat Parti'nin altı temel Kemalist ilkeyi bir kenara bırakmadığını ancak bunlara farklı anlamlar katıp özellikle devletçilik ve laiklik ilkesini ikinci plana attığını belirtmiştir. Kazımias, İkinci Dünya Savaşı'nın kısıtlı ve sıkıntılı ortamından sonra çok partili sisteme geçen Türkiye'de Demokrat Parti'nin yaptıklarını şöyle özetlemiştir. Ezan tekrar Arapçalaştırılmış, radyodan Kuran okunmaya başlanmış, dükkân, kahvehane ve halka açık yerlere tekrar Peygamberin sözleri Arapça olarak asılmış, dini yayınlarda büyük bir artış olmuş, 1925'te ziyarete kapanan padişah mezarları tekrar açılmış, 15 bin yeni cami yapılmış, birçok tarikat ve şeyhlerin tekrar ortaya çıkmasına izin verilmiş, eğitimde dinsel yaklaşım daha belirgin hale gelmeye başlamış, İmam Hatip okulları tekrar yapılmış, Kuran kursları sayıca en üst düzeylerde açılmıştır (s.57).

Yazar, dördüncü bölümde 1960-1980 arası yaşanan gelişmeleri, krizleri incelemiştir. Sağ partilerden Süleyman Demirel'in Adalet Partisi'ni Demokrat Parti'nin devamı ve Pro-Amerikan diye niteleyen yazar, Alparslan Türkeş'in Milliyetçi Hareket Partisi'ne militarist ve ırkçı, Nakşibendî tarikatı takipçisi Erbakan'ı da Batı karşıtı ve İslamcı olarak ele almıştır. Özellikle Necmettin Erbakan'ın başbakanlığına kadar geçirdiği evrelere değinirken tepeye yaklaşmaya çalışan

Sisifus'un nasıl diplere yuvarlandığını göstermeye çalışmıştır. Kazamias ayrıca 1970'lerde kurulan ve özellikle üniversitelerdeki sol eğilimleri engellemeyi hedefleyen Aydınlar Ocağı'nın "Türk İslam Sentezi" teorisini de ayrıntılı şekilde ele almıştır. Bu kurumun üyesi Turgut Özal'ın 80'lerde ANAP'ın başına geçip önce Başbakan, sonra Cumhurbaşkanı seçilmesini Atatürkçü modernist yaklaşımın nasıl erozyona uğratıldığının kanıtları olarak sunmuştur (s.69). Amacı imam yetiştirmek olan imam hatip okullarının, imam ol(a)mayacak kız öğrencileri de bu okullara alarak nasıl hızla çoğalıp genişlediğini sayılarla çarpıcı bir biçimde vermiştir (s.70).

Beşinci bölümde 1983-1993 dönemi Türkiye'si'ni ele alan yazar "Özalizm Projesi" diye adlandırdığı ve "Türk-İslam Sentezi" nin yasallaştırıldığını vurguladığı yılları incelemiştir. Atatürkçü yapıyı tekrar yerine oturtmayı vadeden 80 darbesinin öncülerinin dinin toplum üzerindeki etkisini arttırmak için her şeyi yaptığını ve bu mirası devralan Nakşibendî tarikatı üyesi ve Dünya Bankası çalışanı Özal'ın son noktayı nasıl koyduğunu belirtmiştir.

Altıncı bölümde "Özalist Modernleşme" için Batıcı, neo-liberal ve milliyetçi-İslamcı olarak başlık atan yazar, Özal'ın devleti küçültüp iç ve dış sermayeye açan siyasetinden bahsedip, yaptığı değişikliklerle Müslüman bir burjuvazi yarattığını ve bunların uluslararası Müslüman firmalarla işbirliği yapıp finansal imparatorluklar kurduklarını belirtmiştir. Yazar bu bölümde Türk-İslam Sentezi teorisine de geniş yer ayırmıştır. Bu teoriye göre ulusal kültür Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları çerçevesinde kalmalıydı, çünkü bu kültürü yıkanlar Batı taklitçisi Türk aydınlarıydı. Bu teoriye Alparslan Türkeş'ten Kenan Evren'e herkesin sahip çıktığını, sol düşüncenin gelişmesini engellemek için tüm sağ kesimler tarafından sürekli olarak topluma pompalandığını belirtmiştir. Osmanlı Sultanı'nın Şeyhülislamı görevlendirdiği gibi Başbakanın da Diyanet İşleri Başkanı'nı görevlendirdiğini ve 70 bin camide 81 bin personele 262 milyon dolar bütçe verildiğini dile getirmiştir. Yazar aynı zamanda anayasada eğitimde birlik yasaının bulunmasına rağmen 1990'da 310 bin öğrenciyeye sahip imam hatipleri, birkaç bin öğrenci barındıran ilahiyat fakültelerini ve 4500'den fazla Kuran kursunun devlet tarafından finanse edilmesini sorgulamıştır. Her yıl Kuran kurslarına 1,5 milyon, imam hatiplere 450 bin öğrencinin devam ettiğini ve bu rakamların 1994 yılından bu yana hızla arttığını ifade etmiştir. Bu dönemde devletin eğitime ayırdığı bütçenin iyice azaltıldığını, özel okulların özendirildiğini iyi koşullar sunan din eksenli özel okulların, dershanelerin ve yurtların açıldığını belirtmiştir (s.92). Yazarın gözlemine göre, Avrupa Birliği söz konusu olduğunda çoğu sağ parti liderinin yaptığı gibi Özal da yurt dışında başka yurt içinde başka siyaset gütmüş, farklı demeçler vermiştir.

Kitabın yedinci bölümünde Özal-Erdoğan arası döneme yer verilmiştir. Kazamias, bazılarının Atatürk'ten sonraki "ikinci büyük modernleşmeci" diye adlandırdıkları Özal'ın modernleşmesini başarılı ve uzun vadeli bulmamaktadır. Yazara göre Özal'ın ölümünü izleyen olaylar, 1991'de hayal edip sözünü ettiği Avrupa tarzı modernleşmeyi de yalanlamaktadır. Özal'ın ölümünden 3 yıl sonra siyasal İslam'ın Erbakan'la başbakanlığa yükselmesi yazarın deyimiyle laik Atatürk'ü mezarında da ters döndürmüş olsa gerekir. Ardından gelen 28 Şubat Muhtırası ve Erbakan'ın ordunun baskısıyla alaşağı edilmesi yazarın eleştirdiği iki kutbun hep en tepede çatıştığını açıklamaktadır. Daha genel bir ifadeyle, aslında kitabın tamamına

bakıldığında yazar modernleşme sürecinde hep aynı sıkıntıların yaşanmasına neden olan bu iki kutuptan söz etmektedir. Birincisi Kemalist Ordu, diğeri Siyasal İslam. Özal'ın "Ortadoğu'nun küçük Amerika'sı" yapmayı hedeflediği Türkiye, gerçekten de onun zamanında Amerika'nın eyaletiymiş gibi bir havaya girmiştir.

Sekizinci bölümde Tayyip Erdoğan'ın modernleşme örneği için Batıcı mı? milliyetçi mi? liberal İslamcı mı? başlığı atılmıştır. Kitapta Erdoğan'ın göreve geldiğinden beri Atatürkçü çizgideki Batılı modernleşmeyi katı bir biçimde uyguladığı yazılmış, uzun uzun Erdoğan'ı öven alıntılar yapıldıktan sonra bir başka soruyla dokuzuncu bölüme başlanmıştır. "Siyasal İslam'ın da iyice ağırlığını koyduğu ve aynı zamanda etnik merkezli Kemalist Türkiye Avrupa modernliği ile uyumlu mu?". Yazar, bu bölümde Türkiye'nin Atatürkçü düşünceyle uluslar üstü, dinler üstü özgürlükçü demokratik Avrupa ülkelerinin yanında yer alamayacağını ima etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin demokratikleşme konusunda eksiklikleri olduğunu, azınlıkların, özellikle Kürtlerin haklarına ve Yunan Ortodoks Kilisesine saygı gösterilmediğini ve ifade özgürlüğü hususunda ciddi kısıtlamalar olduğunu belirtmiştir. Son cümlelerini de şu iki sözle bitirmiştir: "Ne mutlu Türküm diyene" ve "Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktur". Yazarın bu cümleleri ne niyetle seçip buraya koyduğunu okuyucuların yorumuna bırakalım.

Birinci bölümün sonundaki ifade zayıflığı, Atatürk dönemi değişimlerinin sanki iki yüzyıldır süregelen değişim hareketinin bir parçası ya da devamıymış gibi nakledilmesi, yeni cumhuriyetin yaşadığı olağanüstü süreci gölgeliyormuş gibi bir hava vermektedir. Yazarın yorumlamada ikileme düştüğü noktalardan biri de Atatürk ve sonrasına ilişkin değerlendirmelerdir. Osmanlı ve Atatürk dönemlerini o kadar belirgin açıkladıktan ve cumhuriyet dönemi uygulamalarını övdükten sonra, Demokrat Parti iktidarını sanki ırkçı bir diktatörlüğün ardından feraha kavuşmuş bir milletin seçimi olduğu ifade etmesi dikkat çekicidir. Demokrat Parti'nin gücü, otoriteyi tekrar halka verdiği, halkı dinsiz yapmaya çalışan Kemalist uygulamaları devreden çıkartarak halkı tekrar dinine kavuşturduğu gibi bir hava estirilmiş, sırf bu yüzden de 1960 da Kemalist subayların müdahalesiyle yasa dışı ilan edilip sorumlu başbakan ve iki bakanı idam edilmiş gibi lanse edilmiştir. Dahası, 1960 müdahalesinin 1970 ve 1980 müdahalesiyle aynı özelliklere sahip olduğu savı ileri sürülmüştür. En ilginç olanı da, bu karşı-devrim hareketinin çok katı uygulanan laiklik ilkesine bir tepki olarak ortaya çıktığı, yoksa ortaya çıkmayabileceği imasıdır.

Profesör Kazamias'ın bu çalışmasında Cumhuriyet tarihinin bazı dönemlerini ve olaylarını yeterince geniş bir bakış açısıyla irdeleyememesi bir handikap olarak görülebilir. Eleştirilerini doğrudan Atatürk'e değil de ondan sonra gelenlere ve çevresindekilere yöneltmesi kitaba doğrultulabilecek okların sayısını azaltmaktadır. Bazı gereksiz yinelemeler yüzünden kitap daha çok bir doktora tezine benzemiş durumdadır. Oysa onca birikime sahip Kazamias'ın daha az yineleme ve alıntıyla daha uygun bir ürün vermesi beklenirdi. Sonuç olarak Profesör Kazamias'ın The Turkish Sisyphus'unu okuyanlar sanırım biraz kızgınlık biraz da iç geçirme arasında gidip geleceklerdir.

Mustafa ŞAHİN

Kitabiyat

Kemal Arı, *Atatürk ve Aydınlanma-Düşünsel Temelleri ve Gelişimi*, (2. Baskı), Yakın Kitabevi yay., İzmir, 2009, (13,5x19,5), 327 syf., Türkçe, Karton Kapak.

Özet

Bir yanda kaderci, geleneksel ve var olanla yetinen, eskiyen sistemi yenisiyle değiştirmek yerine, eldekini gerektiği kadar değiştirerek koruyan, statükocu Doğu toplumu... Diğer yanda insan merkezli, akıl ve bilime önem veren, daha iyiyi bulmak adına düşünceler üreten, gelişmeye açık Batı toplumu... İşte bu çelişkiler içerisinde, Doğu toplumunda yetişmiş; ancak üyesi bulunduğu toplumu, içinde boğulduğu karanlıktan, diğer toplumun geliştirdiği yöntemleri kendi toplumunun gereksinimleri doğrultusunda uyarlayarak kullanan ve aydınlığa kavuşturan bir lider... Kemal Arı'nın "Atatürk ve Aydınlanma" adlı kitabında, bu liderin, Atatürk'ün devrimlerinden etkilendiği Batı aydınlanmasının Sokrates'ten itibaren yaşadığı süreci, çağdaşlaşma çerçevesinde Doğu-Batı çelişmesini, Türk toplumunun Atatürk tarafından aydınlığa kavuşturulmasındaki kilometre taşlarını, alışılmışın dışında bir anlatımla, parça parça değil, resmin bütününe görerek okuyoruz.

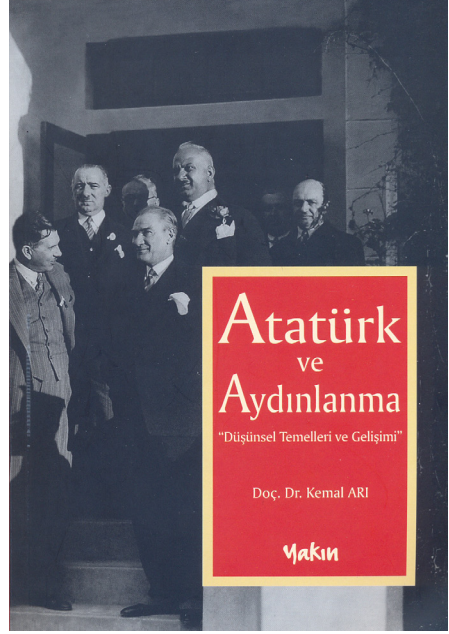
Anahtar Kelimeler: Atatürk, Doğu-Batı Çelişkisi, Aydınlanma.

Abstract

On one side; fatalist and traditional, Eastern society which uses the current system with some changes when it is necessary, rather than changing the system which is getting older. On the other hand, human centered, innovative; Western Society which cares about science and intellect and produce ideas for the sake of finding better things. Within these conflicts, a leader who was raised in eastern society but enlightened his country from the darkness, by using the methods of the other society according to the needs of his society. In Kemal Arı's book, "Atatürk and Enlightenment", we read; process of the western enlightenment from which Atatürk was affected by during revolutions, beginning from Socrates, East- West conflict within modernization process, and mile stones of the enlightenment of the Turkish community by Atatürk, with an unusual expression by seeing the whole picture rather than pieces.

Key Words: Atatürk, East- West Conflict, Enlightenment.

Eski çağlardan günümüze, çoğu toplumlarda yöneticiler yönetilenlerin çok fazla okumalarına, düşünmelerine ve aydınlanmalarına sıcak bakmamışlardır. Çok okuyan insan, bilgi sahibi olacak, düşünecek ve sorgulama kültürünü geliştirerek kendi doğrusunu bulmaya çalışacaktır. Bu sorgulama işlemi sonucunda belki de yöneticilerinin o güne kadar kendisine doğru olarak kabul ettirdikleri bazı kavramların doğru olmadığını görecektir ve yöneticilerinin yönetsel işlemlerini sorgulayacak, belki de onlardan hesap soracaktır. Bu da yöneticileri rahatsız edecektir; oysa yöneticiler, kendilerince yönetilenlerin yerine düşünerek gerekli olan herşeyi yapmaktadırlar. Onlara göre, yönetilenlerin akıllarını bu gibi kavramlarla meşgul etmelerine gereksinim bulunmamaktadır. Bu toplumlarda, yönetilenlerin yönetme güçlerini, otoritelerini manevi bir kaynaktan aldıkları da kabul gördüğüne göre, yöneticilere karşı koymak, aynı zamanda manevi güçlere de karşı gelmek anlamını taşımaktadır. Dolayısı ile yüzlerce yıl insanlar, yöneticilerinin ve din adamlarının buyruklarına boyun eğmiş, Onların koydukları kuralları doğru kabul etmiş veya etmek zorunda kalmışlardır.

Doğal olarak bu tarz bir yönetimin sonsuza kadar devam etmesi düşünülemezdi. İnsan aklı sürekli geliyordu. Toplumun büyük bir kısmı, emeğin çoğunu harcıyor; ancak ortaya çıkan pastanın büyük kısmına, çok daha az emek veren küçük bir zümre sahip oluyordu. Bunun haksız bir uygulama olduğunu, tüm insanların yönetimde söz sahibi olması gerektiğini ve pastadan verilen emek oranında pay alınması gerektiğini belirten aydınlar, “aydınlanma”nın ilk ışığını yaktılar. Yüzyılların karanlığından gelen dogmalara dayalı birçok soru işaretini de akıl sayesinde cevaplamaya başladılar; ancak bu o güne kadar uyuyan veya uyutulan insanları bu derin uykudan uyandırmaya başladılar; ancak bu o kadar kolay olmadı. Otoriteleri için tehlike çanları çalmaya başladığını gören yönetenler, çeşitli toplumlarda eylem olarak birbirinden farklı; ancak sonuç olarak aynı tepkileri vererek bu aydınları aforoz ettiler, toplumdaki soyutladılar veya hayatlarına son verdiler. Buna karşın, bu tepkilerin hiçbiri yöneticilerin istediği sonuca ulaşmak için yeterli olamadı; çünkü “Aydınlanma ateşi” bir kez yanımtı ve söndürülmesi olanaksızdı; çünkü insanoğlu bu ateşi yüzlerce yıl beklemişti ve yeterince bedel ödemişti, yeni bedeller ödemeye de hazır; çünkü yanan ateş, insanoğlunun geleceğini aydınlatıyordu...

Gün geldi, batıda yakılan bu “Aydınlanma ateşi”, Türk Devrimi’ne de ışık tuttu. Doç. Dr. Kemal Arı’nın “Atatürk ve Aydınlanma” adlı kitabında bu süreci yakından izleme olanağı buluyoruz. Arı, kitabının önsözündeki: “Bu çalışma, Türk

Devrimi'nin en önemli boyutu olan Türkiye Aydınlanması'nı, ona kaynaklık eden süreçleri ve bu süreci etkileyen etkenleri sonuç ve yansımalarıyla birlikte ele almayı amaçlamaktadır"¹. İfadesiyle bu düşüncelerimizi özetliyor.

Bu eserin, her kesimden okuyucuya hitabetmekle birlikte, özellikle, okumaya çok fazla ilgi duymayan, görsel basın kaynaklarıyla verilmek istenileni almakla yetinen, ülke sorunlarına yeterince duyarlı olmayan gençlik için "Aydınlanma" sağlayacağını değerlendiriyorum.

Doç. Dr. Kemal Arı'nın kitabının temelini teşkil eden Atatürkçü Düşünce Dizgesi/Sistemi, Türk Devrimi'nin düşünsel boyutunu oluşturdu. Sonraki süreçte, "Atatürkçülük/Kemalizm" olarak adlandırılan düşünsel temel, esin kaynağını Aydınlanma Dönemi'nden aldı. Neydi bu "Aydınlanma Dönemi" ve geçmişte aydınlığı bulma çabaları hangi coğrafyalarda, ne şekilde gerçekleşti ve Türk Devrimi'nin lideri, bu fikirlerden nasıl, ne şekilde etkilendi? Bu fikirleri kendi ulusu için nasıl "Yeni Bir Dünya Görüşü" haline getirdi?

18. yüzyılda Avrupa'da yaşanan ve dünya tarihinin akışını değiştiren bir düşünce dizgesi ve yaşama bakış biçimi olarak sunulan "Aydınlanma", insanoğlunun yüzyılların ürkütücü karanlıkları sonrasında en görkemli savaşımını verdiği bir dönem olarak belirtilmektedir. Arı, bu dönemi şu şekilde açıklıyor: "Karanlıklar aklın dönüşümü sonrasında yırtıldı. Doğa olaylarını akıl yerine, dogmalarla açıklamaya çalışan dünya görüşleri, yavaş yavaş yerini aklın ve bilimin egemenliğine bırakmaya başladı. Sorgulanan doğa, olanaklarını sonsuz biçimde insan aklının kullanımına sundu. Sorgulayan akıl; bilimi yarattı. Bilimse giz dolu doğa olaylarını açıklıyor, kendine özgü kurallar oluşturuyor, egemenlik alanını adım adım genişletiyordu. Böylece koyu karanlıklar aklın ve bilimin ışığında, alabildiğine aydınlandı."²

Bu sorgulama sürecinin kendiliğinden ortaya çıkmadığını, ilk çağlardan itibaren insanoğlunun sorgulayıcı aklının dönem dönem sıçramalar yaptığını; ancak bir şekilde önüne setler koyularak, bu gelişmenin engellendiğini belirten Arı, özellikle Antik Dönemi Akıl Çağı'nın, Aydınlanma için esin kaynağı olduğunu vurguluyor. Ve M.Ö. 399'da Antik Yunan'ın bu konudaki öncülüğünü yorumluyor;

"Atina, meşhur Yunan kentlerinin en ünlüsüydü... Kentte, göreceli bir demokrasi uygulaması bulunuyordu."³ Ancak, burada, demokrasinin eksik yanı olarak yurttaşların sınıflara ayrılmış olmasına vurgu yapıyor ve yabancılar, kadınlar ve kölelerin demokratik sürece katılmadıklarını, düşüncenin dile getirilme özgürlüğünün de tam olarak mevcut olmadığını söylüyor. Tüm bu eksikliklere rağmen Arı, unutulmaması gereken bir gerçeği özellikle belirtiyor: "Bu anlatılanlar, günümüzden yaklaşık 2.500 yıl öncesinde yaşanan şeylerdir. O gün, dünyanın başka yerlerinde katı monarşi ve tiran yönetimleri, insanlara kan kustururlarken, bir avuç egemen grup toplumun bütününe köleleştirebilirken, Antik Yunan'da uygulanan bu demokrasi insanlık tarihinin en aydınlık dönemlerinden birini oluşturur."⁴

1 Kemal Arı, *Atatürk ve Aydınlanma*, Yakın Kitabevi, İzmir, 2009, s.8.

2 A.g.e., s.17.

3 A.g.e., s.41.

4 A.g.e., s.s.42-43.

O aydınlık, edebiyatta, sanatta, bilimin her alanında ve felsefede insanoğlunun bugün bile anlamakta zorlandığı önemli atılımlar gerçekleştiriyor. Kitapta bu dönemin yetiştirdiği aydınlardan da ayrıntılı şekilde örnekler veriliyor; ancak içlerinden bir tanesi var ki, Ondan özellikle söz ediyor Arı. Aydınlanmacı; bilginin önemini kavrayan, hazır bilgi ile yetinmeyen, doğruyu bulmak için düşünen, eleştiren, döneminin en büyük düşünürlerinden Sokrates. Ve Arı devam ediyor; *“Sokrates, sistemli düşüncenin doğruyu bulacağına inanıyordu. Sistemli düşünmek, araştırmak, doğruya ulaşmak için vazgeçilmez yöntem olmalıydı. Bu yöntemin ana ilkesi ise sorgulamaydı. Sorgulayan beyin gerçeği bulurdu. Bu yöntem O, diyalog diyordu.”*⁵ Sokrates’in bu görüşleri dönemin varsıl güçlülerinin hoşuna gitmedi ve O’nu; *“Gençleri, yöneticilere ve Tanrılara karşı kışkırtmakla”* suçladılar, yargıladılar ve tutukladılar. Sokrates, tutuklu hali devam ederken celladın ipiyle ölmektense, kendi elleriyle ölmeyi tercih etti ve bir öğrencisine hazırlattığı baldıran zehiri ile öğrencilerinin gözünün önünde hayatına son verdi. Sonrasını Arı şöyle anlatıyor; *“Sokrates evet, bedeniyle öldü; ama düşünceleriyle, hayır. Onu yargılayan ve yargılarken, kendi güçlerine bakıp, gem almaz ihtirasla güçlerini beden diline yansıtanları kim anıyor?... Öğretisi ve insanlığa bıraktığı onur dipdiri ayaktadır ve canlıdır”*⁶.

Sokrates öğretisi, yetiştirdiği çok sayıdaki öğrencisi tarafından sürdürüldü. Bunların en ünlüleri, doğuluların adına “Eflatun” dedikleri Platon’du. O ve O’nun ardılları Aristoteles ve Archimedes de Sokrates’le başlayan düşünce ve akılcı uyanışı, düşünceden somuta dönüştürmüşlerdi. Arı’nın kitabında belirttiği gibi; *“Baş döndürücü bir düşünce atılımı, dünyayı aydınlatıyor, hukuktan güzel sanatlara, mimariden pozitif bilimlere pek çok alanda önemli gelişmeler görülmüyordu. İnsanlık, aklıyla ve aklının oluşturduğu bilimsel verilerle tarihin karanlıklarını aydınlatıyordu. Ta ki gün gelip, koyu bir perde bu aydınlığın önüne çekilene dek...”*⁷

Doç. Dr. Kemal Arı, aydınlığın önüne çekilen bu koyu perdeyi, kitabının *“Aydınlık Kararırken; Karanlık Ortaçağ”* adlı bölümünde açıklıyor. *“Gün geldi, Marangoz İsa yeni bir dini insanlara ilettiler: “Hıristiyanlık...”*⁸ Roma İmparatorluğu’nun egemenliğinde bulunan o bölgedeki insanlar, Yahova’ya, yani Yahudiliğe inanıyorlardı. Ve Yahudiler, Hristiyanların mesih olarak kabul ettikleri İsa’ya karşı çıktılar. İlk Hristiyanlar, İsa’da doğaüstü kerametler olduğuna inanıyorlardı. Hristiyanlığın bir yoksulluk hareketi gibi ortaya çıkması, yoksulların ezikliklerini giderebilecekleri ve kendilerini var edebilecekleri bir düşünce dizgesi şeklinde kabul edilmesi, Roma’da bir tehdit olarak algılandı. Arı, bu durum karşısındaki gelişmeyi şu şekilde anlatıyor: *“Romalı askerler İsa’yı yakaladılar; Yahudilerin de taşı sopalı saldırıları altında çarpmışa gerdiler, ellerinden ayaklarından çivileyerek öldürdüler; ancak İsa’ya inananlar onun öldüğüne inanmadılar. İsa, Mesih olarak tekrar dünyaya gelecek ve Tevrat’ta (Eski Ahit) anlatılan kehanetleri tamamlayacaktı”*⁹. İsa’nın ölümünden önce inançlarını yayması için görevlendirdiği on iki yardımcısı, çeşitli zorluklara karşın, yeni öğretiyi yaymak üzere mücadeleye verdiler. Hristiyanlık, yaklaşık üç yüz yıl süren bir yayılış döneminin ardından Avrupa’ya egemen oldu. Kitapta da

5 A.g.e., s.46.

6 A.g.e., s.50.

7 A.g.e., s.66.

8 A.g.e., s.67.

9 A.g.e., s.70.

belirtildiği gibi, "Süreç içinde, dini farklı yorumlayan ya da katı uygulamalara karşı gelen kavimlerin ya da akımların önünü kesmek amacıyla, katı bir mahkeme düzeni kuruldu"¹⁰. Engizisyon adı verilen bu mahkemelerde, kilise koyduğu yasalarla dinsel dogmalara karşı çıkanları acımasız işkencelerden geçirmişti. Arı, kitabının bu bölümünde, Avrupa'nın muhtelif yerlerinde kurulan engizisyon mahkemeleri ve bu mahkemelerin işlevleri hakkında ayrıntılı bilgiler aktarıyor ve bu süreçte aydınlığın önüne çekilen perde hakkında şu yorumu yapıyor: "Yoksullar için umut olarak doğmuş olan ve ilk çıktığı zaman zulüm denizini alt etmek için yola çıkmış olan kilise, süreç içinde, kendi dogmalarını kendisi yarattı. Antik Yunan'da oluşan akılcı uyanışın ve evrenin sırlarını aydınlatan bilimsel gelişmenin önünü, kapkara bir perdeyle kapatıverdi... Çok tanrılı dinler döneminden ne varsa yerle bir ediliveriyordu. Kütüphaneler yakılıp yıkılıyor, kültür düzeninin yapıtları olarak görülen bu önemli insanlık mirası yok ediliyordu"¹¹. Ve Arı devam ediyor: "Havada uçuşan küller, insanlık onuru ve imbibik imbibik o zamana dek ürettiği uygarlık anıtlarıydı. Sözde, Hıristiyanlık yüceliyor ve kazanıyordu; insanlık ise düşüyor ve yitiriyordu"¹².

Aydınlığın önü bir kez daha kesiliyor ve bir kez daha karanlık bir perde çekiliyordu; ama insanoğlu artık aydınlığı yakalamıştı ve bırakmaya da niyeti yoktu. Mutlaka bir yerlerde aydınlığın önü yeniden açılacak, perde kalkacak ve insanlığa yine akıl ve bilim yol gösterecekti.

"O yer" hiç umulmadık bir coğrafya olarak ortaya çıktı. Arap Yarımadası yeni aydınlığa ev sahipliği yapıyordu. Bir akıl dini olarak ortaya çıkan İslamiyet, "Oku" emriyle başlıyor, Peygamberi, "İlim Çin'de de olsa, gidip alınız." diyordu. Arı, bu yeni dinin akılcılığa nasıl önayak olduğunu şöyle açıklıyor: "İslam peygamberi savaşta esir düşen 'kafir' askerlerinden okuma yazma bilenlere, özgürlüklerine kavuşmak için, on müslümana okuma yazma öğretme koşulu getirdi. Bu koşulu yerine getirenler, özgürlüklerine kavuşabiliyorlardı. Böylelikle bu coğrafyada, akla ve bilime önem veren bir algılama kendini gösterdi. Yeni kuşaklar, bilimin önemine ve erdemine inanmışlar, hatta bilimle uğraşmayı inancın gereği olarak görmeye başlamışlardı"¹³. Arap Yarımadası'nın dışına taşan İslamiyet hızla yayılmaya devam etti. İslam ordularında görev yapan ve öğrenmeyi ve bilim yapmayı bir dini görev olarak kabul eden Müslüman gençlerden bazıları, bu araştırmaları sırasında yakılıp yıkılmış, ancak tamamen yok olmamış tuhaf kitaplarla karşılaştılar. Başlangıçta ne olduğunu anlayamadıkları bu kitaplar, yüzlerce yıl öncesine, Platon'a, Aristo'ya ve onların çağdaşlarına ait kitaplardı. Okudukları bilgiler o zamana kadar öğrenmedikleri, yepyeni bilgilerdi. Bu bilgileri kendi dillerine çevirmeye başladılar. Böylece Antik Dönem'in akılcı felsefesi, yüzlerce yıl sonra Müslüman gençler sayesinde yeniden gün ışığına çıktı ve İslam dünyası yeni aydınlanmanın ışığı oldu.

Doğu dünyası tam akıl çağını ve aydınlanmayı yakalamak üzereyken oluşan bir gelişme, aydınlanmanın önüne yeni bir karanlık perde çekti ve batı karşısında Antik Çağın bulgularıyla hamle yapmış olan doğuyu yeniden dini dogmalara ve önü alınamayan bir geriye gidişe sürükledi. O dönemde ortaya çıkan yeni bir bilgin,

10 A.g.e., s.72.

11 A.g.e., s.78.

12 A.g.e., s.79.

13 A.g.e., s.80.

İmam-ı Gazali, akıl ve bilimin ışığında çaba gösteren ve Tanrı'nın insanlara verdiği en değerli şeyin akıl olduğunu belirten çağdaşlarının aksine, akıl yürütmenin günah olduğunu, bunun aksini kabul edenlerin cenneti, cehennemi ve kıyameti inkâr eden, tanrıyı tanımayan "zındıklar" olduklarını söylüyor ve neredeyse akli inkâr ediyordu. Böylece o ve yandaşları, İslamın başlangıçta koyduğu akıl kurallarını devre dışı bırakıyor ve ekliyordu: "İçtihat kapısı kapanmıştır." Bu kavramı Arı, şu şekilde açıklıyor. "Bu ne demektir? Konuşma, düşünme, yargılama, akıl yürütme, tek şey yap; o da 'ulul emre itaat'... Yani kul olarak, kulun yaratana ve dünyevi efendisine ancak kulluk hakkı vardı... Amaç düşünemeyen kullar yetiştirmekti."¹⁴ İslam dünyasında hızla yayılan bu düşünce tarzı, doğu dünyasını yeniden geriye götürürken, İbn-i Rüşd ve çağdaşlarının çalışmalarını yakından incelemeye alan batılı filozoflar, bir zamanlar ret ettikleri Antik Dönem'in Akıl Çağı'nı tekrar yakalama fırsatı buldular. Bu kez Batı yeniden aydınlanmayı yakaladı, yükselişi sağladı, Doğu ise inişe geçti ve karanlığa doğru hızla yol almaya başladı. Ta ki, Anadolu'da yükselen bir güneşin tüm karanlık perdeleri her türlü zorluklara rağmen parçalayarak, önce bulunduğu bölgeyi, daha sonra kendini örnek alan doğu toplumlarını aydınlatmasına kadar...

Batı dünyası, bu atılım ile engizisyonun etkisini kırdı. Eskiden olduğu gibi akıl ve insan önem kazanıyor, Ortaçağ'ın karanlık perdesi, yerini "Rönesans" adı verilen yeniden doğuşa bırakıyordu. Reform Dönemi'ne kadar devam eden bu süreçte, "Hümanizma"(insancılık) denilen akım gelişti. Matbaanın bulunmasıyla bilgi hızla yayılmaya başladı.

Düşünceyi, insanı, akli ve sorgulamayı ön planda tutan ve Antik Dönem'in Akıl Çağı temelinde gelişen Batı Aydınlanması, 18. yüzyılda iki önemli devrime imza atıyordu... Amerikan Bağımsızlık Hareketi ve Fransız Devrimi... Bu konuda Arı'nın kitabında şu yorumu görüyoruz: "Özellikle Fransız Devrimi, kökleri ve düşünsel boyutlarıyla, sonraki süreçler ve doğal olarak Türk Devrimi üzerinde çok etkili olacaktı. Bu iki önemli dönüşüm pek çok dünya halkını etkileyen yeni bir süreci başlattı. Bütün bu büyük dönüşümlerin kaynağı, bu yüzyılda kendini gösteren Aydınlanma düşüncesiydi"¹⁵. Akıl yüzyılı adı verilen bu çağda; Sekülerleşme, yani dinsel yaşam alanı ile dünyevi yaşam alanının ayrılması, üzerinde yoğunlaşılacak en önemli konulardan biri oldu. Bu atılımların sonucunda gerçekleştirilen Sanayi Devrimi ile sanayileşen devletler büyük bir sömürgecilik yarışına girdiler. Doğal olarak da sömürge olabilecek toplumlar, doğu coğrafyasında yer alıyorlardı. Sonuç olarak Arı'ya göre: "Batıda Aydınlanma, en ileri düzeyde gelişme olarak sonuçlarını gösterirken, doğu Aydınlanmayı yaşayamayışının sonucunu, 'çöküş' olarak yaşıyordu"¹⁶.

18. yüzyılın ortalarından itibaren Batı'daki gelişmeleri yakından takip edemeyen Osmanlı Devleti de, önce duraklıyor; ancak zihinsel kırılmayı sağlayamadığı, kültür devrimini gerçekleştiremediği, hastalığa, doğru teşhis koyup uygun tedaviyi yapamadığı ve pansuman tedbirleriyle zamanı geçirdiği için gerilemeye ve sonunda da kaçınılmaz sona, "çöküş" doğru yol alıyordu.

İşte, bu süreçte ortaya çıkan, Osmanlı Devleti'nin ve doğu dünyasının geri kalmışlığının temel nedenini batının gelişme aşamalarına ayak uyduramamaları

14 A.g.e., s.85.

15 A.g.e., s.91.

16 A.g.e., s.114.

olarak gören Mustafa Kemal, karanlığa gömülmekte olan bu toplumu önce sömürgeci Batı'ya karşı mücadele vererek, daha sonra da yüzyılların hurafelerle beslediği kör karanlığından akıl ve bilim güneşini kullanarak gün ışığının aydınlanmasına çıkarıyor ve kapatılan içtihat kapısını da açmış oluyordu. Arı, bundan sonraki gelişmeyi şöyle anlatıyor: *"Türk Ullusu, açılan bu kapıdan adımını attı; en aşığı 7.000 yıllık tarihinin bütün devasa büyüklüğüyle karanlıktan aydınlığa yönelmişken; bu kez, bir karşı devrim hareketinin rüzgârıyla, havada uçuşan sarıklar, çarşafklar, cübbeler, türbanlar o dev adamın ayağına dolanıverdi... Böylelikle, o dev adam için iki seçenek ortaya çıkmış oldu. Ya ayağına dolanan kara çarşafkların etkisiyle yeniden karanlığın içine yuvarlanmak ya da güçlü bir darbeyle, karanlığı bir yana iteleyerek, aydınlığa bütün görkemiyle ulaşmak... Ancak, ilk seçeneğin gerçekleşme şansı yoktu; çünkü o dev adamın güçlü tarihi, onu hep aydınlığa doğru taşımıştı."*¹⁷ Bu aydınlığa çıkış da bir devrimle gerçekleşebilirdi. Bu devrim, dünya devrimler literatüründe *"Türk Devrimi"* olarak yer alacaktı.

Arı'nın kitabında bir devrimin; düşünsel hazırlık, ihtilal ve getirilen yeni rejimin kurumlarının, kavramlarının ve simgelerinin yerleştirilmesi aşamaları olmak üzere üç aşamadan oluştuğu belirtilmekte ve Türk Devrimi'nde de bu üç aşamanın görüldüğü anlatılmaktadır...

Türk Devrimi'nin hazırlık aşamasının, Tanzimat Hareketi(1839) ile başlayıp, Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışına kadar devam ettiği, ikinci aşama olan ihtilal aşamasının ise 19 Mayıs 1919'dan 29 Ekim 1923'e kadar olan süreci kapsadığı kabul edilmektedir. İkinci aşamanın hem bir tam bağımsızlık savaşı dönemini, hem de bir ihtilal dönemini kapsadığı şu şekilde değerlendirilmektedir. *"Türk Ullusu'nu tarihten silmek isteyen emperyalizme ve onun yerli uzantılarına ve işbirlikçilerine karşı tam bir bağımsızlık savaşı verilerek, ulusal haklar elde edilmiş ve bu 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile kabul ettirilmiştir. Dolayısıyla bu süreç, bir ihtilal süreci olduğu gibi aynı zamanda bir tam bağımsızlık sürecidir. Birinci boyutun programı 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesidir; ikinci boyutun programı da 28 Ocak 1920 tarihli Misak-ı Milli'dir"*¹⁸. Devrimin üçüncü aşamasının ise, 29 Ekim 1923'ten başlayarak günümüze kadar geldiği; çünkü devrimin amacının *"Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak"*, olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, batı dünyasının rasyonalizm ve pozitizmi temel prensip olarak benimsediği vurgulanmaktadır.

Arı, kitabında, batının insan aklının belli bir düzeye getirdiği çağdaş yüzünün varlığıyla birlikte, diğer yandan yoksul toplumları sömürmeyi kendine hak sayan katı sömürgecilik anlayışına sahip diğer yüzünün varlığından da söz ediyor ve Atatürk'ün öncelikle batının bu ikinci yüzüyle mücadele ettiğini, daha sonra da ulusunu aydınlığa kavuşturmak için birinci yüzündeki öğeleri kullandığını tüm ayrıntılarıyla açıklıyor.

Kitabın önemli bir bölümünde haklı olarak, Türk Devrimi'nin temel evrelerinden birini oluşturan Türk Kurtuluş Savaşı'ndan söz ediliyor. Bu savaşın hem dışarıda sömürgeci batıya karşı tam bağımsızlık hedefleyen bir ulusal bağımsızlık savaşı, hem de içeride padişah-halife ve onun dayandığı kurum ve değerlere karşı cumhuriyeti hedefleyen bir egemenlik mücadelesi vermek şeklinde gerçekleştiği

17 A.g.e., s.87.

18 A.g.e., s.120.

anlatılıyor. Saltanat ve halifeliği kaldırarak, yerine ulusal egemenlik prensibine dayanan bir cumhuriyet rejimi getirmeyi baştan beri amaçlayan Mustafa Kemal, mevcut konjonktürün bu düşüncesini açıklamasına izin vermediğini düşünüyor, açıkladığı takdirde henüz bu düşünceye hazır olmayan çevrelerin verebilecekleri olumsuz tepkiler nedeniyle, ulusal savaşın daha doğmadan bir çıkmaza girebileceğini hesaplayarak, bir strateji geliştiriyordu. “Yapmak istediklerini bir sır gibi saklamak; yeri ve zamanı geldiğinde bir bir uygulamaya koymak....”¹⁹ “Böylece, ulusal egemenlik çizgisinde, Anadolu Hareketi içinde bir dönüşüm süreci ortaya çıktı. Bu süreç aşamalardan, dönüm noktalarından ve ilkesel açılımlardan oluşuyordu. Egemenliği ulusa vermek için, belli süreçler gerçekleştirildi. Bir süreç gerçekleşiyor, benimsenip içselleştiriliyor, ardından o süreç yeni bir süreci hazırlıyordu. Kuşkusuz ulaşılacak son hedef, laik cumhuriyetti”²⁰.

Genellikle tarih kitaplarında, Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkışından sonra Havza ve Amasya’da yayınladığı genelgelerden söz edilir; ancak Anadolu Hareketi’nin ilk önemli adımı olarak kabul edilen ve Samsun’a çıkışından iki gün sonra Sadaret makamına gönderdiği rapor gözardı edilir. Arı kitabında, Atatürk’ün 22 Mayıs 1919 tarihli bu ünlü raporundan da söz ediyor. Bu raporda Mustafa Kemal, haksız yere girilen ve yoğun Türk kanı dökülmesine neden olan İzmir’in işgalini kınıyor ve ulusun artık “Türklük duygusunu ve hâkimiyet esasını” hedef aldığından söz ediyor²¹.

Arı, Atatürk’ün Türk Devrimi’nin düşünsel hazırlık aşamasında, Fransız Devrimi öncesinde, Fransız aydınlanmasının yetiştirdiği önemli düşünürlerden Jean Jaques Rousseau’dan etkilendiğini belirtiyor ve ikisinin benzer yönleri ile birbirlerinden ayrıldıkları noktaları karşılaştırıyor.

Ulus egemenliğini amaçlayan Mustafa Kemal, bu amaca Rousseau’nun da belirttiği şekilde bir ihtilal ile ulaşabileceğini bilmektedir. Bu aşamada, bir “ihtilal bildirgesi” niteliği taşıyan, 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi ile Türklük ve ulusal egemenlik vurgusunun daha güçlü şekilde yapıldığını görmekteyiz. Kitapta, ihtilalin doğal lideri olan Mustafa Kemal’in yaşadığı ihtilal sürecindeki sıkıntılar ve zorluklar, tarihsel süreç içerisinde, bütünlük sağlayacak şekilde ayrıntılı olarak irdeleniyor. Özellikle “Kurucu Meclis” olarak düşündüğü; ancak doğabilecek tepkileri önlemek amacıyla, “olağanüstü yetkilere sahip bir meclis” adıyla toplanan ve Ulusal Kurtuluş Savaşı’nı yöneten meclisteki gelişmelerin açıklandığı bölüm, kitabın dik-kate değer bölümlerinden birini oluşturuyor.

Bir diğer bölümde, devrimin değişik tanımları yapılmakta ve süreçleri hakkında bilgiler verilmektedir. Bu açıklamalar ışığında Arı, Türk Devrimi hakkında şu yorumu yapıyor: “Türk Devrimi’ne gelince; Türk Devrimi de kendi tarihsel çizgisinde, kendine özgü nitelikleri ve özellikleri olan bir tarihsel olgu olarak ortaya çıkmaktadır; çünkü Türk Devrimi, egemenlik kavramını, bu kavramı elinde bulunduran Sultan-Halife’den alıp, ulusa vermekle kalmamıştır; bunun yanı sıra, sömürgeciliğe karşı bir bağımsızlık ve ulusal özgürlük savaşı da vermek zorunda kalmıştır. Bu yönleriyle Türk Devrimi, kendi ölçülerinde dünyada tek devrim olma özelliğini taşır”²².

20 A.g.e., s.133.

21 A.g.e., s.134.

22 A.g.e., s.158.

Bir diğer bölümde, devrim süreçlerinde halkın önemine vurgu yapıyor. Devrim süreçlerinin kalıcılığı ve etkinliği ile halkın olumlu işlevi arasında bir ilişki kuruluyor. Aydınlanma yolunda halkın olumlu rolünü etkin kılmamanın, halkın sürece sokulmasını hızlandırmanın önemli olduğu belirtiliyor. Arı, konuyla ilgili olarak Türk Devrimi'ni şöyle değerlendiriyor: "Türk Devrimi, bu açıdan şanslı bir devrimdir; çünkü Türk ulusunun sağduyusu devrime her aşamada -hep zorluklar ya da aykırı örnekler olabilir- ama tam destek vermiştir; oysa her devrimde böyle olmayabilir"²³.

Kitabın "Atatürk ve Halka Önderlik: Karizmatik Lider Özelliği" başlıklı bölümünde, Atatürk'ün o günün zor koşullarında, çoğunluğu tanrısal bir bağla padişaha bağlı olan halkı, karizmatik lider özelliklerini kullanarak, yaptığı ve yapacağı işler hakkında kendisine nasıl inandırdığı ve arkasından gelmelerini sağladığı anlatılıyor.

Atatürk ve devrimlerini konu alan bir ortamda, Türk Devrimi'nin düşünsel boyutu olan Atatürkçülük ya da Atatürkçü Düşünce Sistemi Dizgesi olarak dile getirilen kavramların da yer alması olmazsa olmaz bir olgudur. Kitabında Arı, Atatürkçülük/ Kemalizm'in oluşumu ve gelişimi, ideoloji olarak bu sistemin yerini, Atatürkçü Düşünce Sistemi'nin niteliklerini, temel ve bütünüleyici ilkelerini alışlagelmiş basmakalıp sözlerden, klişeleşmiş ve sloganlaşmış ifadelerden uzak, akıcı, akılcı ve bilimsel bir yöntemle ortaya koyuyor. Bu yaklaşımıyla hiç kuşkusuz eserini sözkonusu alanda kılavuz bir kitap haline getiriyor.

Kitapta, Atatürkçü Düşünce Sistemi'nin, "20. yüzyılın ilk yarısında, yarı sömürge düzeyinde kalmış, statik Osmanlı Toplumunun nüvesi durumunda olan Türkler'in Mustafa Kemal'in önderliğinde vermiş oldukları bir savaşım sonrası ortaya çıktığı"²⁴ belirtiliyor. Mustafa Kemal'in ulusuyla birlikte giriştiği ulusal bağımsızlık ve egemenlik savaşının sadece ülke savunmasıyla sınırlı kalmadığı, dirilişin direnişe, direnişin de yeni ülkelere yol açtığı, kurtuluşun sonunda da kuruluş sürecinin yaşandığı; ardından da kalkınma ve gelişme hamlesinin başladığı anlatılıyor. Bu şekilde Mustafa Kemal'in Türk halkına övünebileceği bir kimlik, toplumsal düzen, yaşama biçimi ve düşünce dizgesi bıraktığı, Türk toplumunun gerçeklerinden ortaya çıkan ve Atatürkçülük denilen bu öğretinin kuramsal yönünün, zaman zaman ideoloji ve doktrin gibi kavramlarla nitelendirildiği vurgulanıyor. Bu arada Arı, "ideoloji" kavramının bilimsel tanımlamalarını ortaya koyuyor ve Atatürkçülük'ün bir ideoloji olup olmadığı sorusunun yanıtını arıyor.

Arı, Atatürkçülüğün genel amacının "Türk Ulusunu çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmak" olduğunu kitabının birçok yerinde yineliyor ve "çağdaş" sözcüğüne de özel vurgu yapıyor. İleri bir teknoloji ve kalkınmışlığa sahip olmanın bu kavramı açıklamaya yetmeyeceğini örnekleriyle açıklıyor ve "Çağdaş olmak, yaşanılan çağı en ileri kültür boyutuyla yaşamak ve çağın değerlerini bir yaşam ve davranış kalıbı haline getirmek olarak görülür"²⁵ şeklinde yorumluyor ve Atatürkçü Düşünce Sistemi'nin bir Çağdaşlaşma ve Batılılaşma öğretisi olduğunu vurguluyor. Kitapta, çağdaşlaşma sürecinde koşut olarak batılılaşmanın amaçlandığı; ancak söz edilen amaçtan anlaşılması gerekenin batının aydınlanma felsefesi ve düşünce biçimi olduğu, özellikle belirtiliyor; çünkü biliniyor ki, batının da iki yüzü vardır ve kendi içinde iyiyi

23 A.g.e., s.168.

24 A.g.e., s.176.

25 A.g.e., s.188.

de kötüyü de barındırmaktadır. Arı, bu durumu; “Batının bir de hoyratça gelişen kapitalist sistemin sunduğu sömürgecilik anlayışı vardı ki, o, dünyaya ırkçılık gibi bir zehir bile sunmuş; sözüm ona ırkların kimilerine, başka ırklardan üstün olduğu yalanını pompalamıştı. Sonunda kendini başkalarından üstün gören ırklar, ötekilere karşı acımasız şiddet eylemine sürükleniyorlardı. Bu yalanı yutan da, bu yalanı yutanın hedefi olan da iflah olmamıştı.”²⁶ Şeklinde açıklıyor.

Arı'nın kitabının önemli bölümlerinden birini de “Batı-Doğu Ayırımı ve Batı Düşünce Yapısına Yöneliş” başlığı taşıyor ve Doğu ile Batı arasındaki geri kalmışlığın zihinsel temeldeki nedenleri örnekleri ile tarihsel süreç gözönüne alınarak açıklanıyor. Batı kültürünü Doğu kültüründen ayıran başlıca özelliğin, bireyin doğaya, insana ve evrene nesnel bir bakış biçimiyle bakabilmesi, her konunun gerçekçilik, akıl ve bilim temelinde düzenlenmesi olduğu belirtiliyor. Doğu’lu insanın ise, her şeyi mistik, ilahi bir nedene bağlama çizgisinde yer aldığı, olayları kontrol gücünü kendinde görmediği anlatılıyor. Arı, Batı ve Doğu’nun karşılaştırmasını yaptıktan sonra, Batı’nın sömürgeci yüzünün hedefi olmuş bir Doğu toplumu bireyi olarak Atatürk’ün; sömürgecilikte üstün olan Batı’nın, bilim ve uygarlıktaki üstünlüğünün de farkında olarak, bu ayrımları kafasında gerçekleştirdiğini ve insanca yaşamının, çağdaş bir birey ve toplum oluşturabilmenin yolunun yine batılılaşmadan geçtiğini gördüğünü belirtiyor. Dolayısıyla Atatürkçü Düşünce Sistemi’nin bu anlayışa dayalı olarak “Batılılaşmak-Uygarlaşmak-Çağdaşlaşmak” ekse- ni etrafında oluştuğunu açıklıyor.

1924 Anayasası’nın ikinci maddesine, 5 Şubat 1937 tarihinde yapılan değişiklikle eklenerek, Cumhuriyet Türkiye’si’nin temel niteliği haline gelen, “Atatürk İlkeleri” de denilen altı ilkenin Atatürkçü Düşünce Sistemi’nin temelini oluşturduğu vurgulanan kitapta, bu ilkelerin hiçbirinin rastlantısal ya da gelişigüzel yapının içine konulmadığı, aksine, her birinin özenle seçilmiş ve tarihsel anlamı olan bir olguyu tamamlamak ve sürdürülebilir kılmak için sistem içine konulduğu belirtiliyor. Her bir ilkenin kendi bütünlüğü içinde bir anlam oluşturduğu ve her bir ilkenin başka bir ilke için de gereklilik taşıdığı anlatılıyor. Arı’nın konuyla ilgili açıklaması devam ediyor: “Kesin olarak şu söylenebilir: Bu ilkelerin birisi olmadan, Atatürkçülük tarihsel anlamına oturamaz. Birinin olmaması demek, bu önemli tarihsel olgunun işlevsizleştirilmesi anlamına gelir”²⁷. “Zaman içinde, kimi siyasal iktidar sahiplerinin kimilerini hiç yokmuş gibi görmelerine karşın, onlar hep var oldu. Ulus zor zamanlarında onlardan güç aldı; ulusal birlik ve bütünlüğün simgesi haline geldi. Bunların dışında yine Atatürkçülük’e öz veren tamamlayıcı ilkeler hep yer aldı. Böylece, bu ilkelerin üzerinde Atatürkçülük, 20. yüzyılın en özgün düşünce sistemlerinden birisi olarak belirdi”²⁸. Bu açıklamalarından sonra alışılmış kalıpların dışında bir tarzla anlatmış olduğu altı temel ilke ve bütünlüyci ilkelerin ayrıntılarını görüyoruz.

Arı’nın kitabında dikkati çeken önemli ayrıntılardan biri de, Atatürk’ün aydınlığın şifrelerini bulmasındaki temel unsurlardan olan okuma tutkusunu... Burada, Vasıf Bey’in (Çınar) “Niçin bu kadar çok okuduğuna” ilişkin sorusuna Mustafa Kemal’in “Ben çocukken yoksuldum. İki kuruş elime geçince bunun bir kuruşunu kitaba

26 A.g.e., s.190.

27 A.g.e., s.s.207-208.

28 A.g.e., s.209.

verirdim. Eğer böyle olmasaydım, bu yaptıklarımın hiçbirisini yapamazdım"²⁹ şeklinde verdiği cevap, konunun önemiyle ilgili başka bir yoruma gereksinim bırakmıyor. Muharebe alanlarının zor koşullarında bile okumaya zaman ayıran ve okuduklarını çevresindekilerle de tartışan Atatürk'ün aynı zamanda, en çok bilinmesi gereken yönlerinden olması gerekirken, en az bilinen yönlerinden birisinin O'nun gazeteciliği ve yazarlığı olduğunu da Arı, kitabında belirtiyor. "Mustafa Kemal Atatürk, yalnız okuyan değil, yazan ve yazdıklarıyla toplumu aydınlatmaya çalışan bir aydındır. Ne yazık ki O'nun yazdıkları toplum tarafından yeterince bilinmiyor. Atatürk'ü anlamak için yola çıkan birisi, iki önemli sürece yönelmek zorundadır. Birincisi Atatürk'ün yazdıklarını incelemek; ikincisi Atatürk'ün özgeçmişini okumak... Oysa Türkiye'de Atatürk'ün özgeçmişini yazmak konusunda Türk aydınları yeterince çaba harcamamışlardır. Atatürk'ün yaşam öyküsünü dile getiren yeterli biyografi çalışmalarının yapıldığı da söylenemez. Yapılanların büyük kısmını yabancı yazarlar yazdı; bu da eleştirilmesi gereken başka bir yönü işin... Yazdıkları değişik kurumlar tarafından zaman zaman yayınlanmış olsa da, yazılan bu yapıtların dilini sadeleştirme yolunda geç kalınmış olması ve en azından bu yapıtların Türk eğitim müfredatına girmemesi, Atatürk'ün yazarlık yönünün ve yazdıklarının tanınmasına engel olmuştur"³⁰. Arı, bu yorumundan sonra da Atatürk'ün kaleminden çıkan belli başlı kitaplardan örnekler veriyor. Burada, Atatürk'ün özgün çalışmalarından biri olan "Geometri" adlı yapıtı ile 1927 yılında beş günde, toplam 36 saatte yapmış olduğu konuşmaları içeren, tarih önünde ulusuna hesap verdiği, yapıtlarını niçin, nasıl, hangi amaca ulaşmak için yaptığını, karşılaştığı zorlukları, bu zorlukları aşmak için izlediği yolu ve yöntemleri ortaya koyduğu ve hepimizin başucu kitabı olarak buldurmamız gereken "Nutuk" adlı eserine de haklı olarak özel bir önem vermiş olduğunu görüyoruz

Doç. Dr. Kemal Arı, aktardığı bu değerli bilgiler ışığında şu soruları yöneltme gereksinimi duyuyor: "Böylesine ulusuna güvenen ve ona gelişmenin, uygar ve çağdaş olmanın yollarını gösteren Atatürk'ü Türk Ullusu ne kadar tanıyor? Ya da ne kadar anlayabiliyor? Atatürk'ü tanımak ve anlamak her Türk için bir ödev olarak görülmeli ve algılanmalıdır; ancak bu ödevi ulus bireyleri ne kadar yerine getirebiliyor?"³¹ Ve sonuç bölümünde sorularına devam ediyor: "Atatürk'ün toplumun önüne koyabildiği ülküye, ne kadar ulaşılabilir?... Türkiye bugün, Atatürk'ün gerçekleştirdiği Büyük Aydınlanma'nın neresinde bulunuyor?"³² Arı'nın da vurguladığı gibi; "Bu soruya verilen doğru yanıt; karşılaşılan türlü sorunların da yanıtlarını beraberinde getirmektedir. Elbette bu soruyu sorabilmek ve yanıtını arama istenç ve iradesini ortaya koymak koşuluyla..."³³

Aydınlıklarımızın kararmaması dileğiyle...

Turgay Bülent GÖKTÜRK*

29 A.g.e., s.247.

30 A.g.e., s.262.

31 A.g.e., s.237.

32 A.g.e., s.s.317-318.

33 A.g.e., s.318.

* AAUM Öğretim Görevlisi, (t.b.gokturk@hotmail.com).

Kitabiyat

Kemal Arı, *Türk Devrim Tarihi: I (Temelleri, Oluşumu ve Gelişimi)*, Yakın Kitabevi, İzmir, 2010, 383 Sayfa, Türkçe, Karton Kapak, ISBN No:978-605-890-69-3-8.

Özet

Türk devrimi tarihi sürecini geniş kitlelere anlatmayı amaçlayan Doç. Dr. Kemal Arı'nın Kitabı bu süreçte karşımıza çıkan devlet, ulus, imparatorluk, monarşi ve cumhuriyet gibi kimi temel kavramları irdelemiştir. Kitap, Kant, Rousseau gibi düşünürlerin izlerini taşıyan Rönesans, reform ve Fransız devriminin etkilerini ele alarak ardından adım adım Osmanlı'nın son dönemlerinde Türk aydınlarının zihinlerinde gelişen devrim kavramının gelişimini açıklamakta ve bu süreci Misak-ı Milli (Ulusal And)'ye kadar getirmektedir. Serinin ilk kitabı olarak okuyucuya ulaşan Türk Devrim Tarihi-I, Aynı zamanda Sözü edilen bu uzun sürecin bir başlangıcıdır. Kemal Arı, Türk devrim tarihini alışlagelmişin dışında, okuyucuyu sıkmayan sade bir dille anlatmaktadır.

Anahtar kelimeler: Atatürk, Devrim, Türk Devrimi, Türk aydını.

Abstract

Associate Professor Kemal Ari, who has aimed to spread the history of Turkish revolutionary process to the large mass, examined fundamental concepts in this process such as state, nation, empire, monarchy and republic in his book. The book explains the evolution process of the revolution concept via dealing renaissance, reform and French Revolution that bear signs of thinkers as Kant and Rousseau which grew in minds of Turkish intellectuals in the last period of the Ottoman Empire and brings this process until National Pact. At the same time, Turkish Revolution history that initially reached to readers is the beginning of the mentioned process. Kemal Ari unusually explains Turkish revolution history via simple language, without boring his readers.

Key Words: Atatürk, Revolution, Turk revolution, Turk Intellectual.

Türkiye'de Devrim Tarihi dersleri 1934 yılından beri okutulmaktadır. Son zamanlarda, bu dersle ilgili değişik görüşlerin öne sürüldüğünü görüyoruz. Oysa derslerin geçmişine baktığımızda, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin tarihi ve gelişimi ile ilgili süreçte, bu sürece şahitlik eden bir özellik görülmektedir. Ders 1933 yılında verilmeye başlandığında, Atatürk Cumhuriyeti oluşumunu ve inkılâbın anlamını, değişik yönleriyle ele alınarak, bu tarihi dönemlerin gençlere öğretilmesini ve

inkılâbın genç dimağlara benimsetilmesini istemişti. Atatürk'ün gençlik teması, inkılâbın anlamıyla da örtüşüyordu. O Cumhuriyeti gençliğe emanet etmişti. Gençliğin, Cumhuriyeti yüceltecek ve koruyacak en önemli toplum kesimi olduğunu söylüyordu. Bir de ilginç nokta; o dönemde yaygın ideolojilerin hemen hepsinde, kendi ideolojilerine uygun bir gençlik politikasının varlığıdır. Türk Devrimi'ni ve Türkiye'de ortaya konulan yeni düşünce sistemini onlardan ayıran şey, Atatürk'ün dogmalara ve katı diktatörlüklere karşı olmasıydı. O, diktatörlükten nefret ediyor; Türk İnkılâbı'nın Fransız Devrimini esin kaynağı olduğunu söylüyordu.

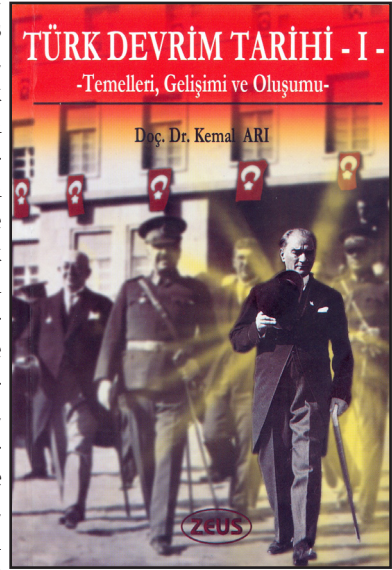
Devrim Tarihi'nin verilme biçimi olarak da bu dersi verecek kişilerin, devrimin evrelerinde fiilen rol oynayan ünlülerden oluşmasıydı. Recep Peker, Mahmut Esat Bozkurt, Yusuf Kemal Tengirşek gibi kişiler bu dersi değişik yönleriyle veriyorlardı. O tarihe kadar, Türk İnkılâbı'nın anlatılmasında takip edilen yol, genellikle Türk Ocakları ve Halkevleri gibi kurumlarda verilen konferanslardı. Bu konferanslarda devrimin ve ilkelerin halka anlatılması için bir çaba içine girildiğini görüyoruz. Bir ara, Cemil Bilsel'in ve dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un isteği doğrultusunda, 1925'te Ankara'da Hukuk Mektebi'nin açılmasından sonra, İhtilaller Tarihi adıyla bir ders verildiğini de biliyoruz. Bu derslerde büyük ihtilal hareketleri ele alınırken, Atatürk önderliğinde Türkiye'de gerçekleşen ihtilal hareketi de ele alınıyor ve inceleniyordu. Önce 1933

yılında İstanbul Darülfünunu'nda bir İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün kurulmasıyla bir kurumsal yapılanma başlamıştır. Ancak bu kez Türkiye Devrim Tarihi derslerinin verilmesinde çok farklı bir ev-reye gelmiş bulunuyordu. Artık, Türk İnkılâbı'nın geniş bir konseptte ele alındığı, değişik boyutlarıyla irdelenmek için bir irade ortaya konulduğu görülüyordu. Mesela, Mahmut Esat Bozkurt daha çok ihtilal kavramı boyutuyla İnkılâp Tarihi'ni ele alıyordu. Bu derslerin verilmesinde dönemin başbakanı İsmet İnönü de yer almış ve bu dersler kapsamında Ankara'da bir konferans vermişti. Yusuf Kemal Bey Tengirşek dış politika boyutuna değinen bir yaklaşım sergiliyordu. Recep Peker ise, zaten CPH Genel Sekreteri'ydi ve bu partinin ideolojik penceresinden inkılâp konusuna bakıyordu.

O günden beri, derslerin nasıl verileceği ve bu derslerde nasıl materyallerin kullanılacağı hep tartışma konusu oldu. Ancak o kadar çok şey söylenmesine rağmen, gene de alışılmış yaklaşımların dışına pek çıkmış değildir. Ağırlıklı olarak, yazılıp çizilen devrim tarihi kitaplarında, genel konu akışı, Atatürk'ün Büyük Nutuk adlı eserindeki yaklaşım ve yöntemle oturmuştur. Hatta pek çok kitapta, yazarın söz ve cümle yapılarında bile bire bir Nutukla bir örtüşme görülebilmektedir. Dersin adında da düzenlemeler yapılmıştır: İnkılâp Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti adını taşıyan ders, bir ara Türk İnkılâp Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti adını almış, 1968 yılında da Türk Devrim Tarihi'ne dönüştürülmüştü. Günümüzde ise, YÖK Kanunu'na göre, "Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi" adını almıştır.

Doç. Dr. Kemal Arı, değişik konularda kalem oynatan bir tarihçidir. Başta göçler tarihi, biyografi çalışmaları, kitap ve sempozyum tanıtımı gibi konularda çalışan Arı, bu kez de değişik bir kitapla okuyucu karşısına çıkmıştır. Kitabının adı *Türk Devrim Tarihi-I* (Temelleri, Oluşumu ve Gelişimi) adını taşımaktadır. Kitabın toplam sayfası 383'tür. Yazar, daha kitabının ön sözünde şunları söylüyor: "Tekdüze ve birbirinin tekrarı olan çalışmalar, ancak bıkkınlık ve bezginlik duygusu verir. Türkiye'de bu yöndeki çabaların iki önemli eksikliğinden söz edilebilir: Birisi doğrudan doğruya sırf yazmak için ortaya dökülen gayretkeşlikle genellikle birbirinin tekrarı olan ve çoğu da harciâlem türünde bilgi aktarımından öteye gitmeyen çalışmalar; diğeri de anlatım sıfırlığı ve zayıflığı içinde boğulup giden yapıtlardır. Örneğin ders kitaplarında bile onu okuyan genç beyinlerin tarihin geçmiş yüzyıllarında olup bitmiş olayları okuduğunda anlayıp anlayamayacağı düşünülmeden, yüz yıl öncesinin Osmanlıcası ile yazılmış ağır ağıdalı metinlerin olduğu gibi kullanılıyor olması bu düşünceyi kanıtlar"¹.

Yazar bu cümleleriyle, bu derslerde karşılaşılan en önemli konulara da vurgu yapmış oluyor. Tarih kitaplarının genel sorunlarından biri, kitapların tekdüzelidir. Gerçekten de pek çok kitabın birbirinin tekrarı olduğu, hele ki bunun İnkılâp Tarihi kitaplarında iyice katlandığı görülüyor. Yapılan bazı anketlerde İnkılâp Tarihi'nin pek sevilen dersler arasında olmadığı biliniyor ve görülüyor. Bu derslerin bir amaca dönük olarak verildiği düşünülduğünde bu tekdüzeligi aşma yönünde bir şey yapılmadığını da belirtmek gerekir. Arı, bu önemli konuya daha önsözünde yer vermiş. Gençler, liselerden kalkıp, üniversiteye geldiklerinde hemen bütün üniversitelerde, birinci sınıflarda bu dersle karşılaşıyorlar. O zaman, hayatı daha yeni tanıyan ve kendilerine dünya görüşü edinme sürecinde olan gençlerin, hem dersi dinlerken hem de dersle ilgili materyali okurken, ilgi duyabilmesi en önemli konu olarak kendiliğinden anlaşılıyor.

Arı, kitabında bunu yapmıştır. Yazarın kitabında baştan sona son derece akıcı bir dil kullandığı görülmektedir. Ancak, bunda kimi zaman aşırı bir zorlama olduğu da hissediliyor. Örneğin, tarihsel kavramlar ele alınırken yazar, hepsini olmasa bile, bazılarını günümüz Türkçesine çevirmiş. Bunu, kitabı okuyan öğrencilerin kavramı anlayabilmesi için yaptığı düşünülebilir. Öyle de olsa, yine de tarihsel kavramların olduğu gibi kullanılması önemli sayılabilir. Yazarın bu akıcı anlatımında, okuyanı bir roman okur gibi sürüklemesi son derece belirgin bir özellik taşımaktadır. Bu kaygısını yazarın dile getirişi ise çok nettir: "Sorun son derece açıktır: Yazarın kendisine bile bıkkınlık veren bir anlatım türününün, okuyana ne yararı olabilir?"²

1 Kemal Arı, *Türk Devrim Tarihi: I (Temelleri, Oluşumu ve Gelişimi)*, Yakın Kitabevi, İzmir, 2010, s.9.

2 A.g.e., s.10.

Bunu yaparken, ilginçlik konuların başlığında bile görülebiliyor: Her şey değişir; Kavramlar da...; Her şey değişir; Kavramlar da...; Rousseau'nun Cınnet Anı: "İhtılal Hak ve Ödevdir"; Tarihsel Süreç: İlyada'dan Ortaçağa: Adım Adım İnsanlık; Çar Deli Petro'dan Kırım'da Tökezleyen Hasta Adam'a... Hasta Adam'a Verilen İlaç: "İslahat"; Bir Şairin Düşü: "İnzıva"; Pek Uyanık Bir Uykü; Çağın Hastalığı: İrkçılık, Gobineou'dan İrkçi Almanya'ya; Kurtuluşun Ateş Böcekleri: Yararlı Dernekler; Kongre Sonrası Gelişmeler: "Bir Ulusun İntiharına mı Tanık Olacağız Ve Erzincan'da Asılsız Pusu; Yeniden Dirilen Mandacılık Ruhu Ve Gençlik; "Mandayı Kabul Ede-mem"; Ve Misak-ı Milli : "Ulusal And"; "Bir Ulus, Bağımsızlığı İçin And İçiyor"; Ve Birinci Perdenin Kapanışı: Mebusan Meclisi'nin Dağıtılışı...

Kitabın başlıklarından alınan bu tümceler, kitabın genel havası hakkında bir fikir veriyor. Arı hem kitabına ilgi uyandıracak başlıklar açmış hem de bu başlıkların altını doldururken, aynı ilgi çekici cümlelerle konuyu açıklama yoluna gitmiş. Bir de bu kitapta, başka kitaplardan farklı olarak, kavramlar çok daha geniş ve karşılaştırmalı bir yöntemle ele alınmış. Mesela, devlet kavramından yola çıkılarak, devleti oluşturan kavramlar ele alınırken, bu kavramların eski çağlardan beri değişimine de yazar yer vermiş. Sonra da hem Osmanlı Devleti'nde hem de Türk İnkılâbı sonrasında Türkiye'de kavramın nasıl bir değişim yaşadığı üzerinde durulmuş. Bunu yaparken de Arı, okuyanı sıkmayan üslubuna hep özen göstermeyi sürdürmüş. Mesela şu alıntıda bu itinası çok net olarak görülebilir: "Bu da oldu: Başta Platon ve Aristo olmak üzere, Antik Çağ'ın seçkin bilgeleri, bu çarpıklığı ve çelişik durumu kıyasıya eleştirmekten geri kalmadılar. Sokrates'in demokrasi üzerine pek saptamaları yoktu; ancak o sırf düşünceleri ve tutumundan dolayı, demokrasi adına ölüme mahkûm edilmişti. Demokrasi, sözde gücünü yurttaşlardan alıyordu. Ancak yurttaşlardan alınan yetki, Sokrates gibi döneminin en önemli bilgilerden birini, acımasızca ölüme götürmekten geri kalmamıştı. Demokrasi, görüldüğü gibi, bireylere özgürlük getirmek için yola çıkmış gibi görünürken; giderek yeni bir diktatörlük halini alabiliyordu"³.

Yazar, kavramların kafa karışıklığına yol açışını da şu yaklaşımla açıklamış: "Bir toplum yapısında, "ak" kara, "kara" da ak olarak anlaşılırsa ne olur? Renk körü oluşt gibi olayları ve olguları bir renk bulanıklığı içinde gören bireyler, ister yöneten ister yönetilen konumunda olsun; işlemlerini tam yerine getiremedikleri için, toplumsal kargaşanın çözücüsü değil, baş aktörü oluverirler. Bu kafa karışıklığı, karar vericiler gibi, oy verip irade ortaya koyanlara yayılırsa, kafa karışıklığı koskoca bir toplumu felç haline getirebilir"⁴.

Kemal Arı, devrim tarihi kitaplarında hemen hemen hiç yer almamış bazı konuları ayrıntılı biçimde ele alarak, bu konular üzerinden tarihi olayların arka planını sergileme çabası içine de girmiş. Mesela, Ortaçağ'dan beri insanlığın dönüşümü izlemek, bu çabanın bir sonucudur. Bilindiği gibi Modern Çağ, Aydınlanma Kültürü'nün üzerine oturmuştur. Bu kültürün en önemli temsilcisi de İmmanuel Kant'tır. Kant'a gelinceye dek, pek çok düşünür bu sürecin oluşumuna katkıda bulunmuştur. Ancak bu süreçte ütopyalar son derece önemlidir. Thomas Morr'un ütopyası bu döneme dair bir örnek olarak verilebilir. Türkiye'nin de kendi tarihinde toplumlarına öncülük etmeye çalışmış düşünürleri ortaya çıkmıştır. Bu

3 A.g.e., s.29-30.

4 A.g.e., s.34.

kişiler, insanlık tarihin oluşumuna bir Kant gibi etki etmeseler de Türkiye'nin kendi tarihinde kalıcı izler bırakmışlardır. Mesela Namık Kemal ve Tevfik Fikret bunlar arasında yer alır. Kemal Arı, bu iki önemli düşünürü ele alırken, onları Aydınlanma Kültürü'nün Türkiye'deki sonuçlarına bağlamaktadır. Üstelik onların da ütopyaları olduğunu da belirtmektedir. Mesela Namık Kemal'in Rüyası'nı ve Tevfik Fikret'in inziva arayışlarını bu çerçevede yorumlamaktadır. Bu anlatımı Arı, akıcı bir anlatımla vermeyi sürdürmektedir. " Omuzları çökmüş olan şair, bütün güzelliğiyle kendisini göstermeye çalışan denizi izlemekte, bambaşka bir âleme dalmakta ve düşler kurmaktaydı. Öyle ya! Yurdu istibdat altındaydı ve özgürlükler yok edilmişti. Düşünceleri ve dalgınlığı hep, ülkenin nasıl kurtulacağına sorguluyordu"⁵.

Bu yaklaşım, elbette bir umut ve özlemi ifade ediyordu. Bu arayışın sonu, Mustafa Kemal olarak ortaya çıkmıştı. Bir anlamda Arı, Mustafa Kemal Atatürk'ü yaratın tarihsel ve sosyolojik gerçekleri, Antik Yunandan önce İslam Dünyasına, oradan Avrupa'ya ve oradan da Osmanlı Devleti'ne uzanan akıl ve bilim kavramalarının gelişimine dayanarak tarihsel süreci açıklama yoluna gitmektedir.

Bütün bunların yanı sıra Arı, yakın tarihin çok tartışmalı konularına da cevap vermektedir. Atatürk'ün Samsun'a gönderilişine dair tartışmalar bunların arasındadır. Atatürk'ün Samsun'a gönderilişinde, Vahdettin'in amacının ne olduğunu; yine Mustafa Kemal Paşa'ya sarayın para verip vermediğine, yine Ermeni sorunundaki abartılı yanların ne denli akıl dışı olduğuna kadar, kitabında ayrıntılı konulara da giriyor.

Yazar, bu zamana dek yazılan İnkılâp Tarihi kitaplarının yaklaşımının dışında bir yöntemle kitabını kaleme almıştır. Kimi anlaşılması zor konuları son derece açık bir yaklaşımla ortaya koymuş; mesela ırkçılık nazariyesinin önemli adı Gobineau konusunu anlattığı gibi, pek çok tarihi kişiliğin portresini bütün detaylarıyla vermektan de kaçınmamıştır. Bunu yazarın merceği yalnız kişilerin yüzüne değil, olaylara tutarak yaptığını da görüyoruz. Mesela İzmir'in 15 Mayıs 1919 tarihinde kanlı biçimde işgali ayrıntılı anlatımlardan birisidir. İlk önce okuyan konunun diğer konulara göre ayrıntılı olarak verildiğini düşünebilir. Ancak bu olayın, Kurtuluş Savaşı'nda ne denli etkili olduğunu ilerleyen satırlarda görünce, bu ayrıntılı anlatımın bir amacı karşıladığını fark etmektedir. Zaman zaman güncel tartışma konulara açıklıkla değinmesi de geçmişle günümüz arasında bağ kurma amacının bir yansımasıdır. Tek düze bir anlatım yerine, bir zihin egzersizine yer veren Arı, çalışmasıyla Türk İnkılâp Tarihi kitaplarında amaçladığı şeylere ulaşmış görünüyor.

Leyla KIRKPINAR*

⁵ A.g.e., s.100.

* Yrd. Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (leyla.kirkpinar@deu.edu.tr).

Sempozyum

TÜRK DENİZ TİCARETİ TARİHİ SEMPOZYUMU 2010
(9 Nisan 2010)

Hasan Taner KERİMOĞLU

Özet

Geçtiğimiz yıl, İzmir’de Dokuz Eylül Üniversitesi’nin ev sahipliğinde “Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu”nun ilki gerçekleştirildi. Sempozyumda, denizcilik tarihinin değişik yönleri, araştırmacılar tarafından ortaya konuldu. “Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu”nun ikincisi ise İstanbul’da düzenlendi. Piri Reis Üniversitesi’nin ev sahipliğinde düzenlenen sempozyum da, Türk denizcilik tarihinin birçok yönü aydınlatılmaya çalışıldı. Bu yazıda, söz konusu sempozyum da yaşananlar anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Deniz Ticareti Tarihi, Piri Reis Üniversitesi, Sempozyum.

HISTORY OF TURKISH MARINE TRADE SYMPOSIUM
(9 APRIL 2010)

Abstract

Last year, with the hosting of the University of Dokuz Eylül, the very first “History of Turkish Marine Trade Symposium” in Izmir was implemented. In this symposium, various aspects of marine trade were revealed by the researchers. The second of it was realized in Istanbul by the hostage of Piri Reis University. In this paper, experiences faced in those symposiums are being clarified.

Key Words: History of Turkish Marine Trade, Piri Reis University, Symposium.

---

* Dr., DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (taner.kerimoglu@deu.edu.tr).

Giriş

Türkiye'deki tarihçiliğin ele aldığı konuların her geçen gün çeşitlendiği görülmektedir. Ancak, tarih nasıl anlamlı ve anlaşılabilir olur? Geçmişten günümüze doğru tarihçiliğin ve tarih araştırmalarının seyrine ve serüvenine baktığımız zaman, günümüzde ele alınan ve önem verilen konuların geçmişte pek önemsenmediğini ya da ilgi alanı olarak görülmediğini dikkate aldığımızda, geline noktanın çok daha farklılaştığını ve değişik bir anlam kazandığını söylemek olanaklıdır. Pek çok konu geçmiş dönemde ilgi alanına girmiyor ve önemsenmiyordu. Uzunca bir dönem tarih, hamaset dolu yaklaşımlarla anlatılmaya çalışıldı. Ancak, artık bu yeterli gelmiyor. Tarihin üstlenmesi gereken işlev açısından bu yaklaşım yeterli görülüyor. Tarih artık çok daha değişik konularda, karmaşık süreçleri ele alan bir uğraşı haline geldi. Son yıllarda Türkiye'deki tarihçiliğin gündemine giren konulardan birisini de denizcilik tarihi konusu oluşturuyor.

Hep duyarız; Türkiye'nin üç tarafı denizlerle çevrili diye... Ancak, Türkiye'nin geçmişinde denizlerin bir ulusun tarihinin oluşumundaki etkisi ne kadar ele alındı ve incelendi? Askeri denizcilik açısından dikkate değer yapıtların ortaya konulduğu söylenebilir; ancak, aynı şey ne yazık ki sivil denizcilik açısından söylenemez. Osmanlı İmparatorluğu'nu üç kıtaya egemen olmaya yönelten nedenlerden birisinin de deniz ticaret yollarına hâkim olmak düşüncesi olduğu ve bu uğurda askeri denizciliğin yanı sıra sivil denizciliğe de büyük önem verildiği bilinmektedir. Karadeniz'de, Akdeniz'de, Kızıldeniz'de, Hint Okyanusu'nda ve Tuna boylarındaki denizcilik faaliyetleri Osmanlıların, denizciliğe verdikleri önemin göstergeleridir. Buna rağmen bazı tarihçilerin bir "deniz imparatorluğu" olarak nitelendirdiği Osmanlı Devleti'nin sivil denizcilik alanındaki faaliyetlerinin yeterince incelenmemiş olması, bu konuda kayda değer birkaç eser dışında¹, son yıllara kadar kapsamlı çalışmaların yapılmamış olması önemli bir eksiklik. Ancak son yıllarda ortaya konulan çabalar ve yapılan çalışmalarla, bu konudaki eksiklik bir ölçüde giderilmeye çalışılmaktadır.

Bu doğrultuda geçtiğimiz yıl, Dokuz Eylül Üniversitesi'nin ev sahipliğinde, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, DEÜ Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü, DEÜ Deniz İşletmeciliği ve Yönetimi Yüksekokulu'nun girişimleriyle "Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu"nun ilki düzenlenmişti. Türkiye'nin birçok üniversitesinden akademisyenin katılımıyla gerçekleşen sempozyum da Türk denizcilik tarihinin karanlıkta kalmış birçok yönü aydınlatılmaya çalışılmıştı². Denizcilik tarihinin "sivil" boyutuna ilişkin düzenlenen bu sempozyumda ortaya konan bilgiler, yapılan yorum ve değerlendirmelerle ileriye dönük bir sürecin ilk adımı atılmıştı.

1 Bu konuyla ilgili olarak Prof. Dr. İdris Bostan'ın önemli çalışmaları bulunmaktadır. İdris Bostan, *Osmanlı Denizciliği Beylikten İmparatorluğa*, Kitap Yay., İstanbul, 2006; aynı yazar, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, Bilge Yay., İstanbul, 2005.

2 Mithat Kadri Vural, "Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu I (İzmir ve Doğu Akdeniz)", *Toplumsal Tarih*, S.186, (Haziran 2009), s.s.14-15.

İzmir’de başarıyla gerçekleştirilen bu sempozyum, denizcilik tarihinin araştırılmasına yönelik yeni araştırmalara ve etkinliklere öncülük etmiş oldu. İzmir’de başlayan bu sürecin devamı niteliğinde olmak üzere 9 Nisan 2010 tarihinde Piri Reis Üniversitesi’nin ev sahipliğinde düzenlenen sempozyum da bu konudaki literatüre önemli bir katkı sağlayacak niteliktedir. Söz konusu tarihte, ilk olarak düzenlenen “Piri Reis Üniversitesi Türk Denizcilik Tarihi-2010” ve ikincisi düzenlenen “Türk Deniz Ticareti Tarihi” sempozyumları birlikte gerçekleştirilmiştir. Sempozyum, Piri Reis Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Osman Kamil Sağ, Piri Reis Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı Metin Kalkavan, Emekli Koramiral Lütfü Sancar, Emekli Oramiral Metin Ataç ve Prof. Dr. İlber Ortaylı’nın açılış konuşmalarıyla başladı. Prof. Dr. İlber Ortaylı konuşmasında, Türkiye’nin bir deniz ülkesi olmasına rağmen Türklerin bir “kara ulusu” olduğunu ileri sürdü. Türklerin denizle tanışmalarının sekiz asrı bile bulmadığını belirten Ortaylı, Türk denizcilik tarihinin en önemli isimlerinden olan Piri Reis’e ait haritanın 1924 yılında Topkapı Sarayı Müzesi’nde şans eseri bulunduğuna dikkat çekti.

Açılış konuşmalarının ardından bildirilerin sunumuna geçildi. Sempozyum süresince, Türk denizcilik tarihinin değişik yönlerini ele alan çok sayıda sunum gerçekleştirildi. Sempozyumda sunulan bildirilerin büyük çoğunluğunun Osmanlı döneminde denizcilik alanında yaşanan gelişmelere odaklandığı görülmüyordu.

Türk denizcilik tarihi denildiğinde akla gelen ilk isimler arasında Piri Reis ile Barbaros Hayrettin Paşa’nın isimleri mutlaka yer alır. Emekli Tümgeneral Cevat Ülkekel, “*Türkler ve Denizcilik Bilimi ve Piri Reis*” adını taşıyan bildirisinde Osmanlı döneminde denizcilik alanında yaşanan gelişmeleri değerlendirerek, Piri Reis’in Türk denizcilik tarihindeki önemi üzerinde durdu. Türklerin özellikle “tersane ve gemi yapımı”, “harita ve seyir” ve “hidrografi” konularını içeren deniz bilimlerine önem verdiğini belirten Ülkekel, Piri Reis’in yazmış olduğu “Kitab-ı Bahriye”nin “dünyanın ilk seyir ve hidrografi” kitabı olduğunu dile getirdi. Prof. Dr. Tosun Terzioğlu ise “*Bir Okuma Parçası Olarak ‘Gazavat-ı Hayrettin Paşa’*” başlıklı bildirisinde Halil Berktaş’la birlikte Sabancı Üniversitesi’nde “İnsanlar, Gemiler ve Deniz” isimli derste okuttukları kitaba ilişkin bilgiler verdi. Matematik ve astronominin denizcilik bilgisinin gelişiminde son derece önemli rol oynadığını ifade eden Terzioğlu, “Gazavat-ı Hayrettin Paşa”nın canlı ve dönemin özelliklerini yansıtan bir dille kaleme alındığını vurguladı.

Fatih Sultan Mehmet dönemine gelene kadar bir kara devleti görünümündeki Osmanlı Devleti, kara kuvvetlerinin güçlü bir donanma ile desteklenmediği sürece başarıya ulaşamayacağını anlayan II. Mehmet’in akılcı politikasıyla giderek bir “Deniz İmparatorluğu”na dönüşmeye başladı. Fernand Braudel ve Salih Özbaran gibi tarihçilerin çalışmalarıyla ortaya koyduğu üzere, coğrafi keşiflerin başlaması, dünya ticaret yollarına egemen olma konusunda Osmanlılar ile İspanyol ve Portekizli denizciler arasında bir rekabetin yaşanmasına neden olmuştu³. Yrd. Doç. Dr. Özlem Kumrular, bu süreçte Osmanlılar ile İspanyollar arasında Akdeniz’de yaşanan rekabeti örnek bir olay üzerinden analiz etmeye çalıştı. Kumrular, “*Carlos’un Tunus Zafarinin İntikamı Olarak Mahon’un Yağmalanması: Barbaros*” başlıklı bildirisinde

3 Salih Özbaran, *Ottoman Expansion Towards the Indian Ocean in the 16th Century*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2009.

V. Carlos'un 1535 yılında Tunus'a yaptığı saldırıya karşılık olmak üzere Barbaros Hayrettin Paşa'nın Mahon'a yaptığı intikam saldırısına değindi. Minorca adasının en doğu noktasında yer alan Mahon kentinin Türkler tarafından ele geçirilerek yağmalandığını ifade eden Kumrular, Barbaros'un Mahon'a yaptığı bu saldırının halkın toplumsal belleğinde canlılığını koruduğunu belirterek saldırının Katalan edebiyatında hâlâ önemli bir yeri olduğuna dikkat çekti.

Korsanlığın hukuku olur mu?

Günümüzden bakıldığında yan yana gelmeleri beklenemeyecek bu iki kavramın denizcilik tarihinde oynadığı rol, Doç. Dr. Bülent Arı'nın "*Osmanlı'da ve Batı'da Korsanlık Hukuku*" isimli bildirisinin konusunu oluşturuyordu. Bülent Arı bildirisinde, Akdeniz'de çok eski tarihlere kadar uzanan korsanlığın, aslında meşru bir savaş biçimi olduğunu ve genellikle resmi otoritelerin kontrolünde yapıldığını vurguladı. Korsanlık faaliyetlerinin 15. ve 16. yüzyıllarda gittikçe şiddetlendiğine dikkat çeken Arı, bu dönemde batılı devletlerin korsanları bazı düzenlemelere tabi tuttuklarını ve 1677'de İngiltere ve Fransa arasında bu konuda bir uzlaşmanın ortaya çıktığını belirtti.

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Osmanlı tarihinde önemli bir yeri vardır. Rusların ilk kez Akdeniz'e çıktığı bu savaşta Rus donanmasının 1770 yılında Çeşme'de Osmanlı donanmasını yakması ve savaş sonunda koşulları ağır bir anlaşmanın imzalanması, bu savaşı önemli kılan bazı özelliklerdir. Yrd. Doç. Dr. Şenay Özdemir Gümüş, bildirisinde bu savaşın Osmanlı tarihindeki önemini denizcilik tarihi açısından ele aldı. Gümüş, "*1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Akdeniz'de Kıyı Koruması*" isimli bildirisinde Osmanlı-Rus savaşının yarattığı güvenlik zafiyetinin Osmanlı Devleti'ni kıyılarda önlemler almaya yönelttiğine değindi. Rus gemilerinin saldırılarına karşı kıyı güvenliğini sağlamak üzere Osmanlıların kara ve deniz güçlerini organize etmeye çalıştığını belirten Gümüş'e göre, bu amaçla kıyılarda düzenli askeri birliklere ve yöre halkının katılımına dayanan bir savunma sistemi oluşturulmuştur. Dr. Taner Albayrak, "*Osmanlı Donanmasında Teknoloji ve Eğitim Kadırgadan Kalyona Geçiş*" isimli bildirisinde denizcilik teknolojisindeki gelişmelerin Osmanlı deniz gücüne nasıl yansıtıldığını irdelemeye çalıştı. Osmanlı donanmasının hedeflerinin Akdeniz'le sınırlı olduğunu belirten Albayrak, bu nedenle Osmanlıların okyanusa uygun gemiler inşa edemediklerini ve çetin deniz koşullarına uygun teknolojinin de denizcilik eğitimine yansımadağını vurguladı. Albayrak'a göre Osmanlılar denizcilik eğitiminin önemini 1770'deki Çeşme yenilgisinden sonra anladılar.

Sempozyumun en ilgi çekici sunumlarından birisi Mustafa Gürbüz Beydiz tarafından gerçekleştirildi. Beydiz "*Duvar Resimlerindeki Osmanlı Gemi Tasvirleri*" başlıklı sunumunda, Osmanlıların denizciliğe yönelik ilgisinin sanata ne şekilde yansıtıldığını, çeşitli mimari yapılarda yer alan duvar resimlerinden hareketle ortaya koymaya çalıştı. Görsel zenginliğin ön planda olduğu sunumda Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii, Hacı Kabakçılar Evi, Kurşunlu Camii gibi birçok yapıda yer alan gemi tasvirlerinin dönemin denizcilik konusundaki karakterini yansıttığına değinildi.

Sempozyumda görsel öğelerin ön planda olduğu bir diğer sunum, sanat tarihçisi Neval Konuk tarafından gerçekleştirildi. Konuk "*Rodos Murad Reis Tür-*

besi" adını taşıyan bildirisinde 1522 yılında Osmanlı egemenliğine katılan ve 1912 yılında İtalyanların eline geçen Rodos adasında bulunan Murat Reis Türbesi'ne ait bilgilere yer verdi. Adayı ele geçirmelerinden sonra İtalyanların Osmanlı eserlerini tahribe başladıklarına dikkat çeken Konuk, bu tahribatın günümüze kadar devam ettiğini, buna rağmen günümüzde adada 260'ın üzerinde Osmanlı eserinin ayakta olduğunu dile getirdi. Konuk, daha sonra Osmanlı döneminden kalan bu eserler arasında bulunan Rodos Murad Reis Türbesi'ne ait bilgileri, zengin bir görsel malzeme eşliğinde izleyicilerle paylaştı.

19. ve 20. yüzyıl, Türk denizcilik tarihi açısından önemli bir dönüşüm sürecini oluşturur. Kapitalist Batı dünyasının ekonomik, teknolojik, kültürel ve özellikle de askeri üstünlüğü karşısında Osmanlılar, bu süreçte başta askeri alan olmak üzere köklü reform çabalarına giriştiler ve giderek Batılı kurum ve değerleri benimsemeye başladılar. Söz konusu yıllarda Batı ülkelerinden alınıp Osmanlı ülkesinde benimsenen uygulamalara, Fatih Kahya, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Deniz/Nakliye Sigortacılığı*" adını taşıyan bildirisinde yer vererek, deniz/nakliye sigortacılığının Osmanlı ülkesindeki gelişimini ortaya koydu. Kahya'ya göre; 19. yüzyılda dış ticaret hacminin gittikçe artması ve deniz nakliyatında İngiltere ve Fransa'nın sigortayı zorunlu hâle getirmesi, İstanbul, İzmir, Beyrut, Trabzon, Selanik gibi Osmanlı liman kentlerinde sigortacılığın ortaya çıkmasına neden oldu. Ayrıca, Almanya, Avusturya, ABD, Rusya, Yunanistan gibi birçok ülkenin Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren sigorta şirketleri açması, deniz sigortacılığının yaygınlaşmasına ve deniz ticaretinin daha güvenli yapılmasına olanak sağladı.

19. yüzyılda itibaren Türk denizcilik tarihi alanında yaşanan önemli bir gelişme de Osmanlıların donanmalarını güçlendirme girişimleri olmuştur. Batılı ülkelerin askeri üstünlüğüne karşı bir tür önlem olması açısından devlet yöneticilerince önem verilen donanmayı güçlendirme sorunu, Sultan Abdülaziz döneminde yarıda kalsa da II. Meşrutiyet döneminde bir "ülke meselesi" hâline geldi. İttihat ve Terakki döneminde denizcilik alanında ve özellikle de donanmayı güçlendirme konusunda önemli girişimlerde bulunuldu. Bu konu, Dr. Hasan Taner Kerimoğlu'nun "*Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ın Denizlerdeki Üstünlük Mücadelesi*" başlıklı bildirisinin konusunu oluşturuyordu. Kerimoğlu, II. Meşrutiyetin ilk yıllarından itibaren gerilimli bir süreç izleyen Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin, Balkan Savaşları sonrasında her iki ülke arasında Akdeniz'de üstünlük kurmayı amaçlayan bir rekabete yol açtığını dile getirdi. Balkan Savaşları sonrasında ordu ve donanmayı güçlendirmeyi kendisine hedef belirlemiş olan İttihatçıların, Yunan donanmasına üstünlük kurmak amacıyla İngiltere'ye yeni dret-not siparişi verdiğiğine değinen Kerimoğlu, bu kararın gerek Osmanlı kamuoyunda gerekse Yunan kamuoyunda nasıl yankılandığına vurgu yaptı. Özlem Yıldız, "*İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Trabzon Deniz Ticareti*" başlıklı bildirisinde, İttihat ve Terakki döneminde Doğu Karadeniz'in önemli bir liman şehri olarak karşımıza çıkan Trabzon'un deniz ticaretini, konsolosluk raporlarına ve vilayet salnamelerine dayanarak ortaya koymaya çalışarak, 1906-1912 yıllarında Trabzon'un ticari yaşamı hakkında bilgiler verdi. Elde ettiği bilgilerden hareketle Yıldız, İttihat ve Terakki döneminde Trabzon'un deniz ticaretinde önemli bir gelişme görüldüğünü ifade etti.

“Hayatımda ilk kez korktum”.

Bu sözler, Amiral Souchon komutasındaki Goeben ve Breslau zırhlılarının Çanakkale’ye sığınmasından sonra Almanya’dan gönderilen ilk katile içerisinde yer alan Yüzbaşı Rudolf Firlé’nin Türk gemilerinde karşılaştığı tahtakuruları karşısındaki şaşkınlığını yansıtıyor. Doç. Dr. Celalettin Yavuz, “Birinci Dünya Harbi’nde Osmanlı Donanması 1. Torpidobot Grubu ve Muavenet’in ‘Alman’ Komutanı Yüzbaşı Rudolf Firlé’nin Anıları” adını taşıyan bildirisinde, bugüne kadar araştırmacılar tarafından yeterince önem verilmeyen Yüzbaşı Firlé’nin anıları hakkında bilgiler verdi. Osmanlı donanmasında çeşitli görevlerde bulunan Yüzbaşı Rudolf Firlé’nin anılarının önemine dikkat çeken Yavuz, Firlé’nin İstanbul’u ve halkı çok iyi analiz ettiğini, Osmanlı donanmasının teşkilatlanması hakkındaki görüşlerinin de son derece çarpıcı olduğunu belirtti.

Türk denizcilik tarihinde bir diğer önemli atılım, Cumhuriyet Türkiye’sinde gerçekleştirilmiştir. İmparatorluktan ulus-devlete geçiş süreci, birçok alanda olduğu gibi, sivil ve askeri denizcilik konusunda da yeni bir kültür oluşturmaya yönelik gelişmelere sahne olmuştur. Bu konu, denizcilik tarihiyle ilgili literatüre son yıllarda yayınladığı çalışmalarıyla önemli katkıda bulunan Doç. Dr. Kemal Arı’nın “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Denizcilik Ülküsü ve Bu Alanda Yeni Bir Kültür Oluşturma Çabaları” başlıklı bildirisinin de konusunu oluşturuyordu. Sözlerine, deniz güçleri olmadan yalnızca kara kuvvetleriyle Osmanlıların üç kıtada varlıklarını yüzyıllarca sürdüremeyeceklerine dikkat çekerek başlayan Kemal Arı, kendilerini “karaların ve denizlerin sultanı” olarak nitelendiren Osmanlı sultanlarının denizlere ilgi duymadığını ileri sürmenin doğru bir yaklaşım olmayacağını ifade etti. Türkiye Cumhuriyeti’nin bir bağımsızlık savaşı sonrasında kurulduğuna dikkat çeken Arı, yeni devletin en önemli amaçlarından birisinin de Türkiye’yi denizcilik alanında yüksek bir düzeye getirmek olduğunu ifade etti. Ayrıca Osmanlı Devleti’ni sömürge olmaya zorlayan kapitülasyonların ve onun bir parçası olan kabotaj hakkının devredilmesinin ülkenin gelişmesinde bir engel olduğunu belirtti. Kemal Arı, tam bağımsızlığı kendisine ilke edinmiş olan Cumhuriyet yönetiminin bu iki “esaret zincirini” kırmaya yönelik çabalarını ortaya koyarak Cumhuriyetin ilk yıllarında denizcilik konusunda yeni bir kültür oluşturmaya çalışıldığını söyledi.

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Mehmetefendioğlu’nun bildiri ise “İzmir Deniz Ticaretinde Levantenlerin Yeri ve Önemi” adını taşıyordu. Mehmetefendioğlu, “Doğunun Paris”i olarak isimlendirilen İzmir’in ticaret tarihinde Levantenlerin önemli rolleri olduğuna değindi. Ayrıca günümüzde sayıları birkaç yüzle ifade edilebilecek noktaya gelen Levantenlerin, Osmanlı dönemindeki sayılarına ilişkin 5000-10000 arasında değişik rakamlar verildiğini hatırlattı. Kentin modern bir kent görünümüne kavuşmasında önemli rolleri olan Levanten ailelerin birçoğunun deniz ticaretiyle uğraştığını belirten Mehmetefendioğlu, Van Der Zee ve Guiffray aileleri özelinde imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde İzmir’de deniz ticaretiyle uğraşan Levantenlerin yaşadıkları değişim ve dönüşüm sürecine dair değerlendirmelerde bulundu. Sivil denizcilik tarihi konusundaki çalışmalarıyla bilinen Yrd. Doç. Dr. Murat Koraltürk, “İki Denizcilik Tarihinin Portresi: Orhan Kızıldemir ve Eser Tutel” başlıklı bildirisinde denizcilik tarihine önemli katkılarda bulunan Kızıldemir ve Tutel’in çalışmalarına değindi. Koraltürk ayrıca, akademik bir dil kullanmayan her

iki yazarın eserlerinde son derece doğru ve sağlıklı bilgiler verdiğini belirterek denizcilik tarihinin kitlelerce tanınmasında önemli rolleri olduğunu dile getirdi. Ayrıca günümüzde de denizcilik tarihinin “sivil” boyutuna ilişkin çalışmalara gereksinim duyulduğunu ifade etti.

Anılan bu bildirilerin dışında sempozyumda şu bildirilerin sunumu da gerçekleştirilmiştir: Tezer Ülküatam “*Deniz Gücünün Önemi: Tarihten Bir Örnek*”, Prof. Dr. Ata Atun “*Kıbrıs Türk Denizcilik Tarihinden Kesitler*”, Dr. Nejat Tarakçı “*Deniz Ticaretinin Osmanlı Devleti Üzerindeki Jeopolitik Etkileri*”, Yrd. Doç. Dr. Gökhan Aykan “*Birinci Dünya Savaşını Kaybetmemizin Temel Sebebi Deniz Lojistiği*”, Dr. Hüseyin Topuz “*19. Yüzyıl Doğu Karadeniz Osmanlı-Rus Sosyo-Ekonomik İlişkileri*”.

Sunumların tamamlanmasından sonra, genel bir değerlendirme yapıldı ve sempozyumda sunulan bildirilerin en kısa zamanda kitap olarak yayımlanacağı izleyicilere duyuruldu. Ayrıca “Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu”nun üçüncüsünün gelecek yıl Mersin’de düzenleneceği hatırlatılarak İzmir’de başlayıp İstanbul’da devam eden bu etkinliğin Türk denizcilik tarihi açısından yararlı olması dilekleriyle sempozyum noktalanmış oldu. Piri Reis Üniversitesi’nin ev sahipliğinde başarıyla gerçekleştirilen bu etkinliğin, Türk denizcilik tarihi hakkında İzmir’de başlatılan sürece önemli bir katkı sağladığı ve bundan sonraki çalışmalara kaynaklık edebileceği rahatlıkla söylenebilir. Tarihin günümüzde yüklenmiş olduğu işlev göz önüne getirildiğinde, denizcilik tarihi hakkındaki çalışmaların daha da artması beklenen bir durumdur.

Sempozyum

**KUVA-YI MİLLİYE'NİN 90. YILINDA
İZMİR VE BATI ANADOLU
(6-8 Eylül 2009, İzmir)**

Taner BULUT*

Özet

Kuva-yı Milliye, Kurtuluş Savaşı'nın başlaması ve örgütlenmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle, Cumhuriyet'in kurulmasıyla ilgili yıldönümleri kutlanan diğer önemli olaylar gibi, Kuva-yı Milliye örgütlerinin mücadeleye öncülük etmesinin 90. Yılında uluslararası bir sempozyumla anılıyor olması önemli bir etkinliktir. 6 - 8 Eylül 2009 tarihinde İzmir Büyükşehir Belediyesi Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi'nde (APİKAM) "Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu" adıyla uluslararası bir sempozyum düzenlendi. Sempozyum, program broşüründeki sırasıyla T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir Valiliği, İzmir Büyükşehir Belediyesi, Ege Üniversitesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi'nin ortak katkılarıyla gerçekleşti. İki gün süren sempozyum, iki ayrı salonda yapılan toplam 12 oturum ve sunulan 47 bildiriyle tamamlandı.

Anahtar Kelimeler: Kuva-yı Milliye, İzmir, Batı Anadolu, Kurtuluş Savaşı, Uluslararası Sempozyum.

Abstract

Turkish National Forces played an essential role in the initiation and organization of Turkish Independence War. For this reason, like other important events within context of celebrating the anniversary of the foundation of republic, it is an important activity to celebrate leading role of National Forces in its 90th year at an international symposium. On September 6-8, 2009 in the Ahmet Piristina City Archive and Museum of Izmir Metropolitan Municipality an international symposium named "Izmir and West Anatolia at the 90th year of Turkish National Forces" was held. The symposium taken placed by contribution of the Ministry of Culture and Tourism, Izmir Governorship, Izmir Metropolitan Municipality, Ege University, Dokuz Eylul University. Symposium lasted two days is complemented with twelve session and presented 47 papers where arranged in two apart auditoriums.

Key Words: Turkish National Forces, Izmir, Western Anatolia, Turkish Indepence War, International Symposium.

* Araştırma Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (taner.bulut@deu.edu.tr; bulutaner@hotmail.com).

Bir Uluslararası Sempozyumun Ardından...

“Milli Kuvvetler”, “ulusal güçler” olarak çevirebileceğimiz Kuva-yı Milliye, birkaç aylık kısa bir sürede örgütlenmesini tamamlayarak harekete geçmiş ve kurtuluş mücadelesini başlatan ilk silahlı mukavemet gücü olmuştur. Milli Mücadele’nin başarılmasına giden yoldaki ilk kapıyı Mustafa Kemal’le birlikte Kuva-yı Milliye’nin açtığını söylemek yanlış olmayacaktır. İşgale uğramış bir devleti yönetenlerin ortaya koymadığı mücadele iradesizliği tersine çevrilmiş, bizzat halk Kuva-yı Milliyeler aracılığıyla elini taşın altına koymuştur. Anadolu’nun dört bir yanında teşkilatlanmış olmasına rağmen Batı Anadolu’da yoğunlaşan (özellikle Ege’de) Kuva-yı Milliye’nin mücadelesi dikkat çekicidir. 23 Temmuz 1919’da Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığı altında toplanan Erzurum Kongresi’nde “Kuva-yı Milliye’yi âmil ve milli iradeyi hâkim kılmak esastır” (madde 4), ibaresi Milli Mücadele’nin başladığı dönemde Kuva-yı Milliye’lerin ne kadar önemsendiğini göstermektedir. Bu nedenle, öncelikle küçük silahlı güçler olarak tanımlanan Kuva-yı Milliye kavramı, sonradan topyekün Milli mücadelenin tümüne verilen bir niteleme olarak da geniş anlamda kullanılmıştır.

Kuva-yı Milliye adıyla ortaya çıkan bu teşkilatın temel amacı, hiçbir devletin ve milletin hâkimiyetini kabul etmeyerek buna karşı mücadele etmek ve Türk milletinin kendi bayrağı altında yaşama hakkını ve bağımsızlığını sağlayarak korumaktır.

Kuva-yı Milliye kadar Kuva-yı Milliyeci olmak da ulusal bağımsızlığı sahiplenmek açısından çok önemlidir. Mahmut Esat Bozkurt’un Şükrü Saraçoğlu’yla birlikte birer Kuva-yı Milliyeci olarak Kuşadası Kuva-yı Milliyesi içinde silahları ve mermileriyle işgalcilere karşı verdikleri mücadele buna verilebilecek en güzel örneklerdir.

Kuva-yı Milliye’yi, Kuva-yı Milliyeci’leri, Kuva-yı Milliyelik ruhunu, teşkilatlanmayı, mücadeleyi, süreci ve yaşananları 90 yıl sonra İzmir ve Batı Anadolu özelinde tekrar irdeleyen uluslararası bir sempozyumun düzenlenmiş olması son dönemde yaşanan siyasal çalkantılar arasında anlamlı ve önemlidir.

Sempozyum, Kültürpark’taki İsmet İnönü Sanat Merkezi’nde düzenleyici kurumların temsilcilerinin yaptıkları konuşmalarla açıldı. İzmir Valisi Cahit Kıracı, İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Aziz Kocaoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürü Mahmut Evcıran, Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmet Füzün ve Ege Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Mehmet Süer Anaç yaptıkları açılış konuşmalarında Milli Mücadele’de Kuva-yı Milliye, İzmir ve Batı Anadolu üzerine görüşlerini belirttiler.

İzmir Valisi Cahit Kırac konuşmasında, “*Kuva-yı Milliye'nin Türk Milleti'ni küllerinden yeniden ortaya çıkardığını*” belirterek, Atatürk'ün sözüne atıfla “*Milletin geleceği için tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir*” dedi. Bir ülkenin tarihinin ve kültürünün objektif bir şekilde gelecek nesillere aktarılmasının önemine dikkat çeken Vali Kırac, Kuva-yı Milliye'nin vur-kaç taktiğiyle savaştığını, bu millî direnişle bir milletin küllerinden yeniden doğduğunu belirtti. Bu nedenle de isimsiz kahramanları unutmamak gerektiğine vurgu yaparak konuşmasını tamamladı.

İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Aziz Kocaoğlu yaptığı konuşmada, 87 yıldır çağdaşlığın ve demokrasinin simge şehri olan İzmir'in, Türkiye'nin en önemli birkaç şehrinden biri olduğunu vurgulayarak, İzmir'in işgaliyle bağımsızlık savaşının başladığını, kurtuluşuyla da yepyeni bir ülkenin doğuşunu müjdelediğini belirtti. Kocaoğlu, “*İzmir, Kurtuluş Savaşı'nın zaferle bittiği, artık sıranın çağdaş demokratik, laik Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına geldiğini müjdeleyen bir şehirdir. O sebeple 9 Eylül'ler sıradan günler değildir. Bilimde, kültürde, sanatta ve hayatın her alanında göstereceğimiz çabalar ve elde edeceğimiz başarılar, bugünlere ulaşmamızı sağlayan kahramanlara teşekkürümüzü, bağlılığımızı, miraslarına sahip çıktığımızı kanıtlayacaktır*” diyerek Milli Mücadele'de İzmir'in yerini çok isabetli bir tespitle ortaya koydu.

Sempozyumun düzenleyici ortaklarından Kültür ve Turizm Bakanlığı adına Bakanlık Araştırma ve Eğitim Genel Müdürü Mahmut Evkiran'ın yaptığı kısa konuşmasında, Kuva-yı Milliye hareketinin 90. yılını 81 ilde yapılacak birçok etkinlikle kutlayacaklarını ve bu süreci bir yıla yayacaklarını söylemesi, adeta 2009 yılının Kuva-yı Milliye adına önemli bir yıldönümü olacağını göstermekteydi. Üniversiteleri temsilen Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmet Füzün ve Ege Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Mehmet Süer Anaç düzenlenen sempozyum ve Kuva-yı Milliye'nin tarihi önemi üzerine görüşlerini aktardılar.

İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Aziz Kocaoğlu, sempozyuma geçilmeden önce Cumhuriyet Halk Partisi İzmir Milletvekili Oğuz Oyan'la birlikte, “*Bir Destandır 9 Eylül*” isimli fotoğraf sergisinin açılışını da yaptı. Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi (APİKAM) tarafından hazırlanan sergide 16 panoda İzmir'in işgalden kurtuluşuyla ilgili toplam 84 fotoğrafa yer verildi.

Açılışın ardından öğleden sonra başlayan sempozyumda oturumlar APİKAM'ın Araştırma ve Drama salonlarında yapıldı.¹ Araştırma odasının giriş bölümünde yer alan kütüphane ve salonun her iki yanında konuşlanmış olan araştırmacı masaları sempozyumun bilimsel ve tarihi havasını arttırır nitelikteydi. Yapılan oturumlara Milli Mücadele'nin ve Kuva-yı Milliye'nin önemli şahsiyetlerinin isimlerinin ayrı ayrı verilmesi oldukça anlamlı ve takdir edilmesi gereken bir davranıştı.

Prof. Dr. Salih Özbaran'ın başkanlığında Araştırma Salonu'nda yapılan “*Hasan Tahsin*” isimli ilk oturum, Prof. Dr. Şerafettin Turan'ın, “*Kuva-yı Milliye Kavramının Türk Kurtuluş Savaşı'ndaki Önemi*” başlıklı bildirisini ile başladı. Turan, kavramı ilk olarak Milli Kongre düzenleyicilerinden Esat Işık Paşa'nın kullandığını belirterek başladığı bildirisine kavramın anlamını, ortaya çıkışını ve geçirdiği süreci

1 Sempozyum oturumları aynı zamanlarda APİKAM'ın iki farklı salonunda gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle tanıtım yazısında genellikle daha büyük ve katılımın daha yüksek olduğu Araştırma Salonu'nda yapılan oturumlar ve bildirileri ele alınmıştır.

aktararak devam etti. İlk Kuva-yı Milliye birliğinin ise bu dönemde 17. Kolordu Komutanlığı'na atanan Albay Bekir Sami (Günsav) Bey tarafından kurulduğunu ekleyen Turan, Kuva-yı Milliyelerin sadece Batı Anadolu'da değil, diğer bazı bölgelerde Kilikya, Erzurum ve Maraş Kuva-yı Milliyesi adıyla örgütlendiklerini belirtti. Turan'a göre Kuva-yı Milliye güçleriyle İstanbul Hükümeti arasında kısa bir dönem de olsa olumlu ilişkiler kurulmuştu. Hatta 1921 yılının sonlarına doğru Hükümet, başlangıçta asi ilan ettiği kişiler hakkında verilen hapis cezalarının affedilmesini bile teklif etmişti.

Turan'ın ardından Prof. Dr. Ergun Aybars, "Yerel Kongreler ve Kuva-yı Milliye'den Milli Kongreler ve Milli Devlete" başlıklı bildirisini sundu. Prof. Aybars'a göre Kuva-yı Milliye, "Milli Devlet" in kurulmasında bir geçiş dönemini ifade etmektedir. Bu süreçteki asıl ve tetikleyici etken "Müdafa-i Hukuk hareketinin" başlaması ve gelişmesidir. Batı Anadolu'daki ilk kongrelerde yeni bir devlet kurmak söz konusu değildir. Padişah'ı ve devleti (Osmanlı) kurtarmak esastır. Ancak Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve ana kongre olan Sivas Kongresi'yle yeni bir devletin kurulma süreci başlamıştır ve bu iki gelişme "Tanrısal İrade"den "Ulusal İrade"ye geçişi temsil etmektedir. Aybars, bildirisini milli devletin kuruluş sürecinin günümüzde hala sancılı bir şekilde devam ettiğini Fransa örneğiyle karşılaştırarak tamamladı.

Oturumun üçüncü konuşmacısı ise Prof. Dr. Sina Akşin'di. Akşin, "Kuva-yı Milliye ve Çerkez Ethem" başlıklı bildirisine Çerkez Ethem'in Milli Mücadele'ye ihanet edip etmemesi sorununun hala tartışıldığını belirterek başladı. Ethem'in kahramanlık ve vatan hainliği arasında gidip gelmesini ve dönüşümünü ayrıntılarıyla anlatırken, Ethem'in kişiliği, psikolojisi, aile yapısı, çocukluğu, gençliği ve eğitim hayatına bakmanın bu sürecin daha iyi anlaşılabilmesine yardımcı olacağını ifade eden Akşin, Ethem'in "düşman istilası sırasında Hükümete karşı gelmesini ve Yunan Ordusu'na sığınmasını" vatan hainliği için yetecek gerekçe olduğunu vurguladı. Akşin'e göre Çerkez Ethem'deki bu askerlik ve liderlik hevesinin en önemli nedeni, okula gönderilmemesi ve Harbokulu'nda eğitim alarak subay olmuş ağabeylerini kıskanmasıdır. Gerçi Meşrutiyet sonrası Namık Kemal'in "Vatan" kavramıyla

başlayan “mektepli yeni insan tipi”nin, alaylı eski insan tipiyle yaşadıkları çatışmaya karşın Ethem, her iki özelliği birlikte sergileyerek problemlili bir duruş sergilemişti. Bu nedenle kahramanlıktan vatan hainliğine doğru kolay geçiş yapabirmiştir. Bu değerlendirme sorunun yalnızca bir yönünü (psikolojik) açıklar niteliktedir.

Bu oturumun son bölümünde ise “İzmir'in İşgali ve Kuva-yi Milliye'nin Kuruluşuna Doğru” başlıklı bildiri, Prof. Dr. Zeki Arıkan tarafından sunuldu. Bildiride İzmir'in işgal edilmesi ve yaşananlar ayrıntılarıyla anlatılırken, Yunan işgalinin aslında ne kadar kalıcı olduğu ve bunu anlayamayan İzmir Valisi (Kambur) İzzet Bey gibi yerel yöneticilerin gafletleri örneklerle açıklandı. Yine aynı şekilde İzmir'in işgalinden sonra Yunan kurumlarının gelişmelere nasıl el koydukları ve başta mahkeme işleri olmak üzere kamu işlerini nasıl yürüttükleri örneklerle anlatıldı. Prof. Arıkan'a göre, Askeri güçlerin ve komutanların tutuklanması ve cephaneye ve teçhizatların teslim edilme süreçleri Sevr Antlaşması'nın İzmir'de uygulamaya konulmasıydı. Ancak Mustafa Kemal, arkadaşları ve Türk Milleti sayesinde antlaşma Türkiye'de uygulamasını tamamlayamadan tarihin tozlu raflarına kaldırılmıştır. Somut örneklerin verildiği bildiri bu açıdan oldukça doyurucuydu. Araştırma Salonu'ndaki “Evrensel Açılımlar” isimli oturum, sempozyumda yer alan yabancı katılımcıların sunumlarına ayrılmıştı. Yabancı dilde yapılan sunumlar anında çevirmen aracılığıyla dinleyicilere tercüme edildi. Oturum başkanlığını yapan Prof. Dr. Feroz Ahmad, kısa bir giriş değerlendirmesinden sonra ilk sözü Yıldız Teknik Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak çalışan Dr. Fabio L. Grassi'ye verdi. “İtalya ve Şark Sorunu: Komuoyu ve Dış Politika” ve Mustafa Kemal Atatürk üzerine yayınladığı biyografi çalışması “Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu” isimli kitaplarıyla tanınan İtalyan araştırmacı Dr. Grassi, sunumunu Türkçe yaptı. “Trablusgarp'tan Kurtuluş Savaşı'na İzmir ve İtalya” başlıklı sunumunda Kurtuluş Savaşı sırasında Türk-İtalyan ilişkilerine değindi. 1. Dünya Savaşı'na kadar İtalya tarihine ilişkin kısa bir bilgiyle giriş yapan Dr. Grassi, İtalya'da savaş üzerine yapılan değerlendirmelerde İtalya'nın karşısında yer alan devletlerden Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı tavrın hakaretlere varan düzeyde olumsuz olduğunu ifade etti. Diğer yandan Osmanlı Devleti'ne bakışın ise diğerleri kadar olumsuz olmamakla birlikte nötr (ortada) sayılabileceğini belirterek, bunun aslında “güçsüzlüğe” yapılan bir gönderme olduğunu söyledi. Grassi'ye göre, İtalya 1. Dünya Savaşı yıllarındaki Fransa ve İngiltere ittifakından ve Sykes-Picot gibi yapılan antlaşmalardan aslında rahatsızdı. Hatta İngiltere ve Fransa'nın, Saint Jean de Maurienne antlaşmasının imzalanmasından bir dakika sonra bile antlaşma nasıl geçersiz yapılabilir diye düşünmeleri İtalya'yı çok rahatsız etmekteydi. Bu antlaşmanın içeriği ve Osmanlı devleti ile ilgili maddelerin tartışılması (özellikle 2. Maddesi), Osmanlı Devleti'nin nasıl paylaşılacağına ilişkin tartışmalar ve Fransa-İngiltere-İtalya ittifakı içindeki sürtüşme ve çekişmeler, İtalya'yı ittifaktan soğutacaktır. Bu durum Anadolu'nun işgalinde İtalya'nın erken havlu atmasının başlıca sebebi olacaktır. Batı Anadolu'daki mücadelede İtalya gibi bir gücün eksilmesi, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasında yadsınamaz bir etkidir. Kurtuluş Savaşı döneminde İtalya - Türkiye ilişkilerinde başat adam Kont Sforza olmuştur. Dr. Grassi'ye göre son dönemdeki Türk-İtalya ilişkileri ve Mustafa Kemal'in tavrından anlaşılacağı üzere Türkiye ile İtalya arasında bir husumet olmaması Kurtuluş Savaşı dönemindeki gelişmelerden kaynaklanmaktadır.

Bu oturumdaki ikinci bildiriye Massachusetts Institute of Tecnology (MIT)'de mimarlık tarihi üzerine çalışan İtalyan bilim insanı Prof. Dr. Cristina Pallini sundu. "İzmir'in Modernleşmesi Sürecinde Fikirler ve Projeler: Üniversite ve Ticaret Fuarı" başlıklı bildiri, farklı bir disiplinin bakış açısıyla sempozyumun bilimsel olarak en renkli ve üst düzey bildirilerinden biriydi. Sunumunu bolca görsel malzeme kullanarak zenginleştiren Prof. Pallini, araştırması için önce Selanik'te, ardından İzmir'de bir süre çalışmış. Sunumuna, mimari açıdan şehirlerin tarihle ilişkisini irdeleyerek başlayan araştırmacı, ekonomi ile kentleşme arasında çok büyük bir ilişki olduğundan bahsetti. Harita ve resimler yardımıyla Yunan arşivlerinde İzmir ile 1865 yangını sonrası Yunanlıların yaptığı İzmir şehir planı ve krokinisi kullanarak Yunan politikalarında İzmir, kentleşme ve sosyal yaşam konularını ele aldı. Yunanlılarca iki büyük üniversite kurulmasının planlandığını, bu üniversitelerden biri için şehir olarak İzmir'in düşünüldüğünü ve İzmir'de de şimdiki Kültürpark alanının yer olarak seçildiğini Prof. Pallini'nin sunumundan öğrendik. Mimarlık, kentleşme ve tarih açısından İzmir-Selanik karşılaştırılmasıyla tamamlanan bildiri de her iki şehirde de kentleşme ve mimarinin "geçmişin izlerini silmek" kaygısıyla yapıldığı iddia edildi. Tarihteki sembollerin yok edilmesine yönelik Kilise ve Cami gibi kutsal mekânların tahribatı veya izlerinin silinmesi örnek gösterildi. Tarih boyunca mimari gelişmelerde geçmişin izlerini silme, anıları yok etme gibi olguların bulunduğunu belirten Prof. Pallini, bunu İzmir'in yeniden yapılanmasında da görmenin mümkün olduğunu belirtti. Diğer yandan mübadele sonrası göçenlerin gittikleri yerlere eski kaldıkları yerlerin isimlerini vererek geçmişlerini yaşatmaya çalıştıklarını Selanik'ten çeşitli örnekler vererek ekledi.

Prof. Pallini'den sonra "İzmirli Nine" isimli kitabıyla 1997 yılında Abdi İpekçi Barış ve Dostluk Ödülü'nü kazanan Yunanlı yazar Elsa Hiu, "Tanıkların İzinde I. Dünya Savaşı'nda İzmir" başlıklı bildirisini sundu. Yazar Elsa Hiu, Yunanca yaptığı konuşmasında, İzmir'in dünyanın en eski ve mitolojinin tarihi derinliklerini fetheden kentlerin başında geldiğini belirterek, 5100 kişinin sözlü tanıklığında İzmir için yapılan ve 1980 yılında "Çıkış" ismiyle iki ciltte yayınlanan eserden bahsetti. Fransız bir gazetecinin alıntılarında İzmir'in pek çok farklı kültürü kucaklayan ve barış içinde yaşamalarını sağlayan bir kent olduğunu belirten yazar, Türk ve Yunan kültürlerinin birbirine yakın olduğunu ve iki halkın aynı resmi tarih altında geliştiğini vurguladı. Hiu'ya göre İzmir, kozmopolit bir kentti, adeta "Küçük Avrupa"ydı. Türk ve Yunan kültürleri bazı yerlerde iç içe geçmişti. Edebiyat ve sanat eserlerinde, dil ve kültür karışımı çok belirgindi. Örneğin "İzmirli Türkler" denilen "Giritli Müslümanlar"ın şarkı ve manilerinde bu durumu çokça görmek mümkündü. Bazı Yunanca kelimeler Türkçe'ye, bazı Türkçe kelimeler de Yunanca'ya geçmişti. Aslında bu durum iki kültürün bir birine ne kadar yakın olduğunun en önemli göstergesiydi. Elsa Hiu, "İzmirli, İzmir'i sevmeye devam etmelidir. Barış için bunu yapmalıdır" diyerek, duygusal bir şekilde sözlerini tamamladı.

Sempozyumun ilk günü, Prof. Dr. Salih Özbaran ve Prof. Dr. Sina Akşin'in, yaptıkları yorum ve eklemelerle bu oturumdaki sunumlara katkıda bulunmalarıyla sona erdi.

Sempozyumun ikinci günü sabahтан başlayan oturumlar nedeniyle sunulan bildiri yoğunluğuyla geçti. Drama Salonu'nda yapılan "Vasıf Çınar" oturumun-

da başkanlığı Prof. Dr. Şerafettin Turan yaptı. Oturumun bildiri teması edebiyat ağırlıklıydı. Oturumun "Halk Şiirinde Kurtuluş Savaşı Efeleri" başlıklı ilk bildirisini, Yard. Doç. Dr. Ayşe Duvarcı sundu. Bildiriden efelerin kıyafetlerinin, ihtişam ve insanın üzerinde korku bırakan birer güç ifadesi olduklarını, ayrıca gerçek efe kıyafetinin 40 altına eşdeğer olduğunu öğreniyoruz. Duvarcı, ilgi çekici bildirisinde efe kıyafetlerinin halk şiirinde yansımalarından örnekler verdi. Gökçen Efe ve Yörük Ali Efe örneklerinde olduğu gibi şiirlerde, romanlarda v.b. halk edebiyatında efeler, zorluk çeken, haksızlığa uğramış ve gördükleri haksızlıklara isyan etmiş kişilerdir. Duvarcı, efelerin neşeli değil, çok ciddi kişiler olduklarını ve onların, "Türkün özgürlüğe düşkün evlatları" olarak nitelenmesi gerektiğini vurguladı.

Ardından Doç. Dr. Dilek Yalçın Çelik'in, "Milli Mücadele Döneminde Batı Cephesinin Türk Edebiyatına Yansımaları" başlıklı bildiriyle devam edildi. Türk edebiyatında verilen eserlerde Milli Mücadele'nin ve Batı cephesinde yaşananlar ile bu cephede görev yapmış savaş kahramanlarının romanlar ağırlıkta olmak üzere nasıl ele alındıkları aktarıldı.

Bu oturumun üçüncü bildirisini, "1960'lı Yıllarda Yazılan Bazı Romanlarda Milli Mücadele ve Kuva-yı Milliye" başlığıyla, Araş. Gör. Sedat Gencer sundu. Gencer, Samim Kocagöz'ün "Kalpaklılar" (1962), Tarık Buğra'nın "Küçük Ağa" (1963) ve Kemal Tahir'in "Yorgun Savaşçı" (1964) romanlarını sırasıyla ele aldı. Bildiride eserlerin üç ayrı temel kavram üzerinden incelendiği görülmektedir; birincisi, kuruluş ve tarihi köklere vurgunun ortak olarak görüldüğü "devlet ve düzen". İkincisi, iç-dış düşmanın belirlendiği ve ulus bilincinin oluşturulmasının vurgulandığı "vatan bilinci" kavramı ve son olarak da subaylar ve milis güçleri arasından tedirginliğe yol açan "çeteler ve başıbozukluk". Her üç ayrı romanda da Kuva-yı Milliye hem "geçicidir", hem de "gereklidir". Dönemin kaotik durumu, dost ve düşmanın belirsizliği aynen romanlarda da görülebilmektedir. Üç romanda da düzenli orduya geçiş desteklenmektedir. Gencer'e göre yazarların 1960'lı yıllarda Milli Mücadele'ye tekrar ilgi duymalarının sebebi, resmi tarih eleştirisi yapımlarıyla birlikte kamu görevlisi olmalarıdır.

Oturumun son bildirisini, Mithat Kadri Vural'ın sunduğu "Kemal Tahir Romanlarında Kuva-yı Milliye İmgesi" başlıklı bildirisiydi. Vural, öncelikle Kemal Tahir'le tarih arasındaki ilişkiyi irdeleyerek başladı. Kemal Tahir, tarihi bir arka plan (arka oda) gibi kullanmaktadır. O'na göre geçmiş yani tarih, gelecek için çok gereklidir. Vural, Kemal Tahir'in genellikle Mustafa Akdağ, Ömer Lütfü Barkan ve Fuat Köprülü gibi tarihçilerden etkilendiğini belirtti. Bütün eserlerinde Bolşevik Sovyetler ile İngilizlerin çekişme sürecinden doğan arada bir tampon bölge oluşturulması fikrini, Kurtuluş Savaşı'nın sebebi veya diğer bir ifadeyle temel etkeni olarak kullanır. Bolşeviklik eleştirisi nedeniyle ve Kuva-yı Milliye'ye bolşevik olacağı ihtimalinden dolayı kaygıyla bakar. Kemal Tahir'in romanlarında İstanbul'la Anadolu arasında kopukluk ve yabancılaşma söz konusudur. "Esir Şehrin İnsanları" romanında Kâmil Bey, dünyayı bilir, dışarıda olup bitenden haberdardır; ancak, İstanbul dışında kendi ülkesine yabancıdır. Kemal Tahir, Anadolu mücadelesini, Milli Mücadelecileri, Mustafa Kemal'i ve subayları eleştirir. Milli Mücadele'yi ve katılanları küçümser. Çünkü onların çıkarları için orada bulduklarını iddia eder. Yörük Ali Efe, Demirci Mehmet Efe ve Çerkez Ethem'e (Kuva-yı Milliye içinde yer

aldığı ilk döneminde) eşkıya oldukları eleştirisi getirir. Yörük Ali Efe, Kafkasya'ya asker olarak gitmemek için mücadeleye katılan; Demirci Mehmet Efe, Aydın Ziraat Bankası'nı soyan ve Çerkez Ethem de para için İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlunu kaçıran eşkıyalardır. Milli Mücadele'yi başlatanları İttihatçı olmakla suçlar. O'na göre, mallarını Yunanlılara teslim etmek istemeyenler, işsiz kalan subaylar, çeteciler v.s. vatan için değil, kendi çıkarları için Milli Mücadele'ye destek vermişlerdir. "Yorğun Savaşçı" da Yüzbaşı Cemil, ittihatchı karşıtlığının açık bir simgesidir. İttihatçılar, I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin ve Osmanlı Devleti'nin sonunun gelmesinin baş sorumlusudurlar.

Öğleden önceki ikinci oturum, "Yörük Ali Efe" ismiyle Prof. Dr. Ergün Aybars'ın başkanlığında Araştırma Salonu'nda yapıldı. İlk olarak, Prof. Dr. Sabri Sürgevil, "Kendi Belgeleriyle Yörük Ali Efe" başlıklı bildirisini sundu. Prof. Sürgevil, Yörük Ali Efe'nin yaklaşık 1400 belgeden oluşan evrakının Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Arşivi'ne verildiğini, bu belgelerin birer kopyasının kendisinde olduğunu ve elde edilen ikinci kopyaların APİKAM'a da verildiğini söyledi. Belgeler içinde Müdafa-i Hukuk, Heyet-i Temsiliye, Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele'yle ilgili yüzlerce yazışma, mektup, telgraf v.s. gibi evrakın olduğunu ekledi. Prof. Sürgevil, bildirisine ilk başarılı Kuva-yı Milliye hareketinden bahsederek devam etti. 16 Haziran 1919 tarihli, liderliğini Yörük Ali Efe'nin yaptığı ve tek bir zayıfın bile verilmediği Malgaç Baskını'nda (Aydın-Sultanhisar yakınlarında) bir Yunan karakolu tamamen imha edilmişti. Baskın, tam bir asker-sivil işbirliğiyle gerçekleştirilmişti. Prof. Sürgevil'in Yörük Ali Efe'nin yazışmalarının yer aldığı telgraflardan aktardığına göre halk, aç, iâşesiz ve çaresiz kaldığı için isyan etmekte ve hemen harekete geçilmesini istemektedir. Sürgevil'e göre Ali Fuat Paşa'nın sadece Aydın Kaymakamı ve Yörük Ali Efe'ye hitaben yazdığı emir telgrafları, Yörük Ali Efe'nin Aydın için nasıl önemli bir önder olduğunu ispatlayan belgelerdir.

Oturumdaki diğer sunumu Doç. Dr. Osman Akandere, "Çerkez Ethem'in Milli Mücadele Hareketine Katılması ve Komutasında Kurulan Kuva-yı Seyyare'nin Batı Anadolu Cepheleindeki Hizmetleri" başlıklı bildiriyle yaptı. Akandere, Çerkez Ethem'in kısa bir biyografisine değinerek bir lider haline gelmesi ve Kuva-yı Seyyare birliklerinin başına geçme sürecini aktardı. Akandere'ye göre, Kuva-yı Milliye ve Kuva-yı Seyyareyi oluşturan unsurlar benzeşmektedir. Ayrıca Kuva-yı Seyyare demek, aslında Çerkez Ethem demektir ve Ethem'in zorbalığı-başıbozukluğu Kuva-yı Seyyare'de aynen vardır. Çerkez Ethem, birliğindeki erlere 10-15 lira, komutanlara 40-50 lira vermektedir ve bu rakamlar Düzenli Ordu'nun verdiği kadar katına denk gelmektedir. Akandere'ye göre bu fark, Ethem'in daha hırslı adamlara sahip olmasına yol açmakta, böylece milis mücadelesi daha başarılı olabilmektedir. Ancak Çerkez Ethem'in bu ağır yükü nasıl finanse ettiği konusundaki soru işaretlerinin, Ethem'in Milli Mücadele'nin karşısına geçmesinin nedenlerini açıklayabilecek ipuçlarını içinde barındırdığını da not etmek gerekir. Oturum sonrasında Prof. Dr. Ergün Aybars'ın aktardığı, General Pattern'in I. Dünya Savaşı sonrasında Fransa kahrmanıken, II. Dünya Savaşı sırasında Hitler'in himayesinde Vichy Hükümeti'ni kurması nedeniyle vatan haini ilan edilip asılması olayı, Çerkez Ethem'in durumunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacak bir katkıydı.

Aydın Eski Senatörü Saadettin Demirayak, "Aydın Kuva-yı Milliyesi ve Danişmendli İsmail Efe" başlıklı bildirisinde ise, Danişmendli İsmail Efe'nin (1882-1946) Kuva-yı Milliye'ye yaptığı katkılardan bahsetti. Demirci Mehmet Efe'nin kızanlığını da yapmış olan Danişmendli İsmail Efe, Çine'de bulunan 57. Tümen karargâhında denettirilen bir topla atış yapmış ve başarılı olunca atış yaptığı top kendisine verilmişti. Danişmendli, bizzat topu kullanarak Yunan işgal güçlerini bir süre oyalayarak zaman kazandırmıştı. Senatör Demirayak, yerel idarecilerin ve devletin efelerin hatıralarına gerekli önemi vermedikleri sitemini dile getirerek bildirisini tamamladı.

Öğretmen Necat Çetin, oturumun son bildirisini "Anlatımlara göre Torbalı Bölgesinde Yunan İşgali ve Bilinmeyen Bir Kuva-yı Milliyeci: Hortunalı Hamit Efe" başlığı altında sundu. Çetin, öğrencileriyle birlikte 2000-2009 yılları arasında Torbalı yöresinde 60 köyde 100'e yakın kişiyle sözlü tarih görüşmeleri yaptıklarını, bunları kayıt altına aldıklarını ve yapılan görüşmelerde sıkça "Yıldırım" lakaplı, "Hamit Efe" adında birinden söz edildiğini aktardı. Çetin, yaptığı ek çalışmalarla "Hortunalı Hamit Efe"nin (1893-1922) Torbalı civarında Kuva-yı Milliye'ye ve Milli Mücadele'ye önemli katkıları olduğunu belirlediğini ekledi. Çetin'in aktardığına göre, Hamit Efe'nin iki düşmanı vardır; "Yunanlılar ve işbirlikçi Rumlar". Çetin, yaptığı sözlü tarih çalışmalarından Hamit Efe'nin kendince kurduğu "taş üstü" mahkemelerde nasıl yargılama yaptığıyla ilgili anekdotlar vererek konuşmasını bitirdi.

Öğleden sonra başlayan oturumlardan Drama Salonu'ndaki "Ali Fuat Cebesoy" isimli oturumda Doç. Dr. Kemal Arı, "Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı Stratejisi'nde Kuva-yı Milliye'nin Yeri ve Önemi" başlıklı bildirisini sundu. Arı, örnekler vererek Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı stratejisinin "Nutuk"ta nasıl yer aldığını aktardı. Arı'ya göre, Mustafa Kemal'in CHP'nin II. Büyük Kurultayı'nda Nutuk'u okuması, "milletine hesap verme" anlamına gelmektedir. Kuva-yı Milliye'yi temel alan bölgesel kurtuluş, diğerleriyle birlikte ulusal bağımsızlığı kurmayı amaçlamıştır. Bu amaç, "Hâkimiyet-i Milliyeye müstenid bila kayd-ı şart istiklâl-i tam bir milli devlet"tir. Kuva-yı Milliyeler, Mustafa Kemal'in Anadolu'daki başlangıç dayanaklarıdır. Bu yüzden Erzurum Kongresi sonunda kabul edilen 4. Maddede "Kuva-yı Milliye'yi âmil ve milli iradeyi hâkim kılmak esastır" ifadesi, Milli Mücadele'nin amaç ve yöntemini belirleyen temel strateji olmuştur. Arı, bildirisini Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı boyunca güttüğü stratejilerden örnekler vererek tamamladı.

Öğleden sonraki Araştırma Salonu'ndaki "Demirci Mehmet Efe" isimli diğer oturumda ise Yard. Doç. Dr. Zeki Çevik'in sunduğu "Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliyeci Bir Aydın: Hasan Basri Çantay" başlıklı bildirisinden sonra Yard. Doç. Dr. Müslime Güneş, başlığı "Mütareke ve Yunan İşgali Sürecinde Aydın Sancağı'nda Eğitim ve Eğitim Kurumları" olan içeriği dolu bildirisini sundu. Bildirisine 1920'lerde eğitim hayatının nasıl olduğu hakkında bilgiler vererek başlayan Güneş, İstanbul ve Ankara Hükümetleriyle birlikte Yunan işgal güçlerinin görevlendirmeleri nedeniyle ülkede eğitimin çok başlı bir özellik gösterdiğini belirtti. Zaten işgaller, her yerde olduğu gibi Aydın'da da öncelikle eğitim hayatını olumsuz etkilemiştir. Güneş'in aktardığına göre, Aydın'da bulunan Sultani Mektebi'ndeki 120'den fazla yetim çocuk, okullarından atılarak eğitimcilerle birlikte İzmir'e gönderilmişlerdi.

Ayrıca Yunanlılarca okullar tahrip edilmiş, ders programlarına müdahale edilmiş, Yunanca dersi konulmuş, sınıf geçme zorunluluğu getirilmiş, “Malumat-ı Vataniye” (Vatandaşlık Bilgisi) dersi kaldırılmış ve tarih derslerinin içeriği baştan aşağı değiştirilmişti. Yunanlılar yaklaşık 140 okulu yakmışlardı. Bunun yanında Güneş’in Venizelos’a dayanarak aktardığına göre, Ege’de kendi eğitimlerini verdikleri yaklaşık 600 okul açmışlardı. Güneş, Aydın’da İtalyan işgaline ilişkin kısa bilgiler de verdi. Yunanlıların aksine İtalyanlar, halkın hassasiyetlerini göz önünde tutmuşlardı. Güneş bildirisini, işgale karşı mücadelede görev almış, yörenin Kuva-yı Milliye’sinin iki önemli şahsiyeti hakkında bilgiler vererek tamamladı. Bu şahıslardan ilki, Nazilli Heyet-i Temsiliyesi’ni kurmuş, Nazilli Müdafa-i Hukuk gönüllüsü ve Demirci Mehmet Efe’yi eşkıyalıktan Kuva-yı Milliye’ye, yani vatanperverliğe geçirmiş olan “Hacı Süleyman Efendi”dir. Bilindiği üzere, Hacı Süleyman Efendi, Birinci TBMM’nin Aydın milletvekillerinden birisidir. Güneş’in bahsettiği ikinci kişi ise “Hoca Esat Efendi”dir. Aydın’ın Köşk kasabasından olan Hoca Esat Efendi, Milli Mücadele’de Milli Ordu Fahri Müftüsü olarak görev almış ve sonraki yıllarda TBMM’de milletvekili olarak bulunmuştur.

Bu oturumun diğer bir bildirisini “Kuşadası ve Söke’de Kuva-yı Milliye’nin Örgütlenmesi ve Milli Mücadele” başlığıyla, Yard. Doç. Dr. Şaduman Halıcı sundu. Halıcı’nın aktardığına göre, Kuşadası’nda Müslüman nüfus 11.400 civarındayken, Rum nüfus 9.200 dolaylarındadır. Söke’de ise rakamlar sırasıyla yaklaşık 20.000 ve 16.000’dir. Aydın’da temel Kuva-yı Milliye teşkilatlanma bölgeleri, Aydın merkez, Nazilli, Kuşadası, Söke ve Çine’dir. Kuşadası-Selçuk-Söke hattında 57. Fırka örgütlenmiştir. Fırka kumandanı Albay Şefik Aker, silah depolarını açık bırakarak ve silah dağıtarak halkın mücadeleye katılmasını sağlamış ve Kuva-yı Milliye’yi örgütlemiştir. Halıcı, asker ve zabitan sayısını gösterdiği grafikleri ve Kuva-yı Milliyeler’in elindeki silah ve cephane sayılarını gösteren tabloları kullanarak bildirisini zenginleştirdi. Cumhuriyet Tarihi’nin önemli şahsiyetlerinden Mahmut Esat Bozkurt ve Şükrü Saraçoğlu’nun bölgede çekilmiş tüfekli milis fotoğraflarıyla, Söke Kuva-yı Milliyecileri’nin “Çalılıkusu” şifresini kullanmalarını öğrenmek oldukça ilgi çekiciydi.

Sempozyumun, APIKAM Drama Salonu’nda gerçekleşen son oturumu ise, “Fahrettin Altay” oturumuydu. Oturum başkanlığını Prof. Dr. Sadık Sarısaman’ın yaptığı bu son oturumda, ilk olarak Okutman Fevzi Çakmak, “Kuva-yı Milliye Hareketine Karşı Farklı Bir Bakış: Ali Kemal” başlıklı bildirisini sundu. Çakmak, bildirisine Ali Kemal hakkından genel bilgiler vererek başladı. Ali Kemal, mütareke döneminde, gerek yer aldığı hükümetlerde (Damat Ferit Paşa hükümetlerinde maarif ve dâhiliye nazırlığı) ve gerekse kaleme aldığı yazılarında, Kuva-yı Milliye Hareketi’ne en sert eleştirileri getiren kişilerin başında yer almıştı. Ayrıca, “Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti”, “Wilson Prensipleri Cemiyeti”, “İngiliz Muhipleri Cemiyeti” ve mütarekeden sonra tekrar siyasi faaliyetlerine hız veren “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”nın yönetim kurullarında görev almıştı. Ali Kemal’in düşünce dünyasında Kuva-yı Milliye’nin yerinin ne olduğuna cevap aranan bildiride, ağırlıklı olarak Kuva-yı Milliye Hareketi’nin Anadolu’da yoğun bir şekilde hissedildiği 1919 ile 1920 yılları içinde Ali Kemal’in yaptıkları ve yazdıkları incelendi. Ali Kemal’in yazdığı yazıların irdelendiği gazeteler, “Sabah”, “Peyam” ve “Peyam-ı Sabah” gaze-

teleriydi. Ali Kemal'in başyazarı olduğu Peyam-ı Sabah gazetesi, katıksız bir Kuva-yı Milliye muhalifiydi ve halkı bu hareketten uzak tutmak için en çok çabalayan gazeteydi. Çakmak'a göre, bu yazılar incelendiğinde Ali Kemal'in düşüncesinde, ortaya konulacak olan bir silahlı direnişe karşı olumsuz sert bir duruş, silahlı direnişin bizi yok edeceği fikri ve Kuva-yı Milliye'nin, İttihat ve Terakki'nin şekil ve isim değişikliğinden başka bir şey olmadığı görüşü açık bir şekilde göze çarpmaktadır. Ali Kemal'e göre Müdafai Hukuk cemiyetleri, "Müslüman halkı boş yere kırmaktan ve bu fırsattan yararlanarak halkı haraca kesmekten başka iş görmeyen emirsiz, saygısız ve kanunsuz olarak kurulan heyetler"den başka bir şey değildi ve "düşmanlar, Teşkilatı Milliye'den bin kere daha iyiydi". O'na göre kurtuluşumuzun çaresi belliydi; savaş kaybedilmiş, mütareke imzalanmış ve ses çıkarılmadan, kuvvete başvurmadan, barışçı bir siyaset izlenerek, karar verecek büyük devletlerinin suyuna gidilmeliydi. Bu yüzden yapılacak olan mücadele beyhudeydi. Bu duruşu, daha sonraki süreçte linç edilerek öldürülmesine yol açacaktı. Ali Kemal'in düşünceleri düzenli ordu-nun kurulması ve gelen başarılı sonuçlardan sonra bile değişmemişti. Çakmak'ın aktardıklarına göre Ali Kemal, 10 Eylül 1922 tarihinde Peyam-ı Sabah'ta çıkan son yazısında, kesin zaferi takdir etmek zorunda kalmıştı. Yine aynı şekilde Ali Kemal, tutuklanarak İzmir'e getirildiğinde, linç edilmeden önce yapılan sorgusunda, "Bu davanın muvaffak olacağını hiç tahmin etmiyordum. ... Ben, Türk Milleti'nde bu kadar büyük yaşama gayreti ve mücadele ruhu mevcut olduğunu bilmiyordum. Bu bilgisizliğimden dolayı mazur görülmemelidir. Çünkü, hayatımın büyük kısmı Avrupa'da geçmiştir. Türk Milletini tanıyormuşum, tanıyamamışım" diyerek, yanıldığını itiraf edecekti.

Bu oturumdaki ikinci bildiriye, Okutman Alev Gözcü, "Refik Halit Karay'ın Düşünce Dünyasında Anadolu'daki Ulusal Direniş Hareketi ve Kuva-yı Milliye" başlığıyla sundu. Gözcü bildirisinde, Refik Halit Karay'ın o dönemde yazdığı yazılardan örneklerle, Milli Mücadele'ye, Kuva-yı Milliye'ye ve Misak-ı Milli'ye nasıl baktığını aktardı. Bilindiği üzere Refik Halit Karay, Türk edebiyatının ve düşünce dünyasının önemli temsilcilerinden biri olup, Anadolu'daki ulusal örgütlenmeye ve Milli Mücadele'ye muhalefeti ile tanınmaktadır. Birkaç dönem Posta

Nezareti Umum Müdürlüğü de yapan Karay, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nde de yer almıştır. Karay'ın "Wilson Prensipleri Cemiyeti" ve "İngiliz Muhipleri Cemiyeti" içinde etkin üyelerden biri olduğu bilinmektedir. Ama Karay asıl, başta "Alemdar" olmak üzere İstanbul gazetelerindeki sert ve hicivli köşe yazılarıyla adından söz ettirmiştir. Gözcü'nün belirttiğine göre, Anadolu'da verilen Kurtuluş Savaşı'nın, bütünüyle ittihatçılığın uzantısı olduğunu düşünen Refik Halit Karay, "Bugün Anadolu'yu kaplayan Harekât-ı Milliye ve memleketi istila eden İttihatçı faaliyeti" olarak tanımladığı ulusal direnişi "ısrırgan otuna" benzetmiştir. Bu tutum, Ali Kemal ve Refik Halit Karay gibi Milli Mücadele'yi eleştirenlerde görülen ortak bir tavrıdır. Kuva-yı Milliye'ye yönelik olumsuz yazıları yüzünden Ankara tarafından hazırlanan "yü-zellilikler" listesine alınan Karay, Türkiye'den ayrılmak zorunda kalmıştı. Mustafa Kemal, Nutuk'ta çeşitli yerlerde Refik Halit Karay'ın Milli güçlerin haberleşmesini engellediği için cezalandırılması gerektiğine değinmiştir. "Kemalistler" ya da "Kemaliler" olarak gördüğü Kuva-yı Milliyecileri ve Mustafa Kemal Paşa'yı yeren ve eleştiren yazılar yazmıştır. Refik Halit Karay, Anadolu'da bir direniş süreci yaratmaya çalışanların çabalarını, Türk milletini daha kötü durumlara sürükleyecek bir davranış olarak değerlendirmekteydi. Karay'a göre, her ne olursa olsun I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti yeni bir maceraya sürüklenmemeli, mutlak suretle ve "ne şartla olursa olsun derhal mütareke" imzalanmalıdır. Gözcü'ye göre, Milli Mücadele anti-sömürgeci bir savaş veriyordu, ancak ne yazık ki böyle güçlü bir kalem, bu süreci doğru algılayamamış ve böylesine önemli bir sürecin karşında yer almıştı. Çünkü Karay, kendince kurtuluşu Anadolu'da görmediği için bu yolu seçmişti. Ancak tarih, Refik Halit Karay'a gereken cevabı bir-kaç yıl içinde verecektir. Karay da bu gerçeği Sakarya Zaferi'nden sonra itiraf etmiştir.

Öğretmen Erdal İnce'nin sıkıntıyı en çok hissetmelerine rağmen, olağanüstü çabalarıyla imkânsız başarıları Türk köylüsünün Kuva-yı Milliye'deki yerini tartıştığı, "Kurtuluş Savaşı'nda Türk Köylüsü ve Kuva-yı Milliye" başlıklı bildirisinden sonra Yard. Doç. Dr. Mehmet Karayaman, "Uşak'ta Kuva-yı Milliye'nin Kuruluşu" başlıklı bildirisini sundu. Oturumun ve sempozyumun sunulan bu son bildirisinde Karayaman, Kuva-yı Milliye'nin Uşak'ta nasıl teşkilâtlandığını ayrıntısıyla ele aldı. Karayaman'ın aktardığına göre, Uşak Kaymakamı Ahmet Tefik Bey'in İstanbul Hükümeti yanlısı olması ve dini kanaat önderlerinin egemen olmalarının etisiyle Uşak'ta ilk zamanlarda Hürriyet ve İtilafçıların daha etkin olduğu görülmekteydi. Bu nedenle de Uşak'ta Müdafai Hukuk ve Kuva-yı Milliye ilk zamanlarda zayıf kalmıştı. Kuva-yı Milliyeciler'e yönelik tutuklama kararlarının alındığı ve ayrıca Bolşeviklik suçlamalarının yapıldığı görülmekteydi. Kuva-yı Milliye'nin etkin adamı Bekir Sami'nin Binbaşı İsmail isminde bir askeri Müdafai Hukuku örgütlemesi için buraya göndermesi, Uşak'taki durumu değiştirmeye başlamıştı. Ayrıca Müdafai Hukuk örgütlenmesinde, "Karakol Cemiyeti"nin etkileri görünmüştür. Sonraki süreçte Müftü İbrahim Tahtakılıç ve Tahsin Bey, Uşak'taki Müdafai Hukuk örgütlenmesinin güçlenmesini sağladılar. 30 Temmuz 1919 tarihi itibarıyla Uşak'ta egemen konuma gelirler. Kaymakam Ahmet Tefik Bey, baskı altına alınarak sözde mide rahatsızlığı nedeniyle kentten gönderilir. Uşak merkezdeki bedestende yer alan bir kara tahtaya her gün çeşitli tebliğler asılarak halktan yardımlar toplanır. Uşak genelinde Müdafai Hukuk örgütlenmesine yönelik 100 bin lira para ve doküman eşyası toplanabilmiştir. Karayaman, Kuva-yı Milliye'nin faaliyetleri konusun-

da yaptığı genel değerlendirmeye sunumunu tamamladı. Karayaman'ın biten sunumuyla birlikte iki gün süren anma nitelikli sempozyum sona ermiş oldu.

Yukarıda kısaca değerlendirmesini yaptığımız oturum ve bildirimler dışında sempozyumda yer alan diğer oturumlar, oturum başkanları ve sunulan bildirimler şunlardır: "Miralay Süleyman Fethi" oturumu; Başkan, Prof. Dr. Sabri Sürgevil; Yrd. Doç. Dr. Hasan Mert, "İzmir'in Kara Günü: 15 Mayıs 1919"; Doç. Dr. Mevlüt Çelebi, "İtalyan Arşiv Belgelerinde İşgal Döneminde İzmir Basını"; Öğr. Gör. Dr. Mehmet Emin Elmacı, "İzmir Halkının Yazdıklarıyla İzmir'de Yunan İşgali ve Mezalimi" ve Yrd. Doç. Dr. Ahmet Mehmetefendioğlu, "Hasan Tahsin'in Mütareke Döneminde İzmir'deki Çalışmaları ve İlk Kurşun".

"Mustafa Necati" oturumu; Başkan, Doç. Dr. Kemal Arı; Prof. Dr. Metin Ayışığı, "Mütareke Döneminde Harbiye Nezareti ile Kuva-yı Milliye Arasındaki İlişkilere Dair Bazı Belgeler"; Prof. Dr. Tuncer Baykara, "Türk Devlet Geleneğinde Kuva-yı Milliye"; Araş. Gör. Bahar Arslan, "II. Meşrutiyet'ten İzmir'in İşgaline, İzmir'de ve Batı Anadolu'da Güvenlik Sorunu" ve Yaşar Aksoy, "Batı Anadolu'da Emperyalizme Karşı İlk Kurşunlar".

"Yüzbaşı Şerafettin (İzmir)" oturumu; Başkan, Prof. Dr. Sina Akşin; Yrd. Doç. Dr. Filiz Çolak, "İşgal Döneminde İzmir ve Çevresinde Üretim ve Dış Ticaretin Durumu"; Dr. Sadık Kurt, "1918-1923 Yıllarında İzmir'de Kamu Hizmeti Gören Kuruluşlar"; Doç. Dr. Muhittin Eliaçık, "İzmir'in Kurtuluşunda Mühim Bir Sima: Fahrettin Altay ve İzmir İle İlgili Anıları", Dr. Emine Kısıklı, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Yapılandırılması Sürecinde Mustafa Kemal'in Hayatında İzmir" ve Ok. Gül Karacaer, "Büyük İzmir Yangınında Zarar gören Şirketler".

"Hacim Muhittin Çarıklı" oturumu; Başkan, Prof. Dr. Zeki Arıkan, Yrd. Doç. Dr. Günver Güneş, "Aydın ve Çevresinde Yunan İşgali ve Sivil Direniş Örgütlenmesi: Heyet-i Milliyeler"; Araş. Gör. Yücel Yiğit, "Anadolu'nun İşgaline Karşı Bir Taşra Tepkisi olarak Balıkesir Mitingi"; Yrd. Doç. Dr. Dilşen İnce Erdoğan, "Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu İşgali ve Oluşan Tahribatı İncelemek Amacıyla Bölgeye Gelen Heyetler" ve Yrd. Doç. Dr. Nejdet Bilgi, "Direniş Fikrinin Örgütlenmesi ve Manisa Müftüsü Âlim Efendi".

"Ali Fuat Cebesoy" oturumu; Başkan, Prof. Dr. Metin Ayışığı, Prof. Dr. Sadık Sarısan, "Afyonkarahisarlıların Anılarında Afyonkarahisar'da Milli Mücadele", Buket Sarı, "Alaşehir Kongresi'nin Basında Yansımaları ve İbrahim Tahtakılıç'ın Alaşehir'deki Faaliyetleri" ve Filiz Akın Özcan, "Ali Orhan İlkurşun'un Anıları ve Ödemiş Kuva-yı Milliyesi".

"Kâzım Özalp" oturumu; Başkan, Haluk Işık; Doç. Dr. Bayram Akça, "15 Mayıs 1919'da İzmir'in İşgali'ne Karşı Muğla'nın Tepkisi"; Yrd. Doç. Dr. Ayten Can Tunalı, "Çine Milli Ordu Müftüsü Esat Efendi ve Aydın Kuva-yı Milliyesi"; Araş. Gör. Serhan Kemal Saygı - Araş. Gör. Ece Aytekin, "Kuva-yı Milliye Direnişçisi Köprülü Hamdi Bey" ve Şakir Özdemir - Ahmet Tıraş - Serhat Karadurmuş, "Uşak'ta Kuva-yı Milliye Hakkında Yapılan Sözlü Tarih Çalışmaları".

Sempozyum bir bütün olarak değerlendirildiğinde bazı ufak tefek eksikliklerine rağmen genelde başarılı bir sempozyum olmuştur. Sempozyumda bildirimleri

sunan araştırmacılar dikkate alındığında Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nden yüksek sayıdaki katılım göze çarpmaktadır. Ayrıca Milli Mücadele'de Batı Anadolu ve Kuva-yı Milliye üzerine çalışmalarıyla bilinen bazı önemli akademisyen ve araştırmacıların sempozyumda ol(a)mayışları da göze çarpan önemli bir durumdur. Bir kısım bildiriler Kuva-yı Milliye sonrası Batı Anadolu'da Milli Mücadele konusuyla sınırlı kalmış, bu nedenle de sempozyumun ana temasının biraz dışına taşabilmiştir. Kuva-yı Milliye ile Milli Mücadele'nin ne kadar iç içe olduğu göz önüne alınırsa, bu durum da anlaşılabilir olmaktadır.

Bu değerlendirme çalışmasında ele aldığımız ve oturumların aynı anda iki farklı salonda olması nedeniyle takip edemediğimiz diğer bildiriler hakkında daha ayrıntılı bilgiler basılan sempozyum bildiri kitabında bulunabilecektir². Bu sempozyumun, diğer bölgeleri de kapsayacak yeni Kuva-yı Milliye sempozyumlarına öncülük edeceği açıktır.

---

2 *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri 6-7 Eylül 2009*, 2 Cilt, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2010.

Makale Gönderme ve Yazım Kuralları

1- Dergi, altı ayda bir olmak üzere yılda iki kez yayınlanır. Dergiye gönderilen makalelerin bilimsel, özgün ve daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış olması gerekir. Gönderilen makaleler, ilgili hakemler tarafından incelenir; olumlu onay verilmesi durumunda dergide yayınlanır. Hakemlerin düzeltme yapılması önerisi olduğunda, raporla birlikte makale yazarına gönderilip, düzeltme istenebilir. Gerekli düzeltmeler metin üzerinde yapıldıktan sonra, makalenin hakemden gelen hali ile değişiklikler yapıldıktan sonraki halinin, tekrar gönderilmesi gereklidir. Yayınlanmayan makaleler, sahibine geri verilmez. Makaleler, herhangi bir yerde sözlü olarak sunulmuş ise bu durum dipnotta gösterilmelidir.

2- Makaleler, MS Word programında, 11 punto, Times New Roman karakteri ile tek satır aralıklı ve iki yana yaslanmış olarak yazılır. Sayfa yapısı A4 olmalı; kâğıdın sağ, sol, alt ve üst kenarları 4 cm boşluk bırakılmalıdır. Paragraf başlarındaki girinti 1,25 cm ve paragraf aralarındaki boşluk ise 6 nk olmalıdır.

3- Makalenin genel kurgusu sırasıyla şöyledir: Makale Adı, Unvansız Yazar Adı, Türkçe Özet, Türkçe Anahtar Kelimeler; Makalenin İngilizce Adı, İngilizce Özet, İngilizce Anahtar Kelimeler ve tam metin...

Makalelerin plan akışı ise; Giriş, Başlıklar (*Alt başlıklı ise numara sıralı; örnek: 1., 1.1., 1.2., 2., 2.1., 3. ... gibi*) ve Sonuç şeklinde düzenlenmelidir.

Özetler ortalama 150 sözcük; anahtar sözcükler ise en az iki, en çok altı sözcük olmalıdır. Yazarın (*akademik*) ünvanı ve çalıştığı kurum, e-mail adresiyle birlikte (*istenirse*) yıldız simgesi (*) dipnot ile sayfa altında gösterilir. Derginin editörü tarafından, gönderilen yazılara standart görüntü oluşturmak için müdahale edilebilir.

4- Dipnotlar, sayfa altında bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun numara sıralı dipnotlama sistemiyle yapılmalıdır. Dipnotlar, bilgisayarda "ekle" komutuyla verilmeli ve 10 punto büyüklüğünde olmalıdır. Dipnotta verilen makaleler trnak içinde, kitaplar ise italik yazılmalıdır. Kaynaklar, ilk kullanımda tam künye halinde (yayınevi, basım yeri, basım tarihi dahil) verilmelidir. Kaynak tekrarı yazar soyadı ve kısaltılmış adı geçen kaynak verilmesi yeterlidir. (*Örnek: Aybars, a.g.e., s. 123.*)

5- Metin sonunda makale yazımında faydalanılan eserler "Kaynakça" başlığı altında yazar soyadına göre alfabetik sırayla verilmelidir. Eğer kullanılan kaynakça çeşidi fazla ise; kendi türü içinde sıra numarası verilerek gruplandırılmalıdır.

6- Tablo, resim, belge v.b. konulması durumunda bu kaynaklarla ilgili tanımlama üstte; bilgiler ise kullanılan doküman ya da kaynağın altında, parantez içinde verilir. Tablolar MS Word formatında hazırlanmalı ve sayfa düzenini aşmamalıdır. Yatay olarak uzun hazırlanması gereken tablolar ise yalnızca tablonun yer alacağı sayfanın yatay yapılması ile hazırlanmalıdır.

7- Makalelerde ek olarak yer verilecek belge, tablo, grafik, resim, fotoğraf v.s. gibi dokümanlar metin sonunda Kaynakça verilmeden önce EKLER başlığı altında numara sırasına göre verilmelidir.

8- Örnek bir sayfa ve yazım düzeni için Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü internet sitesinde yayınlanan derginin 12. ve sonraki sayılarına göz atılabilir.

(<http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/tr/index.php>)

9- Dergideki yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına ait olup, dergide yer almasından sonra yazının bütün telif hakları Enstitümüze aittir. Enstitü'nün onayı olmadan başka bir yerde yayınlanamaz ve bilimsel alıntılar dışında çoğaltılamaz.